Henry Kissinger

LEADERSHIP

Șase studii de strategie mondială

LITERA

Henry Kissinger

LEADERSHIP

Henry Kissinger

LEADERSHIP

Șase studii de strategie mondială

Traducere din limba engleză de
ROXANA NICOLESCU

LITERA
București

Pentru Nancy,
inspirația vieții mele

MULȚUMIRI

Această carte este ceea ce este în mare parte datorită lui Stuart Proffitt, director editorial la Penguin Press UK și redactor de excepție. Redactorii atenți remarcă probleme care sunt greu de sesizat și, astfel, își inspiră autorii să reflecteze mai bine. Stuart a îndeplinit această sarcină cu aplomb, perseverență și înțelepciune. Puțini mi-au înțeles – sau contestat – gândirea cu o subtilitate și un bagaj de cunoștințe comparabile cu ale sale. Timp de doi ani, în zecile de discuții pe Zoom, Stuart a fost un partener indispensabil în conceperea și scrierea acestei cărți.

Un alt colaborator remarcabil a completat impactul lui Stuart cu o abilitate editorială excepțională. Neal Kozodoy a revizuit fiecare capitol. Un geniu în tăierea nodurilor gordiene de proză îmbâcsită și un istoric amator profund, el a lărgit perspectiva și a sporit calitatea prozei.

La fel ca în cazul cărților anterioare, am beneficiat de colaboratori devotați, care au cercetat materialele vaste folosite ca sursă. Matthew Taylor King a dat sfaturi înțelepte atât cu privire la substanță, cât și la stil. Lăsându-și amprenta asupra fiecărui capitol, el a supravegheat realizarea cărții de la mijlocul acesteia cu un devotament și cu o percepție extraordinare.

Eleanor Runde, care posedă o combinație de entuziasm, eficiență și intelect remarcabil, a întreprins cercetări valoroase în prima etapă a scrierii cărții și a revenit ulterior cu jumătate de normă, aducându-și o contribuție pertinentă la capitolul despre Sadat. Vance Serchuk a fost util și incisiv în ceea ce privește elaborarea și analiza capitolului

despre Nixon. Ida Rothschild a furnizat redactări eficiente și comentarii atente despre organizarea cărții.

Meredith Potter, Ben Daus și Aaron MacLean au efectuat cercetări despre arta guvernării în stadiile incipiente. Joseph Kiernan și John Nelson au întreprins la început cercetări de fond utile. Austin Coffey a avut un aport valoros în asamblarea capitolelor principale în vederea publicării.

Capitolele au fost trimise spre revizuire unor autori distinși în domeniile respective, a căror muncă o admir. Daniel Collings, care a întreprins și cercetări cu privire la Margaret Thatcher, a revizuit textul complet despre Thatcher împreună cu Charles Powell (Lord Powell de Bayswater) și Charles Moore. Profesorul Julian Jackson a citit cu atenție capitolul despre de Gaulle, iar profesorul Christopher Clark, capitolul despre Adenauer. Martin Indyk, diplomat și savant, a furnizat comentarii judicioase pentru capitolul despre Sadat. Le sunt îndatorat fiecăruia dintre ei pentru ajutorul lor.

Diplomatul veteran Charles Hill, care îmi este colaborator și prieten de o jumătate de secol, a contribuit cu note tranșante și cu o analiză deosebit de utilă a lui Richard Nixon. De-a lungul carierei sale remarcabile, Charlie a avut o contribuție fundamentală prin munca sa la Departamentul de Stat, la Universitatea Yale și la dezvoltarea societății noastre.

O serie de prieteni mi-au permis să profit de bunăvoința lor pentru o judecată incisivă asupra unor aspecte specifice. Printre aceștia se numără Ray

Dalio, Samantha Power, Joel Klein, Roger Hertog, Eli Jacobs și Bob Blackwill.

În ultimii ani, Eric Schmidt mi-a lărgit perspectivele, prezentându-mi universul high-tech și al inteligenței artificiale. Cu Dan Huttenlocher am colaborat la cartea *The Age of AI (Epoca IA)*, care a influențat discuțiile strategice din aceste pagini.

Pe durata pregătirii acestui volum – a șaptea noastră colaborare de acest gen –, Theresa Cimino Amantea a demonstrat încă o dată că este indispensabilă. Pe măsură ce cartea prindea contur, Theresa mi-a descifrat scrisul de mână și a dactilografiat din nou capitolele pe parcursul mai multor runde de revizuiri cu asiduitatea care o caracterizează și acuitatea sa remarcabilă. Mai mult, ea a ținut legătura cu Penguin Press, Agenția Wylie și cu cititorii și redactorii mei externi.

Neobosita Jody Iobst Williams, o altă colaboratoare de încredere timp de mai multe decenii, a ajutat la dactilografiere într-o perioadă critică. Jessee LePorin și Courtney Glick mi-au gestionat competent programul pe tot parcursul procesului. Chris Nelson, Dennis O'Shea și Maarten Oosterbaan, angajații mei personali, mi-au oferit un ajutor neprețuit în perioadele lungi de izolare impusă de pandemie și cu privire la multe chestiuni administrative.

Ann Godoff, președinte și redactor la Penguin Press, și-a reluat rolul obișnuit și a gestionat problemele importante legate de lansarea pe piața americană cu profesionalismul care o caracterizează. În Marea Britanie, Richard Duguid, Alice Skinner și David Watson au lucrat cu pricepere sub presiunea

timpului, în special la editarea și la asamblarea manuscrisului.

Andrew Wylie, agentul meu literar de mulți ani, și adjunctul său din Marea Britanie, James Pullen, m-au reprezentat în întreaga lume cu devotament neobosit și cu pricepere.

Această carte îi este dedicată lui Nancy, soția mea de aproape jumătate de secol. Ea mi-a făcut viața împlinită și i-a dat sens. Ca și în cazul celorlalte cărți ale mele, Nancy a citit și a îmbunătățit fiecare capitol.

Inutil de spus, neajunsurile din această carte îmi aparțin.

Introducere

Axe de leadership

Orice societate, indiferent de sistemul său politic, se află într-o tranziție perpetuă între un trecut care îi constituie memoria și o viziune asupra viitorului care îi inspiră evoluția. De-a lungul acestui traseu, leadershipul este indispensabil: trebuie luate decizii, trebuie câștigată încrederea, trebuie onorate promisiunile, trebuie propusă o cale de urmat. În instituțiile umane – state, religii, armate, companii, școli – este nevoie de leadership pentru a-i ajuta pe oameni să ajungă de unde se află până acolo unde nu au fost niciodată și, uneori, unde cu greu își pot imagina să meargă. Fără leadership, instituțiile ajung în derivă, iar națiunile riscă irelevanța crescândă și, în cele din urmă, dezastrul.

Liderii gândesc și acționează la intersecția a două axe: prima, între trecut și viitor; a doua, între valorile și aspirațiile durabile ale celor pe care îi conduc. Prima lor provocare este analiza, care începe cu o evaluare realistă a societății lor, pe baza istoriei, obiceiurilor și capacităților acesteia. Apoi trebuie să găsească un echilibru între ceea ce știu, care este negreșit extras din trecut, și ceea ce intuiesc despre viitor, care este inerent conjectural și incert. Această înțelegere intuitivă a direcției le permite liderilor să stabilească obiective și să traseze o strategie.

Pentru ca strategiile să inspire societatea, liderii trebuie să servească drept educatori – comunicând obiective, potolind îndoieli și câștigând sprijin. Deși statul deține, prin definiție, monopolul forței, întrebuințarea constrângerii este un simptom al conducerii inadecvate; liderii buni determină poporul să își dorească să li se alăture. Totodată, ei trebuie să inspire un anturaj apropiat să le traducă gândirea, astfel încât să facă referire la problemele practice ale zilei. O astfel de echipă dinamică

este continuarea vizibilă a vitalității interioare a liderului; sprijină parcursul liderului și ameliorează dilemele decizionale. Liderii pot fi ridicați – sau doborâți – de calitățile celor din jur.

Atributele cruciale ale unui lider pentru îndeplinirea acestor sarcini, precum și puntea dintre trecut și viitor sunt curajul și caracterul – curajul de a alege o direcție dintre opțiuni complexe și dificile, ceea ce face necesară dorința de a transcende rutina; și putere de caracter pentru a susține o direcție de acțiune ale cărei beneficii și pericole pot fi întrezărite doar parțial în momentul alegerii. Curajul solicită virtutea în momentul deciziei; caracterul sporește credința față de valori pe o perioadă îndelungată.

Leadershipul este esențial în perioadele de tranziție, când valorile și instituțiile își pierd relevanța, iar prefigurarea unui viitor demn este discutabilă. În astfel de vremuri, liderilor li se solicită să gândească creativ și să pună un diagnostic: care sunt sursele bunăstării societății? Dar ale decăderii sale? Ce moșteniri din trecut ar trebui păstrate și care trebuie adaptate sau eliminate? Ce obiective merită devotament și ce perspective trebuie respinse, oricât ar fi de tentante? Și, la extrem, este societatea suficient de vitală și de încrezătoare pentru a accepta sacrificiul ca etapă intermediară către un viitor împlinit?

Natura deciziilor de leadership

Liderii sunt inevitabil îngrădiți de constrângeri. Ei funcționează cu puțin, pentru că fiecare societate se confruntă cu limitele capacităților și puterii sale, dictate de demografie și de economie. Totodată, ei funcționează într-un anumit timp, pentru că fiecare epocă și fiecare cultură sunt reflecții ale propriilor valori, obiceiuri și atitudini predominante care, laolaltă, definesc rezultatele dorite. Liderii funcționează și în concurență, pentru că trebuie să se confrunte cu alți jucători – fie aliați,

potențiali parteneri, fie adversari – care nu sunt statici, ci adaptabili, cu propriile capacități și aspirații distincte. Mai mult, evenimentele se mișcă adesea prea repede pentru a permite un calcul precis; liderii trebuie să emită judecăți bazate pe intuiții și ipoteze care nu pot fi dovedite la momentul deciziei. Pentru un lider, gestionarea riscului este tot atât de importantă precum capacitatea de analiză.

„Strategia" reprezintă concluzia la care ajunge un lider în aceste condiții de strâmtorare, temporalitate, concurență și fluiditate. În ce privește găsirea căii de urmat, leadershipul strategic poate fi asemănat cu mersul pe frânghie: la fel cum un acrobat va cădea dacă este fie prea timid, fie prea îndrăzneț, un lider este obligat să acționeze cu o marjă restrânsă, suspendat între certitudinile relative ale trecutului și ambiguitățile viitorului. Pedeapsa pentru ambiția excesivă – ceea ce grecii numeau hybris – este epuizarea, iar prețul pentru culcatul pe lauri este pierderea progresivă a importanței și, în cele din urmă, decăderea. Pas cu pas, liderii trebuie să adapteze mijloacele la scopuri și scopul la împrejurări, dacă doresc să ajungă la destinație.

Liderul ca strateg se confruntă cu un paradox inerent: în circumstanțe care necesită acțiune, sfera de luare a deciziilor este adesea cea mai mare atunci când informațiile relevante sunt cele mai puține. Când devin disponibile mai multe date, marja de manevră tinde să se restrângă. De exemplu, în etapele incipiente în care o putere rivală acumulează arme strategice sau la apariția bruscă a unui nou virus respirator, există tentația de a considera că fenomenul în curs de dezvoltare este fie tranzitoriu, fie gestionabil conform unor standarde stabilite. Când amenințarea nu mai poate fi negată sau minimalizată, sfera de acțiune deja s-a restrâns sau costul rezolvării problemei a devenit exorbitant. Timpul irosit și limitările vor începe să se impună. Chiar și cele mai bune dintre opțiunile rămase vor fi complicat de executat, cu șanse reduse de succes și risc mai serios de eșec.

Acesta este momentul în care instinctul și judecata liderului sunt cruciale. Winston Churchill a înțeles bine acest lucru atunci când a scris în *The Gathering Storm* (1948) *(Calmul dinaintea furtunii)*: „Oamenii de stat nu sunt chemați să rezolve doar chestiuni simple. Adesea, acestea se rezolvă de la sine. Când balanța tremură și proporțiile sunt învăluite în ceață, se ivește ocazia de a lua decizii care să salveze lumea".[1]

În mai 1953, un student american l-a întrebat pe Churchill cum se poate pregăti cineva pentru a face față provocărilor specifice leadershipului. „Studiază istoria. Studiază istoria", a fost răspunsul categoric al acestuia. „În istorie se află toate secretele meșteșugului guvernării."[2] Churchill însuși a studiat cu aviditate istoria și a scris cărți de istorie, înțelegând bine continuumul în care lucra.

Dar, deși este esențială, cunoașterea istoriei nu este suficientă. Unele chestiuni rămân pentru totdeauna „învăluite în ceață", de nepătruns chiar și pentru cei erudiți și experimentați. Istoria oferă lecții prin analogie, solicitând capacitatea de a recunoaște situații similare. Totuși, „lecțiile" sale sunt, în esență, aproximări pe care liderii trebuie să le recunoască și să le adapteze la împrejurările epocii lor. La începutul secolului XX, Oswald Spengler, specialist în filosofia istoriei, a surprins această sarcină când a descris liderul „născut" ca fiind „mai presus de toate un evaluator – un evaluator de oameni, situații și lucruri... [care are capacitatea] de a face lucrul corect fără a-l «cunoaște»".[3]

Liderii strategici au nevoie și de calitățile unui artist care simte cum să sculpteze viitorul folosind materialele disponibile în prezent. După cum a observat Charles de Gaulle în meditația sa despre leadership, *The Edge of the Sword* (1932) *(Muchia sabiei)*, artistul „nu renunță la folosirea inteligenței sale" – care este, la urma urmei, sursa „lecțiilor, metodelor și a cunoașterii". În schimb, artistul adaugă acestor fundamente „o anumită facultate instinctivă pe care o numim inspirație", singura care

poate asigura „contactul direct cu natura din care trebuie să sară scânteia vitală“.[4]

Dat fiind că realitatea este complexă, adevărul din istorie diferă de adevărul din știință. Omul de știință caută rezultate verificabile; liderul strategic care cunoaște istoria se străduiește să distileze informații despre acțiune din ambiguitatea inerentă. Experimentele științifice susțin rezultate anterioare sau le pun la îndoială, oferindu-le oamenilor de știință posibilitatea de a modifica variabilele și de a repeta testele. De obicei, strategilor le este permis un singur test; deciziile lor sunt tipic irevocabile. Astfel, omul de știință află adevărul pe cale experimentală sau matematică; strategul raționează cel puțin parțial prin analogie cu trecutul – stabilind mai întâi ce evenimente sunt comparabile și ce concluzii anterioare rămân relevante. Chiar și atunci, strategul trebuie să aleagă analogiile cu grijă, căci nimeni nu poate, în realitate, să retrăiască trecutul; ni-l putem imagina doar „la lumina selenară a memoriei“, după cum s-a exprimat istoricul olandez Johan Huizinga.[5]

Alegerile politice importante implică rareori o singură variabilă; deciziile înțelepte necesită un amalgam de perspective politice, economice, geografice, tehnologice și psihologice, toate în lumina unui instinct pentru istorie. La sfârșitul secolului XX, Isaiah Berlin a descris imposibilitatea aplicării gândirii științifice dincolo de domeniul său de activitate și, în consecință, provocarea eternă a meșteșugului strategiei. El a susținut că liderul, la fel ca un romancier sau ca un pictor peisagist, trebuie să absoarbă viața în toată complexitatea sa uluitoare:

> oamenii sunt proști sau înțelepți, înțelegători sau orbi, adică nu sunt cunoscători sau învățați, sau bine informați, diferența fiind percepția aromelor unice ale fiecărei situații, așa cum este ea, cu diferențele sale specifice – a acelor lucruri din ea prin care diferă de toate celelalte situații, adică acele aspecte ale acesteia care o fac nesusceptibilă la analiza științifică.[6]

Șase lideri în contextul lor

Combinația dintre caracter și împrejurări este cea care creează istoria, iar cei șase lideri portretizați în aceste pagini – Konrad Adenauer, Charles de Gaulle, Richard Nixon, Anwar Sadat, Lee Kuan Yew și Margaret Thatcher – au fost toți modelați de împrejurările perioadei lor istorice dramatice. Toți au devenit apoi și arhitecți ai evoluției postbelice a societăților lor și a ordinii internaționale. Am avut norocul să-i întâlnesc pe toți șase la apogeul influenței lor și să lucrez îndeaproape cu Richard Nixon. Moștenind o lume ale cărei certitudini fuseseră dizolvate de război, ei au redefinit scopurile naționale, au deschis noi perspective și au contribuit cu o structură nouă la o lume în tranziție.

Fiecare dintre cei șase lideri a trecut, în felul său, prin focul celui de-al „Doilea Război de Treizeci de Ani" – adică seria de conflicte distructive care se întinde de la începutul Primului Război Mondial în august 1914 și până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial în septembrie 1945. La fel ca primul Război de Treizeci de Ani, al doilea a început în Europa, dar sângerarea s-a extins în restul lumii. Primul a transformat Europa dintr-o regiune în care legitimitatea deriva din credința religioasă și moștenirea dinastică într-o ordine bazată pe egalitatea suverană a statelor seculare și s-a axat pe răspândirea preceptelor sale pe tot globul. Trei secole mai târziu, cel de-al Doilea Război de Treizeci de Ani a provocat întregul sistem internațional să depășească deziluzia din Europa și sărăcia din majoritatea restului lumii prin principii de ordine noi.

Europa intrase în secolul XX la apogeul influenței sale globale, impregnată de convingerea că progresul său în secolele precedente era sigur – dacă nu destinat să fie – nesfârșit. Populațiile și economiile de pe continent creșteau într-un ritm fără precedent. Industrializarea și comerțul din ce în ce mai liber au mijlocit prosperitatea istorică. În aproape toate țările europene existau instituții

democratice: erau dominante în Marea Britanie și în Franța, subdezvoltate, dar din ce în ce mai relevante în Germania și în Austria imperiale, și incipiente în Rusia prerevoluționară. La începutul secolului XX, clasele educate din Europa împărtășeau cu Lodovico Settembrini, umanistul liberal din romanul lui Thomas Mann *Muntele vrăjit*, credința că „lucrurile urmau un curs favorabil civilizației“[7].

Această viziune utopică și-a atins apoteoza în tratatul de succes din 1910 al jurnalistului englez Norman Angell, *The Great Illusion (Marea iluzie)*, care susținea că interdependența economică crescândă a puterilor europene făcuse ca războiul să aibă un preț prohibitiv. Angell a proclamat „îndepărtarea irezistibilă a oamenilor de conflict și apropierea de cooperare“[8]. Aceasta și multe alte predicții similare aveau să explodeze în scurt timp – poate cel mai important de remarcat, afirmația lui Angell că „nu mai era posibil ca vreun guvern să ordone exterminarea unei întregi populații, a femeilor și a copiilor, în vechiul stil biblic“[9].

Primul Război Mondial a secătuit vistieriile, a pus capăt dinastiilor și a spulberat vieți. A fost o catastrofă din care Europa nu și-a revenit niciodată pe deplin. Până la semnarea armistițiului la 11 noiembrie 1918, fuseseră uciși aproape 10 milioane de soldați și șapte milioane de civili.[10] Unul din șapte soldați care au fost mobilizați nu s-a mai întors niciodată.[11] În Europa au fost nimicite două generații de tineri – bărbați tineri uciși, femei tinere rămase văduve sau singure, nenumărați copii rămași orfani.

Deși Franța și Marea Britanie au ieșit învingătoare, ambele erau epuizate și fragile din punct de vedere politic. Germania învinsă, lipsită de coloniile sale și grav îndatorată, oscila între resentimentele față de învingători și conflictul intern dintre partidele politice concurente. Atât Imperiul Austro-Ungar, cât și cel Otoman s-au prăbușit, iar Rusia a cunoscut una dintre cele mai radicale

revoluții din istorie și se afla acum în afara oricărui sistem internațional.

În anii interbelici, democrațiile au fost zdruncinate, totalitarismul a pornit în marș și privațiunile au bântuit continentul. După ce entuziasmul marțial din 1914 se domolise de mult, Europa a întâmpinat izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, în septembrie 1939, cu premoniție amestecată cu resemnare. Iar de data aceasta, restul lumii a împărtășit suferința Europei. De la New York, poetul anglo-american W.H. Auden scria:

> Valuri de furie și teamă
> Se rostogolesc peste ținuturile
> Luminoase și întunecate ale pământului,
> Obsedându-ne viețile personale;
> Miasma de nerostit a morții
> Pângărește noaptea de septembrie.[12]

Cuvintele lui Auden s-au dovedit premonitorii. Tributul uman perceput de al Doilea Război Mondial a ajuns la nu mai puțin de 60 de milioane de vieți, pierderile concentrându-se în principal în Uniunea Sovietică, China, Germania și Polonia.[13] Până în august 1945, de la Köln și Coventry la Nanjing și Nagasaki, orașele fuseseră transformate în moloz de obuze, bombardamente aeriene, incendii și conflicte civile. Economiile distruse, foametea larg răspândită și populațiile epuizate rămase în urma războiului erau demoralizate de sarcinile costisitoare ale reconstrucției naționale. Statutul național al Germaniei, aproape însăși legitimitatea sa, fusese anihilat de Adolf Hitler. În Franța, a Treia Republică se prăbușise sub impactul atacului nazist din 1940 și, în 1944, abia începea să-și revină din acel vid moral. Dintre marile puteri europene, numai Marea Britanie și-a păstrat instituțiile politice de dinainte de război, dar era practic falimentară și avea să se confrunte curând cu pierderea progresivă a imperiului său și cu dificultăți economice persistente.

Aceste turbulențe au lăsat o urmă de neșters asupra fiecăruia dintre cei șase lideri portretizați în această carte.

Cariera politică a lui Konrad Adenauer (născut în 1876), care a ocupat funcția de primar al orașului Köln între 1917 și 1933, avea să includă conflictul interbelic cu Franța privind Renania, precum și ascensiunea lui Hitler; în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, el a fost întemnițat de două ori de naziști. Începând din 1949, Adenauer a călăuzit Germania, ajutând-o să depășească momentul cel mai rușinos al istoriei sale, abandonându-și ambiția de decenii privind dominația Europei, ancorând Germania în Alianța Atlantică și reconstruind-o pe o fundație morală care reflecta propriile valori creștine și convingeri democratice.

Charles de Gaulle (născut în 1890) a petrecut doi ani și jumătate în timpul Primului Război Mondial ca prizonier de război în Germania imperială; în al Doilea Război Mondial, a comandat inițial un regiment de tancuri. Apoi, după prăbușirea Franței, a reconstruit structura politică a țării de două ori – prima dată în 1944, pentru a restabili esența Franței, și a doua oară în 1958, pentru a-i revitaliza sufletul și a preveni războiul civil. De Gaulle a condus tranziția istorică a Franței de la un imperiu înfrânt, divizat și extenuat la un stat național stabil, prosper, sub o constituție solidă. Pornind de la această bază, el a redat Franței un rol semnificativ și durabil în relațiile internaționale.

Richard Nixon (născut în 1913) a învățat din experiența sa în cel de-al Doilea Război Mondial că țara lui trebuia să joace un rol mai important în ordinea mondială care se contura. În ciuda faptului că a fost singurul președinte american care a demisionat din funcție, între 1969 și 1974, el a modificat tensiunile superputerilor de la apogeul Războiului Rece și a scos Statele Unite din conflictul din Vietnam. Totodată, a așezat politica americană externă pe o poziție globală constructivă prin deschiderea relațiilor cu China, prin demararea unui proces de pace care avea să transforme Orientul Mijlociu și prin sprijinirea unui concept de ordine mondială bazat pe echilibru.

Doi dintre liderii despre care se discută în aceste pagini au trăit al Doilea Război Mondial ca supuși coloniali. Anwar Sadat (născut în 1918), ca ofițer al armatei egiptene, a fost închis timp de doi ani pentru că a încercat în 1942 să colaboreze cu feldmareșalul german Erwin Rommel la expulzarea britanicilor din Egipt și apoi timp de trei ani, în mare parte în izolare, după asasinarea fostului ministru de finanțe probritanic Amin Osman. Animat mult timp de convingeri revoluționare și panarabe, Sadat a fost propulsat, după moartea subită a lui Gamal Abdel Nasser în 1970, la președinția unui Egipt care fusese șocat și demoralizat de înfrângerea în războiul din 1967 cu Israelul. Printr-o combinație inteligentă de strategie militară și diplomație, el s-a străduit apoi să-i readucă Egiptului teritoriile pierdute și să-i restabilească încrederea de sine, asigurând totodată pacea cu Israelul, mult timp greu de atins, printr-o filosofie transcendentă.

Lee Kuan Yew (născut în 1923) a evitat la limită să fie executat de ocupanții japonezi în 1942. Lee a modelat evoluția unui oraș-port sărac, multietnic, de la marginea Pacificului, înconjurat de vecini ostili. Sub tutela lui, Singapore a apărut ca un oraș-stat sigur, bine administrat și prosper, cu o identitate națională comună, oferind unitate în ciuda diversității culturale.

Margaret Thatcher (născută în 1925) se aduna cu familia în jurul radioului ca să asculte mesajele prim-ministrului Winston Churchill din timpul războiului, pe parcursul Bătăliei pentru Anglia. În 1979, Marea Britanie moștenită de Thatcher era o fostă putere imperială, pătrunsă de un aer de resemnare obosită din pricina pierderii influenței sale globale și a declinului importanței sale internaționale. Ea și-a reînnoit țara prin reformă economică și printr-o politică externă caracterizată de echilibrul dintre îndrăzneală și prudență.

După al Doilea Război de Treizeci de Ani, toți cei șase lideri au tras propriile concluzii cu privire la ceea ce a dus lumea pe căi greșite și au conștientizat puternic

necesitatea unei conduceri politice îndrăznețe – și care sădește aspirații. Istoricul Andrew Roberts ne amintește că, deși în înțelesul cel mai larg, „conducerea" conotă bunătate inerentă, conducătorii „sunt, de fapt, complet neutri din punct de vedere moral, capabili în egală măsură de a conduce omenirea spre abis, cât și pe culmi însorite. Este o forță proteică de o putere terifiantă" pe care trebuie să ne străduim să o orientăm către scopuri morale.[14]

Întruchipări ale leadershipului:omul de stat și profetul

Majoritatea liderilor nu sunt vizionari, ci manageriali. În orice societate și la orice nivel de responsabilitate, sunt necesari administratori ai activității de zi cu zi, pentru a călăuzi instituțiile avute în grijă. Dar în perioadele de criză – fie că e vorba de război, de schimbări tehnologice rapide, de dislocare economică bruscă sau de turbulențe ideologice – gestionarea stării de fapt poate fi cea mai riscantă acțiune dintre toate. În societățile norocoase, astfel de vremuri promovează lideri transformatori. Felul în care se disting poate fi clasificat în două tipuri ideale: omul de stat și profetul.[15]

Oamenii de stat vizionari înțeleg că au două sarcini esențiale. Prima este protejarea societății prin manipularea împrejurărilor, în loc de a se lăsa copleșiți de ele. Acești lideri vor îmbrățișa schimbarea și progresul, asigurându-se totodată că societatea lor își păstrează conștiința de sine fundamentală prin evoluțiile pe care le încurajează în cadrul acesteia. A doua este temperarea viziunii prin prudență, prin păstrarea unui simț al limitelor. Acești lideri își asumă responsabilitatea nu numai pentru cele mai bune rezultate, ci și pentru cele mai proaste. Ei tind să fie conștienți că multe speranțe mari au eșuat, că nenumărate intenții bune nu au putut fi realizate și că în acțiunile umane persistă cu încăpățânare egoismul, foamea de putere și violența. Potrivit acestei

definiției a conducerii, oamenii de stat sunt înclinați să ia măsuri împotriva situațiilor în care planurile ar putea eșua oricât de bine ar fi făcute sau în care formularea cea mai elocventă ar putea deghiza intenții ascunse. Ei tind să fie suspicioși față de cei care personalizează politica, pentru că istoria a dovedit fragilitatea structurilor dependente în mare măsură de personalități individuale. Ambițioși, dar nu revoluționari, ei funcționează în ceea ce percep a fi un grăunte de istorie, propulsându-și societățile; totodată, ei consideră instituțiile politice și valorile fundamentale o moștenire care trebuie transmisă generațiilor viitoare (însă cu modificări care le susțin esența). Liderii înțelepți de tipul omului de stat își vor da seama când împrejurări noi fac necesară transcenderea instituțiilor și valorilor existente. Dar ei înțeleg că, pentru ca societățile lor să prospere, vor trebui să se asigure că schimbarea nu depășește ceea ce poate susține. Printre astfel de oameni de stat se numără lideri din secolul al XVII-lea care au modelat sistemul statal westfalian[01], precum și lideri europeni din secolul al XIX-lea ca Palmerston, Gladstone, Disraeli și Bismarck. În secolul XX, Theodore și Franklin Roosevelt, Mustafa Kemal Atatürk și Jawaharlal Nehru au fost toți lideri de tipul omului de stat.

Al doilea tip de lider – vizionarul sau profetul – tratează instituțiile predominante mai puțin din perspectiva posibilului și mai mult prin prisma unei viziuni a imperativului. Liderii profetici invocă viziunile lor transcendente ca dovadă a probității lor. Tânjind după o pânză goală, pe care să-și deseneze proiectele, ei își asumă ca sarcină principală ștergerea trecutului – comorile sale, precum și capcanele sale. Virtutea profeților este redefinirea a ceea ce pare posibil; ei sunt „oamenii nerezonabili" pe seama cărora George Bernard Shaw a pus „tot progresul".[02] Crezând în soluții supreme, liderii profetici tind să nu aibă încredere în etapizare, considerând că este o concesie inutilă făcută timpului și împrejurărilor; scopul lor este să depășească starea de

fapt, mai degrabă decât să o gestioneze. Akhenaton, Ioana d'Arc, Robespierre, Lenin și Gandhi se numără printre liderii profetici ai istoriei.

Linia de demarcație dintre cele două tipuri poate părea absolută; dar nu este deloc de netrecut. Liderii pot trece de la un tip la altul – sau pot împrumuta de la unul, manifestând în principal atitudinile celuilalt. Churchill în „anii sălbăticiei" și de Gaulle ca lider al Francezilor Liberi au aparținut, în aceste etape ale vieții lor, categoriei profeților, la fel ca Sadat după 1973. În practică, fiecare dintre cei șase lideri înfățișați în această carte a reușit o sinteză a celor două tendințe, deși a înclinat către omul de stat.

Pentru antici, o combinație optimă a celor două stiluri a fost exemplificată de conducerea lui Temistocle, liderul atenian care a salvat orașele-stat grecești de la absorbția în Imperiul Persan. Tucidide l-a descris pe Temistocle ca fiind „deopotrivă cel mai bun *judecător* în acele crize bruște care permit prea puțină deliberare sau deloc și cel mai bun profet al viitorului, chiar și până la cele mai îndepărtate posibilități"[16].

Intersecția dintre cele două tipuri este adesea neconcludentă și frustrantă, din pricina felului diferit în care este măsurat succesul: testul oamenilor de stat este durabilitatea structurilor politice sub stres, pe când profeții își evaluează realizările raportându-se la standarde absolute. Dacă omul de stat evaluează posibilele direcții de acțiune mai degrabă pe baza utilității lor decât a „adevărului" acestora, profetul consideră această abordare un sacrilegiu, un triumf al oportunității asupra principiului universal. Pentru omul de stat, negocierea este un mecanism de stabilitate; pentru profet, poate fi un mijloc de convertire sau de demoralizare a adversarilor. Și dacă, pentru omul de stat, păstrarea ordinii internaționale transcende orice dispută din cadrul acesteia, profeții sunt călăuziți de obiectivul lor și sunt dispuși să răstoarne ordinea existentă.

Ambele tipuri de conducere au fost transformatoare, mai ales în perioadele de criză, deși stilul profetic, reprezentativ pentru momentele de exaltare, implică, de obicei, dislocare și suferință mai mari. Fiecare abordare are și propriul inamic. În cazul omului de stat, deși echilibrul poate fi condiția stabilității și a progresului pe termen lung, acesta este lipsit de elan propriu. În cazul profetului, riscul este ca o dispoziție extatică să cufunde omenirea în imensitatea unei viziuni și să reducă individul la un obiect.

Individul în istorie

Oricare ar fi caracteristicile lor personale sau modurile de acțiune, liderii se confruntă inevitabil cu o provocare constantă: aceea de a împiedica exigențele prezentului să copleșească viitorul. Liderii obișnuiți caută să gestioneze imediatul; cei însemnați încearcă să ridice societatea la nivelul viziunilor lor. Modul în care poate fi abordată această provocare este dezbătut de când omenirea analizează relația dintre ce este voit și ce este inevitabil. În lumea occidentală, încă din secolul al XIX-lea, soluția a fost subscrisă din ce în ce mai mult istoriei, ca și cum evenimentele i-ar fi copleșit pe bărbați și pe femei într-un proces vast în care ei erau instrumente, nu autori. În secolul XX, numeroși învățați, cum ar fi eminentul istoric francez Fernand Braudel, au considerat permanent că indivizii și evenimentele pe care ei le modelează sunt doar „tulburări de suprafață" și „creste de spumă" într-o mare mai vastă cu maree ample și ineluctabile.[17] Gânditorii de seamă – experți în istorie socială, filosofie politică și teoreticieni ai relațiilor internaționale deopotrivă – au impregnat forțele incoerente cu puterea destinului. Ni se spune că, în ciuda „mișcărilor", „structurilor" și „distribuțiilor de putere", omenirii i se refuză oricare alegere – și, prin extensie, nu poate decât să renunțe la orice responsabilitate. Desigur, acestea sunt concepte valide de analiză istorică și orice lider trebuie să fie

conștient de forța lor. Dar ele sunt întotdeauna aplicate prin intermediul oamenilor și filtrate prin percepția umană. Ca o ironie, cel mai eficient instrument pentru consolidarea malignă a puterii de către indivizi au fost teoriile despre legile inevitabile ale istoriei.

Întrebarea este dacă aceste forțe sunt endemice sau supuse acțiunii sociale și politice. Fizica a aflat că realitatea este modificată de procesul de observație. În mod similar, istoria ne învață că bărbații și femeile își modelează mediul prin felul în care îl interpretează.

Contează indivizii în istorie? Un contemporan de-al lui Caesar sau Mahomed, Luther sau Gandhi, Churchill sau FDR[03] cu greu s-ar fi gândit să pună o astfel de întrebare. Aceste pagini vorbesc despre lideri care, în lupta nesfârșită dintre ce este voit și ce este inevitabil, au înțeles că ceea ce pare inevitabil devine astfel datorită oamenilor. Ei au contat deoarece au depășit circumstanțele pe care le-au moștenit și, prin aceasta, și-au purtat societățile până la granițele posibilului.

---

01 Instituit în secolul al XVII-lea, după Războiul de Treizeci de Ani, sistemul westfalian a grupat statele care au supraviețuit acelui conflict pe baza interesului național și a suveranității, înlocuind fundamentul religios sau dinastic al perioadei medievale precedente.

02 „Omul rezonabil se adaptează la lume: cel nerezonabil stăruie să încerce să adapteze lumea la sine. Prin urmare, orice progres depinde de omul nerezonabil." (George Bernard Shaw, *Om și Supraom*)

03 Franklin Delano Roosevelt, al 32-lea președinte al SUA (n.tr.)

ȘASE STUDII DE STRATEGIE MONDIALĂ

1. Konrad Adenauer: strategia smereniei

Necesitatea reînnoirii

În ianuarie 1943, la Conferința de la Casablanca, Aliații au proclamat că nu vor accepta nimic altceva decât „capitularea necondiționată" a Puterilor Axei. Președintele SUA, Franklin Delano Roosevelt, care a fost forța motrice din spatele anunțului, a dorit ca orice guvern care îi va succeda lui Hitler să fie lipsit de posibilitatea de a pretinde că a fost amăgit să capituleze cu promisiuni neîndeplinite. Înfrângerea militară completă a Germaniei, precum și pierderea totală a legitimității sale morale și internaționale au condus inexorabil la dezintegrarea progresivă a structurii civile germane.

Am urmărit acest proces ca parte a Diviziei 84 Infanterie a armatei americane, pe măsură ce aceasta s-a deplasat de la granița Germaniei, aproape de zona industrială Ruhr, până la fluviul Elba, lângă - Magdeburg – la doar 160 de kilometri distanță de Bătălia pentru Berlin, care era pe atunci în toi. Când divizia a trecut granița germană, am fost transferat la o unitate responsabilă cu securitatea și prevenirea activității de gherilă pe care o ordonase Hitler.

Cineva ca mine, a cărui familie fugise din micul oraș bavarez Fürth cu șase ani înainte, pentru a scăpa de persecuția rasială, nu și-ar fi putut imagina un contrast mai mare față de Germania din tinerețea mea. La acea vreme, Hitler tocmai anexase Austria și era pe cale de a dezmembra Cehoslovacia. Atitudinea predominantă în rândul poporului german se apropia de despotism.

Acum, la multe ferestre atârnau cearșafuri albe pentru a anunța capitularea populației. Germanii, care cu câțiva ani înainte sărbătoriseră perspectiva de a domina Europa de la Canalul Mânecii până la fluviul Volga, erau speriați și năuciți. Mii de persoane strămutate – deportate din Europa de Est la muncă forțată în timpul războiului – se înghesuiau pe străzi, căutând hrană și adăpost, precum și posibilitatea de a se întoarce acasă.

A fost o perioadă de disperare în istoria Germaniei. Lipsa de alimente era gravă. Mulți au murit de foame, iar mortalitatea infantilă a fost de două ori mai mare decât în restul Europei de Vest.[1] Schimburile statornicite de bunuri și de servicii s-au prăbușit; au fost înlocuite de piețe negre. Serviciile poștale erau fie diminuate, fie inexistente. Transportul feroviar era sporadic, iar cel rutier, îngreunat foarte mult de ravagiile războiului și de lipsa de benzină.

În primăvara anului 1945, sarcina forțelor de ocupație era instituirea unui soi de ordine civilă, până când militari guvernamentali antrenați aveau să poată înlocui trupele combatante. Așa stăteau lucrurile în preajma Conferinței de la Potsdam din iulie și august (la care au participat Churchill/Attlee, Truman și Stalin). La acea conferință la nivel înalt, Aliații au împărțit Germania în patru zone de ocupație: pentru Statele Unite, o parte din sud, care cuprindea Bavaria; pentru Marea Britanie, Renania de Nord industrială și Valea Ruhrului; pentru Franța, sudul Renaniei și teritoriul de-a lungul graniței cu Alsacia; iar pentru sovietici, o zonă ce se întindea de la fluviul Elba până la linia Oder–Neisse, care constituia noua frontieră poloneză, reducând cu aproape un sfert teritoriul german de dinainte de război. Fiecare dintre cele trei zone occidentale a fost pusă sub jurisdicția unui înalt funcționar al puterilor ocupante, cu titlul de înalt comisar.

Guvernarea civilă germană, care se dovedise odinioară eficientă și de necontestat, luase sfârșit. Autoritatea supremă era exercitată acum de forțele de ocupație până la nivel de județ *(Kreis)*. Aceste forțe menținеau ordinea, dar a durat aproape optsprezece luni pentru restabilirea comunicațiilor la niveluri previzibile. În timpul iernii 1945–1946, lipsa de combustibil l-a obligat chiar și pe Konrad Adenauer, care a devenit cancelar patru ani mai târziu, să doarmă îmbrăcat cu un palton gros.[2]

Germania ocupată purta nu numai povara trecutului său imediat, ci și a complexității istoriei sale. În cei

șaptezeci și patru de ani de la unificare, Germania fusese guvernată succesiv ca monarhie, republică și stat totalitar. La sfârșitul războiului, singura amintire a unei guvernări stabile data de la începuturile Germaniei unificate, sub cancelarul Otto von Bismarck (1871–1890). De atunci și până la izbucnirea Primului Război Mondial în 1914, Imperiul German a fost bântuit de ceea ce Bismarck numea „coșmarul" coalițiilor externe ostile, a căror apariție fusese provocată de potențialul militar și de retorica intransigentă a Germaniei. Dat fiind că Germania unificată era mai puternică decât oricare dintre multele state din jurul său și mai populată decât orice alt stat cu excepția Rusiei, puterea sa tot mai mare și cu potențial dominant s-a transformat într-o provocare permanentă la adresa securității Europei.

După Primul Război Mondial, nou înființata Republică de la Weimar a fost sărăcită de inflație și de crize economice și s-a considerat abuzată de prevederile punitive incluse după război în Tratatul de la Versailles. După 1933, Germania condusă de Hitler a căutat să-și impună totalitarismul asupra întregii Europe. Pe scurt, în prima jumătate a secolului XX, Germania unită a fost, rând pe rând, fie prea puternică, fie prea slabă pentru liniștea Europei. Până în 1945, ajunsese să ocupe poziția cea mai puțin sigură în Europa și în lume.

Sarcina de a-i reda acestei societăți zdrobite demnitatea și legitimitatea i-a revenit lui Konrad Adenauer, care ocupase funcția de primar *(Oberbürgermeister)* al orașului Köln timp de șaisprezece ani înainte de a fi demis de Hitler. Prin experiența sa, Adenauer a fost plasat, din fericire, într-un rol care necesita deopotrivă smerenia de a gestiona consecințele capitulării necondiționate și tăria de caracter pentru a recâștiga o poziție internațională pentru țara sa, în rândul democrațiilor. Născut în 1876 – la doar cinci ani după unificarea Germaniei sub Bismarck –, Adenauer a fost toată viața asociat cu orașul natal, Köln, cu falnica sa catedrală gotică cu vedere la Rin și istoria sa

ca loc important în constelația hanseatică a orașelor-stat negustorești.

Ca adult, Adenauer a cunoscut cele trei configurații post-Bismarck ale statului german unificat: brutalitatea sub Kaiser, revoltele interne în perioada Republicii de la Weimar și aventurismul sub Hitler, culminând cu autodistrugerea și dezintegrarea. Străduindu-se să regăsească un loc pentru țara sa într-o ordine postbelică legitimă, el s-a confruntat cu o moștenire de resentimente la nivel global, iar acasă, cu dezorientarea unui public greu încercat de lunga succesiune de evenimente: revoluție, război mondial, genocid, înfrângere, scindare, colaps economic și pierdere a integrității morale. A ales o cale deopotrivă umilă și îndrăzneață: să mărturisească nelegiuirile germane; să accepte pedepsele înfrângerii și ale neputinței, inclusiv împărțirea țării sale; să permită dezmembrarea bazei sale industriale pentru despăgubire de război; și să încerce, prin supunere, să construiască o nouă structură europeană în cadrul căreia Germania putea deveni un partener de încredere. Germania, spera el, va deveni o țară normală, deși întotdeauna cu o memorie anormală.

De la primii ani la exilul intern

Tatăl lui Adenauer, Johann, fost subofițer în armata prusacă, a lucrat timp de trei decenii ca funcționar public la Köln. Fără studii, în afară de școala primară obligatorie, Johann a fost hotărât să le ofere copiilor săi șanse la studii și la o carieră. Mama lui Adenauer împărtășea acest țel; fiică de funcționar de bancă, ea se ocupa cu lucrul de mână pentru a suplimenta veniturile lui Johann. Împreună, l-au pregătit cu asiduitate pe tânărul Konrad pentru școală și s-au străduit să-i transmită valorile lor catolice.[3] Conștientizarea păcatului și responsabilitatea socială au străbătut copilăria lui Adenauer asemenea unui curent subteran. Pe când era student la Universitatea din Bonn, el și-a dobândit

reputația de om tenace datorită obiceiului de a-și scufunda picioarele într-o găleată cu apă rece ca gheața, ca să nu-l răpună oboseala în nopțile lungi de studiu.[4] Licența în drept a lui Adenauer și tradiția familială a funcțiilor publice l-au determinat în 1904 să devină funcționar la Köln. I s-a dat funcția de *Beigeordneter*, primar adjunct, cu responsabilități speciale în domeniul impozitării. În 1909, a fost avansat la funcția de prim-viceprimar, iar în 1917 a devenit lord-primar al orașului Köln.[04]

Primarii orașului Köln erau, de obicei, foști funcționari publici care se străduiau să aibă un comportament superior politicii violente și puternic partizane din acea epocă. Reputația lui Adenauer a sporit într-atât încât, în 1926, au existat chiar discuții la Berlin cu privire la posibilitatea ca acesta să fie numit cancelar al unui guvern de uniune națională. Efortul a eșuat din cauza dificultății de a găsi o alianță nepartizană, condiția lui Adenauer pentru acceptarea funcției.

Prima luare de poziție proeminentă la nivel național a lui Adenauer a avut legătură cu desemnarea lui Hitler drept cancelar la 30 ianuarie 1933. Pentru a-și întări poziția, Hitler a convocat alegeri generale și a propus parlamentului german așa-numitul Act de împuternicire, suspendând statul de drept și independența instituțiilor civile. În luna de după desemnarea lui Hitler în funcția de cancelar, Adenauer a făcut trei demonstrații publice de opoziție. În Camera Superioară a Prusiei, căreia îi aparținea din oficiu în calitate de lord-primar al orașului Köln, el a votat împotriva Actului de împuternicire. A refuzat o invitație de a-l întâmpina pe Hitler pe aeroportul din Köln în timpul campaniei electorale. Iar în săptămâna de dinaintea alegerilor a ordonat îndepărtarea steagurilor naziste de pe poduri și alte monumente publice. Adenauer a fost demis din funcție la o săptămână după victoria electorală dinainte rânduită a lui Hitler.

După demitere, Adenauer i-a solicitat azil unui vechi prieten din școală, care devenise stareț al unei mănăstiri

benedictine. I-a fost acordat azil, iar în aprilie Adenauer și-a stabilit reședința la abația Maria Laach, la vreo 80 de kilometri sud de Köln, pe malul lacului Laach. Acolo, ocupația sa principală a fost studierea aprofundată a două enciclice papale – promulgate de papii Leon al XIII-lea și Pius al XI-lea – care aplicau învățăturile catolice la evoluțiile sociale și politice, în special la condiția clasei muncitoare moderne aflată în evoluție.[5] În aceste enciclice, Adenauer a descoperit doctrine care se potriveau convingerilor sale politice: accentuarea identității creștine, mai degrabă decât a identității politice, condamnarea comunismului și a socialismului, perfecționarea luptei de clasă prin smerenie și ajutorare creștină și asigurarea concurenței libere în locul practicilor de tip cartel.[6]

Șederea lui Adenauer la Maria Laach nu avea să dureze. Pentru că a participat la o liturghie de Crăciun – lucru care i-a atras pe oamenii din împrejurimi să-l vadă și să-l susțină –, oficialii naziști au făcut presiuni asupra starețului ca să-l evacueze pe oaspetele său admirat. Adenauer a plecat în luna ianuarie a anului următor.

Următorul deceniu al vieții sale a fost marcat de greutăți și de instabilitate. Au fost momente de real pericol, mai ales după atentatul eșuat împotriva lui Hitler din iulie 1944, organizat de reprezentanți ai elitei prusace și de figuri ale vieții politice și militare dinainte de perioada nazistă. Drept răzbunare, Hitler a căutat să distrugă toate aceste elemente. O vreme, Adenauer a evitat soarta lor călătorind din loc în loc, fără a rămâne undeva mai mult de douăzeci și patru de ore.[7] Pericolul nu i-a schimbat niciodată repulsia față de Hitler, pentru că acesta călcase în picioare statul de drept, pe care Adenauer îl considera condiția *sine qua non* a statului modern.[8] Deși era un disident cunoscut, Adenauer nu s-a arătat dispus să se alăture conspiratorilor antiregim, civili sau militari, în principal pentru că era sceptic cu privire la șansele lor de succes.[9] În general, după cum s-a exprimat

un autor, „el și familia lui au făcut tot posibilul să trăiască cât mai liniștit și mai discret posibil“[10].

Deși se îndepărtase de politică, naziștii l-au încarcerat în cele din urmă. În toamna anului 1944, Adenauer a petrecut două luni într-o celulă de închisoare de la fereastra căreia a asistat la execuții, inclusiv la cea a unui băiat de șaisprezece ani; de la etajele de deasupra auzea țipetele altor deținuți care erau torturați.

În cele din urmă, fiul său Max, care era înrolat în armata germană, a reușit să-i asigure eliberarea. Când tancurile americane au intrat în Renania în februarie 1945, Adenauer a început să se gândească în ce măsură și-ar putea găsi un rol în țara sa înfrântă militar, devastată moral, zguduită economic și prăbușită politic.[11]

Drumul către leadership

Reacția sălbatică a lui Hitler la lovitura de stat din luna iulie a ultimului an frenetic din al Doilea Război Mondial a decimat rândurile celor care ar fi putut încerca să-i succeadă. Unii politicieni de rang înalt din Partidul Social Democrat supraviețuiseră lagărelor de concentrare – inclusiv rivalul de mai târziu al lui Adenauer, Kurt Schumacher – și posedau statura politică pentru funcția de cancelar. Dar le lipseau niște adepți suficient de importanți ca să câștige sprijinul public necesar pentru a pune în practică capitularea necondiționată a țării și penalizările aferente – condiții pentru a câștiga încrederea Aliaților occidentali.

În mai 1945, forțele americane, primele care au ocupat orașul Köln, l-au reinstalat pe Adenauer în funcția de primar, dar, odată cu transferul orașului către autoritatea britanică ca urmare a Acordului de la Potsdam, au apărut tensiuni, iar britanicii l-au demis în câteva luni. Deși a fost temporar exclus din activitatea politică de către puterea ocupantă, Adenauer s-a axat discret pe construirea unei baze politice, pregătindu-se pentru reapariția autoguvernării germane.

În decembrie 1945, Adenauer a participat la o întâlnire pentru a forma un nou partid influențat atât de creștinismul catolic, cât și de cel protestant. Erau prezenți foști membri ai Partidului de Centru catolic, cu care Adenauer fusese asociat în calitate de primar al orașului Köln, precum și ai Partidului Popular Național German, conservator, și ai Partidului Democrat German, liberal. Mulți fuseseră opozanți ai lui Hitler, iar unii fuseseră închiși din pricina rezistenței arătate. Grupului îi lipseau o direcție politică clară și o doctrină; astfel, la această primă întâlnire, tonul discuțiilor a fost mai mult socialist decât liberal clasic. În parte din cauza obiecțiilor lui Adenauer, problema primelor principii a fost lăsată deoparte, iar grupul și-a decis doar numele: Uniunea Creștin Democrată (CDU).[12]

Luna următoare, Adenauer a contribuit la impregnarea CDU cu filosofie politică ca partid al democrației, al conservatorismului social și al integrării europene, respingând trecutul recent al Germaniei, precum și orice formă de totalitarism. La un congres din ianuarie 1946 al membrilor importanți din CDU desfășurat în zona de ocupație britanică din Herford, Westfalia, Adenauer a detaliat aceste principii și și-a consolidat poziția de conducător al partidului la început de drum.

Pe 26 martie 1946, primul discurs public al lui Adenauer de după încheierea războiului a fost o avanpremieră la conducerea sa politică ulterioară. Criticând comportamentul Germaniei sub conducerea lui Hitler, Adenauer a întrebat miile de oameni din holul principal, grav avariat, al Universității din Köln cum a fost posibil ca naziștii să ajungă la putere. Ei au comis apoi „infracțiuni grave", a spus el, iar germanii își vor putea găsi drumul către un viitor mai bun doar împăcându-se cu trecutul lor.[13] Un asemenea efort avea să fie necesar pentru renașterea țării lor. Din această perspectivă, atitudinea Germaniei după al Doilea Război Mondial trebuia să fie opusul reacției sale la Primul Război Mondial. În loc să se complacă din nou în

autocompătimire și naționalism, Germania trebuia să-și caute viitorul în Europa unificatoare. Adenauer proclama o strategie a smereniei.

Înalt și aparent imperturbabil, Adenauer avea tendința să vorbească concis, deși tonul era atenuat de cadențele vioaie, specifice Renaniei, mai conciliante decât vorbirea prusacă, în care, potrivit lui Mark Twain, propozițiile mărșăluiesc prin conversații ca niște formațiuni militare. (Renania fusese autonomă înainte de a intra în posesia Prusiei în 1814–1815.) Totodată, el emana vitalitate și încredere în sine. Stilul său era antiteza carismei zgomotoase din epoca hitleristă și aspira la autoritatea senină a generației de dinainte de Primul Război Mondial, ale cărei acțiuni fuseseră guvernate de reținere și de valori comune.

Toate aceste calități, împreună cu poziția pe care o dobândise după un deceniu de distanțare ostentativă față de Hitler, l-au făcut pe Adenauer candidatul firesc la conducerea noului partid democratic. Dar nu a fost mai presus de unele manevre practice pentru a-și atinge scopul. La prima ședință a CDU, un scaun a fost poziționat în capul mesei. Adenauer s-a apropiat de el și a anunțat: „M-am născut pe 5 ianuarie 1876, așa că sunt probabil persoana cea mai în vârstă de aici. Dacă nu se opune nimeni, mă voi considera președinte datorită vechimii". Acest lucru a provocat deopotrivă râs și acceptare; din acel moment, el avea să conducă partidul timp de peste cincisprezece ani.[14]

Programul CDU, la conceperea căruia Adenauer a jucat un rol-cheie, îi îndemna pe germani să-și respingă trecutul și să îmbrățișeze un spirit de reînnoire, bazat pe idealuri creștine și pe principii democratice:

> Gata cu lozincile unor vremuri apuse, gata cu uzura vieții și a statului! Aceleași greutăți ne obligă pe toți să ne apucăm de treabă. Dacă ne-am afunda acum în nihilism sau în indiferență ar însemna să ne trădăm propria familie și poporul german. CDU face apel la toate acele forțe care

sunt dispuse acum să valorifice încrederea neclintită în bunele calități ale poporului german și hotărârea neîmblânzită de a face din ideea creștină și din idealul înalt al adevăratei democrații baza reînnoirii.[15]

De-a lungul timpului, Adenauer a fost întotdeauna conștient de posibilitatea tragediei – poate chiar obsedat de acest lucru. În opinia sa, Germania nu era suficient de puternică moral sau material pentru a funcționa singură și orice încercare în acest sens s-ar fi soldat cu un dezastru. Situată în centrul continentului, Germania cea nouă trebuia să renunțe la multe dintre politicile și atitudinile sale anterioare – în special la manipularea oportunistă a poziției sale geografice și la înclinația prusacă spre relații bune cu Rusia. (Prusia, rădăcina principală a militarismului german, avea să fie abolită oficial ca stat din Germania de către Aliați în 1947.) În schimb, Germania lui Adenauer avea să-și ancoreze democrația pe plan intern în regiunile sale catolice și în valorile creștine ecumenice, iar pe plan internațional, în alianța cu Occidentul – în special în legături de securitate cu Statele Unite.[16]

Neatins de atacurile aeriene din timpul războiului, Bonn, un oraș universitar cu aer bucolic, fusese ales capitală temporară a RFG în așteptarea reunificării, când Berlinul avea să servească din nou drept capitală. A fost și preferința personală a lui Adenauer, pentru că era situat aproape de satul natal, Rhöndorf, și departe de frământările politice. Adenauer a reușit să impună alegerea orașului Bonn în septembrie 1948 – înainte de a deveni cancelar – datorită influenței sale ca lider al CDU și președinte al Consiliului Parlamentar, un grup de personalități politice germane însărcinate de Aliați cu planificarea evoluției politice și întocmirea unei noi constituții, adică a Legii fundamentale. Mai târziu, el a povestit în glumă că a convins Consiliul să susțină Bonn doar pentru că Rhöndorf era prea mic (avea sub 2 000 de locuitori) ca să servească drept capitală.[17] Totodată, el

respinsese, cu mai puțin umor, München, un oraș cosmopolit, din pricina predilecției Bavariei pentru sentimentalismul impetuos și, după cum a remarcat batjocoritor, pentru că o capitală nu ar trebui să se afle atât de aproape de câmpurile de cartofi. De asemenea, Adenauer desconsidera orașele mari, ca Frankfurt, sediul unui parlament de scurtă durată în 1848, unde perspectivele democrației puteau fi distorsionate de demonstrații publice și de revolte.

Restaurarea ordinii civile și învestirea în funcția de cancelar

În 1946 a început reconstrucția Germaniei încetul cu încetul. Au fost convocate alegeri pentru niveluri din ce în ce mai înalte din administrație, restabilind structurile și transferându-le treptat germanilor responsabilitatea politică. În ianuarie 1947, SUA și Marea Britanie au stabilit o politică economică comună pentru zonele lor. Franța s-a alăturat în anul următor, alcătuind „Trizona". Economistul Ludwig Erhard a fost numit director al Consiliului Economic și a supravegheat tranziția lină la noua monedă, marca germană. El a asociat-o cu eliminarea controlului prețurilor și a raționalizării. Politica economică îndrăzneață a lui Erhard a inspirat o redresare care a permis, în cele din urmă, reconstrucția politică bazată pe o constituție aprobată de Puterile Aliate.[18]

Pe 23 mai 1949 – la patru ani de la capitularea necondiționată – a intrat în vigoare noua constituție germană (Legea fundamentală) și a fost înființată oficial Republica Federală, cuprinzând cele trei zone vestice. Republica Democrată Germană, fosta zonă de ocupație sovietică, avea să fie constituită oficial câteva luni mai târziu.

Împărțirea Germaniei reflecta acum liniile de demarcație din Europa. Procesul a culminat în august cu alegeri pentru un parlament, Bundestag. Pe 15

septembrie, Bundestagul a votat alegerea unui cancelar care, potrivit constituției, necesita o majoritate absolută și care nu putea fi înlăturat decât cu votul majorității absolute pentru un succesor numit – o măsură de stabilizare. Deși Adenauer a fost ales cu o marjă de un singur vot (probabil al său) în acest parlament al unei rămășițe de stat, el a reușit să câștige patru runde consecutive de alegeri, rămânând în funcție timp de paisprezece ani.

Cu toate acestea, suveranitatea Germaniei continua să fie sever limitată. Aliații, care își exercitau autoritatea supremă asupra Germaniei de Vest ocupate prin înalții lor comisari, au afirmat oficial că poporul german „se va bucura de autoguvernare în cea mai mare măsură posibilă". Dar ei au identificat o serie de chestiuni – de la afaceri externe până la „utilizarea fondurilor, alimentelor și a altor provizii" – asupra cărora cei trei înalți comisari și alte autorități de ocupație urmau să aibă ultimul cuvânt.[19] Statutul de ocupație, din care au fost extrase citatele de mai sus și care a fost adoptat cu două săptămâni înainte de înființarea Republicii Federale, în luna mai, era mai presus de Legea fundamentală. Un document înrudit, Statutul regiunii Ruhr, a stabilit controlul Aliaților asupra centrului industrial omonim și a precizat criteriile privind dezmembrarea industriei germane pentru despăgubiri de război.[20] Totuși, o altă zonă industrială – Valea Saar – a primit un statut special de autonomie mult mai devreme.

Tensiunea dintre menținerea autorității Aliaților și restabilirea autoguvernării germane a fost deosebit de evidentă pe 21 septembrie 1949, când cei trei înalți comisari s-au întrunit la Bonn pentru a-l întâmpina pe Adenauer, noul cancelar al Republicii Federale și primul succesor legitim după Hitler. Adenauer afirmase înainte de ceremonie că nu va contesta împărțirea Germaniei și știrbirea suveranității prin diversele statute impuse de Aliați ca preț pentru capitularea necondiționată. Dar el a folosit ocazia învestirii pentru a demonstra că va face

acest lucru cu demnitate și cu respect de sine. I se rezervase un loc dincolo de marginile covorului roșu unde se adunaseră înalții comisari. La începutul ceremoniei, încălcând total protocolul, Adenauer și-a părăsit locul și s-a mutat pe covor *alături* de înalții comisari – indicând faptul că noua Republică Federală va insista asupra unui statut egal în viitor, chiar dacă a acceptat consecințele păcatelor din trecut ale Germaniei.

Într-o scurtă alocuțiune, Adenauer a subliniat că, în calitate de cancelar, a acceptat Statutul de ocupație și alte limitări ale suveranității. Subordonarea Germaniei față de prevederile acestuia, a evidențiat el, a fost asociată în statut cu scindarea țării; prin urmare, ca recunoaștere a acceptării acestor sacrificii, el le-a solicitat înalților comisari să aplice prevederile diferitelor statute într-o „manieră liberală și generoasă" și să se folosească de clauzele care prevedeau schimbări și evoluții ce vor putea permite poporului german să ajungă la „libertate deplină" la momentul potrivit.

Nucleul discursului său de acceptare nu a fost apelul la generozitate adresat învingătorilor, ci viziunea fără precedent a lui Adenauer privind Europa nouă în care el angaja Germania nouă. Dezavuând orice revenire la naționalism sau la motivațiile Europei antebelice, Adenauer a subliniat argumentele pentru construirea „unei federații europene pozitive și viabile", menită să depășească

> concepția naționalistă îngustă a statelor, predominantă în secolul al XIX-lea și începutul secolului XX... Dacă ne întoarcem acum la izvoarele civilizației noastre europene, născută din creștinism, atunci nu putem să nu reușim să restabilim unitatea vieții europene în toate domeniile de activitate. Aceasta este unica asigurare eficientă pentru menținerea păcii.[21]

Discursul lui Adenauer implica o transformare profundă a țării sale. În contextul capitulării necondiționate, a fost și un apel iscusit la egalitate cu

învingătorii, singura pretenție de acest fel de care dispunea Germania. Discursul a deschis și perspective fundamentale.

Noul cancelar accepta simultan scindarea țării sale pe termen nedefinit (eventual permanent) și proclama o politică externă în parteneriat cu puterile străine care o ocupau acum. Deși recunoștea supunerea Germaniei, el anunța obiective naționale privind o asociere cu adversarii istorici ai țării sale din Europa și o alianță cu Statele Unite.

Adenauer a prezentat aceste idei vizionare fără înfloriturі retorice. Îndatoririle națiunilor, așa cum le vedea el, se justificau singure; ornamentele oratorice nu puteau decât să distragă atenția de la această înțelegere de bază. Stilul direct al lui Adenauer a sugerat și rolul pe care îl prevedea pentru Germania cea nouă în ce privește formarea unei noi Europe prin consens.

Trecuse mai bine de un secol de când un lider european se confruntase cu provocarea de a-și realinia țara la ordinea internațională. Franța fusese învinsă total la sfârșitul războaielor napoleoniene și capitala ei fusese ocupată de forțe străine, dar unitatea națională franceză nu a fost știrbită, iar Congresul de la Viena l-a acceptat pe Talleyrand ca înalt reprezentant al Franței cu drepturi egale ca stat istoric. Konrad Adenauer și-a asumat o sarcină asemănătoare în împrejurări mult mai vitrege. Vecinii săi *nu* i-au acceptat țara cu drepturi egale. Pentru ei, Germania era încă „în perioadă de probă".

În cazul unei societăți demoralizate, învinse, trecerea la restabilirea suveranității democratice prezintă una dintre cele mai dificile provocări pentru un om de stat. Învingătorii sunt reticenți să-i acorde unui fost inamic autoritatea legală și cu atât mai puțin capacitatea de a-și recupera puterea. Perdantul prostrat evaluează progresul după gradul și viteza cu care este capabil să recâștige controlul asupra viitorului său. Adenauer a avut resursele interioare pentru a transcende aceste tensiuni. Strategia smereniei era compusă din patru elemente: acceptarea

consecințelor înfrângerii; recâștigarea încrederii învingătorilor; construirea unei societăți democratice; și crearea unui parteneriat european care să depășească diviziunile istorice ale Europei.

Calea către o nouă identitate națională

Adenauer a considerat că întărirea legăturilor cu Occidentul și mai ales cu Statele Unite era cheia restabilirii locului Germaniei în lume. În memoriile sale, Dean Acheson a descris cu entuziasm prima sa întâlnire cu Adenauer în 1949, în calitate de secretar de stat al SUA:

> Am fost impresionat de imaginația și de înțelepciunea abordării sale. Marea lui preocupare era integrarea completă a Germaniei în Europa de Vest. Într-adevăr, el a acordat prioritate acestui scop în detrimentul reunificării Germaniei, din nefericire scindată, și era conștient de ce vecinii săi ar putea să considere acest lucru aproape o condiție pentru reunificare… El dorea ca germanii să fie cetățeni ai Europei, să conlucreze, în special cu Franța, la dezvoltarea intereselor și perspectivelor comune și la îngroparea rivalităților din ultimele secole… Ei trebuie să se afle în fruntea renașterii Europei.[22]

Statele Unite au jucat un rol esențial în sprijinirea acestor obiective printr-un plan de revigorare economică. La 5 iunie 1947, generalul George C. Marshall, predecesorul lui Acheson ca secretar de stat și fost șef de stat major al armatei, a descris acest plan la Universitatea Harvard:

> Politica noastră nu este îndreptată împotriva vreunei țări sau doctrine, ci împotriva foametei, sărăciei, disperării și haosului. Scopul său ar trebui să fie renașterea unei economii funcționale în lume, astfel încât să permită apariția condițiilor politice și sociale în care să poată exista instituții libere.[23]

Pentru Adenauer, discursul lui Marshall și planul ulterior au fost motivele acceptării Acordului pentru Ruhr din 1949, unul dintre celelalte mijloace prin care Aliații și-au păstrat controlul asupra industriei germane. El a interpretat Planul Marshall ca o frână a exigențelor impuse Germaniei, dar, mai ales, ca un prim pas către federalizarea Europei:

> Dacă [Statutul regiunii Ruhr] este folosit ca instrument pentru a îngrădi economia germană, Planul Marshall nu are sens… Totuși, dacă Statutul regiunii Ruhr este folosit ca instrument în interesul german și european, dacă înseamnă începutul unei noi ordini economice în Europa de Vest, atunci poate deveni un punct de plecare promițător pentru cooperare europeană.[24]

Ca o ironie, Partidul Social Democrat German (SPD), sub conducerea lui Kurt Schumacher, se profila acum drept principalul adversar intern al lui Adenauer. În trecut, SPD dovedise un angajament profund față de democrație, datând de la crearea statului german; dar în perioada imperială fusese izolat de grupurile de la conducere, deoarece, ca partid marxist, nu fusese considerat sigur naționalist. Liderul său actual, Schumacher, cu sănătatea șubrezită după mai bine de un deceniu de închisoare în epoca lui Hitler, s-a convins că partidul său nu va câștiga niciodată alegerile postbelice, dacă nu se va dovedi *național* prin țelurile sale. Prin urmare, el s-a opus strategiei lui Adenauer de redresare prin supunere: „Ca popor trebuie să facem politică germană, ceea ce înseamnă o politică ce nu este determinată de o voință străină, ci este produsul voinței poporului nostru".[25] Schumacher cerea insistent un fel de populism. Deși de înțeles din punctul de vedere al istoriei SPD, acest lucru era incompatibil cu capitularea necondiționată sau cu experiența Europei privind Germania condusă de Hitler.

Adenauer împărtășea principiile democratice ale SPD, dar exista și un considerent strategic pentru care

îmbrățișa democrația. El era hotărât să transforme supunerea într-o virtute și și-a dat seama că inegalitatea temporară a pozițiilor era precondiția pentru egalitatea de statut. În timpul dezbaterilor parlamentare din noiembrie 1949, el a subliniat acest lucru strigând (ceea ce era cu totul neobișnuit pentru el): „Cine credeți că a pierdut războiul?“[26] Supunerea era singura cale de urmat: „Aliații mi-au spus că dezmembrarea fabricilor va înceta doar dacă îndeplinesc dorința de securitate a Aliaților“, a explicat el înainte de a întreba ironic: „Oare Partidul Socialist vrea ca dezmembrarea să continue la nesfârșit?“[27]

Un alt obiectiv de bază al lui Adenauer a fost reconcilierea cu Franța. Adenauer îl întâlnise pentru prima dată pe Robert Schuman, pe atunci ministrul de externe al Franței, în 1948. În acel moment, politica franceză avea ca scop dezactivarea producției industriale germane și plasarea regiunii Saar sub control francez. Adenauer a redefinit problema; provocarea supremă nu era de ordin strategic sau financiar, ci de ordin politic și etic. În iulie 1949, înainte de a deveni cancelar, el a abordat această temă într-o scrisoare adresată lui Schuman:

> În opinia mea, orice avantaj economic câștigat de [o altă] țară ca urmare a alocării unor fabrici dezmembrate este diminuat de pagubele mari aduse moralului poporului german... Vă implor, din moment ce aveți o apreciere cu totul specială a problemei reconcilierii dintre Franța și Germania și a principiului cooperării europene, să găsiți căi și mijloace pentru a pune capăt acestor măsuri complet de neînțeles.[28]

Pe plan intern, Adenauer insista că singura cale înțeleaptă era cooperarea cu diferitele măsuri punitive ale Aliaților. La 3 noiembrie 1949, el a acordat un interviu săptămânalului german *Die Zeit*:

> Dacă pur și simplu avem o reacție negativă la Statutul regiunii Ruhr și față de Autoritatea regiunii Ruhr, Franța va interpreta acest lucru ca un semn al naționalismului german, ca un act de sfidare și de respingere a oricărei supravegheri. O astfel de atitudine ar părea o rezistență pasivă împotriva securității în sine. Iar acest lucru trebuie evitat mai presus de orice.[29]

Abordarea lui Adenauer s-a dovedit eficientă. Mai târziu în aceeași lună, Aliații l-au invitat să negocieze o nouă relație cu Autoritatea de ocupație, reducând numărul de fabrici programate pentru dezafectare și stabilind o cale pentru aderarea Germaniei la Consiliul Europei, care fusese fondat în acel an. Pe 24 noiembrie, el a prezentat noul acord în Bundestag, unde naționalismul era încă predominant. Schumacher a mers atât de departe, încât l-a numit pe Adenauer „cancelarul Aliaților". Suspendat din parlament pentru această insultă, Schumacher a fost curând repus în drepturi și și-a reluat imediat atacul.[30] În replică, Adenauer a subliniat că smerenia este calea către egalitate:

> Eu cred că în tot ce facem trebuie să fie limpede că, din pricina colapsului total, suntem fără putere. Trebuie să fie clar că în negocierile pe care noi, germanii, trebuie să le ducem cu Aliații pentru a prelua treptat o putere din ce în ce mai mare, momentul psihologic joacă un rol foarte important. Nu putem cere și aștepta încredere de la bun început. Nu putem și nu trebuie să presupunem că ceilalți și-au schimbat brusc și complet dispoziția față de Germania, ci că, dimpotrivă, încrederea nu poate fi recuperată decât încet, puțin câte puțin.[31]

Abordarea lui Adenauer a fost primită cu mai multă căldură de vecinii Germaniei decât de criticii săi interni. În martie 1950, Republica Federală a fost invitată să se alăture Consiliului Europei, deși doar ca membru asociat. Într-un memorandum către cabinetul său, Adenauer a solicitat aderarea, în ciuda statutului discriminatoriu:

„Deocamdată este singura cale. Trebuie să avertizez împotriva împovărării Germaniei cu oprobriul de a fi zădărnicit negocierile europene“.[32]

Trei luni mai târziu, Robert Schuman, dornic de a lega Germania de Franța, a prezentat un plan pentru a înlocui Autoritatea regiunii Ruhr. Publicat la 9 mai 1950, Planul Schuman avea să ducă la crearea unei Comunități Europene a Cărbunelui și Oțelului (CECO), aparent o piață comună pentru aceste mărfuri, dar al cărei scop esențial era politic. Cu un astfel de acord, a declarat Schuman, „războiul dintre Franța și Germania devine nu doar de neconceput, ci material imposibil“[33].

La o conferință de presă, Adenauer a susținut planul în termeni similari, declarând că acesta „crea un fundament autentic pentru eliminarea tuturor conflictelor viitoare dintre Franța și Germania“[34]. Într-o întâlnire cu Jean Monnet, comisarul general al Comisiei Naționale de Planificare din Franța și, ulterior, primul președinte (1952–1955) al Înaltei Autorități a CECO, Adenauer a întărit punctul de vedere al lui Schuman: „Diferitele guverne implicate nu ar trebui să fie atât de preocupate de responsabilitățile lor tehnice, cât de responsabilitatea lor morală în fața marilor speranțe trezite de această propunere“.[35] Într-o scrisoare către Schuman din 23 mai 1950, Adenauer a subliniat din nou obiectivele nemateriale: „De fapt, vom reuși numai dacă nu vom lăsa munca noastră să fie călăuzită doar de considerente tehnice și economice, ci o vom așeza pe o bază etică“[36].

Planul Schuman a accelerat intrarea Germaniei în Europa unificatoare. Așa cum declara Adenauer într-un discurs din februarie 1951 la Bonn:

> Planul Schuman servește obiectivului construirii Europei unificate. Din acest motiv, de la bun început, am privit cu aprobare ideea care animă Planul Schuman. Am rămas fideli acesteia, deși uneori lucrurile au fost extrem de dificile pentru noi.[37]

Carta CECO a fost parafată la 19 martie 1951. Anul următor, în ianuarie, Bundestagul a ratificat-o cu 378 de voturi pentru față de 143 de voturi împotrivă.[38] Bundesrat (camera superioară reprezentând cele zece landuri ale Republicii Federale) a făcut dovada sentimentului național german remanent, solicitându-i lui Adenauer „să se asigure că Înaltul Comisariat al Aliaților a eliminat toate restricțiile privind producția de fier și de oțel în Germania și că Berlinul de Vest a fost inclus expres în teritoriul vizat de CECO".[39] În cele din urmă, Berlinul de Vest a fost inclus specific în teritoriul CECO, iar producția germană de oțel și de cărbune a sporit sub auspiciile noii Comunități. În plus, așa cum propusese Schuman, CECO a înlocuit oficial Autoritatea regiunii Ruhr nepopulară (cel puțin în Germania).

În numai doi ani după ce a devenit cancelar, Adenauer a izbutit să facă din Germania o participantă la integrarea europeană – și a realizat acest lucru printr-o politică ce se străduia să depășească trecutul țării. Fără îndoială, motivația lui a fost parțial tactică și națională, dar și etică. Însă tactica se îmbinase cu strategia, iar strategia lui era transformată în istorie.

Provocarea sovietică și reînarmarea

Uniunea Sovietică a văzut reconstrucția economiei vest-germane și înființarea progresivă a instituțiilor politice germane drept o provocare directă. Amenințarea comunistă a început să eclipseze teama democrațiilor occidentale cu privire la renașterea Germaniei când, în iunie 1948, Uniunea Sovietică a blocat căile de acces către Berlin dinspre zona de ocupație sovietică din jur. A fost o provocare la adresa acordului dintre cele patru puteri privind guvernarea Berlinului, care fusese încheiat la Conferința de la Potsdam din 1945. În cele din urmă, podul aerian american către Berlinul de Vest a zădărnicit șantajul sovietic. America a spus clar că nu va permite colapsul Berlinului și că va recurge la escaladare militară

pentru a deschide căile de acces, dacă va fi necesar. În mai 1949, Stalin a anulat blocada. Pe 7 octombrie 1949, Uniunea Sovietică și-a transformat zona de ocupație într-un stat suveran (deși satelit), pecetluind scindarea Germaniei.

În acest proces de sporire a implicării lor, Statele Unite și aliații acestora au creat unul dintre viitorii piloni ai politicii americane: Organizația Tratatului Atlanticului de Nord. Într-un demers care a echivalat cu garantarea de către SUA a teritoriului său, Republica Federală a fost pusă sub protecția NATO în 1949, deși rămânea deocamdată neînarmată și nu era, tehnic, membră a organizației. Dar un an mai târziu, în 1950, invadarea Coreei de Sud de către nord-coreeni i-a convins pe Aliați că se confruntă cu o provocare comunistă de amploare. Președintele Truman, ca răspuns la solicitările europene, l-a numit pe generalul Dwight D. Eisenhower comandant suprem al forțelor aliate ale NATO. Generalul a insistat că apărarea Europei necesita treizeci de divizii (aproximativ 450 000 de soldați),[40] un număr care nu putea fi atins fără participarea Germaniei.

Lucru de înțeles, aliații SUA aveau păreri împărțite despre perspectiva ca tocmai țara a cărei agresiune le provocase suferințe cu câțiva ani înainte să contribuie acum cu o componentă militară semnificativă la apărarea occidentală. La început, liderii Europei de Vest au insistat ca trupele alocate pentru apărarea Germaniei să fie furnizate de alte țări. Dar după mai multă reflecție – și la presiunile americanilor – majoritatea liderilor europeni au acceptat că apărarea Germaniei nu putea fi asigurată fără o contribuție militară germană.

În memoriile sale, Adenauer avea să reflecteze asupra modului în care Războiul din Coreea a pus capăt rămășițelor politicii de slăbire a Germaniei:

> Era în interesul Statelor Unite ca Germania să redevină puternică. Prin urmare, numeroasele exemple de discriminare, precum Statutul regiunii Ruhr, Statutul de

ocupație și prevederile privind reînarmarea Germaniei, nu puteau fi decât de natură tranzitorie.[41]

Adenauer a considerat că reînarmarea Germaniei era necesară pentru binele Europei, precum și pentru recuperarea identității politice a țării sale. Deși inițial a descurajat dezbaterea publică pe această temă, pentru a nu afecta progresul privind aderarea Germaniei la instituțiile europene, el și-a schimbat curând abordarea. Era posibil ca încrederea Aliaților să fie zdruncinată, a susținut el, dacă nu se puteau baza pe Germania de Vest sau dacă aceasta nu avea încredere în propria apărare.[42]

Reînarmarea Germaniei a fost propusă oficial de Marea Britanie și de Statele Unite în august 1950 și aprobată rapid de Germania. Franța a reacționat fără entuziasm, propunând în octombrie 1950 Planul Pleven, care avansa ideea unei armate europene cu naționalități mixte, inclusiv unități germane. A fost elaborat un proiect de tratat, care prevedea crearea unei Comunități Europene pentru Apărare (EDC), cu un contingent german integrat. A urmat o controversă aprigă după ce Adenauer i-a informat pe deputații cei mai importanți din parlamentul german cu privire la conținutul proiectului de tratat.[43] Schumacher a mers atât de departe încât a numit tratatul „un triumf al coaliției aliate de funcționari împotriva poporului german“[44].

În martie 1952, pentru a împiedica întemeierea unei comunități europene de apărare și reînarmarea germană, Stalin a propus oficial unificarea Germaniei cu cinci condiții: (a) toate forțele de ocupație, inclusiv sovietice, să fie retrase în termen de un an; (b) Germania unită să aibă un statut neutru și să nu intre în alianțe; (c) Germania unită să accepte frontierele din 1945 – adică Linia Oder–Neisse care constituia granița postbelică disputată cu Polonia; (d) economia germană să nu fie limitată de condițiile impuse de străini – cu alte cuvinte, abolirea Statutului regiunii Ruhr care limita economia germană; și (e) Germania unită să aibă dreptul de a-și dezvolta

propriile forțe armate. Aceste propuneri au fost adresate Aliaților occidentali, ceea ce sublinia poziția secundară a Germaniei.

Era de bună-credință oferta lui Stalin sau încerca să-l facă de râs pe Adenauer, aducându-l în postura de a părea că preferă Germania divizată în Europa decât Germania unită, națională și neutră? De fapt, Stalin îi cerea lui Adenauer să renunțe la toate progresele pe care le făcuse privind integrarea europeană în schimbul unificării.

Dovezi de la acea vreme sugerează că Stalin a făcut oferta numai după ce a primit asigurări repetate de la ministrul său de externe că aceasta va fi refuzată. Totuși, el l-a pus pe Adenauer într-o poziție dificilă. Pentru prima dată de la capitularea necondiționată, problema unificării țării era pusă oficial în fața puterilor aliate și a poporului german. În Germania, Schumacher a susținut că nu trebuia ratată ocazia de a negocia și că Bundestagul trebuia să refuze ratificarea Comunității Europene de Apărare și să profite de oferta lui Stalin. „Oricine aprobă EDC în aceste împrejurări [actuale]", a argumentat el, „nu se mai poate numi german."[45]

Adenauer a rămas ferm pe poziții. El a înțeles că o negociere era de natură să blocheze și să mute unificarea Germaniei pe un teren ideologic pe care avea să fie singură, temută de toate părțile. Dacă acționa unilateral, negocierea s-ar fi transformat în câmpul de luptă pe care europenii și-ar fi disputat rivalitățile interne.

Pentru a evita astfel de alegeri, Adenauer a ezitat să adopte o poziție publică cu privire la oferta lui Stalin, amânând discutarea acesteia până când conceptul de alegeri libere era acceptat de toate țările ocupante și încorporat în constituția unei Germanii unificatoare. Până atunci, el a susținut ratificarea Tratatului EDC în numele unei apărări aliate comune.

Această abordare a declanșat ceea ce ministrul britanic de externe, Anthony Eden, a numit o „bătălie a notelor". Adenauer era susținut de Eisenhower, pe atunci candidat la președinția Statelor Unite și, până la 30 mai 1952,

comandant suprem al forțelor aliate ale NATO. Preocupate mai mult de perspectiva unei Germanii neutre decât de presiunea sovietică, Marea Britanie și Franța au aderat la gambitul lui Adenauer. Consensul a fost exprimat în notele trimise Kremlinului de către Aliați pe 25 martie și 13 mai, în care solicitau alegeri libere atât în Germania de Vest, cât și în Germania de Est, ca preludiu la unificare. În răspunsul din 24 mai, sovieticii au afirmat că notele aliate au blocat orice posibilitate de reunificare a Germaniei „pentru o perioadă nedeterminată“[46].

Silit de nevoia stringentă de a demonstra potențialul proiectului european, acum că acesta era aparent în detrimentul unificării Germaniei, Adenauer a semnat la 26 mai 1952 acordurile contractuale privind Comunitatea Europeană de Apărare.[05] Dar mulți francezi nu erau încă împăcați cu ideea de a avea o armată în comun cu o națiune cu care patria lor purtase războaie în fiecare generație începând cu secolul al XVI-lea, care devastase o parte din țara lor în Primul Război Mondial și o ocupase pe toată în al Doilea Război Mondial. La doi ani de la acord, pe 30 august 1954, Adunarea Națională franceză a refuzat să ratifice EDC – și, totodată, a renunțat la Planul Pleven.

Vorbind despre o „zi neagră pentru Europa“[47], Adenauer și-a exprimat îngrijorarea în fața reprezentanților Luxemburgului și Belgiei:

> Sunt ferm convins, sută la sută convins, că armata națională la care ne obligă [prim-ministrul francez Pierre] Mendès-France va fi un mare pericol pentru Germania și Europa. Când eu nu voi mai fi în funcție, nu știu ce se va alege de Germania, dacă nu reușim să creăm Europa în timp util.[48]

Din cauza acestor prevestiri, Adenauer a abandonat proiectul EDC și a purtat personal negocieri secrete cu Aliații pentru crearea unei armate naționale germane.

Conducerea americană s-a dovedit esențială. Ales președinte în noiembrie 1952, Eisenhower a decis că unificarea Europei și apărarea sa comună, incluzând Republica Federală Germania, erau, așa cum s-a exprimat un istoric,

> un fel de paspartu, deblocând soluția la o serie de probleme simultan și, cel mai important, oferind un fel de „control dublu". Uniunea Sovietică putea fi ținută la distanță, iar Germania menținută în Europa, fără a fi capabilă să domine continentul.[49]

Împreună cu Eden, ministrul de externe britanic, Eisenhower a modificat Tratatul EDC, permițând dezvoltarea unei armate germane. La mai puțin de un deceniu de la capitularea necondiționată, NATO era formată din forțe naționale aliate, inclusiv cele ale Germaniei.

Călătoria lui Adenauer la Washington în 1953 a marcat punctul culminant al acestor eforturi. Pe 8 aprilie, el a vizitat Mormântul Soldatului Necunoscut. Steagul german – tricolorul negru, roșu și auriu al Republicii Federale, nu vulturul negru, purtător de sabie al Prusiei sau svastica Reichului milenar – a fost înălțat deasupra Cimitirului Național de la Arlington. Momentul în care cancelarul s-a îndreptat către mormânt a fost salutat cu douăzeci și una de salve, într-o scenă cu care Adenauer avea să-și încheie volumul de memorii despre anii 1945–1953:

> O fanfară americană a intonat imnul național al Germaniei. Am văzut cum curgeau lacrimi pe fața unuia dintre însoțitorii mei și am fost profund mișcat la rândul meu. Fusese un drum lung și dificil de la catastrofa totală din anul 1945 până la acest moment din anul 1953, când imnul național german se făcea auzit în cimitirul național din Statele Unite.[50]

Adenauer a reclădit forțele armate germane în anii cât a mai rămas în funcție, fără a resuscita militarismul istoric

intermitent al Germaniei. La începutul anului 1964, Bundeswehr ajunsese la un număr de 415 000 de ofițeri și soldați. Un istoric o numește „vârful de lance" al alianței NATO și „nucleul" apărării Europei de Vest împotriva unui atac sovietic convențional.[51] Mai mult, armata a fost mijlocul de sprijin pentru reintrarea RFG în diplomația internațională – un semn tangibil că Germania cea nouă se bucura de încrederea Alianței Atlantice și că avea, totodată, o contribuție responsabilă la apărarea comună.

Adenauer a valorificat capitalul politic acumulat în timpul constituirii NATO pentru a-și atinge scopul principal, anume acela de a pune capăt ocupației Germaniei. Pentru a obține calitatea de membru cu drepturi depline în NATO și a începe destrămarea Statutului de ocupație, Adenauer a consimțit în 1954 să amâne rezoluția privind zona Saar – pe care Parisul căuta să o păstreze ca protectorat neutru sub ocupație franceză – până în 1957. Au fost necesare manevre parlamentare complicate pentru a determina Bundestagul să ratifice ambele tratate în februarie 1955.[52]

Odată cu intrarea în vigoare a tratatelor, pe 5 mai 1955, Republica Federală a devenit din nou un stat suveran. Cu șase ani în urmă, alegerea lui Adenauer fusese ratificată de înalții comisari aliați, iar acum aceștia au acceptat desființarea propriilor funcții. De pe treptele complexului său de birouri – palatul Schaumburg – Adenauer a urmărit arborarea steagului german pe clădirile guvernamentale din Bonn. Prima sarcină importantă a lui Adenauer – să asigure încheierea pașnică, rapidă și amiabilă a Statutului de ocupație – fusese îndeplinită.[53]

Două zile mai târziu, pentru a simboliza angajamentul țării sale față de un parteneriat deplin în Europa și cu Alianța Atlantică, Adenauer s-a deplasat în fruntea unei delegații la Paris, unde Germania și-a asumat statutul egal în cadrul NATO. În șase ani decisivi, Adenauer și-a dus țara de la scindarea postbelică, restricțiile prevăzute în Statutul de ocupație și despăgubiri la prezența în Comunitatea Europeană și la aderarea deplină la NATO.

Strategia smereniei și-a atins obiectivul privitor la egalitate într-o structură nouă pentru Europa, care fusese prevestită de învestirea lui Adenauer.

Trecutul intrinsec: despăgubiri pentru poporul evreu

Fundamentul etic al politicii externe a lui Adenauer în relațiile Germaniei cu Aliații occidentali era deosebit de complex în raport cu poporul evreu. Crimele naziste împotriva evreilor fuseseră unice ca amploare, sălbăticie și înverșunare. Aproximativ șase milioane de evrei, mai mult de o treime din populația evreiască de la nivel mondial, au fost uciși într-o politică de exterminare în masă, planificată și executată metodic.

Spre sfârșitul războiului, Aliații occidentali au împărțit crimele naziste în categorii de arestare automată, care urmau să fie puse în practică de personalul din serviciile de informații ale Aliaților și care se bazau parțial pe funcția pe care acuzatul o deținuse în Partidul Nazist. La începutul ocupației, o astfel de clasificare penală era valabilă pentru zeci de mii de indivizi. Pe măsură ce guvernarea a fost predată treptat Republicii Federale, la fel s-a întâmplat și cu procesul de denazificare, care a devenit astfel o problemă de politică internă germană. Adenauer a considerat că despăgubirile pentru poporul evreu erau o datorie morală și că serveau fără echivoc și interesului național german; angajamentul său față de procesul de denazificare a fost mai opac, din moment ce era și șef al CDU și, în această calitate, era foarte conștient de faptul că un efort riguros ar afecta o proporție semnificativă a alegătorilor.

Prin urmare, Adenauer a limitat procesul de denazificare la un număr gestionabil din punct de vedere politic și a militat mai puțin pentru răzbunare, cât pentru reconciliere internă și despăgubirea supraviețuitorilor Holocaustului. În practică, acest lucru însemna concentrarea investigațiilor privind crimele de război în

primul rând asupra foștilor naziști de rang înalt sau asupra funcționarilor ale căror infracțiuni specifice puteau fi dovedite în instanță. Desigur, acest lucru a implicat o mare ambiguitate, ilustrată de faptul că Hans Globke – care participase la redactarea legilor rasiale de la Nürnberg – a devenit șeful de cabinet al lui Adenauer. Totodată, Adenauer nu a ezitat niciodată să afirme obligațiile morale impuse Germaniei de trecutul nazist. Prin urmare, ca simbol al pocăinței și ca punte către dreptate și reconciliere cu poporul evreu, el a angajat Republica Federală în discuții despre reparații cu liderii evrei și, de asemenea, cu Israelul, pe care l-a recunoscut ca fiind reprezentativ pentru poporul evreu în ansamblu.

În martie 1951, guvernul israelian a trimis celor patru puteri ocupante și celor două guverne germane o cerere de despăgubiri pentru supraviețuitori și moștenitori în valoare de 1,5 miliarde de dolari. Nici Uniunea Sovietică și nici Republica Democrată Germană nu au răspuns vreodată direct. Totuși, Adenauer a răspuns în numele Republicii Federale, adresându-se Bundestagului pe 27 septembrie 1951:

> În numele poporului german [...] au fost comise crime oribile, care necesită reparații morale și materiale [*Wiedergutmachung*]. Aceste crime se referă la prejudicii aduse persoanelor, precum și proprietăților evreiești ai căror proprietari nu mai sunt în viață [...] Au fost făcuți primii pași în această direcție. Mai rămân multe de făcut. Guvernul Republicii Federale va sprijini adoptarea rapidă a unei legi privind restituirile și aplicarea justă a acestora. O parte din proprietățile evreiești identificabile urmează să fie returnate. Vor urma și alte restituiri.[54]

Germaniei îi revenea acum datoria, a continuat Adenauer, de a rezolva această problemă, astfel încât „să ușureze calea către purificare interioară".[55]

Legea despăgubirilor a fost adoptată de Bundestag la 18 mai 1953. Cei paisprezece membri ai Partidului Comunist au respins-o, făcând apel la naționalismul

german. Partidul Social Democrat a susținut în unanimitate reparațiile. Pentru guvern, rezultatul a fost mai ambiguu: 106 parlamentari din coaliția condusă de CDU au votat pentru; 86, în principal din aripa bavareză conservatoare a CDU, s-au abținut.[56]

În ciuda rezervelor parlamentarilor, Adenauer își atinsese scopul. Istoricul Jeffrey Herf a trecut în revistă despăgubirile primite de Israel din partea Germaniei:

> Livrările vest-germane de nave, mașini-unelte, trenuri, automobile, echipamente medicale și altele către Israel au reprezentat între 10 și 15% din importurile anuale israeliene. Potrivit rapoartelor Republicii Federale, plățile către supraviețuitori individuali ai persecuției politice, rasiale și religioase naziste, dintre care cei mai mulți supraviețuitori evrei, s-au ridicat la 40,4 miliarde de mărci [germane] până în 1971, 77 de miliarde de mărci până în 1986, circa 96 de miliarde de mărci până în 1995, și ar totaliza aproximativ 124 de miliarde de mărci.[57]

Cu toate acestea, cetățenii Israelului erau profund divizați în privința perspectivei de a accepta „bani pătați de sânge“ ca un fel de ispășire pentru măcel și genocid. Dezbaterile din Knesset, parlamentul israelian, au fost aspru contestate și însoțite de demonstrații de stradă. În tot acest timp, Adenauer a ținut personal legătura cu Nahum Goldmann, fondatorul Congresului Mondial Evreiesc.

Republica Federală avea să stabilească relații diplomatice depline cu Israelul în 1965, la doi ani după plecarea din funcție a lui Adenauer. În anul următor, acum cetățean privat, Adenauer a vizitat Israelul, care adăpostea la acea vreme aproximativ 150 000 de supraviețuitori ai Holocaustului. Când a sosit, a declarat: „Acesta este unul dintre cele mai solemne și frumoase momente din viața mea… când am devenit cancelar, nu m-am gândit niciodată că voi fi invitat într-o bună zi să vizitez Israelul“[58].

În ciuda acestei deschideri, vizita a prilejuit izbucnirea unor tensiuni – poate deloc surprinzătoare – între Adenauer, în vârstă de nouăzeci de ani, și premierul israelian, Levi Eshkol. „Nu am uitat și nu vom uita niciodată", i-a spus Eshkol lui Adenauer la o cină pe care o găzduia în onoarea omului de stat german, „holocaustul teribil în care ne-am pierdut 6 000 000 de oameni. Relațiile germano-israeliene nu pot fi relații normale."[59] El a adăugat că despăgubirile Germaniei pentru Israel erau „doar simbolice" și nu puteau „șterge tragedia care a avut loc". Păstrându-și cumpătul, Adenauer a răspuns: „Știu cât de greu îi este poporului evreu să uite trecutul, dar dacă nu ne conștientizați bunăvoința, ea nu va duce niciodată la nimic bun"[60].

Imaginile cele mai impresionante din timpul prezenței lui Adenauer în Israel au fost surprinse într-o vizită sfâșietoare (pentru toți cei implicați) la Yad Vashem, memorialul și muzeul Holocaustului din Israel, situat pe versantul vestic al muntelui Herzl din Ierusalim.[61] Păstrând o tăcere demnă, Adenauer a fost condus în Sala Amintirii – o încăpere cavernoasă, slab luminată, cu un acoperiș asemănător unui cort – unde a fost invitat să aprindă o flacără și să depună o coroană la un memorial pentru victimele necunoscute ale lagărelor morții. Când i-a fost oferită pe neașteptate o insignă pe care scria în ebraică „amintește-ți", el a răspuns: „Chiar și fără această insignă, n-aș fi putut niciodată să uit"[62].

Două crize: Suez și Berlin

Pentru Adenauer, sfârșitul ocupației și includerea Germaniei în ordinea europeană și internațională au marcat punctul culminant al unui efort istoric. Dar istoria nu acordă răgaz. La un an după restabilirea suveranității germane în 1955, conflictul din Orientul Mijlociu a pus la încercare premisele de la baza Alianței NATO.

La sfârșitul lui octombrie 1956, Adenauer a fost zdruncinat de decizia SUA de a sprijini o rezoluție a

Adunării Generale a ONU care condamna operațiunea militară franco-britanică de inversare a naționalizării Canalului Suez de către Egipt. Adenauer a presupus că Alianța, prin definiție, va proteja interesele principale ale fiecărui membru. Acum, opoziția oficială la ONU a SUA față de Marea Britanie și Franța separa America de aliații săi cheie, în timp ce aceștia erau angajați în acțiuni militare, pentru ceea ce ei considerau a fi interesul lor național. Oare alții – și în special Germania – ar putea cunoaște o soartă asemănătoare în viitor?

Adenauer a profitat de o vizită de rutină la Paris, în noiembrie 1956, pentru o discuție cu Euratom (Comunitatea Europeană a Energiei Atomice) ca să-și exprime această părere – deși într-un grup foarte restrâns, care i-a inclus pe prim-ministrul francez Guy Mollet și pe ministrul de externe, Christian Pineau. Trenul lui Adenauer a sosit la Paris pe 6 noiembrie la o zi după ce Bulganin, prim-ministrul Uniunii Sovietice, principalul finanțator și furnizor de arme al regimului Nasser, amenințase Marea Britanie și Franța cu atacuri cu rachete dacă își continuau operațiunile militare de-a lungul Canalului Suez.

Guvernul francez l-a întâmpinat pe Adenauer cu o căldură neobișnuită. O companie a Gărzii Civile a dat salutul. Au fost intonate cele două imnuri naționale.[63] Un membru al anturajului lui Adenauer a descris scena:

> Cancelarul a primit salutul ca o statuie, nemișcat. Mi-a venit în minte scena de la Cimitirul Național din Arlington, de lângă Washington [din 1953]. Probabil că și cea mai cinică persoană a fost mișcată de semnificația momentului și de simbolismul său. În momentele cele mai grele trăite de Franța după sfârșitul războiului, cele două guverne stăteau umăr la umăr.[64]

În timpul deplasării la Paris, Adenauer a aflat despre refuzul Americii de a opri un atac asupra lirei sterline, o lovitură importantă pentru aliatul său britanic. A fost consternat, dar nu într-atât încât să pună la îndoială

semnificația NATO. Dimpotrivă, el a considerat că este imperativ ca Europa să-și mențină legăturile cu America. Alianța NATO, a susținut el, era cea mai importantă componentă a securității fiecărei țări europene. El și-a avertizat gazdele să evite controversele publice cu Statele Unite și mai ales orice fel de riposte, chiar și verbale. În schimb, aliații europeni ai Americii trebuiau să își intensifice cooperarea *în* Europa:

> Franța și Anglia nu vor fi niciodată puteri comparabile cu Statele Unite și cu Uniunea Sovietică. Nici Germania, de altfel. Le rămâne un singur mod de a juca un rol decisiv în lume: acela este de a se uni pentru a crea Europa… Nu avem timp de pierdut: Europa va fi răzbunarea voastră.[65]

În timpul crizei Suezului, Adenauer a început să ia în considerare necesitatea de a folosi integrarea europeană – și în special relația franco-germană – ca protecție împotriva oscilațiilor americanilor.

În deceniul de după revenirea lui de Gaulle la președinție în 1958, Franța a urmat acest precept, deși (așa cum vom vedea în capitolul următor) de Gaulle nu a avut nevoie de nici o încurajare din partea germanilor pentru a marșa în direcția autonomiei europene.[06] Relația franco-germană s-a intensificat în timpul președinției de Gaulle, după ce Adenauer a petrecut o noapte în casa lui de Gaulle din Colombey-les-Deux-Églises în septembrie 1958 – o invitație care nu i-a fost niciodată adresată vreunui alt lider străin.[07]

La doi ani după Suez, au reapărut îndoielile lui Adenauer cu privire la statornicia americanilor când, în noiembrie 1958, liderul sovietic Nikita Hrușciov a contestat Acordul cvadripartit asupra Berlinului. Deși Autoritatea de ocupație cvadripartită continua să funcționeze oficial, Berlinul de Vest era guvernat *de facto*, din 1957, de legile Republicii Federale; structura sa juridică se baza pe alegeri libere, la care participau partidele importante din RFG în zonele orașului ocupate de Aliați.[08] În partea de est a Berlinului, în Republica

Democrată Germană, guvernarea era impusă de sovietici. Un vestigiu al controlului celor patru puteri le permitea oficialilor din Vest și din Est să circule prin oraș.

Ultimatumul adresat de Hrușciov Aliaților occidentali, prin care acesta solicita un nou acord pentru Berlin în termen de șase luni, era în directă contradicție cu bazele politicii externe a lui Adenauer și a Alianței Atlantice. Orice schimbare semnificativă a Acordului asupra-Berlinului sub amenințarea sovietică ar fi semnalat o eventuală dominație comunistă în oraș și ar fi pus în pericol viziunea sa de a clădi Republica Federală sub umbrela nucleară a Aliaților, în special a americanilor. Totuși, deși Hrușciov a amenințat cu forța, el nu a avut încrederea necesară de a o pune în practică în intervalul de timp dat prin ultimatumul său.

Abil, Eisenhower a amânat o confruntare, atrăgându-l pe Hrușciov în discuții prelungite, în mare măsură procedurale, despre problemele pe care le presupunea ultimatumul său, care au culminat cu o invitație adresată liderului sovietic de a efectua o vizită personală în SUA, în septembrie 1959. Prim-ministrul britanic, Harold Macmillan, a folosit o strategie similară, efectuând o vizită la Moscova în februarie 1959. Dintre aliații principali, doar de Gaulle s-a distanțat de această strategie, insistând asupra retragerii ultimatumului sovietic înainte de a intra la negocieri.

Hrușciov, neștiind cum să-și pună în practică amenințările – sau cel puțin nedorind să facă față consecințelor militare –, și-a retras ultimatumul în mai 1959. În timpul vizitei sale în SUA, el și Eisenhower au convenit asupra unui comunicat comun, care includea sintagma „toate chestiunile internaționale restante [ca Berlinul] nu ar trebui soluționate prin folosirea forței, ci prin mijloace pașnice, prin intermediul negocierilor", ceea ce a dus la o scurtă încălzire a relațiilor americano-sovietice.[66]

În ciuda acestui acord, Hrușciov a persistat în eforturile sale de a izola și demoraliza Germania lui Adenauer. În

mai 1960, eforturile lui Hrușciov au avut drept rezultat un summit despre Berlin, la Paris, între liderii celor patru puteri ocupante – fără Republica Federală, implicând astfel posibilitatea ca rezultatul să-i fie impus Germaniei.

Participanții la summit s-au reunit conform programului, dar a intervenit soarta sau hazardul. La 1 mai 1960, un avion de spionaj american de tip U-2 a fost doborât deasupra Rusiei, iar Hrușciov s-a folosit de incident pentru a solicita scuze din partea americanilor înainte de a purta discuții de fond. Când Eisenhower a refuzat, Hrușciov a părăsit summitul, dar nu și-a reiterat amenințarea. Chestiunile legate de Berlin – și încrederea în americani – au fost lăsate în seama lui Adenauer, ca să le discute cu succesorul lui Eisenhower, John F. Kennedy.

Trei conversații cu Adenauer

Ca o ironie a sorții, la mai bine de douăzeci de ani după ce am fugit împreună cu familia din Germania nazistă, am avut ocazia să particip la modelarea politicii americane pe termen lung în raport cu această țară – acum parte a Alianței NATO – în calitate de consultant al lui Kennedy la Casa Albă.

Mai întâi la sfârșitul anilor 1950, în calitate de cadru universitar, specializat în studii de istorie europeană, iar apoi, la începutul anilor 1960, în calitate de consultant la Casa Albă, am început să mă întâlnesc cu oficiali ai guvernelor străine. În ciuda admirației mele față de conducerea lui Adenauer, în acea perioadă eram în continuare îngrijorat de impactul culturii politice turbulente a Germaniei asupra deciziilor pe care i le impunea Războiul Rece. După cum am scris într-o notă adresată președintelui Kennedy în aprilie 1961:

> O țară care a pierdut două războaie mondiale, a cunoscut trei revoluții, a comis crimele din epoca nazistă și și-a văzut bogăția materială distrusă de două ori într-o generație, are cu siguranță cicatrici psihologice profunde. Există o atmosferă de isterie, o tendință spre acțiuni

dezechilibrate. Un prieten german, scriitor, mi-a spus că, dintre principalele țări europene, numai Germania nu a suferit nici un șoc psihic vizibil după război. Și-a sublimat problemele în efortul frenetic de a-și reconstrui economia. Dar rămâne candidată la o cădere nervoasă.[67]

Acest pasaj surprinde atmosfera instabilă în care acționa Adenauer și provocările psihologice la adresa politicilor sale.

L-am întâlnit prima dată pe Adenauer în 1957, în timpul unei călătorii în scop academic în Germania, și aveam să ne continuăm întrevederile până la moartea sa, un deceniu mai târziu. Ultimele dintre cele zece întâlniri ale noastre au avut loc după retragerea lui din 1963, când am devenit un ascultător înțelegător al reflecțiilor sale, uneori melancolice, despre viața sa și viitorul poporului său într-o țară care – în ciuda încheierii ocupației – părea sortită să găzduiască armatele britanice, franceze și americane pe termen nelimitat, de data aceasta ca mijloc de descurajare a agresiunii sovietice.

Biroul cancelarului era situat în palatul Schaumburg, odinioară reședința unui aristocrat renan din secolul al XIX-lea. Conceput după standardele de atunci, biroul era prea mic pentru a găzdui mașinăria unui stat birocratic-tehnologic modern. În biroul cancelarului dominau fotoliile și canapelele, cu un minim de accesorii tehnice vizibile; arăta mai degrabă ca o sufragerie, decât ca un centru de putere. Cu excepția câtorva consilieri-cheie, personalul operațional era situat altundeva în Bonn, un oraș în realitate prea modest pentru a servi drept capitală a unei țări importante.

Autoritatea lui Adenauer deriva în parte din personalitatea sa, care combina demnitatea cu puterea. Fața lui, rămasă parțial rigidă din pricina rănilor suferite într-un accident de mașină pe când avea patruzeci de ani, și comportamentul său, deopotrivă curtenitor și distant, transmiteau un mesaj inconfundabil: intrai într-o lume călăuzită de principii și imună la sloganuri sau presiuni.

Vorbea calm, folosindu-și doar ocazional mâinile pentru a accentua. Întotdeauna bine pregătit în privința problemelor contemporane, el nu a discutat niciodată despre viața lui personală în prezența mea. Nici nu mi-a pus întrebări despre viața mea, deși – având în vedere eficiența perenă a birocrației germane – cunoștea cu siguranță istoria familiei mele și înțelegea căile pe care ne plasase soarta pe fiecare dintre noi.

Adenauer era un cunoscător ager al caracterului, iar observațiile sale erau uneori formulate sardonic. Într-o discuție despre calitățile unui lider puternic, el m-a avertizat „să nu confund niciodată energia cu puterea". Cu altă ocazie, m-a invitat în biroul lui exact când pleca un alt vizitator, care captase recent atenția presei atacându-l. Surprinderea mea față de modul cordial în care s-au despărțit a fost probabil evidentă. Adenauer a început conversația spunând: „Dragă domnule profesor, în politică este important să ripostezi cu sânge-rece".

Octombrie 1957

Prima conversație a debutat cu relațiile dintre Occident și Uniunea Sovietică. Adenauer a insistat că acest conflict era deopotrivă fundamental și permanent și a avertizat cu privire la concesiile făcute sovieticilor sau est-germanilor. În prezent, statutul de oraș divizat al Berlinului, deși dificil, este suportabil, a spus el, adăugând că orice propunere de „modificare" sau „îmbunătățire" susținută de sovietici era menită să slăbească unitatea occidentală și autonomia Berlinului – la fel cum fusese cazul cu oferta vicleană de unificare din partea lui Stalin cu cinci ani înainte.

Uniunea Sovietică nu era singura amenințare cu care se confrunta ordinea mondială, în concepția lui Adenauer. Eram conștient, a întrebat Adenauer, că, în opinia observatorilor serioși, o ruptură între China și Rusia era iminentă? În fața unor astfel de provocări în evoluție, a continuat el, Occidentul trebuie să fie foarte atent să nu se lase slăbit de disputele dintre Aliați. Întrucât o separare

evidentă între chinezi și sovietici nu era o așteptare larg răspândită la acea vreme, m-am abținut să comentez. Adenauer a ales să considere tăcerea drept acord. În conversația sa introductivă cu președintele Kennedy din 1961, el și-a repetat mesajul de avertizare, adăugând „și profesorul Kissinger este de acord cu mine“[68].

Scopul principal al primei conversații a lui Adenauer cu mine a fost explorarea garanției nucleare americane. La acea vreme, armele nucleare datau de ceva mai mult de un deceniu și nici o experiență similară din istorie nu putea servi drept precedent pentru situația în care o țară ar risca distrugerea în folosul alteia. În etapa incipientă a alianței, NATO, după cum a recunoscut, nu avea suficiente forțe pentru o apărare convențională. Prin urmare, întrebarea centrală era: Statele Unite își vor asuma riscurile nucleare?

Când am susținut că, în ordinea mondială care se prefigura, America nu va face distincție între interesele aliate și propriile interese, Adenauer a subliniat curtenitor, dar ferm, că în timpul crizei din Suez, cu doar un an mai devreme, America nu a abordat în acel spirit nici măcar interesele aliaților săi principali (Marea Britanie și Franța).

Odată deschis subiectul, îngrijorarea lui Adenauer privind încrederea în SUA în chestiunea nucleară a devenit din ce în ce mai explicită, făcându-l să elaboreze scenarii ipotetice, ingenioase, care puteau pune la încercare hotărârea președintelui american. Ar putea, de exemplu, un lider american să-și asume riscurile unei devastări nucleare în ultimele luni ale mandatului său? Sau în intervalul de trei luni dintre alegeri și învestire? Sau după ce o bombă cu hidrogen a explodat deasupra unui oraș american mare? În această etapă a relației SUA–Germania, întrebările lui Adenauer, oricât de directe, erau concepute în primul rând pentru a evoca asigurări. Am repetat răspunsul american standard al angajamentului fără rezerve al SUA. Dar preocuparea lui Adenauer cu privire la strategia nucleară a sporit ca

amploare și intensitate în toate conversațiile noastre ulterioare.

Mai 1961 – reacție flexibilă

Următoarea mea conversație cu Adenauer a avut loc pe 18 mai 1961, într-un cadru politic diferit. John F. Kennedy, proaspătul președinte american, era genul de lider pentru care Adenauer nu era pregătit, în ciuda experienței sale. Elocvent, tânăr și dinamic, cu rezultate militare remarcabile în Pacific în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Kennedy reprezenta o ruptură generațională de predecesorii săi, toți născuți înainte de Primul Război Mondial. Impregnat cu încrederea „generației de aur", Kennedy a început să canalizeze energia și credința în țară a acelei generații într-un proiect menit să atingă obiectivele globale ale Americii.[09] Deși petrecuse timp în Europa cât tatăl său fusese ambasador în Marea Britanie (1937–1940) și vizitase Germania de mai multe ori ca student și ca senator, Kennedy începea abia acum să se confrunte cu modul în care putea oferi asigurări Germaniei învinse, care era angajată simultan în reconstrucția Europei și în apărarea structurii sale politice de amenințările sovietice.

Kennedy a fost obligat să facă politică luând în calcul stocul tot mai mare de arme nucleare sovietice. Sovieticii testaseră pentru prima dată o armă nucleară în 1949. Până la învestirea lui Eisenhower în 1953, ei construiseră aproximativ 200 de arme nucleare; când Kennedy a devenit președinte în 1961, sovieticii dețineau aproximativ 1 500 de focoase și începeau să dezvolte sisteme intercontinentale – provocând astfel îngrijorări premature cu privire la așa-numitul decalaj al rachetelor. Temerile aveau să se dovedească exagerate pentru că, la începutul anilor 1960, Statele Unite puteau încă să se impună cu o primă lovitură preventivă.

La rândul său, Adenauer considera în continuare că Alianța Atlantică era cheia viitorului strategic și politic al Germaniei. Dar Alianța se confrunta cu dispute interne

privind atât obiectivele politice generale, cât și strategia militară comună. După cum se exprimase Adenauer în conversația noastră anterioară, dezacordurile cu privire la strategia nucleară vizau măsura în care Alianța va putea întotdeauna să depindă de o autoidentificare aproape automată a americanilor cu obiectivele Alianței, atunci când aliații vor fi amenințați cu agresiunea.

Kennedy și consilierii săi, în special secretarul pentru apărare, Robert McNamara, au căutat să atenueze impactul unei astfel de dileme cu o doctrină a reacției flexibile, prin care aveau în vedere crearea mai multor praguri de luptă, pentru a le permite adversarilor să ia în calcul alte tipuri de riposte decât represalii masive. Dar armele aveau o putere de distrugere atât de mare încât proiectarea tehnică a acestor scenarii ipotetice s-a dovedit mai convingătoare decât diplomația propusă în numele lor.

Ministrul german al apărării, Franz Josef Strauss, a devenit un opozant vehement al strategiei nucleare americane. Bavarez prin excelență, volubil și pasionat, cu o siluetă care arăta că se bucură de libațiile din regiunea sa, Strauss a pus sub semnul întrebării aplicabilitatea „reacției flexibile“ în cazul crizei de la Berlin, într-o conversație avută cu mine pe 11 mai, cu ocazia aceleiași vizite la Bonn.[69] Cât teritoriu s-ar pierde, a întrebat el, înainte de a fi atins „pragul“ de reacție? Care ar fi durata unei „pauze“? Cine ar lua deciziile în fiecare etapă preconizată, în special în ce privește trecerea de la războiul convențional la cel nuclear? El se îndoia că America va fi capabilă sau dispusă să ducă o politică atât de complexă și ambiguă. Strauss a fost susținut de alți participanți germani la întâlnire, în special de șeful de stat major al forțelor armate nou create.

Când ne-am aflat din nou în biroul său din palatul Schaumburg, Adenauer a demonstrat impactul gândirii lui Strauss deschizând direct conversația cu propoziția[70] „Voi, americanii, ați păcătuit foarte mult împotriva NATO“. Adenauer fusese dezamăgit de o propunere a

SUA ca Aliații NATO să elaboreze un sistem de control al forțelor nucleare independente ale Marii Britanii și Franței și să le raporteze la o strategie integrată prin intermediul unei Forțe Multilaterale. Cum, a întrebat Adenauer, era de așteptat ca țările fără arme nucleare proprii să facă propuneri rezonabile? Personalul secretarului general al NATO era prea puțin numeros și nu cunoștea suficient afacerile nucleare pentru a-și asuma o astfel de misiune. Dacă se viza cu adevărat coordonarea nucleară, a argumentat el, autoritatea secretarului general trebuia întărită și personalul său, sporit.

Propunerea Casei Albe, la care se referea Adenauer, fusese întocmită în ideea ca el și anturajul său să conchidă, dată fiind nefamiliarizarea lor cu strategia nucleară, că responsabilitatea pentru aceasta ar trebui să-i revină Americii. Dar Adenauer a ajuns la concluzia neașteptată că ar trebui sporită capacitatea Europei privind forțele nucleare autonome.

Acesta este motivul pentru care Adenauer a făcut apoi referire la de Gaulle. De Gaulle îl avertizase că America, în ciuda promisiunilor sale, abandonase Franța la Națiunile Unite în problema Algeriei, așa cum făcuse anterior în 1956, în problema Suezului. Potrivit lui Adenauer, de Gaulle susținuse că diplomația Aliaților cu privire la Berlin era lipsită de hotărâre și de direcție. În loc să temporizeze, America ar trebui să preia cu îndrăzneală conducerea și să respingă categoric cererile sovietice. De Gaulle îl informase despre o conversație dintre Eisenhower și Hrușciov care, în interpretarea lui Adenauer, i-ar fi putut tenta pe sovietici să continue să insiste, mai ales având în vedere poziția lipsită de hotărâre a premierului britanic, Macmillan. Fermitatea era cu atât mai necesară cu cât Adenauer era convins că sovieticii nu vor risca niciodată să se distrugă pentru Berlin.

Am răspuns recapitulând ce spusesem în prima noastră conversație: că, din câte știam despre gândirea americană, libertatea Berlinului și a Europei în ansamblu era privită ca inseparabilă de a noastră. Asta l-a condus pe Adenauer

la subiectul forței nucleare independente a Franței. A întărit Alianța? Era necesară? Mi-am exprimat scepticismul că o forță nucleară franceză distinctă ar putea fi interpretată de Kremlin drept un substitut pentru angajamentul nuclear american. Atunci, Adenauer i-a cerut ministrului de externe, Heinrich von Brentano, să ni se alăture și mi-a cerut să-i repet observațiile mele. Cum a putut un militar profesionist precum de Gaulle să aibă o ambiție atât de nerealistă? Adenauer a promis că va discuta acest lucru cu el la următoarea lor întâlnire.

În luna următoare, preocupările lui Adenauer cu privire la viitorul relațiilor germano-americane s-au intensificat atunci când Hrușciov a reafirmat ultimatumul referitor la Berlin. Ca răspuns, Kennedy a mobilizat unități ale Gărzii Naționale și l-a numit pe generalul Lucius Clay „reprezentant personal cu rang de ambasador", făcându-l, de fapt, principala autoritate americană la Berlin. Hrușciov a escaladat mai mult criza pe 13 august, prin construirea unui zid care traversa tot orașul, divizându-l cu brutalitate. Acordul cvadripartit privind Berlinul fusese spulberat.

Alături de măsurile de pregătire militară, administrația Kennedy a elaborat o serie de propuneri politice, pentru a plasa accesul în Berlin sub jurisdicția unei autorități internaționale în locul celor Patru Puteri; aceasta urma să fie alcătuită dintr-un număr egal de comisari ai NATO și ai Tratatului de la Varșovia (câte opt pentru fiecare) – plus trei din țări europene neutre. În această structură, hotărârea finală de care depindeau pacea și războiul nu avea să-i mai aparțină Alianței Atlantice, ci urma să fie atribuită țărilor care se declaraseră neutre în principal pentru a se ține la distanță de chestiunile de zi cu zi. Propunerea nu a fost niciodată explorată oficial, deoarece Adenauer a refuzat să accepte perspectiva de a schimba supravegherea americană a rutelor de acces cu cea a celor trei țări europene neutre.

Un alt set de idei pentru rezolvarea impasului privind Berlinul a implicat modalități prin care Germania să accepte Linia Oder–Neisse, care diminuase teritoriul german de dinainte de război cu aproape un sfert la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Adenauer a respins și această idee, deși ar fi fost, de fapt, pregătit să o accepte în cadrul adecvat – de exemplu, o înțelegere privind unificarea Germaniei. În opinia sa, modificarea procedurilor de acces în Berlin – despre care el credea că funcționau adecvat – nu merita o concesie atât de mare. Mai presus de toate, căutarea constantă a unor formule de negociere separate izola Germania. Strategia lui Adenauer se baza pe politica de control concepută de George Kennan și implementată de secretarii de stat americani Dean Acheson și John Foster Dulles. Aceasta pleca de la premisa că blocul sovietic avea să slăbească în cele din urmă, dacă va fi limitat la propriile resurse și obligat să-și înfrunte dilemele interne. În opinia lui Adenauer, acela avea să fie momentul potrivit pentru a negocia unificarea.

Februarie 1962 – Kennedy și Adenauer

Întâlnirile dintre Kennedy și Adenauer au avut o latură melancolică. Ambii au urmărit obiective importante, dar politicile lor au avut puncte de plecare opuse și au implicat metode diferite – anduranță în cazul lui Adenauer, flexibilitate diplomatică în cazul lui Kennedy. Adenauer preluase funcția într-un moment de declin puternic al istoriei germane; când Kennedy a devenit președinte, America era la apogeul puterii și al încrederii în sine. Adenauer a considerat că sarcina sa era reconstruirea valorilor democratice pe baza moralității creștine, în contextul haosului predării necondiționate; scopurile cuprinzătoare ale lui Kennedy au reflectat credința incontestabilă în misiunea providențială a Americii, bazată pe valorile sale democratice istorice și pe puterea sa dominantă. Pentru Adenauer, reconstrucția Europei a presupus o reafirmare a valorilor și a

adevărurilor tradiționale; în cazul lui Kennedy, a fost vorba de afirmarea credinței în progresul științific, politic și moral în lumea modernă. Pentru ca Adenauer să reușească, era necesară stabilizarea sufletului Germaniei; pentru un președinte american, și mai ales pentru Kennedy, scopul era mobilizarea unui idealism existent. Ceea ce a început ca un parteneriat istoric a devenit treptat încordat în execuție, pentru că idealismul american a supraestimat flexibilitatea diplomatică a Germaniei.

Pe drumul spre clădirea unei comunități atlantice, obiectivele americane și germane au urmat un traseu paralel. Structurile formate în perioada de creativitate de la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950 s-au bazat pe o viziune substanțial comună în domeniul politic și pe un monopol american *de facto* în arena nucleară. Dar odată călătoria încheiată, și mai ales sub presiunile repetate ale ultimatumurilor lui Hrușciov cu privire la Berlin, istoria și-a spus cuvântul; interesele naționale și chiar stilurile naționale, reflectând secole de evoluție internă diferită, au cunoscut o reafirmare. Drept urmare, în 1962, Washingtonul primea rapoarte despre faptul că Adenauer contesta credibilitatea angajamentelor nucleare americane și politica privind Berlinul.

McGeorge Bundy, consilierul pentru securitate națională al lui Kennedy, mi-a cerut în februarie 1962, dat fiind că îl cunoșteam pe Adenauer, să mă întâlnesc cu el pentru a contribui la restabilirea încrederii în chestiunile nucleare. I-am răspuns că, în opinia lui Adenauer, aspectele politice erau primordiale și permanente, iar chestiunile nucleare erau simboluri ale încrederii politice și etice. Pentru a depăși rezervele lui Adenauer, s-a convenit că acesta ar trebui să beneficieze de o informare specială din partea mea cu privire la politica de securitate americană și la capacitățile nucleare. Informarea a fost elaborată de secretarul pentru apărare, McNamara, și aprobată de secretarul de stat, Dean Rusk, și includea detalii despre structurile și planificarea forțelor nucleare

americane, care nu fuseseră împărtășite anterior liderilor din țările aliate (cu excepția Marii Britanii). Dată fiind componenta nucleară a informării, Adenauer a fost însoțit doar de un interpret.[10] (Deoarece nu cunoșteam termenii tehnici aferenți strategiei nucleare în germană, eu am vorbit în engleză.)

Pe 16 februarie[71], când mi-am început prezentarea explicându-i cât de ferm era angajamentul american, Adenauer m-a întrerupt: „Mi-au spus deja acest lucru la Washington. Din moment ce acest lucru nu m-a convins acolo, de ce m-ar convinge aici?“ I-am răspuns că sunt în primul rând un cadru universitar, nu o persoană oficială; ar putea cancelarul să amâne judecata până când va auzi întreaga mea prezentare? Netulburat, Adenauer a răspuns: „Cât din timpul tău petreci în calitate de consultant la Washington?“ Când am spus că aproximativ un sfert, Adenauer a replicat: „Atunci, să presupunem că îmi vei spune trei sferturi din adevăr“.

Probabil că acest ping-pong l-a stingherit pe Walter Dowling, ambasadorul american la Bonn, care mă însoțise la întâlnire. Dar, ca un profesionist adevărat, nici măcar nu a clipit. Pe măsură ce am detaliat prezentarea despre puterea nucleară, care demonstra disparitatea enormă de la acea vreme dintre forțele nucleare strategice americane și cele sovietice, atitudinea lui Adenauer s-a schimbat. Răspundeam acum la întrebările adresate de el anterior altor vizitatori americani fără să obțină un răspuns satisfăcător, iar informarea sublinia că forțele americane pentru lovitura de răspuns erau mai ample și mult mai eficiente decât forțele sovietice pentru prima lovitură și că o primă lovitură americană ar fi fost covârșitoare.

Ultimul paragraf al raportului ambasadorului Dowling a rezumat efectul conversației asupra cancelarului:

> De două ori, când eu și Kissinger ne pregăteam să plecăm, [Adenauer] ne-a cerut să rămânem pentru a-i oferi un alt prilej de a-și exprima recunoștința pentru ceea

ce s-a spus și faptul că era în totalitate de acord cu acele lucruri. A afirmat că era ușurat să vadă câtă forță exista în apărarea libertății și că sarcina principală era să ne asigurăm că nu vor exista eșecuri din punct de vedere uman. La plecare, Kissinger a spus că atunci când am vorbit despre puterea noastră și despre devotamentul nostru față de Comunitatea Atlantică, acestea nu erau pur și simplu cuvinte goale. Cancelarul a răspuns: „Îi mulțumesc lui Dumnezeu pentru acest lucru!" În această notă, întâlnirea a luat sfârșit.[72]

„Eșecurile din punct de vedere uman" la care a făcut referire Adenauer surprindeau clar preocuparea sa cu privire la elaborarea unei strategii adecvate și posibila lipsă de dorință a Americii de a-și pune în practică forța covârșitoare.

Câteva decenii mai târziu, aveam să primesc o scrisoare din Germania, care dovedea valoarea pe care Adenauer o acorda onorării angajamentelor sale. Având la expeditor un nume pe care nu l-am recunoscut, scrisoarea mă informa că autorul a servit ca interpret în timpul acelei conversații de demult. Urmând instrucțiunile Casei Albe, îi cerusem lui Adenauer să nu distribuie informațiile despre strategia nucleară pe care i le împărtășisem, iar el și-a dat cuvântul de onoare că va respecta cererea. Autorul scrisorii mărturisea acum că, de fapt, el consemnase întregul briefing – după cum îi era datoria ca interpret – și i-a înmânat cancelarului însemnările a doua zi. Însă Adenauer l-a îndrumat să distrugă informațiile despre strategia nucleară, deoarece nu putea garanta că promisiunea pe care mi-o făcuse va continua să fie onorată după ce el va părăsi funcția.

Istoria îi plasase pe Adenauer și pe Kennedy într-un fel de dependență reciprocă, dar nu a putut compensa decalajul generațional și diferențele care au rezultat din acesta. Obiectivul lui Kennedy era mai întâi reducerea și apoi eliminarea posibilității unui război nuclear; în acest efort, el intenționa să implice partea sovietică într-o

călătorie lungă, care necesita flexibilitate tactică, inclusiv din partea cancelarului german. Însă, din perspectiva lui Adenauer, tactica președintelui american amenința să risipească stabilitatea și soliditatea pe care le forjase din dezintegrarea Germaniei hitleriste. Kennedy a avut o abordare globală, iar Adenauer a avut forța de a face față colapsului moral și fizic al țării sale, acceptând scindarea acesteia și construind o nouă ordine europeană bazată pe parteneriat atlantic.

Unificarea Germaniei: așteptarea chinuitoare

Poporul german nu fusese niciodată guvernat în granițele care corespundeau celor din perioada postbelică.[73] Fără un acord Est–Vest sau un colaps al echilibrului de putere existent, stabilirea granițelor părea să prefigureze împărțirea pe termen nedefinit a Germaniei între Estul comunist și Occidentul democratic. Este adevărat că țelul unificării Germaniei a fost afirmat tacit prin existența unui Consiliu de control cvadripartit pentru toată Germania ocupată și a fost îmbrățișat explicit de cele trei puteri occidentale; dar, inevitabil, politica internă germană avea să urmărească unificarea dintre Vest și Est mai explicit decât puterile ocupante. Unificarea a devenit o problemă politică perenă în Germania de Vest și a fost folosită ca instrument strategic de către Uniunea Sovietică – începând cu oferta lui Stalin din 1952 și culminând cu ultimatumurile lui Hrușciov privind Berlinul.

Politica lui Adenauer s-a bazat pe caracterul provizoriu al împărțirii țării; el credea că unificarea va veni în cele din urmă prin dezmembrarea orbitei sateliților sovietici, creșterea economică superioară a Republicii Federale, puterea și coeziunea Alianței Atlantice și tensiunile interne din cadrul Tratatului de la Varșovia. Acest lucru presupunea prăbușirea satelitului est-german – de fapt, cam așa cum s-a întâmplat în 1989. Până la un astfel de

colaps, prioritățile principale ale RFG vizau în continuare Alianța Atlantică, relațiile strânse cu America și integrarea în Europa. Dificultatea strategiei care a înlocuit supunerea față de Aliați cu anduranța consta în faptul că era puțin probabil ca Moscova să rămână pasivă în acel interval și că va încerca, fără îndoială, să prevină un astfel de rezultat prin presiuni diplomatice și chiar militare, așa cum s-a întâmplat în diferitele crize privind Berlinul. Controversele rezultate au slăbit treptat poziția internă a lui Adenauer.

Când satelitul sovietic est-german își declarase suveranitatea în octombrie 1949, Adenauer răspunsese cu așa-numita Doctrină Brentano (care poartă numele ministrului său de externe din 1955 până în 1961), potrivit căreia Republica Federală urma să suspende relațiile diplomatice cu orice țară care recunoștea RDG. Dar, cu timpul, și în fața presiunilor din interiorul Germaniei de a păstra cel puțin legătura cu Europa de Est și Germania de Est, această politică s-a dovedit din ce în ce mai greu de menținut.

Tulburat de înfrângerile electorale și afectat de manevrele lui Hrușciov, SPD a început să-și schimbe direcția, mobilizând sprijin prin sublinierea poziției sale în favoarea negocierilor cu Europa de Est și în special cu Germania de Est. Herbert Wehner, cel mai puternic lider al său (deși neeligibil pentru funcțiile de top din cauza arestării și încarcerării sale ca agent sovietic, în timpul războiului, în Suedia), a condus un proces intern care a culminat în 1959 cu acceptarea de către partid a aderării Germaniei la NATO. Pe măsură ce s-a prezentat din ce în ce mai mult ca instrument al unificării, SPD și-a reînviat politica postbelică ce viza o mai mare flexibilitate în negocierile cu țările din Est și cu Uniunea Sovietică, deși acum în cadrul NATO – așa-numita *Ostpolitik*.[74]

Adenauer și CDU au susținut că progresul către o eventuală unificare era subminat prin transformarea statutului Berlinului, capitala istorică a Germaniei, într-o negociere în care comuniștii dețineau toate atuurile

geografice și militare. În opinia lui Adenauer, afirmarea țelului final putea face, paradoxal, suportabilă împărțirea provizorie – ceea ce contrasta cu perioada de început a Republicii Federale, când Adenauer s-a străduit să lase deoparte această chestiune.

Dezbaterile dintre CDU și SPD au început să se suprapună cu diviziunile din cadrul CDU cu privire la succesiunea lui Adenauer. Vârsta sa – avea optzeci și șase de ani în 1962 – și disputele cu SUA privind strategia sovietică i-au slăbit treptat poziția internă. Refuzul lui Adenauer de a se opune dreptului de veto al lui de Gaulle cu privire la aderarea Marii Britanii la CEE a fost criticat de o minoritate substanțială din CDU. La alegerile din 1961, când CDU și-a pierdut majoritatea în Bundestag, a devenit necesar un guvern de coaliție. Liberal-democrații – un partid moderat conservator, adept al liberalizării comerțului și singurul partener disponibil pentru coaliție – și-au dat acordul, cu condiția ca Adenauer să părăsească funcția înainte de sfârșitul mandatului coaliției în 1965.

În toamna anului 1962, chestiunea pensionării lui Adenauer a atins punctul culminant. Ministrul apărării, Franz Josef Strauss, a acuzat revista *Der Spiegel* de încălcări ale securității naționale atunci când a publicat documente guvernamentale potrivit cărora el analiza ideea de a face rost de arme nucleare tactice pentru apărarea RFG.[75] În replică, Strauss a acuzat *Der Spiegel* de incitare și a recomandat ca poliția din Hamburg să efectueze o percheziție la biroul revistei. Mai mult, jurnalistul responsabil de articol a fost arestat în Spania, unde se afla în vacanță.

Toți cei cinci miniștri liberal-democrați au demisionat în semn de protest pe 19 noiembrie, iar Strauss a fost forțat ulterior să demisioneze. Adenauer însuși fusese conștient de planul lui Strauss – distras de Criza rachetelor din Cuba, după cum a declarat – și, deși a depășit valul imediat de demisii, rămânerea sa în funcție era acum clar limitată.

În perioada în care Adenauer se pregătea să părăsească funcția, a fost deosebit de preocupat să-și plaseze realizările în materie de politică externă pe un teren ferm pentru viitor. Unul dintre pilonii politicii sale externe a fost limitarea puterii sovietice – o strategie care fusese susținută de fiecare președinte american, începând cu Truman. Plecând de la convingerea că ideologia sovietică și afirmarea strategică puteau fi depășite prin crearea unor situații privind puterea Aliaților, în special în Europa Centrală, conceptul s-a dovedit vizionar. Totuși, neajunsul controlului consta în faptul că nu includea nici o normă pentru a comunica adversarului forța occidentală și nici diplomația care să o pună în practică, cu excepția cazului în care ar exista un atac direct sau alte presiuni. Drept urmare, în politica internă, forța și anduranța lui - Adenauer au trebuit să cedeze teren în favoarea *Ostpolitik*.

Celălalt pilon principal a fost convingerea lui Adenauer că viitorul Germaniei și al unei Europe unite depinde de credința morală și de angajamentul față de principiile democratice. El a explicat acest lucru în 1956, într-un discurs despre viitorul Europei:

> „Cele mai mari gânduri izvorăsc din inimă" spune o zicală celebră. Și noi trebuie să lăsăm gândul măreț al unei Europe unite să izvorască din inimile noastre, dacă dorim să se materializeze. Nu în sensul în care unitatea Europei ar fi o chestiune de emoții, de sentimente, ci mai degrabă în sensul că o inimă fermă, devotată unei sarcini mărețe, ne poate da puterea de a duce mai departe, în ciuda tuturor dificultăților, ceea ce rațiunea ne spune că este just. Dacă găsim această putere, atunci vom face ceea ce trebuie pentru toate nevoile pe care le-am menționat. Vom finaliza atunci lucrarea măreață de unificare, de care are nevoie fiecare dintre națiunile noastre, de care are nevoie Europa și de care are nevoie întreaga lume.[76]

Pe durata mandatului său, Adenauer și-a atins obiectivul de a implanta democrația în Germania și de a

forma o structură europeană în care Germania să poată juca un rol important. Prin îmbinarea strategiei lui Adenauer și a tacticii lui Kennedy, scopul final – unificarea Germaniei – a fost atins odată cu prăbușirea Imperiului Sovietic, la mai bine de două decenii după ce ambii părăsiseră scena.

Ultimele conversații

Adenauer a demisionat în aprilie 1963, după paisprezece ani în funcția de cancelar.

Dean Acheson a remarcat odată că, după ce pleacă din funcție, mulți lideri se comportă ca și cum ar fi încheiat o mare poveste de dragoste. Le este greu să se separe de chestiunile care le-au ocupat zilele; multe dintre orele și conversațiile lor sunt pline cu reflecții asupra unor direcții de acțiune alternative.

În cazul lui Adenauer, lucrurile au stat diferit, mai ales așa mi s-a părut în timpul ultimei mele vizite, pe 24 ianuarie 1967, cu trei luni înainte de moartea acestuia. Vârsta nu-l slăbise. Era preocupat în special de tendințele pe termen lung ale Germaniei, mai degrabă decât de problemele momentului. El a abordat o temă mereu prezentă în gândirea sa, dar pe care nu mi-o dezvăluise până atunci: evoluția a ceea ce credeau germanii despre ei înșiși. Poporul german era profund tulburat și caracterizat de sentimente contradictorii, a spus Adenauer, nu numai din cauza trecutului său nazist, ci și, într-un sens mai profund, din cauza absenței unui simț al proporției sau al continuității istorice. Evoluția istoriei avea să le aducă germanilor evoluții surprinzătoare la care ei ar putea reacționa într-o manieră neprevăzută. Menținerea stabilității interne a Germaniei s-ar putea transforma într-o problemă perpetuă.

Când l-am întrebat dacă marea coaliție recent formată între cele două partide de frunte – CDU și SPD – a depășit absența inerentă a consensului național, Adenauer a răspuns că ambele partide principale sunt

foarte slabe. El s-a întrebat cu voce tare: „Mai sunt lideri capabili să conducă o politică autentică pe termen lung? Mai este posibilă astăzi conducerea adevărată?“ SPD, a spus el, avea un singur lider puternic, Herbert Wehner, care nu era eligibil pentru funcția de cancelar din cauza trecutului său comunist. Mai mult, SPD era împărțit între tacticienii politici din aripa de dreapta și o aripă de stânga, pacifistă. De-a lungul timpului, acest lucru ar putea determina partidul să se apropie de comuniștii est-germani (SED), de satelitul sovietic est-german sau chiar de Uniunea Sovietică pe o bază naționalistă.

Cât despre CDU, propriul partid al lui Adenauer, slăbiciunea sa rezida în oportunismul său. Cancelarul de atunci, Kurt Georg Kiesinger, care îl înlocuise în 1966 pe urmașul imediat al lui Adenauer, Ludwig Erhard, era un orator abil, nu atât puternic, cât mai degrabă chipeș și prea preocupat de aparențe. Totuși, el era mai bun decât Erhard, care, în opinia lui Adenauer, fusese prea „prost“ pentru funcția de cancelar, în ciuda vrăjitoriilor sale economice postbelice. Când am intervenit spunând că „prea nepolitic“ ar putea fi adjectivul mai potrivit, Adenauer a replicat: „Pentru un lider politic, adjectivul «nepolitic» este definiția prostiei“.

Adenauer a insistat asupra rolului Americii în Războiul din Vietnam. Nu înțelegea motivul pentru care Statele Unite interveniseră atât de departe de arena intereselor lor principale și de ce le era acum atât de greu să se desprindă. Când am comentat că, apărându-ne partenerii din Asia, eram preocupați de protejarea credibilității noastre ca aliat în teatrul principal, el a spus că dorește să se gândească la acest aspect: „Ați putea reveni mâine ca să vă dau un răspuns?“

A doua zi, ne-a așezat astfel încât să fim față în față și a rostit solemn: „*Schau mir in die Augen* [Priviți-mă în ochi]“. Și apoi, revenind la asigurările mele din ziua precedentă, a spus:

> Aveți impresia că mai cred că ne veți proteja necondiționat? [...] Acțiunile dumneavoastră din ultimii ani de aici arată clar că, pentru țara dumneavoastră, dezamorsarea relațiilor cu Uniunea Sovietică va fi o prioritate și în situații de criză. Nu cred că vreun președinte american va risca un război nuclear în numele Berlinului în orice împrejurări. Dar alianța rămâne importantă. Ne protejează faptul că liderii sovietici înșiși nu pot fi siguri de acest element de îndoială.

Astfel, într-un rezumat impresionant, Adenauer revenise la subiectul primei noastre conversații din urmă cu zece ani: ambiguitatea inerentă a unei amenințări nucleare. Dar el a exprimat și un alt principiu-cheie la care ajunsese în anii petrecuți în funcție: importanța decisivă a Alianței Atlantice.

Ceea ce a început ca o pledoarie pentru reasigurare în vreme de criză s-a transformat într-o percepție strategică pe termen lung. În ultimele cuvinte pe care mi le-a adresat, Adenauer și-a reafirmat angajamentul față de parteneriatul atlantic – chiar dacă avea rezerve cu privire la complexitatea implementării acestuia. Acceptând strategia care avea să țină sub control Uniunea Sovietică timp de aproape jumătate de secol, el și-a dat seama că tocmai această ambiguitate a creat descurajarea pe care aliații Americii puteau conta pentru evoluția lor în cadrul unei structuri politice europene și în parteneriat cu America.

Moștenirea lăsată de Adenauer

Leadershipul puternic este mai mult decât o evocare a exultației tranzitorii; necesită capacitatea de a inspira și de a susține viziunea în timp. Succesorii lui Adenauer au descoperit că principiile viziunii sale formative au fost esențiale pentru viitorul Germaniei. Acest lucru a fost valabil chiar și pentru Willy Brandt, care a devenit în 1969 primul cancelar SPD al Republicii Federale.

În anii cât Hitler se aflase la putere, Brandt fusese plecat în exil, mai întâi în Norvegia și apoi în Suedia neutră. Ca primar al Berlinului de Vest în timpul crizelor privind Berlinul dintre 1958–1962, el făcuse dovada unui leadership puternic și a unei puteri retorice care i-au întărit pe conaționalii săi și au contribuit la susținerea moralului acestora.

Odată ajuns în funcția de cancelar, Brandt s-a comportat diferit în raport cu tradiționalismul lui Adenauer. În principal, el a promovat *Ostpolitik*, care presupunea deschiderea către lumea comunistă, menținând în același timp relațiile Germaniei cu aliații săi. Atât președintele Richard Nixon, cât și eu, în calitate de consilier pentru securitate națională al acestuia, am fost la început neliniștiți de potențiala transformare a *Ostpolitik* într-un nou tip de naționalism german, deghizat în neutralism, cu care Republica Federală ar putea încerca să facă manevre între Est și Vest.

Deși o parte din politica externă a lui Brandt s-a îndepărtat de cea a lui Adenauer, el a fost suficient de devotat Alianței Atlantice și s-a consultat îndeaproape cu Washingtonul în orice negocieri cu Moscova. În prima săptămână a mandatului său, Brandt și-a trimis prietenul și consilierul pentru politică externă, Egon Bahr, la Washington. Spre surprinderea noastră, Bahr a afirmat angajamentul Republicii Federale față de NATO și de continuarea eforturilor din epoca Adenauer în direcția unificării Europei. Noul cancelar, ne-a spus Bahr, își va coordona *Ostpolitik* cu aliații săi și, mai ales, cu Casa Albă. În replică, Nixon a trecut peste premonițiile noastre și a acționat pe baza asigurărilor date de Bahr, printr-un proces de consultare intermediat de mine.

Brandt a onorat promisiunile făcute de Bahr. Ducând o politică imaginativă în relația cu Europa de Est, în special cu Polonia, el a deschis negocieri cu Uniunea Sovietică cu privire la relația generală și, de asemenea, la garantarea accesului în Berlin. Aceste negocieri au fost finalizate în 1972 și facilitate de noi prin politica de relaționare.[11]

Împreună cu Aliații occidentali, Brandt a încheiat un acord privind accesul în Berlin, care a rămas în vigoare, fără a fi contestat, până la unificare.

Pe de o parte, Brandt a onorat angajamentul lui Adenauer de a se consulta cu NATO, iar pe de altă parte, el a dezvoltat *Ostpolitik* cu popoarele vecine de la est. Brandt a călătorit la Varșovia în 1970 și a vizitat monumentul care comemorează Revolta din ghetoul-Varșoviei din 1943, când evreii polonezi s-au opus încercării naziștilor de a-i deporta în lagărele morții, însă au fost omorâți cu brutalitate. În semn de căință, Brandt a depus o coroană de flori și a îngenuncheat dinaintea monumentului.

Acest gest tăcut, care a reprezentat o bază morală pentru reconcilierea postbelică a Germaniei cu lumea, a vorbit de la sine. Desigur, Brandt considera relația RFG cu Polonia de mare valoare strategică, dar a menționat că are și o „semnificație moral-istorică" substanțială. A reprezentat continuarea angajamentului lui Adenauer pentru smerenie, dar și pentru demnitate – de fapt, demnitate prin smerenie.[77]

Orice ambiții ulterioare ar fi putut avea susținătorii *Ostpolitik,* acestea au fost depășite de demisia lui Brandt în 1974. Succesorul său a fost Helmut Schmidt (1974–1982), un socialist în primul rând pentru că întâmplarea făcea să se fi născut în orașul-stat Hamburg, unde social-democrații erau partidul de guvernământ și unde a servit ca senator municipal în anii 1960. În anii de formare, tânărul Schmidt a cunoscut mai mult haos decât stabilitate. A servit în Luftwaffe ca ofițer de artilerie antiaeriană pe frontul de est în 1941[78], dar era prea tânăr pentru a fi activ politic în perioada nazistă.

Schmidt a axat cu precădere politica externă germană pe principiile lui Adenauer. La fel ca marele său predecesor, el era convins de rolul crucial al moralității. „Politica fără conștiință tinde spre infracționalitate", a spus el la un moment dat, adăugând: „În opinia mea, politica este o acțiune pragmatică de dragul unor scopuri

morale".[79] În 1977, Schmidt mi-a povestit cum, cu câteva săptămâni înainte, o unitate de comando germană a întreprins o incursiune îndrăzneață pentru a salva ostaticii germani al căror avion fusese deturnat de teroriști la Mogadischu, Somalia, și prin ce zbucium a trecut în orele dinainte de primirea veștii despre succesul operațiunii. Dacă putea avea sentimente atât de profunde cu privire la supraviețuirea a optzeci și șase de ostatici și a salvatorilor acestora, s-a gândit el, cum avea să fie vreodată capabil să implementeze strategia NATO privind armele nucleare?

Și totuși, la începutul anilor 1980, când a venit momentul să se decidă cu privire la desfășurarea rachetelor americane cu rază medie de acțiune în Germania, Schmidt și-a îndeplinit ceea ce el considera a fi datoria sa, în opoziție cu majoritatea din propriul partid – chiar dacă acest act curajos a fost cauza imediată a îndepărtării sale din funcție.

Totodată, Schmidt a fost o forță motrice pentru un alt aspect al politicii lui Adenauer: unificarea Europei. La fel ca Adenauer, el a acordat o prioritate deosebită Franței. El și omologul său francez, președintele Valéry Giscard d'Estaing, au reînnoit cooperarea dintre Adenauer și de Gaulle, întărită și de această dată de o prietenie personală. Cei doi au impulsionat Conferința Europeană pentru Securitate din 1975, care a accelerat procesul de diminuare a legitimității dominației sovietice în Europa de Est. Sprijiniți puternic de președintele Gerald Ford, ei au pledat în favoarea unor reuniuni între șefii guvernelor democratice – pe atunci G5, acum G7 – pentru a exprima o abordare comună a ordinii mondiale.[80]

Viziunea lui Adenauer privind Germania unificată în Europa unificatoare a devenit realitate în timpul mandatului lui Helmut Kohl, succesorul lui Schmidt, când dominația sovietică în Europa de Est s-a prăbușit din cauza eforturilor excesive și a contradicțiilor sale interne. Observator atent al istoriei germane și vorbitor al dialectului din Renania natală, Kohl era mai puțin

intelectual decât Schmidt și mai puțin filosofic decât Adenauer. Guvernarea sa a fost facilitată de cunoașterea atitudinilor poporului său. Asemenea lui Adenauer, el era hotărât să evite repetarea oscilațiilor Germaniei între diferitele tentații create de amplasarea sa geografică centrală și de complexitatea istoriei sale. Kohl a rezistat în fața demonstrațiilor în masă, la o scară nemaivăzută anterior în Germania, împotriva desfășurării de rachete americane cu rază medie de acțiune în Europa, pentru a contrabalansa o desfășurare sovietică similară. Rezistența sa a fost răsplătită cu o negociere americano-sovietică ce a dus în 1988 la Tratatul FNI[12] privind controlul armelor, care impunea retragerea acestei clase de arme nucleare de ambele părți – primul și, până acum, singurul acord menit să elimine o categorie de arme nucleare.

Dezintegrarea regimului comunist est-german a început pe măsură ce populația a fugit în număr tot mai mare în țările vecine. În august 1989, echilibrul politic s-a schimbat iremediabil când 9 000 de est-germani care fugiseră în Ungaria au primit permisiunea să părăsească acea țară și să plece în Germania de Vest. Până în octombrie, mii de est-germani se adăposteau în Ambasada Germaniei de Vest din Praga. Ultimul act care a pecetluit dezintegrarea guvernului satelit est-german a avut loc atunci când acesta s-a simțit obligat să permită refugiaților să urce în trenuri care, cu ajutorul autorităților din Republica Federală, au traversat teritoriul est-german și au ajuns în Germania de Vest.[81]

Căderea Zidului Berlinului în noiembrie 1989 a făcut ca reunificarea Germaniei să redevină o problemă internă imediată. Elemente importante din Germania de Vest, inclusiv președintele acesteia, distinsul Richard von Weizsâcker, au susținut că Occidentul ar trebui să se declare mulțumit – cel puțin inițial – de introducerea alegerilor democratice în fosta zonă de ocupație sovietică. Kohl era de aceeași părere. În tradiția lui Adenauer, el a susținut că, dacă ar exista în continuare două state germane separate, fie și ambele democratice, ele nu ar fi

niciodată unificate fără a dezvolta legitimitatea existenței lor separate, creând premisele pentru intensificarea crizelor.

Kohl a rezolvat problema printr-un act decisiv și curajos de leadership. Când regimul est-german a anunțat alegeri libere, Kohl s-a comportat ca și cum RDG nu ar mai fi existat și a programat pur și simplu vizite de campanie în Germania de Est, ca și cum alegerile ar fi avut loc în Germania de Vest. Omologul est-german din CDU a obținut o victorie electorală copleșitoare, deschizând calea unificării oficiale a Germaniei – și continuarea prezenței germane în NATO – la 3 octombrie 1990.

Kohl mai trebuia să convingă Franța și Marea Britanie – ambele aveau rezerve de înțeles, care decurgeau din două războaie mondiale. Margaret Thatcher, premierul britanic, era deosebit de reticentă. Procesul avea să fie finalizat abia în mai 1990, când sovieticii au consimțit să-și retragă trupele din Germania de Est[82] și și-au dat acordul ca Germania unită să rămână în NATO. Dificultățile interne sovietice au jucat un rol în această decizie. Dar unificarea nu ar fi avut loc fără politicile urmate de succesorii lui Adenauer și de Aliați, pentru îndeplinirea viziunii acestuia, caracterizate de el după capitularea necondiționată drept o modalitate de a oferi poporului și țării sale divizate curajul unui nou început.

O consecință neprevăzută a căderii Zidului Berlinului a fost că, în decembrie 1989, o fiziciană necunoscută de la Universitatea Humboldt din Germania de Est, fiica unui pastor care nu se implicase niciodată în politică, a decis să se alăture unui nou partid din Germania de Est, numit „Deșteptarea Democrată". Angela Merkel avea pe atunci treizeci și cinci de ani și era lipsită de experiență politică, dar poseda un nucleu moral puternic. La sfârșitul anului 1990, partidul ei a fuzionat cu CDU. În noiembrie 2005, ea a fost aleasă cancelar al Germaniei. A rămas în funcție timp de șaisprezece ani, menținându-și țara pe drumul drept în ciuda crizelor multiple, oferindu-i scopuri mai

ambițioase într-o lume dominată de înalta tehnologie și evidențiindu-se ca unul dintre liderii principali ai ordinii internaționale de după Războiul Rece, împlinindu-i visul lui Adenauer cu privire la rolul țării sale în viitor. Ea s-a retras din funcție în decembrie 2021, singurul cancelar al Germaniei care a făcut acest lucru fără a fi obligat de o criză politică.

În 2017, la 50 de ani de la moartea lui Adenauer, Angela Merkel a adus un omagiu contribuției istorice a acestuia:

> Astăzi onorăm un mare om de stat care, cu clarviziune și pricepere, a oferit țării noastre perspectivă și stabilitate după eșecul Republicii de la Weimar și ororile național-socialismului. Ne înclinăm în fața lui Konrad Adenauer cu mare recunoștință. Totodată, considerăm că meritul său ne obligă la îndeplinirea sarcinilor noastre într-o lume derutantă și dificilă. În lumina realizărilor lui Konrad - Adenauer și ale contemporanilor săi, ar trebui să avem curajul să continuăm această lucrare.[83]

În ce-l privește, Konrad Adenauer nu a zăbovit asupra felului în care îl va judeca posteritatea. Când a fost întrebat cum dorea să rămână în amintire, el a răspuns simplu: „Și-a făcut datoria“[84].

---

04 În 1917, împăratul Wilhelm al II-lea a schimbat funcția de primar al orașului Köln cu lord-primar *(Oberbürgermeister)*. Vezi cartea scrisă de dr. Matthias Oppermann, *Biografia lui Konrad Adenauer*, arhivele online ale Fundației Konrad Adenauer (Konrad-Adenauer-Stiftung), https://www.kas.de/en/konrad-adenauer.

05 Tratatul a fost semnat în ziua următoare la Paris.

06 Vezi capitolul 2.

07 Vezi capitolul 2.

08 În perioada lui Adenauer, Willy Brandt, primarul sectorului de vest al Berlinului între 1956 și 1966, avea să devină o figură națională în Germania de Vest. Brandt a fost ales cancelar în 1969, când Berlinul de Est a devenit, practic, parte a RDG.

09 Administrația Kennedy a inclus un număr fără precedent de cadre universitare – printre care Arthur Schlesinger Jr., John Kenneth Galbraith și Carl Kaysen – cu acces direct la președinte. Mai familiarizați cu atmosfera relaxată din mediul academic decât cu sistemele complicate de autorizare prin care diplomația se

protejează pe sine (și țara), ei s-au angajat uneori în reflecții publice care au fost interpretate în străinătate drept preferințe ale președintelui. Acest lucru a complicat dialogurile cu liderii străini.

10 Informarea a avut loc în biroul cancelarului de la Bonn. Deși sunt născut în Germania, foloseam, în general, engleza în conversațiile oficiale, dar nu solicitam traducere dacă omologul meu vorbea limba germană.

11 Vezi capitolul 3.

12 Forțe nucleare intermediare. Tratat între SUA și URSS pentru eliminarea rachetelor cu rază de acțiune scurtă și medie. (n.tr.)

2. Charles de Gaulle: strategia voinței

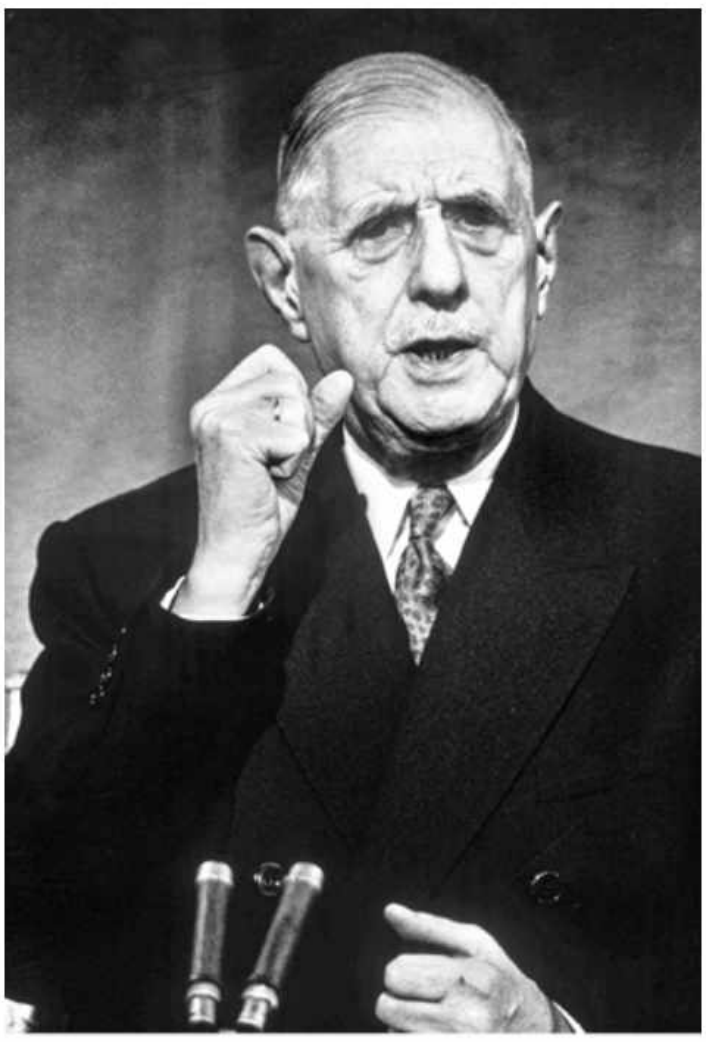

Întâlniri personale

La o lună de la învestirea sa ca președinte, la 20 ianuarie 1969, Richard Nixon a întreprins ceea ce s-a dorit a fi o vizită de lucru în capitalele Europei, pentru a sublinia importanța pe care o acorda relațiilor atlantice. Nixon a fost primit călduros de omologii săi europeni de la Bruxelles, Londra și Bonn, pe care îi cunoscuse anterior și care erau dornici să afirme rolul primordial al Americii în relațiile atlantice.

Atmosfera de la Paris era subtil diferită. Cu șase ani înainte, la puțin timp după înfrângerea lui Nixon în alegerile pentru funcția de guvernator al Californiei din noiembrie 1962, Charles de Gaulle îl primise la prânz la reședința prezidențială, palatul Élysée. Laudele președintelui francez pentru perspicacitatea politicii externe de care dăduse dovadă Nixon ca vicepreședinte al lui Dwight Eisenhower (1953–1961) au însemnat foarte mult pentru american, aflat atunci într-un moment dificil al carierei sale politice. Acum, de Gaulle i-a întâmpinat personal pe Nixon și pe însoțitorii săi la aeroport, conferind ocaziei importanța unei vizite de stat.

A fost prima dată când l-am întâlnit pe de Gaulle. El a folosit prilejul pentru o declarație succintă, dar caldă, de bun venit pentru Nixon, subliniind identitatea distinctă și istorică a Franței:

> Timp de două sute de ani, în care s-au întâmplat atât de multe, nimic nu a putut zdruncina sentimentul de prietenie pe care țara noastră îl are față de țara dumneavoastră. În plus, ați venit să ne vedeți pentru ca noi să ne putem exprima gândurile și intențiile pe tema afacerilor mondiale și pentru a vă putea clarifica propriile dumneavoastră puncte de vedere și inițiative. Cum am putea să nu acordăm cel mai mare interes și cea mai mare importanță acestor discuții?[1]

Primirea s-a bazat în întregime pe interesul național francez și pe respectul personal al lui de Gaulle pentru

Nixon. S-au evitat referirile la NATO, Piața Comună și multilateralismul european – care făcuseră parte din retorica standard a altor lideri din capitalele Europei.

A urmat o recepție la Elysée. Pe parcursul acesteia, un consilier al lui de Gaulle m-a condus departe de mulțime și în prezența figurii austere care domina adunarea. De Gaulle nu radia căldură și nici nu a făcut vreo referire la interacțiunea anterioară[2] sau la primirea actuală. Primele cuvinte pe care mi le-a adresat au fost o provocare: „De ce nu vă retrageți din Vietnam?" – o întrebare ciudată, având în vedere că propria sa decizie de a se retrage din Algeria cu doar șapte ani mai înainte fusese precedată de aproape trei ani de eforturi militare intense. Când am răspuns: „Deoarece o retragere bruscă ar afecta credibilitatea SUA pe plan internațional", el a replicat scurt „De exemplu, unde?" *(„Par exemple, où?")*. Nici următorul meu răspuns nu a funcționat mai bine: „De exemplu, în Orientul Mijlociu". Acest lucru a părut să-l cufunde pe de Gaulle într-un moment de reflecție, pe care l-a întrerupt spunând: „Ce ciudat. Până în acest moment, am crezut că dușmanii voștri [adică sovieticii] erau cei cu probleme de credibilitate în Orientul Mijlociu".

A doua zi, de Gaulle a aranjat o întâlnire importantă cu Nixon la Marele Trianon, elegantul castel de lângă palatul Versailles, construit de Ludovic al XIV-lea. Când discuția s-a îndreptat spre temele europene, de Gaulle s-a folosit de ocazie pentru a-și transforma declarația de bun venit într-o expunere de o pasiune, eleganță și elocvență extraordinare, care a durat aproximativ treizeci și cinci de minute.

Din punct de vedere istoric, a spus el, Europa a fost arena unor naționalități și convingeri diverse. Europa politică nu exista. Fiecare parte a Europei și-a creat propria identitate, a îndurat propria suferință, și-a dezvoltat propria autoritate și propria misiune. Țările din Europa erau în plin proces de redresare după al Doilea Război Mondial și căutau să se apere pe baza unei strategii care le definea caracterul. Situația de după război

a generat imperative și pericole care necesitau o strânsă cooperare între statele Europei – precum și între Europa și Statele Unite. Franța era pregătită să coopereze în misiunile comune și se va dovedi un aliat loial. Cu toate acestea, nu dorea să renunțe la capacitatea de a se apăra sau nu ar lăsa deciziile privind viitorul său pe seama unor instituții multilaterale.

Acestea erau principiile în numele cărora de Gaulle contestase politicile atlantice ale precedenților președinți americani, Lyndon B. Johnson și John F. Kennedy. Nixon, care îl admira pe de Gaulle și nu era dispus să se angajeze într-o dezbatere de acest gen în primele zile ale președinției sale, m-a invitat să comentez în calitate de profesor de istorie.

Oarecum uimit de solicitarea neașteptată, am spus: „A fost o prezentare profundă și emoționantă. Dar cum își propune președintele de Gaulle să împiedice Germania să domine Europa pe care a descris-o?“ A tăcut o clipă, apoi a răspuns: „*Par la guerre*“ („Prin război“).

O altă conversație însemnată s-a desfășurat la prânz, la scurt timp după aceea. Recunoscând că era conștient de eforturile mele în plan academic, de Gaulle m-a întrebat despre oamenii de stat din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: care figură mă impresionase cel mai mult? Când l-am menționat pe cancelarul german Otto von Bismarck (1871–1890), el m-a întrebat pe care dintre calitățile lui Bismarck le-am admirat cel mai mult. „Moderația lui, care, din păcate, nu i-a fost de ajutor în acordul de după Războiul Franco-Prusac din 1871“, am spus. De Gaulle a încheiat conversația evocând consecințele acelui acord: „A fost mai bine așa, pentru că ne-a oferit prilejul să recucerim Alsacia“.

Cu doar șase ani mai înainte, de Gaulle semnase un Tratat de prietenie cu cancelarul Germaniei, Konrad Adenauer, cu care avea relații personale mai apropiate decât cu oricare alt lider mondial. Dar, pentru de Gaulle, prietenia nu elimina învățămintele istoriei sau exigențele strategiei. Totodată, este foarte posibil ca remarcile sale

combative să fi fost concepute pentru a vedea cum va reacționa interlocutorul său.

La două luni după întâlnirea cu Nixon, de Gaulle a demisionat. Nu a fost supus presiunilor interne sau internaționale pentru a face acest lucru. A ales acel moment pentru a se retrage din funcție deoarece era potrivit pentru o tranziție istorică.

Cine era, deci, această figură impozantă, atât de elocvent în reflecțiile sale asupra ordinii mondiale, atât de încrezător, încât să poată invoca lejer războiul cu Germania în timpul unui prânz, atât de sigur de moștenirea sa, încât să poată demisiona atunci când a considerat că era momentul potrivit? De Gaulle știa foarte bine că și-a menținut statutul de legendă învelindu-se în mister. Cine era colosul din spatele vălului?

La început de drum

Pe 21 martie 1940, ca reacție la înfrângerea forțelor franceze care încercau să respingă atacul Germaniei asupra Norvegiei, Paul Reynaud a fost numit în locul lui Édouard Daladier în funcția de prim-ministru. Cu cinci ani mai devreme, Reynaud se interesase de opiniile locotenent-colonelului Charles de Gaulle, care avea să devină consilier al acestui politician de rang înalt.

La mijlocul lui mai 1940, acest militar de carieră în vârstă de patruzeci și nouă de ani, puțin cunoscut la acea vreme, avea să fie promovat de la colonel la general de brigadă ad interim, ca recunoaștere a modului extraordinar în care comandase un regiment de blindate în încercarea de a zădărnici invadarea Belgiei de către germani. Două săptămâni mai târziu, Reynaud, care ocupa simultan și funcția de ministru al apărării, l-a numit pe de Gaulle subsecretar în minister.

De Gaulle și-a luat în primire funcția de la Ministerul Apărării pe 5 iunie, chiar în ziua în care atacurile aeriene ale Luftwaffe au ajuns la periferia Parisului. După o

săptămână, guvernul francez s-a retras din capitală. Pe 17 iunie, nou numitul subsecretar, aflând de demisia lui Reynaud și de planul de a căuta un armistițiu cu Adolf Hitler, a zburat numaidecât de la Bordeaux la Londra. Avionul lui de Gaulle a survolat porturile Rochefort și La Rochelle, unde germanii incendiaseră zeci de nave, precum și cătunul breton Paimpont, unde mama lui, Jeanne, era pe moarte. La plecare, el a ordonat să li se dea de urgență pașapoarte soției și celor trei copii ai săi, astfel încât aceștia să-l poată urma la Londra.[3] A doua zi, el a rostit un discurs la BBC, în care a anunțat formarea unei mișcări de rezistență, în opoziție cu politicile guvernului francez:

> Destinul lumii este în joc. Eu, generalul de Gaulle, aflat acum la Londra, fac apel la toți ofițerii și cetățenii francezi, care se află în prezent pe pământ britanic sau care s-ar putea afla în viitor, cu sau fără armele lor, și îi invit pe toți inginerii și muncitorii calificați din fabricile de armament, care se află în prezent pe pământ britanic, sau s-ar putea afla în viitor, să ia legătura cu mine. Orice s-ar întâmpla, flacăra rezistenței franceze nu trebuie să se stingă și nu se va stinge.[4]

A fost o declarație extraordinară a unei persoane încă total necunoscute majorității covârșitoare a poporului francez. Un subsecretar, generalul cel mai mic în grad din Franța, solicita cu insolență opoziția la adresa guvernului Franței, căruia el însuși i se alăturase cu mai puțin de două săptămâni în urmă și al cărui membru încă era cu numele. Frazele succinte din transmisiune, spre deosebire de retorica elevată, tipică altor declarații istorice, cum ar fi Declarația de Independență a Statelor Unite ale Americii (1776), erau exact așa cum sunau: o invitație adresată cetățenilor francezi de pe teritoriul britanic de a se revolta împotriva guvernului lor, în numele unei organizații nedefinite.

Cu câteva zile înainte, guvernul britanic se concentrase în direcția descurajării liderilor Franței de a face o pace

separată cu Hitler. Pentru a preveni acest lucru, prim-ministrul Winston Churchill mersese atât de departe, încât propusese o fuziune a suveranității franceze și britanice, pentru a împiedica rezultatul cel mai temut: un colaps complet, urmat de absorbția Franței în sfera germană.[5] De Gaulle era în favoarea acestui demers – chiar dacă era circumspect cu privire la unele detalii – deoarece credea că va încuraja guvernul să reziste mai mult timp fără să capituleze.

Inițiativa a fost concepută de Charles Corbin și Jean Monnet, care mai târziu avea să joace un rol semnificativ pentru conceptul de uniune europeană.[6] Planul pentru uniunea *de facto* a avansat rapid pe 16 iunie. De Gaulle, aflat la acel moment în Anglia pentru a negocia cu britanicii, i l-a citit la telefon lui Reynaud, care l-a întrebat dacă Churchill l-a aprobat oficial. De Gaulle i l-a dat la telefon pe Churchill, care a repetat oferta. Reynaud a răspuns că o va supune atenției cabinetului său într-o oră. După cum scrie un istoric:

> Churchill, Attlee, Sinclair și șefii de stat major urmau să fie transportați în acea noapte de crucișătorul *Galatea* la Concarneau, în largul coastei Bretaniei, pentru a discuta cu Reynaud și colegii săi despre prelungirea bătăliei – și viitorul acestei noi națiuni. Ei [...] au ajuns până la [gara] Waterloo, unde s-au suit într-un tren special pregătit să plece la 9.30 seara spre Southampton.
>
> Dar [...] trenul nu a părăsit niciodată gara. Churchill a primit un bilet scris de mână de la un secretar privat, în care se spunea că voiajul fusese anulat din cauza unei „crize ministeriale" la Bordeaux [unde se refugiase guvernul francez].[7]

Reynaud fusese înlăturat. Mareșalul Philippe Pétain, în vârstă de optzeci și șapte de ani, fusese făcut premier.

Deși rezultatul final al negocierilor pentru armistițiu a rămas incert, britanicii l-au ținut oficial pe de Gaulle la distanță. Ralierea proclamată de el a celor care au devenit curând cunoscuți sub numele de ofițeri și cetățeni

„Francezi Liberi“ nu a primit nici o poziție oficială, iar o a doua emisiune propusă de BBC a fost anulată.[8] Însă apoi zarurile au fost aruncate rapid: Franța a semnat pe 22 iunie un acord de încetare a focului cu Germania, plasând întreaga coastă atlantică și jumătate din țară sub ocupație germană. Exact acest lucru dorise de Gaulle să prevină. Din acel moment, scopul său primordial a fost restabilirea suveranității franceze printr-o eliberare în care Francezii Liberi aveau să joace un rol semnificativ și, apoi, transformarea procesului de eliberare în renașterea societății franceze, o necesitate după colapsul moral și militar din 1940.

Pe 23 iunie, acum cu permisiunea cabinetului britanic, de Gaulle a vorbit din nou la BBC. Sfidător, el s-a adresat mareșalului Pétain al Franței de la Vichy – după numele stațiunii din centrul Franței unde avea să se stabilească guvernul în retragere și care, în următorii doi ani, a devenit autoritatea conducătoare, în colaborare cu Germania, a porțiunii neocupate din teritoriul francez.

Pétain, care la începutul anilor 1920 îi fusese mentor lui de Gaulle, era venerat pentru că respinsese asaltul german de la Verdun în timpul Primului Război Mondial. Acum, ignorând decalajul dintre gradele lor militare, generalul francez cel mai mic în grad i s-a adresat celui mai înalt în grad (și, până atunci, cel mai stimat militar) cu o aroganță disprețuitoare. Afirmând că încetarea focului a adus Franța în robie, de Gaulle i-a adresat o critică usturătoare: „Pentru a accepta un asemenea act de înjosire, nu aveam nevoie de dumneavoastră, *M. le Maréchal*. Nu aveam nevoie de învingătorul de la Verdun. Ar fi fost suficient oricine altcineva“[9].

Insulta a finalizat imediat ruptura lui de Gaulle de Franța oficială și i-a accelerat eforturile de a se statornici ca șef al mișcării Francezilor Liberi, în curs de constituire. La acel moment, câțiva refugiați francezi de seamă, în principal din mediul universitar, locuiau deja în exil la Londra, dar le lipsea fie poziția, fie convingerea necesară pentru a pretinde conducerea unei mișcări în

vreme de război. La rândul lor, serviciile secrete britanice au avut ideea de a convinge două personalități politice franceze eminente ale celei de-a Treia Republici din Franța încă neocupată – Édouard Daladier, fostul prim-ministru, și Georges Mandel, ultimul ministru de interne – să formeze un guvern disident în exil. Dar acest plan a fost abandonat când cei doi, refugiați în Algeria, au fost împiedicați de oficialii coloniali francezi loiali guvernului de la Vichy să aibă legături cu britanicii, iar apoi au fost expulzați în Franța metropolitană.

Convingerea lui Churchill cu privire la necesitatea unei expresii simbolice a rezistenței franceze a fost cea care a soluționat toate incertitudinile. „Ești singur", i-a spus el lui de Gaulle. „Ei bine, te voi recunoaște doar pe tine." La 28 iunie, la doar unsprezece zile de la sosirea sa, guvernul Marii Britanii l-a recunoscut pe Charles de Gaulle „ca lider al Francezilor Liberi, oriunde s-ar afla ei"[10]. A fost o decizie curajoasă, tipică pentru Churchill, care nu putea cunoaște în profunzime vederile lui de Gaulle și nu a prevăzut divergențele pe care avea să le stârnească în tabăra Aliaților.

Curând după aceea, Marea Britanie a oficializat relația cu de Gaulle, acceptând concepția unică a generalului asupra demnității naționale franceze. El a insistat, de exemplu, că, deși Marea Britanie va furniza Francezilor Liberi resurse și fonduri, acestea ar trebui să fie sub formă de împrumuturi de rambursat, nu cadouri. Mai mult, deși forțele Francezilor Liberi (care nu existau încă oficial) se vor afla sub comandă generală britanică sau aliată, ele vor opera ca unități autonome, conduse de ofițeri ai Francezilor Liberi. Un astfel de manifest reprezenta o realizare considerabilă pentru „un brigadier fără bani, exilat într-o țară a cărei limbă nu o cunoștea"[11].

Originile și scopurile comportamentului lui de Gaulle

Înainte de 1940, de Gaulle era cunoscut ca un soldat remarcabil și un analist strategic progresist, dar nimic nu sugera că într-o zi se va evidenția ca un lider mitic. Pe 15 august 1914, el fusese printre primii soldați francezi răniți în Primul Război Mondial, fiind lovit în genunchi de un glonț în luptele aprige de la Dinant, un oraș belgian de pe fluviul Meuse. După o scurtă convalescență, el s-a întors pe front. În ianuarie 1915, i s-a acordat decorația Croix de Guerre[13], în semn de recunoaștere a modului în care condusese misiunile îndrăznețe de recunoaștere, în care el și soldații săi se târau până la marginea ținutului nimănui pentru a asculta conversațiile din tranșeele germane. Pe 2 martie 1916, după ce a suferit o rană de baionetă la coapsă, de Gaulle a fost luat prizonier. Deși a încercat de cinci ori să evadeze, a rămas încarcerat în Germania până la armistițiul din 11 noiembrie 1918.

De Gaulle învățase germana la școală, iar cât a stat în închisoare, a devorat ziare germane cu apetitul unui student zelos și curiozitatea unui analist militar. A scris mult despre efortul de război german, a citit romane, s-a implicat în discuții animate despre strategie militară cu ceilalți prizonieri și chiar a susținut o serie de prelegeri despre relațiile dintre civili și militari de-a lungul istoriei Franței. Chiar dacă tânjea să se întoarcă pe front, închisoarea l-a ajutat să se maturizeze. A fost și un creuzet de singurătate. În caietul său din închisoare, de Gaulle, în vârstă de douăzeci și șase de ani, scria: „Stăpânirea de sine ar trebui să devină un fel de obicei, un reflex moral dobândit printr-o gimnastică constantă a voinței, mai ales în cele mai mici lucruri: îmbrăcăminte, conversație, felul în care gândești“[12].

Cititor sensibil și autor de poezii pe când era în școală, de Gaulle a părut să se retragă la vârsta adultă în solitudinea despre care dramaturgul francez din secolul al XVII-lea Pierre Corneille sugera că e prețul plătit de oamenii de stat: „Cui pot să-i mărturisesc / Secretele sufletului meu și grijile vieții mele?“[13] Virtutea stăpânirii de sine schițată în jurnalul său avea să devină o trăsătură

centrală a caracterului său. Începând din acel moment, stoicismul i-a fost fața publică, tandrețea va fi rezervată în principal familiei sale – în special soției sale, Yvonne, și fiicei lor cu dizabilități, Anne.

Când a revenit în armată pe timp de pace, de Gaulle și-a dat seama că, deși nu se mai putea remarca pe câmpul de luptă, putea să se distingă prin eforturi intelectuale. În 1924, el a publicat *La Discorde chez l'ennemi (Discordia în rândul dușmanului)*, o analiză pertinentă a cauzelor care au stat la baza prăbușirii efortului de război german în 1918. Cartea, bazată pe lectura ziarelor germane, l-a adus pe de Gaulle în atenția mareșalului Pétain, care l-a cooptat în anturajul său, ca un fel de asistent de cercetare pentru o carte la care lucra – abandonată ulterior – despre istoria armatei franceze. El și-a arătat respectul față de abilitățile tânărului, recomandându-i să susțină o serie de prelegeri la Colegiul Francez de Război – și participând personal la prima dintre acestea.

Cum recunoștința nu se număra printre trăsăturile cele mai dezvoltate ale lui de Gaulle, nici gestul lui Pétain și nici diferența de grad dintre ei nu l-au împiedicat pe tânăr să-și confrunte mentorul cu privire la ceea ce el considera inadecvat pentru contribuțiile sale literare. Pe măsură ce relațiile sale cu Pétain s-au răcit, el a revenit la cariera militară și la scris.

În cartea sa cea mai influentă, *Vers l'armée de métier*[14] *(Către o armată profesionistă)*, de Gaulle a contestat politicile defensive ale armatei franceze, recomandând în schimb o poziție strategică bazată pe acțiuni ofensive cu blindate. La acea vreme, Franța construia Linia Maginot de-a lungul frontierei de est cu Germania, presupus inexpugnabilă, care în 1940 s-a dovedit spectaculos de inutilă împotriva unei invazii a blindatelor germane din Belgia. Recomandările sale, ignorate de armata franceză, aveau să fie în schimb adoptate de Germania la mijlocul anilor 1930 și confirmate de victoria germană asupra Franței doar câțiva ani mai târziu.

De Gaulle a înțeles încă de la începutul războiului că America va fi în cele din urmă atrasă în conflict, înclinând astfel echilibrul de forțe împotriva puterilor Axei. Vai de partea care va grupa America împotriva sa. „În lumea liberă, puteri imense încă nu și-au adus contribuțiile", a proclamat de Gaulle în iulie 1940, adăugând:

> Într-o zi, aceste puteri vor zdrobi inamicul. În acea zi, Franța trebuie să fie de partea victoriei. Dacă va fi, va deveni ceea ce a fost înainte, o națiune mare și independentă. Acest lucru, și doar acesta, este țelul meu.[15]

Dar, încă o dată, de Gaulle a fost singurul dintre militarii francezi de la acea vreme care a analizat lucrurile corect.

În împrejurări normale, date fiind experiența sa pe câmpul de luptă, promovarea la gradul de general de brigadă și calitățile intelectuale deosebite, de Gaulle ar fi putut aspira la o poziție de frunte în armată și, după circa un deceniu, poate la o funcție în guvernul francez. Dar era greu de imaginat că se va distinge ca simbol al Franței înseși.

Cu toate acestea, liderii care transformă istoria apar rareori ca rezultat al unui traseu liniar. S-ar fi putut anticipa ca apariția pe scenă a unui general de brigadă de rang inferior, care declară crearea unei mișcări de rezistență pe fondul haosului capitulării Franței în fața Germaniei hitleriste, să se încheie poate cu o notă de subsol, care să-i recunoască rolul de actor auxiliar într-un viitor determinat de învingătorii supremi. Totuși, sosind la Londra practic doar cu uniforma și vocea sa, de Gaulle s-a catapultat din obscuritate și a ajuns în rândurile oamenilor de stat ai lumii. Într-un eseu pe care l-am scris cu mai bine de cincizeci de ani în urmă, l-am descris ca pe un iluzionist.[16] Mai întâi ca lider al Francezilor Liberi în timpul războiului, apoi ca fondator și președinte al celei de-a Cincea Republici, el a evocat viziuni care

transcendeau realitatea obiectivă, convingându-și totodată publicul să le trateze drept lucruri concrete. Pentru de Gaulle, politica nu era arta posibilului, ci arta voinței.

Londra din timpul războiului era plină de polonezi, cehi, danezi, olandezi și cetățeni din multe alte țări care fugiseră din patriile lor ocupate. Toți se considerau parte a efortului de război britanic. Nici unul nu a pretins vreo strategie autonomă. Doar de Gaulle a făcut acest lucru de la bun început. Deși a acceptat gestionarea operațiunilor militare de către britanici, deoarece forțele sale erau încă prea mici pentru a acționa altfel, obiectivul său suprem în privința războiului a fost diferit de cel al aliaților săi.

Marea Britanie și, după 1941, Statele Unite au luptat pentru a înfrânge Germania și Japonia. De Gaulle a luptat și pentru aceste scopuri, dar lupta a fost în primul rând o etapă către scopul său suprem: reînnoirea sufletului Franței.

De Gaulle în istoria Franței

Este puțin probabil ca, la începutul relației lor, chiar și Churchill să fi înțeles amploarea viziunii lui de Gaulle. Potrivit acesteia, Franța, timp de aproape două secole, își risipise măreția, calitatea mistică ce presupune succes material combinat cu preeminență morală și culturală. Acum, în vremurile cele mai dificile pentru țara sa, de Gaulle se prezenta drept emisarul destinului, a cărui sarcină era să recâștige măreția națională a Franței. Faptul că el nu primise nici un indiciu al acestei misiuni și nu putea să ofere vreunul nu era relevant; legitimitatea sa deriva dintr-un sentiment înnăscut de autoritate personală susținut de credința de nezdruncinat în Franța și în istoria ei.

Din perspectiva lui de Gaulle, Franța acumulase elementele poziției sale măreațe de-a lungul unui lung proces istoric, început în Europa medievală, când principatele feudale și-au soluționat dezacordurile prin

ajustări ale echilibrului de putere. În acest fel, nucleul Franței s-a dezvoltat ca o politică guvernată central încă din secolul al VI-lea sub regele franc Clovis.

La începutul secolului al XVII-lea, dat fiind că monarhia habsburgică din Austria se extindea din Europa Centrală și până la vest, în Spania, Franța avea nevoie de o autoritate centrală consolidată și de o strategie complexă pentru a se apăra de încercuire. Sarcina i-a revenit lui Armand-Jean du Plessis, cardinalul Richelieu, care a fost prim-ministrul lui Ludovic al XIII-lea între 1624 și 1642 și principalul arhitect al transformării ulterioare a Franței în puterea europeană preeminentă sub Ludovic al XIV-lea. Respingând strategiile predominante bazate pe loialitate dinastică sau afiliere confesională, Richelieu a orientat în schimb politicile interne și externe ale Franței în conformitate cu „rațiunile de stat" *(raisons d'état)*: adică urmărirea flexibilă a interesului național, bazată în întregime pe o evaluare realistă a situației.

Pentru de Gaulle, acest lucru a marcat prima abordare strategică cu adevărat importantă a afacerilor europene de după căderea Romei. Franța avea să tragă acum folos din numărul mare al statelor din Europa Centrală prin încurajarea rivalităților dintre ele și prin exploatarea diviziunilor într-o manieră care să garanteze că propriul statut va fi întotdeauna mai puternic decât orice combinație posibilă a acestora. Ignorând catolicismul Franței și al lor personal, Richelieu și succesorul său, Jules Mazarin, au susținut statele protestante în Războiul de Treizeci de Ani, care a devastat Europa Centrală, făcând din Franța arbitrul rivalităților din regiune.

În acest fel, Franța a devenit cea mai influentă țară de pe continent, Marea Britanie jucând un rol de menținere a echilibrului în raport cu aceasta. La începutul secolului al XVIII-lea, așa-numita ordine europeană a Vechiului Regim consta în două coaliții parțial suprapuse, uneori în război una cu cealaltă, alteori încheind înțelegeri, dar fără a împinge conflictele până la extrem, amenințând supraviețuirea sistemului. Elementele principale ale

acestei ordini erau echilibrul din Europa Centrală manipulat de Franța și echilibrul general de putere, gestionat de Marea Britanie, care își folosea marina și resursele financiare împotriva celei mai mari puteri europene a vremii, de obicei împotriva Franței.

De Gaulle a lăudat strategia de bază a lui Richelieu și a succesorilor săi într-un discurs din 1939:

> Franța și-a găsit întotdeauna aliați naturali când a dorit. Pentru a lupta împotriva lui Carol al V-lea, apoi împotriva dinastiei de Austria și, în cele din urmă, împotriva Prusiei în ascensiune, Richelieu, Mazarin, Ludovic al XIV-lea și Ludovic al XV-lea i-au folosit pe rând pe fiecare dintre acești aliați.[17]

Sub Napoleon, la începutul secolului al XIX-lea, în loc să-și promoveze interesele prin alianțe și conflicte limitate, Franța a trecut la răsturnarea ordinii predominante prin cucerirea mai degrabă decât prin simpla înfrângere a rivalilor săi, invocând totodată noul principiu al legitimității populare adus de Revoluția Franceză. Dar, în cele din urmă, chiar și puterea lui Napoleon și a „națiunii sale în arme" a fost depășită de greșeala sa fatală: invadarea Rusiei. De Gaulle l-a considerat pe Napoleon un geniu care apare o dată într-un mileniu, dar l-a învinuit și pentru că a risipit puterea și prestigiul francez: „A lăsat Franța mai mică decât a găsit-o"[18]. În opinia lui de Gaulle, strălucirea lui Napoleon și capacitatea sa de a face erori de judecată catastrofale nu puteau fi separate cu ușurință; victoriile Franței lui Napoleon au pus bazele dezastrelor sale ulterioare. Acesta este motivul pentru care de Gaulle considera că declinul Franței ca putere mondială începuse în epoca lui Napoleon, deși Franța a rămas în centrul evenimentelor chiar și după ce Napoleon a părăsit scena.

Pe măsură ce puteri în ascensiune precum Germania au depășit Franța ca performanță economică, Franța a continuat să demonstreze eminență culturală. În anii 1820, savanții francezi au descifrat hieroglifele de pe

Piatra de la Rosetta, tălmăcind limbi antice. În 1869, inginerii francezi au conectat Marea Roșie cu Mediterana prin Canalul Suez. În ultimul sfert al secolului al XIX-lea – când Renoir, Rodin, Monet și Cézanne au dus artele vizuale pe noi culmi sublime – Franța era liderul artelor în Europa și, în continuare, o putere economică și comercială importantă. Pe măsură ce baronul Georges Haussmann a tăiat bulevarde ample prin trecutul medieval al orașului și a impus modernitatea, Parisul a devenit inima civilizației occidentale, „capitala secolului al XIX-lea“[19]. Pe alte meleaguri, desfășurând armate echipate cu cele mai noi arme, a Treia Republică franceză a pus bazele unui vast imperiu colonial, sub stindardul *mission civilisatrice*.[14]

Aceste izbânzi imperiale și culturale au ascuns decăderea forței interioare a Franței. La încheierea războaielor napoleoniene în 1815, Franța număra 30 de milioane de locuitori, depășind orice stat european, cu excepția Rusiei înapoiate. Până la începutul secolului XX, cifra ajunsese la doar 38,9 milioane[20], în timp ce populația Marii Britanii a crescut de la 16 milioane la 41,1 milioane[21], iar a Germaniei, de la 21 de milioane la 67 de milioane[22]. În ce privește producția industrială, în 1914 Franța rămăsese în urmă față de Statele Unite, Germania, Marea Britanie și Rusia – în special în industriile-cheie ale cărbunelui și oțelului.[23]

Francezii au căutat din nou să intre în alianțe, de data aceasta cu nerăbdare, pentru a atenua dezechilibrul tot mai pronunțat în raport cu Germania. O alianță cu Rusia în 1894 și Antanta Cordială din 1904 cu Marea Britanie au fost cele mai însemnate. Dat fiind că marile puteri erau solidificate în două grupuri de alianțe, diplomația a devenit rigidă și a permis ca o criză din Balcani între Serbia și Austria, din vara anului 1914, altfel lipsită de importanță, să precipite un război mondial, în care pierderile pentru toți participanții au fost mult mai mari față de orice altă experiență din istorie.

Dar pierderile au fost foarte mari pentru Franța, care a înregistrat două milioane de morți – 4 la sută din populația sa – și ale cărei regiuni nordice au fost devastate.[24] Rusia, până atunci principalul aliat al Franței, a fost zguduită de revoluția din 1917 și apoi a fost împinsă sute de kilometri spre est, prin diverse acorduri de pace. Înfrângerea Austriei, în combinație cu doctrina autodeterminării naționale și ideologia democratică a lui Woodrow Wilson, a făcut ca o multitudine de state slabe ca structură și cu un nivel inadecvat de resurse să se confrunte acum cu Germania în Europa Centrală și de Est. Orice recrudescență viitoare a capacității militare germane trebuia înfrântă de o ofensivă franceză în Renania germană.

În ciuda victoriei din 1918, Franța știa mai bine decât oricare dintre aliații săi cât de aproape fusese de înfrângere. Și își pierduse rezistența psihologică și politică. Secătuită de tineri, temându-se de dușmanul învins, simțindu-se abandonată de aliații săi și asaltată de premoniția neputinței, Franța s-a confruntat în anii 1920 și 1930 cu o succesiune aproape neîntreruptă de frustrări.

Nimic nu ar fi putut exprima mai bine sentimentul de nesiguranță al Franței după 1918 decât decizia de a începe construirea Liniei Maginot într-un moment în care armata sa era cea mai mare din Europa, iar cea a Germaniei era limitată prin tratatul de pace la 100 000 de oameni. Decizia a fost cu atât mai penibilă cu cât Tratatul de la Versailles îi interzisese expres Germaniei să staționeze forțe militare în Renania – teritoriul care trebuia traversat înainte de a putea lansa un atac asupra Franței. În urma victoriei sale, Franța ajunsese să se simtă atât de nesigură de ea însăși, încât nu credea că putea contracara cu propria ofensivă o încălcare flagrantă a tratatului de pace de către inamicul său dezarmat.

În 1934, locotenent-colonelul de Gaulle criticase doctrina militară franceză în cartea sa *Vers l'armée de métier (Către o armată profesionistă)*. Mobilitatea, scria el, era cheia strategiei, puterea aeriană și tancurile fiind

forțele principale care să o pună în practică.[25] Dar armata în care servea concepuse o strategie de apărare statică, ce avea să se dovedească dezastruos de inadecvată.

Într-un pasaj din acea carte din 1934, de Gaulle a exprimat o concluzie melancolică:

> A fost odată ca niciodată o țară veche, încorsetată de obiceiuri și de circumspecție. Odinioară cel mai bogat și mai puternic popor dintre cele aflate în centrul scenei mondiale, a ajuns după mari nenorociri să se retragă în sine. În timp ce celelalte popoare din jur sporeau, acesta a rămas imobil.[26]

Aceasta era atitudinea pe care de Gaulle, în toate etapele carierei sale, a fost hotărât să o schimbe.

De Gaulle și al Doilea Război Mondial

În vara anului 1940, poziția lui de Gaulle la Londra părea că nu oferă nici o oportunitate pentru restabilirea măreției. Ținuturile din inima Europei fuseseră subjugate de Hitler. Uniunea Sovietică, ultima putere continentală rămasă, semnase cu un an înainte un pact de neagresiune cu Germania.[27] Franța, guvernată acum de Pétain și aflată parțial sub ocupație germană, oscila între neutralitate și colaboraționism.

De Gaulle nu fusese desemnat să conducă Franța Liberă de nici o autoritate franceză constituită, iar rolul său de conducător nu fusese confirmat prin alegeri. Revendicarea conducerii deriva din proclamarea ei. „Legitimitatea unei puteri de guvernare", avea să scrie el mai târziu, „decurge din convingerea sa și din convingerea pe care o inspiră că întruchipează unitatea națională și continuitatea atunci când țara este în pericol."[28] Făcând aluzie la un alt pericol național, el a ales drept stindard al mișcării sale Crucea de Lorena cu două bare – simbolul martirei Ioana d'Arc, care, datorită viziunilor sale mistice, îi raliase pe francezi cu cinci secole mai devreme, pentru a-și recuceri țara de la ocupanții

străini. Afirmația lui de Gaulle – fără dovezi clare care să o susțină – era că fusese „învestit" cu „autoritatea supremă" a unei Franțe eterne, invincibile, care transcende orice tragedii temporale ce ar fi putut avea loc în interiorul granițelor sale fizice.[29]

În lunile și în anii care au urmat, de Gaulle a dat dovadă de încredere în sine și a refuzat orice compromisuri, ceea ce i-a permis să obțină concesii de la liderii (adesea supărați) ai Alianței – Churchill, Franklin D. Roosevelt și chiar Stalin – pe care i-a obligat să ia în calcul indispensabilitatea autoproclamată a Franței în Europa reconstituită.

Începând cu apelul său de pe 18 iunie 1940, de Gaulle s-a comportat ca și cum Francezii Liberi ar fi întruchipat nu o aspirație, ci o realitate. Și-a lansat inițiativa cu un grup de consilieri constituit din personalități franceze distinse, aflate în exil autoimpus la Londra, și cu o forță militară recrutată în mare parte din rândurile decimate ale francezilor evacuați de la Dunkerque. La sfârșitul anului 1940, când a fost constituit un Consiliu de Apărare al Imperiului din susținători civili, existau practic doar 7 000 de luptători Francezi Liberi.

Cum să-și realizeze viziunea cu forțe atât de limitate? De Gaulle a înțeles că avea puține opțiuni militare. Prin urmare, a decis să se axeze pe crearea unei baze geografice pentru legitimitate, atrăgând alături de el forțele de luptă dispersate ale Imperiului Francez. În acest scop, a călătorit prin coloniile franceze împrăștiate în toată lumea, pentru a le desprinde de Vichy, ca prim pas către eliberarea patriei-mamă. În tot acest timp, principalul său dușman nu a fost Germania, ci Vichy; principalul său obiectiv nu a fost câștigarea războiului (deși avea să contribuie), ci crearea condițiilor pentru reînnoirea teritorială, instituțională și morală a Franței în pacea care avea să urmeze.

Aveau să treacă două luni înainte ca eforturile teritoriale ale lui de Gaulle să dea roade. Între timp, pentru Aliați se prefigura o decizie epuizantă: ce să facă

cu flota franceză ancorată la baza navală Mers-el-Kébir în largul orașului algerian Oran? Dacă aceasta cădea în mâinile germanilor, risca să încline balanța navală în defavoarea Marii Britanii – sau chiar să ajute o potențială invazie nazistă a Insulelor Britanice. Churchill a decis că era un risc pe care nu dorea să și-l asume. Pe 3 iulie, după ce a solicitat ca flota să navigheze spre porturile britanice, el a ordonat bombardarea bazei navale algeriene. În atac au murit aproape 1 300 de marinari francezi și au fost scufundate trei nave, inclusiv cuirasatul *Bretagne*. De Gaulle, deși îndurerat, a reacționat calm și a apărat atacul într-o transmisiune a BBC: „Nici un francez demn de acest nume nu se poate îndoi fie și pentru o clipă că o înfrângere britanică va pecetlui pentru totdeauna robia țării sale“[30]. După război, el a declarat că, dacă ar fi fost în locul lui Churchill, ar fi făcut același lucru.[31]

În cele din urmă, Francezii Liberi au primit vești bune pe 26 august, când guvernatorul general al Ciadului, Félix Eboué, primul administrator colonial francez de rang înalt cu origini africane, a făgăduit sprijinul coloniei pentru de Gaulle. A doua zi, la radio, de Gaulle a salutat evenimentul. „Franța este Franța. Există în ea un izvor secret care a surprins mereu lumea și care va continua să o surprindă. Franța, zdrobită, umilită, părăsită, își începe ascensiunea din abis.“[32]

Ascensiunea nu avea să fie ușoară, deoarece Africa de Vest franceză continua să fie controlată ferm de Vichy. În septembrie, o flotilă franco-britanică a pornit spre portul Dakar cu scopul de a atrage Senegalul și coloniile învecinate de partea Francezilor Liberi. A fost un fiasco. Timp de câteva zile, de Gaulle a fost distrus.[33] Primirea euforică de la Douala, în Camerun, de pe 7 octombrie, i-a ridicat moralul, iar, curând, orașul Brazzaville din Congo francez a devenit noua capitală a Franței Libere. Pe 10 noiembrie, o mică operațiune militară a Francezilor Liberi a reușit să cucerească Gabonul, aducând toată Africa Ecuatorială franceză de partea lui de Gaulle.

În ciuda limitărilor financiare și militare ale mișcării sale, de Gaulle a atins o coardă sensibilă. Pe 11 noiembrie, de Ziua Armistițiului, au avut loc la Paris demonstrații populare în favoarea Francezilor Liberi, la care au participat și studenți care duceau subversiv perechi de undițe (*„deux gaules"*[15]).

Poziționat strategic de-a lungul rutelor comerciale transsahariene istorice, Ciadul avea să se dovedească un teren vital pentru operațiunile militare ale Francezilor Liberi, în special în Libia, colonia Italiei. La începutul anului 1941, colonelul Philippe Leclerc de Hauteclocque din armata Francezilor Liberi a parcurs 1 600 de kilometri de teritoriu interzis în fruntea unei coloane de 400 de oameni pentru a efectua o incursiune îndrăzneață în Kufra, un oraș-oază din sudul Libiei, unde era staționată o garnizoană italiană completă. La 1 martie, după un asediu de zece zile, italienii s-au predat. În ceea ce a devenit cunoscut curând ca „Legământul de la Kufra", Leclerc și-a pus oamenii să jure că nu vor avea odihnă până în ziua în care „culorile noastre, culorile noastre frumoase, vor flutura de pe catedrala din Strasbourg"[34].

Bătălia de la Kufra a fost prima victorie militară majoră a Franței Libere în război, a avut o contribuție importantă la ridicarea moralului și a confirmat preceptul lui de Gaulle: „În situația noastră, cine stă pe loc rămâne în urmă"[35]. Doi ani mai târziu, după debarcarea Aliaților în Africa de Nord, Leclerc avea să conducă o coloană de Francezi Liberi, formată din 4 000 de africani și 600 de francezi, din Ciad prin Libia și până în Tunisia, la ordinul lui de Gaulle, pentru a li se alătura britanicilor într-o bătălie prestabilită împotriva Afrika Korps ale feldmareșalului german Rommel.

Dar, înainte ca Leclerc să poată mărșălui a doua oară prin Libia, Francezii Liberi trebuiau să-și demonstreze curajul în alte teatre. Operațiunile lor erau menite să elibereze, cu ajutorul Aliaților, teritoriile controlate de Vichy, pentru a demonstra lumii că Francezii Liberi erau

plini de energie, capabili și hotărâți să restabilească poziția Franței ca putere mondială de frunte. În aceste demersuri, de Gaulle a insistat ca Franța Liberă să coopereze ca partener, nu ca suplicant.

În iunie 1941, invadarea Siriei și Libanului, teritorii care fuseseră stabilite drept mandate franceze de Liga Națiunilor după Primul Război Mondial, s-a derulat după modelul african. Marea Britanie încerca să împiedice Germania să înființeze baze aeriene în Levant, iar de Gaulle și forțele sale limitate s-au alăturat acestui efort pentru a confirma poziția istorică a Franței în regiune – ceea ce a implicat, în mare măsură, o rivalitate acerbă cu Marea Britanie.

Întrucât reprezentanții din Siria ai guvernului de la Vichy au refuzat negocieri cu Francezii Liberi, comandantul britanic a negociat cu Henri Dentz, înalt comisar al guvernului de la Vichy. Acordul din iulie 1941, numit Armistițiul de la Saint Jean d'Acre, i-a conferit practic Marii Britanii suzeranitatea asupra întregului Levant. Faptul că acel teritoriu francez a putut face obiectul unei negocieri între britanici și Vichy îi repugna lui de Gaulle. Prevederile tratatului privind repatrierea trupelor franceze la Vichy i-au sporit nemulțumirea. Sperase să-și întărească mica armată cu dezertori din forțele guvernului de la Vichy aflate în Siria și, mai presus de toate, se temea de crearea unui precedent pentru eventuala dispunere a Franței însăși. Mai precis, se temea că, după victoria finală, guvernarea Franței va fi pusă sub controlul Aliaților și că un nou guvern francez va fi legitimat de Aliați mai degrabă decât de propriile acțiuni ale Franței.

Pe 21 iulie, Oliver Lyttelton, ministrul britanic rezident pentru Orientul Mijlociu, l-a primit pe de Gaulle în biroul său de la Cairo. De Gaulle a amenințat cu răceală că își va retrage oamenii din forța comună – și pe Francezii Liberi de sub comanda militară a britanicilor.[36] „În mediul permeabil, plin de intrigi și venal pe care Levantul l-a deschis planurilor Angliei",

avea să scrie de Gaulle despre acest episod în memoriile sale, „jocul [...] era ușor și tentant. Doar perspectiva unei rupturi cu noi și necesitatea concilierii sentimentelor Franței îi puteau impune Londrei o oarecare moderație."[37] Lyttleton a oferit imediat o interpretare a armistițiului care avea să-l liniștească pe de Gaulle: „Marea Britanie nu are nici un interes în Siria sau în Liban cu excepția câștigării războiului. Nu dorim să lezăm în vreun fel poziția Franței"[38]. Totodată, de Gaulle avea să recunoască în memoriile sale adevărul grav – că „prejudiciul moral și material pe care l-ar presupune pentru noi separarea de Marea Britanie era, firesc, de natură să ne facă să ezităm"[39].

Pe 12 septembrie, când de Gaulle s-a întâlnit cu Churchill, conversația a fost la început punctată de furie și de accese de tăcere. Unul dintre consilierii premierului s-a întrebat dacă nu cumva „se sugrumaseră unul pe altul" și, deși cei doi lideri au apărut apoi fumând trabucuri, nu au putut nici măcar să cadă de acord asupra unei minute comune.[40]

După ce l-a provocat pe Churchill, liderul care îi făcuse posibilă eminența, de Gaulle nu a ezitat să abordeze o personalitate și mai de temut, președintele Roosevelt, în esență cu privire la aceleași probleme: soarta teritoriilor franceze recucerite de armele aliate. De data aceasta, s-a confruntat cu o perspectivă mai puțin tolerantă. Singura preocupare a lui Roosevelt era câștigarea războiului, iar disputele din sânul coaliției cu privire la statut îl iritau, mai ales când erau generate de o persoană ale cărei revendicări nu erau deloc susținute de o putere similară. Nu avea decât dispreț pentru ceea ce considera complexul Ioanei d'Arc în cazul lui de Gaulle.[41]

Controversele lui de Gaulle cu America au început în legătură cu St Pierre și Miquelon, două insule minuscule în largul coastei Newfoundland: vestigii ale imperiului nord-american al Franței care fuseseră cruțate prin Tratatul de la Paris din 1763. În urma atacului de la Pearl Harbor, Roosevelt îl contactase pe oficialul de la Vichy

responsabil cu posesiunile Franței din emisfera de vest, solicitând neutralizarea oficială a insulelor – ceea ce însemna ca stația radio de pe insule să nu mai transmită semnale submarinelor germane în trecere. Deși Vichy a acceptat această cerere, de Gaulle a considerat inacceptabil ca orice țară străină, fie și binevoitoare, să se amestece în problemele interne ale Franței fără acordul său. Prin urmare, i-a ordonat comandantului micuței sale marine, amiralul Émile Muselier, să ocupe insulele în numele Francezilor Liberi.

Această inițiativă a fost cu atât mai insolentă cu cât debarcarea a avut loc pe 23 decembrie, exact când Churchill sosea la Washington pentru a discuta cu Roosevelt în cadrul primei lor întrevederi din timpul războiului, ca aliați. Scriindu-i lui Muselier în ajunul Crăciunului, de Gaulle l-a îndemnat să nu fie descurajat de protestele americanilor:

> Am aruncat o piatră de pavaj într-un iaz cu broaște. Stați liniștit în Saint-Pierre, organizați guvernul și stația radio. Dacă un reprezentant al oricărui guvern străin vă abordează pe tema insulelor, trebuie să îl rugați să se adreseze Comitetului Național [al Franței Libere].[42]

Forțele lui Muselier au ocupat insulele fără să întâmpine rezistență și, pe 26 decembrie, au organizat un plebiscit pentru a le confirma loialitatea față de Francezii Liberi.

Orice posibilitate a unui atac-surpriză în emisfera vestică, chiar și unul minuscul ca acesta, era de natură să deranjeze Washingtonul, mai ales la două săptămâni după Pearl Harbor. Secretarul de stat Cordell Hull a fost atât de revoltat încât, într-un comunicat-protest, a făcut referire la „așa-zișii Francezi Liberi", o expresie amplu criticată în mass-media și în Congres.[43] În replică, de Gaulle l-a numit din acel moment „așa-zisul secretar de stat". Până în februarie 1942, Sumner Welles, adjunctul

lui Hull, restabilise cooperarea dintre Francezii Liberi și Washington.[44]

Astfel, lovitura aparent absurdă a lui de Gaulle a devenit un simbol al redresării politice a Franței. Într-adevăr, impulsul său consecvent și, în multe privințe, eroic de a apăra identitatea istorică a Franței în fața marilor disparități de putere a devenit condiția prealabilă pentru restabilirea măreției Franței. Era întrutotul conștient că acest lucru era de-a dreptul exasperant pentru aliații săi. „Probabil că ei cred că nu sunt o persoană cu care se colaborează ușor", a reflectat el. „Dar dacă ar fi așa, aș fi astăzi în statul major al lui Pétain."[45]

Comportamentul provocator al lui de Gaulle își avea rădăcinile în conceptul de grandoare pe care încerca să-l reproducă. După cum am văzut, derivând din acțiunile francezilor care căutau să domine continentul – o dominație mereu pe cale de a fi atinsă, dar continuu zădărnicită de politicile Marii Britanii privind echilibru de putere –, grandoarea a infuzat felul în care de Gaulle a interpretat responsabilitatea sa ca lider al Francezilor Liberi. Inevitabil, aceasta a inclus efortul de a preveni orice tentații ale britanicilor de a soluționa disputele istorice în timpul războiului.

Uneori exasperat, Churchill a glumit la un moment dat. „Da, de Gaulle se crede Ioana d'Arc, dar episcopii mei nenorociți nu vor să mă lase să-l ard." Totuși, în cele din urmă, de Gaulle și Churchill au avut un fel de cooperare ambivalentă pe durata războiului. Churchill a făcut posibile eforturile lui de Gaulle din punct de vedere financiar și l-a protejat de ostilitatea lui Roosevelt – ca, de exemplu, în mai 1943, când președintele a sugerat, oarecum în serios, ca de Gaulle să fie exilat în Madagascar.[16]

În toamna lui 1943, de Gaulle părea să realizeze că aproape atinsese limitele toleranței britanice. El l-a întrebat pe ambasadorul sovietic, Ivan Maiski, dacă ar putea fi primit pe teritoriul Rusiei în cazul în care

dezacordurile cu Churchill ar fi devenit prea puternice. Fără să respingă întrutotul această abordare, ambasadorul sovietic l-a îndemnat pe de Gaulle să o analizeze cu atenție înainte de a înainta o propunere oficială. Este puțin probabil ca de Gaulle să fi sugerat ca Francezii - Liberi să fie mutați pe pământ rusesc; mult mai probabil, el analiza opțiunile pentru viitor și îi demonstra lui Stalin că Rusia era o parte esențială a calculelor sale pe termen lung.

De Gaulle a înțeles că, în scurt timp, viziunea lui va trebui materializată în Franța însăși. S-a pregătit cu grijă pentru acea luptă. După înființarea Comitetului Național al Franței Libere (*Comité national français* sau CNF) în septembrie 1941, el a creat structuri juridice care puteau fi mutate în țara-mamă la momentul potrivit. În absența unui legislativ și a instanțelor, și urmând o tradiție franceză îndelungată, CNF a folosit o gazetă *(Journal officiel)* pentru a promulga „legi" și decrete.[17] Totodată, de Gaulle a rămas în strânsă legătură cu comunitatea importantă de emigrați de la Londra, prezentându-se drept întruchiparea Franței adevărate. Legitimitatea lui nu a fost niciodată contestată și a atras un grup distins de admiratori. În cele din urmă, el și-a cultivat adepți în interiorul Franței metropolitane, curtând deopotrivă diferite facțiuni ale Rezistenței, inclusiv pe comuniști.

Toate aceste elemente au fost sudate de personalitatea sa: poruncitor, distant, pasionat, vizionar, patriot inefabil. Astfel, la 18 iunie 1942, la un miting care a avut loc la Royal Albert Hall în Londra pentru a marca a doua aniversare a întemeierii Franței Libere, de Gaulle a declarat:

> Odată ce sarcina noastră este încheiată, iar rolul nostru s-a terminat, luând exemplul tuturor celor care au slujit Franța încă din zorii istoriei sale, precedându-i pe toți cei care o vor sluji pentru eternitatea viitorului său, îi vom spune Franței, simplu, ca [poetul Charles] Péguy: „Mamă, privește-ți fiii care au luptat pentru tine".[46]

Francezii Liberi vor avea nevoie de tot acest devotament necontestat, aproape mistic, pentru a depăși următoarea lor provocare.

Confruntarea din Africa de Nord

Pe 8 noiembrie 1942, în Operațiunea Torța, forțele americane și britanice au debarcat în Maroc, posesiune franceză, și pe teritoriul vast al Algeriei. Cele trei regiuni de coastă ale acesteia din urmă nu erau administrate în calitate de colonii, ci ca departamente ale Franței – parte a teritoriului său intern.[18] Algeria avea o importanță strategică pentru Aliați, nu în ultimul rând fiindcă pe teritoriul său staționa o armată numeroasă, care putea fi recrutată pentru a spori forțele Aliaților în vederea unei eventuale invazii a Europei. Dar pentru Francezii Liberi, Algeria a adus în prim-plan chestiunea guvernării Franței înseși. Indiferent care dintre forțele beligerante din interiorul Algeriei ar fi avut câștig de cauză, aceasta putea revendica decisiv guvernarea legitimă a Franței la finalul războiului.

Puterile „anglo-saxone", așa cum obișnuia să le numească de Gaulle, erau prea puțin interesate să-i cedeze niște forțe atât de puternice conducătorului incomod al Francezilor Liberi. Nu l-au informat deloc despre planurile lor; el a aflat despre invazie abia după eveniment. Mai important, Aliații au adus cu ei în Algeria un posibil rival al lui de Gaulle la funcția de conducere.

Veteran din Primul Război Mondial, generalul Henri Giraud comandase trupele franceze din Olanda în timpul campaniei din 1940. Luat prizonier, el a fost închis în fortăreața Königstein aflată pe dealul de lângă Dresda, din care acesta, pe atunci în vârstă de 63 de ani, a evadat în aprilie 1942, coborând în rapel o stâncă de 45 de metri. Această evadare îndrăzneață i-a consolidat reputația de erou[47], pe care o câștigase ca urmare a unei evadări anterioare dintr-un lagăr de prizonieri german în Primul

Război Mondial. Revenit în Franța condusă de regimul de la Vichy, el s-a chinuit în zadar să-l convingă pe Pétain că Germania va pierde războiul și că Franța ar trebui să treacă în tabăra Aliaților. Deși Pétain a respins argumentele lui Giraud, el a refuzat să-l extrădeze în Germania. Pe 5 noiembrie 1942, Giraud a fost dus din Franța în Gibraltar într-un submarin britanic sub comandă nominală americană. Pe 9 noiembrie, după debarcarea din Operațiunea Torța, el a zburat la Alger, unde atât Roosevelt, cât și Churchill au căutat să-l impună ca figură dominantă.

În această confruntare critică pentru legitimitate politică se mai afla la Alger și un al treilea concurent, care sosise cu puțin timp înainte de debarcarea Aliaților. Acesta era amiralul François Darlan, comandantul marinei regimului de la Vichy, care venise, aparent, ca să-și viziteze fiul bolnav.

Era oare acesta primul pas prin care Pétain se detașa de germani? Sau era un mijloc de a organiza apărarea Algeriei împotriva unei posibile invazii anglo-americane? Într-o situație atât de ambiguă, rolurile de colaborator și de patriot se puteau contopi. Pe 10 noiembrie, Eisenhower, în calitate de comandant suprem al forțelor aliate, a decis să se folosească de prezența lui Darlan pentru a negocia un armistițiu cu forțele regimului de la Vichy și l-a numit pe acesta înalt comisar al Franței în Africa, în schimbul cooperării sale în campania Aliaților din Africa de Nord.

Revendicarea poziției de autoritate de către Darlan a durat doar patruzeci și unu de zile. A fost asasinat în Ajunul Crăciunului de un criminal al cărui motiv nu a fost niciodată descoperit. Toate părțile rivale erau interesate de înlăturarea lui Darlan, dar nici una nu dorea să-și dezvăluie rolul jucat în acest sens. Astfel, Giraud a rămas principalul rival al lui de Gaulle. De fapt, el reprezenta aspirația la mântuire a regimului de la Vichy. Înainte ca disputa dintre cei doi generali să poată ajunge foarte departe, Roosevelt, Churchill și consilierii lor s-au

întâlnit la Casablanca, în ianuarie 1943, pentru a planifica strategia de război anglo-americană și pentru a soluționa disputa dintre două primadone franceze, în opinia lui Roosevelt. Roosevelt i-a prezentat lui de Gaulle punctul său de vedere în această privință cu ocazia primei lor întâlniri, pe 22 ianuarie. El era în favoarea unei tutele anglo-saxone asupra Franței recucerite, coșmarul lui de Gaulle:

> Președintele a sugerat din nou că poporul francez era lipsit de putere în acest moment pentru a-și afirma suveranitatea. Președintele a subliniat că, prin urmare, este necesar să se recurgă la analogia juridică a „tutelei" și că, în opinia sa, națiunile aliate care luptă pe teritoriul francez în acest moment luptă pentru eliberarea Franței și acestea ar trebui să mențină situația politică sub „tutelă" pentru poporul francez.[48]

Provocarea lui Roosevelt a forțat implicitul să devină explicit. De Gaulle s-a folosit de arhiepiscopul de New York Francis Spellman pentru a-și sublinia hotărârea de a accepta doar o soluție franceză. Spellman vizita trupele americane în Maroc și fusese cooptat de Roosevelt pentru a-l convinge pe general să accepte un rol subordonat într-o structură dominată de Giraud. Departe de a se supune, de Gaulle a răspuns cu o amenințare: ar fi imprudent pentru anglo-americani să submineze voința națională franceză, pentru că organismul politic francez ar putea apela la un terț pentru salvare – se referea limpede la Uniunea Sovietică.[49] Era o variație a manevrei pe care o efectuase ceva mai înainte, când îl vizitase pe ambasadorul sovietic la Londra.[50]

Sprijinit de Churchill, Roosevelt a făcut un pas înapoi și a propus un duumvirat al celor doi generali. De Gaulle a refuzat, din nou pe motiv că el reprezenta adevărata Franță, poziție în care a persistat toate cele trei zile în care a participat la Conferința de la Casablanca.

Dacă ar fi posedat fie și un minim talent politic, Giraud ar fi putut obține un rezultat favorabil pentru el însuși.

Limitările sale în acest domeniu au fost bine descrise de Harold Macmillan, pe atunci ministru britanic rezident la Alger și, mai târziu, prim-ministru:

> Aș presupune că niciodată în toată istoria politicii nu s-a întâmplat ca un om să spulbere un capital atât de mare într-un interval de timp atât de scurt... S-a așezat să joace cărți cu toți așii, toți popii și aproape toate damele din pachet... dar printr-o scamatorie extraordinară a reușit să se înșele și să rateze propria miză.[51]

Eșecul lui Giraud a fost accelerat de priceperea politică a rivalului său. Când s-a pus problema celei mai potrivite modalități de a-i împiedica pe liderii „anglo-saxoni" să impună o soluție într-o chestiune franceză internă, de Gaulle a manifestat brusc o flexibilitate neașteptată. În aprilie 1943, deși încă îl trata pe Giraud cu dispreț – „Toată Franța este de partea mea... Giraud ar trebui să aibă grijă! [...] Chiar dacă, în cele din urmă, va intra în Franța victorios, dar fără mine, se va trage asupra lui"[52] –, el l-a invitat pe Giraud la o întâlnire (care s-a concretizat în cele din urmă pe 31 mai). Cu acel prilej, a acceptat principiul conducerii comune pe care îl respinsese cu câteva luni înainte și a propus un comitet format din doi președinți: el ca șef al departamentului politic și Giraud ca șef al armatei. Mai presus s-ar afla Comitetul Francez de Eliberare Națională (CFLN) compus din trei persoane numite de de Gaulle, trei de autoritățile algeriene și trei de Giraud.

A fost o manevră îndrăzneață a lui de Gaulle, bazată pe convingerea că abilitățile sale de guvernare superioare îi vor convinge pe membrii CFLN numiți de autoritățile algeriene să-l sprijine pe termen lung.[53] Și, într-adevăr, în cadrul general al CFLN – odată ce structura propusă de către de Gaulle a fost acceptată –, el l-a eclipsat pe generalul mai vârstnic și mult mai puțin subtil. În cele din urmă, comanda militară a lui Giraud a devenit subordonată controlului nominal „civil" al Comitetului, punându-i pe Aliați în fața faptului împlinit al unei

autorități franceze unificate. Pe parcurs, a fost creat un nou comitet de apărare, avându-l în frunte pe de Gaulle, pentru a supraveghea operațiunile militare, împingându-l efectiv pe Giraud la rolul de simplu membru.[54]

De Gaulle a descris ulterior prăbușirea politică a lui Giraud astfel:

> Era, așadar, inevitabil ca Giraud să se simtă treptat izolat și respins, până în ziua în care, îngrădit de limitări pe care nu le-a acceptat și, în plus, lipsit de sprijinul extern care a fost sursa ambițiilor sale ametitoare, a hotărât să-și dea demisia.[55]

Subtil și nemilos, cu încredere în sine și răbdare infinite, de Gaulle l-a privat pe Giraud de orice cale către autoritate și a transformat CFLN în temelia a ceea ce avea să devină guvernul republican al Franței.

Sub conducerea lui de Gaulle, CFLN din Alger a trecut la conturarea instituțiilor care urmau să guverneze afacerile interne și externe ale Franței după eliberare – evitând o tutelă anglo-saxonă. O ordonanță a CFLN din iunie 1944 a instituit tribunale speciale pentru procese cu juriu – un lucru neobișnuit în tradiția dreptului civil francez – care să-i judece pe colaboratorii naziști după eliberare. Doar cetățenii care aveau să facă „dovada sentimentelor naționale" sau cu un dosar de război fără pată, aprobat de comitetul local de eliberare, urmau să fie eligibili pentru a servi ca jurați.[56] Încă de la început, statul incipient al lui de Gaulle a luat forma unui executiv puternic, ajutat de consilii consultative cu putere limitată, toate raportându-i lui de Gaulle, făcându-l astfel liderul evident al unui viitor guvern.

În relațiile sale cu Roosevelt și Churchill, de Gaulle s-a comportat ca și cum ar fi fost șef de guvern și nu a pierdut niciodată din vedere misiunea a cărei sarcină majoră va surveni după victorie. Până în momentul în care aliații britanici și americani au debarcat în Franța metropolitană în iunie 1944, generalul de rang inferior, pauper și nerecunoscut din iunie 1940 devenise liderul

incontestabil al contingentului francez din tabăra Aliaților și al potențialului guvern.

Obținerea puterii politice

Testul avea să survină când Aliații occidentali au eliberat Franța, fapt pe care îl promiseseră lui Stalin la Summitul de la Teheran de la sfârșitul anului 1943. Înaintea debarcărilor din iunie 1944 pe coasta franceză a Normandiei, de Gaulle s-a axat pe evitarea războiului civil între forțele sale și forțele politice din interiorul Franței, care reprezentau Rezistența. Acest lucru era cu atât mai important cu cât partenerii săi americani și britanici, deși au acceptat fără tragere de inimă ca el să controleze armata franceză existentă, nu erau încă pregătiți să-l trateze ca pe un egal în privința guvernării viitoare a Franței. Atât Roosevelt, cât și Churchill, deși într-o măsură mai mică, s-au străduit să-și rezerve decizia finală în această chestiune până la încheierea războiului. - Roosevelt i-a împărtășit secretarului de război Henry L. Stimson previziunea sa despre evoluția politică a Franței. „De Gaulle se va prăbuși... Vor apărea alte partide pe măsură ce eliberarea continuă, iar de Gaulle va deveni o figură de foarte mică importanță.“[57]

Deși de Gaulle a izbutit să atragă de partea sa dominioanele franceze de peste mări și să câștige confruntarea cu Giraud pentru poziția de lider, controlul Franței metropolitane de către Francezii Liberi nu era nici pe departe garantat. Autoritățile de la Vichy se bucuraseră de un sprijin popular considerabil la începutul ocupației germane. Grupuri din Rezistența internă au început să se organizeze în unități mai mari abia când Aliații au debarcat în Africa de Nord. Dintre forțele din Rezistență, comuniștii erau cei mai bine organizați; și prezența socialiștilor era semnificativă. Iar diversele grupuri interne nu s-au unit niciodată sub un singur comandant.

De Gaulle se temea că forțele aliate care intrau în Franța ar putea forma un guvern de tranziție și ar putea îndeplini prezicerea lui Roosevelt. Prin urmare, era esențial ca el să-și facă apariția în Franța cât mai curând posibil, înainte să poată fi înființat un astfel de guvern, și să fie văzut la Paris ca o figură națională, care transcende diviziunile celei de-a Treia Republici.

Pe 6 iunie 1944, forțele americane și britanice au debarcat în Normandia, stabilind curând poziții defensive pe plajă, măsurând 100 de kilometri lungime și 25 de kilometri adâncime. Aveau să treacă șase săptămâni până când se vor aduna suficiente forțe aliate pentru a înfrânge rezistența germană hotărâtă.

De Gaulle nu a așteptat atât de mult pentru a începe să-și stabilească autoritatea. Încă din ziua debarcării, el a insistat să viziteze teritoriul recucerit. Churchill a acceptat fără tragere de inimă o vizită în sectorul britanic, instruindu-l pe comandantul britanic, generalul-Montgomery, să nu îl întâmpine pe de Gaulle pe aerodromul de pe pământ francez, ci la cartierul general britanic.

Acest vicleșug s-a dovedit util scopului lui de Gaulle, care dorea să-și facă simțită prezența politică personală. Pe 14 iunie, după o scurtă vizită la cartierul general britanic, el a pornit spre Bayeux, cel mai mare oraș (15 000 de locuitori) de pe teritoriul capturat de britanici. Acolo, de Gaulle a refuzat un pahar de șampanie oferit de subprefectul regimului de la Vichy, care era încă în funcție, i-a salutat distant pe demnitarii locali ai regimului de la Vichy și a mers în piața centrală urmându-și scopul principal, acela de a susține primul său discurs pe pământul Franței metropolitane. În umbra magnificei catedrale medievale de la Bayeux, el s-a adresat adunării de parcă ar fi fost membri ai Rezistenței franceze pe toată durata războiului („Nu v-ați oprit niciodată [din luptă] de la începutul războiului“) și de parcă ar fi avut legitimitatea de a le da ordine:

Vom continua să luptăm în război cu forțele noastre terestre, maritime și aeriene, așa cum facem astăzi în Italia, unde soldații noștri s-au acoperit de glorie, așa cum o vor face mâine în Franța metropolitană. Imperiul nostru, aflat pe deplin de partea noastră, ne oferă un ajutor extraordinar... Vă promit că vom continua războiul până când va fi restabilită suveranitatea fiecărui centimetru din teritoriul francez. Nimeni nu ne va opri să facem acest lucru.

Vom lupta alături de Aliați ca un Aliat. Iar victoria pe care o vom obține va fi victoria libertății și victoria Franței.[58]

Nu a menționat nimic despre trupele britanice care eliberaseră, de fapt, Bayeux sau despre forțele americane care înregistraseră multe victime în timpul debarcării. De Gaulle căuta să transforme, în mintea ascultătorilor săi, ceea ce în esență era o expediție anglo-americană într-o victorie doar a francezilor. Vizitând Bayeux, el nu a încercat neapărat să revendice teritoriul național, cât să invoce spiritul național. Nu a fost ultima oară când s-a străduit să-și convingă ascultătorii să ia drept literă de lege o relatare care nu prea avea legătură cu realitatea.

De Gaulle și-a încheiat vizita cu un gest eminamente politic. Luându-și rămas-bun de la Montgomery, el a remarcat aproape nonșalant că unele persoane din anturajul său vor rămâne în zonă. Montgomery a relatat episodul, adăugând: „Nu am idee care este rolul lor". Dar de Gaulle știa: ei urmau să-i stabilească autoritatea prin intermediul unui nou guvern civil.[59]

În următoarele două luni, de Gaulle a căutat să-și întărească poziția în rândul Aliaților și a vizitat Roma pentru a se întâlni cu trupele franceze din Algeria, care se alăturaseră campaniei Aliaților din Italia. După aceea, a făcut prima sa vizită la Washington pentru a-și îmbunătăți relațiile cu aliatul său american. A mai avut la dispoziție doar patru săptămâni ca să se pregătească pentru punctul culminant al celor trei ani de frământări,

speranțe și ambiții – acceptarea sa ca întruchipare a legitimității politice franceze pe pământ francez.

Parisul era singurul loc în care se putea realiza acest lucru, iar triumful său acolo pare inevitabil doar privind retrospectiv. Nu avea forțe militare proprii. Forțele Francezilor Liberi care, prin bunăvoința generalului Omar Bradley, preluaseră conducerea în atacul final asupra Parisului se aflau sub comanda Aliaților. La acel moment, Rezistența era suficient de puternică pentru a lupta singură împotriva forțelor de ocupație germane. Cu toate acestea, de Gaulle nu a venit să sărbătorească victoria lor asupra germanilor, ci ca să-și proclame misiunea.

Pe 26 august 1944, după ce a sosit cu mașina la Paris, el s-a oprit la gara Montparnasse, unde Rezistența acceptase capitularea forțelor germane de ocupație din oraș, pentru a-i mulțumi generalului Leclerc, conducătorul diviziei Francezilor Liberi. De acolo, s-a deplasat la biroul de la Ministerul Apărării în care lucrase ca subsecretar timp de doar cinci zile înainte de a se exila la Londra. A constatat că nici o piesă de mobilier, nici măcar o draperie, nu fusese mutată de la plecarea lui. De Gaulle a considerat că cei patru ani care se scurseseră de atunci erau o elipsă în istoria Franței. El avea să scrie în memoriile sale: „Nu lipsea nimic, cu excepția Statului. Era datoria mea să îl reinstaurez“[60].

Pentru a simboliza continuitatea istoriei franceze, următoarea oprire a lui de Gaulle a fost la Hôtel de Ville (sediul primăriei Parisului), deoarece acolo fuseseră proclamate a Doua și a Treia Republică.[61] Mulți se așteptau ca el să proclame a Patra Republică, punând capăt celei de-a Treia Republici, care pierduse războiul. Dar acest lucru ar fi fost opusul planului său. Când Georges Bidault, șeful titular al Rezistenței, l-a întrebat dacă va proclama o Republică în timpul vizitei sale la Paris, de Gaulle a răspuns scurt: „Republica nu a încetat niciodată să existe… De ce ar trebui să o proclam?“[62] El

intenționa să creeze o nouă realitate politică pentru poporul francez înainte de a-i proclama natura.

De Gaulle a fost întâmpinat la Hôtel de Ville cu discursuri emoționante rostite de Bidault și Georges Marrane, vicepreședintele Comitetului de Eliberare din Paris și membru de rang înalt al Partidului Comunist. El a răspuns cu o declarație emoționantă despre semnificația zilei:

> Cum poate cineva să-și ascundă emoția care ne cuprinde pe toți cei care suntem aici, *chez nous*[19], la Paris, care s-a ridicat ca să se apere și care a făcut acest lucru cu propriile-i forțe. Nu! Nu ne vom ascunde această emoție sacră și profundă. Sunt momente mai presus de fiecare dintre bietele noastre vieți. Parisul! Parisul revoltat! - Parisul distrus! Parisul martirizat! – dar Parisul eliberat! Eliberat cu forțe proprii, eliberat de către locuitorii săi cu ajutorul armatelor Franței, cu ajutorul și contribuția întregii Franțe, a acelei Franțe care luptă, a singurei Franțe, a Franței adevărate, a Franței eterne.[63]

Elevarea metafizică extraordinară a oratoriei lui de Gaulle exprima credința sa în unicitatea țării sale. Armatele aliate de la porțile Parisului, care se dăduseră binevoitoare la o parte pentru a le permite Francezilor Liberi să intre înaintea lor, nu au fost menționate. Nici Marea Britanie și nici Statele Unite, deși luptau în război cu pierderi și sacrificii enorme. Eliberarea Parisului a fost tratată ca o realizare pur franceză. Proclamând-o astfel, el își convingea ascultătorii că așa și este: crearea realității politice prin forța pură a voinței.

Această aparentă lipsă de recunoștință față de eliberatori și accentuarea obsesivă a presupusului rol al francezilor reflectau un alt scop. De Gaulle era cât se poate de conștient de faptul că o mare parte din populația franceză se adaptase la ocupație. Sublinierea acelei perioade ar fi dezvăluit prea multe ambivalențe, iar evidențierea rolului jucat de forțele americane și britanice

ar fi stat în calea țelului său suprem de a-i reda Franței încrederea în sine.

O paradă pe Champs-Élysées, fără precedent ca amploare și poate fără egal în istoria Franței ca fervoare, a pecetluit legitimitatea lui de Gaulle. Le-a oferit parizienilor prima ocazie de a vedea întruchiparea fizică a ceea ce înainte nu fusese decât o voce la BBC. Mulțimile, entuziaste și emoționate, au privit un ofițer neobișnuit de înalt parcurgând pe jos traseul lung de la Arcul de Triumf până la Place de la Concorde. Flancat de delegatul pentru Paris în dreapta și de Bidault în stânga, de Gaulle mergea cu o jumătate de pas înainte, evident emoționat, dar zâmbind rar, strângând câteva mâini ici și colo. La Place de la Concorde, mulțimea era atât de densă încât a trebuit să fie dus cu mașina până la Notre-Dame. În ambele locuri, focul lunetiștilor. La fel ca în cazul tentativelor de asasinat ulterioare – și la fel ca în război – de Gaulle nu a luat nici o măsură pentru a se proteja și s-a abținut de la comentarii. Curajul fizic de neclintit de care a dat dovadă în acele zile a contribuit la consolidarea poziției sale de lider al Franței.

Rezistența a fost integrată rapid în noul guvern provizoriu. Într-o conversație privată din săptămâna de după eliberarea Parisului, de Gaulle a întrerupt brusc un fost membru al Rezistenței care a prefațat un comentariu cu „Rezistența…“ replicând: „Am trecut de Rezistență. Rezistența s-a terminat. Rezistența trebuie acum integrată în Națiune“[64].

Cu doi ani înainte, într-un discurs susținut la Royal Albert Hall de la Londra în 1942, când încă nu-și câștigase renumele, de Gaulle îl citase pe scriitorul din secolul al XVIII-lea Nicolas Chamfort: „Cei rezonabili au supraviețuit. Cei pasionați au trăit“ (adică și-au găsit împlinirea). Apoi a declarat că Francezii Liberi vor învinge, pentru că posedă cele două calități franceze, rațiunea și pasiunea. În ce-l privește, rațiunea a fost responsabilă pentru nepăsarea cu care i-a ignorat pe unii dintre cei care luptaseră de partea lui. Pasiunea a

predominat în parada de pe Champs-Élysées și în slujba de la Notre-Dame.

Până pe 9 septembrie, de Gaulle a format un nou cabinet sub autoritatea sa, ca președinte al guvernului provizoriu. Asociați cu vechime ai Franței Libere, politicieni cu experiență din a Treia Republică, neîntinați de colaborarea cu regimul de la Vichy, comuniști, creștin-democrați, foști lideri ai Rezistenței și tehnocrați au fost convinși cu toții să se alăture acestui guvern de unitate națională. Maniera aspră în care de Gaulle a deschis prima ședință de cabinet – „Guvernul Republicii, modificat în componența sa, continuă" – reflecta convingerea sa că, fără stat, ar exista doar haos.[65] Convins că declinul Franței a fost provocat de diviziunile interne, de Gaulle era hotărât ca țara lui să înceapă perioada postbelică cu o unitate demnă de măreția sa istorică.

O vizită la Moscova

De fapt, evenimentele de pe 26 august au marcat încoronarea unui monarh republican. Respingând orice formă de autoritate a ocupației aliate în Franța, guvernul provizoriu al lui de Gaulle a stabilit ordinea cu o rapiditate remarcabilă. În contrapondere la represaliile populare și judiciare împotriva conducătorilor de la Vichy și a simpatizanților naziști, el s-a folosit cu generozitate de prerogativa grațierii. Deși se străduise anterior să aducă laolaltă componentele politice ale Rezistenței, acum insista în direcția unui sistem prezidențial puternic, care să depășească partizanatul dezbinător din cea de-a Treia Republică.

Odată stabilită autoritatea sa în Franța, de Gaulle a plecat la Moscova pe 24 noiembrie, la numai trei luni după eliberarea Parisului. „Să sperăm că nu va exista nici o revoluție", a declarat el la plecare, mai în glumă, mai în serios.[66] Forțele germane ocupau încă părți din Alsacia și Lorena. Războiul încă făcea ravagii pe pământ francez; misiunea de reconstrucție era descurajantă. O nouă

invazie germană – Ofensiva din Ardeni – era iminentă, deși nu conștientizată de generalii aliați.

De Gaulle considera reintrarea Franței în diplomația internațională o etapă vitală în consolidarea autorității sale pe plan intern, precum și pentru regenerarea morală a națiunii. Înfrângerea din 1940 pusese Franța pe tușă în diplomația internațională. Fusese exclusă de la Conferința de la Teheran din 1943, când Churchill, Roosevelt și Stalin hotărâseră strategia de război. Tot la fel, Franța a fost absentă de la conferințele de la Ialta și Potsdam din 1945, unde s-a stabilit structura Europei postbelice. De Gaulle nu putea restabili influența Franței dacă se comporta ca un suplicant, căutând să fie admis la conferințele internaționale; trebuia să le demonstreze Marii Britanii și SUA că Franța era un actor autonom, cu opțiuni independente, pentru bunăvoința căruia era important să lupte. Ca să revină la cel mai înalt nivel al diplomației internaționale, Franța trebuia să-și creeze propriile oportunități – începând cu misiunea lui îndrăzneață la Moscova, pentru a discuta cu Stalin.

Înainte de această vizită, Churchill și diplomați americani ca Averell Harriman și Wendell Willkie zburaseră pe ruta nordică către Murmansk când doreau să discute cu Stalin. Dar de Gaulle nu avea avioane potrivite pentru acea rută și nici avioane de luptă pentru escortă într-o călătorie atât de lungă. În schimb, el a ales o rută ocolitoare, cu un avion francez, via Cairo și Teheran, până la Baku la Marea Caspică, urmată de o călătorie de cinci zile cu un tren special, furnizat de Stalin, printr-un peisaj devastat de bătălia de la Stalingrad și de luptele din împrejurimile Moscovei. Disconfortul călătoriei era un preț care merita plătit. Deplasarea i-a permis lui de Gaulle să discute cu autocratul sovietic acordul de pace postbelic înainte de următoarea întâlnire a acestuia cu englezii și americanii și să facă acest lucru ca reprezentant al unei puteri de sine stătătoare. Astfel, el a devenit primul lider aliat care a discutat acordul postbelic cu Stalin.

Când a ajuns la Kremlin, principalul subiect de conversație a fost structura postbelică a Europei. Stalin nu a lăsat loc de îndoială că obiectivul său era dominarea Europei de Est. El a propus ca Franța să recunoască guvernul de la Lublin, pe care îl înființase în Polonia ocupată de sovietici, ca un eventual succesor al guvernului polonez recunoscut la nivel internațional, în sprijinul căruia Marea Britanie declarase război Germaniei în 1939, pe motivul integrității teritoriale. De Gaulle s-a eschivat și a spus că trebuie să afle mai multe despre guvernul de la Lublin, dând de înțeles că simpla susținere a acestuia de către Uniunea Sovietică nu era suficientă pentru a fi recunoscut de Franța, dar că, totodată, nu era un obiectiv imposibil de atins de către Stalin, dacă oferea la schimb ceva pe măsură.

La rândul său, de Gaulle a prezentat propria propunere privind Europa Centrală, care echivala cu inversarea a 200 de ani de istorie europeană. În opinia sa, teritoriile germane de la vest de Rin trebuiau cedate Franței – inclusiv regiunea Saar (o importantă zonă producătoare de cărbune) și părți din regiunea industrială Ruhr. În Germania reconstituită, Bavaria urma să devină statul cel mai mare, iar Prusia avea să fie dizolvată, cea mai mare parte a acesteia urmând să fie repartizată provinciei restructurate Hanovra.

De Gaulle nu a menționat nimic despre consultarea aliaților săi, iar Stalin a înțeles, fără îndoială, că americanii și britanicii nu vor fi niciodată de acord cu o asemenea răsturnare pe harta Europei. Așadar, el a replicat că trebuie să discute propunerea cu britanicii – deși anterior nu manifestase nici o preocupare specială pentru sensibilitățile acestora. Totodată, omițând orice referire la Statele Unite, Stalin a lăsat să se înțeleagă că ar fi posibil un acord european separat, care să excludă SUA.

În cele din urmă, cei doi lideri au căzut de acord asupra unui pact de asistență reciprocă, menit să descurajeze agresiunea germană postbelică, dar în care se promiteau, într-o clauză suplimentară surprinzătoare, acțiuni

comune, dacă oricare dintre părți ar fi fost invadată, după ce a luat „toate măsurile necesare pentru a elimina orice nouă amenințare din partea Germaniei". Un astfel de tratat de asistență reciprocă, care amintește de alianța franco-rusă dinaintea Primului Război Mondial, era lipsit de eficacitate practică imediată din pricina distanțării geografice a celor două puteri și pentru că guvernul francez fusese înființat doar trei luni mai înainte.

Cu această ocazie, de Gaulle s-a familiarizat de timpuriu cu stilul de negociere sovietic, care avea să devină un stereotip mulți ani mai târziu, în Războiul Rece. Ministrul sovietic de externe, Viaceslav Molotov, care supraveghea pregătirea documentelor finale pentru Stalin, a respins prima variantă a francezilor, promițând că va veni rapid cu o alternativă. Două zile mai târziu, la cina planificată la finalul vizitei, varianta nu era încă gata. De Gaulle nu a cedat. După ce a stat la masă și a ascultat o serie de toasturi aparent nesfârșite, el s-a ridicat de pe scaun la scurt timp după miezul nopții (devreme, pentru un banchet de-al lui Stalin) și a cerut ca trenul să plece dimineața devreme.

Ar fi fost umilitor pentru el să revină acasă cu mâinile goale dintr-o călătorie atât de dificilă, dar provocarea a funcționat. La ora 2 dimineața, i-a fost înaintată varianta sovietică și, cu unele modificări, aceasta s-a dovedit acceptabilă pentru de Gaulle. A fost semnată la ora 4 dimineața în prezența lui Stalin, care a glumit că francezii l-au păcălit. Având în vedere că Stalin era cunoscut pentru viclenia și brutalitatea sa, remarcile autocritice de acest fel reușiseră să-i încânte pe mulți dintre interlocutorii săi anteriori, inclusiv pe ministrul de externe al lui Hitler, Joachim von Ribbentrop.[20]

Întoarcerea lui de Gaulle de la Moscova pe 17 decembrie 1944 a fost sărbătorită la Paris ca reintrarea Franței în Europa după o absență de patru ani și ca un triumf diplomatic personal.[67] Acordul a întărit și poziția lui de Gaulle pe plan intern față de comuniștii francezi. În câteva zile însă, războiul a revenit în prim-plan odată cu

începerea ofensivei germane în pădurea din Ardeni și în Alsacia.

De Gaulle și guvernul provizoriu

Cât timp a fost liderul Francezilor Liberi, declarațiile și acțiunile lui de Gaulle au evocat aceeași temă: reconstrucția unui stat francez legitim și puternic, singurul care putea restabili ordinea după eliberare și putea purta tratative cu Aliații de la egal la egal, în etapa finală a înfruntării cu Germania. „Statul, care răspunde de Franța", scria de Gaulle în memoriile sale despre președinție, „este responsabil deopotrivă de moștenirea din trecut, de interesele din prezent și de speranțele pentru viitor."[68] Viziunea lui de Gaulle despre stat ca un concept generațional compact evoca gândirea lui Edmund Burke, care definea societatea ca „un parteneriat... între cei vii, cei morți și cei care urmează să se nască"[69].

Această concepție despre stat a contribuit la salvarea respectului de sine al Franței, înfățișând regimul de la Vichy ca un interregnum eronat între un trecut glorios și un viitor strălucitor – iar Franța Liberă ca o continuare autentică a statului. Dacă de Gaulle nu ar fi luptat cu atâta hotărâre pentru identitatea franceză în timpul anilor de război – sau dacă nu și-ar fi afirmat rolul de conducător al unei alternative franceze cu baze internaționale la regimul de la Vichy – mitul continuității nu ar fi fost plauzibil. După cum am văzut, doar o parte relativ mică a publicului francez îi susținea activ pe Francezii Liberi; totuși, farmecul lui de Gaulle a fost suficient de puternic pentru a alunga efectiv acest aspect din memoria francezilor. Paradoxal, uitarea este uneori liantul societăților care altfel nu ar fuziona.

Minimizarea importanței regimului de la Vichy i-a oferit lui de Gaulle, în octombrie 1944, flexibilitatea de a dizolva Miliția Patriotică, un grup de foști luptători din Rezistență implicați în acțiuni justițiare împotriva presupușilor colaboratori naziști. În locul acesteia, el a

impus sistemul de justiție uniform pe care îl pregătise anterior în Alger. Statul fie deținea un monopol al violenței legitime pe teritoriul său, fie nu; execuțiile sumare nu își aveau locul în Franța lui de Gaulle.

Situația militară evolua rapid. Până la sfârșitul anului 1944, armata franceză ajunsese la 560 000 de soldați. Pe 23 noiembrie, Armata I franceză, comandată de generalul Jean de Lattre, a recucerit orașul medieval Strasbourg, respectând astfel legământul lui Leclerc de la Kufra. Dar, în decembrie 1944, o ofensivă lansată de Germania în Alsacia – dublată de ofensiva anterioară din Ardeni – amenința acum că va înconjura orașul. Această evoluție a readus în prim-plan eterna întrebare dacă strategia de război ar trebui modelată de considerente militare sau politice. Atâta timp cât lupta militară se purta pe pământ francez, de Gaulle a acordat prioritate aspectelor politice.

Comandantul american de pe front, generalul Bradley, dorea să stabilească o linie defensivă de-a lungul Munților Vosgi ca punct de raliere pentru o contraofensivă – strategie care presupunea evacuarea orașului Strasbourg. Reacția lui de Gaulle a fost clară. Forțele franceze, a insistat el, nu se vor retrage dintr-un oraș care, în secolul precedent, trecuse de patru ori de la Germania la Franța și invers. Generând un conflict între obligațiile sale naționale și cele față de Aliați, de Gaulle l-a instruit pe de Lattre să refuze ordinele lui Eisenhower. Totodată, el a făcut apel la Roosevelt, la Churchill și la Eisenhower însuși să se răzgândească, anunțând că se va deplasa personal la cartierul general al Aliaților pentru a-și susține punctul de vedere.

Pe 3 ianuarie 1945, când de Gaulle a ajuns la cartierul general din Versailles, Churchill era deja acolo, căutând să prevină un conflict deschis între Aliați în toiul unei ofensive germane. În acest caz, norocul a fost generos atât față de cauza lor, cât și față de locul lui de Gaulle în istorie. Situația militară se îmbunătățise, Eisenhower se răzgândise și forțele franceze au primit permisiunea de a rămâne în Strasbourg. Consimțământul lui Eisenhower a

preîntâmpinat un eventual scandal pentru de Gaulle, provocat de refuzul francezilor de a se supune comandantului suprem în toiul unei bătălii. Cu toate acestea, deși de Gaulle s-a impus, prețul victoriei sale a fost disponibilitatea mai redusă a americanilor de a-i face pe plac în viitor.

Etapa finală a războiului din aprilie 1945 a adus cu sine o altă afirmare a autonomiei franceze: de Gaulle le-a ordonat forțelor sale să ocupe orașul industrial Stuttgart din sud-vestul Germaniei, chiar dacă acesta fusese repartizat viitoarei zone de ocupație americană și, în scopuri operaționale, armatei americane. Urmând tactica sa obișnuită, de Gaulle nu și-a schimbat ordinele atunci când i s-a semnalat discrepanța; și, ca de obicei, inițiativa lui nu a invitat nici la dialog.

Harry Truman, care îi succedase lui Roosevelt în funcția de președinte pe 12 aprilie, nu a fost impresionat de explicația lui de Gaulle cu privire la sfidarea sa – că, de fapt, Franța ar trebui să înlocuiască Marea Britanie ca principal aliat european al Americii. Marea Britanie, a susținut de Gaulle, era prea epuizată de război pentru a juca acest rol. Truman, insistând asupra delimitării convenite a zonelor de ocupație, a amenințat cu o reconsiderare totală a angajamentelor existente. Singura alternativă a lui de Gaulle a fost să cedeze, deși nu s-a simțit dator să facă acest lucru cu eleganță.

În tot acest timp, pe plan intern dominau privațiunile. „Ne lipsea hrana pentru satisfacerea celor mai stricte nevoi ale existenței", avea să scrie de Gaulle despre perioada de după eliberare în memoriile sale de război.[70] Oamenii aveau o limită de 1 200 de calorii pe zi. Piața neagră le oferea unele soluții celor cu mijloace, dar lipsurile se făceau simțite aproape peste tot:

> Dat fiind că nu existau lână, bumbac și aproape deloc piele, mulți cetățeni purtau haine uzate și saboți. Nu era căldură în orașe, deoarece cantitatea mică de cărbune extrasă era rezervată armatelor, căilor ferate, centralelor

electrice, industriilor de bază și spitalelor [...] Acasă, la serviciu, în birouri și în școli, toată lumea tremura de frig [...] Aveau să treacă ani până să revenim la nivelul de trai de dinainte de război.[71]

Francezii trăiau într-o stare de sărăcie spirituală și materială. Comunismul se prezenta ca expresie a solidarității cu cei asupriți și ca receptacul al prestigiului datorită reprezentării sale uriașe în rândurile Rezistenței – precum și datorită victoriilor lui Stalin pe frontul de est. Prin urmare, de Gaulle a identificat ca „sarcină imediată" a guvernului, potrivit spuselor lui, efectuarea „unor reforme prin care să regrupeze loialitățile, să obțină sprijinul muncitorilor și să asigure redresarea economică" – toate fiind scopuri benefice în sine și toate având efectul secundar de a împiedica Partidul Comunist să preia controlul Franței.[72]

Reforme care în vremuri mai liniștite ar fi necesitat decenii au fost anunțate în câteva săptămâni. Guvernul provizoriu a stabilit o alocație familială pentru a sprijini creșterea copiilor și pentru a reimpulsiona natalitatea în Franța. Femeile au putut să-și exercite dreptul de vot pentru prima dată, împlinind convingerea de lungă durată a lui de Gaulle că o societate modernă necesită drept de vot universal. Protecția socială a cunoscut o extindere spectaculoasă. „Astfel a dispărut teama, la fel de veche ca rasa umană, că boala, accidentul, bătrânețea sau șomajul vor avea un impact zdrobitor asupra muncitorilor", scria de Gaulle.[73] Pe timp de război, planificarea economică nu s-a domolit, ci s-a reinventat ca politică economică *dirijistă*. Air France, Renault, cărbunele, gazul și electricitatea – toate au fost naționalizate. Comisia Superioară pentru Energie Atomică și Școala Națională de Administrație, doi piloni ai Franței postbelice, au fost înființate în a doua jumătate a anului 1945.

De Gaulle a demonstrat că schimbările revoluționare nu necesită o revoluție. S-a poziționat între comuniști și

liberali, adepți ai pieței libere, chiriași și proprietari, amintind de echilibrul pe care legiuitorul atenian Solon l-a manifestat în raport cu bogații și săracii din societatea sa: „Dinaintea amândurora mi-am ținut scutul puterii, / Și nu am lăsat nici o parte să se atingă de dreptul celeilalte".[74]

Chiar dacă era puternic, scutul lui de Gaulle amenința să cedeze sub presiunile politice interne. Instituțiile politice ale Franței postbelice erau încă în stadiu embrionar; de Gaulle nu se putea baza pe vreo structură care să susțină ceea ce el a numit mai târziu „o anumită viziune despre Franța". Pentru a limita schismele violente care împărțiseră mult timp Franța între catolici și laici, monarhiști și republicani, socialiști și conservatori, era absolut necesară o autoritate centrală legitimă.

De Gaulle nu era adeptul unei dictaturi: autoritatea centrală putea fi testată prin exprimarea periodică a voinței populare. Mai degrabă, el și-a imaginat un executiv puternic sub un sistem republican, cu un organ legislativ bicameral și o justiție independentă:

> ca statul să fie, așa cum trebuie să fie, instrumentul unității franceze, al intereselor superioare ale țării, al continuității în politica națională, am considerat necesar ca guvernul să fie legitimat nu de parlament, cu alte cuvinte, de partide, ci, mai presus de acestea, de un lider direct mandatat de națiune în ansamblu și împuternicit să aleagă, să decidă și să acționeze.[75]

Pe 21 octombrie 1945, votanții francezi au ales Adunarea Constituantă, un organ legislativ provizoriu, însărcinat cu elaborarea unei noi constituții. Trei săptămâni mai târziu, aceasta l-a confirmat pe de Gaulle ca șef al guvernului printr-un vot aproape unanim, ceea ce, după cum a remarcat ironic în memoriile sale, a fost mai mult o recunoaștere a serviciilor din trecut decât o înțelegere a viziunii sale pentru viitor. De îndată ce guvernul a început să funcționeze, au reapărut dilemele istorice ale celei de-a Treia Republici. S-au manifestat

chiar de la formarea guvernului pe 21 noiembrie, care, conform constituției, trebuia aprobat de parlament. Fiind cel mai mare partid din Adunarea Constituantă, comuniștii au solicitat principalele trei portofolii din cabinet: afaceri externe, apărare și afaceri interne. Deși de Gaulle a refuzat să accepte această solicitare, s-a simțit obligat să le acorde comuniștilor ministere interne importante, ca Ministerul Economiei și al Muncii.

În câteva săptămâni, de Gaulle și-a dat seama că pierde lupta privind modelarea noii constituții. Un lider politic convențional ar fi acceptat o astfel de dezamăgire ca preț al păstrării puterii, dar de Gaulle nu era pregătit să renunțe la convingerea sa în favoarea a ceea ce alții considerau a fi practic. De-a lungul parcursului său sinuos din timpul războiului, el demonstrase că improbabilul poate fi transformat în realitate; dacă nu reușea să realizeze reînnoirea morală a societății sale, avea să renunțe la ceea ce majoritatea liderilor politici ar considera drept împlinire și la ceea ce se chinuise să realizeze cu multe suferințe.

Pe 19 noiembrie, el l-a întrebat pe ambasadorul canadian dacă țara acestuia l-ar găzdui în cazul în care își va da demisia. Într-un discurs de pe 1 ianuarie 1946, ținut în fața Adunării, pentru susținerea bugetului său de apărare, el a sugerat că ar putea fi ultima oară când va vorbi „în acest hemiciclu".[76] Cinci zile mai târziu, a plecat în vacanță, iar la întoarcere, pe 14 ianuarie, i-a mărturisit ministrului de interne, Jules Moch:

> Nu simt că sunt făcut pentru acest gen de luptă. Nu vreau să fiu atacat, criticat, contestat în fiecare zi de oameni a căror singură reușită este aceea de a fi fost aleși într-un mic colț al Franței.[77]

Pe 20 ianuarie, o duminică, la optsprezece luni după întoarcerea sa triumfală în Parisul eliberat, de Gaulle a convocat o reuniune specială a cabinetului. Acolo, el a citit o scurtă declarație în care a subliniat disprețul său față de „regimul exclusiv al partidelor" și decizia sa

„irevocabilă“ de a demisiona, fără a oferi nici o indicație cu privire la planurile de viitor.[78] După ce le-a strâns mâna colegilor săi, s-a urcat în mașină și a plecat. Uluiți, miniștrii săi s-au trezit cu o misiune pe care nimeni nu și-ar fi putut-o imagina când au intrat în sală: alegerea unui succesor al unei personalități de-acum mitice. Ei l-au ales pe Félix Gouin de la Partidul Socialist, care avea să rămână în funcție timp de cinci luni.

Pe istorici i-a nedumerit momentul demisiei lui de Gaulle. Evident, el nu era de acord cu procedurile celei de-a Treia Republici, în vigoare până când Adunarea Constituantă avea să finalizeze elaborarea constituției, care însă mergea într-o direcție nedorită de el. Dar atacarea instituțiilor pe care le conducea ca șef al guvernului ar fi putut părea să demonstreze fie impotență politică, fie, eventual, o invitație la o lovitură de stat bonapartistă. Totuși, paradoxal, dacă intenționa să realizeze viziunea căreia îi fusese pe deplin credincios în ciuda adversităților și îndoielilor – și anume, asumarea puterii pentru a infuza guvernul republican cu o largă legitimitate – trebuia să demisioneze înainte ca Adunarea să finalizeze constituția și nu în semn de protest față de o constituție existentă.

Dar e posibil ca acest maestru al momentului potrivit să fi calculat greșit intervalul de timp de care a avut nevoie conducerea politică pentru a recunoaște că de Gaulle era indispensabil și a-și remedia metodele.

Deșertul

Demisia bruscă a lui de Gaulle, la fel ca zborul la Londra cu cinci ani și jumătate în urmă, a afirmat disponibilitatea sa de a rupe relațiile cu Franța oficială atunci când convingerile sale nu mai corespundeau direcției urmate de aceasta. Făcând acest lucru, el a ales să „se retragă din evenimente înainte ca ele să se retragă de mine“[79]. Dar, dacă stabilirea sa la Londra l-a adus în centrul evenimentelor istorice mondiale și l-a însărcinat cu

misiunea epică de a susține Franța în exil, acum el s-a trezit învăluit în singurătate provincială, exilat în propria țară.

Gestul a fost în concordanță cu imaginea atent cultivată a lui de Gaulle ca om al destinului, care se ținea departe de obișnuitele jocuri politice, neinteresat de putere de dragul puterii. Familia de Gaulle s-a stabilit în „la Boisserie", o casă țărănească de la începutul secolului al XIX-lea, aflată în satul Colombey-les-Deux-Églises, la aproximativ 225 de kilometri est de Paris. Cancelarul german Konrad Adenauer a descris-o mai târziu drept „o casă foarte simplă, care are doar câteva camere bine mobilate la parter, dar care altfel... este foarte primitivă"[80]. Iernile erau cenușii și aspre, pentru că nu exista încălzire centrală. „Acesta nu este un loc vesel", i-a spus de Gaulle unui vizitator. „Nimeni nu vine aici ca să se distreze."[81]

În memoriile de război pe care le-a scris în timpul exilului autoimpus, el a descris cum și-a găsit liniștea în existența sa austeră:

> Această zonă din Champagne este impregnată de calm – orizonturi largi și triste; păduri și pajiști melancolice; friza bătrânilor munți resemnați; sate liniștite, nepretențioase, unde nimic nu și-a schimbat spiritul sau locul de mii de ani. Toate acestea se văd din satul meu... De pe o movilă din grădină, privesc în jos spre adâncurile sălbatice unde pădurea învăluie pământul arat la fel ca marea ce lovește un promontoriu. Privesc cum noaptea acoperă peisajul. Apoi, privind în sus la stele, mă cufund în insignifianța lucrurilor pământești.[82]

În această perioadă, de Gaulle a avut o singură intervenție publică cu semnificație pe termen lung: pe 16 iunie 1946, el a susținut un discurs la Bayeux în care și-a prezentat viziunea privind instituțiile politice ale Franței. De Gaulle vizitase pentru prima dată orașul normand înainte cu doi ani și două zile, când pozițiile ofensive ale Aliaților erau încă slabe la o săptămână după invazie. La

șase luni de la demisie, el și-a amintit importanța instalării unui prefect acolo: „Aici, pe pământul strămoșilor, a reapărut statul".[83] Totuși, munca de reconciliere a instituțiilor Franței cu misiunea sa istorică era incompletă. Constituția pentru ceea ce avea să devină a Patra Republică era în curs de redactare la acea vreme, iar de Gaulle era în continuare convins că textul elaborat de Adunarea Constituantă va fi o fundătură.

De Gaulle a diagnosticat beteșugul Franței cu sinceritatea-i caracteristică. „Pe parcursul a numai două generații, Franța a fost invadată de șapte ori și a trecut prin treisprezece regimuri." Aceste „tulburări numeroase din viața noastră publică" intensificaseră „vechea predispoziție galică a Franței pentru diviziuni și certuri", care au atras în cele din urmă „nemulțumirea cetățenilor față de instituții".[84] Era nevoie de o președinție puternică, „situată mai presus de partide", care să reprezinte „valorile continuității", așa cum făcuse de Gaulle însuși ca lider al Francezilor Liberi.[85]

Asemenea lui Montesquieu, de Gaulle susținea și separarea strictă a puterilor. Era foarte important ca președintele să nu fie la cheremul puterii legislative, pentru că acest lucru ar avea drept rezultat „o confuzie de prerogative, în care guvernul nu ar fi în curând decât un ansamblu de delegații"; în care interesul național nu și-ar mai găsi nici un susținător; și în care orice ministru din cabinet ar fi redus la un simplu „reprezentant de partid".[86] Un organ legislativ bicameral le oferea alegătorilor o cameră superioară îndreptățită să revizuiască și să modifice legislația adoptată de camera inferioară, dar și să propună proiecte de lege Adunării Naționale. În acest fel, constituția franceză ar valorifica „măreția fertilă a unei națiuni libere, grupate sub egida unui stat puternic"[87].

Acest al doilea discurs de la Bayeux a prilejuit și o expunere remarcabilă a viziunii lui de Gaulle despre democrație, un subiect pe care l-a abordat rar. Spre deosebire de omologii săi americani, de Gaulle a

identificat democrația mai mult cu cadrul său instituțional decât cu o enumerare a libertăților individuale. Acesta este motivul pentru care, în discursul puternic de la Bayeux, el a susținut democrația sub forma unei analize caustice a defectelor și a inutilității supreme a dictaturii:

> Soarta dictaturii este să exagereze ceea ce întreprinde. Pe măsură ce cetățenii devin iritați de constrângerile sale și nostalgici după libertatea lor pierdută, dictatura trebuie, indiferent de cost, să poată compensa cu realizări de o măreție crescândă. Națiunea devine o mașină căreia stăpânul îi impune un regim de accelerare necontrolată. Până la urmă, ceva trebuie să cedeze. Edificiul grandios se prăbușește în sânge și în nenorocire. Ca urmare, națiunea este distrusă și într-o situație mult mai rea...[88]

În concluzie, guvernul republican era cea mai bună baricadă împotriva haosului și tiraniei. Apelul lui de Gaulle de la Bayeux nu a împiedicat proiectul final al constituției celei de-a Patra Republici, care a menținut supremația parlamentară și executivul cu prerogative reduse din Republica precedentă. A fost ratificată prin referendum în octombrie 1946.

Deși se aștepta ca țara să îl recheme rapid, de Gaulle nu a fost convocat. A înfruntat cu stoicism demonstrativ accesele de tristețe, ajungând uneori la stări de spirit apocaliptice. În 1947 a încercat să lanseze o mișcare politică națională, separată de partidele tradiționale; a evocat o exuberanță de scurtă durată înainte de a se stinge.

Între timp, situația generală de pe plan intern s-a stabilizat și s-a îmbunătățit. Deși Franța a cunoscut un lung șir de prim-miniștri, izvoarele vitalității au reapărut. Cu ajutorul Programului european de redresare coordonat de SUA (sau Planul Marshall), economia a început să-și revină și, în prima parte a anilor 1950, forța de muncă educată din Franța, cunoștințele tehnice și integrarea într-un sistem de comerț deschis sponsorizat

de SUA au contribuit la atingerea unui nivel istoric de prosperitate.

A Patra Republică s-a prăbușit în 1958 nu atât din cauza provocărilor interne, cât din cauza incapacității sale de a stabili o politică privind posesiunile coloniale. A irosit prea multe din câștigurile politice ale redresării economice pe trei crize coloniale: efortul de a păstra - Indochina, intervenția din Suez și, mai ales, criza din Algeria.

Eșec în Indochina și frustrare în Orientul Mijlociu

Indochina a fost prima dintr-o serie de provocări postbelice care au pus la încercare revendicarea fostelor sfere de influență geopolitică ale Franței de către a Patra Republică. Cucerită fragmentar de Franța între 1862 și 1907, colonia se aflase sub ocupație japoneză și în administrarea regimului de la Vichy după capitularea Franței în iunie 1940. În martie 1945, temându-se de o invazie aliată și bănuind că francezii din colonie ar putea organiza o revoltă, japonezii și-au îndepărtat din funcții colaboratorii de odinioară și au instaurat controlul direct.

Până la capitularea japoneză din august 1945, două forțe puternice se pregăteau să exploateze vidul: insurgența comunistă a mișcării Viet Minh condusă de Ho Și Min, care s-a opus atât francezilor, cât și japonezilor în timpul războiului; și o campanie militară aliată de preluare a coloniei – implicând trupe chineze, britanice și indiene, precum și un corp expediționar francez, sub comanda generalului Leclerc.

La începutul anului 1946, forțele franceze păreau să-și fi reafirmat în mare măsură controlul asupra Indochinei. Dar eforturile intense ale Franței au dus doar la un scurt interval de calm. În noaptea de 19 decembrie 1946, Viet Minh a provocat explozii spectaculoase la Hanoi, semnalând începutul unui alt război lung și sângeros.

În 1954, dominația colonială în Vietnam nu mai putea fi menținută. Laos și Cambodgia își câștigaseră independența față de Franța cu un an înainte. Administrația Eisenhower, care încheiase Războiul din Coreea, nu era dispusă să sprijine militar Franța în Vietnam. Strategia prin care generalul Henri Navarre a încercat să-l ademenească pe generalul Võ Nguyên Giáp al Viet Minh într-o luptă deschisă prin concentrarea forțelor în valea ca un cazan Dien Bien Phu se soldase cu un dezastru. Pe parcursul a opt săptămâni, forțele nord-vietnameze susținute de chinezi i-au prins în capcană pe francezi și, la începutul lunii mai, au determinat capitularea acestora.

Premierul celei de-a Patra Republici, pentru care de Gaulle avea să-și exprime ulterior respectul, a încheiat rapid negocierile de la Geneva cu privire la viitorul Vietnamului. Conform acordului, Franța urma să abandoneze colonia, care avea să fie împărțită de-a lungul paralelei 17 între nordul comunist și sudul anticomunist.

De Gaulle, care nu era în funcție în timpul acelei drame, nu a uitat niciodată lecția. Întâlnindu-se cu președintele Kennedy în mai 1961, el l-a avertizat pe tânărul președinte american să nu se implice în regiune. După cum este consemnat într-o notă oficială,

> președintele de Gaulle a amintit de războiul purtat de Franța în Indochina. El și-a exprimat sentimentul că un nou război nu ar putea duce nicăieri, chiar dacă ar fi purtat de SUA. Dacă SUA consideră că securitatea sau onoarea le-ar obliga să intervină, francezii nu s-ar opune unei astfel de intervenții, dar nu ar participa la aceasta, desigur cu excepția cazului în care ar duce la un război mondial, caz în care Franța ar fi întotdeauna de partea SUA.[89]

Al doilea șoc postbelic încasat de Franța a fost rezultatul unei operațiuni militare franco-britanice de restabilire a poziției Occidentului în Orientul Mijlociu

prin invadarea regiunii Canalului Suez în 1956, în alianță cu Israelul, care își urmărea propriile obiective naționale.

În 1954, Gamal Abdel Nasser preluase controlul Egiptului, îndepărtându-l de la putere pe generalul Muhammad Naguib, care înlocuise monarhia cu doi ani înainte. Nasser a creat un regim naționalist, care s-a îndreptat tot mai mult către sprijinul economic sovietic și s-a înarmat cu arme sovietice. În iulie 1956, el a naționalizat Canalul Suez, care era o proprietate franceză și britanică. Astfel, Marea Britanie s-a confruntat cu sfârșitul dominației sale în regiune, iar Franța, cu perspectiva ca Nasser, care prinsese curaj, să-și sporească sprijinul pentru naționaliștii insurgenți din posesiunile nord-africane franceze, în special din Algeria.

În octombrie 1956, coordonându-se pe ascuns, forțele britanice și franceze au inițiat operațiunea de ocupare a canalului, la câteva zile după ce forțele israeliene au invadat Peninsula Sinai. Administrația Eisenhower, considerând Războiul Rece o competiție ideologică pentru loialitatea țărilor în curs de dezvoltare, a fost cuprinsă de teama că Uniunea Sovietică se va folosi de ocazie pentru a coopta Orientul Mijlociu. Acesta este motivul pentru care, pe 30 octombrie, la douăzeci și patru de ore după atacul inițial al Israelului, Statele Unite au prezentat o rezoluție în Consiliul de Securitate prin care forțelor armate israeliene li se ordona „să se retragă imediat [...] în spatele liniilor stabilite prin armistițiu". Când această rezoluție a fost respinsă de Marea Britanie și de Franța, Eisenhower a pus chestiunea pe masa Adunării Generale. Pe 2 noiembrie, Adunarea Generală a cerut încetarea ostilităților printr-un vot copleșitor de șaizeci și patru la cinci. Într-o sesiune care a avut loc în noaptea dinspre 3 spre 4 noiembrie, Adunarea Generală a adoptat o rezoluție mai puternică și a început să discute despre o forță de menținere a păcii a Națiunilor Unite pentru zona canalului. Pe 6 noiembrie, un atac asupra lirei sterline a căpătat proporții alarmante. Contrar practicii anterioare, America a stat pe margine și a refuzat să intervină și să

calmeze piața.[90] Aceste măsuri au convins Marea Britanie și Franța să anuleze operațiunea.

Dezavuarea de către Washington a acțiunii anglo-franceze de la Suez a dezvăluit limitele NATO ca alianță militară interguvernamentală – și ale angajamentelor Americii față de aliații săi. Londra și Paris au învățat lecții diferite din eșecul lor. Marea Britanie, șocată de declinul rolului său istoric și pedepsită de schisma cu Washingtonul, s-a străduit să restabilească relația specială cu America. Avea să revină la temperarea elementelor politicilor istorice în schimbul sporirii influenței sale asupra procesului decizional din SUA. În schimb Franța, cu mult mai puține perspective de a obține acest tip de influență asupra alegerilor americane, s-a lăsat cuprinsă de frustrare – creând o ruptură de percepție în cadrul Alianței Atlantice, care avea să își atingă deplinătatea după întoarcerea lui de Gaulle.

Însă, înainte ca acest lucru să se întâmple, instabilitățile cronice ale celei de-a Patra Republici s-au contopit cu criza coloniilor franceze din Africa de Nord.

Algeria și revenirea lui de Gaulle

Cucerită de Franța în 1830, Algeria deținea un statut special printre teritoriile franceze de peste mări. În deceniile de după anexare, valuri de coloniști francezi și sud-europeni s-au stabilit în zonele sale de coastă. Până în anii 1950, aceștia numărau aproximativ un milion, majoritatea francezi, și erau cunoscuți drept *pieds-noirs*[21].

După cum am văzut, litoralul nord-african a jucat un rol esențial în strategia militară a Aliaților în timpul celui de-al Doilea Război Mondial; Algeria, în special, a impulsionat strategia personală a lui de Gaulle pentru atingerea puterii. Spre deosebire de Tunisia, Maroc sau coloniile franceze din Africa subsahariană, litoralul algerian fusese considerat, din punct de vedere constituțional, o componentă integrantă a Franței metropolitane, cu un statut comparabil cu al Corsicii. Era

într-o asemenea măsură parte a Franței încât, prin 1954, prim-ministrul Mendès-France plănuia să mute acolo fabricile franceze de armament, în afara razei sovieticilor.

Imaginea Algeriei ca un fel de sanctuar nu avea să dureze. În noiembrie, teritoriul a fost cuprins de un val de atacuri de gherilă, organizate de Frontul de Eliberare Națională (FLN), care solicita un stat independent, „suveran, democratic și social, în cadrul principiilor islamice“[91]. În replică la această provocare, Mendès-France a declarat: „Niciodată nici un guvern francez nu va renunța la principiul că Algeria este Franța“[92]. Deși guvernatorul francez, Jacques Soustelle, printre alții, credea că inițiativele de dezvoltare economică ar putea înăbuși în fașă insurgența, convingerile s-au intensificat în lunile următoare.

Inițial, CIA a prezis că se va ajunge la un „acord cu privire la Algeria“ în decurs de un an.[93] După câteva luni, analiștii CIA și-au inversat punctul de vedere și au susținut că umilința suportată de Franța la Dien Bien Phu și indisponibilitatea acesteia de „a se confrunta cu realitățile“ – niciodată definite – contribuiau la alimentarea conflictului din Algeria. Chiar și guvernele franceze de stânga s-au trezit blocate într-un ciclu de escaladare militară. François Mitterrand, viitorul purtător de stindard al Partidului Socialist și președinte al Franței, care era pe atunci ministru de interne în cabinetul lui Mendès-France, s-a făcut ecoul multor voci de stânga când a reiterat afirmația premierului: „Algeria este Franța“. Dar a adăugat: „singura negociere este războiul“.[94]

Ceea ce fusese inițial o poziție avansată pentru proiecția puterii franceze se transforma într-un cancer care mânca țara din interior. *Pieds-noirs*, înfuriați de incapacitatea guvernului francez de la Paris de a-i proteja, au format grupuri de justițiari, care sfidau autoritățile alese. Armata franceză a fost cuprinsă de resentimente față de clasa politică, dând vina pentru impas pe indecizia acesteia. Pe măsură ce guvernele s-au prăbușit succesiv – șase au

căzut între atacurile FLN din noiembrie 1954 și revenirea lui de Gaulle în iunie 1958 – opinia publică franceză a devenit din ce în ce mai exasperată de această criză aparent de nerezolvat. Dat fiind că elemente-cheie ale societății franceze se revoltau împotriva autorității statului, ceea ce a început ca o insurecție a naționaliștilor arabi împotriva colonialismului francez risca să evolueze, transformându-se într-un război civil francez.

Algeria a fost ultimul act din saga retragerii imperiale franceze și primul act al revenirii lui de Gaulle pentru a salva Franța a doua oară. De la Colombey, de Gaulle urmărise paralizia crescândă. În primul rând, se aștepta să fie rapid recunoscut ca indispensabil. Dar nici un lider de partid nu și-a asumat responsabilitatea de a încuraja, cu atât mai puțin de a sprijini, o revizuire a constituției compatibilă cu lista publică a condițiilor pentru revenirea lui de Gaulle.

În mai 1958, situația internă atinsese punctul critic pe care îl stipulase de Gaulle. Într-un apel cu tentă de lovitură de stat, adresat președintelui francez René Coty, un grup de generali, inclusiv generalul Jacques Massu, comandant al diviziei de parașutiști, a solicitat ca de Gaulle să fie numit șef al unui guvern de siguranță națională. Totodată, Adunarea Națională căuta un premier puternic. A fost desemnat Pierre Pflimlin, membru al Partidului Creștin Democrat, care s-a dovedit ezitant la început, iar apoi incapabil să formeze o majoritate stabilă. Algeria continua să fiarbă.

De Gaulle a manipulat cu măiestrie facțiunile aflate în dispută, refuzând să ia partea vreuneia. El s-a declarat pregătit pentru mandat abia când toate părțile ajunseseră în impas din cauza obiectivelor lor incompatibile. Adunarea se temea din ce în ce mai mult de o lovitură de stat militară și conta pe de Gaulle să o evite; armata era atrasă de revenirea lui de Gaulle, deoarece fostul soldat susținea ideea unui stat puternic, lucru interpretat drept hotărârea acestuia de a-i zdrobi pe insurgenții algerieni. Pentru a spori teama unui desant al parașutiștilor la Paris,

ofițerii unităților algeriene au capturat Corsica fără vărsare de sânge, ceea ce a determinat demisia lui Pflimlin.

Fiecare dintre susținătorii lui de Gaulle l-a înțeles greșit într-o oarecare măsură. El a folosit presiunea armatei ca instrument, dar nu și-a propus să preia puterea cu ajutorul armelor. Scopul lui nu era, de fapt, un nou bonapartism, ci un stat constituțional, suficient de puternic pentru a întoarce armata în cazărmi. Totodată, de Gaulle urmărea să fie rechemat în funcție într-o manieră constituțională și să desființeze, nu să servească, sistemul politic existent.

De Gaulle nu a avansat nici o solicitare specifică; în schimb, a menținut o ambiguitate abilă, s-a lăsat explorat de fiecare facțiune și, fără a-și limita flexibilitatea, i s-a arătat fiecăreia drept cea mai bună soluție pentru cele mai mari temeri ale sale. Manevrând lucrurile astfel încât fiecare dintre forțele aflate în dispută să ajungă în poziția de suplicant, el a negociat mereu cu un scop.

De Gaulle înțelegea foarte bine că această constelație politică din primăvara anului 1958 îi oferea probabil ultimul prilej de a îndeplini ceea ce el credea a fi misiunea atribuită Franței de istorie. Dar a avut înțelepciunea să-l joace ca pe un joc de WeiCh'i sau Go chinezesc, care începe cu o tablă goală, fiecare grup având 180 de piese și în care succesul este obținut prin răbdare și printr-o înțelegere superioară a situației tactice în evoluție.

Dacă și-ar fi făcut cunoscut programul suprem, ar fi riscat să înstrăineze toate facțiunile sau să le determine la acțiuni precipitate. Însă el a convins fiecare grup că promovarea candidaturii sale este cea mai bună modalitate de a dejuca planurile rivalilor. În cele din urmă, pe 29 mai 1958, președintele Coty l-a invitat pe de Gaulle să devină ultimul prim-ministru al celei de-a Patra Republici, transmițându-i invitația prin intermediul secretarului administrației prezidențiale.

În toată această perioadă, de Gaulle a susținut o singură conferință de presă, pe 19 mai – aproape de sfârșitul

crizei – în care s-a descris drept „om care nu aparține nimănui și care aparține tuturor“ și a declarat că va reveni la putere doar printr-un act excepțional al Adunării Naționale, care să-l recheme în funcție în vederea introducerii unei noi constituții.[95] A avut câte ceva de spus tuturor celor implicați. Armatei i-a spus că rolul ei normal este acela de a sluji statul, cu condiția să existe un stat. Celor îngrijorați că el ar putea reprezenta o amenințare la adresa democrației le-a reamintit că a reinstaurat instituțiile democratice în Franța în 1944. „De ce ar trebui să încep, la vârsta de 67 de ani, o carieră ca dictator?“[96] Și-a încheiat conferința de presă declarând: „Am spus ceea ce aveam de spus. Acum mă voi întoarce în satul meu și rămân la dispoziția țării“[97].

Multiplele consultări s-au încheiat la 1 iunie, iar de Gaulle s-a prezentat în fața Adunării Naționale pentru prima dată de la demisia sa din ianuarie 1946. A citit fără emoție edictul care avea să dizolve camera și să-i dea putere deplină timp de șase luni, pentru redactarea unei noi constituții, care urma să fie supusă apoi referendumului. Dezbaterea a durat doar șase ore. Votul final a fost 329 la 224 pentru învestirea lui de Gaulle ca prim-ministru, o trambulină temporară către președinția sa constituțională.

De două ori în viață, de Gaulle și-a asumat conducerea Franței: prima dată în 1940, pentru a o salva de consecințele catastrofei naționale; a doua oară în 1958, ca singurul mijloc de a evita războiul civil. Prima dată, generalul de brigadă cândva necunoscut a încheiat patru ani de viziune solitară cu eliberarea Parisului. A doua oară, deja o figură legendară, a fost rechemat din exilul intern pentru a salva guvernul constituțional de sine și pentru a conduce poporul francez către un rol mondial postimperial, dar dinamic și independent. În această mare misiune, de Gaulle a avut în vedere patru faze: restaurarea structurii constituționale a Franței, astfel încât să creeze un guvern cu autoritate; încheierea aventurilor coloniale ale Franței într-un mod care le-a

îndepărtat ca pe un cancer din organismul politic; conceperea unei strategii militare și politice franceze care să clarifice indispensabilitatea internațională a Franței atât în apărare, cât și în diplomație; și, în sfârșit, apărarea acestui concept strategic împotriva Aliaților, în special a unei Americi reticente.

A Cincea Republică

În procesul prin care a fost răsturnată a Patra Republică, de Gaulle a mizat pe trei factori. Pentru a „salva țara și a menține Republica", era esențială, în primul rând, „schimbarea unui sistem politic discreditat"; în al doilea rând, armata trebuia repusă „pe calea ascultării fără întârziere"; și, în al treilea rând, el trebuia să se plaseze într-un rol principal, ca singura persoană care ar putea aduce schimbările necesare.[98]

Preluându-și funcția, de Gaulle trebuia să-și transforme ambiguitatea tactică deliberată într-un plan strategic pentru depășirea tulburărilor revoluționare pe care le moștenise. Criticii interni de stânga considerau că disocierea radicală a Franței de Algeria era o sarcină simplă și lipsită de ambiguitate; în realitate, procesele de administrare și de colonizare care duraseră mai bine de un secol, precum și războiul aflat în desfășurare din 1954 nu puteau fi oprite brusc, așa cum se schimbă canalele la televizor. Angajamentul armatei de a menține dominația franceză în Algeria îl adusese pe de Gaulle în funcție; acum el acționa cu siguranța că revenirea armatei la rolul său de instrument al politicii naționale nu era realizabilă printr-o singură decizie spectaculoasă. Avea să necesite un proces care, prin reducerea treptată a rolului armatei în ordinea civilă, va exclude posibilitatea dominației militare.

Guvernând prin decret, lui de Gaulle i se acordaseră șase luni să elaboreze o nouă constituție. În conformitate cu principiile enunțate în discursul său de la Bayeux din 1946, noua constituție a înlocuit supremația parlamentară

din a Treia și a Patra Republică, precum și tendința aferentă către facțiuni, cu un sistem în mare măsură prezidențial. În a Cincea Republică, controlul asupra apărării și politicii externe urma să-i fie rezervat președintelui, care era ales pentru un mandat de șapte ani prin vot indirect, prin intermediul unor electori (s-a trecut la alegeri directe în 1962). Pentru a supraveghea funcționarea guvernului, președintele urma să numească un prim-ministru care să reprezinte majoritatea din Adunarea Națională aleasă prin vot popular. Însă, pentru a preveni un impas între puterea executivă și cea legislativă, președintele avea și dreptul de a dizolva Adunarea și de a convoca alegeri parlamentare.

În chestiuni de importanță națională supremă, președintele putea recurge la referendumuri populare – o metodă pe care de Gaulle, spre deosebire de succesorii săi, a folosit-o bucuros. În octombrie 1962, el a condus campania pentru referendum care a permis alegerea președintelui prin vot direct. Deși a scos Franța din Algeria, el a organizat două referendumuri pentru a demonstra că majoritatea țării îi susținea programul.

Probabil că la începutul președinției, de Gaulle nu a avut un sentiment precis al scopului său final în Algeria, deși era hotărât să pună capăt unui război care împiedica Franța să-și îndeplinească misiunile internaționale și interne. Revenit în funcție, a urmărit mai multe strategii simultane, fiecare compatibilă cu aceste două deziderate care îl ajutaseră să obțină funcția, toate fără a se angaja la un rezultat anume.

Ambiguitatea abilă a lui de Gaulle a funcționat la maximum în timpul vizitei sale în Algeria în iunie 1958, la scurt timp după ce a devenit șef al guvernului. Adresându-se unei mulțimi fascinate de *pieds-noirs*, care îl considerau salvatorul lor, de Gaulle a declarat: „*Je vous ai compris*“ („V-am înțeles“). Fraza a încurajat credința celor al căror devotament față de Algeria franceză contribuise la plasarea sa în funcție, dar nu i-a limitat cu nimic opțiunile. Cuvintele alese de el i-au salvat și viața:

un presupus asasin era la fața locului într-o clădire din apropiere în timp ce vorbea de Gaulle, dar și-a lăsat pușca jos când a auzit cuvintele acestuia.[99]

Ca primă mișcare, de Gaulle i-a ordonat generalului Maurice Challe, comandantul militar, să lanseze o ofensivă totală pentru a elimina rebelii din mediul rural. Scopul era cristalizarea celor două opțiuni ale sale: integrarea Algeriei în Franța prin victorie militară sau, dacă aceasta eșua, discreditarea poziției armatei împotriva unui acord politic.

Totodată, de Gaulle a combinat forța armată cu o reformă internă radicală. Planul Constantine, numit astfel după orașul din estul Algeriei în care a fost anunțat, în octombrie 1958, a marcat un efort umanitar și economic ambițios, de industrializare și de modernizare a Algeriei. Astfel, de Gaulle dejuca simultan manevrele celor de stânga și ale *Algérie française*.[100]

În implementarea direcției sale strategice, de Gaulle a apelat la procedura referendumului, de data aceasta asociind strălucit ratificarea noii constituții cu un nou aranjament pentru posesiunile coloniale ale Franței. Atât metropola, cât și coloniile au fost invitate să se exprime, prin vot universal, asupra noului cadru constituțional. Propunând conceptul de „Comunitate Franceză", de Gaulle a reușit să depășească o dezbatere constituțională spinoasă între doi lideri ai Africii coloniale franceze: Léopold Sédar Senghor (ulterior președinte al Senegalului), care favoriza o soluție federală în care africanii să devină cetățeni cu drepturi depline ai Franței, iar coloniile ar fuziona în două grupări regionale, și Félix Houphouët-Boigny (fost ministru al sănătății în Franța și, ulterior, președinte al Coastei de Fildeș), care prefera o confederație mai relaxată.

Fiecare colonie avea de ales: să aprobe constituția și să se alăture Comunității Franceze sau să i se acorde imediat independența. Toți, cu excepția Guineei, condusă de Sekou Touré, au ales să rămână în Comunitatea Franceză – o instituție cu funcții vagi de securitate. Dar în

Africa sufla vântul independenței politice, iar Comunitatea a rezistat doar doi ani. În 1960, „Anul Africii", paisprezece state francofone și-au câștigat independența, evitând, astfel, în mare parte, războaiele de eliberare națională. Cele două excepții au fost Camerunul, unde o luptă sângeroasă între insurgenții naționaliști și armata franceză a durat nouă ani, și Algeria, care și-a păstrat un statut intermediar compatibil cu un rezultat militar sau cu unul diplomatic.

Pentru a asigura sprijinul african în favoarea Comunității, de Gaulle a întreprins o campanie transcontinentală de cinci zile în august 1958, în timpul căreia a vorbit pe un ton neobișnuit de exaltat despre noua misiune a Franței. În capitala Madagascarului, arătând către palatul străvechi din apropiere, el a declarat: „Mâine veți fi din nou Stat, așa cum erați atunci când palatul regilor voștri era locuit!"[101] În *Memorii ale speranței,* el consemnează primirea de la Brazzaville, capitala statului Congo: pe „străzile pline de steaguri din centrul orașului" sau „în suburbiile fierbinți din Bas-Congo și Potopoto", mulțimile „delirau de entuziasm" pentru referendum.[102]

Într-o notă din mai 1969, adresată președintelui Richard Nixon, am descris semnificația referendumului constituțional extraordinar al lui de Gaulle:

> Era [în el] mai mult decât simpatie pentru naționaliștii africani sau o înclinație vicleană în favoarea valului anticolonial. Politica africană a lui de Gaulle a reflectat conceptul său de grandoare, dar și recunoștință. Memoriile sale arată clar o obsesie pentru misiunea civilizatoare a Franței și a nuanțat independența coloniilor cu legături politice, economice și personale care au făcut ca influența și cultura franceză să domine în continuare. La rândul lor, africanii vorbitori de franceză au ajuns să se bazeze pe sprijinul său special. Rezultatul a fost că de Gaulle a făcut din Franța o mare putere în Africa.[103]

Finalul conflictului algerian

După ce a definitivat cadrul constituțional, de Gaulle și-a călăuzit politica privind Algeria către punctul final. Cel care a văzut clar situația dificilă a Franței a fost Mao Zedong, care i-a prezis liderului FLN, Ferhat Abbas, că Franța nu va fi capabilă să-și mențină angajamentul militar în conflict dacă rămânea la aceeași intensitate. „Veți vedea că se confruntă cu multe dificultăți. Franța trebuie să susțină o armată de 800 000 de oameni și să cheltuiască trei miliarde de franci pe zi. Dacă acest lucru continuă mult timp, se vor prăbuși.“[104]

De Gaulle nu a consemnat momentul exact în care a ajuns la aceeași concluzie. Dar nu era un lucru neobișnuit pentru el. În ciuda modului spectaculos de a proclama țelurile supreme, el le-a prezentat, în general, într-o manieră menită să ascundă natura procesului.

Câteva exemple ilustrează acest aspect al conduitei sale, unul dintre ele fiindu-mi relatat de Paul Stehlin, pe atunci șef al Forțelor Aeriene Franceze. La o reuniune în care se discuta strategia națională a Franței, de Gaulle le-a solicitat participanților să-și spună părerile despre politica sa privind NATO. La scurt timp după aceea, Stehlin, care tăcuse, a fost invitat în biroul lui de Gaulle. „Tăcerea ta a fost o expresie a dezacordului?“ Stehlin a precizat apoi motivele dezacordului, la care de Gaulle a răspuns criptic: „Și de unde știi că nu călătoresc spre aceeași destinație, dar urmând propriul meu traseu?“[105]

Un al doilea exemplu al stilului decizional distant al lui de Gaulle a apărut în decembrie 1958, în timpul elaborării programului său de reformă fiscală internă. Planul propus, opera unui înalt funcționar public și economist pe nume Jacques Rueff, s-a dovedit extrem de controversat. Pe când îl analiza, de Gaulle l-a chemat în biroul său pe Roger Goetze, un consilier financiar, și a remarcat că, atunci când evaluează perspectivele unei propuneri, indiferent cât de bine gândită, ar fi înțelept ca un decident să rezerve o treime ca element de îndoială.

„Tu ești expertul", a spus de Gaulle. „Îmi vei spune mâine dimineață dacă tu crezi că planul are șanse de succes în proporție de două treimi. Dacă da, îl voi adopta."[106] A doua zi dimineață, Goetze și-a afirmat încrederea în planul lui Rueff, iar de Gaulle l-a acceptat. Proclamat prin edict și prezentat publicului francez într-un discurs la radio, planul a constituit baza economică a președinției lui de Gaulle, care a început oficial pe 8 ianuarie 1959.

Pe 16 septembrie 1959, într-o alocuțiune televizată adresată publicului din Franța, de Gaulle a cristalizat fără ocolișuri opțiunile privind Algeria. A propus trei variante, fără a se angaja definitiv în vreo direcție. După cum scrie biograful său, Julian Jackson:

> Prima era independența sau „secesiunea" *(scission)*, așa cum a numit-o de Gaulle [...] O a doua opțiune a fost descrisă de el prin neologismul „francizare", modul lui de a descrie ceea ce susținătorii variantei *Algérie française* numeau „integrare" [...] A treia opțiune era „guvernarea Algeriei de către algerieni, cu ajutorul Franței și în strânsă uniune cu aceasta", cu un sistem federal în interiorul Algeriei, în care diferitele comunități ar coabita pașnic.[107]

De Gaulle favoriza cea de-a treia opțiune, pe care o numea „asociere", dar în particular reflecta că era probabil prea târziu pentru a o evita pe prima, ruptura totală a Algeriei de Franța.[108] Prima și a treia opțiune implicau un element substanțial de autodeterminare pentru populația majoritar musulmană a țării, iar a doua prevedea contopirea treptată a francezilor și a algerienilor într-un singur popor.

Patru luni mai târziu, în ianuarie 1960, dat fiind că situația militară încă nu se îmbunătățise substanțial, activiștii *pied-noir* neliniștiți de opțiunile lui de Gaulle au început să construiască baricade în Alger. Când a apărut această știre, mă aflam la Paris, după ce îmi petrecusem prima parte a zilei cu un grup de ofițeri militari francezi care mă invitaseră să discut despre cartea mea *Arme*

nucleare și politică externă. Lucru de înțeles, impactul baricadelor era mai important decât preocuparea privind strategia nucleară. Câțiva dintre interlocutorii mei (în mare parte având grad de colonel sau de general de brigadă) își învinovățeau președintele pentru simpatia trupelor față de rebelii *pied-noir*, argumentând că ori de câte ori de Gaulle își făcea apariția pe scenă, el diviza Franța și, prin urmare, trebuia îndepărtat.

În aceeași zi, am luat prânzul cu Raymond Aron, marele filosof politic francez. Într-o cafenea de pe malul stâng al Senei, el și-a exclamat consternarea cu privire la baricade: „Îmi este rușine că sunt francez; ne comportăm ca niște spanioli, într-o stare de revoluție permanentă". La aceste cuvinte, un client de la o masă din apropiere s-a ridicat, a venit la noi, s-a identificat drept ofițer în rezervă și a cerut scuze în numele armatei franceze.

Pe 29 ianuarie, mulți din Franța – și toți cunoscuții mei de acolo – se așteptau la o lovitură de stat militară, poate chiar la un desant al parașutiștilor la Paris. În acea seară, de Gaulle a apărut la televizor purtând uniforma sa de război. După ce a descris în termeni duri situația din Alger, el s-a adresat armatei franceze, ordonându-i să dărâme baricadele necondiționat. „Trebuie să fiu ascultat de toți soldații francezi. Nici un soldat nu trebuie să se asocieze, în orice moment, fie și pasiv, cu rebeliunea. În final, trebuie restabilită ordinea publică."[109] A doua zi, baricadele au căzut. A fost o demonstrație extraordinară de leadership carismatic.

În aprilie 1961, o lovitură de stat eșuată, organizată de armată, a marcat ultima revoltă a coloniștilor algerieni împotriva a ceea ce de Gaulle a considerat a fi misiunea sa istorică: dezangajarea. Din nou, el a apărut la televiziune, pentru a denunța acțiunea rebelă din Algeria:

> Acum statul este batjocorit, națiunea, sfidată, puterea noastră, degradată, prestigiul nostru internațional, diminuat, rolul și locul nostru în Africa, puse în pericol.

Și de cine? Vai! Vai! De oameni care aveau ca datorie, onoare și *raison d'être*[22] să slujească și să se supună.[110]

Puciul a eșuat, dar sentimentele contradictorii nu au dispărut. Pe 22 august 1962, de Gaulle și soția sa, Yvonne, au scăpat ca prin minune dintr-un atac organizat în suburbia pariziană Petit-Clamart de asasini ai Organizației Armate Secrete (OAS), înarmați cu o mitralieră. (La fel ca în cazul focurilor de armă trase de un lunetist în timpul slujbei de la catedrala Notre-Dame pe 26 august 1944, de Gaulle a refuzat să se ferească.) Alții nu au fost la fel de norocoși: aproximativ 2 000 de cetățeni francezi au fost uciși de OAS în atacuri cu bombă și asasinate țintite pe parcursul a doi ani.[23]

În august 1961 – la trei ani de la preluarea mandatului de președinte – de Gaulle a început procesul de pregătire a poporului francez pentru etapa finală. A început să retragă trupe din Algeria cu justificarea că acestea erau necesare pentru apărarea Europei. În opinia coloniștilor francezi, subordonarea securității a ceea ce era legal o provincie a Franței în raport cu apărarea europeană a fost o lovitură dată imaginii lor de sine și o schimbare revoluționară a priorităților Franței. Poate că publicul francez era epuizat de războaiele coloniale, dar coloniștii și cea mai mare parte a armatei au purtat povara sacrificiului și s-au simțit profund înșelați.

Etapa finală a luat forma Acordurilor de la Evian, negociate în secret între miniștrii lui de Gaulle și reprezentanții FLN la începutul anului 1962. Documentul de nouăzeci și trei de pagini a creat un stat independent, protejând totodată activele strategice franceze de pe teritoriul acestuia, inclusiv accesul la baze militare și tratament preferențial pentru companiile energetice franceze. Dintre cele trei opțiuni luate în considerare de de Gaulle anterior, aceasta a fost „secesiunea simplă". De Gaulle a anunțat un referendum în aprilie pe tema pactului în Franța metropolitană. A câștigat peste 90 la sută – un sprijin copleșitor, care a fost

impulsionat de ostilitatea publicului în legătură cu atacurile teroriste organizate de rămășițe ale OAS, care încercau să deraieze acordul. Votul ulterior din Algeria, de pe 1 iulie, a exprimat susținerea Acordurilor de la Evian în proporție de 99,72%. Două zile mai târziu, Franța a recunoscut noul stat. Cu toate acestea, promisiunea privind drepturile asupra mineralelor nu s-a materializat, iar Franța avea să efectueze ultimul său test nuclear în deșertul algerian patru ani mai târziu, în 1966.

De Gaulle transformase *Algérie française* dintr-o realitate incontestabilă la mijlocul anilor 1950 într-un slogan extremist rostit preponderent de *pieds-noirs* cinci ani mai târziu. Dar, la acel moment, forțele integraționiste ample, care contribuiseră în 1958 la propulsarea lui de Gaulle în funcția de președinte, deveniseră o mișcare teroristă marginală. 800 000 de coloniști francezi au fost expulzați din Algeria de noul regim – care a combinat aspecte ale islamismului, socialismului și naționalismului arab – sau au fost lăsați în voia lor la scurt timp după semnarea acordurilor de pace. De teama violențelor, 150 000 dintre cei 200 000 de coloniști rămași au ales să emigreze până în 1970.[111] În ce-i privește pe musulmanii algerieni care rămăseseră loiali Franței – *harkis* –, retragerea i-a lăsat fără apărare împotriva represaliilor FLN, care îi considera trădători. Aproximativ 40 000 au putut să fugă în Franța, dar zeci de mii au rămas în Algeria și au fost masacrați.[112]

De Gaulle a considerat că acțiunea sa era un serviciu patriotic pentru cauza restabilirii respectului de sine al Franței și a rolului acesteia în afacerile internaționale. Dezangajarea din Algeria a disponibilizat mai multe resurse pentru dezvoltarea economică și modernizarea militară a Franței. Odată angajat în acest proces, el a demonstrat aceeași implacabilitate care îl propulsase de când sosise la Londra în 1940.

De Gaulle nu a reacționat niciodată când i s-a sugerat să își exprime compasiunea pentru coloniștii francezi care fugeau din teritoriul pe care îl considerau patria lor; nici

nu există vreo consemnare care să indice că a discutat vreodată despre impactul pe care politica sa din Algeria l-a avut asupra lui însuși. Deși uneori și-a exprimat emoțiile în public – de exemplu, în discursurile de la Bayeux și Paris din iunie și august 1944 –, de Gaulle nu a permis niciodată ca sentimentele sale personale să primeze în raport cu simțul datoriei sau cu exigențele procesului istoric, așa cum îl vedea el. În opinia sa, - Algeria devenise o pagubă pentru Franța, izolând-o în rândul aliaților și oferindu-le Uniunii Sovietice și altor forțe radicale un prilej irezistibil să intervină. Amputarea Algeriei a salvat vitalitatea celei de-a Cincea Republici; era prețul pe care Franța trebuia să-l plătească pentru capacitatea de a-și exercita propria politică externă independentă și de a îndeplini viziunea lui de Gaulle cu privire la rolul țării sale în ordinea mondială care se contura. În 1959, pe când politica sa privind Algeria era în derulare, el a caracterizat-o în cerc privat ca „poate [...] cel mai mare serviciu pe care îl voi fi făcut Franței“[113]. Și nu era o hiperbolă. De Gaulle sfidase istoria pentru a o canaliza într-o altă direcție.

Rolul-cheie al Germaniei în politica franceză: de Gaulle și Adenauer

Pe 14 septembrie 1958, la trei luni după ce a devenit prim-ministru, de Gaulle a făcut un pas important în impulsionarea politicii de reconciliere cu Germania, începută de predecesorii săi din a Patra Republică. După Războiul de Treizeci de Ani, fiecare dintre cele două țări o considerase pe cealaltă dușmanul său ereditar. În secolul XX, Franța și Germania se luptaseră între ele în două războaie mondiale.

Fidel acestei tradiții, de Gaulle a susținut, în timpul vizitei sale la Moscova din 1944, ideea ca Germania învinsă să fie divizată în statele sale componente și ca Renania să devină parte a domeniului economic al

Franței. El le-a înaintat un plan similar aliaților săi europeni în 1945.

Dar, în 1958, revenind din exil, de Gaulle a inversat politica veche de secole prin inițierea unui parteneriat franco-german. Pentru a elibera energii destinate unor sarcini mai ample și pentru a crea un bloc care ar putea duce la autonomie europeană, de Gaulle l-a invitat pe cancelarul german, Konrad Adenauer, să petreacă o noapte la La Boisserie din Colombey-les-Deux-Églises. Nici un alt lider, străin sau autohton, nu a primit vreodată o invitație similară; când ambasadorul francez în Marea Britanie, Jean Chavez, a sugerat ca prim-ministrul Harold Macmillan să efectueze o vizită asemănătoare, de Gaulle l-a informat cu tupeu că satul Colombey este prea mic pentru o întâlnire adecvată.[114]

Gesturile sale de curtoazie față de Adenauer – de exemplu, faptul că l-a condus personal în casă – erau emblematice pentru importanța pe care de Gaulle o acorda noii relații. Un alt gest unic destinat lui Adenauer a fost faptul că discuțiile s-au derulat în absența consilierilor și în mare parte în limba germană. Într-adevăr, eticheta întregii întrevederi a fost orchestrată cu pricepere pentru a se potrivi cu psihologia oaspetelui și pentru a le permite celor doi bătrâni, ambii născuți în secolul al XIX-lea, să se simtă în largul lor practicând politețuri tradiționale.

Între cei doi nu au fost propuse și nici încheiate acorduri concrete. În schimb, la doar treisprezece ani de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, de Gaulle a încercat să producă o inversare completă a relațiilor din trecut ale țărilor lor. El nu a propus o ștergere reciprocă a amintirilor, dintre care multe aveau cu siguranță să dăinuie. Dar, în locul secolelor de ostilitate, el a oferit sprijinul Franței pentru reabilitarea Germaniei și pentru încercarea acesteia de a-și făuri o identitate europeană. Mai mult, a sugerat stabilirea unei relații strânse pentru a promova echilibrul de putere și unitatea Europei. În schimb, i-a solicitat Germaniei să accepte frontierele

europene existente (inclusiv cea a Poloniei), drept încheiere a încercărilor Germaniei de a domina Europa. După cum avea să menționeze mai târziu în memoriile sale:

> La rândul său, Franța nu avea nimic de solicitat Germaniei în ce privește unitatea, securitatea sau rangul, dar putea contribui la reabilitarea fostului său agresor. Avea să facă acest lucru – cu câtă mărinimie! – în numele antantei care se va stabili între cele două popoare și al echilibrului de putere, al unității și al păcii Europei. Dar pentru a-și justifica sprijinul, Franța avea să insiste ca partea germană să îndeplinească anumite condiții. Acestea erau: acceptarea frontierelor existente, o atitudine de bunăvoință în relațiile cu Estul, renunțarea completă la armamentul atomic și răbdarea de neabătut în ce privește reunificarea [germană].[115]

În contrapartidă la această reconfigurare revoluționară a politicii externe franceze, de Gaulle a solicitat abandonarea politicii externe tradiționale a Germaniei naționale pe care de Gaulle o cunoscuse în tinerețe. Adenauer a fost de acord cu principalele tendințe ale Organizației Tratatului Atlanticului de Nord, pentru că îi deschideau calea Germaniei către un sistem european. Pentru ambii, era un pas făcut în viitor.

De Gaulle și Alianța Atlantică

O transformare similară a tendințelor politice statornicite, cu un impact și mai mare asupra ordinii mondiale, a avut loc odată cu crearea Alianței Atlantice. La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, America a ieșit din izolarea sa istorică și și-a asumat un rol global fără precedent. Reprezentând 6% din populația lumii, SUA dominau din punct de vedere economic; dețineau jumătate din capacitatea industrială a lumii împreună cu un monopol asupra armelor atomice.

Până atunci, comportamentul Americii la nivel internațional în afara emisferei vestice se limitase la

ralierea împotriva amenințărilor strategice și la retragerea în izolare atunci când diminuarea pericolului făcea ca acest demers să pară sigur. Între 1945 și 1950, prin două mari inițiative – NATO și Planul Marshall – America și-a abandonat comportamentul anterior și și-a asumat un rol permanent în afacerile mondiale. Pe malul East River, în centrul Manhattanului, noul sediu modernist al Națiunilor Unite simboliza că America a devenit parte a unei ordini internaționale.

Noile inițiative erau în continuare bazate pe niște premise unice despre natura relațiilor internaționale, de fapt niște idiosincrazii, precum istoria americană însăși: cooperarea între națiuni era naturală, pacea universală era rezultatul inerent al relațiilor internaționale și o diviziune principială a muncii va oferi motivație și resurse adecvate pentru gestionarea Alianței Atlantice.

Experiența istorică a lui de Gaulle produsese concluzii diametral opuse. A condus o țară care devenise precaută după ce multe visuri i se spulberaseră, sceptică, după ce prea multe aspirații se dovediseră fragile, și condiționată de un sentiment nu de putere sau de coeziune națională, ci de vulnerabilitate latentă. El nu credea nici că pacea este condiția naturală între state. „Lumea este plină de forțe opuse [...] Rivalitatea eforturilor este condiția vieții [...] Viața internațională, la fel ca viața în general, este o luptă.“[116]

Washingtonul, încrezător în dominația Americii, s-a concentrat pe sarcini imediate, practice; a îndemnat la crearea unei structuri de alianță care, în numele integrării, să încurajeze acțiunile comune ale Aliaților și să împiedice inițiativele autonome. De Gaulle, care guverna o țară zdruncinată de generații de conflicte internaționale și civile, a insistat că modalitatea de cooperare era la fel de importantă ca scopul. Pentru a-și recupera identitatea, Franța trebuia percepută ca acționând din dorință, nu din constrângere și, prin urmare, trebuia să-și păstreze libertatea de acțiune.

Impregnat de aceste convingeri, de Gaulle a respins orice viziune referitoare la NATO care plasa forțele franceze sub comandă internațională sau o viziune referitoare la Europa care dizolva identitatea franceză în instituții supranaționale. El a avertizat împotriva unui supranaționalism care câștiga teren (ca și cum „renunțarea la sine ar fi de acum înainte singura posibilitate și chiar singura ambiție") și care era în contradicție cu caracterul și cu scopurile naționale ale Franței.[117]

Paradoxal, de Gaulle considera că această viziune este compatibilă cu Europa unită – „astfel încât, treptat, să se poată crea pe ambele maluri ale Rinului, de ambele părți ale Alpilor și, poate, ale Canalului Mânecii, cel mai puternic, mai prosper și mai influent complex din lume".[118] Chiar dacă a afirmat întotdeauna importanța practică a alianței cu SUA, el se îndoia că aceasta era valabilă pentru toate provocările relevante pentru Franța. Mai exact, se întreba dacă America ar putea sau ar dori să-și păstreze angajamentul total față de Europa o perioadă nedeterminată – în special în domeniul armelor nucleare.

Stilul asertiv al lui de Gaulle era rezultatul unei combinații de încredere personală și experiență istorică, temperată de conștientizarea coșmarului în care elementul surpriză constituise o experiență franceză centrală. În schimb, liderii americani, deși modești în comportamentul lor personal, își bazau propriile opinii pe încrederea că stăpânesc viitorul.

În 1959, în timpul unei vizite la Paris, președintele Eisenhower a abordat frontal problema reticențelor Franței. „De ce vă îndoiți că America își va identifica soarta cu Europa?"[119] Era o întrebare ciudată în lumina comportamentului Washingtonului deopotrivă față de Marea Britanie și de Franța în timpul Crizei Suezului cu câțiva ani înainte. Evitând tentația de a aduce în discuție Canalul Suez, de Gaulle i-a amintit lui Eisenhower că, în Primul Război Mondial, America a sărit în ajutor abia

după ce Franța a îndurat trei ani de primejdii de moarte și că America a intrat în al Doilea Război Mondial abia după ce Franța fusese ocupată. În epoca nucleară, ambele intervenții ar fi avut loc prea târziu.[120]

De Gaulle era preocupat de însăși vulnerabilitatea geografică a Franței. El s-a opus diverselor scheme de negociere a dezangajării forțelor americane din Europa Centrală, dintre care cea mai importantă a fost cea prezentată de George Kennan la Prelegerile Reith în 1957. De Gaulle a respins orice retragere simetrică de pe liniile de separație din Europa, deoarece acest lucru plasa forțele americane prea departe și armata sovietică prea aproape: „dacă dezarmarea nu ar acoperi o zonă la fel de apropiată de Urali precum este de Atlantic, cum ar fi protejată Franța?"[121]

Opinia lui de Gaulle cu privire la provocarea sovietică a devenit explicită când, în 1958, premierul sovietic, Nikita Hrușciov, a repetat un ultimatum care punea în pericol accesul Aliaților în Berlin. De Gaulle a refuzat categoric să negocieze sub amenințare. Cu o elocvență caracteristică, el a pus provocarea pe seama volatilității sistemului intern sovietic:

> Există în această zarvă de imprecații și de revendicări organizate de sovietici un element atât de arbitrar și atât de artificial, încât te îndeamnă să le pui fie pe seama dezlănțuirii premeditate a unor ambiții frenetice, fie pe cea a dorinței de a distrage atenția de la marile dificultăți. Această a doua ipoteză mi se pare cu atât mai plauzibilă cu cât, în ciuda constrângerilor, a izolării și a actelor de forță în care sistemul comunist îngrădește țările aflate sub jugul său [...] de fapt, golurile, privațiunile, eșecurile sale interne și, mai presus de toate, caracterul său de opresiune inumană sunt resimțite din ce în ce mai mult de elite și de mase, care sunt tot mai greu de înșelat și de subjugat.[122]

Plecând de la această evaluare, de Gaulle era pregătit să coopereze ori de câte ori, în opinia sa, interesele franceze

și americane convergeau cu adevărat. Astfel, în 1962, în timpul Crizei rachetelor din Cuba, oficialii americani au fost uimiți de sprijinul total al lui de Gaulle față de reacția lor puternică la desfășurarea unor rachete balistice sovietice în statul insular; într-adevăr, mai mult ca oricare alt lider aliat, el le-a acordat un sprijin necondiționat. Când Dean Acheson, fostul secretar de stat, care acționa ca trimis special al președintelui Kennedy, a confirmat o acțiune iminentă de blocare a Cubei și l-a invitat la o informare la Casa Albă, de Gaulle a refuzat pe motiv că atunci când un mare aliat acționează în vreme de restriște, acea urgență este în sine o justificare suficientă.

Directoratul nuclear

La preluarea mandatului, de Gaulle a accelerat programul nuclear militar francez existent. În câteva luni, el și-a inaugurat politica atlantică cu o propunere de reorganizare a NATO în privința strategiei nucleare. În principiu, Statele Unite aveau mari rezerve cu privire la forțele nucleare europene independente; în opinia Washingtonului, astfel de forțe nu erau necesare și trebuiau integrate în planurile NATO și plasate sub comandă comună;[123] acestea erau considerate diversiuni de la forțele convenționale preferate de America. De Gaulle considera renunțarea la dezvoltarea unei capacități militare importante o formă de abdicare psihologică. Pe 17 septembrie 1958, el le-a trimis o propunere lui Eisenhower și Macmillan privind un aranjament tripartit între Franța și cele două puteri nucleare ale NATO de la acea vreme, Marea Britanie și Statele Unite. Pentru a preveni atragerea fiecărei țări într-un război nuclear împotriva voinței sale, de Gaulle a propus să i se acorde fiecăreia dreptul de veto asupra utilizării armelor nucleare, exceptând situația în care reacționa la un atac direct.[124] Totodată, directoratul tripartit avea să elaboreze și o strategie comună cu privire la anumite regiuni de pe glob din afara Europei.[125]

Oare de Gaulle avea în vedere acest directorat ca o etapă intermediară până când arsenalul nuclear francez avea să fie suficient de puternic pentru o strategie autonomă? Sau urmărea o relație nouă și fără precedent cu Washington și cu Londra, care să-i ofere Franței un rol special de lider pe continent, bazat pe existența armelor nucleare? Răspunsul nu va fi aflat niciodată pentru că, deși pare incredibil, propunerea de directorat nu a primit niciodată un răspuns.[126]

Eisenhower și Macmillan avuseseră de-a face cu de Gaulle la Alger, când era încă un pretendent la conducere – și, prin urmare, nu era în măsură să-și pună unilateral în practică punctele de vedere. Prin urmare, s-au gândit că își pot permite să-l ignore. Totuși, tactica lor avea sens doar presupunând că de Gaulle era grandilocvent de frivol și nu avea nici o alternativă practică. Aceste presupuneri s-au dovedit greșite.

Pentru de Gaulle, aceasta era o chestiune centrală în privința rolului jucat de Franța în lume. Hotărârea sa de a păstra controlul în privința deciziilor care afectau destinul națiunii sale a fost trăsătura centrală a strategiei sale.

De Gaulle a reacționat la tăcerea americanilor și britanicilor, demonstrând că, de fapt, avea opțiuni. În martie 1959, el a retras flota franceză din Mediterana din comandamentul integrat al NATO; în luna iunie a aceluiași an a ordonat îndepărtarea armelor nucleare americane de pe teritoriul francez; în februarie 1960, Franța a efectuat primul său test nuclear în deșertul algerian; iar în 1966 a scos cu totul Franța din structura de comandă a NATO.[127] Probabil că s-a gândit că Marea Britanie și SUA nu aveau de ales decât să-l sprijine în cazul unui atac sovietic, în vreme ce el își păstra libertatea de decizie.

Pe 19 aprilie 1963, într-un discurs televizat, de Gaulle a explicat motivele pentru care a acționat rapid în vederea stabilirii unei forțe nucleare independente:

pentru a ne descuraja, vocile imobilității și ale demagogiei se fac auzite simultan, ca întotdeauna. „Este inutil", spun unii. „Este prea costisitor", spun alții... Dar de data aceasta nu vom permite rutinei și iluziei să invite la invadarea țării noastre. Mai mult, în mijlocul lumii tensionate și periculoase în care trăim, datoria noastră principală este să fim puternici și să fim noi înșine.[128]

Pe 24 august 1968, Franța a efectuat primul său test termonuclear (bombă cu hidrogen). Din punct de vedere tehnologic, era acum o putere nucleară cu drepturi depline.

Reacție flexibilă și strategie nucleară

În 1961, președintele recent învestit, John F. Kennedy, a ordonat o revizuire a politicii de apărare americane. El era preocupat în special de modificarea doctrinei de represalii masive, predominantă la acea vreme (promovată inițial de secretarul de stat al lui Eisenhower, John Foster Dulles), care proclama că Statele Unite vor contracara agresiunea prin intermediul unor represalii nucleare copleșitoare în locuri alese de ele.

Atâta timp cât Statele Unite au deținut un arsenal nuclear net superior, doctrina a fost plauzibilă, deși chiar și atunci au apărut întrebări cu privire la eventuala disponibilitate reală a SUA de a folosi astfel de arme în orice situație.[129] Odată cu extinderea capacității nucleare sovietice, credibilitatea represaliilor masive s-a diminuat; pornind de la propria lor ezitare de a folosi arme nucleare, aliații au concluzionat că America va fi la fel de reținută.

Totodată, Marea Britanie, ale cărei arme nucleare urmau să fie lansate în principal din avioane, se temea că sporirea capacităților apărării antiaeriene sovietice ar putea pune în pericol capacitatea britanică de a riposta. Prin urmare, a căutat să achiziționeze o armă americană aflată atunci în proces de dezvoltare: o rachetă cu lansare aeriană de la distanță numită Skybolt. La început, Kennedy nu a ținut cont de împotrivirea secretarului

apărării, Robert McNamara, care se opunea, în principiu, capacităților nucleare autonome.

Kennedy avea să se răzgândească curând. Funcționarea simultană a diferitelor forțe autonome i s-a părut prea periculoasă, și cu atât mai mult lui McNamara, și a presat țările aliate să-și elimine complet forțele nucleare. În iulie 1962, McNamara a făcut o declarație împotriva forțelor nucleare independente: „Capacitățile nucleare limitate, care funcționează independent, sunt periculoase, costisitoare, predispuse la uzură și lipsite de credibilitate ca factor de descurajare“[130].

Preocupările cu privire la utilitatea unei forțe nucleare independente britanice nu fuseseră niciodată exprimate fățiș; relația specială cu America părea să excludă acțiunile nucleare autonome ale Marii Britanii. Dar, în noiembrie 1962, McNamara a anulat programul Skybolt dintre SUA și Marea Britanie – aparent din motive tehnice. În Marea Britanie, anularea programului Skybolt a fost întâmpinată cu indignare, drept eradicarea statutului său de putere nucleară și subminarea statutului special al Marii Britanii în rândul aliaților Americii.

La o întâlnire la Nassau din decembrie 1962, președintele Kennedy și prim-ministrul Macmillan au făcut un compromis: Statele Unite urmau să ofere asistență Marii Britanii pentru a construi submarine-Polaris, ale căror rachete erau capabile să depășească apărarea antiaeriană sovietică. Submarinele urmau să fie plasate sub comanda NATO, dar, în cazurile care implicau „interesul național suprem“, Marea Britanie le putea utiliza autonom. Un aranjament similar i-a fost oferit Franței.

Macmillan a fost de acord, bazându-se pe clauza salvatoare a „interesului național suprem“ care îi acorda Marii Britanii libertate de acțiune, deoarece utilizarea autonomă a armelor nucleare avea să intervină, prin definiție, doar când era implicată o provocare națională supremă.

Reacția lui De Gaulle a fost fix opusă. El a considerat acordul de la Nassau un afront, cu atât mai mult cu cât i-a fost comunicat public fără nici un efort prealabil de consultare. Pe 14 ianuarie 1963, într-o conferință de presă, el a repudiat oferta americană tot public, așa cum o primise, observând acid: „Desigur, vorbesc despre propunere și despre acord doar pentru că au fost făcute publice și conținutul lor este cunoscut“[131].

Cu aceeași ocazie, de Gaulle a respins și punctul de vedere al lui Kennedy, conform căruia relațiile atlantice trebuiau să aibă la bază un concept cu doi piloni și că pilonul european trebuia organizat pe linii supranaționale. „Fără îndoială, un astfel de sistem nu ar putea să se miște rapid și să conducă popoarele și, în principal, propriul nostru popor, în chestiunile în care sunt în discuție sufletele și trupurile lor.“[132.]

În cele din urmă, la aceeași conferință de presă, și în ciuda curții asidue a lui Macmillan din ultimii doi ani, de Gaulle a respins apartenența Marii Britanii la Comunitatea Economică Europeană, subminând astfel marea strategie a lui Macmillan și conceptul american de parteneriat cu doi piloni.

Ce este o alianță?

De-a lungul istoriei, alianțele s-au constituit pentru a stabili o congruență între capacitatea unei națiuni și intențiile sale în cinci moduri: 1) strângerea unor forțe adecvate pentru a învinge sau a descuraja un posibil agresor; 2) transportul acestor forțe; 3) proclamarea unor obligații dincolo de calculul unei relații de putere – dacă acestea ar fi lipsite de ambiguitate, nu ar fi necesară o astfel de expresie formală; 4) definirea unui *casus belli* specific; și 5) înlăturarea, ca mijloc de diplomație într-o criză, a oricărei îndoieli cu privire la intențiile părților.

Toate aceste obiective tradiționale au fost modificate de apariția armelor nucleare. Pentru țările care se bazează pe garanțiile nucleare ale Americii, nici o desfășurare de

forțe în afara celor existente pe teren nu a fost vreodată semnificativă; totul a depins de credibilitatea asigurărilor americane. Prin urmare, efortul de a consolida NATO prin construirea forțelor convenționale ale aliaților nu și-a îndeplinit niciodată obiectivul. Aliații nu s-au gândit că armele convenționale ar avea o contribuție semnificativă la forța comună și nu și-au îndeplinit niciodată angajamentele în materie de arme convenționale, parțial de teama că, în acest fel, garanțiile nucleare americane ar putea deveni dispensabile. Când au participat la acțiuni militare americane – de exemplu, în Afghanistan și în Irak – nu au făcut-o neapărat pentru a-și urmări interesele strategice în acele țări, ci ca o tactică de a se adăposti sub umbrela nucleară americană.

De Gaulle a operat în interstițiile acestor ambivalențe. Pentru a justifica o soluție franceză independentă de descurajare nucleară, el a invocat incertitudinea inerentă a garanțiilor nucleare. Dar ar fi persistat în direcția autonomiei nucleare, indiferent de maniera în care americanii și-ar fi formulat asigurările. Pentru de Gaulle, leadership însemna elaborarea scopului național pornind de la o analiză atentă a îmbinării relațiilor de putere existente cu evoluția istorică. Dacă Franța s-ar baza pe „arme străine" în privința propriei securități, a scris el în *Memorii de război*, „și-ar otrăvi sufletul și viața pentru multe generații"[133]. El a căutat în anii 1960 să reconstruiască o armată puternică, cu o soluție de descurajare nucleară independentă, care să-i permită țării sale să-și îndeplinească datoria de a modela viitorul.[134] Un rol auxiliar nu ar fi fost niciodată potrivit pentru Franța. Și aceasta era o problemă morală, nu tehnică:

> În ce privește viitorul imediat, în numele a ce ar urma unii dintre fiii [Franței] să fie conduși într-o luptă care nu mai este a sa? La ce a folosit aprovizionarea cu auxiliare a forțelor unei alte puteri? Nu! Pentru ca efortul să merite, era esențial să se readucă în război nu doar niște francezi, ci Franța.[135]

În opinia lui de Gaulle, obligațiile internaționale erau inerent contingente, din două motive: circumstanțele în care puteau evolua erau, prin definiție, imprevizibile; iar obligațiile în sine puteau fi modificate de schimbări din mediul geopolitic sau de percepție a liderilor. Drept urmare, de Gaulle a fost, pe de o parte, printre cei mai solizi susținători ai Alianței Atlantice, atunci când a existat o adevărată provocare sovietică la adresa ordinii internaționale, ca în timpul Crizei rachetelor din Cuba din 1962 sau a ultimatumului sovietic privind statutul Berlinului. Dar, pe de altă parte, el nu a încetat niciodată să insiste în privința libertății țării sale de a judeca consecințele ocaziilor când acestea se iveau.

Concepția americană despre NATO a menținut pacea în lume timp de peste o jumătate de secol. Președinții SUA au tratat aliațele ca o formă de contract legal care trebuia pus în practică pe baza unei analize cvasilegale a termenilor Alianței. Esența contractului consta în uniformitatea reacției promise la o provocare considerată nediferențiată în raport cu Alianța în ansamblu. Pentru de Gaulle, esența aliațelor rezida în sufletul și în convingerile țării sale.

Președintele Nixon a pus capăt controverselor teoretice privind controlul armelor nucleare, iar tensiunile dintre Franța și SUA s-au diminuat substanțial. Ulterior, forțele nucleare franceze autonome s-au dezvoltat fără opoziție din partea Statelor Unite și cu asistență ocazională, atunci când a fost compatibilă cu legislația americană. Deși a lansat o serie de operațiuni militare convenționale – în special în Africa și în Orientul Mijlociu – a Cincea Republică franceză nu a amenințat niciodată că își va folosi armele nucleare independent, iar politicile nucleare ale SUA și ale Franței au variat de la compatibilitate la coordonare. Continuând pe calea trasată de către de Gaulle, Franța și-a menținut autonomia gaullistă a strategiei nucleare și coordonarea strânsă cu Statele Unite.

Sfârșitul președinției

Până la sfârșitul anilor 1960, de Gaulle a reînviat Franța, i-a reconstruit instituțiile, a îndepărtat amenințarea războiului din Algeria și a devenit un participant central la o nouă ordine europeană. El a plasat Franța în poziția de a împiedica politicile internaționale pe care le considera incomode, încurajând totodată o serie de aranjamente pentru a căror gestionare Franța devenise indispensabilă. Richelieu întemeiase acest stil de conducere a statului în secolul al XVII-lea; în secolul XX de Gaulle l-a reînviat.

După zece ani la președinție, de Gaulle își îndeplinise misiunile istorice aflate la dispoziția sa și se ocupa cu gestionarea evenimentelor de zi cu zi. Dar parcursul său legendar nu fusese motivat de asemenea chestiuni banale. Observatorii au început să detecteze instalarea plictiselii, aproape a melancoliei. În 1968, cancelarul de atunci al Germaniei, Kurt Georg Kiesinger, mi-a relatat o conversație în care de Gaulle a făcut aluzie la o demisie: „De secole, noi și germanii am străbătut lumea, de obicei ca rivali, căutând o comoară ascunsă, doar pentru a afla că nu există o comoară ascunsă și că doar prietenia ne rămâne". Au început să apară speculațiile despre o altă retragere din viața publică și un posibil succesor.

Dar istoria nu avea să permită ca odiseea lui de Gaulle să se stingă pur și simplu. În mai 1968, o revoltă studențească transformată într-un protest general – o expresie a unei mișcări la nivel european – a acaparat o mare parte a Parisului. Studenții au ocupat Sorbona, unde au pavoazat ferestrele și coloanele cu afișe maoiste.[136] Au ridicat baricade în Cartierul Latin și s-au angajat în lupte de stradă cu poliția. Peste tot, graffiti proclamau sensibilitățile anarhice a protestatarilor: „Este interzis să interzici".[137] Încurajate de studenți și simțind că guvernul ezită, sindicatele au lansat o grevă la nivel național.

Sfârșitul președinției lui de Gaulle părea iminent. François Mitterrand și Pierre Mendès France – două eminențe ale regimurilor anterioare – au început discuții exploratorii pentru succesiune, primul fiind programat la

funcția de președinte, iar cel din urmă, la cea de prim-ministru. Premierul Georges Pompidou a inițiat negocieri cu protestatarii, deși scopul – organizarea unei tranziții sau înlocuirea lui de Gaulle – nu a fost niciodată clar. La Washington, secretarul de stat Dean Rusk l-a informat pe președintele Johnson că zilele lui de Gaulle erau numărate.

Dar de Gaulle nu proiectase statul ca element central al renașterii Franței pentru a permite dizolvarea autorității sale prin manevre în stilul celei de-a Treia Republici. Pe 29 mai, într-o miercuri, el a părăsit brusc Parisul împreună cu soția sa și a zburat la Baden-Baden pentru a se întâlni cu generalul Jacques Massu, comandantul garnizoanei franceze din Germania de Vest în timpul Războiului Rece.

Massu fusese comandantul parașutiștilor francezi din Algeria și avea toate motivele să se simtă trădat de președintele de Gaulle. Mai mult decât atât, de Gaulle îl destituise, de fapt, de la comanda diviziei pentru că declarase public că nu va îndeplini automat ordinele șefului statului. Dar în Algeria, el fusese expus și mitului național cu care de Gaulle își infuzase acțiunile și care s-a dovedit suficient de puternic pentru a restabili loialitatea lui Massu. Când de Gaulle a făcut aluzie la demisie, Massu a răspuns că era de datoria lui să nu abandoneze arena și să triumfe. Președintele nu avea dreptul să fugă atunci când frontul de luptă se afla în interiorul Franței. Probabil că avea să vină și vremea demisiei, dar nu acum; datoria îi cerea să continue lupta – o acțiune în care avea sprijinul deplin al lui Massu.[24]

Cu această asigurare, de Gaulle a zburat înapoi la Paris și a restabilit autoritatea guvernamentală – în mare parte fără utilizarea forței. La fel ca în timpul ascensiunii sale la conducerea Franței cu un deceniu înainte, el a ales să conteste structura politică printr-un apel către publicul francez – de data aceasta, solicitând noi alegeri naționale, mai degrabă decât prin asumarea unor prerogative de urgență – și chiar dacă sprijinul lui Massu îi permitea să

facă recurs la armată ca ultimă soluție (pe care nu a avut nevoie niciodată să o invoce).

A doua zi, de Gaulle s-a adresat unei mulțimi de demonstranți în Place de la Concorde – cel puțin 400 000 de oameni care se adunaseră în numele ordinii publice. Lideri ai Franței Libere, ai celei de-a Treia și a Patra Republicii, precum și ai Rezistenței s-au raliat în sprijinul lui de Gaulle și, prin extensie, al ordinii constituționale a celei de-a Cincea Republici. Parisul nu mai cunoscuse o asemenea expresie a unității de la marșul din august 1944, pe care de Gaulle îl condusese pe Champs-Élysées, a doua zi după eliberarea orașului.

Pompidou, dându-și seama de situație, și-a oferit prompt demisia a doua zi după miting. Apoi, o zi mai târziu, a încercat să o retragă – dar un consilier al lui de Gaulle i-a spus că Maurice Couve de Murville tocmai fusese numit în locul său cu o oră înainte. La alegerile care au urmat, susținătorii lui de Gaulle au obținut o majoritate covârșitoare – prima majoritate absolută pentru un grup politic din întreaga istorie a republicilor franceze.[138]

Singura provocare rămasă pentru de Gaulle era gestionarea retragerii sale. Afirmația că funcția devenise prea solicitantă ar fi fost incompatibilă cu postura care îl transformase din general de brigadă de grad inferior într-o figură mitică. Dar pensionarea după înfrângerea politică era în egală măsură incompatibilă cu acel mit.

De Gaulle a ales să se folosească de o problemă tehnică. Fusese convocat un referendum național cu privire la două măsuri de reformă provincială, care lâncezeau de ceva vreme în calendarul legislativ. Deși nici una nu avea o semnificație constituțională, de Gaulle și-a anunțat o preferință privind formularea fiecărei măsuri care era greu de conciliat cu cealaltă. Referendumul a fost programat pentru 27 aprilie 1969, într-o duminică. Înainte de a pleca la Colombey-les-Deux-Églises, unde se retrăgea la sfârșit de săptămână, de Gaulle a ordonat ca bunurile și documentele sale să fie împachetate.

A doua zi după pierderea referendumului, de Gaulle a anunțat de la Colombey că își dă demisia din funcția de președinte, fără a oferi nici o explicație. Nu avea să se mai întoarcă niciodată la palatul Elysée și nici să facă vreo declarație publică. Când a fost întrebat mai târziu de ce a ales acele chestiuni ca prilej să se retragă din funcție, de Gaulle a răspuns: „Din cauza banalității lor".

Ultima mea întâlnire cu de Gaulle avusese loc cu patru săptămâni înainte, în legătură cu înmormântarea președintelui Eisenhower, în martie 1969. De Gaulle și-a anunțat intenția de a fi prezent, iar Nixon mi-a cerut să îl întâmpin la aeroport în numele președintelui. A sosit în jurul orei 20.00, adică la 2.00 ora Parisului. Părea foarte obosit. L-am informat despre câteva aranjamente tehnice pe care le făcuse Nixon pentru a-i facilita deplasările, în special în privința comunicațiilor. Am vorbit în engleză, iar el mi-a răspuns în engleză, pe care o folosea extrem de rar: „Vă rog să-i mulțumiți președintelui pentru felul în care m-a primit și pentru amabilitatea oferită". Nu a mai existat altă conversație.

A doua zi, de Gaulle a petrecut o oră cu Nixon și apoi a participat la o recepție de la Casa Albă pentru liderii străini și demnitarii de la Washington care participaseră la înmormântare. Au fost prezenți aproximativ șaizeci de șefi de stat și de guvern, alături de membri ai Congresului și de alți lideri americani. Destul de mulți dintre cei de la Washington erau liberali, în principiu, nu foarte entuziaști cu privire la de Gaulle.

Când recepția era în desfășurare, de Gaulle a sosit îmbrăcat în uniforma de general de brigadă francez. Prezența lui a transformat caracterul evenimentului. Grupurile care înainte erau împrăștiate, angajate în schimburi aleatorii, s-au strâns în cerc în jurul lui de Gaulle, ceea ce m-a făcut să remarc către un consilier că speram ca de Gaulle să nu se mute la o fereastră, pentru că s-ar răsturna întreaga sală. Părea să răspundă politicos la comentarii și întrebări, dar cu minimum de implicare; venise să-i aducă omagiile Franței lui Eisenhower, nu

pentru a face conversație. După cel mult cincisprezece minute, s-a dus la Nixon pentru a-și exprima condoleanțele și a părăsit recepția, îndreptându-se către aeroport.

O lună mai târziu, s-a retras din funcție.

Natura abilității politice a lui de Gaulle

Americanii de astăzi și-l amintesc pe de Gaulle – dacă și-l amintesc – ca o caricatură: liderul francez egoist, cu iluzii de grandoare, perpetuu îndurerat din cauza neregulilor reale și imaginare. Adesea, el a fost un ghimpe în coastă pentru semenii săi. Churchill se înfuria din când în când pe el. Roosevelt uneltea să-l marginalizeze. În anii 1960, administrațiile Kennedy și Johnson s-au certat constant cu el, considerând că politica sa era diametral opusă față de obiectivele americane. Criticile nu erau lipsite de fundament. De Gaulle putea fi trufaș, rece, dur și meschin. Ca lider, el a radiat mistică, nu căldură. Ca persoană, a inspirat admirație, chiar adorație, dar rareori afecțiune.

Cu toate acestea, abilitatea politică a lui de Gaulle a fost excepțională. Nici un lider din secolul XX nu s-a dovedit mai înzestrat cu intuiție decât el. De Gaulle a judecat corect în fiecare chestiune strategică majoră cu care s-au confruntat Franța și Europa de-a lungul a nu mai puțin de trei decenii și împotriva unui consens copleșitor. Anticiparea sa extraordinară a fost egalată de curajul de a acționa pe baza intuiției sale, chiar și atunci când consecințele păreau a fi sinucidere politică. Cariera sa a confirmat maxima romană că norocul este de partea celor curajoși.

Încă de la mijlocul anilor 1930, în timp ce restul armatei franceze urma o strategie de apărare statică, de Gaulle a înțeles că următorul război avea să fie decis de forțele ofensive motorizate. În iunie 1940, când aproape întreaga clasă politică franceză a concluzionat că rezistența în fața germanilor era zadarnică, de Gaulle a

văzut lucrurile invers, și-a dat seama că, mai devreme sau mai târziu, Statele Unite și Uniunea Sovietică vor fi atrase în război, că forțele lor combinate vor copleși în cele din urmă Germania lui Hitler și că viitorul era, așadar, de partea Aliaților. Dar, a insistat el, Franța va putea juca un rol în viitorul Europei doar dacă își va restabili sufletul politic.

După eliberarea Franței, el s-a îndepărtat din nou de compatrioții săi – recunoscând că sistemul politic care se contura nu se ridica la nivelul provocării. Prin urmare, a refuzat să continue în fruntea guvernului provizoriu, demisionând brusc din poziția extrem de importantă pe care o clădise cu atâta grijă în timpul războiului. S-a retras la casa lui din Colombey-les-Deux-Églises, așteptând să fie chemat înapoi dacă paralizia politică pe care a prezis-o avea să se materializeze.

Prilejul a sosit abia după doisprezece ani. Pe fondul amenințării unui război civil, de Gaulle a conceput o transformare a statului francez, readucând stabilitatea care lipsise de-a lungul vieții sale. Totodată, în ciuda nostalgiei lui după gloriile istorice ale Franței, el a amputat fără milă Algeria de corpul politic, după ce a ajuns la concluzia că păstrarea acesteia ar fi fost fatală.

Abilitatea politică a lui de Gaulle este singulară. Neobosit în devotamentul său față de interesul național francez, transcendent în moștenirea sa, cariera lui a produs puține învățăminte oficiale privind elaborarea politicilor, nici o îndrumare detaliată care să fie urmată în împrejurări specifice. Dar moștenirea unui lider trebuie să însemne inspirație, nu doar doctrină. De Gaulle și-a condus și și-a inspirat adepții prin exemplu, nu prin precepte. La mai bine de o jumătate de secol de la moartea sa, politica externă franceză poate fi încă descrisă corect drept „gaullistă". Iar viața lui este un studiu de caz despre modul în care marii lideri pot stăpâni circumstanțele și făuri istoria.

Comparație între de Gaulle și Churchill

Capitolul de debut al acestei cărți conține reflecții despre împărțirea marilor lideri în profeți sau oameni de stat. Profetul este definit de viziunea sa; omul de stat, de capacitatea sa analitică și de priceperea diplomatică. Profetul este în căutarea absolutului, iar pentru el compromisul poate fi un motiv de umilință. Pentru omul de stat, compromisul poate fi o etapă pe un drum alcătuit din ajustări similare și acumulări de nuanțe, dar călăuzite de viziunea destinației.

De Gaulle și-a definit scopurile în maniera vizionară a profetului, dar le-a urmărit în maniera omului de stat, rece și calculat. Stilul său de negociere a presupus acțiuni unilaterale pentru a crea un fapt împlinit și negocieri în principal privind modificări aduse scopurilor sale, nu transformarea acestora. A adoptat acest stil chiar și în relația cu Winston Churchill, de care a fost total dependent în 1940 pentru sprijin financiar și diplomatic și căruia îi datora funcția și menținerea în funcție.

Churchill a făcut dovada măreției sale prin faptul că a recunoscut priceperea lui de Gaulle imediat după sosirea acestuia în Anglia, fără resurse, arme, votanți și chiar fără să cunoască limba, și că l-a acceptat ca lider al Francezilor Liberi, care existau atunci ca forță politică în principal în imaginația acestui francez. El a aflat curând că acea viziune îngloba amintirea secolelor de rivalitate militantă între cele două națiuni ale lor și că de Gaulle considera dominația britanică în teatrele adiacente Europei, precum Orientul Mijlociu sau Africa, drept regretabilă, chiar ofensatoare.

Cu toate acestea, și în ciuda conflictelor uneori grave dintre ei, Churchill l-a sprijinit pe de Gaulle în chestiunile esențiale. Fără sprijinul său, de Gaulle nu ar fi putut supraviețui opoziției lui Roosevelt – care a continuat până la porțile Parisului.

Churchill a susținut crearea mișcării Francezilor Liberi ca un vestigiu al experienței sale formative și romantice privind alianța franco-britanică din Primul Război Mondial, care a culminat cu oferta Marii Britanii ca

respectivele două state să fuzioneze oficial, atunci când Franța se afla la limita dezastrului în al Doilea Război Mondial. Churchill a menținut și a consolidat acest angajament pe măsură ce de Gaulle a evoluat de la convenienţă la măreție.

Acești doi lideri grandioși posedau talente analitice neobișnuite și un simț deosebit pentru nuanțele evoluției istorice. Cu toate acestea, ei au lăsat moșteniri diferite și s-au inspirat din surse diferite. Churchill s-a evidențiat prin participarea la politica britanică; la fel ca de Gaulle, el a înțeles vremurile și perspectivele mai bine – și a riscat mai mult – decât aproape toți contemporanii săi. Deoarece viziunea lui depășea înțelegerea națiunii sale, a trebuit să aștepte pentru a ocupa cea mai înaltă funcție până când provocările cu care se confruntau contemporanii aveau să îi confirme previziunile. Când, în cele din urmă, a sosit momentul său, a putut să-și călăuzească poporul în cea mai dificilă perioadă prin caracterul său, care a atras atât respect, cât și afecțiune, dar și pentru că a înțeles efortul pe care britanicii erau obligați să-l facă ca parte a unui continuum cu istoria lor, pe care a reușit să o evoce cu măiestrie unică. El a devenit simbolul rezistenței și al triumfului lor.

Spre deosebire de Churchill care considera că acțiunile sale ca lider îi dădeau posibilitatea poporului britanic să prospere și să atingă apogeul istoriei sale, de Gaulle s-a comportat ca un eveniment singular, menit să-și ducă poporul pe culmile unei măreții care fusese puternic disipată. Sfidător și discrepant în raport cu vremurile în care a trăit, de Gaulle s-a străduit să creeze un consens, proclamând importanța morală și practică a unei măreții dispărute; el a apelat nu atât la un continuum istoric, cât la ceea ce fusese cu secole mai înainte și putea fi din nou. Cu acest discurs, el a ajutat Franța să-și revină după eșec și apoi a condus-o către o nouă viziune despre ea însăși. Așa cum l-a descris André Malraux, el a fost „omul zilei de alaltăieri și al zilei de poimâine“[139].

În secolul al XVII-lea, Richelieu a elaborat politica unui mare stat, dar a făcut-o în numele unui rege pe care era nevoit să îl convingă cu privire la direcția corectă. De Gaulle a trebuit să definească viziunea pe măsură ce o punea în practică și a trebuit să convingă poporul francez în diverse etape. Drept urmare, afirmațiile lui nu au caracter de maxime; sunt concepute nu atât pentru a direcționa, cât pentru a inspira. Și s-a referit întotdeauna la el însuși la persoana a treia, de parcă părerile sale nu erau ale lui, ci erau percepute ca expresii ale destinului.

Deși atât Churchill, cât și de Gaulle și-au salvat societățile și popoarele, a existat o diferență fundamentală în stilurile lor de leadership. Churchill a reflectat chintesența leadershipului britanic, care se bazează pe un nivel ridicat, dar nu excepțional, de performanță colectivă din care, cu noroc, poate apărea o personalitate excepțională într-un moment de mare necesitate. Stilul de leadership al lui Churchill a fost o emanație extraordinară a unei tradiții, adaptată situației sale; stilul său personal era debordant și condimentat cu un umor încântător. Conducerea lui de Gaulle nu a fost o elaborare a unui proces istoric, ci o expresie unică a unei personalități și a unui ansamblu de principii deosebite. Umorul său era sardonic, menit să sublinieze distincția, precum și caracterul distinctiv al obiectului său.[25] Churchill a considerat poziția sa de lider punctul culminant al unui proces istoric și o împlinire personală, în vreme ce de Gaulle a considerat întâlnirea sa cu istoria o datorie, care să fie purtată ca o povară și care era ruptă de orice satisfacție personală.

În 1932, de Gaulle, în vârstă de patruzeci și doi de ani, care servea pe atunci ca maior în armata franceză și era departe de o grandoare personală previzibilă, a schițat un concept conform căruia măreția nu era pentru cei slabi de inimă:

> Atitudine distantă, caracter și personificare a măreției, aceste calități [...] îi înconjoară cu prestigiu pe cei care

sunt pregătiți să poarte o povară prea grea pentru muritorii mai simpli. Prețul pe care trebuie să-l plătească pentru rolul de lider este autodisciplina neîncetată, asumarea constantă a riscurilor și o luptă interioară perpetuă. Gradul de suferință pe care îl implică variază în funcție de temperamentul individului; dar, obligatoriu, nu poate fi mai puțin chinuitoare decât cămașa din păr aspru a penitentului. Acest lucru contribuie la explicarea acelor cazuri de retragere care, altfel, sunt atât de greu de înțeles. Se întâmplă constant ca oameni cu un istoric neîntrerupt de succese și de aprecieri publice să lase brusc povara jos [...] Mulțumirea și liniștea și bucuriile simple care poartă numele de fericire le sunt refuzate celor care ocupă poziții de putere. Alegerea trebuie făcută și este dificilă: de aici acel sentiment vag de melancolie care însoțește trena maiestății [...] Într-o zi, cineva i-a spus lui Napoleon, pe când priveau un monument vechi și nobil: „Ce trist este!" „Da", a venit răspunsul, „la fel de trist ca măreția."[140]

Dincolo de mister

Charles de Gaulle a atras admiratori, care i-au fost de folos, dar o relație cu el nu presupunea nici reciprocitate, nici permanență. El parcurge istoria ca o figură solitară – distant, profund, curajos, disciplinat, însuflețitor, enervant, complet devotat valorilor și viziunii sale și refuzând să le diluеze cu emoție personală. Pe când era prizonier de război în Germania, în Primul Război Mondial, el a scris în jurnalul său: „Trebuie să devii un om cu caracter. Cel mai bun mod de a reuși în acțiune este să știi să te autodomini perpetuu"[141].

Și totuși, reflectând la trecerea anotimpurilor la Colombey, la mijlocul anilor 1950, de Gaulle și-a încheiat memoriile de război cu o poezie în care, pentru singura dată în scrierile sale, a folosit pronumele personal. „Pe măsură ce vârsta triumfă, natura se apropie de mine. În fiecare an, în cele patru anotimpuri, care sunt tot atâtea învățăminte, găsesc consolare în înțelepciunea ei."

Primăvara face totul să strălucească, „până și zăpada viscolită" și transformă totul în tinerețe, „chiar și copacii veștejiți". Vara proclamă gloriile abundenței naturii. Natura se retrage toamna, încă frumoasă în „haina sa cu violet și auriu". Și chiar și iarna, când totul este „arid și înghețat… se împlinește o muncă secretă", pregătind terenul pentru o nouă creștere, poate chiar pentru înviere:

> Bătrânul Pământ, uzat de veacuri, zdruncinat de ploaie și de furtună, epuizat, dar mereu gata să producă ceea ce viața trebuie să aibă pentru a continua!
>
> Bătrâna Franță, împovărată de istorie, prosternată de războaie și de revoluții, oscilând la nesfârșit între măreție și declin, dar reînviată, secol după secol, de geniul reînnoirii!
>
> Bătrânul om, epuizat de calvar, desprins de faptele omenești, simțind apropierea frigului etern, dar pândind mereu din umbră licărul de speranță![142]

Armura aparent impenetrabilă a lui de Gaulle a mascat un rezervor profund de emoție, chiar de blândețe, pe care o putem vedea cel mai clar în relația cu Anne, fiica sa cu dizabilități.

Anne avea sindromul Down, dar Charles și Yvonne de Gaulle au ales să o crească în casa lor, sfidând practica de la acea vreme de a trimite copiii cu dizabilități într-un spital de psihiatrie. O fotografie din 1933 surprinde tandrețea relației lor: de Gaulle și Anne sunt așezați pe o plajă, el în vârstă de patruzeci și doi de ani, îmbrăcat într-un costum din trei piese închis la culoare și cu cravată, având un joben lângă el – în uniformă chiar și în haine civile –, iar ea cu îmbrăcăminte albă, de plajă. Pare să facă forme din nisip.

Anne a murit de pneumonie în 1948, la vârsta de douăzeci de ani. „Fără Anne, poate nu aș fi făcut niciodată ceea ce am făcut. Ea mi-a dat curaj și inspirație", i-a dezvăluit ulterior de Gaulle biografului său, Jean Lacouture.[143] După moartea ei, a purtat o poză înrămată de-a ei în buzunarul de la piept tot restul vieții.

De Gaulle a murit ca urmare a unui anevrism, la mai puțin de doi ani de la demisia din funcția de președinte, pe 9 noiembrie 1970, Ia la Boisserie. Tipic pentru el, s-a întâmplat pe când își dădea o pasiență. A fost înmormântat lângă Anne, în curtea bisericii parohiale din Colombey-les-Deux-Églises.

---

13 Crucea de Război (n.tr.)

14 Tunul francez de 75 mm, care și-a făcut debutul în 1897, a fost o piesă de artilerie revoluționară, care combina raza lungă de acțiune cu precizia extremă. Armele din dotarea trupelor franceze, cum ar fi pușca Chassepot din 1866, erau puști cu repetiție excelente, care puteau fi adaptate pentru utilizarea cartușelor metalice. Chris Bishop, „Canon de 75 modèle 1897", în *The Illustrated Encyclopedia of Weapons of World War II* (Londra: Amber Books, 2014); Roger Ford, *The World's Great Rifles* (Londra: Brown Books, 1998).

15 Joc de cuvinte în limba franceză; *gaule* înseamnă undiță, iar *Gaule* înseamnă Galia, teritoriu din Antichitate, care includea și Franța. În acest caz, se face referire la două Galii, adică Franțe. (n.tr.)

16 Această posesiune franceză fusese invadată de britanici în mai 1942 fără a-l anunța în prealabil pe de Gaulle.

17 *Journal officiel* a fost disponibil din ultima parte a celui de-al Doilea Imperiu (1869) și pe întreaga durată a celei de-a Treia Republici; Vichy a avut propria sa versiune. Astăzi este disponibilă o versiune digitală.

18 Cele trei regiuni de coastă, Oran, Alger și Constantine, au fost guvernate ca departamente ale Franței din 1848 până în 1957. O a patra regiune, Bône, a fost adăugată între 1955 și 1957. Dincolo de coastă, regiunile deșertice ale Algeriei nu au fost niciodată considerate parte a „Franței metropolitane".

19 „La noi acasă" (n.tr.)

20 Negociatorii americani aveau să se confrunte ulterior cu tactici similare, dar cu o întorsătură sinistră, rod al cunoscutei firi răzbunătoare a lui Stalin. În timpul Războiului Rece, testarea rezistenței psihologice a adversarului prin tactica amânării a devenit aproape un standard în diplomația sovietică privind relațiile dintre Est și Vest. La fel și grăbirea acordurilor pe ultima sută de metri (un bun exemplu fiind Summitul Nixon–Brejnev de la Moscova din mai 1972) – aproape ca și cum planurile și autodisciplina, cultivate asiduu de-a lungul lunilor de negocieri, ar fi fost brusc date peste cap de teama că obiectivele urmărite cu răbdare le-ar putea scăpa printre degete din pricina unei fatale erori de judecată a puterii de rezistență a adversarului.

21 „Picioare negre" (n.tr.)

22 „Rațiune de a fi" (n.tr.)

23 Adaptate de Frederick Forsyth în romanul din 1971 *Ziua șacalului*.

24 Călătoria la Baden-Baden rămâne un mister. De Gaulle ordonase ca guvernul german să fie anunțat de prezența lui. Iar martori de încredere au mărturisit că bagajele familiei se aflau în avion. În cazul în care nu reușea să-l convingă pe Massu, oare de Gaulle plănuise să rămână acolo o perioadă, permițând ca negocierile cu Pompidou să continue? Este de neconceput ca de Gaulle să fi dorit să se exileze permanent în Germania. Mai probabil, fără sprijinul lui Massu, el ar fi așteptat rezultatul negocierilor lui Pompidou și s-ar fi întors ulterior pentru a înfrunta haosul sau exilul intern (dacă Pompidou reușea). Vezi „Secrecy Marked de Gaulle's Visit", în *New York Times*, 2 iunie 1968; Henry Tanner, „Two Tense Days in Elysée Palace", în *New York Times*, 2 iunie 1968.

25 Aceeași diferență poate fi observată între reședințele de la țară ale lui Churchill și de Gaulle. Chartwell a fost un refugiu în care viața relaxată și sociabilă putea sprijini împlinirea intelectuală, iar împrejurimile plăcute încurajau conversația cu prietenii de încredere. Colombey-les-Deux-Églises a fost un refugiu auster, pentru singurătate și reflecție.

3. Richard Nixon: Strategia echilibrului

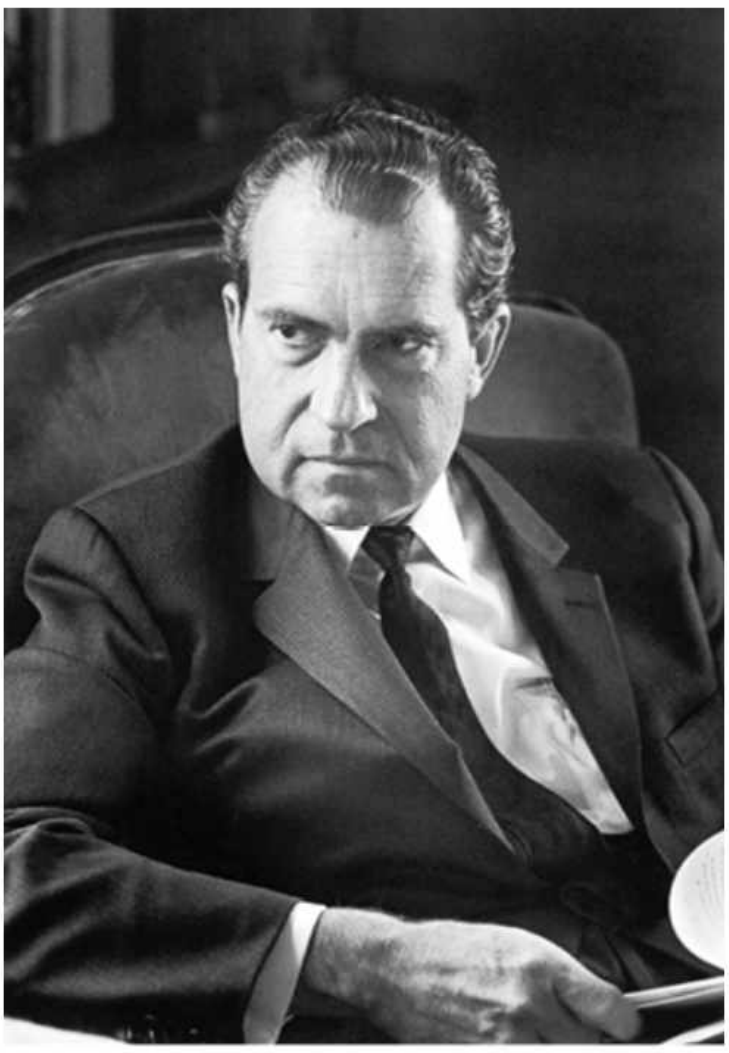

Lumea moștenită de Nixon

Richard Nixon a fost unul dintre cei mai controversați președinți din istoria Americii și singurul președinte obligat să demisioneze din funcție. Totodată, el a avut un impact fundamental asupra politicii externe din perioada respectivă și a consecințelor acesteia, ca președinte care a remodelat o ordine mondială în declin la apogeul Războiului Rece. După cinci ani și jumătate în funcție, Nixon a pus capăt implicării americane în Vietnam; a statornicit Statele Unite ca putere externă dominantă în Orientul Mijlociu; și a impus o dinamică triunghiulară Războiului Rece, până atunci bilateral, prin deschiderea către China, plasând în cele din urmă Uniunea Sovietică într-un dezavantaj strategic decisiv. Începând cu decembrie 1968, când mi-a propus să ocup funcția de consilier pentru securitate națională, până la sfârșitul administrației sale în august 1974, am colaborat cu el îndeaproape în materie de leadership și de proces decizional. Am păstrat legătura timp de douăzeci de ani, până la moartea sa.

La vârsta de nouăzeci și nouă de ani, revin la subiectul Nixon nu ca o repetiție a controverselor de acum jumătate de secol (pe care le-am abordat în trei volume de memorii), ci pentru a analiza gândirea și caracterul unui lider care și-a preluat funcția pe fondul unor frământări culturale și politice fără precedent și care a transformat politica externă a țării sale îmbrățișând conceptul geopolitic al interesului național.

Până pe 20 ianuarie 1969, când Nixon a depus jurământul ca președinte, Războiul Rece ajunsese la maturitate deplină. Angajamentele pe care Statele Unite și le asumaseră în străinătate în perioada lor de putere aparent nelimitată de după război începeau să se dovedească dincolo de capacitatea lor materială și emoțională de a le susține. Conflictul intern din Vietnam se apropia de apogeu ca intensitate, ceea ce a provocat apeluri din partea unora privind retragerea militară și

politică americană. Atât SUA, cât și Uniunea Sovietică desfășurau rachete care se distingeau prin încărcături utile sporite, precizie îmbunătățită și rază de acțiune intercontinentală. Uniunea Sovietică era aproape egală cu SUA în privința numărului de arme nucleare strategice cu rază lungă de acțiune și, potrivit unor analiști, putea chiar să atingă superioritatea strategică, stârnind îngrijorări cu privire la atacuri bruște cu efecte apocaliptice și o perioadă extinsă de șantaj politic.

În lunile dinaintea alegerii lui Nixon în noiembrie 1968, au început să prindă contur provocările cu care avea să se confrunte administrația sa în trei teatre strategice majore: Europa, Orientul Mijlociu și Asia de Est.

În august 1968, Uniunea Sovietică, împreună cu sateliții săi est-europeni, a ocupat Cehoslovacia, care păcătuise prin liberalizarea sistemului său aflat pe orbita sovietică. În Germania, persista amenințarea sovietică privind Berlinul de Vest – inițiată prin ultimatumul premierului Nikita Hrușciov din 1958, adresat puterilor ocupante occidentale, de a-și retrage forțele în termen de șase luni – făcându-și periodic apariția sub forma amenințărilor Moscovei de a bloca orașul asediat. Europa și Japonia, care își reveniseră după distrugerile suferite în timpul războiului și se aflau sub umbrela de securitate a SUA, începeau să concureze economic cu SUA și să-și formeze propriile percepții, uneori diferite, despre ordinea mondială în evoluție.

Totodată, Republica Populară Chineză (RPC) devenise a cincea țară care deținea cele mai devastatoare arme din lume – după Statele Unite, Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Franța – în urma unui test nuclear de succes în octombrie 1964. Beijingul oscila între implicarea în sistemul internațional și retragerea din acesta, antrenând și finanțând gherile maoiste în întreaga lume, iar în primăvara anului 1967 și-a retras ambasadorii din aproape fiecare țară din lume pe fondul revoltelor asociate Revoluției Culturale.[1]

În Orientul Mijlociu, Nixon se confrunta cu o regiune aflată în plin conflict. Acordul Sykes–Picot din 1916, prin care Marea Britanie și Franța conveniseră să înglobeze teritoriile instabilului Imperiu Otoman în sferele lor de influență, dusese la formarea unor societăți preponderent arabe și musulmane care păreau, la suprafață, membri ai un sistem statal comparabil cu cel creat de Pacea din Westfalia. Dar numai la suprafață: spre deosebire de teritoriile europene aflate încă în sistemul westfalian, statele din Orientul Mijlociu de la mijlocul secolului XX nu reflectau identități sau istorii naționale comune.

În ciuda dominației istorice a Franței și Marii Britanii în Orientul Mijlociu, acestea au devenit din ce în ce mai puțin capabile să-și proiecteze puterea acolo după ce au fost secătuite în cele două războaie mondiale. Revoltele locale, declanșate inițial de mișcări anticoloniale, erau absorbite în conflicte mai mari din interiorul lumii arabe – și între țările arabe și statul Israel. Acesta din urmă, fiind recunoscut de majoritatea țărilor occidentale în interval de doi ani de la independența sa în 1948, încerca acum să fie recunoscut de vecinii care îl considerau inerent nelegitim, socotind că ocupa un teritoriu care le revenea de drept lor.

În deceniul care a precedat învestirea lui Nixon, Uniunea Sovietică a început să exploateze această furtună care se constituia în Orientul Mijlociu și să o exacerbeze prin stabilirea de legături cu regimurile militare autoritare, care înlocuiseră structura de guvernare preponderent feudală lăsată de Imperiul Otoman. Proaspăt echipate cu arme sovietice, armatele arabe au extins Războiul Rece în Orientul Mijlociu dominat anterior de Occident, ascuțind disputele din regiune și intensificând riscul ca acestea să declanșeze un cataclism global.

Când Nixon și-a preluat funcția, toate aceste preocupări au fost umbrite de impasul sângeros din Vietnam. Administrația Johnson trimisese peste 500 000

de soldați americani într-o regiune îndepărtată de America nu doar geografic, ci și cultural, și psihologic. Alte 50 000 se îndreptau într-acolo la momentul învestirii lui Nixon. Sarcina de a scoate Statele Unite dintr-un război neconcludent – și de a face acest lucru în circumstanțe interne turbulente fără precedent după Războiul Civil American – i-a revenit lui Nixon. În cei cinci ani de dinaintea alegerii sale existaseră controverse politice interne de o intensitate nemaiîntâlnită în istoria americană de după război: asasinarea președintelui John F. Kennedy, a fratelui său (și principalul candidat al Partidului Democrat la alegerile prezidențiale), Robert, și a liderului promotor al drepturilor civile, Martin Luther King Jr. Protestele violente împotriva Războiului din Vietnam și demonstrațiile care au urmat asasinării lui King au zguduit orașele din SUA și au blocat-Washingtonul zile în șir.

Istoria americană abundă de controverse interne răsunătoare, dar situația cu care se confrunta Nixon era fără precedent, deoarece, pentru prima dată, o elită națională în curs de constituire se convinsese că înfrângerea în război era deopotrivă inevitabilă strategic și dezirabilă etic. O asemenea convingere implica ruperea consensului de secole că interesul național reprezenta un scop legitim, chiar moral.

În unele privințe, aceste credințe au marcat reapariția unui impuls izolaționist anterior, conform căruia „amestecul" Americii în frământările străine nu era doar inutil pentru bunăstarea națiunii, ci și coroziv pentru caracterul ei. Dar acum, în loc să argumenteze că valorile națiunii erau prea înalte pentru a accepta implicarea în conflicte îndepărtate, această nouă tulpină de izolaționism susținea că America însăși a devenit prea coruptă pentru a servi drept călăuză morală în străinătate. Susținătorii acestei poziții, după ce și-au asigurat o platformă – și în cele din urmă o influență cvasidominantă – în instituțiile de învățământ superior, nu au analizat tragedia din Vietnam nici într-un cadru

geopolitic, nici ca o luptă ideologică, ci ca vestind un catharsis național, care urma să genereze o întoarcere mult așteptată spre interior.

O invitație neașteptată

Deși eram profesor la Universitatea Harvard, fusesem și consilier pentru politică externă, cu jumătate de normă, în echipa guvernatorului statului New York, Nelson Rockefeller, principalul rival al lui Nixon la nominalizarea candidatului din partea Partidului Republican atât în 1960, cât și în 1968. În consecință, nu mă așteptam să fiu invitat să fac parte din echipa noului președinte. Cu toate acestea, invitația a venit și mi s-a oferit postul de consilier pentru securitate națională, a doua numire ca importanță făcută de președinte, care nu este supusă confirmării Senatului (după cea de șef de cabinet la Casa Albă). Decizia lui Nixon de a acorda o asemenea responsabilitate unui profesor de la Harvard, care îi fusese opozant în trecut, a dovedit atât generozitatea de spirit a președintelui ales, cât și disponibilitatea sa de a se îndepărta de gândirea politică convențională.

La scurt timp după victoria sa electorală din noiembrie 1968, Nixon m-a invitat la prima noastră întâlnire de substanță, la sediul său de tranziție din New York, de la hotelul Pierre. (Îl mai întâlnisem o singură dată, în treacăt, la o petrecere de Crăciun găzduită de extraordinara Clare Boothe Luce.) Întâlnirea ne-a oferit prilejul de a trece în revistă situația internațională în curs, sub forma unei enumerări atente și relaxate a provocărilor majore de politică externă, pe parcursul căreia Nixon mi-a împărtășit părerile și mi-a solicitat punctul de vedere. Nu mi-a dat nici un indiciu că întâlnirea avea de-a face cu posturile din administrația sa, cu atât mai puțin cu scopul de a mă evalua în vederea ocupării unei anumite funcții.

Înainte să plec, Nixon mi-a făcut cunoștință cu un californian înalt și slab, pe care mi l-a prezentat drept

șeful său de cabinet, H.R. Haldeman; fără explicații, Nixon i-a ordonat apoi lui Haldeman să stabilească o legătură telefonică directă cu biroul meu de la Harvard. Haldeman a notat ordinul președintelui ales într-un caiet galben, dar nu a făcut nimic în această privință – prilejuindu-mi, astfel, nu doar un prim contact cu multiplele fațete ale personalității noului președinte, ci și o lecție avansată despre natura comportamentului birocratic de la Casa Albă în epoca Nixon: unele declarații prezidențiale erau simbolice, sugerând o direcție, nu un apel la o acțiune imediată.

Intrigat, dar oarecum nesigur, m-am întors la Harvard și am așteptat să văd ce se întâmplă. Câteva zile mai târziu, John Mitchell, partener cu Nixon la aceeași firmă de avocatură și cel care avea să fie nominalizat pentru funcția de procuror general, mi-a telefonat să mă întrebe: „Vrei postul sau nu?“ Când i-am răspuns: „Ce post?“, a mormăit ceva de genul „o altă tâmpenie“, după care m-a invitat la o altă întâlnire cu președintele ales a doua zi.

De data aceasta, postul de consilier pentru securitate națională mi-a fost oferit explicit. Am solicitat cu stângăcie puțin timp ca să reflectez și să mă consult cu unii colaboratori familiarizați cu funcțiile mele politice anterioare. Alți președinți sau directori executivi pe care i-am cunoscut, dacă ar fi auzit o replică atât de șovăitoare, m-ar fi scutit de necesitatea reflecției și ar fi pus capăt discuției pe loc. În schimb, Nixon mi-a spus că am la dispoziție o săptămână și – lucru emoționant – mi-a sugerat să mă consult cu Lon Fuller, fostul său profesor de drept contractual de la Universitatea Duke, care preda atunci la Facultatea de Drept de la Harvard și era familiarizat cu modul de gândire și cu conduita lui Nixon.

A doua zi m-am consultat cu Nelson Rockefeller, care tocmai se întorsese dintr-o vizită la ferma sa din Venezuela. Reacția lui Rockefeller nu numai că a pus capăt oricărei ambivalențe, dar a demonstrat, totodată, că încă exista o unitate fundamentală în țară. M-a mustrat pentru că mi-am amânat decizia și m-a îndemnat să

accept oferta lui Nixon imediat; când președintele te invită să ocupi o funcție importantă, a remarcat el, întârzierea nu este un răspuns adecvat. „Ține minte", a adăugat Rockefeller, „că Nixon își asumă un risc mult mai mare cu tine decât tu cu el." L-am sunat pe Nixon în acea după-amiază pentru a-i spune că sunt onorat să fac parte din administrația sa.

În cele din urmă, Nixon și cu mine aveam să ne clădim o relație care, prin natura sa operațională, ar fi putut fi descrisă drept un „parteneriat" – deși rareori există un parteneriat adevărat atunci când puterea este distribuită inegal între cele două părți. Președintele își poate demite consilierul pentru securitate fără procedură sau avertisment și are autoritatea de a-și impune preferințele fără notificare formală sau discuție. Și, indiferent de contribuția consilierului pentru securitate, președintele poartă responsabilitatea finală a deciziilor.

În ciuda acestor realități, Nixon nu m-a tratat niciodată ca pe un subordonat când a fost vorba de probleme de securitate națională și de politică externă, ci, mai degrabă, ca pe un fel de coleg din domeniul universitar. Nu mi-a acordat același respect în domeniul politicii interne sau al politicii electorale. Nu am fost niciodată invitat la întâlniri pe aceste teme (cu excepția episodului „Dosarele de la Pentagon", când s-au scurs documente confidențiale de la Departamentul Apărării).

Relația noastră a îmbrăcat de la început această formă colegială. De-a lungul timpului, Nixon a evitat referirile derogatorii la asocierea mea anterioară cu Nelson Rockefeller. Chiar și atunci când era supus unei presiuni mari, comportamentul lui față de mine a fost invariabil politicos. Această bunăvoință consecventă a fost cu atât mai remarcabilă cu cât, pe lângă fațeta hotărâtă și atentă descrisă în aceste pagini, Nixon avea și o alta – era nesigur în privința imaginii sale, nesigur în privința autorității sale și chinuit de o îndoială de sine sâcâitoare. Cealaltă fațetă a lui Nixon a fost însoțită de o versiune a „spectatorului imparțial" al lui Adam Smith: adică, un al

doilea „tu", stând în afara ta, observându-ți și judecându-ți acțiunile. Mi s-a părut că Nixon a fost bântuit toată viața de o asemenea conștiință de sine critică.

Această parte a lui Nixon implica o căutare neobosită a aprobării – o recompensă care i-a fost frecvent refuzată tocmai de grupurile care contau cel mai mult pentru el. Chiar și în relațiile sale mai vechi, se făcea clar simțit un element de rezervă, iar întâlnirile cu persoane din afara cercului său de apropiați – în special cele cu persoane importante – erau tratate ca și cum ar fi necesitat un fel de punere în scenă. Scopul lui Nixon nu era întotdeauna comunicarea unor informații; dimpotrivă, limbajul său era adesea menit să transmită o impresie despre un anumit scop, care nu fusese neapărat dezvăluit celeilalte părți.

Având în vedere aceste complexități, Nixon avea să facă uneori declarații care nu reflectau întreaga sferă a proiectelor sale. Acest comportament nu trebuie confundat cu indecizia. Și-a exprimat clar obiectivele și le-a urmărit cu hotărâre și cu subtilitate. Însă, totodată, el a căutat adesea să-și rezerve unele opțiuni, alegând momentul și forumul cele mai avantajoase în care să le dezbată.

Combinația acestor calități a produs caracteristicile deosebite ale administrației Nixon. Extrem de bine informat, în special despre chestiunile de politică externă, și foarte eficient în ce privește prezentarea analizelor sale, Nixon era reticent, totuși, la confruntările față în față. Pentru că ura să le transmită ordine directe membrilor cabinetului care nu erau de acord cu el, apela la Haldeman sau la Mitchell pentru această sarcină – sau la mine, în chestiuni de politică externă.

Funcția de consilier al lui Nixon necesita conștientizarea acestui *modus operandi*: comentariile președintelui sau ordinele emise de acesta nu erau întotdeauna menite să fie interpretate sau executate ca atare. Solicitarea adresată lui Haldeman la sfârșitul primei noastre întâlniri, de a instala o linie telefonică directă cu

biroul meu, este un exemplu în acest sens: dorea să-i transmită personalului său că va căuta să mă coopteze în echipă, dar nu era încă pregătit să-mi ofere postul în cazul în care aș fi putut să îl refuz de față cu alții.

Un alt exemplu mai semnificativ: în august 1969, un avion de linie american care zbura de la Roma către Israel a fost deturnat de teroriști palestinieni și redirecționat către Damasc. Când i-am comunicat vestea lui Nixon, care se afla în Florida și lua cina sâmbătă seara cu niște vechi prieteni, el a răspuns: „Bombardați aeroportul din Damasc". Departe de a fi o directivă oficială, această declarație era menită să-i impresioneze pe consilierii săi și pe cei cu care se afla la masă prin hotărârea sa de a pune capăt deturnărilor.

Totuși, Nixon știa prea bine că inițierea unei astfel de acțiuni militare necesita mai mult decât un simplu ordin din partea președintelui. Trebuie să existe o directivă ulterioară, care să conțină instrucțiuni operaționale pentru ministerele care o pun în practică. În așteptarea unei astfel de decizii ulterioare, secretarul apărării, Melvin Laird, șeful de stat major interarme, generalul Earle Wheeler, și cu mine ne-am petrecut o mare parte a serii asigurându-ne că au fost parcurse etapele preliminare pentru un astfel de atac – mai precis, mutarea unui portavion din Flota a Șasea spre Cipru, pentru a-l poziționa în vederea executării ordinului. Deși este obligată să-i execute ordinele, echipa președintelui este, totodată, obligată să-i ofere posibilitatea deplină de a reflecta asupra implicațiilor acțiunilor sale.

În acest caz, Nixon a rezolvat chestiunea în dimineața următoare. În ședința de informare de dimineață, i-am adus la cunoștință situația ostaticilor de pe aeroportul din Damasc, anunțându-l că navele Flotei a Șasea se aflau acum în apropierea Ciprului. „S-a mai întâmplat altceva?" a întrebat el. Când i-am răspuns că nimic, el a replicat cu un singur cuvânt – „Bine" – rostit fără a mișca nici un mușchi facial. Nu s-a spus și nici nu s-a făcut nimic altceva în legătură cu atacul aerian.[2]

Astfel, anturajul apropiat al lui Nixon a aflat că declarațiile radicale nu erau neapărat menite să ducă la acțiuni explicite. Adesea, acestea transmiteau o stare de spirit sau erau folosite pentru a evalua opiniile unui interlocutor. Pentru a amâna acțiuni ireversibile până când președintele putea lua o decizie chibzuită, Haldeman a înființat un sistem prin care să se asigure că ședințele lui Nixon din Biroul Oval se derulau în prezența unui consilier prezidențial. La rândul lor, consilierii de rang înalt erau obligați să transmită directive prin intermediul șefului de cabinet de la Casa Albă. Puteau apărea probleme atunci când cei care nu interacționau frecvent cu președintele se aflau în compania sa, în timp ce acesta dezbătea opțiunile sale cu privire la o chestiune cu el însuși. Ilustrativă în acest sens este explicația concisă a fostului consilier al lui Eisenhower – și prieten al lui Nixon – Bryce Harlow privind dezastrul Watergate: „Un idiot a intrat în Biroul Oval și a făcut ceea ce i s-a spus".

Deloc surprinzător, felul în care Nixon își evalua propriile calități era mai puțin evaziv decât ar putea sugera relatarea de mai sus. La scurt timp după vizita mea secretă în China din iulie 1971 – și după anunțul lui Nixon că va efectua el însuși o deplasare în anul următor –, Nixon mi-a trimis recomandări pentru informarea presei. Folosind persoana a treia pentru a face referire la sine, el a scris:

> O abordare eficientă pe care o puteți folosi în discuțiile cu presa se referă la faptul că RN este extrem de bine pregătit pentru această întâlnire și că are caracteristici și experiențe similare cu [premierul chinez Zhou Enlai], oricât de ironic ar părea în multe privințe. Enumăr doar câteva dintre elementele care ar putea fi subliniate.
>
> (1) Convingeri puternice.
>
> (2) A ajuns la putere în ciuda greutăților.
>
> (3) Are cea mai bună prestație în timpul unei crize. Rece. De neclintit.

(4) Un lider dur, îndrăzneț, puternic. Este dispus să riște dacă este necesar.
(5) Un om cu o viziune pe termen lung, nu este preocupat niciodată de titlurile de mâine, ci de modul în care va arăta politica în viitor.
(6) Un om cu o gândire filosofică.
(7) Un om care nu folosește notițe – în întâlniri cu 73 de șefi de stat și de guvern, RN a purtat discuții ore întregi fără notițe…
(8) Un om care cunoaște Asia și a dorit în mod deosebit să se deplaseze în Asia și să studieze Asia.
(9) Un om care, din punctul de vedere al stilului personal, este foarte puternic și foarte dur, dacă este necesar – rece –, dar subtil și părând aproape blând. De obicei, cu cât poziția sa este mai dură, cu atât vocea sa este mai joasă.[3]

Este evident că nota constituie o dovadă deopotrivă a nesiguranței simptomatice și a autopromovării hotărâte. Cu toate acestea, autoevaluarea lui Nixon era, în esență, exactă: el avea o experiență bogată în politica externă; acționa cel mai eficient într-o criză; era îndrăzneț, dar înclinat spre deliberări și analize atente, uneori chinuitoare; avea un apetit enorm pentru informație; avea o viziune pe termen lung, se implica în reflecții serioase privind provocările cu care se confrunta națiunea și avea adesea cea mai bună prestație la întrunirile atent coregrafiate și foarte încordate cu alți lideri mondiali – cel puțin cele care implicau prezentări, mai degrabă decât negocieri. Faptul că a fost preocupat de aparența de a fi la conducere – într-atât încât își cosmetiza uneori palmaresul – nu este în contradicție cu realizările administrației sale.

Având în vedere mizele naționale implicate și faptul că deciziile trebuiau luate adesea sub presiunea timpului, relațiile dintre funcționarii de rang înalt de la Casa Albă nu pot fi complet lipsite de fricțiuni. În cazul meu, nesiguranțele lui Nixon au condus ocazional la resentimente din partea președintelui, atunci când mass-

media a subliniat contribuția mea la politica națională în defavoarea contribuției acestuia. Filosoful francez Raymond Aron – prietenul meu de o viață și mentorul meu intelectual – a remarcat odată că relatările ample din presă cu privire la rolul meu au servit drept alibi pentru ostilitatea acesteia față de Nixon. Tensiunile rezultate au fost rareori abordate explicit – și, chiar și atunci, niciodată de Nixon însuși, ci de colaboratori precum Haldeman sau consilierul pentru afaceri interne, John Ehrlichman.

Cu toate acestea, nu m-am confruntat niciodată cu genul de limbaj pe care, așa cum am aflat mai târziu, Nixon îl folosea ocazional cu alții. Când au fost făcute publice stenogramele conversațiilor lui Nixon din Biroul Oval, l-am sunat pe George Shultz (care fusese director de buget și secretar al Trezoreriei) pentru a-l întreba dacă m-am obișnuit eu într-atât cu limbajul ofensator, încât nu-mi mai amintesc dacă Nixon îl folosea. Amintirile lui Shultz erau comparabile cu ale mele; în relațiile noastre cu el, limbajul lui Nixon fusese politicos și pretențios.

Neajunsurile lui Nixon – anxietatea sa, nesiguranțele care-l făceau să dorească să obțină maximum de respect, reticența de a se confrunta cu dezacordurile față în față – i-au afectat în cele din urmă președinția. Dar realizările carierei lui Nixon necesită recunoaștere, pentru că au presupus un efort uimitor de a depăși niște inhibiții care ar fi înfrânt un lider mai slab.

Procesul decizional privind securitatea națională în administrația Nixon

La Casa Albă, fiecare administrație stabilește un cadru decizional pentru a facilita alegerile pe care doar comandantul suprem este în măsură să le facă. De îndată ce a fost numit șef de cabinet, Haldeman a organizat lucrurile la Casa Albă în așa fel încât să-i permită lui Nixon să-și echilibreze convingerile și inhibițiile, ascunzându-și slăbiciunile, ajungând totodată la un nivel considerabil de coerență.

În general, discuțiile cu președintele se purtau în prezența unuia dintre cei doi consilieri prezidențiali de la Casa Albă: Ehrlichman, pentru politica internă, și eu, pentru chestiunile de securitate națională. Birourile noastre erau responsabile să-l pregătească pe președinte pentru fiecare întâlnire următoare, schițând atât problemele care ar putea fi abordate, cât și potențialele răspunsuri. Nixon studia aceste recomandări cu atenție înainte de întâlniri, dar nu a avut niciodată notițe în fața lui în timpul conversației propriu-zise.

Când Nixon și cu mine ne aflam amândoi la Washington, eram în general prima persoană cu care discuta. L-am însoțit în călătoriile sale în străinătate și am participat la fiecare reuniune oficială. Când oricare dintre noi călătorea în țară, comunicam, de obicei prin telefon, cel puțin o dată pe zi. Primul subiect de pe agenda noastră era, în general, Informarea zilnică a președintelui, pregătită de Central Intelligence Agency. Dacă nu era o situație de criză, Nixon dedica relativ puțin timp chestiunilor de zi cu zi și mult mai mult contextului istoric sau dinamicii unei anumite regiuni sau situații. Se axa mereu pe lucrurile care constituiau puncte potențiale de cotitură sau decizii-cheie iminente. În timpul acestor discuții, care se prelungeau frecvent de-a lungul mai multor ore, s-a conturat gândirea strategică a administrației Nixon.

Ca fost vicepreședinte al lui Eisenhower, Nixon a căutat să reproducă procedurile de securitate națională ale predecesorului său, adaptându-le totodată la necesitățile sale. În acest scop, el i-a solicitat generalului Andrew Goodpaster, care coordonase un timp Consiliul pentru Securitate Națională al lui Eisenhower, să colaboreze cu mine la crearea unei structuri comparabile.[4] În administrația Eisenhower, personalul CSN se pregătea, în esență, pentru reuniuni adunând opiniile ministerelor. În administrațiile ulterioare, Kennedy și Johnson, personalul lui Goodpaster a fost transformat de McGeorge Bundy și Walt Rostow într-o echipă de circa

cincizeci de profesioniști, inclusiv cadre universitare, care contribuiau cu informații de substanță la pregătirea reuniunilor CSN. În administrația Nixon, Consiliul a avut o dimensiune similară; în perioada contemporană, numărul membrilor a ajuns la 400.[5]

La începutul tranziției de la o administrație la alta, când Goodpaster și cu mine am făcut apel la Eisenhower, care se afla pe atunci la spitalul Walter Reed, suferind de o boală de inimă în fază terminală, întrețineam încă ideea (o moștenire a vremurilor petrecute la Harvard) că mintea fostului președinte era la fel de vagă ca gramatica pe care o etala ocazional în conferințele sale de presă. Am aflat repede că lucrurile stăteau altfel. Era familiarizat cu problemele de securitate națională, precum și cu ramificațiile lor administrative. Trăsăturile feței lui Eisenhower erau vii și expresive, emanând încredere de sine, rezultat al deceniilor în care se aflase în funcții de decizie. Felul său de a vorbi era convingător, direct și elocvent.

După ce i-a urat bun-venit lui Goodpaster, Eisenhower și-a făcut imediat cunoscut punctul de vedere. Poate că era cazul să aflu că el nu fusese în favoarea numirii mele în funcția de consilier pentru securitate, a spus el, pentru că nu considera cadrele universitare pregătite adecvat pentru luarea deciziilor la nivel înalt. Cu toate acestea, avea să mă ajute pe cât posibil. În opinia sa, abordarea președintelui Johnson, în care Departamentul de Stat coordonase latura interministerială a procesului de securitate națională, nu a funcționat deoarece Departamentul Apărării opusese rezistență conducerii statului și, în orice caz, personalul din Departamentul de Stat era mai potrivit pentru dialog decât pentru luarea unor decizii strategice.

Apoi, Eisenhower ne-a prezentat recomandările sale, care, în esență, presupuneau plasarea operațiunii de securitate națională în responsabilitatea consilierului pentru securitate de la Casa Albă. Consilierul pentru securitate sau reprezentantul acestuia urma să coordoneze

diferite subcomisii regionale și tehnice. Apoi, o comisie la nivel de secretar adjunct trebuia să verifice deliberările acestor grupuri pentru Consiliul de Securitate Națională.

Goodpaster a redactat o propunere privind aceste recomandări, iar Nixon a adoptat-o. Practic, structura a rămas intactă de atunci. Cu toate acestea, odată cu fiecare administrație, elemente intangibile ale personalității aveau să afecteze inevitabil distribuția de putere reală.

În timpul întâlnirilor CSN la care erau prezenți oficialii desemnați ai cabinetului (secretarul de stat, cel pentru apărare și cel al Trezoreriei, precum și directorul CIA), Nixon era priceput la formulări care implicau un scop dorit, fără a se angaja în direcția unei anumite puneri în practică. Explorarea opțiunilor a devenit modalitatea sa de a obține informații despre potențiale direcții de acțiune fără a implica o confruntare cu privire la o decizie; această abordare i-a permis președintelui să separe politica pe termen lung de procesele de zi cu zi. Totodată, i-a permis să înțeleagă paleta de opțiuni ca și cum ar fi avut de-a face cu o problemă intelectuală abstractă, independentă de preferințele personale sau de prerogativele ministeriale. Ori de câte ori era fezabil, decizia reală a lui Nixon era transmisă ulterior, când – nu îmi vine în minte nici o excepție – el nu era nevoit să se confrunte față în față cu dezaprobarea.

Adoptarea planului lui Eisenhower privind CSN a facilitat intenția mai veche a lui Nixon de a controla politica externă de la Casa Albă. O directivă privind securitatea națională emisă în numele său anunța planul său de acțiune. În situații deosebit de controversate – cum ar fi, de exemplu, în incursiunea din 1970 în Cambodgia de urmărire a diviziilor nord-vietnameze staționate acolo –, Haldeman sau procurorul general, John Mitchell, i-au transmis personal decizia finală ministrului de resort, indicând că aceasta nu mai putea face obiectul nici unei discuții.

Inhibițiile lui Nixon nu i-au limitau acțiunile decisive. În momentele de criză, el a coordonat procesul, chiar dacă

indirect, prin intermediul echipei mele. Și în câteva situații-cheie – ca în 1972, cu ocazia reacției la „Ofensiva de Paște" a Vietnamului de Nord împotriva Sudului, sau în octombrie 1973, în cazul transportului aerian strategic de arme și de provizii către Israel în timpul Războiului de Yom Kippur – el a intervenit emițând un ordin direct.

Până în ianuarie 1969, când Nixon a preluat funcția, natura dezbaterilor americane privind Vietnamul suferise o prefacere. Disputele interne inițiale cu privire la Asia de Sud-Est își menținuseră caracterul tradițional: implicau dezacorduri privind mijloacele pentru atingerea scopurilor convenite. Universitățile dezbăteau situația din Vietnam în cadrul unor „colocvii", buna-credință a părților adverse fiind de la sine înțeleasă. În timpul mandatului lui Johnson, criticile privind comportamentul american în Vietnam au luat în vizor tocmai această chestiune a bunei-credințe. Opozanții au declarat războiul imoral și contrar valorilor tradiționale americane. Reacția lor a fost o provocare atât la adresa politicilor statornicite, cât și la adresa legitimității morale a administrațiilor succesive – într-atât încât unii activiști antirăzboi au încercat să submineze însăși funcționarea guvernului prin demonstrații publice uriașe, care durau uneori zile în șir. O altă tactică a fost scurgerea masivă de informații guvernamentale confidențiale, justificată de o definiție a guvernării deschise, incompatibilă cu noțiunea de confidențialitate.

„Confidențialitatea", a recunoscut Nixon în memoriile sale, „presupune fără îndoială plata unui preț mare, sub forma unui schimb de idei mai puțin liber și creativ în cadrul guvernului." Dar, a adăugat el, aceasta este întotdeauna necesară într-o oarecare măsură în afacerile de stat. „Pot spune fără echivoc că, fără confidențialitate, nu ar fi existat nici o deschidere către China, nici un acord SALT cu Uniunea Sovietică și nici un acord de pace care să pună capăt Războiului din Vietnam."[6]

În această privință, Eisenhower mi-a oferit o lecție esențială despre ce înseamnă să fii funcționar la

Washington. La mijlocul lui martie 1969, când fostul președinte era evident din ce în ce mai slăbit, Nixon m-a invitat la o discuție prin care să îl informeze pe predecesorul său despre o întâlnire recentă a CSN pe tema Orientului Mijlociu, care abordase prezența militară sovietică din ce în ce mai puternică în regiune și reacția noastră de echilibru între măsuri diplomatice și alte tipuri de măsuri. Dat fiind că era în curs de luare a unei decizii, Nixon mi-a cerut să-i prezint lui Eisenhower opțiunile discutate de CSN.

A doua zi dimineață, conținutul ședinței CSN a apărut în presă. Generalul Robert Schulz, consilierul militar al lui Eisenhower, m-a sunat foarte devreme în acea dimineață pentru a-mi face legătura cu fostul președinte. Dezlănțuind un torent de insulte care nu erau de obicei asociate cu imaginea sa publică benignă, Eisenhower m-a criticat pentru limitarea opțiunilor lui Nixon provocată de scurgerea în presă a deliberărilor CSN. Când l-am întrebat dacă el considera că scurgerea provenea de la echipa mea, a parcurs un alt catalog de invective pentru a sublinia că misiunea mea era să protejez confidențialitatea informațiilor în întregul sistem de securitate națională. Nu îmi îndeplineam această misiune, dacă eu consideram că se referă doar la securitatea propriei mele echipe.

Răspunsul meu – că eram în funcție de doar două luni și făcusem tot posibilul pentru a controla scurgerea în acel timp – nu a fost întâmpinat mai favorabil. „Tinere" – aveam pe atunci patruzeci și șase de ani – „dă-mi voie să-ți dau un sfat fundamental", a spus Eisenhower pe un ton aproape patern. „Nu spune niciodată nimănui că nu poți îndeplini o sarcină care ți-a fost încredințată." Acestea au fost ultimele cuvinte pe care le-am auzit de la Eisenhower. A murit două săptămâni mai târziu.

Viziunea lui Nixon despre lume

Felul în care Nixon evalua trecutul și intuițiile sale despre viitor derivau deopotrivă din experiența sa internațională substanțială ca personaj politic și din anii de reflecție când nu era o figură politică. Deplasările internaționale în calitate de vicepreședinte – și presupus viitor candidat la președinție – l-au adus în contact cu lideri mondiali care au căutat să înțeleagă gândirea americană și să-și evalueze propriile perspective de viitor. În aceste cercuri, el a fost tratat ca o figură serioasă – o atitudine care nu era întotdeauna evidentă printre adversarii interni sau pentru jurnaliști.

Convingerile lui Nixon cu privire la politica externă nu se încadrau perfect în categoriile politice existente. În cariera sa de membru al Congresului, el a fost implicat evident în dezbaterea privind procesul lui Alger Hiss, fost funcționar în Departamentul de Stat și presupus agent sovietic, pe care o mare parte din clasa politică îl considera victima unei „vânătoare de vrăjitoare" – până când a fost condamnat pentru mărturie mincinoasă și închis (și chiar și după aceea). Astfel, până la învestirea lui Nixon, atât conservatorii, cât și liberalii aveau o concepție bine formată despre el. Conservatorii îl considerau un anticomunist ferm și un războinic dur și rece, așteptându-se să facă dovada unui stil de diplomație prin confruntare. Liberalii erau îngrijorați că ar putea iniția o perioadă de etalări ale puterii americane în străinătate și de controverse interne.

Părerile lui Nixon privind politica externă erau mult mai nuanțate decât felul în care le percepeau criticii săi. Modelat de experiențele sale ca funcționar public în marină în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în Congres și în calitate de vicepreședinte, el era ferm convins de legitimitatea fundamentală a modului de viață american, în special de oportunitățile de mobilitate socială, personificate de propria sa viață. În conformitate cu adevărurile vremii privind politica externă, el credea în responsabilitatea specială a Americii de a apăra cauza libertății la nivel internațional și, în special, libertatea

aliaților democratici ai Americii. În încercarea de a pune capăt conflictului din Vietnam, pe care îl moștenise, el a fost mânat de spectrul impactului unei retrageri americane asupra credibilității națiunii ca aliat, dar și ca putere și prezență în lume în general.

Viziunea lui Nixon despre îndatoririle internaționale ale Americii a fost prezentată într-un discurs din 6 iulie 1971, în care el a explicat obligația SUA în Vietnam în termeni nepartizani, fără a da vina nici pe predecesorii săi democrați, nici pe stânga care se opunea războiului. El a conștientizat și a enumerat criticile la adresa politicii SUA care prevalau la acea vreme:

> Statelor Unite nu li se poate încredința puterea; Statele Unite ar trebui să se retragă de pe scena mondială și să se ocupe de propriile probleme și să lase conducerea mondială în seama altcuiva, pentru că facem dovadă de imoralitate în politica noastră externă.[7]

Acceptând că, la început, SUA au făcut pași greșiți în Vietnam, la fel ca și în alte războaie, el a pus apoi întrebarea esențială: „Ce altă națiune din lume ați dori să se afle în poziția de putere dominantă?“ America era:

> o națiune care nu a căutat poziția mondială dominantă. Ni s-a acordat din cauza a ceea ce s-a întâmplat în al Doilea Război Mondial. Dar iată că este o națiune care și-a ajutat foștii dușmani, care este acum generoasă cu cei care i-ar putea fi adversari [...] pe care lumea este foarte norocoasă [...] să o aibă drept lider mondial.[8]

Deși Nixon și-a reiterat viziunea postbelică privind poziția de lider global a SUA, el a contestat luările de poziție despre prevalența politicii externe americane. Atunci, ca și acum, o importantă școală de gândire susținea că stabilitatea și pacea erau starea normală a afacerilor internaționale, iar conflictul era consecința fie a unei neînțelegeri, fie a relei-voințe. Odată ce puterile ostile erau depășite sau învinse decisiv, armonia sau încrederea fundamentală avea să reapară. În această

concepție prin excelență americană, conflictul nu era inerent, ci artificial.

Percepția lui Nixon a fost mai dinamică. El considera că pacea era o stare de echilibru fragil și fluid între marile puteri, un echilibru precar care, la rândul său, constituia o componentă vitală a stabilității internaționale. Într-un interviu pentru revista *Time* din ianuarie 1972, el a subliniat că echilibrul de putere era o condiție prealabilă pentru pace:

> Atunci când o națiune devine infinit mai puternică în raport cu potențialul său rival, apare pericolul războiului. Deci, cred într-o lume în care Statele Unite sunt puternice. Cred că va fi o lume mai sigură și o lume mai bună dacă Statele Unite, Europa, Uniunea Sovietică, China și Japonia sunt puternice și sănătoase, fiecare echilibrându-se una pe cealaltă, nu jucând una împotriva celeilalte, un echilibru real.[9]

Oricare dintre marii oameni de stat britanici din secolul al XIX-lea ar fi făcut o declarație similară despre echilibrul de putere din Europa.

Deși Europa[26] și Japonia nu s-au materializat niciodată ca puteri de anvergură similară în timpul mandatului lui Nixon, „triangularea" dintre China și Uniunea Sovietică a devenit un principiu al politicii SUA începând de la Nixon și până la sfârșitul Războiului Rece și nu numai; într-adevăr, acest lucru a avut o contribuție importantă la rezultatul pozitiv al conflictului.

Nixon și-a plasat strategia într-un context american specific. La începutul secolului XX, Theodore Roosevelt (1901–1909) exprimase opinia că, într-o zi, America va moșteni rolul Marii Britanii de menținere a echilibrului global – care se baza pe experiența menținerii unui echilibru de putere pe continentul european.[10] Dar președinții următori au evitat acest tip de analiză. În schimb, viziunea susținută de Woodrow Wilson (1913–1921) a devenit dominantă – anume că stabilitatea internațională trebuie căutată prin intermediul securității

colective, definite prin aplicarea comună a dreptului internațional: în cuvintele lui Wilson, „nu un echilibru de putere, ci o comunitate de putere; nu rivalități organizate, ci o pace comună organizată“[11].

Nixon a căutat să readucă în politica externă americană gândirea lui Theodore Roosevelt privind echilibrul de putere. La fel ca Roosevelt, el a considerat că interesul național era obiectivul definitoriu în urmărirea strategiei naționale și a politicii externe. Recunoscând că interesele naționale sunt adesea în tensiune unele cu altele și nu întotdeauna reconciliabile prin așa-numite rezultate „win-win“, el a considerat că sarcina oamenilor de stat era identificarea și gestionarea acestor diferențe; acest lucru se putea realiza fie prin atenuarea lor, fie, atunci când era necesar și în ultimă instanță, prin depășirea lor cu forță. În astfel de cazuri extreme, el tindea să aplice o maximă pe care le-o spunea frecvent colaboratorilor săi: „Plătiți același preț când faceți politică fără entuziasm sau ezitant ca atunci când o faceți corect și cu siguranță“.

În viziunea lui Nixon despre politica externă, Statele Unite trebuiau să fie principalul modelator al unui sistem fluid de echilibre schimbătoare. Acest rol nu avea un punct terminus definibil, dar dacă America ar renunța la el, în opinia sa, ar fi un haos global. Responsabilitatea permanentă a Americii era participarea la un dialog internațional și preluarea conducerii acelui dialog acolo unde era cazul. Prin urmare, în discursul de învestire, Nixon a proclamat „o nouă eră a negocierilor“.

Diplomație și legături

Politica externă a lui Nixon a evidențiat o abordare dual în raport cu adversarii: pe de o parte, consolidarea puterii și a aliațelor americane, în special Alianța Atlantică; pe de alta, menținerea unui dialog constant cu adversarii, precum Uniunea Sovietică și China, prin „era negocierilor“. Prin crearea unor legături între proiectele geopolitice și cele ideologice, Nixon a căutat să

depășească două obstacole care îngreunaseră sarcina americanilor de a face față provocărilor lor internaționale.

În *Diplomație* (1994), am etichetat aceste concepte drept abordarea psihiatrică *versus* abordarea teologică. Primul susține că negocierile sunt scopuri în sine, astfel încât, odată ce statele adversare se întâlnesc față în față, disputa lor poate fi tratată ca o neînțelegere gestionabilă și potențial rezolvabilă, aproape asemănătoare certurilor personale. În abordarea teologică, adversarii sunt văzuți ca niște necredincioși sau apostați, iar însuși faptul de a negocia cu ei este considerat un fel de păcat.[12]

În schimb, Nixon a văzut negocierile ca un aspect al strategiei generale, ca parte a unei rețele continue de factori relevanți – printre aceștia, cei diplomatici, economici, militari, psihologici și ideologici. În ciuda faptului că era un anticomunist înverșunat, Nixon nu a considerat că diferențele ideologice în raport cu statele comuniste erau bariere în calea angajării diplomatice. Dimpotrivă, pentru el, diplomația a fost metoda preferată de a zădărnici planurile ostile și de a transforma relațiile adverse fie în angajare, fie în izolarea adversarului. Astfel, deschiderea către China s-a bazat pe convingerea că rigiditățile comuniste ale lui Mao Zedong puteau fi contrabalansate prin exploatarea amenințării sovietice la adresa securității Chinei. Totodată, în timpul războiului arabo-israelian din octombrie 1973, convingerea sa că simpatizanții Moscovei din Orientul Mijlociu nu vor fi capabili să-și atingă obiectivele regionale prin forță a creat o deschidere strategică și psihologică pentru a slăbi influența sovietică și a pune America în situația de a intermedia pacea.

Nixon nu a fost niciodată tentat de ideea că stabilirea unei relații personale cu liderii străini ar putea transcende interese naționale opuse. „Toți trebuie să recunoaștem că între Statele Unite și Uniunea Sovietică există diferențe foarte profunde și fundamentale“, a spus Nixon într-un discurs din 1970, de la Adunarea Generală a ONU, explicând că a gândi altfel „ar submina gravitatea

dezacordurilor noastre. Progresul real în relațiile noastre necesită elemente specifice, nu doar de atmosferă. O destindere reală se construiește printr-o serie de acțiuni, nu printr-o schimbare superficială a stării de spirit aparente."[13] Negocierea cu adversari ideologici dintr-o poziție de forță avea să ducă la o ordine favorabilă intereselor și aspirațiilor de securitate americane.

Urmând aceste principii, Nixon, la începutul primului său mandat, a obținut aprobarea Congresului privind sistemul național de apărare antirachetă – o inițiativă pe care mulți au văzut-o ca o provocare agresivă la adresa Moscovei. Cu toate acestea, în următoarele decenii, sistemul de apărare antirachetă s-a dovedit o componentă indispensabilă a strategiei. La fel, când forțele siriene susținute și echipate de sovietici au invadat Iordania în 1970, Nixon a invocat o alertă regională; iar când premierul sovietic, Leonid Brejnev, a amenințat să intervină la sfârșitul Războiului de Yom Kippur, în octombrie 1973, Nixon a declanșat o alertă globală. Deși era de neclintit în privința îngrădirii Uniunii Sovietice, țelul său suprem era construirea unei structuri de pace. Explicându-și perspectiva în fața Adunării Generale a ONU în 1970, Nixon a spus: „Puterea este un fapt al vieții internaționale. Obligația noastră reciprocă este de a disciplina această putere, de a căuta împreună cu alte națiuni să ne asigurăm că este folosită pentru a menține pacea, nu pentru a amenința pacea"[14].

Totuși, cum trebuia definită și obținută „pacea"? Aparent, George Kennan, arhitectul vizionar al politicii de control de după al Doilea Război Mondial – alături de secretarii de stat Dean Acheson și John Foster Dulles –, se mulțumise să aștepte declinul Uniunii Sovietice, consolidând puterea americană, încrezător că istoria va aduce în cele din urmă transformarea sau colapsul Uniunii Sovietice. Dar două decenii marcate de un impas tensionat în privința armelor termonucleare, agravate de trauma Războiului din Vietnam, au făcut SUA să aibă nevoie de o strategie mai activă. Politica lui Nixon a fost

concepută pentru a determina Moscova și Beijingul să accepte legitimitatea sistemului internațional și să se comporte potrivit unor principii compatibile cu interesele și cu valorile de securitate ale Americii, exploatându-și diferendele prin diplomație.

Nixon s-a descris drept un negociator priceput. Acest lucru era corect în privința discuțiilor de ansamblu, menite să atragă un interlocutor într-un dialog strategic. Dar reticența lui față de confruntarea directă l-a împiedicat să se implice în echilibrarea și în ajustarea reciprocă a nuanțelor prin care operează diplomația.

În orice caz, negocierea unor acorduri diplomatice detaliate este o artă de la care președinții ar fi bine să se abțină. Dată fiind uriașa încredere în sine necesară pentru a ajunge în poziția de top, președinții, ca negociatori, sunt susceptibili să se dovedească fie prea îngăduitori, fie prea agresivi (sau ambele) – în prima situație, atunci când se bazează pe capacitatea lor de a manipula prin farmecul personal, iar în a doua situație, când exploatează presiunile care le-au facilitat ascensiunea pe plan intern și pun semnul de egalitate între diplomație și confruntare.

Un impas diplomatic între lideri de top complică orice ajustare *în cadrul* guvernanței interne a ambelor părți – un alt motiv pentru care problemele detaliate ar trebui tratate în eșaloanele inferioare, unde experiența tehnică este mai concentrată și indulgența mai puțin amenințătoare la nivel personal. Dacă rămân doar câteva chestiuni pentru etapa finală, liderii vor avea libertatea de a încununa un rezultat substanțial cu o ajustare simbolică și cu înfloriturі festive.

Punctele forte ale lui Nixon, ca om de stat, se poziționau la cele două extremități ale strategiei geopolitice: rigoare analitică în concepție și îndrăzneală deosebită în execuție. Era excepțional în dialogurile despre obiective pe termen lung și în eforturile de a-și atrage omologul către pragul unei acțiuni strategice. Deși neliniștit la Summitul de la Moscova din 1972, în timpul negocierilor față în față cu Brejnev privind detaliile

limitărilor armelor strategice, Nixon a fost dornic să discute cu Zhou Enlai principiile geopoliticii americano-chineze (și a făcut-o eficient) în timpul Summitului de la Beijing din același an, punând bazele unei strategii paralele SUA–China de contracarare a ambițiilor sovietice privind hegemonia globală.

Nixon și-a combinat atitudinea față de negocieri cu o strategie nonconformistă din perspectiva politicii externe: crearea de legături. Pe 4 februarie 1969, el a trimis o scrisoare către secretarul de stat, William Rogers, și secretarul apărării, Melvin Laird, subliniind abordarea noii administrații.[15] Esența acesteia constituia o separare spectaculoasă de tendința administrațiilor anterioare de a compartimenta chestiuni aparent disparate:

> Știu că administrația anterioară a considerat că, atunci când percepem un interes reciproc cu URSS într-o anumită chestiune, ar trebui să avem în vedere un acord și să încercăm să îl izolăm cât mai mult posibil de suișurile și coborâșurile conflictelor pe alte teme. Poate că acest lucru are sens în numeroase chestiuni bilaterale și practice, cum ar fi schimburile culturale sau științifice. Dar, în ce privește problemele cruciale ale zilelor noastre, cred că trebuie să încercăm să avansăm pe un front cel puțin suficient de larg, pentru a arăta clar că vedem o relație între problemele politice și cele militare.[16]

Memorandumul a stârnit neliniște, ca să nu spunem mai mult, în rândul susținătorilor viziunii predominante, care presupunea negocierea problemelor pe măsură ce apăreau, pentru a preveni contaminarea zonelor în care exista un potențial de cooperare. O astfel de abordare reflecta structura departamentală a guvernului, în care ministere și birouri separate făceau lobby pentru „direcția“ preferată. Nixon și-a dat seama că, la acea vreme, o astfel de segmentare risca să-i permită Uniunii Sovietice să stabilească agenda și să folosească negocierile ca acoperire pentru a-și promova țelurile imperiale.

În cele din urmă, abordarea lui Nixon a modificat puternic calculele sovieticilor. La trei săptămâni după ce Nixon și-a anunțat pe 15 iulie 1971 intenția de a vizita China, a fost invitat la un summit la Moscova. În mai 1972 – la doar trei săptămâni după ce a ordonat bombardarea Vietnamului de Nord și minarea portului Haiphong și la trei luni după întâlnirea de la nivel înalt de la Beijing – un summit de o săptămână între SUA și URSS la Moscova avea să demonstreze dorința Uniunii Sovietice de stabilizare a relațiilor cu America. Tratatul de limitare a armelor strategice (SALT I), Tratatul privind rachetele antibalistice (ABM) și Acordul privind incidentele pe mare au fost semnate de Nixon și Brejnev în timpul acelui summit, ca pași către obiectivul propus de Nixon în discursul său de învestire: consolidarea „structurii de pace". Tratatul de interzicere a testelor nucleare subterane din 1974 a reprezentat continuarea procesului, la fel și Acordurile de la Helsinki din 1975, care au fost convenite în timpul administrației ulterioare, în mandatul lui Gerald Ford.

Aceste acorduri au scos în evidență un alt termen – destindere – care a ajuns să fie asociat cu politica externă a lui Nixon și a suscitat controverse. Derivat din infinitivul francez *détendre* („a destinde") și, prin urmare, învăluit în implicații insondabile, acest termen presupunea o relaxare a tensiunilor dintre superputeri. Principala obiecție la adresa acestuia a fost afirmația că diplomația americană ar trebui să se concentreze pe subminarea și, în cele din urmă, pe distrugerea sistemului sovietic și a celorlalți adversari. În contrapartidă, Nixon și cu mine am susținut că declararea răsturnării întregului sistem ca obiectiv definitoriu ar eclipsa orice controversă, riscând o confruntare supremă într-o eră a armelor de distrugere în masă și a tehnologiei revoluționare în alte domenii. În schimb, noi eram în favoarea unei poziții militare puternice, dublate de un tip de diplomație care să apere interesele strategice americane prin intermediul mai multor opțiuni.

Un alt scop al destinderii a fost acela de a le oferi sovieticilor o miză în aspecte-cheie ale relației americano-sovietice. Relațiile urmau să fie încurajate atunci când conduita URSS era responsabilă și reținută sau modificată în perioadele de tensiuni. Abordările bazate pe forță și pe diplomație erau menținute pe masă simultan și folosite ca parte a aceleiași strategii. După cum vom vedea, Statele Unite au răspuns ferm provocărilor cu risc ridicat, oferind stimulente maxime pentru o atitudine reținută a celeilalte părți – ca în criza din Iordania din 1970, în conflictul din Asia de Sud din 1971 și în războiul din Orientul Mijlociu din 1973. Totodată, viziunea conviețuirii cu adversarii a fost mereu disponibilă.

O călătorie în Europa

Prima călătorie în străinătate a lui Nixon în calitate de președinte a avut loc la o lună după învestirea sa, între 23 februarie și 2 martie 1969. Scopul anunțat a fost „restabilirea unui nou spirit de cooperare", după ce diferendele privind politicile referitoare la Vietnam și la Orientului Mijlociu încordaseră relația Americii cu aliații săi europeni.

Dar scopul nobil al călătoriei s-a confruntat cu complexitatea încercărilor tot mai accentuate ale Europei de a-și găsi o nouă identitate. Deși își revenise semnificativ din punct de vedere economic după ravagiile celui de-al Doilea Război Mondial, continentul abia începea procesul de creare a instituțiilor comune și era încă departe de scopul său declarat de a concepe o strategie geopolitică comună. Timp de patru secole, priceperea militară și contribuțiile europenilor la filosofia politică modelaseră lumea. Acum însă, națiunile Europei, mai presus de toate, se temeau de presiunile sovietice susținute de forță militară. Drept urmare, deși considerau indispensabil sprijinul militar american prin intermediul NATO, aliații vizau și obținerea unei autonomii mai mari în conturarea viitorului lor politic și, mai ales, economic.

Nixon se aventurase pentru prima dată în politica externă ca membru al Congresului în Comisia Herter din 1947 – un precursor al Planului Marshall din 1948. Călătoria membrilor comisiei în Europa în toamna anului 1947 a contribuit la modelarea angajamentului de durată al lui Nixon privind o legătură organică între America și continent. La acea vreme, Europa era dornică de o conexiune mai profundă cu America. Un sfert de secol mai târziu, când Nixon a devenit președinte, liderii europeni erau încă preocupați de evoluția internă a continentului, fiind implicați doar nominal în consolidarea parteneriatului politic cu SUA.

Și ca lucrurile să fie mai complicate, în decurs de un an de la vizita lui Nixon, toate guvernele europene importante aveau să fie înlocuite din motive interne. Două luni mai târziu, Charles de Gaulle – care se opusese de două ori apartenenței britanicilor la Comunitatea Europeană, predecesorul UE – s-a pensionat și a fost urmat în funcție de Georges Pompidou. De asemenea, cancelarul Kurt Georg Kiesinger, gazda noastră din Germania, care a urmat practic direcția lui Adenauer, avea să fie înlocuit înainte de finalul anului cu Willy Brandt, care a adoptat o politică mai flexibilă față de Uniunea Sovietică sub egida *Ostpolitik*.[27] Prim-ministrul Harold Wilson, gazda noastră din Marea Britanie, a pierdut alegerile în fața liderului conservator, Edward Heath, care încerca să îndepărteze Londra de Washington, acordând o prioritate mai mare asigurării aderării la Europa unită decât încurajării legăturilor tradiționale ale Marii Britanii cu America. Prin urmare, Nixon s-a îmbarcat într-o călătorie pentru a transmite asigurările pe termen lung ale Americii unui grup de lideri axați pe orizonturile lor politice interne.

Dar acestea nu erau singurele ironii ale vizitei sale de opt zile. Chiar dacă l-au încurajat să inițieze discuții cu Uniunea Sovietică cu privire la controlul armelor nucleare și la încheierea Războiului din Vietnam, gazdele sale s-au arătat neliniștite când a acceptat recomandările lor pe o

bază largă. „La momentul potrivit și cu o pregătire adecvată, Statele Unite vor intra în negocieri cu Uniunea Sovietică privind o paletă largă de chestiuni", a declarat Nixon la sediul NATO de la Bruxelles, recunoscând că astfel de discuții „îi vor afecta pe aliații noștri europeni", deși negocierile urmau să fie purtate de Statele Unite pe cont propriu. Având în vedere acest lucru, el a subliniat importanța menținerii cooperării și unității: „Vom face acest lucru pe baza consultării și cooperării depline cu aliații noștri, deoarece știm că succesul negocierilor depinde de unitatea noastră"[17].

Declarația a generat ambivalență. Aliații europeni au salutat sprijinul împotriva amenințării sovietice, dar s-au arătat neliniștiți cu privire la ceea ce ar putea presupune, de fapt, negocierile americano-sovietice. Pretinsa intenție a lui Nixon de a injecta fluiditate diplomatică într-o situație internațională înghețată a produs un amestec de aprobare și de anxietate, iar apelul său la „consultare autentică cu aliații înainte de fapt" a ridicat semne de întrebare cu privire la coeziunea alianței, care s-au menținut până în zilele noastre.

În mandatul lui Nixon, relația dintre SUA și Europa a evoluat la nivel de cooperare și la nivel consultativ, iar angajamentul personal al lui Nixon față de NATO a fost omniprezent. Au fost explorate și probleme structurale mai profunde, dar nu au fost rezolvate: ce grad de cooperare era necesar în afara zonei Tratatului Nord--Atlantic, de exemplu în Orientul Mijlociu sau în Asia? De câtă unitate avea nevoie Alianța într-o lume fragmentată și marcată de avânt tehnologic? Câtă diversitate ar putea suporta?

O parte din ambivalență poate fi pusă pe seama Războiului din Vietnam, pe care liderii europeni l-au perceput, în general, ca o diversiune în raport cu propriile interese de securitate. Maniera diferită în care America și Europa au evaluat riscul global a creat provocări suplimentare, cum ar fi *Ostpolitik*, care susținea o abordare politică avansată a Uniunii Sovietice.

O transformare semnificativă a relațiilor atlantice s-a produs în timpul celui de-al treilea an al mandatului lui Nixon în domeniul economic. Acordul de la Bretton Woods din 1944 a stabilit rate de schimb fixe între valutele străine și dolar și le-a permis guvernelor să schimbe dolari în aur la 35 de dolari per uncie. Acordul a funcționat bine timp de două decenii, dar la sfârșitul anilor 1960 era supus unei tensiuni tot mai mari.[18] Pe măsură ce și-au revenit după cel de-al Doilea Război Mondial, Europa de Vest și Japonia au acumulat rezerve de dolari – 40 de miliarde de dolari până în 1971, în comparație cu rezervele de aur din SUA în valoare de 10 miliarde de dolari. Neîncrezătoare în capacitatea SUA de a susține convertibilitatea în aur, guvernele străine, în frunte cu Franța, au cerut ca din ce în ce mai mulți dolari să fie schimbați în aur.[19]

Nixon a reacționat cu hotărârea-i caracteristică. În august 1971, el a discutat timp de trei zile la Camp David cu consilierii săi economici. Președintele Rezervelor Federale, Arthur Burns, a încercat să păstreze sistemul Bretton Woods, dar secretarul pentru Trezorerie, John - Connally, și directorul Biroului de Gestiune și Buget, George Shultz, erau în favoarea întreruperii legăturii dolar–aur. Shultz a mers până acolo încât a propus un nou sistem de rate de schimb flotante.[20] Fiind de aceeași părere cu Connally și Shultz, Nixon a considerat că nu mai putea fi menținută convertibilitatea dolar–aur și că orice încercare de a o păstra ar provoca atacuri speculative asupra dolarului. El a anunțat suspendarea temporară a convertibilității dolarului în aur duminică, 15 august.[28]

Această decizie și maniera unilaterală în care a fost luată i-au deranjat pe unii aliați. Franța s-a opus ferm suspendării legăturii. Ministrul francez de finanțe, Valéry Giscard d'Estaing (ulterior președinte al Franței), era îngrijorat de faptul că, fără această legătură, inflația economică americană se putea răspândi în tot sistemul financiar global.[21] La rândul său, Germania de Vest era îngrijorată că schimbarea bruscă și unilaterală anunța o

recrudescență a naționalismului economic.[22] Pentru a calma aceste anxietăți și a contura un nou aranjament monetar pe termen lung, subsecretarul pentru Trezorerie, Paul Volcker, s-a întâlnit cu omologii săi europeni.

Aceste eforturi au culminat cu Acordul Smithsonian din decembrie 1971, care a devalorizat dolarul și a stabilit noi rate de schimb. Dar ratele de schimb fixe s-au dovedit dificil de susținut fără etalonul aur, iar acordul s-a prăbușit în februarie 1973, determinând marile economii să adopte rate de schimb flotante.[23] În ciuda temerilor inițiale, sistemul încă persistă. Deciziile spectaculoase ale lui Nixon de la Camp David au direcționat ordinea monetară globală către un echilibru mai flexibil, dar în cele din urmă mai durabil.

În 1973, Nixon a reacționat la dezbaterile continue privind sistemul monetar, precum și la neliniștea europenilor cu privire la armele nucleare și la Războiul din Vietnam propunând „Anul Europei". Acest lucru a implicat o declarație de parteneriat pe termen lung între Europa și Statele Unite, după încheierea Războiului din Vietnam care se prefigura la acel moment.

Într-un discurs susținut la New York în aprilie 1973, am propus, în numele lui Nixon, ca SUA și partenerii săi europeni să ajungă până la sfârșitul anului la o declarație de scopuri comune atât în domenii politice, cât și strategice – după modelul Cartei Atlanticului, semnată de Franklin Roosevelt și Winston Churchill la 14 august 1941. Scopul era actualizarea eforturilor comune de securitate în raport cu dezvoltarea tehnologică și definirea unor scopuri politice comune în lumina evoluției crizelor din diferite părți ale lumii. Propunerea s-a dovedit prematură. Aliații noștri au fost receptivi la o reformulare a obiectivelor strategice care implicau securitatea lor imediată, dar s-au opus definițiilor globale ale unității politice transatlantice.

Nixon a susținut structura NATO, a apărat ferm libertatea Berlinului și a obținut un statut îmbunătățit pentru acel oraș, ceea ce a pus capăt unui deceniu și mai

bine de crize și de amenințări privind accesul în Berlin. Totodată, el a menținut un dialog politic continuu cu NATO și principalii lideri europeni. După plecarea sa din funcție, inițiativele americane în afara zonei NATO – cum a fost cazul operațiunilor de contrainsurgență din Afghanistan sau Irak – s-au bucurat de sprijin european, dar mai mult pentru a menține angajamentul american de apărare a Europei împotriva Rusiei decât pentru a exprima un scop global comun. Prin urmare, obiectivul suprem al lui Nixon privind o relație organică cu Europa pe probleme globale a rămas pe ordinea de zi până în prezent.

Războiul din Vietnam și încheierea acestuia

Când Nixon și-a început mandatul, SUA erau implicate în Vietnam de aproape două decenii; până la momentul învestirii sale în funcție, în ianuarie 1969, 30 000 de militari americani muriseră în luptă, iar în toată țara avuseseră loc numeroase proteste împotriva războiului, unele dintre ele violente. La prima mea întâlnire cu Nixon de după alegeri, la hotelul Pierre, el a subliniat că era hotărât să pună capăt Războiului din Vietnam în timpul primului său mandat. El le-a făgăduit familiilor militarilor căzuți în lupte un rezultat compatibil cu onoarea Americii. Avea să încerce să obțină acest lucru printr-o diplomație de legături în raport cu Uniunea Sovietică. Poate că și ideea sa de deschidere către China avea să joace un rol. Dar nu dorea să trădeze idealurile. Securitatea popoarelor libere, precum și pacea și progresul la nivel internațional depindeau de restabilirea și, în cele din urmă, de reînnoirea conducerii americane. Era necesar ca eforturile militare și politice să fie în continuare simultane.

SUA se alăturaseră apărării Vietnamului de Sud împotriva insurgenților comuniști trimițând consilieri militari încă din perioada președintelui Harry Truman. Eisenhower a sporit ajutorul american și a mărit numărul

de consilieri militari atașați ai Ambasadei SUA din Saigon de la 35 la aproape 700 până în 1956.[24] Spre finalul celui de-al doilea mandat al său, Eisenhower a conchis că noile rute de aprovizionare deschise odată cu invazia nord-vietnamezilor în Laos și Cambodgia, două țări slabe și neutre de la granița cu Vietnamul de Sud, amenințau progresiv siguranța Saigonului și trebuiau să întâmpine rezistență.

Acest sistem de aprovizionare, numit ulterior Drumul Ho Și Min, traversa jungla sălbatică de-a lungul graniței de vest a Vietnamului de Sud, lungă de peste 960 de kilometri, ceea ce îl făcea dificil de descoperit, de țintit sau de interceptat. Devenise pivotul strategiei nord-vietnameze de a submina și, în cele din urmă, de a răsturna guvernul sud-vietnamez.

În timpul tranziției prezidențiale din 1960, Eisenhower l-a sfătuit pe succesorul său, John F. Kennedy, să desfășoare forțe de luptă americane în regiune și, dacă era necesar, să se opună incursiunilor în țările de graniță neutre. Kennedy nu a urmat imediat sfatul lui Eisenhower, căutând în schimb o soluție politică prin negocieri cu Hanoiul. Rezultatul a fost Acordul internațional privind neutralitatea Laosului din 1962. Dar când guvernul de la Hanoi a încălcat ulterior neutralitatea Laosului printr-o infiltrare sporită, Kennedy a reacționat trimițând 15 000 de soldați americani să antreneze și să consilieze unitățile de luptă sud-vietnameze. Considerând că liderul autocrat al Vietnamului de Sud, Ngo Dinh Diem, nu avea un sprijin larg și voința politică de a câștiga, administrația Kennedy a încurajat armata țării să-l înlocuiască. Acea lovitură de stat, care a dus la asasinarea lui Diem la 2 noiembrie 1963, a golit guvernul sud-vietnamez în toiul unui război civil în care, prin definiție, guvernul asediat este premiul cel mare. Nord-vietnamezii s-au folosit acest prilej pentru a introduce în țară unități de luptă regulate în scopul consolidării forțelor de gherilă.

După asasinarea lui Kennedy pe 22 noiembrie 1963, Lyndon B. Johnson a intensificat eforturile militare ale SUA în Vietnam, la sfatul echipei de securitate națională pe care o moștenise de la Kennedy (singurul disident fiind George Ball, subsecretarul de stat).[29] Totuși, - Johnson avea să realizeze curând că ambiguitățile politice din regiune erau agravate de complexitatea elaborării unei strategii militare.

Însăși amploarea desfășurării militarilor americani într-o locație atât de îndepărtată crea un imperativ pentru America de a pune capăt războiului rapid. Dar strategia guvernului de la Hanoi a fost să prelungească conflictul, astfel încât să-i epuizeze pe americani din punct de vedere psihologic. În confruntarea dintre o armată mecanizată și forțe de gherilă cu baze în junglă, acestea din urmă se bucură de avantaj, în sensul în care câștigă atâta timp cât nu pierd. Până în ianuarie 1969, Vietnamul de Nord consolidase treimea vestică a Laosului și porțiuni din Cambodgia, în care puterea americană nu avea acces, folosindu-le ca baze prin intermediul cărora își trimitea majoritatea proviziilor în Vietnamul de Sud, punând în pericol porțiunea de la extremitatea sudică a Vietnamului de Sud, inclusiv Saigonul. Astfel, se afla din punct de vedere logistic într-o situație favorabilă pentru a testa rezistența americană pe plan intern, prin aplicarea unei strategii despre care premierul nord-vietnamez, Pham Van Dong, îi spusese corespondentului *New York Times,* Harrison Salisbury, că se bazează pe credința că nord-vietnamezii sunt mai profund implicați în Vietnam decât americanii – în esență, că mai mulți vietnamezi decât americani erau pregătiți să moară pentru Vietnam.[25]

Blocajul pe câmpul de luptă și pierderile tot mai mari au creat o fractură civică pe frontul intern american. A început în campusurile universitare în timpul administrației Johnson, ca o dezbatere asupra obiectivelor și aspectelor fezabile. Până când Nixon a depus jurământul ca președinte, se transformase într-o confruntare privind relația dintre valorile americane și

metodele americane: era just acest război? Dacă era nedrept, nu era mai bine să renunțăm la această inițiativă? Deși fusese inițial considerată radicală, această ultimă variantă a devenit curând o convingere larg răspândită în rândul unor părți importante ale elitei americane.

Excepționalismul american a fost răsturnat cu susul în jos; idealismul just care inspirase și susținuse asumarea de către SUA a unor responsabilități la nivel internațional după cel de-al Doilea Război Mondial era acum, în lumina Războiului din Vietnam, invocat pentru a repudia rolul global al Americii în totalitatea sa. Criza de credință provocată de situația din Vietnam nu viza doar războiul, ci însești caracterul și esența scopurilor americane.

Pe măsură ce colocviile de la colegii s-au transformat în demonstrații de masă, s-a ajuns la un punct în care, în anul electoral 1968, președintelui Johnson i-a fost interzis să apară în public, cu excepția bazelor militare. Cu toate acestea, retragerea unilaterală din război era în continuare nepopulară în rândul publicului larg și atât Hubert Humphrey, candidatul democrat la președințe, cât și rivalul său republican, Richard Nixon, au respins retragerea unilaterală, dar au promis în campanie că vor căuta o modalitate de a pune capăt războiului prin negociere.

Nixon nu a fost explicit în privința metodei, spunând doar că va fi o abordare nouă; platforma de *protest* democrată vorbea despre retragere, dar fără a menționa particularități. Chestiunea care a creat diviziuni în Partidul Democrat și care a suscitat revolte la convenția prezidențială viza un articol principal, care prevedea retragerea *reciprocă* a ambelor forțe militare (americane și nord-vietnameze) din Vietnamul de Sud. În ce privește amploarea retragerii americane, propuse de senatorul Edward „Ted" Kennedy și de alți democrați pacifiști, se menționa doar „un număr semnificativ"[26].

De la prima noastră întâlnire, Nixon insistase asupra unui rezultat onorabil în Vietnam, ca o componentă a poziției de lider mondial a Statelor Unite. În perioada de

tranziție de după alegeri, am considerat că „onorabil" înseamnă să le oferim oamenilor din Indochina, care luptaseră pentru libertate, ocazia de a-și croi propria soartă. La acea vreme, protestul intern începuse să se axeze pe retragerea unilaterală; Nixon a respins categoric acest lucru. În opinia sa, interesul național impunea găsirea unei soluții între victorie și retragere. Retragerea necondiționată, în viziunea lui Nixon, era drumul către abdicare spirituală și geopolitică; cu alte cuvinte, un declin grav al relevanței americane în ordinea internațională.

Odată învestit, Nixon a descoperit motive practice pentru a respinge retragerea unilaterală. Șefii de stat major interarme au estimat că pregătirea pentru retragerea unei jumătăți de milion de soldați și a echipamentului acestora va dura șaisprezece luni. Chiar dacă acceptăm că estimarea șefilor era afectată de reticența lor față de această idee, experiența haotică a retragerii celor 5 000 de soldați americani din Afghanistan în 2021 demonstrează potențiala dezordine a retragerii unilaterale în condiții de război. În Vietnam, în 1969, forțele americane care numărau peste 150 000 de militari înfruntau cel puțin 800 000 de nord-vietnamezi – și un număr similar de sud-vietnamezi al căror comportament, dacă s-ar fi simțit trădați, putea varia de la ostilitate la panică.

Prin urmare, Nixon, așa cum spusese în timpul campaniei, era hotărât să implementeze o diplomație prin legături cu Uniunea Sovietică. El a urmat această strategie chiar și în contextul unei ofensive nord-vietnameze, care a debutat la circa trei săptămâni după învestirea lui Nixon – înainte ca acesta să fi făcut vreo mișcare militară majoră – și care a provocat peste 6 000 de victime în rândul americanilor în primele șase luni ale președinției sale.[27]

Nixon a încercat să determine Moscova, printr-o combinație de diplomație și presiune, să renunțe la sprijinul pentru Hanoi. Echipa mea a elaborat un plan

diplomatic exploratoriu, în care prezentam concesiile pe care eram pregătiți să le facem nord-vietnamezilor, eventual prin intermediul Moscovei. Concomitent, echipa a elaborat și opțiuni privind escaladarea militară (care implicau, în esență, o blocadă și reluarea bombardamentelor), sub numele de cod „Duck Hook".[30] Dacă oferta noastră era respinsă de Moscova, Nixon avea să încerce să o impună prin forță militară. (De fapt, opțiunile militare au fost utilizate în mare parte trei ani mai târziu, în mai 1972, ca reacție la ofensiva puternică de „Paște" a forțelor de la Hanoi.)

Cyrus Vance, care negociase cu Vietnamul de Nord în numele administrației Johnson, părea receptiv la ideea de a fi numit negociator special în cazul în care propunerea noastră avea să fie acceptată. Cu aprobarea lui Nixon, i-am prezentat ideea (fără a-i da detalii) lui Anatoli Dobrînin, ambasadorul sovietic în Statele Unite. Nu am primit niciodată un răspuns de la Moscova, dar într-o întâlnire din august 1969 – prima mea întâlnire cu nord-vietnamezii – ministrul adjunct al afacerilor externe, Xuan Thuy, a dat de înțeles că era la curent cu propunerea, respingând-o pe motiv că autoritățile de la Hanoi nu ar negocia niciodată prin intermediul unei terțe părți.

În vreme ce se discutau soluțiile diplomatice, Nixon a prezentat lumii, pe 25 iulie 1969, un plan strategic cuprinzător pentru Asia de Sud-Est.[28] Pentru a susține acest discurs, el a ales insula Guam din Pacificul de Vest, o locație neobișnuită, în timpul unei opriri de o după-amiază, într-o deplasare în jurul lumii – la scurt timp după ce îi întâmpinase pe astronauții americani care tocmai se întorseseră de pe Lună.

Într-o declarație aparent spontană la o conferință de presă – de fapt pregătită cu grijă la Casa Albă și cizelată pe drum –, Nixon și-a prezentat politica din Asia de Sud-Est, ca o modalitate de a sublinia relațiile americane cu partenerii regionali. Invocând pericolele reprezentate de China comunistă, Coreea de Nord și Vietnamul de Nord,

Nixon a continuat să susțină că Statele Unite „trebuie să evite genul de politică ce a făcut țările din Asia să fie atât de dependente de noi, încât să fim târâți în conflicte precum cel din Vietnam". Inevitabil, jurnaliștii care îl însoțeau în deplasare au solicitat mai multe detalii, pe care Nixon era pregătit să le furnizeze. El a răspuns:

> Cred că a sosit momentul ca Statele Unite, în relațiile noastre cu toți prietenii noștri asiatici, să se exprime clar cu privire la două aspecte: în primul rând, că ne vom respecta angajamentele din tratat [...] dar, în al doilea rând, că în privința chestiunilor de securitate internă, în privința chestiunilor de apărare militară, cu excepția amenințării din partea unei mari puteri, care implică arme nucleare, Statele Unite vor încuraja și au dreptul să se aștepte ca aceste chestiuni să fie gestionate din ce în ce mai mult chiar de națiunile asiatice, iar responsabilitatea în acest sens să fie preluată de națiunile asiatice înseși.[29]

„Doctrina Nixon", așa cum avea să fie denumită, cuprindea trei principii esențiale:

- Statele Unite își vor respecta toate angajamentele din tratat.
- Vor oferi un scut dacă o putere nucleară va amenința libertatea unei națiuni aliate cu noi sau a unei națiuni a cărei supraviețuire era considerată de Statele Unite vitală pentru securitatea noastră și a regiunii în ansamblu.
- În cazurile care implică alte tipuri de agresiune – adică agresiunea convențională a unor puteri non-nucleare –, SUA vor furniza asistență militară și economică la cerere. Dar se vor aștepta ca națiunea direct amenințată să își asume responsabilitatea principală privind asigurarea forțelor militare de apărare.[30]

În cadrul „vietnamizării", așa cum a ajuns să fie numită, SUA aveau să furnizeze, potrivit celui de-al treilea principiu, echipament și instruire militară, precum

și sprijin aerian continuu, pentru a le permite forțelor de la Saigon să reziste până când vor fi suficient de puternice să se apere singure. Doctrina Nixon era menită să demonstreze hotărârea americanilor și să sugereze capacitatea sud-vietnamezilor, astfel încât autoritățile de la Hanoi să fie de acord cu un rezultat politic care să le permită oamenilor din Vietnamul de Sud să-și decidă propriul viitor.

Nixon a promis să mențină angajamentele SUA față de aliații din tratat, precum Coreea de Sud și Thailanda, dar și să apere alte națiuni din Asia, care erau amenințate de puteri nucleare, adică de China și de Uniunea Sovietică. Spre deosebire de predecesorii săi, el a corelat nivelul ajutorului american și asumarea de către națiunile amenințate a responsabilității privind propria apărare. Scopul de fond era acela de a asigura țările care își bazau supraviețuirea pe încrederea în rolul Americii că negocierile pentru încheierea Războiului din Vietnam nu vor marca o retragere strategică din Asia.[31]

În tot acest timp, negocierea oficială cu Vietnamul de Nord, decisă chiar la sfârșitul președinției lui Johnson, a continuat în timpul mandatului lui Nixon. Sub umbrela sa, reprezentanți ai autorităților de la Hanoi, ai SUA, ai administrației de la Saigon și ai Frontului de Eliberare Națională din Vietnamul de Sud aveau să se întâlnească în sesiuni săptămânale la hotelul Majestic din Paris. Hanoiul nu a considerat niciodată aceste discuții ca parte a unui proces diplomatic, ci mai degrabă ca o altă etapă a strategiei sale psihologice de a submina voința americană și de a răsturna guvernul sud-vietnamez „nelegitim".

În aceste negocieri, care fuseseră anunțate cu atâta speranță de președintele Johnson în ultimele zile ale campaniei prezidențiale din 1968, Hanoiul avea un obiectiv dublu: subminarea legitimității guvernului sud-vietnamez refuzând mai întâi să negocieze cu acesta, apoi insistând ca Frontul de Eliberare Națională comunist să fie partenerul de negocieri sud-vietnamez. După un compromis care le-a permis ambelor părți sud-

vietnameze care-și revendicau legitimitatea să se alăture negocierilor oficiale, Hanoiul a refuzat să discute despre orice chestiune importantă. Obiectivul său era să tergiverseze până când epuizarea sau discordia internă avea să oblige Statele Unite să-și abandoneze aliatul sud-vietnamez. Forumul oficial de la hotelul Majestic, la care a participat o delegație nord-vietnameză condusă de Xuan Thuy, s-a remarcat prin faptul neobișnuit că în patru ani de așa-zise negocieri nu s-a înregistrat nici un progres, lăsând în urmă doar o succesiune de declarații formale, fără bază reală.

Până în vara lui 1969, Nixon explorase rolul de intermediar al Moscovei pentru a obține ceea ce noi numeam un rezultat onorabil. Dar înainte de a opta pentru intensificarea presiunii, el a decis să mai facă un efort pentru a demara negocierile. Acesta a implicat două părți, eu fiind trimis să mă întâlnesc cu Xuan Thuy la Paris pe 4 august 1969, motiv pentru care nu am mai participat la călătoria în jurul lumii. A fost o primă întâlnire clandestină, care, până în luna aprilie a anului următor, devenise un canal secret între Le Duc Tho și mine.

Franța era singura țară NATO care menținea relații diplomatice cu Hanoiul, iar întâlnirea fusese organizată de Jean Sainteny, ambasadorul Franței la Hanoi. Soția lui Sainteny îmi devenise prietenă personală după ce a participat timp de trei luni la seminarul internațional pe care l-am predat la școala de vară de la Harvard. Drept urmare, prima întâlnire secretă dintre administrația Nixon și oficialii vietnamezi a avut loc în apartamentul elegant al lui Sainteny de pe Rue de Rivoli. Acesta ne-a prezentat vietnamezilor și ne-a avertizat să nu stricăm nici o piesă de mobilier.

A urmat o discuție care a anticipat următorii trei ani de blocaje. Xuan Thuy a susținut un discurs despre natura epică a luptei pentru independență a vietnamezilor și despre hotărârea autorităților de la Hanoi de a o continua până la capăt. Aveam să îl mai aud de nenumărate ori în

următorii ani, încheindu-se cu o declarație privind condițiile prealabile ale autorităților de la Hanoi. La rândul meu, am explicat disponibilitatea noastră de a negocia pe baza unui proces politic la care să poată participa toate părțile – inclusiv comuniștii.

Nixon mă instruise să profit de ocazie pentru a face un pas îndrăzneț: trebuia să transmit că, dacă nu primim nici un răspuns semnificativ la propunerea noastră pe nici unul dintre canalele de negociere până la 1 noiembrie, va trebui să luăm în calcul alte măsuri decât cele diplomatice – adică forța militară. Xuan Thuy, care, la fel ca toți negociatorii vietnamezi pe care i-am întâlnit, s-a comportat cu o curtoazie impecabilă, a răspuns repetând condițiile prealabile ale guvernului de la Hanoi: retragerea tuturor forțelor americane și demisia guvernului de la Saigon înainte de orice negocieri semnificative.

Dat fiind că nu avea intenția să discute asemenea condiții, Nixon a decis să repete ultimatumul pe 20 octombrie, în discuția de la Casa Albă cu ambasadorul sovietic, Dobrînin. Nixon a scos un caiet galben din sertarul biroului său din Biroul Oval și i l-a dat ambasadorului, spunând: „Ar fi bine să luați notițe“[31]. Dobrînin a adresat întrebări menite să lămurească lucrurile și a susținut că nu cunoaște chestiunile de fond. Pentru a sublinia termenul-limită față de Moscova și Hanoi, Nixon a mers până acolo încât a programat un discurs despre Vietnam pe 3 noiembrie, în care a evidențiat ultimatumul. S-a dovedit a fi unul dintre cele mai elocvente discursuri ale sale.

Sfidând protestele care paralizaseră Washingtonul timp de săptămâni, Nixon a făcut apel la „marea majoritate tăcută“ din America să se declare ferm în favoarea unei păci onorabile:

> Nu lăsați istoria să consemneze că, atunci când America era cea mai puternică națiune din lume, am trecut pe cealaltă parte a drumului și am permis ca ultimele

speranțe de pace și de libertate a milioane de oameni să fie sufocate de forțele totalitarismului. Așadar, în seara aceasta, vă cer sprijin vouă, marea majoritate tăcută a compatrioților mei americani.[32]

Dar acum, o situație unică în decursul colaborării mele cu Nixon, el făcea un pas înapoi de la o direcție pe care o anunțase. Dat fiind că ne apropiam de termenul-limită din noiembrie fără să existe o schimbare de atitudine la Hanoi sau o decizie prezidențială importantă, am scris două memorandumuri pe principiul că un consilier pentru securitate îi datorează președintelui o analiză a aspectelor legate de deciziile importante.

Primul memorandum a examinat măsura în care vietnamizarea putea ajuta cu adevărat la atingerea obiectivelor convenite. Al doilea memorandum, trimis o zi mai târziu, a analizat stimulentele pentru o soluție diplomatică în strategia existentă.[33]

Nixon a decis să-și mențină direcția *de facto*. Evitând escaladarea militară cu care amenințase și pentru care se pregătea echipa sa, dar și retragerea unilaterală pretinsă de Hanoi și de protestatarii interni, el a optat, în esență, pentru procesul de „vietnamizare" pe care îl conturase în conferința sa de presă din Guam. În discursul său de pe 3 noiembrie, el și-a descris strategia drept o retragere progresivă a trupelor americane pe fondul continuării negocierilor – așteptând până când autoritățile de la Saigon vor fi suficient de puternice pentru un rezultat politic care să-i permită poporului din Vietnamul de Sud să-și decidă propria soartă. Vietnamizarea, așa cum a fost descrisă de secretarul pentru apărare, Melvin Laird, – și anunțată de Nixon – implica un proces de retragere treptată a forțelor americane și înlocuirea acestora cu trupe sud-vietnameze. Până la momentul discursului, era deja în curs retragerea a aproximativ 100 000 de forțe americane.

La acea vreme, decizia lui Nixon m-a neliniștit. De-a lungul anilor, reflectând asupra alternativelor, am ajuns

la concluzia că Nixon alesese calea mai înțeleaptă. Dacă și-ar fi urmat primele instincte, s-ar fi confruntat cu o criză de cabinet, agravată de paralizia națională provocată de demonstrații de protest din marile orașe. Deschiderea către China era încă doar o idee; nu primiserăm încă primul răspuns de la Beijing.[32] Uniunea Sovietică nu fusese încă intimidată în Orientul Mijlociu sau cu privire la Berlin, iar negocierile cu aceasta se aflau încă într-un stadiu exploratoriu. Totodată, la începutul acelui an crucial, aliații noștri europeni își arătaseră aversiunea față de războiul din Asia de Sud-Est în timpul călătoriei lui Nixon în Europa.

Așadar, în ciuda rezervelor mele inițiale, am pus în practică încrezător decizia lui Nixon în anii care au urmat. Și Nixon, și eu eram convinși că stabilitatea structurii internaționale în evoluție trebuia susținută de credibilitatea strategică americană – nu irosită, mai ales când era vorba de China și de Rusia. Făcând abstracție de disprețul elitelor, Nixon s-a străduit să își îndeplinească promisiunile față de „majoritatea tăcută" a Americii, pentru a evita o înfrângere umilitoare în Vietnam, dar *și* pentru a nu le mai trimite fiii într-o luptă neconcludentă. Compatibilitatea acestor obiective a făcut obiectul unei dezbateri naționale continue, generând constrângeri impuse de frământările din campusuri și de pe străzi, precum și o reflecție constantă în anturajul lui Nixon.

Guvernul de la Hanoi nu luptase zeci de ani împotriva Franței și a Americii deopotrivă de dragul unui proces politic sau al unui compromis negociat, ci pentru a obține o victorie politică totală. Pentru a explora fiecare cale de negociere, Nixon a reluat discuțiile politice secrete cu Hanoiul. Acesta l-a trimis pe Le Duc Tho, negociatorul-șef și membru al Biroului Politic, la Paris, unde mă întâlneam cu el cam o dată la trei luni. Dar aceste discuții au fost mai consistente doar în comparație cu negocierile oficiale, deși nu semnificativ. La fiecare sesiune de discuții, Le Duc Tho a citit o declarație care enumera presupusele transgresiuni americane împotriva

Vietnamului. Condițiile minime și maxime ale Hanoiului au rămas neschimbate: guvernul de la Saigon să fie înlocuit cu personalități pacifiste și toate trupele americane să fie retrase ca preludiu la negocieri. Când am explorat ce însemna pentru el „pacifist", s-a dovedit că nici o personalitate politică consacrată din Vietnamul de Sud nu îndeplinea criteriile sale.

Nixon a rămas neclintit. Doi ani mai târziu, pe 25 ianuarie 1972, spre uimirea presei, care îl acuza de multă vreme că neglijează procesul de pace, el a dat publicității înregistrarea celor doi ani de negocieri secrete ale mele cu Le Duc Tho. Într-un discurs ținut în aceeași seară, el a prezentat, în esență, o ofertă finală, ce presupunea încetarea focului, autoguvernarea sud-vietnameză și retragerea americană, strategie adoptată discret începând cu discursul de pe 3 noiembrie 1969.[34]

Autoritățile de la Hanoi au reacționat lansând, pe 30 martie 1972, „Ofensiva de Paște" împotriva Vietnamului de Sud, desfășurând toate diviziile sale de luptă, cu o singură excepție, pe durata căreia au cucerit o capitală de provincie, Quang Tri, pentru prima dată de la învestirea lui Nixon. Probabil că s-au gândit că America nu va pune în pericol summitul programat la Moscova în mai, pe fondul escaladării militare, într-un an electoral.

Însă la acel moment ne apropiam de obiectivele noastre privind vietnamizarea: până la sfârșitul anului 1971, toate unitățile de luptă fuseseră retrase. Până la sfârșitul anului 1972, rămăseseră mai puțin de 25 000 de soldați americani în țară, față de o jumătate de milion în ziua în care Nixon a preluat mandatul. Forțele terestre sud-vietnameze, cu sprijin aerian american, se aflau acum în fruntea luptelor, respingând cea mai recentă ofensivă a forțelor de la Hanoi. Decesele în rândul americanilor au scăzut drastic de la 16 899 în 1968 la 2 414 în 1971 și la 68 în 1973, când SUA și-au retras trupele rămase după Acordurile de pace de la Paris.[35]

Momentul ales pentru Ofensiva de Paște a sporit miza oricărei mișcări pe care o putea face Nixon în replică.

Vizita sa de stat în China fusese un prim pas istoric înspre transformarea Războiului Rece; întrevederile ocazionate de Summitul de la Moscova de la sfârșitul lunii mai aveau să fie un alt eveniment marcant. La Washington, toate forțele favorizau o atitudine reținută din punct de vedere militar. Previzibil, Nixon a respins această abordare.

În dimineața de 8 mai 1972, cu ocazia unei întruniri a CSN la Casa Albă, președintele a recunoscut că represaliile ar putea pune în pericol Summitul de la Moscova și lunile de muncă pentru pregătirea acestuia. Dar lipsa de acțiune sau alungarea americanilor din Vietnam ar fi însemnat să intram în negocieri cu Moscova pe fondul unei abdicări naționale.

Adresându-se națiunii în acest sens, Nixon a prezentat poziția Statelor Unite – în esență, o reiterare a ofertei de pace pe care o făcuse în ianuarie: încetarea focului și retragerea trupelor americane în schimbul acceptării de către Hanoi a unui guvern sud-vietnamez rezultat al unui proces politic convenit. Nixon a explicat:

> Ne-au mai rămas doar două chestiuni în acest război. În primul rând, în fața unei invazii masive, stăm deoparte, punem în pericol viețile a 60 000 de americani [inclusiv personal civil] și îi lăsăm pe sud-vietnamezi într-o lungă noapte de teroare? Acest lucru nu se va întâmpla. Vom face tot ce este necesar pentru a proteja viețile americanilor și onoarea Americii. În al doilea rând, în fața unei intransigențe totale la masa negocierilor, suntem de acord cu inamicul nostru privind instalarea unui guvern comunist în Vietnamul de Sud? Nici acest lucru nu se va întâmpla. Nu vom trece granița de la generozitate la trădare.[36]

Urmând maxima pe care o enunța frecvent – că plătești același preț și când faci ceva cu jumătate de măsură, și când faci ceva pe deplin –, Nixon a ordonat pachetul de măsuri conceput inițial în 1969, inclusiv minarea porturilor din Nord și bombardarea liniilor de aprovizionare ale nord-vietnamezilor indiferent unde

erau localizate, abrogând astfel acordul de oprire a bombardamentelor în vigoare din 1968.

Moscova a ales să ignore provocarea, iar summitul a avut loc conform programului. Deși sovieticii au condamnat atât escaladarea, cât și blocada, ei și-au exprimat critica la o cină în casa de la țară a lui Brejnev, fără a emite amenințări, și totul s-a încheiat cu ministrul de externe, Andrei Gromîko, și cu mine reluând discuțiile despre SALT în aceeași seară. La scurt timp după summit, șeful Sovietului Suprem, Nikolai Podgornîi, a mers în vizită la Hanoi. Nu au fost luate măsuri ca represalii; Moscova ajunsese la concluzia că nu își putea abandona eforturile de contrabalansare a inițiativei noastră privind China.

În iulie, aliații noștri sud-vietnamezi au recucerit Quang Tri. Hanoiul era din ce în ce mai izolat; nici Uniunea Sovietică, nici China nu i-au venit în ajutor, decât prin proteste publice. În aceeași lună, s-au reluat negocierile cu Le Duc Tho. Deși, oficial, poziția sa a rămas neschimbată, tonul său a devenit oarecum mai conciliant. El și-a exprimat preocuparea privind viteza cu care putea fi negociat un acord final, presupunând că am fi făcut progrese. Apoi, la o întâlnire din 8 octombrie, el a introdus brusc un document oficial, pe care l-a descris ca fiind o acceptare de către Hanoi a ofertei finale a lui Nixon din ianuarie, în care se afirma: „Această nouă propunere este exact ceea ce a recomandat însuși președintele Nixon: încetarea focului, sfârșitul războiului, eliberarea prizonierilor și retragerea trupelor“[37].

În esență, era corect, deși aveau să apară multe capcane la negocieri. Totuși, acceptarea guvernului de la Saigon ca structură continuă însemna atingerea unuia dintre obiectivele noastre principale. Când Tho a terminat, am solicitat o pauză. După ce a părăsit sala, m-am întors spre Winston Lord, prietenul și asistentul meu special, i-am strâns mâna și i-am spus: „Poate că am reușit“.[33]

După o tergiversare de aproape trei ani, Le Duc Tho se comporta acum foarte diferit, când Hanoiul era dornic să

încheie negocierile înainte de apropiatele alegeri prezidențiale din SUA, temându-se că, după aceea, ar putea avea de-a face cu un președinte reales de o majoritate covârșitoare.

Nixon era conștient de faptul că, în al doilea mandat, avea probabil să se confrunte cu un Congres ostil, care încerca acum să suspende finanțarea efortului de război. Pentru o clipă, calculele strategice de ambele părți au devenit paralele; conflictul ajunsese în cele din urmă la ceea ce experții acordurilor negociate numesc „maturitate". Drept urmare, Le Duc Tho și cu mine am petrecut trei zile și nopți redactând un text final (care urma să fie aprobat de Nixon și de autoritățile de la Saigon). Pacea era tentant de aproape, Hanoiul făcând presiuni să terminăm imediat.

Dar nici Nixon, nici eu nu doream să punem capăt războiului impunându-i-l unui popor care luptase alături de noi timp de douăzeci de ani. Iar autoritățile de la Saigon, conștiente că lupta lor pentru supraviețuire nu se va încheia cu un acord de pace, au insistat asupra unor negocieri prelungite privind detaliile – dovedind astfel că nu doar Nordul avea capacitate de rezistență. Dar tergiversarea guvernului de la Saigon avea, de fapt, un sens mai profund: teama de a fi lăsat singur cu un inamic hotărât, pentru care cuvântul „pace" avea doar o semnificație tactică.

Situația era acum exact opusul celei de pe aproape întreaga durată a primului mandat al lui Nixon. Presându-ne să încheiem un acord de la care se sustrăsese timp de un deceniu și să ne asumăm angajamentele discutate, guvernul de la Hanoi a făcut public întregul text privind stadiul negocierilor. La o conferință de presă de pe 26 octombrie 1972, am explicat etapa în care se aflau negocierile, subliniind faptul că vizam în continuare rezultatul negociat, pe care l-am prefigurat (cu aprobarea lui Nixon) folosind expresia „Pacea este aproape". Am încheiat cu un paragraf menit să reflecte deopotrivă imperativele și limitele noastre:

> Nu vom fi împinși să acceptăm un acord până când prevederile acestuia nu vor fi corecte. Nu ne vom lăsa abătuți de la un acord atunci când prevederile sale vor fi corecte. Și cu această atitudine și cu o oarecare cooperare a celeilalte părți credem că putem restabili atât pacea, cât și unitatea în America foarte curând.[38]

După realegerea lui Nixon pe 7 noiembrie, Le Duc Tho, judecând acum că timpul era de partea lui, a revenit la tacticile sale de tergiversare anterioare. La începutul lunii decembrie, Nixon a concluzionat că guvernul de la Hanoi încerca să prelungească discuțiile în așteptarea începerii celui de-al doilea mandat al său și a ordonat o campanie de bombardamente aeriene cu B-52 împotriva unor ținte militare. A fost amplu criticat în mass-media, de Congres și la nivel internațional. Dar, două săptămâni mai târziu, Hanoiul a revenit la negocieri și a fost de acord cu modificările cerute de Saigon. Acordurile de pace de la Paris au fost semnate pe 27 ianuarie 1973; au inclus condițiile principale propuse de Nixon cu un an mai înainte.

Nouă națiuni – precum și guvernele de la Saigon și de la Hanoi și comuniștii sud-vietnamezi – au aprobat oficial Acordurile, marcând punctul culminant al politicii lui Nixon în Vietnam.[39] Totuși, în martie, într-o încălcare flagrantă a acordului, Hanoiul a început din nou să folosească Drumul Ho Și Min pentru a infiltra cantități masive de echipamente militare în Vietnamul de Sud. La începutul lui aprilie 1973, Nixon a decis să reia un atac aerian asupra liniilor de aprovizionare ale autorităților de la Hanoi.[40] Era planificat pentru începutul lunii aprilie, când nord-vietnamezii ar fi trebuit să elibereze toți prizonierii americani.

Dar apoi, la mijlocul lunii aprilie, consilierul Casei Albe, John Dean, a început să coopereze cu procurorii federali cu privire la acuzațiile referitoare la implicarea biroului său în interceptări telefonice și în alte activități anchetate. Acest lucru a evoluat rapid, transformându-se

în scandalul cunoscut acum sub numele de Watergate. Sub impactul acestuia, rezervele manifestate de Congres s-au transformat în interziceri ferme ale acțiunilor militare din Indochina.

Acordul privind Vietnamul a depins întotdeauna de dorința și de capacitatea de a-i pune în practică prevederile. S-a bazat pe presupunerea că, în timpul ofensivei nord-vietnameze din 1972, Saigonul și-a demonstrat capacitatea de a le opune rezistență forțelor militare nord-vietnameze atâta timp cât a primit resursele permise prin tratat (anume înlocuiri unu-la-unu); și pe faptul că, în cazul unui atac total, puterea aeriană americană va fi disponibilă.[34]

În toiul anchetei privind Watergate, publicul epuizat nu dorea să sprijine un conflict suplimentar în Indochina. Congresul a tăiat tot ajutorul militar pentru Cambodgia, condamnând-o să fie guvernată de Khmerii Roșii ucigași; a redus asistența economică și militară pentru Vietnamul de Sud cu 50 la sută; și a interzis orice acțiune militară „în, deasupra sau din largul coastelor Vietnamului de Nord, Vietnamului de Sud, Laosului sau ale Cambodgiei“[41]. În aceste circumstanțe, aplicarea limitărilor acordului privind Vietnamul a devenit imposibilă, iar constrângerile impuse Hanoiului au dispărut.

Odată cu Acordurile de la Paris, Nixon și-a adus țara la un rezultat care a îmbinat onoarea și geopolitica, chiar dacă mai târziu a fost copleșită de dezastru de pe plan intern. În august 1974, el a demisionat din funcția de președinte. Opt luni mai târziu, Saigonul a cedat în fața invaziei întregii forțe armate nord-vietnameze, inclusiv a tuturor diviziilor de luptă. În afară de SUA, nici unul dintre cei nouă garanți internaționali ai acordului nu a protestat.

Războiul din Vietnam a provocat o divizare a societății americane care continuă să o marcheze și astăzi. Conflictul a introdus un stil de dezbatere publică purtată din ce în ce mai puțin pe chestiuni de fond și din ce în ce

mai mult pe motive și identități politice. Furia a înlocuit dialogul ca modalitate de a purta dispute, iar dezacordul a devenit o ciocnire a culturilor. Astfel, americanii sunt în pericol să uite că societățile devin mari nu prin izbânzile facțiunilor sau prin distrugerea adversarilor interni, nu prin victorii ale unora asupra celorlalți, ci printr-un scop comun și prin reconciliere.

Diplomația de mare putere și controlul armamentului

Importanța lui Nixon ca om de stat derivă din abordarea sa fundamental geostrategică. După călătoria în Europa de la începutul anului 1969, el a început o ofensivă diplomatică pentru a slăbi controlul Moscovei asupra sateliților săi din Europa de Est, atrăgându-i individual pe orbita diplomației americane.

În luna august a aceluiași an, după ce a propus o întâlnire cu Nicolae Ceaușescu, conducătorul autocrat al României, Nixon a devenit primul președinte american care a vizitat un stat membru al Tratatului de la Varșovia. Ceaușescu își dorea atât de mult simbolismul aferent prezenței președintelui american, încât a amânat Congresul Partidului Comunist, programat anterior la data vizitei propuse de Nixon, și a anulat vizita liderului sovietic, Leonid Brejnev, care intenționa să participe la congres. Pancartele pregătite pentru a-l întâmpina pe Brejnev în România au fost date jos sau vopsite.

Nixon a fost întâmpinat de un public entuziast, o primire parțial regizată pentru a promova propriul efort al lui Ceaușescu de a obține autonomie pe orbita sovietică, dar reflectând și dorința poporului român de libertate națională. (Făcând parte din anturajul lui Nixon, am fost beneficiarul luxului rezervat conducerii comuniste: un apartament mare cu piscină interioară.) Nixon a încurajat aceste emoții pozitive în toastul său, în comentariile publice și, mai ales, în conversațiile sale cu Ceaușescu. Totodată, el l-a folosit pe Ceaușescu ca mijloc de a

deschide un dialog cu China, povestindu-i despre interesul său pentru un astfel de proiect. Cinci luni mai târziu, am aflat că acest lucru le-a fost transmis autorităților de la Beijing, care ulterior au folosit ocazional România drept canal alternativ în comunicarea cu Washingtonul – deși doar sporadic.

Scopul strategic al lui Nixon a fost sporirea costului plătit de sovietici pentru menținerea imperiului lor european până la punctul în care perpetuarea acestuia ar fi necesitat deturnarea fondurilor și a atenției de la alte obiective-cheie. Pe parcursul președinției sale, Nixon avea să viziteze alte țări est-europene care căutau autonomie față de Moscova, inclusiv Iugoslavia, în 1970, și Polonia, în 1972. Când Willy Brandt a devenit primul cancelar social-democrat al Germaniei de Vest, Casa Albă a acceptat premisele *Ostpolitik*, o inițiativă menită să normalizeze relațiile cu Germania de Est, cu sateliții sovietici și, în cele din urmă, cu Uniunea Sovietică. Nixon a fost de acord cu această abatere de la politica lui Adenauer de la începuturile mandatului lui Willy Brandt, angajându-l totodată pe acesta în procesele de consultare a aliaților. Am încercat să facem *Ostpolitik* compatibilă cu obiectivele NATO și să contracarăm proiectele sovieticilor. Această strategie s-a dovedit eficientă deopotrivă pentru Statele Unite și pentru Republica Federală.

La sfârșitul primei luni în funcția de președinte și chiar înainte de călătoria sa în Europa, Nixon l-a invitat pe ambasadorul Anatoli Dobrînin în Biroul Oval și i-a comunicat disponibilitatea de a trata direct cu liderii sovietici. Câteva zile mai târziu, președintele m-a desemnat drept principalul canal de comunicare cu ambasadorul sovietic pe teme sensibile.

Acest aranjament a statornicit un tipar pentru restul mandatului lui Nixon. Contactul direct cu Moscova s-a realizat prin așa-numitul „Canal", o conductă Kissinger–Dobrînin, care făcea legătura între Nixon și conducerea sovietică. Unul dintre subiectele principale s-a dovedit a

fi impactul vastelor stocuri de arme nucleare ale celor două țări asupra ordinii mondiale – și cum să prevenim o catastrofă globală, fie anterior, fie în cazul escaladării unui conflict între cele două puteri.

Ca vicepreședinte în timpul administrației Eisenhower, Nixon reflectase la impactul tehnologiei nucleare asupra strategiei – luând în considerare deopotrivă modalitatea de reacție la amenințările nucleare și maniera în care astfel de arme înfricoșătoare ar putea fi folosite în teorie. El a moștenit doctrina represaliilor masive, în care descurajarea nucleară era bazată pe capacitatea de a provoca daune considerate inacceptabile pentru un inamic. Modificat ulterior și denumit „distrugere reciprocă garantată", acest concept a încercat să reducă o dilemă paralizantă la un calcul realist al riscurilor de escaladare de ambele părți. Însă, în practică, această teorie – o matematică a distrugerii „acceptabile" comparativ cu cea „inacceptabilă" – implica un calcul al numărului de victime care, în câteva ore, putea depăși totalul înregistrat în cele două războaie mondiale.

Nixon i-a declarat odată unui jurnalist că, în epoca nucleară, conducerea executivă necesita, printre alte calități, dorința de a sugera disponibilitatea efectuării unor acte iraționale în numele interesului național.[42] Deși în acest caz Nixon a încercat să impresioneze un interlocutor mai degrabă decât să transmită un mesaj operațional, această afirmație a suscitat critici intense la adresa presupusei sale imprudențe. Și totuși, în esență, aceasta reflecta un adevăr fundamental și durabil despre capacitatea de distrugere aflată la dispoziția puterilor nucleare.

După cum am văzut în capitolele anterioare, Charles de Gaulle și Konrad Adenauer au dat amândoi dovadă de precauție când și-au bazat securitatea pe arme aflate în mâinile aliaților, care nu ofereau nici o modalitate credibilă de rezolvare a unui conflict fără distrugeri catastrofale. Au apărut trei întrebări cu privire la folosirea armelor nucleare: era posibil să convingi un adversar sau

un aliat cu privire la disponibilitatea de a purta un tip de război ce putea afecta ordinea civilă din propria țară? Era posibil să se introducă calculul rațional într-un act eminamente irațional? Și era posibil să găsim un echilibru între autodistrugere și diplomație?

Aceste dileme, apărute în urmă cu aproape optzeci de ani, în zorii erei nucleare, nu au fost încă rezolvate. După Nagasaki, nu a mai fost detonată operațional nici o armă nucleară. Chiar și atunci când sunt implicate în conflicte cu țări non-nucleare, puterile nucleare au ales să sufere pierderile unui război convențional, mai degrabă decât să recurgă la arme nucleare pentru a accelera succesul. Soluțiile adoptate de Uniunea Sovietică în Afghanistan – precum și de Statele Unite în Coreea, Vietnam și Irak – sunt toate dovada acestui lucru.

Nixon a înțeles că, la preluarea mandatului, capacitatea nucleară americană devenise un subiect controversat în procedura de alocare bugetară din Congres. Prin urmare, el l-a numit în funcția de secretar al apărării pe Melvin Laird, care servise timp de câțiva ani ca președinte al Subcomisiei pentru Apărare din cadrul Comisiei pentru alocare bugetară de pe lângă Camera Reprezentanților. Nixon era hotărât să prevină o situație în care un agresor putea constitui o amenințare strategică plauzibilă dezvoltând capacități nucleare superioare. Laird a contribuit la obținerea unui sprijin din partea Congresului pentru angajamentul lui Nixon privind apărarea antirachetă și pentru obiectivul său referitor la o mai mare varietate în privința proiectării și capacității armelor strategice. Totodată, Laird a sporit flexibilitatea și invulnerabilitatea forțelor strategice americane prin dezvoltarea de rachete de croazieră și de arme terestre mobile.

În al doilea rând, Nixon a luat în serios controlul armelor. Tratatul de interzicere a testelor, semnat de Kennedy și de Brejnev în 1963, a fost prima măsură formală de control al armelor nucleare. La patru zile după asasinarea președintelui Kennedy, președintele Johnson a

propus o reluare a negocierilor cu Uniunea Sovietică privind armele strategice.[43] Totuși, discuțiile preliminare care trebuiau să stabilească agenda au fost atât de încetinite de controverse cotidiene, încât abia în vara anului 1968 – chiar înainte de alegerea lui Nixon ca președinte – ambele partide au căzut de acord pentru a permite negocierilor să înceapă.[44] Însă summitul plănuit a fost anulat din cauza invaziei sovietice a Cehoslovaciei, în august 1968.

Astfel, o primă problemă pentru Nixon a devenit continuarea sau nu a negocierilor cu Uniunea Sovietică privind controlul armelor. Această decizie a devenit simbolică pentru direcția de ansamblu a administrației sale. Aplicând politica „legăturii", Nixon a acceptat oficial să deschidă Discuțiile despre Limitarea Armelor Strategice (SALT) cu sovieticii doar după ce a ales strategia în privința Vietnamul. Aderarea SUA la negocierile privind controlul armelor, anunțată în octombrie 1969, necesita adaptarea instituțiilor administrative existente. Pentru Pentagon, controlul armelor era un subiect nou: departamentul se concentrase asupra dezvoltării puterii nucleare, nu asupra limitării ei. Negocierile privind controlul armelor, ce implicau personal miliar de rang înalt neinițiat în subiect, aveau nevoie de noi structuri de comandă.

Propunerea lui Nixon, făcută timpuriu în mandatul lui, de a construi un sistem de *apărare* antirachetă cu 12 locații, care să acopere întreaga țară, provocase și ea consensul intelectual dominant care spunea că echilibrul strategic putea fi obținut numai prin distrugere reciprocă asigurată. O inițiativă defensivă, spuneau criticii, avea să submineze disuasiunea prin erodarea vulnerabilității mutuale. Această critică, alături de îngrijorări privind costul și eficiența programului, i-a făcut pe mulți să se opună în Congres și să încerce să-i reducă bugetul.

De cealaltă parte a Războiului Rece, Uniunea Sovietică deținea un estimat ridicat al capacității noastre de rachete antibalistice (ABM) și se temea că apărarea americană va

eroda capacitatea ofensivă sovietică. Dacă, din cauza apărării antirachete, America avea mai puține motive să-i fie teamă de o a doua lovitură sovietică, gândeau rușii, atunci SUA ar putea să lanseze un atac-surpriză pentru a-și dezarma anticipat adversarul.

Începutul negocierilor SALT s-a soldat cu un impas privind procedura și succesiunea. Sovieticii doreau mai întâi negocierea restricțiilor privind armele defensive și abia apoi abordarea armamentului ofensiv. Nixon insista să păstreze opțiunea defensivă pentru a-i furniza presiunea necesară negocierii limitărilor ofensive – și ca mijloc de protecție a populației civile din America.

Iminența negocierilor privind limitarea armelor nucleare a generat un nou set de dezbateri interne. Partidul Democrat favoriza deschiderea rapidă a negocierilor SALT, apoi accelerarea acestora ca modalitate de atenuare a tensiunilor. Dar acum, pe măsură ce controlul armamentului se statornicea pe agenda internațională, liberali și conservatori deopotrivă au început să-l critice pe motiv că respectivul control al armamentului viza doar simptomele și nu cauzele fundamentale: caracterul autoritar al sistemului comunist și încălcarea drepturilor omului.

În plus, caracteristicile sistemelor de arme nucleare opuse complicau orice definiție funcțională a echilibrului. Sistemele strategice sovietice erau mari și imprecise; armele americane erau mai mobile și mai precise. Acest echilibru ar fi fost perturbat dacă America ar fi adăugat caracteristica de greutate sau dacă sovieticii și-ar fi sporit precizia armamentului.

După luni de ciondăneli, Nixon a intervenit direct. Fixând un obiectiv inițial de patru locații defensive, pe 11 martie 1971 el a respins solicitarea sovieticilor de „zero" locații și mi-a cerut să scot din impas negocierile privind relația dintre armele defensive și armele ofensive prin discuții particulare cu Dobrînin[45]. El nu a făcut publice aceste discuții – în parte pentru a împiedica Congresul să

decimeze între timp sistemul de apărare antirachetă, ceea ce ar fi făcut ca acesta să-și piardă valoarea în negocieri.

Decizia lui Nixon de a se implica personal a accelerat negocierile. La sfârșitul lunii martie 1971, am activat canalul Dobrînin, propunând în numele lui Nixon ca limitările ofensive și cele defensive să fie negociate simultan. Schimburile care au urmat au pus bazele unui proces – prin negocieri la Viena[46], purtate de Gerard Smith, pentru partea americană, și Vladimir Semenov, pentru partea rusă – care a dus la acordul SALT I încheiat între Nixon și Brejnev la Summitul de la Moscova din mai 1972.

Deși a jucat un rol central în planificarea negocierilor, Nixon a fost mai puțin interesat de detalii. La începutul fiecărui ciclu de negociere, echipa mea și cu mine întocmeam un rezumat al deliberărilor interne, inclusiv proiecții ale evoluțiilor posibile. Nixon făcea comentarii marginale care se limitau în mare parte la chestiuni generale de principiu. În timpul negocierilor, îi trimiteam în fiecare seară un rezumat al situației noastre. În general, își rezerva părerile pentru momentele în care progresul era iminent. Deși era puțin probabil ca discuțiile tehnice despre echilibrele armelor să-i atragă atenția, el s-a exprimat întotdeauna cât se poate de clar cu privire la cele trei obiective principale ale sale: să împiedice un adversar să obțină capacitatea necesară de a lovi primul; să evite un proces automat de escaladare în caz de conflict; și să demonstreze publicului american angajamentul său de a pune capăt cursei înarmărilor sau cel puțin de a o atenua.

Summitul de la Moscova a dus la primele acorduri strategice cuprinzătoare privind controlul armelor în era nucleară. Acordurile au limitat apărarea balistică antirachetă la două locații (tratatul ABM) și numărul de arme strategice ofensive la nivelurile existente (SALT I) și au stabilit modalități de abordare a incidentelor pe mare și a accidentelor nucleare. Ca un rezultat secundar al acestor discuții, SUA (împreună cu Franța și Marea Britanie) au preluat conducerea negocierilor cu Uniunea

Sovietică pentru a genera un nou acord care avea să asigure accesul în Berlin, fără a mai putea fi contestat, până la căderea Zidului Berlinului în 1989.

Pentru tot restul vieții, Nixon a considerat controlul armamentului o componentă esențială a ordinii internaționale. Și, într-o formă sau alta, negocieri importante pe această temă au fost purtate în timpul fiecărei administrații ulterioare, până la administrația Trump. În 1975, administrația Ford a finalizat Acordurile de la Helsinki, ale căror negocieri fuseseră începute de Nixon, în care toate națiunile europene, cu excepția Albaniei, împreună cu Uniunea Sovietică și America, au convenit asupra unor principii comune în materie de securitate, economie și drepturile omului. Administrația Carter avea să încheie cel de-al doilea acord SALT, niciodată ratificat de Senat, deși prevederile sale esențiale au fost respectate. Administrația Reagan avea să ajungă la singurul acord cu Uniunea Sovietică privind controlul armamentului, eliminând o întreagă clasă de arme – cele cu rază medie de acțiune. În cele din urmă, administrația George H.W. Bush a negociat Tratatul de reducere a armelor strategice (START I), care a determinat Washingtonul și Moscova să-și reducă arsenalele nucleare strategice cu aproape 60 la sută, de la un total de 48 000 de focoase în 1991 la aproximativ 20 000 în 2001.[47] Ceea ce fusese o noutate în timpul administrației Nixon a devenit un lucru obișnuit după aceea.

Emigrația din Uniunea Sovietică

Când Nixon a preluat funcția, emigrația evreiască din URSS era de doar câteva sute de persoane pe an.[48] Nixon m-a autorizat să discut chestiunea cu Dobrînin în termeni practici, nu ideologici. I-am spus ambasadorului sovietic că acordăm o atenție deosebită practicilor sovietice de emigrare; respectul sovieticilor pentru preocupările noastre se va reflecta în felul în care noi tratăm prioritățile

lor. Cu alte cuvinte, o îmbunătățire a condițiilor de emigrare pentru evrei ar favoriza cooperarea din partea americanilor.

Dobrînin nu mi-a prezentat niciodată un răspuns oficial, dar a fost de acord să discute despre anumite cazuri dificile. Până în 1972, la sfârșitul primului mandat al lui Nixon, emigrația evreiască anuală din Uniunea Sovietică atinsese peste 30 000 de persoane.[49] Nixon nu și-a revendicat niciodată meritul pentru această evoluție în campaniile electorale și nici nu a anunțat creșterea numărului; sovieticii nu l-au recunoscut niciodată drept un rezultat convenit.

Politica internă americană a subminat acest aranjament tacit. Senatorul Henry „Scoop" Jackson de Washington, un observator atent al afacerilor internaționale care, deși era democrat, a susținut cu bună-credință efortul administrației Nixon de a asigura un nivel corespunzător de cheltuieli pentru apărare, a reformulat problema emigrației evreiești în termeni ideologici. Susținând că promovarea emigrației trebuia să devină o parte oficială a diplomației americane, el a depus un amendament la Legea Comerțului din 1974, condiționând relațiile comerciale ale SUA cu blocul estic de performanțele sovieticilor în ce privește emigrația. Ulterior, emigrația a cunoscut o scădere constantă, reducându-se de la aproximativ 35 000 în 1973 la mai puțin de 15 000 până în 1975.[50]

Obiectivele lui Nixon în ce privește emigrația evreiască au fost comparabile cu cele ale succesorilor săi, dar metodele sale erau mai ample și mai subtile, subordonând confruntările ideologice unor aranjamente practice ad-hoc.

Deschiderea către China

În 1967, Nixon – care nu se afla în funcție la acel moment – a publicat un articol revoluționar în *Foreign Affairs*, în care discuta posibilitatea ca statul chinez să nu

fie lăsat „pentru totdeauna în afara familiei națiunilor“[51]. El a formulat propunerea în termeni strategici generoși, subliniind că pacea mondială ar avea de câștigat dacă această țară și-ar putea reduce sprijinul acordat insurgențelor revoluționare din întreaga lume și, într-o zi, ar putea fi atrasă în relații diplomatice cu Occidentul. - Totuși, eseul lui Nixon nu a definit vreo modalitate specifică de a realiza o eventuală deschidere diplomatică.

Doi ani mai târziu, când Nixon a devenit președinte, deschiderea a devenit practică. China era atunci în chinurile Revoluției Culturale. Ca parte a unei scheme grandioase de purificare ideologică, Mao Zedong rechemase ambasadorii chinezi din toate țările, cu excepția Egiptului. (Deși au rămas diplomați chinezi cu grad de ambasador în câteva țări, printre care Polonia.) Prima abordare a venit de la Nixon însuși. După cum am văzut, în timpul vizitei sale în România din iunie 1969, el și-a transmis intenția de a interacționa cu chinezii prin intermediul lui Ceaușescu, care a dat de înțeles că va transmite sugestia. Nu a primit nici un răspuns, probabil deoarece chinezii se temeau de prezența sovietică într-o țară satelit, chiar și una sfidător de autonomă ca România.[52]

În timpul Conferinței de la Geneva din 1954, la sfârșitul războiului purtat de Franța pentru păstrarea Vietnamului, ambasada de la Varșovia a fost desemnată ca punct de contact între Washington și Beijing. De fapt, au fost organizate 162 de întâlniri ale ambasadorilor. S-au încheiat când fiecare parte a respins condițiile preliminare ale celeilalte, SUA refuzând să discute despre revenirea necondiționată a Taiwanului în posesia Chinei, iar Beijingul refuzând să dea asigurarea că își va urmări obiectivul doar prin mijloace pașnice. Nici măcar acele întâlniri *pro forma* nu mai avuseseră loc de câțiva ani. Dar în ianuarie 1970, am decis să activăm canalul. L-am instruit pe ambasadorul nostru în Polonia, Walter Stoessel, să abordeze un diplomat chinez la următorul eveniment de socializare la care aveau să fie prezenți

amândoi și să-i comunice oferta noastră de dialog. Presupunând că instrucțiunea era o inițiativă doar a mea, Stoessel a ignorat-o – un simbol al rivalităților dintre Casa Albă și Departamentul de Stat. Rechemat pentru consultare, Stoessel s-a trezit în Biroul Oval, unde președintele i-a comunicat personal instrucțiunile. Apoi, Stoessel a transmis mai departe oferta la un eveniment de socializare organizat de iugoslavi; deși diplomatul chinez a fugit mai întâi de el, atunci când a fost în sfârșit încolțit, a primit propunerea noastră.

Două săptămâni mai târziu, ambasadorul chinez în Polonia a apărut neanunțat la ambasada americană cu instrucțiuni de a începe un dialog. Au avut loc patru întâlniri. De partea americană, progresul s-a lovit de sistemul birocratic de autorizații, mai întâi la nivelul guvernului și apoi al Congresului, iar Nixon a exclamat la un moment dat: „Vor să omoare acest copil înainte să se nască".

În orice caz, la scurt timp după incursiunea americană în Cambodgia din mai 1970, chinezii au întrerupt canalul de comunicare de la Varșovia în semn de protest. Însă în octombrie, Nixon și-a reiterat interesul de a stabili un contact direct în discuția cu Yahya Khan, președintele pakistanez, care se întâlnise cu el la Casa Albă în contextul unei vizite la ONU.

De această dată, Nixon a primit un răspuns direct de la premierul chinez Zhou Enlai, care i-a scris în numele lui Mao. Pe 9 decembrie 1970, în patru propoziții criptice, Zhou a ridicat conversația lui Nixon cu Yahya Khan la statutul de mesaj oficial, caracterizând-o drept prima apropiere dintre SUA și China la nivel prezidențial, „de la un șef printr-un șef la un șef"[53].

Zhou a dat de înțeles că statul chinez era pregătit să negocieze cu Statele Unite despre revenirea Taiwanului la patria-mamă. Noi am răspuns, criptic, că, pentru a putea continua dialogul, fiecare parte trebuie să aibă libertatea de a aborda chestiunile care o preocupă. Mesajele care au urmat au fost trimise dintr-o parte în alta fără antet sau

semnătură pentru a minimiza riscul de a fi dezvăluite și de a stârni reacții la Moscova și incertitudine în restul lumii. Revenind la metodele diplomatice istorice, mesajele erau transmise prin intermediul unui mesager de la Washington către Islamabad, capitala Pakistanului, și de acolo de prin Pakistan la Beijing – răspunsurile chinezilor urmând aceeași cale în sens invers.

Ritmul acestui schimb a fost încetinit de hotărârea fiecăreia dintre părți de a nu-i permite celeilalte să-i exploateze nerăbdarea și de a-l ascunde cât mai mult posibil de Kremlin. Drept urmare, dialogul dintre Nixon și Mao s-a desfășurat mai multe săptămâni prin intermediul interacțiunilor mele cu Zhou, de fiecare dată fiind transmise câteva propoziții. O greșeală de calcul a sovieticilor a contribuit la accelerarea acestei chestiuni.

În primăvara anului 1971 schimburile noastre secrete dădeau roade și fusese convenită o vizită a mea la Beijing. La summituri, purtam negocieri cu ambii adversari simultan. Nixon a rezolvat dilema tactică instruindu-ne să le facem oferte amândurora, începând cu sovieticii. Dacă aveau să fie acceptate ambele oferte, le-am fi onorat în ordinea primirii răspunsului.

I-am înaintat lui Dobrînin propunerea noastră privind un summit la Camp David în iunie 1971. Sovieticii au rezolvat problema în locul nostru, condiționând acceptarea propunerii de sprijinul nostru în negocierile cu Republica Federală Germania, Marea Britanie și Franța pentru un nou acord privind Berlinul. În schimb, în timpul vizitei mele secrete la Beijing, în iulie 1971, Zhou Enlai a propus o vizită lui Nixon în China fără nici o condiție prealabilă. La trei zile după întoarcerea mea din China, Nixon a acceptat invitația de la Beijing. La o lună după aceea, Dobrînin ne-a invitat necondiționat la Moscova. Așa cum planificaserăm, am programat-o la trei luni după vizita prevăzută la Beijing.

Călătoria secretă a fost aranjată programându-mi o vizită în Vietnam, Thailanda, India și Pakistan. Odată ajuns la Islamabad, mi-am făcut timp pentru ultima tură

anunțând o indispoziție care putea explica absența mea de două zile drept o ședere într-o stațiune de munte pentru recuperare. Întregul proces – de la conversația lui Nixon cu Yahya Khan de pe 25 octombrie 1970[54] până la sosirea mea la Beijing pe 9 iulie 1971 – a durat opt luni. Deplasarea propriu-zisă, de la plecarea din Washington până la sosirea la Beijing, a durat opt zile. Am petrecut la Beijing doar patruzeci și opt de ore.

Cum putea fi folosită cel mai bine acea perioadă scurtă? Guvernul SUA a avut o agendă clară pentru discuțiile la nivel de ambasadori de la Varșovia. Elementele de pe listă au inclus Taiwanul, despăgubirile și activele financiare rezultate din exproprierea proprietăților americane, prizonierii și navigația în Marea Chinei de Sud. Dar Nixon și cu mine am concluzionat că abordând aceste subiecte și altele asemănătoare puteam sfârși în hățișuri tehnice sau puteam ajunge la blocaje ideologice care ne-ar fi putut împiedica progresul privind obiectivul unei relații continue. Mi s-a cerut să-mi exprim dorința de a discuta despre Taiwan, însă numai în contextul relației generale dintre China și SUA în legătură cu sfârșitul Războiului din Vietnam.

Pentru a sublinia importanța geopoliticii, Nixon a ținut un discurs la Kansas City, Missouri, pe 6 iulie 1971, pe când eu eram în deplasare. Descriind viziunea sa despre ordinea mondială bazată pe echilibrul dintre marile puteri și omițând orice referire la Taiwan, el a declarat:

> În loc să fie doar America numărul unu în lume din punct de vedere economic, ca puterea mondială dominantă, și în loc să existe doar două superputeri, atunci când gândim în termeni economici și avem în vedere potențialul economic, există… cinci mari superputeri economice: Statele Unite, Europa de Vest, Uniunea Sovietică, China continentală și, desigur, Japonia.[55]

Singurul acord la care s-a ajuns în timpul vizitei secrete a fost o invitație adresată lui Nixon de a vizita China. Ambele părți s-au axat pe conturarea abordării lor

generale ca bază pentru discuții ulterioare. Am oferit detalii pe marginea discursului lui Nixon; Zhou a început o conversație cu un citat din Mao: „Sunt tulburări sub ceruri, dar situația este excelentă".

Un dialog diplomatic mai specific a debutat în timpul celei de-a doua vizite pe care am efectuat-o trei luni mai târziu, în octombrie 1971. Scopul a fost pregătirea summitului și elaborarea unui comunicat în acest sens. Intervalul de patru luni dintre a doua mea vizită și întâlnirea la nivel înalt cu Nixon a reflectat convingerea noastră că nu trebuia să riscăm un impas între Nixon și Mao într-o primă întâlnire față în față, în care conversația ar fi fost limitată de exigențele interne ale ambelor părți și de reprezentanții mass-media care așteptau afară.

Adusesem cu mine un comunicat standard care ne afirma intențiile generale, dar fără lucruri concrete. Zhou a revenit a doua zi dimineață cu un mesaj explicit din partea președintelui: după ce au evitat contactul la nivel înalt atâția ani, țările noastre nu ar trebui să pretindă că ne apropiem de armonia generală. Mao a sugerat ca o declarație completă a dezacordurilor noastre pe probleme specifice să facă parte din comunicat, alături de unele acorduri clar exprimate. Într-un astfel de context, comunicatul avea să atragă atenția asupra acordurilor mult mai mult decât declarațiile de bunăvoință standard. Declarația comună cu privire la viitorul Taiwanului a fost lăsată în seama șefilor de stat participanți la summit, dar, ca avertisment pentru Uniunea Sovietică, Zhou și cu mine am încheiat un acord pentru a ne opune împreună hegemoniei în Asia.

Implicarea bruscă a Beijingului a fost, fără îndoială, modelată de presiunea exercitată de cele peste patruzeci de divizii de blindate sovietice desfășurate de-a lungul granițelor Chinei cu Manciuria și Xijiang. Cooperarea la nivel înalt cu China pentru stabilirea unui echilibru global avea să fie acum anunțată explicit și urma să transforme natura Războiului Rece.

Nu a existat un precedent pentru declarația premergătoare summitului; și nici nu avea să mai existe ceva asemănător. După cum s-a decis, ambele părți au expus liste lungi de dezacorduri, alături de unele puncte asupra cărora erau de acord. Fiecare parte a fost responsabilă de propriile-i formulări. Întrucât nici unul dintre noi nu a cerut un drept de veto în raport cu cealaltă parte, această abordare ne-a oferit prilejul de a comunica explicit opiniile SUA cu privire la Taiwan, ca parte a unui comunicat comun. Proiectul de comunicat a fost apoi supus aprobării lui Nixon și Mao.

La summit, Mao a fost disponibil doar patruzeci și cinci de minute, din cauza unei grave crize medicale din săptămâna anterioară, după cum ne-au spus ulterior medicii chinezi. Dar el aprobase proiectul de comunicat din octombrie, care afirma pe deplin poziția americanilor cu privire la Taiwan și la alte chestiuni. În lumina acestui fapt, o declarație pe care a făcut-o la scurta sa întâlnire cu Nixon a căpătat o semnificație deosebită: China nu dorea Taiwanul imediat, a explicat el, pentru că taiwanezii „erau o șleahtă de contrarevoluționari [...] Ne putem lipsi de ei deocamdată și mai vedem după 100 de ani“[56].

Eliminarea la summit a caracterului stringent al chestiunii care zădărnicea de mult timp negocierile dintre cele două țări a făcut posibilă o declarație de exprimare a principiului care a guvernat relațiile dintre SUA și China în cei cincizeci de ani de atunci. „Statele Unite acceptă că toți chinezii de ambele părți ale strâmtorii Taiwan susțin că există doar o singură China și că Taiwanul este o parte a Chinei. Guvernul Statelor Unite nu contestă această poziție.“[57]

Ca urmare a unei propuneri oficiale a lui Nixon la summit, această formulare a fost adăugată la ceea ce se numește acum Comunicatul de la Shanghai, emis la finalul vizitei sale.

Nici Nixon, nici eu nu am inventat această formulare; am extras-o dintr-o declarație redactată în timpul administrației Eisenhower, în etapa pregătitoare a

negocierilor cu Beijingul, care nu s-au concretizat niciodată. Declarația reușea să redea cu acuratețe obiectivele declarate deopotrivă de Taipei și de Beijing. Renunțând la sprijinul Statelor Unite pentru soluția celor „două Chine", comunicatul menținea echivocul cu privire *la care* dintre „Chine" va îndeplini dorințele postulate ale poporului chinez.

După câteva zile, Zhou a acceptat formularea noastră. Ambiguitatea le-a dat ambelor părți libertatea de a avea o politică de cooperare strategică flexibilă care să mute echilibrul internațional dinspre Uniunea Sovietică. Declarația sugera că Taiwanul putea fi considerat autonom pe o durată previzibilă. Ambele părți afirmau principiul Chinei unice, iar SUA nu au făcut declarații sau acțiuni care să presupună un rezultat cu două Chine și nici una dintre părți nu a încercat să-și impună preferința. Insistența SUA pentru o soluție pașnică a fost menționată explicit în secțiunea americană a comunicatului. Aceste înțelegeri au fost suplimentate prin două comunicate convenite în timpul administrațiilor Carter și Reagan. Împreună, aceasta continuă să stea la baza relațiilor dintre cele două state despărțite de strâmtoarea Taiwan. Dacă oricare dintre părți le-ar contesta, riscurile unei confruntări militare ar crește semnificativ.

Timp de douăzeci de ani după vizita lui Nixon, Statele Unite și China au întreținut o amplă politică de colaborare, pentru a limita puterea Uniunii Sovietice. În această perioadă, cooperarea dintre SUA și China s-a extins chiar și în domeniul informațiilor, deși într-o măsură limitată. În timpul unei vizite ulterioare din februarie 1973, demonstrând nivelul de implicare al Chinei, Mao m-a îndemnat să găsesc un echilibru între timpul petrecut în China și timpul dedicat Japoniei, ca nu cumva japonezii să se simtă neglijați și să se implice mai puțin în apărarea comună împotriva Uniunii Sovietice: „În loc să aibă relații mai strânse cu Uniunea Sovietică", a spus Mao, „am prefera ca Japonia să-și îmbunătățească relațiile cu voi."[58]

Luna următoare, prim-ministrul din Singapore, Lee Kuan Yew, s-a folosit de ocazia unei prelegeri la Universitatea Lehigh din Pennsylvania pentru a reflecta asupra semnificației diplomației administrației Nixon:

> Trăim vremuri agitate. Lumea nu a mai asistat de ceva timp la schimbări atât de spectaculoase în relațiile dintre marile puteri precum cele din ultimii doi ani. Suntem martorii unor transferuri privind echilibrul de putere pe măsură ce ponderea se schimbă. Iar marile puteri învață să trăiască în pace unele cu altele... Vechile diviziuni fixe ale Războiului Rece par fluide și nebuloase. Washingtonul a trecut de la confruntare la negocieri atât cu Beijingul, cât și cu Moscova. Chiar dacă din motive diferite, ambele puteri comuniste au dorit ca Războiul din Vietnam să scadă în intensitate și ca Americii să i se permită să se retragă onorabil... În ce o privește, China dă dovadă de mai multă cordialitate față de America capitalistă și Japonia decât față de Rusia comunistă... Divergențele ideologice par a fi mai puțin relevante. Deocamdată, interesele naționale par a fi călăuza cea mai sigură pentru acțiunile și politicile guvernelor.[59]

Nixon nu și-ar fi dorit o evaluare mai bună a politicii sale.

Mao a murit în 1976. Doi ani mai târziu, Deng Xiaoping a revenit după ce fusese îndepărtat a doua oară și a instituit politica de reforme pe care o începuse în 1974, la revenirea din primul exil. Din acel moment și până la debutul administrației Trump în 2017, politica Americii privind China s-a bazat pe principiile nepartizane stabilite în această perioadă.

Astăzi, China a devenit un rival economic și tehnologic de temut pentru Statele Unite. În contextul actual, unii se întreabă în ce măsură ar regreta Nixon deschiderea către China, dacă ar mai fi azi în viață. Este o provocare pe care a anticipat-o. Discursul său din iulie 1971 de la Kansas City trădează o conștientizare acută a potențialului

Chinei de a avea un impact asupra sistemului internațional.

> Succesul însuși al politicii noastre de a pune capăt izolării Chinei continentale va însemna o creștere uriașă a puterii sale economice, devenind o provocare nu numai pentru noi, ci și pentru alte țări din lume... 800 de milioane de chinezi, deschiși către lume, cu toată comunicarea și schimbul de idei care vor avea loc inevitabil ca urmare a acestei deschideri, vor deveni o forță economică mondială, cu un potențial enorm.[60]

A rămas celebră declarația prim-ministrului britanic Palmerston: „Nu avem aliați eterni și nu avem dușmani perpetui. Interesele noastre sunt eterne și perpetue și este datoria noastră să urmărim acele interese". Înfăptuirea cooperării cu China pentru a contracara Uniunea Sovietică a fost un interes primordial al americanilor în timpul Războiului Rece; astăzi, orice politică a SUA față de China trebuie să ia în calcul economia sa vastă – comparabilă cu cea a Statelor Unite –, puterea militară în creștere și dibăcia diplomatică șlefuită prin păstrarea a mii de ani de cultură distinctă.

Așadar, ca orice succes strategic, deschiderea către China nu a fost doar o reacție la probleme contemporane, ci și un „bilet de acces" la provocări viitoare. Cea mai puternică dintre acestea este următoarea: pe măsură ce tehnologia modernă continuă să intensifice potențialul distructiv al războiului nuclear prin apariția unei game variate de arme bazate pe înalta tehnologie și prin îmbunătățiri radicale ale inteligenței artificiale, China, Rusia și SUA au început să își modernizeze arsenalele militare. Date fiind armele cu capacitate sporită de căutare a propriilor ținte și de a învăța din experiență, precum și armele cibernetice care pot împiedica identificarea rapidă a sursei lor, stabilirea unui dialog permanent în paralel cu dezvoltarea tehnologică este imperativ necesar pentru a asigura stabilitatea ordinii

mondiale – și poate pentru supraviețuirea civilizației umane. (Vezi mai multe detalii în Concluzie.)

Orientul Mijlociu în fierbere

La începutul mandatului său, Nixon s-a confruntat cu două chestiuni, deopotrivă etern îngemănate și aparent contradictorii: cum să mențină poziția Occidentului în Orientul Mijlociu (preponderent arab) îndeplinind totodată angajamentul Americii privind securitatea Israelului. La fel ca predecesorii săi, Nixon a îmbrățișat ambele obiective, dar a început să le urmărească și dintr-o perspectivă strategică nouă.

Ultimul an al administrației Johnson a definit tiparul crizei din Orientul Mijlociu pe care avea să o moștenească Nixon. Războiul din 1967 dintre Israel și vecinii săi arabi – Egipt, Siria și Iordania – s-a încheiat cu ocuparea de către Israel a Peninsulei Sinai aparținând Egiptului, a Înălțimilor Golan aparținând Siriei și a West Bank (Cisiordania) palestiniene aparținând Iordaniei. Aceste cuceriri au transformat pozițiile celor două părți la negocieri. Israelul avea să înceapă un proces de pace – dacă putea fi început – deținând premiul teritorial tangibil, pe care intenționa să-l folosească în scopuri strategice intangibile, anume recunoașterea legitimității și a existenței sale, precum și securitatea granițelor, ceea ce presupunea ajustarea liniilor de demarcație stabilite prin armistițiul din 1949.

ONU a încercat să creeze un cadru internațional pentru acest proces prin Rezoluția 242 a Consiliului de Securitate. Adoptată în 1967, aceasta conținea toate cuvintele solemne – „pace", „securitate", „independență politică" –, dar într-o formulare care le golea de importanță operațională, permițând fiecărei părți să aplice propriile definiții. Se spunea:

Consiliul de Securitate…

1. *Afirmă* că respectarea principiilor Cartei [ONU] necesită stabilirea unei păci juste și durabile în

Orientul Mijlociu, care trebuie să includă aplicarea următoarelor două principii:

(i) Retragerea forțelor armate israeliene din teritoriile ocupate în conflictul recent.

(ii) Încheierea tuturor revendicărilor sau a stărilor de beligeranță, precum și respectarea și recunoașterea suveranității, integrității teritoriale și a independenței politice a fiecărui stat din zonă și a dreptului lor de a trăi în pace între granițe sigure și recunoscute, fără amenințări sau acte de forță [...] [61]

Suprafața teritoriilor din care urma să se retragă Israelul a rămas ambiguă, la fel și definiția unei „păci drepte și durabile", o condiție care, într-o lume a statelor suverane, s-a dovedit greu de îndeplinit. În consecință, fiecare parte a interpretat textul pornind de la convingerile sale existente.

În martie 1969, președintele Egiptului, Nasser, a încercat să accelereze procesul bombardând cu artilerie grea pozițiile israeliene de-a lungul Canalului Suez. Israelul a răspuns cu raiduri aeriene, penetrând adânc în interiorul Egiptului. Nixon a luat o serie de decizii imediate: l-a desemnat pe secretarul de stat William Roger să se ocupe de negocierile privind Orientul Mijlociu, dar totodată a lăsat în seama mea realizarea unei secvențe în care diplomația privind Orientul Mijlociu să atingă punctul critic abia după eforturile noastre diplomatice privind Vietnamul, pentru a evita controverse interne simultane în două chestiuni diferite.

Eforturile de mediere ale lui Rogers au dus la un acord de încetare a focului, sprijinit de ONU, de-a lungul Canalului Suez, care a stabilit o zonă demilitarizată cu o lățime de 50 de kilometri de fiecare parte a canalului. Acest acord a fost propus de Rogers pe 19 iunie 1970 și anunțat de acesta pe 7 august. Nasser și sovieticii l-au încălcat imediat, mutând cincizeci de baterii de rachete antiaeriene avansate furnizate de sovietici în zona demilitarizată de-a lungul malului vestic al canalului.[35]

Astfel, conflictul militar de-a lungul canalului părea iminent, iar un subgrup al Consiliului pentru Securitate Națională a concluzionat că Israelul va fi cel mai probabil inițiatorul acestuia. Nixon a respins această evaluare. El era de părere că israelienii nu vor iniția un conflict atât de departe de granițele lor; o astfel de acțiune, a susținut el, putea declanșa o confruntare cu Uniunea Sovietică sau un conflict mai amplu. Un conflict de-a lungul Canalului Suez implica interese de securitate americane; dacă era necesar, vor fi implicate forțe americane pentru a descuraja la maximum Uniunea Sovietică. El și-a rezervat dreptul de a iniția o astfel de acțiune și a interzis explorarea acestei direcții până când urma să o aprobe. Apoi, lucrurile s-au calmat timp de câteva săptămâni, până când centrul de greutate din criza din Orientul Mijlociu s-a mutat de la Canalul Suez la viitorul statului iordanian.

În această perioadă, căutând o abordare cuprinzătoare, Nixon s-a concentrat pe diminuarea rolului crucial jucat de asistența militară sovietică în ce privește încurajarea proiectelor arabe radicale.[62] În discuțiile matinale zilnice din biroul privat al lui Nixon de la Casa Albă, am apreciat că Egiptul și Siria își vor modifica presiunile când își vor da seama că SUA sunt pregătite să zădărnicească asistența militară sovietică, care varia de la furnizarea de avioane MIG și artilerie grea până la prezența pe teren a circa 20 000 de consilieri ai forțelor terestre. Ca o completare a blocării acestei strategii și a limitării bateriilor antiaeriene, am plănuit să sprijinim negocieri serioase pentru pacea în Orientul Mijlociu, cu condiția ca statele arabe să trateze direct cu Israelul.

Entuziasmat de această abordare, Nixon m-a îndemnat să încep să discut despre ea public; în consecință, într-o conversație cu un jurnalist în perioada de început a administrației Nixon, am explicat: „Încercăm să expulzăm prezența militară sovietică, nu atât consilierii, cât piloții de avioane de luptă și personalul de luptă, înainte ca aceștia să devină o prezență statornică“[63].

Strategia a fost pusă la încercare pentru prima dată în septembrie 1970, când Organizația pentru Eliberarea Palestinei (OLP), un grup terorist antiisraelian constituit în 1964 la Cairo, a deturnat patru avioane de pasageri occidentale și a dus trei dintre ele în Iordania. (Al patrulea, care a aterizat la Cairo, a fost aruncat în aer la scurt timp după ce pasagerii au fost eliberați.)[64] Prin această acțiune, care a marcat debutul unei serii de evenimente ce a ajuns să fie numită în lumea arabă „Septembrie Negru", teroriștii palestinieni aproape că au transformat Iordania suverană într-o bază operațională.

Regele Hussein, monarhul destoinic care a gestionat cu pricepere și curaj diplomatic zeci de ani de ostilitate din partea vecinilor arabi, precum și preocupările de securitate ale Israelului, a aruncat mănușa. El a închis taberele de refugiați palestinieni de pe teritoriul iordanian, care deveniseră baze ale OLP, și i-a evacuat pe rezidenți în principal în Liban.

Pe fondul tensiunilor în creștere, armatele siriene și irakiene au început să-și concentreze forțele la frontierele lor cu Iordania. Din partea noastră, a urmat o serie de reuniuni ale Grupului pentru acțiuni speciale de la Washington (WSAG). (WSAG era un grup flexibil care reunea mai multe agenții la nivel de secretar adjunct și care coordona gestionarea crizelor sub conducerea consilierului pentru securitate.) Am ajuns la concluzia că Hussein nu va ceda și că Israelul nu va tolera un atac militar asupra Iordaniei din partea vecinilor săi. Când i-au fost prezentate aceste opinii lui Nixon, el a repetat insistent instrucțiunile date în Criza Suezului: Iordania trebuia salvgardată, dar acțiunea israeliană în acest scop nu trebuia întreprinsă fără aprobarea SUA, iar acțiunea militară a SUA nu putea avea loc sau nu putea fi menționată ca amenințare specifică fără acordul său.

Pe 18 septembrie, o divizie siriană de blindate a trecut granița în Iordania și a înaintat spre orașul Irbid. Regele Hussein a opus rezistență și a solicitat sprijinul Statelor Unite.

Criza evoluase, transformându-se într-o provocare strategică directă. Dacă Iordania se dezintegra și armatele arabe ajungeau la granița de est a Israelului, putea începe un război care ar fi adus în regiune forțele sovietice, în sprijinul consilierilor sovietici care ajutau forțele armate siriene și irakiene. Așadar, opoziția militară israeliană era probabilă, iar sprijinul Statelor Unite pentru aceasta, cel puțin diplomatic, era esențial.

Gestionarea crizelor produce uneori incongruențe. Într-o seară de duminică[65], când i-am adus lui Nixon vești despre invazia siriană a Iordaniei, el juca popice la subsolul clădirii de birouri Eisenhower (un eveniment foarte rar). Deși era important să împiedicăm escaladarea crizei din Iordania, nici nu puteam permite ca ocuparea de către sirieni a unor zone strategice din Iordania, realizată cu arme și consilieri sovietici, să devină un fapt împlinit. Când i-am expus problemele, Nixon a autorizat etapele inițiale, menite să limiteze criza și să inverseze incursiunea siriană. În prezența lui – tot în sala de popice – l-am sunat pe Yitzhak Rabin, pe atunci ambasadorul Israelului la Washington, pentru a-l informa că nu vom trece cu vederea invazia siriană. Intenționam să sprijinim o mobilizare a forțelor israeliene, pentru a amenința flancul sirian, dar acțiunea militară depindea de discuții ulterioare. L-am sunat apoi pe secretarul de stat Rogers, pentru a-l informa despre abordarea președintelui. El a răspuns că era neliniștit în legătură cu acțiunea militară, dar că îi va solicita lui Joe Sisco, secretarul de stat adjunct, să vină în Sala de criză de la Casa Albă pentru a contribui la coordonarea eforturilor diplomatice. Tipic pentru el, Nixon nu era pregătit să gestioneze o criză de la Casa Albă în haine de bowling. A dispărut câteva minute pentru a se schimba într-un costum, apoi a venit alături de Sisco și de mine în Sala de criză.

Diplomația convențională sugerează ca ambelor părți să li se solicite reținere și organizarea unei conferințe diplomatice, pentru a soluționa chestiunile nerezolvate.

Dar, în acele împrejurări, probabil că astfel de măsuri ar fi accelerat criza, dându-i timp agresorului să-și extindă cuceririle. Un apel la o conferință internațională *înainte* de retragerea Siriei ar fi răsplătit deopotrivă deturnarea și invazia. Totodată, ar fi statornicit prezența militară siriană adânc în interiorul Iordaniei. Și în loc să distanțeze regimurile arabe de susținătorii lor sovietici, așa cum avea în vedere politica noastră, o astfel de acțiune a SUA ar fi întărit probabil dependența lor de Moscova.

Cu cât conferința are o anvergură mai mare, cu atât este mai dificil să se ajungă la un consens. Refuzul de a recunoaște dreptul Israelului de a exista fusese încorporat în diplomația arabă încă de la înființarea statului Israel. Deși susțineau legitimitatea Israelului, majoritatea țărilor europene s-au opus insistențelor acestuia privind negocieri directe înainte de încetarea focului. Și chiar dacă lucrurile nu ar fi stat astfel, ritmul diplomației ar fi fost inerent mai lent decât înaintarea forțelor armate siriene, ajutate de consilierii lor sovietici pe teren în Iordania.

Prin urmare, Nixon a decis în Sala de criză ca orice apel la reținere al altor țări să fie îndreptat în primă instanță către invadatorii sirieni și susținătorii lor sovietici. Am insistat cu privire la retragerea Siriei din Iordania ca o condiție prealabilă pentru negocieri. O asemenea abordare necesita o demonstrație a angajamentului SUA. Prin urmare, Nixon a ridicat cu o treaptă nivelul de alertă pentru forțele americane din Europa. Marinarii Flotei a Șasea au fost rechemați pe navele lor din Marea Mediterană, iar în Statele Unite, Divizia 82 Aeropurtată a fost pregătită pentru o potențială acțiune.[66] Alerta – aproape exclusiv pentru forțele convenționale – era concepută pentru a avertiza părțile în cauză, în special Uniunea Sovietică și Siria, că SUA luau în calcul acțiuni militare.

Odată stabilită strategia, Nixon a lăsat aplicarea acesteia în seama subordonaților, așa cum făcea de obicei. A plecat din Sala de criză, lăsându-ne pe Sisco, pe generalul Alexander Haig (pe atunci adjunctul meu) și pe

mine să ne ocupăm de detalii. Într-un mesaj adresat prim-ministrului israelian, Golda Meir, în numele lui Nixon, se spunea că Statele Unite se vor opune intervenției unor puteri externe – adică a Uniunii Sovietice –, Israelul fiind îndemnat să nu depășească mobilizarea existentă, pentru a-i acorda strategiei noastre timpul necesar să producă efecte. În mesajul adresat regelui Hussein, se preciza că se putea baza pe sprijinul nostru pentru a restabili starea de fapt. Totodată, au fost trimise mesaje către aliații NATO, în care aceștia erau anunțați cu privire la deciziile privind alertarea trupelor și la motivele din spatele acestora.

Confruntată cu dovada refuzului american de a tolera presiunea militară siriană, susținută de Uniunea Sovietică, Moscova a pus capăt rolului său în această criză. În după-amiaza următoare, pe 21 septembrie, adjunctul lui Dobrînin m-a căutat la o recepție diplomatică de la o ambasadă și m-a luat deoparte pentru a mă informa că consilierii sovietici au părăsit forțele siriene când acestea au trecut granița în Iordania. Odată eliminat sprijinul sovietic substanțial, trupele siriene au revenit la bazele lor, iar Hussein a preluat din nou controlul asupra țării sale.

Această strategie de gestionare a crizei din Iordania a reflectat un tipar care avea să reapară în gestionarea crizelor ulterioare de către Nixon: o perioadă de reflecție, urmată de o mișcare bruscă, suficient de amplă pentru a convinge adversarul că orice escaladare prezenta un risc inacceptabil. În ambele privințe, experiența din septembrie 1970 a anticipat criza și mai importantă din Orientul Mijlociu din octombrie 1973.

Războiul din Orientul Mijlociu din 1973

Deși Uniunea Sovietică începea să analizeze coexistența cu Statele Unite, Moscova le trimitea ajutoare și arme statelor arabe, conturând perspectiva unei alte confruntări. Și în Statele Unite aveau loc schimbări

semnificative. În noiembrie 1972, Nixon a fost reales, câștigând votul popular cu o marjă care a fost a doua ca importanță din istoria Americii. El intenționa să-l înlocuiască pe Rogers din funcția de secretar de stat, dar încă nu se hotărâse cu privire la succesorul acestuia, ceea ce a explicat în parte ritmul mai lent al diplomației privind Orientul Mijlociu. Dar motivul principal a fost hotărârea lui Nixon de a evita o dezbatere internă simultană vizând Vietnamul și Orientul Mijlociu și, prin urmare, el a amânat diplomația privind Orientul Mijlociu până după alegeri. În august 1973, Nixon a decis să mă numească secretar de stat; am fost confirmat în funcție pe 21 septembrie.

Două săptămâni mai târziu, pe 6 octombrie, în Orientul Mijlociu a început un război când Egiptul și Siria au invadat Peninsula Sinai și Înălțimile Golan. Totodată, criza Watergate se accelerase rapid după ce John Dean, consilierul Casei Albe, i-a relatat procurorului general despre neregulile comise de Casa Albă (și rolul său în acestea).

În Orientul Mijlociu, echilibrul motivațiilor statelor arabe se schimbase sub impactul crizei din Iordania și al morții lui Gamal Abdel Nasser, în septembrie 1970, liderul egiptean care fusese forța motrice a politicii arabe bazate pe confruntare. Succesorul acestuia, Anwar Sadat, a urmat inițial strategia predecesorului său, bazându-se pe sovietici pentru a determina SUA să facă presiuni asupra Israelului ca să se retragă din Peninsula Sinai. Dar apoi, în vara lui 1972, Sadat i-a expulzat brusc pe cei peste 20 000 de consilieri militari sovietici, care fuseseră dislocați în Egipt, și a ordonat confiscarea bazelor și a echipamentului greu al acestora.[36] În februarie 1973, el și-a trimis consilierul pentru securitate, Hafiz Ismail, la Casa Albă pentru a explora atitudinea Americii într-o nouă serie de negocieri.

Condițiile propuse de Ismail erau, în esență, similare celor care duseseră anterior la un impas în relația cu Israel: retragerea Israelului la frontierele din 1967 ca o

condiție prealabilă pentru recunoaștere și discuții directe. Dar noutatea mesajului era că Egiptul putea face acești pași pe cont propriu, separat de aliații săi arabi.

Nixon l-a primit pe Ismail în Biroul Oval și i-a spus că vom lansa un efort de pace după alegerile din Israel din noiembrie, onorând o înțelegere a lui Nixon cu Golda Meir din 1972. Am reiterat asigurările lui Nixon într-o întâlnire privată ulterioară și am schițat posibilele implicații practice. Pentru Sadat, această perspectivă prezenta prea multă incertitudine, deoarece alegerile din Israel erau (și sunt) în general urmate de săptămâni – uneori luni – de negocieri pentru formarea unui cabinet. Pe 6 octombrie – de Yom Kippur, cea mai sfântă zi din calendarul evreiesc, când majoritatea israelienilor sunt în sinagogi – Sadat a furnizat o surpriză șocantă deopotrivă Israelului și Statelor Unite. Forțele egiptene au traversat Canalul Suez, iar forțele siriene au avansat în Înălțimile Golan. Atacul brusc i-a luat pe nepregătite pe israelieni, pe americani și lumea întreagă.

În acel moment, Nixon se confrunta cu afacerea Watergate și cu consecințele acesteia. Pe 6 octombrie, în prima zi a războiului, el s-a confruntat cu demisia iminentă a vicepreședintelui Spiro Agnew, care fusese acuzat de corupție în timpul mandatului său de guvernator al statului Maryland. Pe 20 octombrie, în ceea ce mass-media a numit „Masacrul de Sâmbătă Noapte", Nixon i-a demis pe procurorul general, Elliot Richardson, și pe procurorul general adjunct, William Ruckelshaus, care nu doreau să-l concedieze pe procurorul special Archibald Cox. Procurorul general interimar, Robert Bork, a făcut acest lucru, ceea ce a dus la demararea în Camera Reprezentanților a procedurilor privind demiterea lui Nixon.

În ciuda acestei succesiuni de dezastre politice interne, Statele Unite și-au asumat un rol esențial privind încetarea focului și lansarea unui proces de pace în Orientul Mijlociu care avea să continue în următoarele decenii. Nixon nu a pierdut niciodată din vedere

obiectivele strategice centrale: să continue diplomația creativă cu statele arabe, să mențină securitatea Israelului, să slăbească poziția Uniunii Sovietice și să evidențieze o diplomație americană durabilă, ce vizează pacea. Trăsătura centrală a acelei diplomații fusese prefigurată în timpul crizei din Iordania cu trei ani înainte: pentru a evita impasul și tensiunile care se înmulțeau, eram hotărâți să împiedicăm o conferință anevoioasă, care să includă toate părțile și să abordeze toate chestiunile. Alternativa a fost o abordare pas cu pas, care a implicat părțile cu adevărat pregătite să conlucreze pentru pace. Fezabilitatea acestei abordări avea să fie determinată de rezultatele bătăliilor care se desfășurau la acel moment.

Atacul surpriză zguduise armata israeliană. Totodată, ieșise la iveală lipsa de pregătire a propriilor noastre servicii de informații care au sugerat inițial că atacul fusese lansat de *Israel*, nu de Egipt și de Siria, și că înfrângerea armatelor arabe era iminentă. De fapt, forțele armate egiptene au traversat Canalul Suez și s-au stabilit într-o zonă de centură la 16 kilometri în interiorul Peninsulei Sinai, pe care au menținut-o în ciuda contraatacurilor israeliene masive datorită rachetelor sol-aer sovietice, care au neutralizat forțele aeriene israeliene. Între timp, armata siriană a cucerit o parte a Înălțimilor Golan; la un moment dat, a părut posibilă chiar înaintarea trupelor siriene pe teritoriul propriu-zis al Israelului.

Dar în patru zile, până pe 9 octombrie, rezerviștii israelieni fuseseră mobilizați în totalitate și forțele erau în mișcare. La Washington, în primele ore ale dimineții acelei zile, o victorie israeliană era considerată iminentă.

Fideli obiectivelor noastre, Nixon a ordonat, din a doua zi de război, ca echipamente militare de înaltă tehnologie să fie transportate cu avioane comerciale israeliene. Provocarea era înlocuirea pierderilor masive de tancuri și de avioane israeliene. Atașatul militar israelian, generalul Mordechai Gur, m-a sunat pe 9 octombrie cu o solicitare urgentă. Pierderile israeliene fuseseră neașteptat de

mari – atât de mari, de fapt, încât prim-ministrul Meir era pregătită să zboare la Washington pentru a ne convinge personal. I-am spus că o astfel de vizită ar sugera disperare. Mai mult, Nixon avea de gestionat demisia iminentă a vicepreședintelui Agnew. La sfârșitul acelei zile, Nixon m-a autorizat să-l asigur pe ambasadorul israelian că vom înlocui toate pierderile israeliene după război și că israelienii puteau să-și folosească echipamentele de rezervă cât timp se organiza și se efectua reaprovizionarea.

A urmat un blocaj tehnic și politic. Capacitatea de transport aerian a SUA pe timp de pace este sporită de aeronavele civile pe care Pentagonul este autorizat să le rechiziționeze. Dar companiile aeriene civile nu doreau să efectueze zboruri într-o zonă de război, iar un obstacol tehnic s-a transformat într-unul politic: pentru a ajunge din Statele Unite în Israel, aeronavele civile trebuiau să facă opriri pentru realimentare, iar Portugalia și Spania – cele mai potrivite escale – au refuzat să permită opriri pentru realimentare, fiind îngrijorate de reacțiile țărilor arabe și de presiunile sovietice.

Cum aceste complicații au continuat până în a șaptea zi de război (12 octombrie), Nixon a luat o decizie tipică: a ordonat folosirea avioanelor militare de transport, care nu aveau nevoie de realimentare, pentru a livra ce era necesar. Nu a fost o simplă decizie tactică, deoarece aceasta le-a oferit israelienilor mijloacele de a inversa eșecurile din primele zile și a reprezentat o escaladare majoră a implicării SUA în război. În dimineața de 12 octombrie, într-o discuție la Casa Albă pe marginea acestei crizei, Nixon a respins sugestiile privind utilizarea limitată a aeronavelor militare, comentând: „Vom fi acuzați chit că sunt trei avioane, chit că sunt trei sute". Președintele a remarcat că strategia noastră va fi judecată în funcție de rezultatul politic al acesteia, explicând: „trebuie să putem juca un rol constructiv în inițiativele diplomatice pentru a obține o soluție reală". Am fost de acord, adăugând: „Dacă ne putem menține poziția, vom

avea șanse mai bune ca niciodată de a contribui la o înțelegere"[67].

Obiectivul dominant a rămas redresarea echilibrului de forțe mai întâi pe câmpul de luptă și apoi ca preludiu la diplomație. Nixon a afirmat acest principiu general când am purtat amândoi o discuție telefonică, două zile mai târziu:

> Raționamentul este următorul – scopul livrărilor nu este pur și simplu alimentarea războiului, scopul [este] menținerea echilibrului [...] pentru că numai echilibrul în acea zonă poate duce la o înțelegere echitabilă, care nu defavorizează nici o parte, nici cealaltă...[68]

Diplomația de încetare a focului

În vreme ce la Washington aveau loc dezbateri privind livrările pe calea aerului, ambasadorul israelian, Simcha Dinitz, m-a informat despre o nouă inițiativă propusă de Ierusalim. Golda Meir primise propuneri de la ministrul apărării, Moshe Dayan, și de la șeful statului major, David Elazar, să solicite încetarea focului. Ei susțineau că noua linie a egiptenilor de-a lungul Suezului avea să fie prea greu de depășit fără ca Israelul să găsească modalități de a zădărnici rachetele antiaeriene sovietice. Era pregătită să solicite încetarea focului, dar numai după ce contraofensiva israeliană care se derula pe Înălțimile Golan va fi făcut progrese în direcția amenințării Damascului. Am spus că voi vedea dacă Marea Britanie va sprijini o rezoluție a Consiliului de Securitate în acest sens și am programat-o pentru sâmbătă, 13 octombrie.

Sfârșitul operațiunilor pe câmpul de luptă a fost accelerat de livrările pe calea aerului din SUA și a fost ajutat de o greșeală de calcul a lui Sadat. Cum ofensiva israeliană de pe Înălțimile Golan se îndrepta spre Damasc, președintele sirian, Hafez al-Assad, i-a solicitat ajutor lui Sadat. În virtutea angajamentului față de aliatul său sirian și supraestimând reușita Egiptului în traversarea canalului, Sadat a respins propunerea de

încetare a focului, care era analizată de Marea Britanie. În schimb, a ordonat ca două divizii de blindate să atace în Peninsula Sinai, cu scopul de a cuceri trecătorile din zonele muntoase centrale. Dar această ofensivă a mutat blindatele egiptene dincolo de centura de rachete sol-aer de-a lungul Canalului, expunându-le astfel atacurilor puternice ale forțelor aeriene israeliene. Duminică, 14 octombrie, au fost distruse 250 de tancuri egiptene. Acest lucru le-a permis blindatelor israeliene să iasă din impas de-a lungul Canalului Suez – deși trei zile mai devreme comandanții lor consideraseră zona impenetrabilă – și să traverseze canalul, ajungând în Egipt pe 16 octombrie.[37]

Joi, 18 octombrie, Sadat a menționat încetarea focului, iar Dobrînin analiza la Washington formularea încetării focului. Vineri, 19 octombrie, sovieticii m-au invitat la Moscova pentru a finaliza procesul cu Brejnev.

Situația militară a egiptenilor era acum suficient de dificilă pentru a-i descuraja pe sovietici să exploateze eforturile noastre interne. La Moscova, o propunere de încetare a focului a fost finalizată cu aprobarea lui Nixon duminică, 21 octombrie, și a fost aprobată de Consiliul de Securitate al ONU luni, 22 octombrie.[69] Încetarea focului, care urma să intre în vigoare la douăsprezece ore după ce a fost aprobată, includea și prevederi pentru începerea negocierilor între părți în direcția unei înțelegeri politice.

Deși cu trei zile înainte ne ceruseră să propunem o încetare a focului, conducătorii israelieni au ezitat să o accepte, căutând să-și exploateze în continuare înaintarea de cealaltă parte a Canalului Suez. Drept urmare, întorcându-mă de la Moscova la Washington, am făcut o oprire în Israel, în cursul căreia Israelul a acceptat încetarea focului. Ajuns la Washington în aceeași zi care începuse la Moscova, am descoperit că încetarea focului se dovedise mai ușor de proclamat decât de pus în practică. A fost încălcată aproape imediat. În negocierile privind încetarea focului, părțile caută frecvent linii favorabile lor. Însă această încălcare nu a fost tactică, ci

strategică. Căci forțele israeliene care înaintau spre orașul Suez erau pe punctul de a bloca Armata III egipteană la est de canal.

Pentru Moscova, o astfel de evoluție, la doar câteva zile după ce lucraserăm la o propunere de încetare a focului, a părut o provocare directă și deliberată. Până în seara de miercuri, 24 octombrie, mesajele de la Moscova deveniseră din ce în ce mai amenințătoare, culminând cu un mesaj rău prevestitor de la Brejnev în jurul orei 21.00. După ce a expus punctul de vedere al sovieticilor referitor la evenimentele de după negocierile din weekendul precedent, el a propus ca forțele militare sovietice și americane să întreprindă o acțiune comună pentru a impune încetarea focului. El a avertizat:

> Voi spune clar că, dacă veți considera imposibil să acționați împreună cu noi în această chestiune, ne vom confrunta cu necesitatea de a lua în calcul urgent chestiunea luării unor măsuri adecvate unilateral. Nu putem permite arbitrariul din partea Israelului.[70]

Ne confruntam cu perioada cea mai dramatică și mai solicitantă din punct de vedere uman a președinției lui Nixon. Serviciile de informații ne-au informat că diviziile aeropurtate sovietice erau pregătite și că arme sovietice de înaltă tehnologie erau pe o navă în drum spre Marea Mediterană. Am convocat o întâlnire a directorilor WSAG în Sala de criză. (La acea vreme, eram deopotrivă secretar de stat și consilier pentru securitate națională.) Provocarea era să respingem desfășurarea de trupe în comun cu sovieticii în Orientul Mijlociu, împotriva unui aliat important (ceea ce, date fiind împrejurările, ar fi modificat spectaculos echilibrul politic) și să descurajăm Moscova să întreprindă o acțiune militară unilaterală.

Reuniunea noastră a avut loc într-o atmosferă dramatică. Săptămânile de tensiune personală și internațională îl epuizaseră pe Nixon, obligându-i pe medicii de la Casa Albă să-l îndemne să se retragă înainte de sosirea mesajului de la Brejnev. Prin urmare, s-a

dovedit necesar să se ia decizii într-o manieră neobișnuită. CSN era convins că Statele Unite nu puteau lua în considerare desfășurarea de forțe ca un tampon între Israel, un aliat american, și Egipt, o țară ale cărei operațiuni militare erau facilitate de armament sovietic și care primea resurse grație unui pod aerian sovietic. Totodată, SUA nu puteau tolera ca forțele de luptă sovietice din regiune să impună unilateral planurile strategice sovietice. Toată lumea împărtășea aceeași părere în aceste chestiuni.

CSN a ajuns la consensul de care aveam nevoie pentru a respinge propunerea Brejnev. Dar trebuiau descurajate și măsurile sovietice unilaterale. Întâlnirea s-a desfășurat apoi în absența președintelui, generalul Haig (care îl înlocuise pe Haldeman ca șef de cabinet) păstrând legătura cu el, iar eu ocupându-mă de contactele diplomatice. L-am sunat pe ambasadorul Dobrînin pentru a avertiza URSS să nu întreprindă acțiuni unilaterale și l-am informat că se pregătește un răspuns oficial la nota lui Brejnev. Urmând proceduri bazate pe deciziile anterioare și pe experiența crizei din Iordania, CSN a recomandat măsuri de prevenire a acțiunilor sovietice imediate, inclusiv ridicarea nivelului de alertă nucleară la DEFCON 3, ceea ce însemna o criză gravă, cu doar o treaptă mai jos de pregătirile pentru un război nuclear.

Răspunzând la scrisoarea lui Brejnev în numele președintelui, am respins propunerea de desfășurare în Egipt a unor trupe comune americano-sovietice, dar am reiterat angajamentul SUA față de diplomația consultativă în procesul de pace. Am amânat câteva ore trimiterea scrisorii pentru a lăsa ridicarea nivelului de alertă să își facă efectul și să aibă loc consultări interne și cu aliații. În acest timp, i-am pus la curent pe ambasadorii NATO și pe alți aliați, în special Israelul.

Date fiind interacțiunile frecvente dintre părțile implicate, eu am rămas în Sala de criză, iar generalul Haig ieșea din când în când pentru a lua legătura cu

președintele. În acest fel, cu consensul unanim al CSN – niciodată contestat ulterior în scurgeri de informații sau în biografii – că timpul era un factor crucial în prevenirea unei acțiuni sovietice ireversibile, scopurile strategice ale lui Nixon au fost îndeplinite.

În zorii zilei, Nixon a revenit în Biroul Oval și a aprobat detaliile recomandării CSN. În jurul prânzului, bătând complet în retragere, Brejnev i-a răspuns președintelui, transformând solicitarea de intervenție militară comună în contrapropunerea ca ambele națiuni să trimită un număr limitat de observatori pentru a constata încetarea focului. Într-o conferință de presă, Nixon a rezumat ce se petrecuse, subliniind opoziția SUA față de intrarea forțelor sovietice în conflictul existent, precum și disponibilitatea noastră de a juca un rol major în procesul de pace.

Ce l-a determinat pe Brejnev să bată în retragere? Decizia sa a corespuns tiparului general de conduită al sovieticilor pe parcursul întregii crize din 1973, aceștia sprijinindu-și atent partenerii din Orientul Mijlociu din punct de vedere diplomatic și material prin podul aerian, dar evitând să compromită destinderea relațiilor printr-o confruntare militară cu Statele Unite. Totodată, este posibil să fi prefigurat slăbirea idealurilor și declinul economic și societal general, care aveau să culmineze, optsprezece ani mai târziu, cu căderea Imperiului Sovietic.

Procesul de pace din Orientul Mijlociu

Ca orice proces de pace din regiune să aibă șansa de a merge mai departe, primul pas era reconcilierea condițiilor prealabile, aparent antitetice, ale părților aflate în conflict. Israelul insista asupra recunoașterii diplomatice ca o condiție prealabilă pentru încetarea ostilităților; condiția prealabilă a Egiptului și Siriei era ca Israelul să fie de acord să se revină la frontierele din 1967. Nici una dintre părți nu accepta condiția prealabilă a

celeilalte, iar fiecare parte respingea un acord *ad interim* ca punct de plecare.

Iar acestea nu erau singurele complicații. Dacă toate părțile implicate în încetarea focului, inclusiv Uniunea Sovietică, ar fi participat la procesul de pace, cei mai intransigenți ar fi avut drept de veto la conferința ulterioară – ceea ce le-ar fi dat sovieticilor sau statelor arabe radicale ocazia de a obstrucționa Occidentul, urmărindu-și scopurile din Războiul Rece. Cu toate acestea, am decis să legitimăm negocierile prin intermediul unei conferințe multilaterale care să implice toate părțile. Totuși, dacă survenea un impas, urma să transformăm procesul într-un demers etapizat cu acele părți care erau pregătite să continue.

A fost stabilită o conferință la Geneva pentru 22 decembrie 1973, invitând toate părțile implicate în încetarea focului. Assad a refuzat să participe. Sadat – nedorind să facă obiectul unui veto din partea sovieticilor – a urmat calea diplomatică, îndemnând la o abordare pas cu pas. Israelul a insistat asupra unei direcții paralele de acțiune, bazate pe o serie de concesii reciproce, proces descris mai târziu de prim-ministrul Yitzhak Rabin drept a da la schimb „o bucată de pământ pentru o bucată de pace". În această etapă, nu a existat deloc posibilitatea unui acord global și a fost singura întâlnire. A urmat o abordare pas cu pas.

În timpul administrației Nixon s-a ajuns la o serie de acorduri privind Orientul Mijlociu, cu mediere americană. În ianuarie 1974, Egiptul și Israelul au încheiat un acord de dezangajare care a creat o zonă-tampon de-a lungul Canalului Suez, a separat forțele militare și a impus restricții privind mișcările de trupe și arsenalele militare din fiecare zonă. În iunie 1974, Siria și Israel au ajuns la un acord de dezangajare militară. Prevederile sale tehnice și observabile s-au bazat pe interzicerea desfășurării de către fiecare parte a armamentului greu în raza liniei de front a celeilalte părți. Această limitare s-a dovedit suficientă pentru a menține

restricții reciproce esențiale între cele două țări timp de jumătate de secol după negocierea acordului de dezangajare – inclusiv în timpul războiului civil sirian care a început în 2011.

Aceste acorduri au fost posibile deoarece toate părțile implicate au acceptat abordarea pas cu pas și, totodată, pentru că au ajuns să aibă încredere în America în rol de mediator. Toate părțile au fost nevoite să facă sacrificii acceptând această soluție: Egiptul și Siria și-au modificat solicitarea de a li se returna teritoriile care considerau că le aparțin ca preț pentru a intra în negocieri; Israelul a trebuit să cedeze porțiuni din Peninsula Sinai și să renunțe la pozițiile sale avansate în Siria în schimbul unor promisiuni de pace care erau, prin definiție, reversibile.

În 1975, aceste acorduri au fost completate de un alt acord egipteano-israelian, în care forțele israeliene se retrăgeau în trecătorile muntoase din Sinai în schimbul unor concesii politice din partea guvernului de la Cairo, care a deschis Canalul Suez și a permis tranzitul navelor israeliene prin acesta. Acordul urma să fie supravegheat de un post radar american în Sinai. La sfârșitul anului 1976, Egiptul și Israelul negociau încetarea stării de beligeranță în schimbul unei noi retrageri a israelienilor din trecătorile din centrul Sinaiului către o linie care ducea de la Ras Mohammad la El Arish, la 32 de kilometri de granița egipteano-israeliană.

Acceptarea acestui proces de către Kremlin a constituit o transformare geopolitică majoră într-o regiune importantă strategic, în care URSS păruse până de curând să aibă autoritate. Totodată, a fost o validare a politicii de legături și a modului în care Nixon a abordat negocierile. Pe durata crizei, diplomația de destindere a facilitat un canal constant de comunicare cu Moscova, ajutând la prevenirea coliziunilor inutile. Mai important, această abordare diplomatică le-a oferit sovieticilor o miză privind alte chestiuni pe care nu doreau să le pună în pericol, inclusiv discuțiile despre statutul Berlinului și Acordurile de la Helsinki din 1975.

În 1979, într-o ceremonie spectaculoasă pe peluza Casei Albe, președintele Carter, premierul israelian Begin și președintele Sadat au semnat un acord de pace oficial între Israel și Egipt. Procesul de pace, schițat în 1974 la un mic dejun în biroul privat al lui Nixon, fusese realizat.[38]

Bangladesh și interconexiunea cu Războiul Rece

În a doua jumătate a secolului XX, sistemul internațional bazat pe echilibrul european din secolul al XIX-lea a fost din nou transformat. Într-o evoluție prefigurată cu un secol mai înainte de ascensiunea Japoniei în curs de industrializare, civilizații asiatice tradiționale, precum India și China, au început să intre în sistemul internațional ca mari puteri în sine. În loc să se bazeze pe un concurs de alianțe care caracterizase în secolul al XIX-lea competiția pentru dominația europeană, aceste puteri emergente au demonstrat capacitatea de a contesta autonom echilibrul global. Decolonizarea Asiei și Africii extinsese, pentru prima dată, pe tot globul sistemul de stat westfalian, iar acum, sporirea puterii Indiei și Chinei a diminuat mai mult autoritatea relativă a vechilor puteri imperiale. Ordinea internațională – definită până acum de relațiile puterilor occidentale – devenea ordine mondială.

Decizia lui Nixon de a introduce China în sistemul westfalian – prin negocieri în care nu a considerat-o o țară adăugată blocului condus de sovietici, ci o contrapondere la acesta și un nou jucător care are dreptul la o atenție serioasă de sine stătător – a deschis calea unor combinații strategice fără precedent. Prin exploatarea ostilității crescânde dintre cele două puteri comuniste principale, această mișcare a transformat aspirația unei ordini mondiale într-un demers cu adevărat multipolar.

În martie 1971, această realitate emergentă s-a făcut simțită. Aproape exact în același moment în care

interacțiunile cu Zhou Enlai aduceau China în sistemul internațional – deși deocamdată încă în secret – tulburările regionale din Asia de Sud dintre Pakistan și India au atras rapid Statele Unite, China și Rusia. Problema apărută în Pakistanul de Est reprezenta o evoluție fără precedent: o criză care implica trei mari puteri cu arme nucleare, toate concurând ca egali suverani.

Criza își avea originile în împărțirea subcontinentului indian cu mai bine de două decenii înainte, pe fondul unei vărsări de sânge îngrozitoare. Guvernat în perioada colonială ca o singură unitate vastă, Rajul Britanic a fost împărțit în 1947, prin decolonizare, în două state suverane, India și Pakistan; acesta din urmă a fost la rândul său împărțit în două entități, ambele aflate sub suveranitate pakistaneză, dar separate de 1 900 de kilometri de teritoriu indian.

Dintre cele două state, India era un stat secular, cu o populație preponderent hindusă, deși cu un procent substanțial de musulmani, care era în creștere. Pakistanul era explicit musulman, dar jumătățile sale, diverse din punct de vedere etnic și lingvistic și detașate geografic, includeau popoare cărora credința comună în islam nu le oferea un sentiment de unitate și cu atât mai puțin coeziune politică.

Acest stat pakistanez divizat era condus de la Islamabad, în Pakistanul de Vest, unde pluralitatea punjabi domina armata națională și alte instituții de guvernare semnificative. Istoric, populația preponderent bengali din Pakistanul de Est fusese împărțită într-o varietate de facțiuni pe care guvernul central din Islamabad le manipula cu regularitate una împotriva celeilalte. Dar în ianuarie 1969, în Pakistanul de Est a izbucnit un protest de masă, care avea să ducă la declararea unui nou stat independent, Bangladesh, pe 26 martie 1971.

Începutul crizei nu a stârnit imediat o reacție strategică din partea nici unuia dintre marii jucători internaționali,

cu excepția Indiei. În octombrie 1970, președintele Yahya Khan al Pakistanului l-a vizitat pe Nixon în legătură cu o sesiune a Adunării Generale a ONU, ocazie cu care avea să se angajeze să comunice la Beijing interesul exprimat de președinte privind deschiderea către China. El ne-a spus că intenționează să organizeze alegeri în decembrie și că se aștepta ca, după acestea, Pakistanul de Est să fie împărțit între facțiuni, permițându-i să continue să exploateze diviziunile dintre bengalezi.

Dar alegerile din decembrie 1970 au adus o situație opusă așteptărilor lui Yahya Khan. În Pakistanul de Est, Liga Awami, un partid politic devotat autonomiei Bangladeshului, a obținut majoritatea absolută. În luna martie a anului următor, ordinea din Pakistanul de Est s-a frânt și a fost proclamată independența – sau, potrivit Pakistanului de Vest, secesiunea – sub conducerea șeicului Mujibur Rahman.

Căutând să restabilească controlul în Pakistanul de Est prin violență sistemică, Yahya Khan a abolit sistemul electoral și a declarat legea marțială. Rezultatul a fost o vărsare de sânge îngrozitoare și un torent de refugiați care fugeau din Pakistanul de Est, mai ales în India. Spre deosebire de Islamabad care a tratat întreaga problemă ca o chestiune internă și a respins ingerința străină, India a considerat criza un prilej de a pune capăt încercuirii sale strategice. Pretinzând că numărul tot mai mare de refugiați din Bangladesh aflați pe teritoriul său punea presiune asupra finanțelor sale, India a început să-i organizeze în gherile antipakistaneze.

În Statele Unite, vestea despre bilanțul uman devastator al conflictului a avut un impact imediat, deoarece lupta din îndepărtata Asie de Sud s-a suprapus cu dezbaterea internă privind caracterul puterii americane și problemele morale generate de Războiul din Vietnam. Administrația Nixon a devenit obiectul unor critici vehemente, deoarece reacția sa nu a implicat, așa cum își doreau mulți, condamnarea publică a Pakistanului de Vest cu mare intensitate. Discursul

american despre situația din Pakistanul de Est a continuat să fie dominat de susținătorii drepturilor omului, iar unii dintre aceștia au scris articole în ziare importante, pentru a-l îndemna pe Nixon să adopte niște gesturi preponderent simbolice.

Propunerile au variat de la susținerea unei comisii de anchetă a ONU și a prezenței Crucii Roșii în Pakistanul de Est până la suspendarea întregului ajutor militar și economic al SUA pentru Pakistanul de Vest.[71] Însă pentru factorii de decizie din SUA de la acea vreme calculul era mult mai complicat. Pakistanul de Vest era deja suficient de bine înarmat și, din nefericire, nici un embargo asupra armelor, nici o suspendare a ajutorului nu i-ar fi oprit pe liderii pakistanezi să folosească armata împotriva populației din Pakistanul de Est. Cu siguranță, astfel de măsuri ar fi comunicat dezaprobarea SUA față de atrocitățile din Pakistan, dar ar fi diminuat totodată influența americană și ar fi amenințat deschiderea către China – proces în care Pakistanul era principalul nostru intermediar.

Paradoxal, criticii au echivalat reacția administrației la această ultimă criză cu comportamentul acesteia în Vietnam – dar pe temeiuri diametral opuse: în Pakistanul de Est, America se făcea vinovată de lipsa unei intervenții într-o criză îndepărtată, lucru prezentat ca și cum America ar fi tolerat nelegiuirea, iar în Vietnam, America era condamnată pentru implicarea sa continuă.

Reticența Washingtonului de a se implica public în criză a avut prea puțin de-a face cu insensibilitatea (deși unele discuții interne nu au reflectat elevare morală); administrația Nixon era preocupată de deschiderea spre China, iar tragedia care se desfășura în Pakistanul de Est a coincis cu schimburile noastre privind data și agenda deplasării mele secrete la Beijing și a complicat lucrurile. Mai mult, Pakistanul era un aliat al SUA prin acordul SEATO (Organizația Tratatului privind Asia de Sud-Est) negociat de secretarul de stat John Foster Dulles în 1954.

Politica lui Nixon nu a fost niciodată unidimensională, așa cum a fost caracterizată atitudinea sa privind evoluția crizei din Pakistan, pusă pe seama antipatiei sale față de prim-ministrul Indiei, Indira Gandhi. Cu siguranță, criticile vehemente ale acesteia la adresa politicii SUA din timpul Războiului Rece și, în special, privind Războiul din Vietnam, erau de mult o sursă de iritare – dar numai atât. În orice caz, politica actuală era mult mai complicată. Încă de la debutul crizei, la începutul lunii martie, personalul CSN a concluzionat că rezultatul probabil – și de dorit – era autonomia Pakistanului de Est și eventuala independență a acestuia. Dar doream să atingem acest obiectiv fără a provoca Pakistanul direct și fără a ne distruge canalul de comunicare cu China.

Casa Albă a aprobat un ajutor alimentar masiv pentru refugiații din Pakistanul de Est. Totodată, CIA a purtat discuții în secret cu reprezentanți ai Ligii Awami, în vederea creării unor contacte pentru eventuale negocieri oficiale ulterioare. Similar, Departamentul de Stat a fost autorizat să stabilească contacte între Liga Awami și India; totuși, India a respins aceste eforturi, scopul său fiind să încurajeze Pakistanul de Est să forțeze nu doar autonomia politică, ci separarea. Per ansamblu, în prima etapă (cam din martie până în iulie 1971), esența politicii americane a fost împiedicarea transformării unei crize regionale într-una globală și susținerea unei posibile transformări a Războiului Rece prin deschiderea către China.

Ambele scopuri au fost complicate de vizita mea secretă în China. În iulie 1971, în drum spre Beijing, trecând prin Saigon, Bangkok, New Delhi și Islamabad – și mai ales în ultimele două capitale – am cunoscut o serie de opinii privind criza din Asia de Sud. Atitudinea Indiei – în special cea a prim-ministrului Gandhi – viza mai puțin problema refugiaților și mai mult transformarea Pakistanului de Est într-o țară independentă. Cât m-am aflat în India, am subliniat sprijinul american în problema refugiaților, în special

prin furnizarea de alimente, și eforturile noastre de a încuraja un dialog cu Liga Awami. Deși atenți și politicoși, interlocutorii mei indieni erau în mare măsură – și categoric – angajați în transformarea jumătății unui adversar declarat de la granița lor de est, așa cum era cazul la acel moment, într-o nouă țară care să fie neutră, sau chiar prietenoasă, față de India. În raportul meu către Nixon am evocat posibilitatea ca India să acționeze pe baza opiniilor sale geopolitice declarate și să rezolve criza printr-o intervenție militară decisivă în Pakistanul de Est – un pas agresiv care putea invita la un răspuns din partea Chinei, aliatul de multă vreme al Pakistanului.[72]

La următoarea mea oprire, Islamabad, de unde urma să plec în China a doua zi dimineață, m-am întâlnit cu președintele Yahya Khan și cu ministrul de externe, Sultan Khan. Raportul meu către Nixon a rezumat discuțiile pe tema Pakistanului de Est:

> Am subliniat importanța încercării de a dezamorsa această problemă [a Pakistanului de Est] în următoarele câteva luni. O modalitate de a face acest lucru, am sugerat eu, putea fi încercarea de a separa cât mai mult posibil, cel puțin în ochii celorlalte state, chestiunea refugiaților de chestiunea reconstrucției structurii politice a Pakistanului de Est. Dacă s-ar încerca acest lucru, ar părea important ca Pakistanul să includă o serie de măsuri majore într-un singur pachet, menit să aibă un impact important atât asupra refugiaților, cât și asupra comunității mondiale și, poate, să internaționalizeze efortul.[73]

Astfel, recomandarea noastră era combinarea diferitelor măsuri de reformă solicitate de noi într-un singur pachet pentru a ajuta la reconstruirea structurii politice a Pakistanului de Est. Efectul practic ar fi fost autonomia.

Deschiderea către China a fost anunțată în iulie 1971, călătoria lui Nixon la Beijing fiind programată pentru luna februarie a anului următor. În acea vară, criza din Bangladesh intrase în a doua etapă. În Pakistanul de Est,

abuzurile sistematice în privința drepturilor omului fuseseră reduse substanțial.[39] Pentru a contracara realinierea potențială a sistemului internațional ca urmare a deschiderii americane către China, Gandhi nu a mai încercat să-și ascundă propriul plan de a promova secesiunea Pakistanului de Est. Ea a accelerat sprijinul Indiei pentru campania de gherilă din Bengal, iar în august a făcut un alt pas spre confruntare prin încheierea unui acord de prietenie și de asistență militară cu Uniunea Sovietică.

Acest tratat a marcat prima inițiativă a URSS într-o strategie privind Asia de Sud care avea să presupună extinderea substanțială a ajutorului militar și a sprijinului diplomatic pentru India.[74] Era o reacție directă care viza deopotrivă China și strategia americană, transformând conflictul din Bangladesh dintr-o provocare regională și umanitară într-o criză de dimensiuni strategice globale, exact ceea ce noi doream să evităm. Dacă Pakistanul se dezintegra sub dubla presiune sovietică și indiană atât de curând după ce ne facilitase deschiderea către China, nu numai că ar fi fost pus în pericol viitorul summit al lui Nixon de la Beijing, dar ar fi fost zdruncinată însăși premisa strategiei privind China, aceea de a contrabalansa Uniunea Sovietică.

Nixon se afla sub o presiune internă extraordinară de a se alătura Indiei, a cărei democrație era larg admirată. Însă pentru Casa Albă problema nu fusese niciodată structura internă a Pakistanului de Est, ci menținerea unui echilibru internațional adecvat. Am subliniat acest aspect în timpul unei serii de întâlniri cu ambasadorul indian Lakshmi Jha, în vara anului 1971. Pe 9 august, i-am relatat lui Nixon următoarea conversație cu Jha:

> Interesul SUA era ca India să fie puternică, independentă, de sine stătătoare [...] Bengalul de Est urma să-și câștige autonomia chiar și fără intervenția Indiei. Noi, la rândul nostru, nu aveam nici un interes pe subcontinent, doream doar să vedem că India este

puternică și în curs de dezvoltare și Pakistanul, independent. Într-adevăr, abordarea noastră față de India era diferită de abordarea noastră față de Pakistan. India era o potențială putere mondială; Pakistanul va fi întotdeauna o putere regională. Din toate aceste motive, problema se rezolva de la sine dacă separam chestiunea ajutorului de cea a refugiaților și chestiunea refugiaților de cea a înțelegerii politice. Ambasadorul a spus că nu era greu de separat ajutorul de chestiunea refugiaților, dar că nu vedea nici o modalitate de a separa problema refugiaților de înțelegerea politică.[75]

Pe 11 septembrie, odată cu amplificarea tensiunilor, i-am repetat ambasadorului Jha poziția SUA:

Nu ne interesa ca Bengalul de Est să rămână parte a Pakistanului. Ne interesa să prevenim izbucnirea unui război și să împiedicăm ca această problemă să se transforme într-un conflict internațional. În rest, nu vom adopta nici o poziție activă într-un fel sau altul.[76]

Pe măsură ce s-a amplificat, criza a început să prezinte anumite paralele cu săptămânile dinaintea izbucnirii Primului Război Mondial, două coaliții de mari puteri confruntându-se într-un conflict regional care, la început, nu le-a afectat. Din perspectiva SUA, consideram că nu era de dorit să umilim Pakistanul atât de curând după ce facilitase demersul nostru față de Beijing. Totodată, era important să menținem planul strategic care stătea la baza vizitei lui Nixon în China – anume atenuarea presiunii sovietice la nivel global și reechilibrarea ordinii internaționale. Dacă am fi permis Uniunii Sovietice să facă incursiuni în Asia de Sud grație noii sale alianțe cu India, am fi subminat al doilea obiectiv.

Dar obiectivul nostru imediat, primordial era să prevenim izbucnirea războiului pe subcontinent. În octombrie 1971, Yahya Khan a făcut din nou o vizită la Washington, în timpul căreia Nixon a abordat subiectul autonomiei pentru Pakistanul de Est. Zdruncinat de

desfășurarea forțelor militare din jurul Pakistanului și de dezaprobarea internațională, Yahya Khan a promis autonomie Pakistanului de Est după înființarea unei Adunări Constituante, planificată pentru martie 1972. Noi am interpretat autonomia Pakistanului de Est ca un preludiu la apariția timpurie a unui Bangladesh independent.

După vizita lui Yahya Khan, a urmat o vizită dezastruoasă a lui Gandhi la Washington în perioada 3–6 noiembrie 1971. Lipsa de soluții a problemelor era amplificată de răceala dintre cei doi lideri. Când Nixon a informat-o pe Gandhi că Yahya Khan era de acord să înlocuiască legea marțială cu guvernare civilă și autonomie în Bangladesh, aceasta s-a arătat prea puțin interesată. Dorea ca Bangladeshul să fie independent, nu o regiune autonomă, sponsorizată de Statele Unite. Realistă, inteligentă și dură, ea ajunsese la concluzia că echilibrul de forțe existent îi va permite să impună rezultatul strategic preferat de India.

Pe 4 decembrie, după aceste întâlniri oficiale reci de la Casa Albă, India a invadat Pakistanul de Est, remodelând conflictul încă o dată și ducându-l în a treia etapă, ultima. La fel ca Sadat doi ani mai târziu, Gandhi a înțeles felul în care utilizarea unilaterală a forței putea schimba condițiile unei eventuale înțelegeri. Câtă vreme Pakistanul de Est se îndreptase inexorabil către autonomie, care părea de natură să ducă la independență sub impactul forțelor indiene superioare, Nixon își limitase criticile publice la declarațiile de la ONU privind desconsiderarea de către India a granițelor recunoscute internațional. Dar când Gandhi a decis să rezolve disputele teritoriale de-a lungul graniței de vest a Indiei prin măsuri împotriva zonei din Kașmir ocupate de Pakistan – provincia Himalaya care fusese ea însăși împărțită în 1947, India deținând partea cea mai mare și cea mai semnificativă din punct de vedere istoric –, Nixon a devenit din ce în ce mai activ. India, susținută de ajutorul militar și diplomatic sovietic, avea capacitatea de a dezmembra Pakistanul provincie cu

provincie. Iar dacă Pakistanul era pe punctul de a se dizolva ca urmare a unei alianțe indiano-sovietice, China se putea implica direct în lupte, ducând la un război major, care ar fi distrus ordinea globală. În orice caz, o astfel de succesiune de evenimente ar fi demonstrat într-un fel irelevanța SUA într-o regiune importantă din punct de vedere strategic.

Nixon fusese dispus să lase evoluția internă a Pakistanului de Est în sarcina conducerii interne a Bangladeshului, care viza independența. Dar a respins ferm asocierea indio-sovietică ce amenința existența Pakistanului de Vest. În stilul caracteristic, el nu a permis nici o ambiguitate cu privire la poziția SUA. Pentru a transmite faptul că Statele Unite erau interesate de menținerea echilibrului strategic în Asia de Sud, el a ordonat unei forțe operative a Flotei a Șaptea, în frunte cu portavionul USS *Enterprise*, să se mute în golful Bengal. Totodată, el m-a autorizat să sugerez într-o informare privind chestiunile de fond că succesul următorului summit de la Moscova va depinde de comportamentul Uniunii Sovietice în criza din Asia de Sud, ceea ce implica disponibilitatea de a suspenda summitul în cazul unor provocări din partea sovieticilor. Chestiunea a ajuns la apogeu public când Nixon le-a făcut tuturor părților o propunere oficială privind încetarea imediată a focului.

Era un moment dramatic din punct de vedere decizional – cu două luni înainte de Summitul de la Beijing și cu cinci luni înainte de cel de la Moscova. În noaptea de vineri, 10 decembrie 1971, m-am întâlnit cu Huang Hua, primul ambasador al Beijingului la Națiunile Unite. În timpul întrevederii, care fusese solicitată de China, ambasadorul m-a avertizat că țara sa nu putea rămâne inactivă dacă tendințele militare existente aveau să continue. Duminică dimineața, tensiunea s-a accentuat când acesta a solicitat o nouă întrevedere, ceea ce a stârnit îngrijorarea că scopul putea fi acela de a ne informa despre o acțiune militară chineză. Solicitarea a venit când Nixon și cu mine eram pe cale să

ne îmbarcăm într-un zbor către Azore, în vederea unei întâlniri cu președintele Franței, Georges Pompidou, pentru a discuta despre faptul că America renunțase recent la standardul aur. Nixon era de părere că nu putea anula întrevederea într-un timp atât de scurt fără a provoca panică financiară și mi-a cerut să-l însoțesc în cazul în care situația de pe subcontinent s-ar fi acutizat.

Așadar, Alexander Haig, adjunctul meu de la acea vreme, a reprezentat America la a doua întrevedere cu Huang Hua. Ce am fi putut spune în cazul în care China ar fi anunțat o acțiune militară? Și dacă Uniunea Sovietică ar fi replicat? Nixon l-a instruit pe Haig să folosească soluția pe care o utilizasem în relație cu Israelul, în timpul invadării Iordaniei de către Siria din 1970: Haig nu trebuia să facă comentarii specifice, dar era autorizat să spună că America nu va fi *indiferentă* la o mișcare militară sovietică.

În acest caz, nu a fost necesar să se prevaleze de instrucțiuni. China doar a repetat același avertisment emis cu două zile înainte, acum atenuat de sprijinul pentru propunerea noastră de încetare a focului. Joi, 16 decembrie 1971, India a proclamat încetarea focului în teatrul de operațiuni din vest, cel puțin parțial ca răspuns la apelul lui Nixon.[77]

Rezolvarea conflictului s-a dovedit un punct de cotitură în Războiul Rece, deși nu a fost recunoscut ca atare la vremea respectivă și nu este recunoscut nici astăzi pe scară largă. Oferta de încetare a focului din partea Indiei a fost parțial rezultatul dorinței lui Nixon de a folosi semnalele militare și diplomatice la nivel înalt pentru a reechilibra ecuația strategică și, prin urmare, pentru a dezamorsa criza. Comportamentul său a pus în pericol summiturile planificate, atât pe cel de la Beijing, cât și pe cel de la Moscova. Totodată, a demonstrat disponibilitatea de a folosi puterea americană cu hotărâre în scopuri geopolitice – o lecție la care au luat aminte și aliații tradiționali.

Criza din Bangladesh este adesea descrisă în termenii dezbaterilor din anii 1960 cu privire la îndatoririle morale ale Americii în lume. Totodată, poate fi considerată prima criză privind forma primei ordini globale autentice din istoria lumii. Din ambele puncte de vedere, moral și strategic, încheierea relativ rapidă a crizei din Pakistanul de Est – în mai puțin de un an – într-o manieră favorabilă ordinii mondiale și valorilor umane contrastează puternic cu războiul civil din Siria, început în 2011 și care durează de mai bine de un deceniu – ca să nu mai vorbim de conflictele civile în curs de desfășurare în Libia, Yemen și Sudan.

În Bangladesh, Statele Unite au acționat pe baza unei definiții atent analizate a interesului național. Aceasta viza principalele sale obiective strategice, ajustându-le în funcție de felul în care evolua situația și de capacitățile americane. Au fost luate serios în calcul considerentele umanitare și s-au adoptat măsuri realizabile importante în numele acestora.

Criza din Bangladesh a reprezentat un pas major în transformarea Războiului Rece dintr-o structură bipolară rigidă într-un echilibru global, complex, care implica Asia ca element în creștere. Datorită combinației de diplomație, îndrăzneală și reținere exercitată în momentele potrivite, șansele unui război global privind Bangladeshul s-au diminuat de la posibil la de neconceput. În cele din urmă, fiecare participant la criză a câștigat suficient – sau, în cazul Pakistanului, a pierdut prea puțin – astfel încât, decenii după aceea, nici o țară importantă nu a perturbat aranjamentul.

Două luni mai târziu, summitul cu Mao a decurs conform programului, având drept rezultat Comunicatul de la Shanghai, în care China și SUA își declarau opoziția față de încercarea oricărei puteri de a dobândi hegemonie în Asia. Bangladeshul și-a obținut independența; Statele Unite au recunoscut noul statut al Bangladeshului la mai puțin de patru luni de la încetarea focului.[78] Deși Statele Unite își tensionaseră relațiile cu India și cu Uniunea

Sovietică deopotrivă, Summitul de la Moscova a avut loc în mai 1972, conform programului stabilit înainte de criza din Asia de Sud și a condus la rezultate care au modelat viitorul Războiului Rece în direcția unui rezultat pașnic. Relațiile SUA cu India au început să se îmbunătățească în decurs de doi ani și de atunci au rămas pe o traiectorie pozitivă. Cu ocazia vizitei mele la New Delhi din 1974, cele două țări au creat Comisia de Cooperare SUA–India, care a devenit baza instituțională de sincronizare a intereselor, un proces care s-a accelerat și care continuă și în prezent.[79]

Nixon și criza americană

Memoria istorică este adesea înzestrată cu aparența inevitabilității; dispar îndoiala, riscul și natura contingentă a evenimentelor care însoțesc – și, uneori, amenință să-i copleșească – pe cei care participă la acel moment. Ca lider, Nixon s-a evidențiat prin forța de a-și depăși propriul sentiment latent de pieire și, în contextul incertitudinii angoasante, de a îmbina tendințele geopolitice complexe într-o definiție amplă a interesului național și de a o menține în ciuda greutăților. Nixon a pornit de la convingerea că pacea este consecința fragilă și periculos de efemeră a unui leadership diligent într-o lume în care tensiunea și conflictul erau aproape predeterminate. Ca om de stat, avea datoria să încerce să rezolve conflictele pe baza unei viziuni inspirate privind viitorul.

La înmormântarea lui Richard Nixon în 1994, am menționat că el „a promovat viziunea păcii din tinerețea sa ca quaker". Acest lucru este adevărat într-un sens evident și imediat: el a adus trupele americane acasă din Vietnam, a contribuit la încheierea războaielor din Orientul Mijlociu și din Asia de Sud și a introdus stimulente vizând o atitudine reținută în competiția dintre superputeri și sovietici, prin inițiative diplomatice mai degrabă decât prin concesii unilaterale. Dar viziunea

sa privind pacea s-a manifestat și în maniera în care a remodelat ordinea mondială prin introducerea multipolarității în sistemul global, grație deschiderii către China, promovând totodată interesele americane și stabilitatea generală.

Transformând rolul Americii de la dominație ezitantă la leadership creativ, Nixon a repurtat succese, pentru o vreme. Dar prăbușirea administrației sale în august 1974 din cauza tragediei Watergate, agravată de căderea Saigonului opt luni mai târziu, a făcut ca abordarea sa privind politica externă să nu capete influența meritată asupra modului de gândire american. Ca urmare, triumful Statelor Unite în Războiul Rece și dezintegrarea Imperiului Sovietic au fost percepute pe scară largă în termeni ideologici, mai degrabă decât geopolitici, și înțelese ca o confirmare a adevărurilor sigure ale Americii despre lume.

Aceste adevăruri, la rândul lor, au călăuzit o mare parte din abordarea SUA din perioada de după Războiul Rece. Printre acestea se numără și credința că adversarii se vor prăbuși din cauza propriei dinamici sau pot fi zdrobiți; că fricțiunea dintre țări este mai degrabă un rezultat al neînțelegerilor sau al relei-voințe, decât al unor interese sau al unor valori diferite, pe care fiecare parte le consideră valabile; și că e suficient un impuls din partea Statelor Unite ca ordinea mondială bazată pe reguli să se dezvolte natural, ca expresie a progresului uman inexorabil.

Astăzi, la o jumătate de secol de la mandatele lui Nixon, aceste impulsuri au adus Statele Unite într-o situație izbitor de asemănătoare cu cea pe care Nixon a moștenit-o la sfârșitul anilor 1960. Încă o dată, este vorba despre o încredere exuberantă, care generează o atitudine exagerată și, apoi, despre o atitudine exagerată care dă naștere unei îndoieli de sine debilitante. Încă o dată, în aproape fiecare regiune a lumii, Statele Unite se confruntă cu provocări majore, interconectate, la adresa strategiilor și a valorilor sale deopotrivă. Pacea universală,

de mult așteptată, nu s-a concretizat. În schimb, există un potențial reînnoit privind o confruntare catastrofală.

Și, încă o dată, oscilațiile între triumfalismul nechibzuit și abdicarea justă pun în pericol poziția Americii în lume. Politica externă americană are nevoie de o flexibilitate în genul celei a lui Nixon, deopotrivă realistă și creativă. În ciuda numeroaselor diferențe importante dintre perioada în care Nixon a fost președinte și cea de astăzi, trei principii familiare ale leadershipului său ar continua să aducă beneficii Statelor Unite: rolul central ocupat de interesul național, menținerea echilibrului global și generarea unor discuții susținute și intense între țările importante, pentru a construi un cadru de legitimitate, în care echilibrul de putere să poată fi definit și respectat.

Anumite calități ale stilului de leadership al lui Nixon ar contribui la actualizarea acestor principii: înțelegerea modului în care diferitele aspecte ale puterii naționale relaționează unele cu altele; conștientizarea schimbărilor minuscule în echilibrul global și agilitatea de a le contrabalansa; imaginație pentru îndrăzneală tactică; ușurința de a corela managementul perturbărilor regionale cu o strategie globală; și viziunea de a aplica valorile istorice ale Americii la provocările sale contemporane.

Gestionarea ordinii globale necesită o sensibilitate acută a SUA la evenimentele în evoluție și adesea ambigue. Totodată, necesită capacitatea de a identifica prioritățile strategice. Trebuie să ne întrebăm: ce amenințări și ce oportunități necesită aliați? Și care sunt esențiale pentru interesele americane și pentru securitatea națională ca să ne ocupăm de ele singuri, dacă este necesar? În ce moment angajamentul multilateral sporește puterea și când înmulțește vetourile? Pentru a obține pacea, confruntarea trebuie să lase loc unui sentiment de legitimitate comună. Împreună, puterea echilibrată și legitimitățile convenite oferă cea mai solidă structură pentru pace.

Spre sfârșitul primului său mandat, Nixon a susținut un discurs cu ocazia unei sesiuni comune a Congresului, în care a prezentat rezultatele din politica externă pe care administrația sa le obținuse până în acel moment, încadrându-le drept o realizare națională și o misiune la nivel mondial:

> Americii i-a fost dat un prilej de neegalat. Nicicând speranța nu a fost mai justificată – sau complezența mai periculoasă. Am început bine. Și pentru că am început, istoria ne impune acum obligația deosebită de a duce lucrurile până la capăt.[80]

Esența diplomației lui Nixon a constat în impunerea disciplinată a puterii americane și a scopului național, după ce acesta fusese pe punctul de a fi copleșit de controverse interne. După alegerile din 1972 a existat posibilitatea ca metodele și gândirea din spatele realizărilor diplomatice din primul mandat al administrației să fie traduse într-o „școală" durabilă a politicii externe americane – o recalibrare nu numai a strategiei, ci și a mentalității. În acest scenariu, excepționalismul Americii s-ar datora deopotrivă exercitării abile și cumpătate a forței sale inerente și hotărârii sale de a-și valida principiile fondatoare.

Dar la numai două săptămâni după ce Nixon a rostit acest discurs, a avut loc intrarea prin efracție în afacerea Watergate.

---

26 Deși Europa era puternică *per ansamblu*, nu era o *unitate* puternică.

27 Vezi capitolul 1.

28 În acea duminică, eram în drum spre Paris pentru negocieri cu nord-vietnamezii, descrise la pp. 179–185.

29 Procedând astfel, Johnson a urmat școala de gândire predominantă care susținea că provocările comuniste din Asia aveau același caracter cu cele din Europa din anii 1940 și 1950 și, prin urmare, puteau fi înfruntate prin trasarea unor linii sigure în spatele cărora populația amenințată putea să se ralieze în căutarea libertății. Din nefericire, între cele două cazuri exista o diferență crucială: societățile europene erau caracterizate, în esență, de coeziune și ca urmare, odată asigurată securitatea, erau capabile să-și reconstruiască identitățile istorice. În schimb, Indochina era

divizată etnic și sfâșiată de război civil. Astfel, agresiunea se manifesta nu numai peste liniile de demarcație geografică, ci și în sânul societății civile. În 1965, adjunctul lui Mao, Lin Biao, a publicat un manifest prin care le cerea populațiilor rurale ale lumii să se ridice și să învingă orașele. Atât administrația Kennedy, cât și administrația Johnson au interpretat provocarea comunistă ca o cruciadă globală în care Indochina reprezenta prima etapă.

30 Nu îmi amintesc și nu am consemnat de ce s-a ales acest nume de cod sau cine l-a ales.

31 În iunie, chiar înainte de plecarea lui Nixon în călătoria sa în jurul lumii, se anunțase retragerea a 30 000 de soldați. Această reducere era menită să pregătească terenul pentru declarația din Guam, dar probabil că a fost pusă în practică prea devreme în contextul strategiei.

32 Vezi pp. 194–195.

33 Winston fusese convins să nu demisioneze în semn de protest față de incursiunea SUA din 1970 împotriva bazelor din Cambodgia ale guvernului de la Hanoi, după ce i-am spus că trebuia să aleagă între a purta o pancartă de protest în fața Casei Albe și a rămâne să finalizăm această operațiune împreună.

34 Acordul privind armistițiul coreean din 1953 fusese guvernat și susținut de ipoteze similare.

35 Acest lucru i-a permis Egiptului să adune forțe, creând condițiile pentru Războiul din Octombrie, trei ani mai târziu, sub protecția rachetelor sol-aer (SAM).

36 Pentru o relatare completă a acestor evenimente, vezi capitolul 4.

37 Pentru o relatare completă, vezi capitolul 4.

38 Pentru o relatare completă, vezi capitolul 4.

39 Totuși, în ultimele etape ale dominației pakistaneze, unele dintre atrocitățile anterioare s-au repetat.

4. Anwar Sadat: Strategia transcendenței

Calitatea specială a lui Anwar Sadat

Cei șase lideri prezentați în acest volum au în comun angajamentul privind asigurarea unui scop nou pentru societățile lor și, în fiecare caz, ei au încercat să asocieze acest scop cu o tradiție semnificativă. Chiar dacă au fost controversați, în cazul a cinci dintre ei moștenirea le-a fost recunoscută de posteritate și încorporată în istoria țărilor respective.

Lucrurile au stat diferit în cazul lui Anwar Sadat, președintele Egiptului din 1970 până în 1981. Izbânzile sale au fost în principal de natură conceptuală, iar punerea lor în practică a fost trunchiată de asasinarea sa; moștenitorii săi regionali, puțini la număr, au adoptat doar aspectele practice ale eforturilor sale, nu pe cele vizionare, și nu au dat dovadă de curajul unic pe care îl dovedise Sadat. Drept urmare, marea sa realizare – pacea cu Israelul – este amintită de puțini, iar scopul său moral mai profund este ignorat aproape de toată lumea, chiar dacă a stat la baza Acordurilor de la Oslo dintre Israel și Palestina, a păcii dintre Israel și Iordania și a normalizării relațiilor diplomatice ale Israelului cu Emiratele Arabe Unite, Bahrain, Sudan și Maroc.

Într-o perioadă de conflicte regionale aparent de nerezolvat și de blocaj diplomatic, Sadat a contribuit cu o viziune îndrăzneață a păcii, fără precedent ca elaborare și îndrăzneață ca execuție. Fără să impresioneze în tinerețe, revoluționar în anii de formare, aparent doar o figură secundară chiar și după ce a ajuns în funcții înalte la nivel național și neluat în serios în ascensiunea la președinție, Sadat a propus un concept de pace, a cărui promisiune nu a fost încă îndeplinită. Nici o altă figură contemporană din Orientul Mijlociu nu a profesat aspirații comparabile și nici nu a demonstrat capacitatea de a le realiza. Scurtul său episod rămâne astfel un uimitor semn de exclamare în istorie.

Ca președinte al Egiptului, Sadat nu s-a înscris în tiparul contemporanilor săi regionali: lideri naționali

devotați unirii țărilor arabe din Orientul Mijlociu și din Africa de Nord sub un singur stindard. Spre deosebire de predecesorul său carismatic, Gamal Abdel Nasser, vecinul său libian ipocrit, Moamer Gaddafi, sau realistul militar sever Hafez al-Assad din Siria, Sadat a explorat întâi maniera în care aceștia au abordat sistemul internațional, apoi a virat spectaculos spre metodele diplomatice practicate în Occident. Strategia sa a prioritizat suveranitatea națională și alinierea cu Statele Unite în defavoarea naționalismului panarab și a nealinierii predominante în lumea arabă și islamică la acel moment. Pe lângă imaginație strategică, Sadat a avut calități umane extraordinare: forță, empatie, îndrăzneală și gravitate practică și mistică deopotrivă. Politicile sale au decurs organic din reflecțiile sale personale și din propriile transformări interioare.

Acest capitol este o încercare de a urmări acele evoluții, de a înțelege cum s-a autoinoculat acest lider împotriva gândirii convenționale din epoca sa și cum a depășit astfel ideologii care, timp de decenii, au contorsionat Orientul Mijlociu și au făcut Egiptul să sângereze.

Impactul istoriei

Istoria a înzestrat Egiptul cu un sentiment excepțional de continuitate și de integralitate civilizațională. Timp de milenii, Valea Nilului de la nord de Assuan a rămas nucleul teritoriului țării. Și, în ciuda a douăzeci și trei de secole de stăpânire străină nominală – mai întâi sub Ptolemeu și apoi sub dominație romană, bizantină, condus de o succesiune de califi, mameluci, otomani și, în cele din urmă, sub dominație britanică –, Egiptul a reușit întotdeauna să preia controlul la nivel local de la așa-zișii săi cuceritori. Deși niciodată pe deplin independent începând cu epoca lui Alexandru cel Mare, Egiptul nu a acceptat nicicând pe deplin statutul său de colonie; în schimb, a fost o civilizație care a practicat eternitatea într-o formă faraonică. Un astfel de caracter distinctiv avea să

revendice întotdeauna mai mult decât o simplă poziție provincială. În acest sens, misiunea principală a lui Sadat, înainte și în timpul președinției sale, a fost o expresie a aspirației civilizației egiptene de a-și asigura o independență de durată.

În ciuda continuității sale, Egiptul oscilează de secole între două identități civilizaționale. Una își are originea în vechiul regat mediteraneean din Egipt al dinastiei Ptolemeilor, care era orientat spre Grecia și Roma. În acest cadru, Egiptul a ocupat un loc proeminent în perioada elenistică și în Imperiul Roman timpuriu. Alexandria a servit drept antrepozit central al lumii antice, iar malurile fertile ale Nilului au produs o mare parte din cerealele din bazinul mediteraneean.

A doua identitate a țării, mai recentă – cea a unui stat islamic, orientat spre Mecca –, a fost revitalizată de expansioniști din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, precum mamelucul Ali Bei și comandantul militar otoman Muhammad Ali, care urmăreau influențarea și cucerirea Arabiei și Levantului. În 1805, după scurta prezență a lui Napoleon în Egipt, Muhammad Ali s-a impus ca primul kediv – în esență, un viceregе sub suzeranitate otomană – și a pus bazele unei dinastii care avea să conducă Egiptul în următorii 150 de ani; și descendenții săi aveau să fie cunoscuți drept kedivi. Astfel, viziunea egipteană modernă s-a conturat în mare măsură, deși nu în totalitate, printr-o lentilă islamică.[1]

De-a lungul secolului al XIX-lea, spiritul independenței egiptene s-a împletit cu idealurile occidentale. Egiptul a cunoscut din plin gândirea arabă liberală (*el nahda*, Renașterea egipteană), în mare parte inspirată de traduceri din scrierile franceze liberale și revoluționare.[2] La sfârșitul anilor 1870, otomanii, administratori ai țării încă din secolul al XVI-lea, au adoptat temporar o constituție scrisă, care susținea reprezentarea politică populară și care a testat conducerea parlamentară.

În acest moment de inspirație, identitățile Egiptului s-au suprapus, producând o fuziune intelectuală exemplificată de marii filosofi reformiști Jamal al-Din al-Afghani și elevul său, Muhammad Abduh, care au exprimat un islam revigorat, compatibil cu principiile structurilor politice occidentale.[3] Dar acești vizionari s-au dovedit excepțiile de la regulă. Țara avea să aștepte trei sferturi de secol pentru ca un altul să se ridice deasupra diviziunilor din gândirea egipteană.

Kedivii egipteni, care până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea obținuseră independența *de facto* prin slăbirea stăpânirii otomane, au împovărat țara cu datorii, ceea ce a dus la vânzarea participației Egiptului la Canalul Suez către Marea Britanie în 1875 și la predarea drepturilor Egiptului de operare în zonă. În acest fel, începând cu 1876, Parisul și Londra și-au afirmat controlul asupra finanțelor egiptene. În 1882, Marea Britanie a ocupat Egiptul și s-a numit „protector" al lui.[4] Din acel moment, naționalismul egiptean a început să se exprime împotriva acelorași puteri europene ai căror scriitori îl inspiraseră cândva. Naționalismul, combinat mai nou cu un sentiment de solidaritate arabă și alimentat de un resentiment față de interferența continuă a Marii Britanii, a caracterizat mentalitatea unei mari părți a Egiptului în prima jumătate a secolului XX.

Acesta a fost mediul în care s-a născut Anwar Sadat în decembrie 1918.

Anii tinereții

Familia lui Anwar Sadat număra treisprezece copii; tatăl său, parțial turc ca descendență, lucra ca funcționar guvernamental pentru armată, iar bunicul său matern era sudanez și fusese adus cu forța în Egipt ca sclav.[5] Familia a locuit la Mit Abu al-Kum, un sat din Delta Nilului, până când Anwar a împlinit șase ani, moment în care s-au mutat într-o suburbie din Cairo.

Perioada de la Cairo a fost dificilă: tatăl lui Sadat și-a luat o altă soție, retrogradându-i pe mama lui Sadat și pe copiii acesteia la un statut secundar în familie. Erau multe guri de hrănit, iar familia era uneori prea săracă pentru a cumpăra pâine.[6] Sadat aproape că nu s-a referit niciodată public la această perioadă, preferând să-și amintească copilăria din zona rurală idilică decât cea dintr-un apartament aglomerat și foarte banal.[7] În aparițiile publice ulterioare, el s-a prezentat adesea drept copil al Nilului și fermier.[8]

În tinerețe, Sadat a dat dovadă de un patriotism instinctiv, care a precedat orice teoretizare sau ideologie politică. În copilăria de la Mit Abu al-Kum, îl idolatrizase pe Mahatma Gandhi, simbolul anticolonialismului, îmbrăcându-se într-un cearșaf alb și „prefăcându-se că nu vrea să mănânce".[9] Era conștient de dominația britanică permanentă, deoarece aceasta determina natura locului de muncă al tatălui său; de exemplu, după ce britanicii au forțat retragerea trupelor egiptene din Sudan în 1924, tatăl său a venit acasă.

În copilărie, Anwar fura uneori caise din livada regală pentru gustare.[10] La vârsta de opt ani, a participat la demonstrațiile de stradă pentru înlăturarea miniștrilor probritanici din Egipt. În adolescență, l-a disprețuit pe polițistul britanic care mergea pe motocicletă prin cartierul din Cairo unde locuia.

Familia a pus un accent puternic pe educație: bunicul patern al lui Anwar era alfabetizat (o raritate în satele egiptene la acea vreme), iar tatăl său a fost primul bărbat din Mit Abu al-Kum care a obținut o diplomă de studii.[11] În ciuda constrângerilor financiare, familia a reușit să plătească școala pentru Anwar și pentru fratele său mai mare. Musulman devotat, el a studiat în tradiția coranică și în cea creștină deopotrivă, ca elev la două școli diferite, frecventate de clasa de mijloc. Citea mult și cu aviditate.

Sadat a devenit mai conștient de caracterul distinctiv al clasei sale atunci când a fost admis la Academia Militară Regală din Cairo, care abia de curând începuse să

primească studenți din clasa inferioară și din cea de mijloc.[12] Acceptarea sa a necesitat un proces laborios și umilitor de solicitare a unor referințe de la cunoștințe îndepărtate suficient de sus în ierarhia statului pentru a avea influență.

Ca tânăr adult, instinctele sale patriotice au început să se transforme în filosofie politică și în conștiință de sine. Pe peretele apartamentului din Cairo fusese un portret al lui Kemal Atatürk; a citit biografia eroului turc pe când era la academia militară.[13] Ulterior, mergea în librării pentru a-și continua educația.

În tinerețe, Sadat s-a simțit inferior, atât în familie, cât și la școală. Condițiile din acești ani l-au antrenat pentru supraviețuire, fie prin furt, fie prin simularea conformismului. Aceste abilități de adaptare i-au fost de folos ulterior, ca revoluționar și la începutul președinției sale.

Deși inteligent și cu înclinație spirituală încă din copilărie, tânărul Sadat era departe de a fi pe deplin format, iar ideile și le va elabora abia mai târziu. Totuși, era deschis către vederi noi și cu adevărat curios. Deschiderea lui naturală i-a permis să conceapă o paletă largă de posibilități. Și a avut perseverența să urmărească până la capăt implicațiile acestor gânduri noi.

Adolescența lui Sadat și primii săi ani ca adult s-au desfășurat pe fundalul unor tendințe politice contradictorii. Din 1882 până în 1914, Imperiul Otoman a păstrat Egiptul ca provincie autonomă, deși controlul britanic *de facto* îl transformase într-un „protectorat voalat".[14] În 1914, odată cu declanșarea Primului Război Mondial, Marea Britanie a declarat Egiptul sultanat sub protecție britanică și a încurajat revolta arabă împotriva rămășițelor stăpânirii otomane.[15] În 1922, după ani de frământări din cauza înlăturării de către Marea Britanie a popularului Partid Wafd[40], Egiptului i s-a acordat cu reticență independența oficială, promisă de mult timp, devenind din protectorat și sultanat un regat. Sultanul Fuad I, al nouălea din dinastia Ali, a devenit regele Fuad

I. La început, a fost doar o schimbare de fațadă; Marea Britanie își asuma în continuare operarea Canalului Suez, prevenirea interferențelor străine în Egipt și „protejarea" securității, afacerile externe și comunicațiile internaționale ale Egiptului.[16]

Independența simbolică a adus treptat câștiguri reale privind autoguvernarea, cum a fost cazul Tratatului anglo-egiptean din 1936, care a sporit unele dintre prerogativele guvernului egiptean și a redus prezența militară britanică în țară. Dar optimismul adus de acest progres a fost contracarat de frustrarea populară tot mai mare față de eșecul Partidului Wafd de a asigura fie independența deplină, fie restabilirea controlului egiptean asupra Sudanului, care rămânea sub dominație britanică.[17]

Nevoia disperată de reforme și opoziția publicului față de britanici au atins un crescendo în februarie 1942, când trupe și tancuri britanice au înconjurat palatul Abdeen, forțându-l pe regele Faruk, succesorul lui Fuad, să aprobe un guvern ales de britanici.[18] Naționaliștii egipteni au susținut ulterior că umilirea regelui a fost cauza directă a revoluției din deceniul următor.[19]

Principiile susținute de grupurile revoluționare din Egipt au rezonat cu primele convingeri religioase și politice ale lui Sadat. Crezând într-un Egipt islamic[20], el l-a idolatrizat pe șeicul Hassan al-Banna, fondatorul Frăției Musulmane, și a avut o întrevedere cu el.[21] Totodată, Al-Banna avea o poziție intransigentă privind obținerea unei independențe reale. Datorită moștenirii sale sudaneze, Sadat a ajuns să considere perpetuarea stăpânirii britanice în Sudan drept un afront personal. Pentru el, britanicii erau intruși criminali, iar Winston Churchill un „hoț" și „un dușman detestat" care umilise Egiptul.[22]

În 1939, la nouăsprezece ani, ca locotenent proaspăt ieșit din academie, Sadat a cunoscut un alt tânăr ofițer, pe nume Gamal Abdel Nasser. Nasser fondase Ofițerii Liberi, un grup revoluționar subteran din cadrul armatei

egiptene. La fel ca Frații Musulmani, Ofițerii Liberi plănuiau să folosească armele pentru câștigarea independenței. Sadat a acceptat cu entuziasm invitația lui Nasser de a se alătura acestei mișcări.

Fervoarea antibritanică a lui Sadat l-a condus pe drumul violenței revoluționare. În iunie 1940, odată cu căderea Franței și în contextul apetitului tot mai mare pentru expansiune al Italiei, Africa de Nord a devenit câmp de luptă în al Doilea Război Mondial. Sadat, obsedat de alungarea britanicilor, chiar dacă țara sa lupta alături de ei, s-a inspirat din acțiunile lui Aziz al-Masri, un lider proeminent al revoltei arabe împotriva Imperiului Otoman din timpul Primului Război Mondial. Al-Masri colaborase cu britanicii pentru a-i alunga pe otomani din Peninsula Arabiei.[23]

Bazându-se pe exemplul lui al-Masri – care considerase că dușmanul inamicului său îi putea fi prieten –, Sadat a început să colaboreze cu forțele germane care operau în Africa de Nord și să le sprijine. Staționat alături de soldații britanici, Sadat nutrea gânduri de revoltă. El avea să povestească mai târziu, în memoriile sale, că „la vremea aceea, în vara lui 1941 [...] am schițat primul plan pentru revoluție“[24].

Apoi, în vara lui 1942, el a încercat să trimită mesaje către colaboratorii generalului Erwin Rommel, care conducea ofensiva nazistă dinspre Libia către Egipt. Nu era singurul: în februarie 1942, mulțimile de la Cairo își proclamaseră sprijinul pentru Rommel și trupele sale.[25] Dar mesajele lui Sadat au fost interceptate; a fost arestat de britanici și încarcerat.

Reflecții în închisoare

În următorii șase ani, în timpul războiului și după aceea, Sadat a fost încarcerat cu intermitențe (1942–1944 și 1946–1948). A evadat de mai multe ori în prima perioadă de încarcerare, petrecându-și aceste interludii ca fugar și rămânând activ în mișcarea Ofițerii Liberi. În ianuarie

1946, a fost inculpat sub acuzația de implicare în asasinarea ministrului de finanțe probritanic Amin Osman. În cele douăzeci și șapte de luni dinaintea procesului s-a aflat adesea în izolare, până la achitarea definitivă – deși mai târziu avea să admită că a fost de fapt implicat.

Cât el a îndurat închisoarea și izolarea prelungită, ceilalți Ofițeri Liberi și-au continuat activitățile. Ei au transformat mișcarea inițială într-o organizație ierarhică, bine finanțată. Majoritatea, deși puneau la cale în secret o revoluție, continuau să facă parte din armata egipteană regulată. Îi aștepta un șoc care avea să le transforme scopurile, anume fondarea statului Israel pe 14 mai 1948.

Odată cu declarația de independență a noului stat, citită de David Ben-Gurion la o reuniune de la Tel Aviv, și cu recunoașterea imediată a Israelului de către președintele american Harry Truman, statele arabe vecine au intrat în războiul civil care îi secătuise pe arabi și pe evreii din Palestina sub mandat britanic. Egiptul, Transiordania, Siria și Irakul au invadat, marcând începutul unei campanii de zece luni prin care nu au reușit să prevină formarea unui stat israelian independent. Aveau să urmeze douăzeci și cinci de ani de război intermitent.

Până în octombrie 1948, forțele egiptene au suferit pierderi grele; în ianuarie 1949, egiptenii au fost respinși și înconjurați în Fâșia Gaza; în februarie, Egiptul a semnat un armistițiu – primul dintre combatanții arabi care au făcut acest lucru, dar nu ultimul.[26]

Înfrângerea a fost o rușine pentru Liga Arabă care nu a reușit să coordoneze armatele naționale disparate ale membrilor săi. Veteranii războiului din 1948–1949, inclusiv viitorii președinți egipteni, Naguib și Nasser, credeau că înfrângerea a fost rezultatul dezbinării din lumea arabă. Acest lucru a catalizat un nou proiect panarab: o uniune militară a statelor arabe, însărcinată să înfrunte Israelul și să combată influența occidentală. Cum înființarea Israelului a fost percepută de mulți

egipteni ca un alt lucru impus de europeni în regiune, egiptenii s-au identificat ulterior și mai mult cu cauzele arabe, iar resentimentele lor față de Occident au devenit mai înverșunate.

Sadat a ieșit din închisoare și s-a alăturat din nou Ofițerilor Liberi (acum ca membru al corpului de conducere, Consiliul Constituant), dar, în anumite privințe, el a rămas separat de ei. Mulți dintre Ofițerii Liberi luptaseră în războiul din 1948, în vreme ce Sadat nu avusese decât o relație indirectă cu războiul, iar entuziasmul său pentru unitatea arabă era diluat.

Mai mult, în închisoare suferise o transformare profundă. În loc să lâncezească în izolare, el și-a clădit o „putere interioară", așa cum a numit-o mai târziu. Deja format de ritmurile lente ale copilăriei sale din zona rurală, el a mărturisit că a găsit mai multă liniște în închisoare. Dar serenitatea lui nu însemna imobilitate. Era, mai degrabă, „o capacitate [...] pentru schimbare"[27]. În memoriile sale, Sadat avea să reflecteze: „Contemplând viața și natura umană în acel loc izolat, am învățat că acela care nu-și poate schimba însăși structura gândirii nu va putea niciodată să schimbe realitatea și, prin urmare, nu va progresa niciodată"[28].

Când a fost în cele din urmă eliberat, în august 1948, Sadat era încă devotat cauzei revoluționare, dar nu mai era un adept necritic al ideilor compatrioților săi. Își cultivase încrederea de a-și pune la îndoială convingerile anterioare.

Independența Egiptului

Umilirea monarhului egiptean, tensiunea din al Doilea Război Mondial și rușinea înfrângerii din 1948 au accentuat sentimentele antibritanice ale egiptenilor. În octombrie 1951, parlamentul țării a abrogat unilateral Tratatul anglo-egiptean din 1936, care, cu toate avantajele sale aparente privind suveranitatea egipteană, a servit drept bază pentru continuitatea prezenței militare

britanice în jurul Canalului Suez. Când britanicii au refuzat să plece, egiptenii au blocat trupele rămase la canal.

Confruntarea a degenerat în ciocniri active. La 25 ianuarie 1952, tancuri britanice au demolat secția de poliție egipteană din Ismailia, ucigând patruzeci și trei de oameni. Două zile mai târziu, mii de locuitori revoltați din Cairo au ieșit în stradă. Revoltele care au urmat au distrus o mare parte din centrul orașului Cairo; ziua a devenit cunoscută drept „Sâmbăta Neagră".[29] În lunile următoare, guvernarea prin majoritate parlamentară a devenit imposibilă; trei guverne succesive s-au format și apoi s-au dizolvat.

Ofițerii Liberi și-au dat seama că situația a atins punctul critic: oamenii erau pregătiți, iar guvernul neajutorat. În speranța de a-i „neutraliza pe britanici" convingându-i pe americani, aliații Marii Britanii, că sunt în fața unui fapt împlinit, ofițerii au anunțat Ambasada SUA că era iminentă o acțiune majoră.[30] La 23 iulie 1952, au organizat cu succes o lovitură de stat împotriva regelui Faruk, care a abdicat în favoarea fiului său, regele Fuad al II-lea.

Sadat a fost cel care a redactat declarația de abdicare a regelui și a anunțat la radio triumful Ofițerilor. Anunțul său discret a pus accent pe reconstituirea internă a guvernului și a armatei Egiptului, alungarea influenței străine și stabilirea de relații diplomatice cu alte state pe bază de egalitate.[31]

A fost instaurat un consiliu de regenți pentru gestionarea monarhiei, așa cum era obiceiul în cazul unui rege copil. Dar adevărata putere era acum în mâinile Consiliului Comandamentului Revoluționar (CCR), al cărui șef era generalul Naguib. CCR a proclamat o nouă cartă constituțională, pe baza căreia avea să guverneze în perioada de tranziție de trei ani. În vara anului 1953, CCR a abolit monarhia, a declarat Egiptul republică și l-a numit pe Naguib președinte și prim-ministru. Nasser a fost numit viceprim-ministru.

Curând, a luat naștere o rivalitate între Nasser și Naguib pentru funcțiile de conducere. Naguib se bucura de un amplu sprijin național, dar făcea parte dintr-o generație mai în vârstă; totodată, carisma lui Nasser continua să aprindă imaginația Ofițerilor Liberi. În primăvara anului 1954, Nasser a convins niște ofițeri-cheie din armată, o circumscripție importantă a lui Naguib, că angajamentul liderului lor față de pluralism și parlamentarism adusese Egiptul la un pas de anarhie.[32]

După ce a atras armata de partea sa, Nasser a putut să-și urmărească ambițiile. În octombrie 1954, în timp ce ținea un discurs pe podium, a fost vizat de opt gloanțe. Toate și-au ratat miraculos ținta. Nerănit, Nasser și-a încheiat discursul: „Haide, împușcă-mă", a improvizat el. „Nu poți să-l ucizi pe Nasser pentru că tot poporul egiptean va deveni Nasser."[33]

Unii susțin că împușcăturile au fost înscenate. Fie că a fost așa sau nu, incidentul a avut un efect important. În noiembrie 1954, aflat pe un val de popularitate, Naser a devenit președinte potrivit constituției de tranziție și a preluat conducerea CCR, înlăturându-l totodată pe Naguib.[34]

Rivalitatea dintre Nasser și Naguib a fost și o luptă pentru viitorul democrației în Egipt.[35] În 1954, aripa lui Naguib din CCR redactase o constituție care acorda parlamentului prerogative importante. Dar acea facțiune a fost surclasată de susținătorii lui Nasser și, în iunie 1956, prima constituție republicană a Egiptului a creat un executiv relativ necontrolat – o manifestare a îngrijorării armatei privind împărțirea puterii.[36] Totodată, Nasser a fost reales președinte.

Prin manevre perspicace și cu o siguranță de sine extraordinară, Nasser și-a înlăturat principalul concurent. Consiliul câștigase rapid bunăvoința egiptenilor de rând printr-o serie de politici populare: investiții în industrializare și în educație, reformă funciară (care a slăbit aristocrația) și eliminarea titlurilor (deținute în cea mai mare parte de elitele turco-cercheze).

Ca reacție la provocările violente ale Frăției Musulmane, Consiliul a scos în afara legii partidele politice în iarna lui 1953. În acest fel, Nasser și aliații săi politici au reușit să înlocuiască revoluția cu autocrația.[37]

Portavocea revoluției

Ca subordonat al președintelui Nasser, Sadat a fost forța din spatele mass-media de stat egiptene, fondând cotidianul *al-Gumhuriah (Republica)* în decembrie 1953 și lucrând timp de câțiva ani ca redactor-șef al acestuia și editorialist bine-cunoscut.[38] Sub conducerea sa, ziarul a continuat să denunțe imperialismul,[39] iar în această perioadă Sadat a scris și trei cărți despre Revoluția Egipteană, inclusiv un volum în limba engleză, *Revoltă pe Nil* (1957), cu o prefață scrisă de Nasser.

Din septembrie 1954 până în iunie 1956, Sadat a ocupat funcția de ministru de stat (fără portofoliu) în cabinetul lui Nasser și, deși nu avea pregătire juridică, a devenit membru al Tribunalului Revoluționar al CCR, un organism judiciar. Inițial axat pe eliminarea monarhiștilor și loialiștilor britanici, Tribunalul s-a concentrat în cele din urmă asupra Frăției Musulmane.[40]

Curând, Sadat și-a asumat responsabilități mai mari. În 1957, după consolidarea puterii de către Nasser și reintroducerea partidelor politice în Adunarea Populară (parlamentul Egiptului), Sadat a devenit secretar general al Uniunii Naționale (cel mai puternic partid al Egiptului) și parlamentar.[41] În 1960, a devenit președintele Adunării Populare. În ciuda funcțiilor sale înalte, Sadat a rămas discret.

În următorul deceniu, deși a ajuns vicepreședinte în 1969, el a continuat să evite să atragă atenția asupra sa. Mai târziu, după ce a devenit președinte, un jurnalist avea să-l întrebe dacă profilul său discret a fost motivul relației bune cu Nasser. Sadat a remarcat în memoriile sale că, probabil, jurnalistul ajunsese la concluzia că „nu eram absolut deloc important" sau că era extrem de „viclean",

reușind să evite fricțiunile care însoțeau de obicei colaborarea extinsă cu Nasser. Sadat a răspuns:

> Nu am fost nici lipsit de importanță în timpul vieții lui Nasser, nici timid sau viclean în nici un moment al vieții mele. Chestiunea este destul de simplă. Nasser și cu mine ne-am împrietenit la vârsta de nouăsprezece ani. Apoi a venit revoluția. A devenit președinte al Republicii. M-am bucurat, pentru că prietenul în care aveam încredere devenise președinte și acest lucru m-a făcut fericit.[42]

Sadat a avut dreptate când a remarcat că nu era deloc lipsit de importanță. Chiar dacă a evitat publicitatea, el a jucat roluri-cheie în programele lui Nasser, în special în politica externă, prefigurând multe dintre acțiunile pe care avea să le demareze ca președinte.[43]

Nasser a căutat să anuleze legitimitatea Frăției Musulmane și să-i încarcereze pe membrii acesteia, deoarece reprezentau o amenințare politică, dar a dorit și să păstreze sprijinul populației majoritar musulmane din Egipt. În acest scop, el a înființat în 1954 Congresul Islamic, o organizație pentru dezvoltarea relațiilor dintre stat și imamii de seamă.[44] L-a numit pe Sadat președinte.

Sadat era profund credincios și corespondase anterior cu lideri ai Frăției Musulmane; drept urmare, avea profilul necesar pentru a servi drept punte între guvernul secular al lui Nasser și Frăție, precum și alți lideri islamici. Mai târziu, în cariera sa, el a încercat din nou să îmbine secularismul și spiritualitatea în societatea egipteană – în ambele cazuri, rezultatele au fost amestecate.

Totodată, Congresul Islamic servea unui scop important în străinătate: alinierea Egiptului cu Arabia Saudită împotriva Pactului Bagdad, susținut de britanici, o alianță defensivă antisovietică (încurajată și de Statele Unite).[45] Nasser considera că Pactul era o stratagemă occidentală de cooptare a lumii arabe – pentru a transforma Irakul într-o contrapondere a Egiptului – și, în 1954, el a refuzat să se alăture acestuia.[46] În același an,

Sadat a dat peste cap planurile Iordaniei de a adera la Pact, făcând presiuni asupra unora dintre miniștrii iordanieni pentru a garanta eșecul înțelegerii. Un observator occidental l-a numit „una dintre cauzele directe ale întreruperii negocierilor“[47]. Sadat a obținut un rezultat similar în Liban prin aceleași metode.

La sfârșitul anilor 1950, Sadat devenise o parte indispensabilă și totodată relativ discretă a guvernului egiptean. El controla circumscripții naționale cheie și avea relații colegiale cu alți legislatori. Se dovedise un diplomat abil, deosebit de empatic.[48] Era o figură publică, un profesionist, care adera la linia președintelui Nasser.

Totuși, în aceste limite, el începuse deja să formuleze o viziune originală despre direcția în care putea fi călăuzită țara sa.

Nasser și Sadat

Nasser a avut o influență hipnotică asupra Egiptului și asupra imaginației populare a lumii arabe. Cât a fost în funcție, a excelat în special în gestionarea confruntărilor – mai întâi împotriva Marii Britanii, apoi împotriva Israelului –, dar s-a priceput mai puțin la aspectele practice ale administrației. După cum nota în 1967 un specialist în problemele Orientului Mijlociu, Nasser avea

> talentul remarcabil de a ști ce își dorește la un moment dat și cum să-și schimbe poziția și să caute reconcilieri cu adversarii atunci când a exagerat [...] Dar este evident că îi displace să facă înțelegeri definitive, pe termen lung, poate întrucâtva din cauza temperamentului său, dar, mai important, pentru că revoluția egipteană, ca alte revoluții arabe, este încă în căutarea unui sens clar al scopurilor sale.[49]

La mijlocul anilor 1950, Nasser a continuat în direcția filonului original al revoluției, după cum îl numea Sadat: apărarea prerogativelor naționale ale Egiptului. În octombrie 1954, el a negociat un nou acord cu Marea

Britanie pentru a înlocui oficial Tratatul anglo-egiptean din 1936 care fusese anulat: soldații britanici aveau să se retragă în interval de doi ani, teritoriul Egiptului fiind liber de trupe străine pentru prima dată de la ocupația din 1882.[50] De la bun început, Nasser a păstrat deschise canalele cu Statele Unite și cu Uniunea Sovietică deopotrivă. La momentul Conferinței de la Bandung din 1955, el era un simbol al Mișcării de Nealiniere.

Nasser știa că, pentru a apăra suveranitatea Egiptului, va trebui să-și întărească independența economică. În acest scop, el a început construcția barajului Assuan, un proiect remarcabil, care, odată finalizat, avea să controleze debitul Nilului, reducând inundațiile, sporind suprafața terenului arabil și producând hidroenergie. În decembrie 1955, Statele Unite, Marea Britanie și Banca Mondială au convenit să finanțeze construcția barajului.

Însă la scurt timp, a fost limpede că Egiptul nu va putea rambursa împrumutul. După revoluție, investițiile private și dezvoltarea au fost lente. Provocările lui Nasser la adresa Occidentului – propaganda antiamericană, sprijinul pentru forțele antioccidentale din Congo, Libia și Algeria, acordul pentru armament cu Cehoslovacia,[51] recunoașterea Republicii Populare Chineze[52] – au determinat Statele Unite și Marea Britanie să considere că Nasser era de partea sovieticilor. Washingtonul și-a anulat finanțarea pentru barajul Assuan pe 19 iulie 1956. Marea Britanie și Banca Mondială și-au anulat angajamentele la scurt timp după aceea.

Pentru a agrava provocarea, Statele Unite au anunțat public că motivul anulării era inadecvarea economică a Egiptului. „Nimănui nu-i place ca o bancă să-i refuze un împrumut“, a comentat președintele Băncii Mondiale, Eugene Black, adăugând că „oamenii se supără [mai ales] când citesc în ziar a doua zi că au fost refuzați pentru că solvabilitatea lor nu e bună de nimic.“[53] Pentru Nasser și Sadat, chestiunea depășea problema bonității. Liderii egipteni au considerat că puterile occidentale s-au folosit de datorii pentru a umili și a obstrucționa Egiptul – la fel

cum făcuseră cu șaptezeci de ani mai înainte, când au ocupat țara.

Nasser a ripostat după câteva zile. Compania Canalului Suez, deținută în mare parte de acționari francezi și britanici, exploata canalul încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. La 26 iulie 1956, Nasser a anunțat naționalizarea companiei și, în locul ei, a înființat Autoritatea de stat a Canalului Suez. Nu colonizatorii Egiptului, ci Egiptul urma să beneficieze de pe urma taxelor profitabile de operare a canalului, cea mai rapidă și mai larg utilizată rută maritimă din Europa către Asia. Potrivit lui Nasser, aceste venituri noi urmau să finanțeze barajul Assuan.[54]

Naționalizarea canalului a fost o contestare a întregului rol al Marii Britanii în Orientul Mijlociu. În august 1956, prim-ministrul britanic, Anthony Eden, i-a scris președintelui Eisenhower: „Înlăturarea lui Nasser și instaurarea în Egipt a unui regim mai puțin ostil Occidentului trebuie să se afle în fruntea obiectivelor noastre". Eden era convins că Nasser era un nou „Mussolini", ale cărui ambiții plasau însăși existența Marii Britanii „la mila lui".[55]

În octombrie, după ce s-au înțeles în secret, Marea Britanie, Franța și Israel au invadat Egiptul pentru a captura canalul. Intervenția diplomatică a SUA a dus la un vot al Adunării Generale a ONU împotriva Marii Britanii și Franței – aliații oficiali ai Americii. A avut loc un atac la lira sterlină, iar Statele Unite au blocat demersul FMI de a susține moneda. Abandonat de principalul aliat al Marii Britanii, cu o sănătate precară și umilit, Eden a suspendat inițiativa și și-a dat demisia în ianuarie 1957.

Faptul că Egiptul a fost salvat de America nu a modificat ostilitatea lui Nasser față de Occident. Dimpotrivă, el a profitat de ocazie pentru a ridica miza. După finalul conflictului, el a continuat să mențină canalul închis încă cinci luni, perturbând aprovizionarea

Europei din Asia și slăbind economiile Marii Britanii, Franței și ale altor țări europene.

Închiderea canalului a fost o provocare și pentru israelieni; ei au suferit pierderi militare directe în invazie și se confruntau acum cu suspendarea ajutorului american, cu întreruperea aprovizionării cu petrol și interzicerea navelor lor de a folosi canalul.[56] Ca urmare a presiunilor lui Eisenhower și amenințat cu sancțiuni de către SUA, Israelul s-a retras din Sinai – creând impresia, în mințile unor egipteni, că Washingtonul putea dicta politicile israeliene. Totodată, o serie de acțiuni punitive pe plan intern ale guvernului lui Nasser au dus la exproprieri masive și la exodul forțat a aproximativ trei sferturi dintre cei 60 000 de evrei din Egipt.[57]

Deși închiderea canalului a sporit celebritatea lui Nasser și a ajutat la propulsarea Egiptului pe scena internațională, a fost întrucâtva o victorie à la Pyrrhus. Ca urmare a Crizei Suezului, Franța, Marea Britanie și Statele Unite au blocat activele pe care guvernul egiptean le deținea în țările lor.[58] Avariat în invazie, canalul a necesitat reparații costisitoare și nu a generat nici un venit pentru noii săi operatori egipteni. Turismul s-a redus, companiile au plecat – iar aceste răni au fost agravate de sechestrarea de către Nasser în noiembrie a Companiei Petroliere Anglo-Egiptene, a mai multor bănci și companii de asigurări și a altor entități deținute de europeni.[59] Capitalul străin a părăsit Egiptul.

Sovieticii au profitat de ocazie pentru a construi o nouă aliniere internațională care să solidifice înstrăinarea Egiptului de Occident. În următorii opt ani, premierul sovietic Nikita Hrușciov avea să garanteze împrumuturi mari în condiții favorabile: 325 de milioane de dolari pentru barajul Assuan, urmate de aproape 175 de milioane de dolari pentru alte proiecte industriale.[60] URSS i-a oferit Egiptului ajutor financiar, echipamente militare și zeci de mii de consilieri militari.[61]

În lumea arabă, naționalizarea Companiei Canalului Suez și apărarea împotriva operațiunilor militare

europene și israeliene au făcut din Nasser un erou. El a savurat rolul de conducător și l-a cultivat cu lozinci referitoare la solidaritatea arabă. Dar odată încoronat lider al arabilor, arabii au dorit ca el să conducă. Pentru Egipt, care depindea de ajutorul extern din partea Statelor Unite în ce privește alimentele și de Uniunea Sovietică în ce privește armele, asumarea poverilor altora era un proiect nedorit și imposibil de realizat.

Totuși, când Siria a abordat Egiptul solicitând unirea, Nasser nu a putut refuza. Dacă ar fi refuzat, ar fi însemnat să dezvăluie limitele devotamentului său față de lumea arabă. Astfel a luat naștere Republica Arabă Unită (UAR), un experiment nefast de unitate arabă, care a durat doar trei ani, din 1958 până în 1961. Aspirațiile panarabe tot mai mari l-au determinat pe Nasser să implice Egiptul în războiul civil din Yemen, un conflict costisitor și neproductiv, numit mai târziu „Vietnamul Egiptului". Forțele egiptene aveau să fie retrase complet din Yemen abia în 1971.

După ce a exagerat în privința angajamentelor externe ale Egiptului, Nasser a decis în 1967 să provoace Israelul. Bazându-se pe informații de la sovietici – care s-au dovedit a fi falsificate – că Israelul era pe cale să atace Siria, Nasser a închis strâmtoarea Tiran și și-a mutat armata în Peninsula Sinai, care fusese practic demilitarizată după Criza Suezului. În războiul care a urmat, forțele aeriene ale Israelului au anihilat aviația egipteană, iar trupele israeliene au ocupat Cisiordania, Fâșia Gaza, Înălțimile Golan, Ierusalimul de Est și întreaga Peninsulă Sinai. La încheierea Războiului de Șase Zile din iunie 1967, în care au fost implicate de partea arabă forțele comune ale Egiptului, Siriei și Iordaniei – ajutate în anumite teatre de contingente sudaneze și în altele de gherile palestiniene –, Israelul și-a triplat teritoriul, plasându-și forțe pe Canalul Suez și umilindu-și vecinii arabi.

Nasser a fost atât de stânjenit de înfrângere, încât și-a dat demisia din funcția de președinte pe 9 iunie.

Rechemat în funcție de demonstrațiile populare, a încercat să-și restabilească prestigiul declanșând un război de uzură împotriva Israelului. Dar, în loc să recâștige gloria trecută a Egiptului, războiul din Yemen, Războiul de Șase Zile și Războiul de Uzură (care a durat până în 1970) au avut ca efect cumulativ epuizarea resurselor Egiptului și creșterea dependenței acestuia de Uniunea Sovietică.

În 1967 și 1968, economia Egiptului s-a contractat.[62] Dezvoltarea internă a bătut pasul pe loc. Productivitatea a rămas scăzută. A doua închidere a Canalului Suez, care avea să dureze opt ani, a privat Egiptul tocmai de veniturile care justificaseră naționalizarea canalului. În plus, programul de industrializare al lui Nasser a transformat terenul arabil în spațiu de producție industrială, consecința fiind că Egiptul depindea acum de importurile de cereale.

Uniunea Sovietică, care finanța cele mai mari proiecte interne ale lui Nasser, s-a dovedit curând mai mult un mercenar decât un aliat. Căderea lui Hrușciov în 1964 adusese cu sine o abordare nouă, pragmatică sub conducerea lui Leonid Brejnev, Alexei Kosîghin și Nikolai Podgornîi. În 1966, ajutorul economic se subțiase[63] – la fel și cooperarea cu URSS. Liderii sovietici au început să solicite politici de austeritate în Egipt; în mai 1966, Kosîghin a respins cererea guvernului de la Cairo de a-și amâna rambursarea datoriilor.[64] Uniunea Sovietică și-a menținut influența ca furnizor de arme și finanțator ocazional, dar a încetat să mai fie marele binefăcător al Egiptului.

În iunie 1967, liderul egiptean a rupt relațiile cu Statele Unite din cauza ajutorului militar acordat Israelului. În 1970, sovieticii încetaseră să răspundă la apelurile lui Nasser pentru ajutor financiar, împrumuturi și scutire de datorii.[65] Vizând naționalismul islamic panarab, Nasser adusese izolarea Egiptului.

Perspectiva lui Sadat

Chiar și în perioada de apogeu, prietenia dintre Egipt și Uniunea Sovietică a fost protocolară, aproape rece. Sadat a cunoscut îndeaproape disprețul sovieticilor pentru ceea ce ei numeau dependența egipteană. În iunie 1961, ca președinte al Adunării Naționale a Egiptului, a fost primit la Moscova de premierul sovietic, Nikita Hrușciov. În timpul cinei, Hrușciov i-a spus lui Sadat: „Cu greu putem avea încredere în Nasser al vostru dat fiind că pierde controlul asupra țării și nu rezolvă problemele țării sale". Sadat a plecat imediat de la cină și a părăsit Moscova fără a-și lua rămas-bun de la gazdele sale.[66]

Timp de încă nouă ani, Sadat a observat în direct cum Nasser s-a bazat pe sovietici și, totodată, a fost respins de aceștia, convingându-se astfel că alinierea cu URSS era dezastruoasă. Pe 28 septembrie 1970, la trei luni după eșecul ultimei solicitări adresate Moscovei privind un ajutor mai substanțial, Nasser a suferit un atac de cord și a murit. În memoriile sale, Sadat îl citează pe Zhou Enlai, premierul Republicii Populare Chineze, care i-a spus că rușii erau vinovați pentru declinul sănătății lui Nasser. Sadat însuși era sigur că maniera abuzivă în care fusese tratat de aceștia îi grăbise sfârșitul. „Fără îndoială, a fost un motiv important pentru deteriorarea moralului său, ceea ce i-a provocat o boală cardiacă terminală și diabet. Cum și când moare un om este, desigur, prestabilit de Dumnezeu – dar Zhou avea dreptate."[67]

Nasser socotise că Egiptul se afla la intersecția a trei cercuri – cel arab, cel islamic și cel african[68] – și intuise „un destin comun" cu lumea arabă în ansamblu ei.[69] El a considerat că avea misiunea să elibereze lumea arabă de sub jugul colonialismului. Pentru el, unitatea arabă era primul pas esențial – înfrângerea din 1948 în fața Israelului demonstrase ce riscau țările arabe dacă acționau singure – și s-a văzut drept unificator și lider carismatic al acestora.

Dar așa cum conflictul din 1948 a fost o lecție pentru Nasser, cel din 1967 i-a servit drept lecție lui Sadat; în

opinia sa, Războiul de Șase Zile a ilustrat pericolul plasării solidarității panarabe mai presus de interesul național. În ce-l privește, Sadat a simțit „atracția Mediteranei" și a dorit „inițierea completă a Egiptului în sistemul mondial".[70] Un grad ridicat de implicare în lumea arabă era o obligație tactică, dar nu una civilizațională. În lunga istorie a Egiptului, legăturile arabe au fost una dintre multele influențe; deci, propunerile privind naționalismul islamic panarab puteau fi judecate pe baza meritelor lor practice imediate.

Moartea lui Nasser a survenit la doar câteva zile după încercarea sa de a camufla diviziunile arabe dintre regele Hussein al Iordaniei și Yasser Arafat, președintele Organizației pentru Eliberarea Palestinei (OLP), care, în septembrie 1970, deturnase patru avioane comerciale și încercase să-l răstoarne pe Hussein, care, în replică, a expulzat OLP.[71] Chiar și fără a pune moartea lui Nasser pe seama încordării ocazionate de aceste eforturi, Sadat și-a dat seama că Nasser se lăsase încolțit. Ruperea relațiilor cu Statele Unite după 1967 făcuse Egiptul dependent exclusiv de ajutorul sovietic. Sadat a înțeles din ce în ce mai bine că alinierea cu Uniunea Sovietică adusese recompense puține și înghețarea poziției Egiptului. Dar orice aliniere viitoare cu Statele Unite trebuia să fie compatibilă cu autonomia Egiptului.

Chiar și înainte de moartea lui Nasser, Sadat a început să acționeze urmându-și instinctele. Spre deosebire de Nasser care înclina spre sovietici, Sadat a abordat Statele Unite cu declarații bazate pe calcule directe ale interesului național. În 1959, el i-a spus ambasadorului SUA în Egipt că pozițiile americane și egiptene din Africa ar trebui să fie considerate compatibile.[72] În 1962 și 1963, când Egiptul a pătruns în Yemen de partea unei insurecții conduse de armată împotriva imamului de la conducere, Sadat a ținut legătura cu Washington, îndemnând Statele Unite să nu intervină de partea regaliștilor; scopul său era evitarea conflictului direct dintre Statele Unite și Egipt.[73] Dar până în 1964, în ciuda acestor eforturi, relațiile dintre

Egipt și Statele Unite deveniseră de-a dreptul ostile, din pricina tensiunilor privind Congo și Yemen și politicii de ajutor financiar a SUA.[74] Cu toate acestea, în 1966, Sadat a fost primul egiptean de rang înalt care a vizitat Statele Unite în calitate oficială, după revoluție. De data aceasta, el spera să convingă America să joace rolul de intermediar cinstit, dat fiind că Egiptul încerca să încheie un acord cu Arabia Saudită privind Yemenul.[75]

Erau apeluri lipsite de emoție, bazate pe considerente raționale privind interesul reciproc. Dacă Sadat, în calitate de înalt oficial egiptean, ar fi avut o atitudine neobișnuit de prietenoasă, unul dintre interlocutorii săi americani ar fi observat acest lucru cu siguranță. Atitudinea sa față de Statele Unite nu a fost considerată de oficialii americani ca deosebit de caldă nici cât a fost ministru în guvern, nici în cei zece ani ca lider al legislativului.

La acel moment, Sadat nu își conturase încă opiniile vizionare despre pace. Până în toamna anului 1970, probabil că a înțeles inutilitatea practică a războiului peren cu Israelul: luptele intermitente erau costisitoare, iar vistieria Egiptului era secătuită. Raidurile aeriene, care amenințau orașul Cairo, blocau economia țării.[76] Conflictul – în care Egiptul avea o poziție divergentă în raport cu Occidentul – împiedica țara sa să opereze în sistemul internațional mai larg. În calitate de ministru în perioada președinției lui Nasser, el gravitase spre cadre guvernate mai mult de suveranitatea statului decât de hegemonia imperială sau solidaritatea regională. Și, spre deosebire de Nasser, el a înțeles posibilitățile pe care le oferea neutralitatea. Dar nu asamblase aceste piese într-o viziune coerentă, pe termen lung, privind direcția viitoare a Egiptului sau a lui însuși, în calitate de cârmaci al acestuia.

La acea vreme, nu își manifestase public potențialul de a deveni un pacificator. De fapt, aproape toate semnalele din partea sa vizau cealaltă direcție. În ciuda contactelor sale cu Statele Unite, el era un critic frecvent și vehement

al Americii – tendință care a persistat, cel puțin în public, în primii ani ai președinției sale. În cartea sa din 1957, - *Revoltă pe Nil*, a afirmat că Israelul apăruse pentru că „Departamentul de Stat a visat să-și impună autoritatea asupra lumii islamice, de la Caucaz până la Oceanul Indian"[77]. Iar în 1970, el a respins categoric posibilitatea de a recunoaște Israelul. „Niciodată! Niciodată! Niciodată! Este un lucru pe care nimeni nu îl poate decide [...] Oamenii noștri de aici vor zdrobi pe oricine ar hotărî acest lucru!"[78] El a considerat Israelul un vârf de lance al imperialismului american. „Israelul este prima linie de apărare a intereselor americane și [...] americanii au dat undă verde agresiunii din Gaza."[79]

Aceste critici dezinvolte la adresa Statelor Unite au făcut dovada înclinației sale spre impact dramatic. Sadat credea că „În Egipt, personalitățile au fost întotdeauna mai importante decât programele politice"[80]. La începutul președinției sale, el a convocat un înalt consilier sovietic pentru a-l admonesta. Imbrăcat în uniforma de comandant suprem al forțelor armate egiptene, el l-a avertizat pe consilier: „Eu sunt Stalin, nu Kalinin [pe atunci președintele-simbol al Uniunii Sovietice]. Dacă nu-mi îndeplinești ordinul, te voi trata exact așa cum te-ar fi tratat Stalin"[81]. Avea un fel de a vorbi cu emfază, care tindea spre exuberanță; ocazional, el a relatat despre confruntări și acțiuni îndrăznețe ale căror dovezi erau ambigue. Uneori, acest lucru l-a făcut să pară mai mult un orator, care funcționa pe paliere de dramatism și de statut, decât o personalitate cu scop politic.

În primii doi ani ai președinției sale, opoziția față de Statele Unite a părut să rămână o componentă centrală a politicii lui Sadat. Astfel, el a prezentat presupusele beneficii ale parteneriatului dintre Egipt și Uniunea Sovietică în contrast cu zgârcenia Occidentului, care „nu a acceptat să ne furnizeze nici măcar un pistol, chiar dacă am fi plătit prețul în valută străină"[82] sau care s-a prefăcut „că ne ajută și apoi a bătut în retragere, sperând astfel să zdruncine încrederea în sine a poporului nostru,

încrederea în visurile sale și în conducerea sa revoluționară“[83]. La începutul anului 1971, el avea să caracterizeze propunerile prezentate de Golda Meir, prim-ministrul Israelului la acea vreme, drept „o himeră, bazată pe complexul victoriei“[84]. Ca președinte, Sadat a fost considerat de factorii de decizie americani o versiune mai puțin spectaculoasă a lui Nasser.

Revoluția corectivă

Liderii carismatici precum Gamal Abdel Nasser își bazează politica pe vraja țesută de ei. Retorica și comportamentul lor sunt menite să inspire și vizează înăbușirea adevărurilor mai sumbre ale vieții de zi cu zi. Realitățile stăruitoare devin clare doar atunci când dispare personalitatea singulară, orbitoare.

Aceasta era atmosfera în octombrie 1970, după moartea lui Nasser. Sadat, în calitate de vicepreședinte, a preluat președinția ca lider de tranziție, în conformitate cu constituția egipteană și sub rezerva confirmării de către parlament. Învestirea sa a fost umbrită de înmormântarea lui Nasser, când milioane de oameni au umplut străzile pentru a-i aduce acestuia un ultim omagiu. Procesiunea a fost atât de numeroasă, încât Sadat s-a temut că mulțimile ar putea împiedica înmormântarea lui Nasser, luându-i trupul cu ele.[85]

Sadat petrecuse aproape două decenii în eșaloanele superioare ale politicii naționale, dar, pentru că refuzase să se expună în lumina reflectoarelor, nu era suficient de cunoscut de poporul egiptean și cu atât mai puțin de restul lumii.[86] În timpul ascensiunii sale politice, Sadat nu fusese bine văzut la Washington. În decembrie 1969, când a fost numit vicepreședinte, exista convingerea atât în presă, cât și la Washington și la ambasada noastră de la Cairo că promovarea lui Sadat se datora în primul rând faptului că era lipsit de importanță și, prin urmare, nu se afla în situația de a amenința poziția de lider a lui Nasser.[87]

La sfârșitul lunii septembrie 1970, Nixon a aflat despre moartea lui Nasser și de succesiunea automată a lui Sadat la președinție pe când se afla la bordul unui portavion, USS *Saratoga*, în Marea Mediterană.[88] Instinctul împărtășit de majoritatea celor prezenți – precum și de rapoartele de informații disponibile – a fost că Sadat nu avea să reziste mult ca președinte. Părea să întruchipeze continuitatea ideologiei agresiv naționaliste a lui Nasser și, în plus, arăta ca un om cu puțină influență sau substanță.[89] Unul dintre consilieri i-a dat șase săptămâni, în ideea că preluarea funcției de către Sadat era doar o „modalitate convenabilă de a bloca alegerea unui rival mai puternic"[90]. Totodată, un raport al CIA de la acea vreme a omis să îl includă pe Sadat printre „cele mai importante persoane din jurul lui Nasser la momentul morții sale" și a prezis că era „cel mai puțin probabil să încerce să preia controlul definitiv".[91]

Calitățile personale ale lui Sadat au contribuit la relativa sa obscuritate. Deși uneori a afișat masca autorității, ca în cazul admonestării consilierului sovietic sau al retoricii sale împotriva Americii, aceste spectacole erau menite să sublinieze anumite lucruri. În realitate, era extraordinar de calm. Acest atribut îl izolase oarecum de presiunile ambiției și de frenezia vieții politice. De-a lungul celor optsprezece ani în funcții publice, el rămăsese la distanță de centrul vârtejului. A fost unul dintre puținii membri ai CCR căruia nu i s-a acordat inițial o funcție de ministru. Uneori, această detașare a fost intenționată: cel puțin o dată, el și-a suspendat calitatea de membru al CCR pentru că îi displăceau falsitatea și luptele interne.[92]

Combinația dintre personalitatea sa chietistă și prietenia cu Nasser i-a limitat imboldurile obișnuite de a-și dezvolta o bază politică proprie – și el nu a fost niciodată un politician înnăscut. Petrecea mai mult timp reflectând și întrucâtva la rugăciune decât pe podium. Tendința spre singurătate l-a înzestrat cu perspicacitate și

gândire independentă, dar i-a și atras pecetea de om singuratic.

La fel ca observatorii străini, mulți dintre egiptenii avizați credeau că Sadat nu va fi decât un lider de tranziție. Colegii săi din CCR, în special grupul puternic condus de Ali Sabri, Sharawi Gomaa, Sami Sharaf și de generalul Mohamed Fawzi, îl percepeau ca ușor de controlat.[93] Membru al aristocrației egiptene, Sabri era considerat un succesor logic al lui Nasser în virtutea faptului că fusese vicepreședinte, prim-ministru și șef al serviciului de informații. Gomaa fusese ministrul afacerilor interne pe timpul lui Nasser, Fawzi, fusese ministrul apărării, iar Sharaf, un consilier prezidențial apropiat – de fapt, sfătuitorul de încredere al lui Nasser. (La începutul președinției sale, Sadat avea să-i păstreze pe aceștia trei, pe ultimul dintre ei ca ministru de stat.)

Pentru a prelua oficial funcția de președinte, Sadat trebuia nominalizat la președință de comitetul executiv al Uniunii Socialiste Arabe (ASU), singurul partid politic din Egipt. Pe 7 octombrie 1970, acel grup, cu sprijinul influentului Consiliu de Miniștri, a consimțit să-i acorde funcția.[94] Ei au acceptat, în parte, pentru că nu au reușit să se pună de acord care dintre ei putea juca rolul lui Nasser, dar și pentru că îl considerau pe Sadat prea slab ca să reprezinte o provocare pentru ei. Pentru a-și asigura controlul, ei au pus cinci condiții numirii lui Sadat, inclusiv angajamentul de a guverna în tandem cu liderii ASU și ai Adunării Naționale, în principal cu aliații lui Sabri și Gomaa. Practic, această cohortă își arogase dreptul de veto asupra politicii prezidențiale. Sadat a fost de acord, a fost nominalizat și ales oficial.

Deși eforturile fostului președinte privind unitatea arabă fuseseră sortite eșecului, forțele militare erau inadecvate, iar proasta gestionare a economiei ofilise deopotrivă sectorul privat și cel public, Nasser continua să fie un simbol îndrăgit de poporul egiptean. Cei dezamăgiți de situația economică și politică lăsată în urmă

de acesta căutau să dea vina pe altcineva. Aceste poveri au căzut pe umerii noului președinte, Sadat.

Chiar și în cele mai fericite împrejurări, succesiunea unui lider carismatic este o sarcină foarte dificilă; politica poate fi transmisă, dar carisma este intangibilă. Era puțin probabil ca Sadat să poată captiva imaginația oamenilor, care încă îl plângeau pe Nasser. Și fără să poată controla funcționarea guvernului, Sadat știa că va fi o marionetă. Mai presus de toate, era nevoie ca el să se impună.

În interval de șase luni după ce a fost ales, el a luat o serie de decizii unilaterale, în contradicție cu opiniile celor care încercau să exercite un drept de veto asupra sa. A abolit prin decret confiscarea și sechestrarea proprietății private, a făcut aluzie la un gest de reconciliere cu Israelul și a proclamat un acord privind o federație cu Siria și Libia.[95]

Șocați de demersurile noului președinte în afara limitelor convenite și amenințați de o diluare a puterii lor în Adunarea Națională, Sabri și Gomaa au început să pună la cale o lovitură de stat militară.[96] Sadat a descoperit complotul și i-a concediat. Conspiratorii au demisionat apoi în grup, sperând să declanșeze o criză constituțională. Dar Sadat, ajutat de relațiile pe care și le formase în Adunare încă din 1952 și în anii cât fusese președintele acesteia, s-a repliat peste noapte, găsind înlocuitori pentru fiecare dintre posturile vacante din guvernul său reconstituit.

În loc să se supună exigențelor rivalilor săi, așa cum era de așteptat, el i-a înlăturat dintr-o singură lovitură, o mișcare ce avea să devină cunoscută sub numele de „Revoluția corectivă". În douăzeci și patru de ore, el i-a întemnițat pe majoritatea complotiștilor; nouăzeci și unu dintre ei aveau să fie judecați în cele din urmă. Acest gen de determinare nu se făcuse simțită anterior, în cariera a lui Sadat, dar avea să devină caracteristica distinctivă a președinției sale. Fiecare dintre mișcările sale îndrăznețe și neașteptate era calculată deliberat, pentru a servi unui obiectiv strategic mai amplu. După cum a spus un înalt

diplomat de la acea vreme: „L-au judecat cu totul greșit dacă au crezut că va fi flexibil [...] Au uitat că a transportat bombe în buzunar pe când era un tânăr revoluționar".[97]

Răbdare strategică

Revoluția corectivă a consolidat puterea lui Sadat și l-a eliberat de sub controlul colegilor săi. Dar era încă legat de moștenirea lui Nasser și de realitățile Egiptului și constrâns de două imperative contradictorii: pentru a-și păstra legitimitatea populară, trebuia să păstreze politicile lui Nasser și legătura sa cu imaginea acestuia; pentru a inversa soarta Egiptului, trebuia să renunțe la multe elemente ale programului lui Nasser. Prin urmare, a decis să reafirme programul lui Nasser, dar totodată, treptat, și la început imperceptibil, l-a îndreptat într-o nouă direcție. Urmând aparent direcția stabilită, el avea să își ascundă adevăratele intenții.

Într-un discurs susținut în Adunarea Națională, la scurt timp după nominalizarea sa pe 7 octombrie, Sadat a anunțat că va continua „să urmeze calea lui Gamal Abdel Nasser, indiferent de situație și din orice poziție". Reafirmând politica externă a lui Nasser, în special față de Israel, el va căuta să elibereze teritoriile arabe de sub ocupația israeliană, să sporească unitatea arabă și să „salvgardeze, pe deplin, drepturile poporului palestinian".[98]

Deși politica internă avea să joace un rol important în restabilirea rolului istoric al Egiptului, Sadat era convins că abilitatea sa de a reînvia Egiptul cu adevărat independent va depinde în cele din urmă de politica sa externă. Dar când a preluat funcția de președinte, el nu a furnizat nici un indiciu privind o schimbare fundamentală a politicii externe. Ca succesor și moștenitor al lui Nasser, nu putea risca o disociere spectaculoasă, chiar dacă în adâncurile minții sale exista acest gând.

Prima mișcare a lui Sadat a fost semnarea unui Tratat de prietenie cu Uniunea Sovietică în mai 1971 – un pas politic dincolo de demersul tehnic și economic al lui Nasser de a accepta ajutorul sovietic pentru barajul Assuan în 1956. În luna septembrie a aceluiași an, el a onorat moștenirea panarabă a lui Nasser îndeplinind formalitățile în vederea unei federații cu Libia și Siria. În tot acest timp, a continuat criticile bine-cunoscute ale lui Nasser la adresa Israelului și a SUA:

> Partea principală este [nu Israelul, ci gardianul Israelului] America. Are o atitudine fățișă de sfidare la adresa noastră în toate: sfidare la adresa existenței noastre, sfidare la adresa demnității noastre, a independenței noastre, a voinței noastre, la adresa oricărei valori pentru care am luptat noi și generațiile trecute după Revoluția din 23 iulie.[99]

Ca în cazul multor acțiuni ale lui Sadat, aceasta din urmă a avut un scop dublu: a calmat neliniștea sovieticilor privind demiterea și arestarea lui Ali Sabri, un simpatizant al acestora, într-un moment în care Egiptul încă depindea de sovietici în ce privește echipamentele militare. Totodată, a fost o manieră de a testa dacă alianța sovietică putea fi exploatată pentru a determina Statele Unite să facă presiuni asupra Israelului în direcția unei înțelegeri privind Orientul Mijlociu, care să se bazeze pe solicitările țărilor arabe.

La Summitul de la Khartoum din 1967, liderii arabi juraseră să nu recunoască niciodată Israelul, să nu încheie niciodată pace cu Israelul și să nu negocieze niciodată cu Israelul. În primii săi ani ca președinte, poziția internă a lui Sadat nu a permis nici o abatere de la regulile - Khartoum. În acest scop, el a continuat – și chiar a făcut mai explicite – atacurile la adresa Israelului și Statelor Unite, în spiritul lui Nasser. În discursul său din 1972 în fața Adunării Naționale, a afirmat: „Colonizarea armată de tipul celei la care asistăm în Israel a îndepărtat un popor de pe pământul său [...] mijloacele pe care le

folosește pentru a-i îndepărta sunt genocidul și sărăcia". La rândul lor, Statele Unite, deși „puternice, falnice și tiranice", erau, totuși, „impotente".[100] Oricare au fost ambițiile sale în primul an de președinție, Sadat s-a limitat în politica externă la căile trasate de predecesorul său, cum ar fi trimiterea unor diplomați ai ONU pentru a angaja indirect Israelul în negocierea unor încetări ale focului provizorii de-a lungul Canalului Suez.

Cu toate acestea, deși părea că acționează în spiritul continuității, Sadat s-a îndepărtat treptat de linia lui Nasser. Cu prudență, el a accelerat tranziția Egiptului către capitalism. Totodată, a dirijat elaborarea unei noi constituții care, deși păstra structura instituțională de bază, cu o președinție puternică, stabilită în revoluția din 1952, punea un accent mai mare pe drepturile democratice și prevedea o mai mare indulgență față de grupările religioase, în special față de Frăția Musulmană, mulți dintre membrii acesteia fiind eliberați din închisoare.

În politica externă, ca intim în cercul lui Nasser și apoi ca vicepreședinte, Sadat a considerat finalul predecesorului său o lecție despre importanța cunoașterii limitelor. Odată cu închiderea Canalului Suez, și având în vedere implicarea Egiptului în lumea arabă, Nasser își asumase sarcini dincolo de capacitățile sale și nu reușise să recunoască valoarea schimbărilor incrementale, inclusiv (sau mai ales) în ce privește urmărirea obiectivelor ideologice. Aceste lucruri au avut consecințe în materie de reputație, consecințe economice și militare – și, totodată, au afectat flexibilitatea lui Nasser, făcându-l prizonierul unor angajamente nepractice și al unor rigidități ideologice.

Învățând aceste lecții, Sadat a avansat o propunere timpurie de pace cu Israelul, prea ambiguă pentru a avea rezultate spectaculoase. În februarie 1971 – la numai cinci luni de la preluarea funcției de președinte – el s-a oferit să redeschidă Canalul Suez, dacă Israelul se retrăgea din imediata vecinătate a canalului.[41][101] Acest lucru era, fără

îndoială, un pas înapoi în raport cu solicitarea Egiptului și a lumii arabe privind retragerea completă a Israelului în frontierele de dinainte de 1967.

Israelul a interpretat această ofertă ca o manevră de a compromite Linia Bar-Lev, seria de terasamente fortificate de-a lungul marginii de est a Canalului Suez. Totodată, Israelul s-a opus metodei indirecte de negociere a lui Sadat, prin intermediul unor oficiali ai ONU, în general, cu un mediator desemnat de secretarul general al ONU. Pentru a menține deschise canalele cu Israelul, Sadat a acceptat acorduri temporare de încetare a focului de-a lungul Canalului Suez și, chiar și atunci când acestea au fost încălcate, s-a abținut să ordone reluarea ostilităților.[102]

Cam un an mai târziu, în iulie 1972, acțiunile măsurate ale lui Sadat au fost înlocuite cu o mișcare spectaculoasă: expulzarea bruscă din Egipt a unui număr de circa 20 000 de consilieri sovietici, fără a avertiza Moscova sau fără a se consulta în prealabil cu vreo țară occidentală, inclusiv cu Statele Unite, în ce privește acțiunea sau consecințele acesteia.[103] Deși implicațiile acestei schimbări de strategie nu s-au făcut simțite imediat, acesta avea să fie un punct de cotitură în diplomația din Orientul Mijlociu.

Privind retrospectiv, pare că Sadat își acordase doi ani pentru a vedea dacă dependența lui Nasser de Moscova putea produce rezultate tangibile. De aceea, după semnarea unui Tratat de prietenie între Uniunea Sovietică și Egipt în mai 1971, Brejnev a început să-l îndemne pe Nixon să accelereze eforturile de pace în Orientul Mijlociu.

Abordarea lui Brejnev a survenit în etapele finale ale Războiului din Vietnam și înainte de summiturile din 1972 de la Beijing (în februarie) și de la Moscova (în mai), care aveau să redeseneze harta diplomatică globală. Având în vedere acest lucru, răspunsul SUA a fost cel transmis și părților din Orientul Mijlociu: că suntem pregătiți să discutăm principiile unei eventuale înțelegeri,

inclusiv la Summitul de la Moscova. Începutul unui proces oficial se va baza pe progresul din aceste discuții.

Strategia adoptată la începutul administrației Nixon presupunea crearea unor stimulente pentru Egipt, astfel încât acesta să se orienteze către diplomația americană. Summitul de la Moscova s-a încheiat cu o declarație de principii comună, inclusiv un angajament comun de a menține stabilitatea în Orientul Mijlociu, care a omis orice apel privind reluarea imediată a negocierilor active. Dublat de refuzul sovieticilor de a-i furniza arme lui Sadat la un nivel pe care el îl considera adecvat, acest lucru pare să fi închegat în mintea lui Sadat ideea că parteneriatul cu URSS era lipsit de utilitate.

Fiecare conducător de stat pe care l-am întâlnit – cu posibila excepție a lui de Gaulle – ar fi implementat o nouă strategie treptat, în etape, astfel încât să poată lua măsuri de retragere, dacă s-ar fi dovedit ineficientă. În schimb, Sadat a produs o ruptură radicală, care nu putea fi susținută decât avansând.

Tensiunile dintre oficialii egipteni și cei sovietici se acumulaseră timp de ani de zile.[104] Încă din copilăria lui Sadat, spectacolul străinilor care îi umileau pe egipteni atinsese o coardă personală profundă. În 1972, când liderul sovietic Leonid Brejnev a solicitat o explicație pentru expulzarea consilierilor sovietici, Sadat i-a scris: „Ne priviți ca și cum am fi o țară înapoiată, deși ofițerii noștri au studiat în academiile voastre“[105]. În memoriile sale, Sadat reflectează: „Am vrut să le spun rușilor că voința Egiptului era în întregime egipteană; am vrut să spun lumii întregi că suntem întotdeauna propriii noștri stăpâni“[106].

Egiptul avea să continue să accepte ajutorul economic sovietic – iar sovieticii, intenționând să-și mențină un minim de influență, au continuat să îl furnizeze. Dar Sadat și-a atins scopul de a demonstra că Egiptul era capabil de acțiune autonomă și nu doar vasalul unei superputeri îndepărtate.

Odată cu expulzarea personalului sovietic din Egipt, Sadat înlăturase un obstacol principal în calea participării americane la un proces de pace. Scăderea influenței sovietice a făcut ca ruta diplomatică prin America să pară calea firească de urmat.

Dar politica externă este deopotrivă influențată de aspecte intangibile și de circumstanțe obiective. La Washington, Sadat era în continuare prost văzut. Primele sale demersuri publice ca președinte contraziceau deschiderea de care dădea dovadă în privat și care era, oricum, indirectă și prea subtilă pentru a sugera o posibilă receptivitate la un dialog transformator. Părerea mea personală despre el nu se îmbunătățise semnificativ de la momentul când devenise președinte. În februarie 1973, pe fondul primelor încercări ale lui Sadat de a crea legături, consilierul său pentru securitate națională, Hafiz Ismail, a vizitat Washingtonul și m-a invitat la Cairo – dacă discuțiile noastre aveau să progreseze. Am mâzgălit o notă către un coleg: „Ar fi nepoliticos să întreb care este premiul al doilea?“

Invitația era neatrăgătoare din mai multe puncte de vedere. În lumina frecventelor declarații antiamericane ale lui Sadat din 1971 și 1972, Cairo nu părea un cadru promițător pentru negocieri. Totodată, vizita lui Hafiz Ismail la Washington a avut loc la doar o lună după Acordul de la Paris, care punea capăt Războiului din Vietnam. Cam în aceeași perioadă, Nixon îi promisese prim-ministrului israelian, Golda Meir, că o altă negociere cu Israelul, privind o serie de chestiuni aparent de nesoluționat, nu va avea loc decât după viitoarele alegeri din Israel, programate pentru sfârșitul lunii octombrie. Aparent, scopul lui Sadat era să implice Statele Unite în realizarea unui nou aranjament privind Orientul Mijlociu, în condițiile dorite de țările arabe, care presupuneau retragerea necondiționată a Israelului la frontierele din 1967 ca preludiu la negocierile privind recunoașterea Israelului. Sovieticii nu reușiseră să-i aducă acest rezultat lui Nasser, iar mai mulți lideri arabi, care nu

izbutiseră să-l obțină cu forța, refuzau să-l urmărească prin dialog.

Provocarea fundamentală pe care o prezenta procesul de pace arabo-israelian de la acea vreme era faptul că ambele părți solicitau o concesie irevocabilă drept condiție pentru intrarea în negocieri. Țările arabe cereau ca Israelul să fie de acord să revină la frontierele de dinainte de războiul din 1967; Israelul insista asupra negocierilor directe, pe care adversarii săi le refuzau, pe motiv că acestea ar constitui o recunoaștere.

În ciuda acestor obstacole, Nixon a fost de acord să poarte o discuție exploratorie cu Hafiz Ismail. La întrevederea de pe 23 februarie 1973, Ismail a precizat ce implicase expulzarea sovieticilor de către Sadat: că Egiptul era gata să normalizeze relațiile cu Statele Unite. Nixon și-a afirmat intenția de a explora această posibilitate cu bună-credință și a încheiat rezumând părerea sa despre dificultățile negocierilor din Orientul Mijlociu: „forța irezistibilă care întâlnește obiectul imobil". El a sugerat că o înțelegere trebuia să satisfacă atât solicitarea Egiptului cu privire la suveranitate, cât și imperativul privind securitatea Israelului. Cu toate acestea, dat fiind ceea ce el a numit „abisul dintre părți", considera că era prudent să se urmărească o abordare pas cu pas, căutând soluții provizorii și parțiale, în loc să se vizeze o soluție cuprinzătoare (deși nu a exclus categoric această ultimă opțiune).[107]

Urmând procedura standard, Nixon a subliniat că negocierea propriu-zisă trebuia să se poarte prin intermediul consilierului pentru securitate și că Ismail și cu mine trebuia să începem imediat faza de analizare – și, într-adevăr, discuțiile noastre au debutat a doua zi. Pentru a putea purta conversații extinse și pentru a sublinia caracterul informal și confidențial al acestora, întrevederile au avut loc într-o casă particulară dintr-o suburbie a orașului New York.

În discuțiile noastre, Hafiz Ismail a repetat ceea ce îi spusese lui Nixon: că Egiptul s-a săturat de situația „nici

război, nici pace" și că Sadat era pregătit să restabilească relațiile diplomatice cu Statele Unite. El le cerea Statelor Unite să participe activ la procesul de pace și se abătea de la condițiile puse de țările arabe doar sugerând disponibilitatea de a accepta o pace separată, bazată pe retragerea totală a Israelului. Respectând abordarea pas cu pas propusă de Nixon, am subliniat câteva detalii referitoare la un posibil mod de funcționare.

Am arătat că era o abatere semnificativă de la metodele care caracterizaseră până atunci diplomația privind Orientul Mijlociu. La acel moment, abordarea păcii din Orientul Mijlociu era amplă, implicând rezolvarea tuturor disputelor referitoare la frontierele dintre Israel și vecinii săi, precum și cu arabii palestinieni. Totodată, acest demers implica o conferință de pace cuprinzătoare, care să-i includă pe principalii actori regionali și pe reprezentanții palestinieni, cu participarea Statelor Unite și a Uniunii Sovietice în calitate de mari puteri cu rol de facilitare, precum și de garanți ai viitorului acord.

Pe de altă parte, o abordare pas cu pas ar încerca să separe disputa israeliano-palestiniană de posibilitatea unui progres în regiune privind anumite chestiuni. Unele dintre aceste aspecte erau legate de suveranitate (aranjamente jurisdicționale și administrative, normalizarea relațiilor și, în cele din urmă, recunoașterea reciprocă), iar altele erau legate de securitate (crearea regimurilor de neproliferare, combaterea rețelelor teroriste și asigurarea liberei circulații a resurselor energetice). Avansând în astfel de chestiuni practice, în loc să le legăm de rezolvarea unei probleme psihologice și istorice importante, se putea crea un impuls organic care să le permită jucătorilor regionali interesați cel mai mult de rezolvarea problemelor individuale să valideze rezultatul.

Conversațiile cu Ismail au fost neconcludente în ce privește deciziile imediate, în mare parte pentru că la acel moment, în primăvara lui 1973, o abordare pas cu pas era cu totul exclusă de acordurile interarabe. Cu toate

acestea, i-am arătat lui Ismail cum se puteau face progrese – de exemplu, prin separarea criteriilor referitoare la suveranitatea egipteană și israeliană de înțelegerea privind preocupările de securitate reciprocă. Ismail nu a primit de la noi un program care să-i susțină obiectivele declarate, ci o imagine detaliată și exactă a alternativei propuse de noi (pe care, în cele din urmă, Sadat ar accepta-o).

Aceste lucruri se întâmplau în februarie. În toamnă – pe 6 octombrie, mai exact –, Sadat a decis, înainte de a reveni la diplomație, să producă un șoc care a modificat felul în care era perceput de fiecare țară.

Războiul din 1973

Încă din iulie 1971, la o sesiune a Congresului Uniunii Socialiste Arabe, Sadat declarase că nu va „accepta această situație [care nu era] nici război și nici pace“[108]. El identificase problema – impasul cu Israel –, dar este puțin probabil să fi luat o decizie cu privire la modul de rezolvare, atât de devreme după ce preluase funcția de președinte. Mai degrabă, încă explora diferite modalități de îmbunătățire a poziției sale la negocieri.[109]

El a decis abia în 1972 să-și modifice strategia, dar, la acel moment, nu putea să încline spre o abordare pas cu pas în lumea arabă și să păstreze un minim de sprijin din partea Uniunii Sovietice fără o acțiune spectaculoasă care să-i consfințească propria autenticitate.

Sadat a decis să înceapă războiul. Poate că a sperat să-și atingă obiectivele declarate dintr-o singură lovitură. Mult mai probabil, a inițiat ostilitățile crezând că acest lucru ar putea legitima opțiuni diplomatice alternative. Jehan Sadat, extraordinara sa soție, își amintea că el i-a prezentat situația, spunând ca era nevoie de „încă un război pentru a câștiga și a intra în negocieri dintr-o poziție de egalitate“[110]. Discuțiile cu Ismail de la Casa Albă din 1973 au confirmat pentru Sadat disponibilitatea SUA de a se implica – și, totodată, limitele acestei

implicări. L-au convins că, în lipsa unei victorii egiptene totale, abordarea pas cu pas îi putea furniza o poziție de rezervă.

Timp de mai bine de un an, Sadat s-a pregătit pentru constelația adecvată de forțe pentru a „realiza o pace reală".[111] Acea perioadă a fost descrisă în august 1972 de jurnalistul egiptean Mohammed Heykal drept „o hemoragie constantă pentru Egipt, o moarte fără eroism, care este pe punctul de a sufoca țara"[112]. Jehan Sadat a rememorat acea epocă astfel:

> De-a lungul Canalului Suez, soldați egipteni și luptători pentru libertate erau în continuare uciși în lupte sporadice. Geamurile tuturor caselor și farurile tuturor mașinilor din Zona Canalului erau în continuare vopsite în albastru-închis, ca să nu se vadă luminile în timpul raidurilor aeriene. La Cairo, saci de nisip erau încă îngrămădiți în fața clădirilor, iar ferestrele muzeelor și magazinelor erau lipite cu bandă adezivă pentru a minimiza daunele provocate de bombe. Atmosfera era foarte deprimantă în această perioadă pe care istoricii aveau să o numească „nici război, nici pace". Cu toții o detestam și doream să se încheie. Mai ales Anwar.[113]

Hotărât să aștepte până când situația va evolua, astfel încât războiul său să fie „ultimul război"[114], Sadat a făcut pregătiri atente. La mijlocul anului 1972, după expulzarea consilierilor sovietici, Sadat a ordonat să fie întocmite planuri militare. În octombrie 1972, când a verificat stadiul acestora, a descoperit că generalii săi, probabil neîncrezători în perspective, nici măcar nu le începuseră. După ce l-a demis pe ministrul pentru război, Sadat a pus deoparte fonduri suplimentare și a cumpărat mai multe arme de la sovietici.[115] Totodată, a elaborat în secret un plan de război comun cu președintele sirian Hafez al-Assad.[116]

În vreme ce își pregătea propria armată, Sadat a derutat-o pe cea a Israelului. În primăvara și vara lui 1973, Sadat i-a provocat pe israelieni, amenințând cu

acțiuni, apoi i-a păcălit să se pregătească pentru asalt. De două ori, forțele de apărare israeliene s-au mobilizat cu mare cheltuială; și tot de două ori, și-au dat seama că alarmele fuseseră false. În șase ocazii diferite, Egiptul a efectuat exerciții militare aparent de rutină, asemănătoare cu o operațiune reală. Cu o zi înainte de invazia efectivă, avioanele sovietice aflate în proces de evacuare a diplomaților URSS – un gest care ar fi trebuit să alerteze Israelul și Statele Unite – au fost interpretate greșit ca parte a antrenamentelor sovietice.[117] După războiul din 1973, Moshe Dayan, la acea vreme ministrul apărării din Israel, a fost întrebat de ce nu s-a mobilizat în octombrie, iar el a răspuns că Sadat „m-a determinat să fac acest lucru de două ori, cu un cost de zece milioane de dolari de fiecare dată. Așa că, a treia oară, am crezut că nu vorbea serios. Dar m-a păcălit!“[118]

Până în toamna lui 1973, Sadat modelase peisajul internațional timp de aproape optsprezece luni în vederea unui război iminent. Flexibilitatea publică în tranzitarea Canalului Suez îi șlefuise reputația internațională. Expulzarea consilierilor sovietici i-a sporit opțiunile diplomatice și a garantat că aceștia nu îi vor împiedica planurile și nici nu le vor submina. Conversațiile exploratorii cu Casa Albă au sugerat că, la momentul intrării în război, avea o relație de lucru cu Washingtonul. Probabil el a calculat că Statele Unite vor contribui la limitarea consecințelor unui regres militar și ar putea intra în negocieri.

Pe baza unor asemenea considerente, pe 6 octombrie 1973, Egiptul și Siria au lansat o ofensivă coordonată împotriva Israelului. În ianuarie 1972, Sadat lansase deja un apel poporului egiptean să se pregătească pentru „confruntare“ și să adopte o etică a toleranței:

> Avem în față multe greutăți și încercări. Dar, cu ajutorul lui Dumnezeu, vom purta poverile și vom îndura sacrificiile. În luptă, oamenii noștri vor da exemplul viu că sunt un popor mare, precum istoria lor, civilizația

îndelungată și umanitatea și idealurile lor [...] Domnul nostru! Ajută credința noastră să fie cea mai bună și fii cu noi până la biruință.[119]

În prima zi de război, Sadat mi-a comunicat mie, în calitate de secretar de stat la acea vreme, că obiectivele lui erau limitate și că intenționa să depună eforturi pentru a facilita negocierile pentru pace după terminarea ostilităților. În a doua zi de război, i-am răspuns: „Purtați războiul cu arme sovietice. Țineți minte că va trebui să faceți pace cu diplomația americană"[120].

Reușind să obțină genul de succes militar de care nu avusese parte Nasser, forțele egiptene au întins poduri de pontoane peste Canalul Suez și au trecut Linia Bar-Lev. Au avansat până la 16 kilometri în interiorul Peninsulei Sinai, recucerind teritoriul care fusese capturat de Israel în 1967. Concomitent, forțele siriene au străpuns pozițiile israeliene din Înălțimile Golan. Pe măsură ce aceste două forțe arabe, echipate în principal cu arme sovietice,[121]au avansat, Israelul a suferit pierderi semnificative de vieți omenești și de echipamente.

Succesul repurtat inițial de forțele egiptene și siriene a uimit lumea, toate părțile confruntându-se cu situații neașteptate. Însă, paradoxal, odată ce războiul a căpătat amploare, Consiliul de Securitate al ONU, care avea responsabilitatea de a păstra pacea, nu s-a grăbit să propună încetarea focului. Unul dintre cei mai puternici membri ai Consiliului, Uniunea Sovietică, s-a opus pentru că nu dorea să împiedice aparenta înaintare a forțelor arabe, iar Statele Unite erau reticente pentru că nu doreau să împiedice un contraatac israelian. Ceilalți membri erau indecișii din pricina unui amestec de teamă și de incertitudine. În acest caz, Consiliul de Securitate nu s-a întrunit pentru a vota încetarea focului până când Statele Unite și Uniunea Sovietică nu au convenit un text, pe 22 octombrie, la mai bine de două săptămâni de la izbucnirea războiului.

În aceste săptămâni, criza lui Nixon de pe plan intern a atins apogeul. În aceeași zi cu izbucnirea războiului din 1973, vicepreședintele Spiro Agnew a demarat procesul de demisie, ca urmare a activităților desfășurate pe când era guvernator al statului Maryland (1967–1969). Acesta s-a încheiat pe 10 octombrie și a coincis cu un alt val de audieri în afacerea Watergate, pe tema prezentării către public a înregistrărilor cu discuțiile lui Nixon. Eforturile lui Nixon de a evita divulgarea acestor înregistrări aveau să atingă punctul culminant pe 20 octombrie, la două săptămâni de la declanșarea războiului în Orientul Mijlociu (și în vreme ce eu eram la Moscova negociind un acord de încetare a focului), când Nixon i-a cerut demisia procurorului general și l-a demis pe procurorul special. Scandalul care a urmat a dus la inițierea unei proceduri de demitere împotriva lui Nixon.

În ciuda dificultăților de pe plan intern, Nixon și-a menținut controlul asupra afacerilor externe. La începutul războiului, el și-a stabilit două obiective principale: să pună capăt ostilităților cât mai repede posibil și, așa cum am declarat public în numele său, să facă acest lucru „într-o manieră care să ne permită să avem o contribuție majoră la eliminarea circumstanțelor care [provocaseră] patru războaie între arabi și israelieni în [ultimii] 25 de ani“[122].

Pe teren, situația se schimba aproape zilnic. Marți, pe 9 octombrie – a patra zi de război și ziua în care Nixon s-a ocupat de demisia oficială a lui Spiro Agnew din funcția de vicepreședinte –, ambasadorul israelian, Simcha Dinitz, și atașatul militar, generalul Mordechai Gur, și-au făcut apariția în Sala cu hărți din reședința de la Casa Albă, pentru a mă informa că Israelul pierduse sute de tancuri și multe zeci de avioane în luptele inițiale de-a lungul Canalului Suez. Ei au solicitat ca acestea să fie înlocuite imediat și ca prim-ministrul Meir să poată efectua o vizită la Washington pentru a-și susține cauza.

După ce a terminat cu demisia lui Agnew, Nixon a fost de acord să ofere sprijin urgent pentru necesitățile

imediate. El a ordonat reaprovizionarea imediată cu trei avioane pe zi și evaluarea fezabilității mobilizării flotei noastre aeriene civile. Pentru a permite Israelului să-și folosească armamentul de rezervă, Nixon a promis că va înlocui toate pierderile după război.

Joi, 11 octombrie, Dinitz a venit la Casa Albă cu un alt mesaj dramatic: șeful de cabinet al premierului israelian, David Elazar, și ministrul apărării Moshe Dayan o convinseseră pe Golda Meir că reluarea atacurilor israeliene de-a lungul Canalului Suez era prea costisitoare, dată fiind centura de rachete sol-aer (SAM) de pe malul de vest al canalului, pentru a asigura acoperirea aeriană a teritoriului aflat la 25–50 de kilometri est de canal. Prin urmare, Israelul era pregătit să accepte o încetare a focului și ne solicita să facem aranjamente în acest sens.[123] Pentru a-și îmbunătăți poziția la negocieri, Israelul avea să înceapă o ofensivă pe frontul sirian mai vulnerabil, oferindu-i astfel Uniunii Sovietice un stimulent pentru a sprijini o solicitare de încetare a focului în Consiliul de Securitate. Nixon a fost de acord și am abordat Marea Britanie pentru a înainta o astfel de rezoluție.

Guvernul britanic – reprezentat de Sir Alec Douglas-Home, în calitate de ministru de externe – a preluat inițiativa. Dar sâmbătă, 13 octombrie, când i s-a cerut să accepte, Sadat a refuzat, spre uimirea noastră, punând condiția ca Israelul să se angajeze să revină la frontierele dinainte de iunie 1967. Și când a fost abordat din nou, prin intermediul Australiei, răspunsul a fost același.

Duminică, 14 octombrie, motivele refuzului lui Sadat au devenit clare: el decisese să pătrundă mai adânc în Peninsula Sinai, cu două divizii blindate. Fie că a fost impulsionat de încrederea excesivă în capacitatea sa militară după traversarea canalului sau de dorința de a ușura presiunea la care era supus aliatul său, Assad, fie că și-a pierdut pentru scurt timp simțul proporțiilor, înaintarea dincolo de teritoriul acoperit de centura SAM s-a soldat cu un regres dezastruos. Forțele aeriene

israeliene – acum eliberate de constrângerile centurii SAM – și contraatacurile tancurilor israeliene au distrus aproximativ 250 de tancuri egiptene. Apoi, acest lucru le-a permis tancurilor israeliene să împingă Armata III egipteană înapoi spre canal. În interval de două zile de la acea bătălie, după lupte grele, forțele israeliene au traversat canalul și au început să distrugă pozițiile SAM construite de sovietici pe malul de vest al canalului. Între timp, forțele blindate israeliene, în număr de peste 10 000, au atacat ariergarda Armatei III, amenințând să o încercuiască și chiar punând în pericol orașul Cairo.

În aceste condiții, generalul Saad Shazli, comandantul forțelor egiptene, l-a îndemnat pe Sadat să transfere Armata III de pe malul de est al canalului pe malul de vest, pentru a proteja populația Egiptului. Dar acest lucru ar fi fost contrar planului mai amplu al lui Sadat. El a răspuns tăios – „Nu înțelegi logica acestui război" – și i-a ordonat lui Shazli să mențină pozițiile. Egiptul avea nevoie de doar „patru centimetri" din Sinai, susținea Sadat, pentru a schimba situația diplomatică.[124]

Joi 18 octombrie, odată cu retragerea a două divizii egiptene în Peninsula Sinai, Sadat a solicitat brusc încetarea focului. Soarta bătăliei îi era potrivnică și avea nevoie de o pauză atâta timp cât mai păstra un avantaj în peninsulă.[125] Chiar dacă a făcut apel la încetarea focului, el a revendicat o victorie psihologică: „Inamicul și-a pierdut echilibrul și continuă să fie dezechilibrat și în acest moment. Națiunea rănită și-a recăpătat onoarea, iar harta politică a Orientului Mijlociu s-a schimbat". În același discurs, el a îndemnat Statele Unite să se alăture Egiptului într-un proiect de pace.[126] Oricât de gravă ar fi fost situația militară a lui Sadat, felul în care își analiza opțiunile politice rămânea neschimbat.

Criza s-a făcut simțită în economia globală, când, pe 17 octombrie, Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol (OPEC) a anunțat un embargo petrolier menit să preseze SUA și aliații săi europeni să oblige Israelul la o înțelegere. Prețul barilului de petrol a crescut brusc,

ajungând în cele din urmă la 400% din nivelul său de dinaintea crizei.[127]

A doua zi, ambasadorul Anatoli Dobrînin și cu mine am început să dezbatem formulările privind încetarea focului pentru a înainta Consiliului de Securitate un posibil proiect comun. Pe 19 octombrie, Brejnev m-a invitat la Moscova pentru a finaliza negocierile privind încetarea focului, iar două zile mai târziu SUA și Uniunea Sovietică au prezentat Consiliului de Securitate o schiță de proiect comun, care a fost adoptat în unanimitate pe 22 octombrie.

Eforturile în direcția opririi ostilităților au fost zădărnicite temporar, când a eșuat încetarea focului și Israelul nu a putut rezista tentației de a tăia ruta de aprovizionare pentru Armata III, înconjurând orașul Suez. Au urmat patruzeci și opt de ore tensionate. Sovieticii au protestat față de aceste încălcări ale încetării focului pe care le negociaserăm la Moscova cu câteva zile înainte, au solicitat reinstaurarea acesteia prin acțiuni americane și sovietice și au amenințat cu o acțiune militară unilaterală pentru a o impune. Sadat ar fi putut folosi presiunea exercitată de sovietici în scopuri proprii, dar nu a făcut niciodată acest lucru. După un refuz categoric din partea americanilor, sovieticii au venit cu o propunere care le permitea să participe cu observatori noncombat, pentru a supraveghea încetarea focului. Rezultatul a fost Rezoluția ONU 340, care prevedea o Forță de Urgență a ONU, formată din observatori internaționali aleși din rândul membrilor nepermanenți ai Consiliului de Securitate al ONU.[42]

Sadat s-a folosit de prilej pentru a face un gest simbolic prin care își exprima angajamentul față de o nouă abordare a conflictului. De la armistițiul din 1948–1949, nici un oficial egiptean și israelian nu mai negociaseră față în față. Spre surprinderea tuturor părților, Sadat i-a informat pe israelieni că trimite ofițeri de armată la kilometrul 80 de pe șoseaua Cairo–Suez pentru a discuta detaliile Rezoluției 340 și pentru a aranja

reaprovizionarea Armatei III egiptene. (Din diverse motive tehnice, negocierea propriu-zisă a fost mutată de la kilometrul 80 la kilometrul 101.) Acest lucru nu a echivalat cu o recunoaștere oficială sau diplomatică a Israelului; a fost mai degrabă un simbol al hotărârii lui Sadat de a lansa Egiptul într-o nouă direcție.

Meir și Sadat

După război, pe 1 noiembrie 1973, prim-ministrul Meir a venit la Washington. Nici unul dintre liderii israelieni cu care am avut de-a face nu a fost atât de dificil ca ea – și nici unul nu m-a emoționat mai mult decât ea.

Era originală. Fața ei ridată era dovada frământărilor unei vieți în care a pus bazele unei societăți noi, într-un mediu ciudat și neospitalier. Israelul, încropit pe o palmă de pământ – precar, ostracizat, amenințat de vecini implacabil de ostili –, își salvgardase supraviețuirea din istoria sa doar cu mare greutate. Ochii vigilenți ai doamnei Meir păreau să fie mereu atenți la provocări neașteptate, în special din partea impetuoșilor săi aliați americani. Considera că misiunea ei era să protejeze spațiul în care se concentraseră speranțele fervente ale unui popor care, timp de 2 000 de ani, îndurase o existență precară în diaspora. Copilăria mea în Germania în perioada lui Hitler m-a ajutat să înțeleg teama ei endemică.

Totodată, am recunoscut o anumită dreptate în atitudinea ei actuală față de noi. Ca victimă a unui atac militar, guvernul ei se confrunta acum cu o situație în care se multiplicau solicitările privind un proces de pace de la aliatul american de care depindea, dar care nu părea niciodată să-i înțeleagă traumele.

Fiind evreu, ea m-a tratat ca pe un nepot favorit care, când nu era de acord, o dezamăgea profund. Relația noastră era suficient de familiară ca să îi spun adesea Golda și să mă gândesc în continuare la ea ca atare. Soția mea, Nancy, obișnuia să spună că certurile dintre mine și

Golda în timpul cinei, în casa Goldei din Israel, erau unele dintre cele mai spectaculoase reprezentații teatrale la care asistase vreodată. Nancy nu a menționat cum se terminau de obicei: Golda și cu mine ne retrăgeam în bucătărie și găseam o soluție.

Meir a ajuns la Washington cu prima ocazie după încetarea focului. Era, mai presus de toate, nemulțumită că noi insistaserăm privind reaprovizionarea Armatei III egiptene – deși nu cu provizii militare. De fapt, ea nu protesta împotriva unor politici anume, ci împotriva schimbării realităților strategice: demonstrarea vulnerabilității Israelului și aparenta manifestare a Egiptului ca partener de negociere acceptat de americani. Fusese îndemnată să dea dovadă de reținere pentru a permite țării care atacase țara sa să evolueze într-o direcție mai pașnică. Pentru Meir, aceasta nu era o propunere de la sine înțeleasă:

Meir: Nu noi am început războiul și totuși...

Kissinger: Doamnă prim-ministru, ne confruntăm cu o situație foarte tragică. Nu ați început războiul, dar vă confruntați cu nevoia de a lua decizii înțelepte pentru a proteja supraviețuirea Israelului. Acesta este lucrul cu care vă confruntați. Așa cred eu sincer, ca prieten.

Meir: Vrei să spui că nu avem de ales.

Kissinger: Ne confruntăm cu situația internațională pe care v-am descris-o.[128]

Faptul că o națiune are pretenții la autonomie totală este o formă de nostalgie; realitatea impune ca fiecare națiune – chiar și cea mai puternică – să își adapteze comportamentul la capacitățile și scopurile vecinilor și rivalilor săi. Faptul că Meir a acționat în cele din urmă în consecință este un omagiu adus calității sale de lider.

Prin vizita sa la Washington, prim-ministrul Meir a urmărit simultan două rezultate: un consens cu aliatul său indispensabil și un consens în rândul poporului său, majoritatea israelienilor fiind încă în stare de șoc din cauza schimbării situației lor și mulți dintre ei continuând

să fie ferm beligeranți. Supravegherea reaprovizionării de către ONU însemna că aceasta se putea realiza fără cooperarea directă a combatanților. La o cină de la Ambasada Israelului, ea s-a dedat unor critici semipublice la adresa administrației SUA (poate menite a fi auzite de colaboratorii, miniștrii și consilierii israelieni prezenți). Lăsând deoparte aceste reproșuri, am vizitat-o a doua zi la Blair House (reședința oaspeților de stat) pentru o întrevedere privată, doar în prezența unor consilieri, cu prilejul căreia ea și-a exprimat deschiderea față de reaprovizionare în cele șase condiții prezentate de mine, inclusiv începerea discuțiilor privind dezangajarea.[43] Cele șase puncte prevedeau și schimbul de prizonieri de război chiar la începutul procesului, o preocupare esențială pentru Israel.

Dat fiind că se apropiau alegerile în Israel, cabinetul lui Meir a refuzat la început să o autorizeze să accepte aceste condiții în timp ce se afla la Washington. Dar noi înțelegeam deja destul de bine politica israeliană pentru a recunoaște că premierul nu ar fi prezentat un astfel de program dacă ar fi considerat proiectul inacceptabil. Cabinetul ei nu avea să i se opună cât timp ea era încă la conducere.

Viziunea lui Sadat privind o nouă negociere nu ar fi putut avea sorți de izbândă fără participarea lui Meir. Intrând în negocieri, ea accepta posibilitatea de a renunța la unele teritorii pentru prima dată în istoria Israelului. Acceptând reaprovizionarea nemilitară a Armatei III, ea a renunțat la posibilitatea ca Israelul să obțină o victorie militară decisivă. Totodată, ea a creat condiția prealabilă pentru progres în negocieri. Și-a depășit instinctele de dragul unor posibili pași în direcția păcii. Nici Sadat, nici Meir nu ar fi putut realiza acest prim pas fără celălalt.

Întâlnirea de la palatul Tahra

Pe 7 noiembrie 1973, la doar patru zile după vizita lui Meir, l-am întâlnit pentru prima dată pe Sadat. Pregătise

terenul pentru diplomația americană, excluzând acțiunea militară sovietică în criza provocată de erodarea încetării focului. După cum am descoperit mai târziu, prin declanșarea războiului, obiectivul strategic al Egiptului era transformarea situației din punct de vedere psihologic, pentru a ajunge la o pace durabilă. Deschiderea lui Sadat privind negocierile ne-a schimbat apoi opinia despre el. În ochii noștri, nu mai era un radical.

Până la acel moment, acțiunile lui Sadat fuseseră mai mult simbolice decât fundamentale. Aveam de-a face cu o abordare cu adevărat nouă sau cu o variație tactică a tiparului cunoscut? Cererea țărilor arabe privind revenirea imediată a Israelului la frontierele de dinainte de iunie 1967 a rămas valabilă, ca o condiție prealabilă pentru negocieri. Nu se făcuse nici măcar aluzie la recunoașterea legitimității statului Israel. Întrevederea putea duce fie la un progres pas cu pas, fie la un impas, dacă Sadat insista asupra unui acord general.

În timpul întrevederilor noastre trebuiau rezolvate probleme majore. Cea mai urgentă era reaprovizionarea Armatei III, care avea loc ad-hoc. În al doilea rând, era vorba despre obiectivul negocierilor privind pacea în Orientul Mijlociu, solicitat în cadrul încetării focului, dar niciodată definit oficial. Pe locul trei era viitorul relațiilor dintre Egipt și SUA, care, din punct de vedere tehnic, aveau la bază ruperea legăturilor diplomatice de către Nasser la sfârșitul războiului din 1967.

Întrevederea a avut loc în palatul Tahra, într-o suburbie cândva la modă din Cairo, care acum se luptă să păstreze aparențele. Am fost condus în grabă către o verandă unde se adunaseră o mulțime de jurnaliști, însoțiți de un număr semnificativ de oameni ai lui Sadat. Nu existau măsuri de securitate vizibile.

În acest haos, s-a auzit o voce cavernoasă de bariton rostind cuvintele: „Bine ați venit, bine ați venit“. Sadat sosise fără nici o ceremonie oficială. Purta o uniformă militară kaki, iar pe umeri îi atârna un pardesiu. (La Cairo

poate fi destul de rece în luna noiembrie.) Renunțând la orice declarație introductivă și făcând o pauză doar pentru o scurtă rundă de fotografii, el m-a escortat într-o cameră mare, cu uși din geam, care dădea spre o peluză întinsă, pe care fuseseră așezate scaune de răchită pentru colaboratorii noștri.

Ne-am așezat pe o canapea cu fața spre grădini, arătând amândoi nonșalanță, deși eram conștienți că natura relațiilor dintre Egipt și SUA și, probabil, a relațiilor arabo-americane din viitorul imediat putea depinde de rezultatul întâlnirii. Părând extrem de relaxat, Sadat și-a umplut pipa, a aprins-o și a început conversația spunând că își dorise o întâlnire față în față: „Am un plan pentru tine. L-am numit Planul Kissinger".

Apoi, a traversat camera până la un șevalet pe care fuseseră plasate hărți militare. Stând în fața lor, el a făcut referire la discuțiile pe care le purtasem anterior cu Hafiz Ismail. După cum am menționat mai devreme, răspunsesem propunerii lui Ismail privind retragerea Israelului din toată Peninsula Sinai, sugerându-i niște aranjamente interimare, pentru a permite adaptarea la un proces de pace înainte de a lua decizii finale. Ismail respinsese propunerea noastră de abordare pas cu pas; acum, Sadat a acceptat-o numind-o Planul Kissinger. El a sugerat ca pas inițial retragerea Israelului de pe două treimi din Peninsula Sinai către o linie care pornea de la El-Arish (un oraș la aproximativ 30 de kilometri de frontiera israeliană și la 145 de kilometri de Canalul Suez) până la Parcul Național Ras Mohammad, aflat la extremitatea sudică a Peninsulei Sinai.[129]

Era un debut uluitor pentru o negociere pe care o anticipaserăm ca fiind de durată și dificilă – nu pentru că sugestia lui ar fi fost fără precedent (de fapt, era nerealistă), ci pentru că își exprima dorința de a explora etapele provizorii de dezangajare. Nu mai întâlnisem niciodată un alt omolog care să cedeze teren la prima mutare. Fiecare lider arab căruia îi propusesem ideea unui

acord interimar o respinsese. Sadat o acceptase chiar înainte de a putea fi propusă.

Dar probabil că Sadat știa că era imposibil să-i convingă pe liderii Israelului să se retragă pe o asemenea distanță, inclusiv din trecătorile strategice din centrul Sinaiului, la finalul unui război început de Egipt. Pentru a evita un impas de la începutul dialogului cu Sadat, l-am invitat să explice considerentele care l-au condus în acel punct.

La început deliberat, apoi cu o intensitate crescândă, Sadat și-a descris scopurile. Era deziluzionat de sovietici; nu putuseră sau nu doriseră să colaboreze cu Statele Unite pentru a realiza o pace în Orientul Mijlociu care să fie compatibilă cu demnitatea Egiptului. Limbajul din comunicatul de încheiere a Summitului de la Moscova din 1972 înlăturase orice îndoială cu privire la prioritățile sovietice: nu riscau să aibă tensiuni cu America în privința Egiptului. Decizia de a expulza aproximativ 20 000 de consilieri sovietici fusese luată ca un prim pas către restabilirea demnității egiptene, iar războiul a fost expresia ulterioară a acesteia. Nu dăduse nici un avertisment anterior expulzării și nu-i ceruse Americii nici o recompensă după aceea.

Sadat vorbea o engleză excelentă, deși într-o manieră oarecum rigidă, precisă și formală – poate pentru că învățase singur din ziare, povestiri și cărți pe când se afla în închisorile britanice în timpul războiului.[130] Vorbea cu emfază, cu ochii ușor mijiți, de parcă vedea un orizont îndepărtat. A spus că ajunsese la concluzia că nu se putea realiza nici un progres fără bunăvoința pe termen lung a Americii. Prin urmare, el căuta reconcilierea cu America și o pace durabilă pentru Orientul Mijlociu. Viza o schimbare a atitudinilor de bază, nu a liniilor de pe o hartă.

Îmi dăduse Planul Kissinger. Care era planul meu, m-a întrebat el?

Am spus că obiectivul dialogului era o pace durabilă. Totuși, durabilitatea acesteia depindea de câștigarea în

etape a încrederii reciproce între părți, sporind astfel încredere în procesul în sine. O primă mișcare nu putea avea drept rezultat nici pacea, nici încrederea. În momentul de față, am continuat eu, Planul Kissinger al lui Sadat era prea ambițios. O linie de retragere mai realistă a forțelor israeliene era mult diferită de propunerea sa, undeva la vest de trecătorile Mitla și Gidi. Probabil că negocierile aveau să necesite câteva luni. Vom face tot posibilul pentru a realiza procesul de dezangajare, în vederea continuării acesteia, iar procesul de pace se va baza pe acest lucru.

Conversațiile cu Sadat erau întrerupte frecvent de pauze de reflecție. Acum, după una dintre acele pauze, el a răspuns cu doar două cuvinte: „Și Israelul?" I-am răspuns, la fel de criptic, înmânându-i cele șase puncte elaborate cu prim-ministrul Meir.

Sadat s-a uitat câteva minute la hârtie și a acceptat-o fără nici o discuție. Nasser fusese lipsit de înțelepciune, a rezumat el, când a încercat să hărțuiască America pentru a o determina să coopereze. Armata III nu era miezul problemei dintre Egipt și America. În schimb, Sadat viza construirea unor relațiile de încredere cu America și pacea cu Israelul. Pentru a exprima acest lucru simbolic, el avea să anunțe după întâlnirea noastră ceea ce noi nici măcar nu propuseserăm: încetarea boicotului diplomatic al Egiptului privind Statelor Unite, în vigoare din 1967, prin înființarea unei secții de interese egiptene la Washington, sub conducerea unui ambasador. Ambasadorul avea să fie numit în decembrie 1973. (A fost aceeași procedură pe care o urmaserăm la începutul aceluiași an în stabilirea relațiilor cu China.) Relațiile diplomatice depline aveau să urmeze după încheierea unui acord de dezangajare.

Aceste observații nu au fost prezentate drept condiții, nici ca o solicitare de reciprocitate, ci mai degrabă ca o descriere a unei direcții dezirabile. Acționând împotriva sentimentului cvasiunanim al consilierilor săi, după cum am aflat mai târziu, Sadat a decis să mizeze pe

promisiunea unui secretar de stat american că Statele Unite vor facilita progrese semnificative în negocierile teritoriale dintre Egipt și Israel, pe o perioadă de trei luni. În tot acest timp, Armata III avea să rămână blocată. Dacă lucrurile ar fi mers prost, Sadat ar fi fost distrus, iar Egiptul ar fi fost umilit.

Un pas aparent minor – provizii nemilitare pentru Armata III după ce aceasta fusese asediată – a creat o oportunitate de cooperare preliminară și a devenit un simbol al progresului către pace. Pe când mă aflam încă la Cairo, cele șase puncte decise cu doamna Meir la Washington și acceptate acum de Sadat au fost transpuse în limbajul tratatului de către secretarul de stat adjunct, Joe Sisco, și de ministrul egiptean de externe, Ismail Fahmy.

La încheierea vizitei, Sadat atinse scopul inițial al pariului său îndrăzneț: perturbarea stării de fapt pentru a deschide posibilitatea negocierilor cu Israelul sub auspiciile SUA. Scopul său suprem era încheierea conflictului cu Israelul, care erodase energia și încrederea Egiptului după războiul din iunie 1967. În mintea lui, existența Israelului nu era o amenințare pentru ființa Egiptului; în schimb, războiul cu Israelul era. Această amenințare putea fi redusă și, în cele din urmă, eliminată printr-un nou concept de securitate, bazat pe procesul de pace cu adversarul Egiptului, mai degrabă decât pe anihilarea acestuia.

Uneori, chiar și negocierile de succes lasă în memoria negociatorilor urme incomode ale compromisurilor făcute, care aruncă o umbră asupra eforturilor viitoare. Viziunea lui Sadat despre această întâlnire este cuprinsă în memoriile sale:

> Prima noastră sesiune de discuții a durat trei ore. Prima oră m-a făcut să simt că am de-a face cu o mentalitate cu totul nouă, cu o nouă metodă politică… Oricine ne-ar fi văzut după prima oră de la palatul al-Tahirah ar fi crezut că suntem prieteni de ani de zile. Nu a fost deloc greu să

ne înțelegem unul pe celălalt și, așadar, am convenit asupra unui program de acțiune în șase puncte, inclusiv un angajament al SUA de a reveni la linia de încetare a focului din 22 octombrie în cadrul dezangajării forțelor.[131]

Disponibilitatea lui Sadat de a accepta dezangajarea, precum și cele șase puncte, a fost o situație rară, în care una dintre părțile aflate în negocieri își abandonează unilateral prerogativa de a se tocmi. El a înțeles că instaurarea încrederii și a bunăvoinței era mai importantă, în cele din urmă, decât obținerea unor concesii imediate. O astfel de încredere reciprocă avea să se dovedească esențială, deoarece părțile parcurseseră doar primul pas din călătoria lungă pe care aveau să o urmeze.

De la Geneva la dezangajare

După întâlnirea de la palatul Tahra, următoarea mișcare evidentă ar fi fost continuarea imediată a abordării pas cu pas. Dar acest lucru era exclus de obligația lui Sadat față de aliatul său, Assad, de a nu ajunge la o înțelegere separat. Totodată, în discuțiile de la Moscova privind încetarea focului, Statele Unite conveniseră să continue o negociere generală în colaborare cu Uniunea Sovietică. Drept urmare, în decembrie 1973 a fost organizată la Geneva o Conferință de pace privind Orientul Mijlociu.

Conferința era menită să ofere un forum pentru legitimarea negocierilor ulterioare. La discuțiile inițiale de la Geneva au fost invitate toate părțile din regiune, precum și Statele Unite și Uniunea Sovietică pentru a facilita procesul de pace. Egiptul era presat politic, aproape obligat, să participe: semnase Declarația de la Khartoum în 1967, prin care se respingeau negocierile separate ale țărilor arabe cu Israelul, lucru subliniat și de declarațiile lui Sadat dinainte de războiul din 1973 și din timpul acestuia. Sadat, dându-și seama de elanul Egiptului și al aliaților săi față de Conferința de la

Geneva, a decis să asigure unilateral abandonarea acesteia.

Obosit de disputele interarabe și neavând încredere în sovietici, Sadat a respins o abordare de ansamblu, temându-se că multiplicarea vetourilor va zădărnici acordul și că rivalitățile din Războiul Rece vor copleși prioritățile arabe. Și într-adevăr, orice perspective ale unui acord la Geneva au dispărut rapid. Assad a refuzat să participe. Participarea Iordaniei, care guverna Cisiordania, a devenit subiect de controversă. Uniunea Sovietică era mai preocupată de evoluția destinderii relațiilor cu SUA decât de negocierea regională (sau poate că tolerase o abordare pas cu pas pentru că era convinsă că va eșua). Astfel, Conferința de la Geneva dintre Statele Unite, Uniunea Sovietică, Israel, Egipt și Iordania s-a suspendat de la sine, pentru a permite analizarea separată a chestiunilor componente, așa cum intenționaseră Sadat și Statele Unite deopotrivă.

Totul depindea acum de măsura în care Egiptul și Israelul puteau transforma discuțiile exploratorii în rezultate tangibile. Acest lucru necesita un acord privind amploarea retragerii israeliene, definirea între părți a zonelor cu limitări de armament, încetarea boicoturilor arabe și modalitățile de control și legitimare a oricăror acorduri.

Disponibilitatea Israelului de a întreprinde prima retragere din teritoriul ocupat avea să determine rezultatul. Din acest motiv, Moshe Dayan a devenit un jucător-cheie. Având aproape calitățile unui militar profesionist, pe cât îi permitea sistemul israelian de cetățean-soldat, și remarcându-se prin amploarea și suplețea intelectului său, Dayan părea făcut să călăuzească procesul de pace care se contura pentru Israel. Dar era descurajat de întreaga situație. Fusese surprins de izbucnirea războiului, păcălit de fentele lui Sadat și știa că va plăti un preț politic pentru judecata eronată în privința mobilizării. Și el, și Meir aveau să-și piardă funcțiile până în iunie 1974.

Cu toate acestea, Dayan și-a îndeplinit sarcina cu demnitate. A înțeles semnificația profundă a primei retrageri teritoriale a Israelului de la granițele din 1967. Deși participarea lui personală se apropia de sfârșit, era conștient că se afla la începutul unui proces care avea să prindă viteză, așa cum se anticipa.

Pe 4 ianuarie 1974, aflat la Washington pentru a începe negocierile, Dayan a propus o linie de retragere de aproximativ 19 până la 32 de kilometri de Canalul Suez – mult mai puțin decât propusese Sadat în „Planul Kissinger". Dar, potrivit lui Dayan, era concesia maximă fezabilă: dacă se îndepărta mai mult spre est, Israelul ar fi pierdut controlul singurului drum pe direcția nord–sud din Sinai, la vest de trecători. Dayan nu avea nici un interes să-și asume o linie mai dură în scopuri de negociere și dorea să evite manevrele politice. În șapte ore de discuții pe durata a două zile, el și-a expus propunerea pe o hartă complexă, pe care figurau noile linii de separare, inclusiv zonele cu limitări de armament .[132]

Săptămâna următoare, i-am prezentat lui Sadat harta minuțioasă a lui Dayan. Se stabilise ca întrevederile noastre referitoare la detaliile dezangajării să aibă loc la Assuan, un oraș din deșert, la 683 de kilometri sud de Cairo, unde Sadat își petrecea iarna. La prima noastră întâlnire din 11 ianuarie, el a prezentat două propuneri uluitoare. El accepta liniile de retragere israeliene, dacă eu rămâneam în regiune pentru a accelera rezultatul prin deplasări între Egipt și Israel. Apoi Sadat a stabilit un termen-limită pentru el (și pentru echipa americană). El programase o vizită la frații săi arabi în weekendul următor, pe 18 ianuarie, pentru a discuta despre embargoul petrolier pe care OPEC îl impusese Statelor Unite în timpul Războiului din Octombrie. Dacă până atunci se încheia un acord de dezangajare – iar Sadat spera că așa va fi –, el avea să ceară încetarea embargoului. Deși considera că unele dintre propunerile israeliene implicau compromisuri privind suveranitatea

care nu puteau fi acceptate, acele chestiuni puteau fi abordate într-o etapă ulterioară a negocierilor.

Deplasările au accelerat negocierile într-o manieră fără precedent. Au avut loc șapte deplasări între 11 ianuarie și 18 ianuarie[133]; în timpul uneia dintre ele (12–13 ianuarie), Dayan a elaborat o descriere complicată a problematicii demilitarizării în zonele de dezangajare.

Pentru prima și singura dată în relația noastră, pe 14 ianuarie, Sadat a transformat o întâlnire față în față într-o conferință, cu echipa americană (ambasadorul Hermann Eilts și Joe Sisco) de o parte și cu ministrul de externe, Fahmy, și ministrul apărării, Gamasy, de cealaltă parte – poate într-un efort de a împărtăși responsabilitatea privind deciziile dureroase.

Acea ocazie s-a transformat într-o confruntare dramatică între Sadat și asociații săi. Linia de retragere a fost reafirmată fără controverse, dar propunerea lui Dayan privind zonele cu limitări de armament de pe teritoriul eliberat de forțele israeliene a produs o opoziție pătimașă. Sadat își exprimase anterior convingerea fermă că o țară străină, în special o țară străină aflată în război cu Egiptul, nu trebuia să aibă voie să prescrie desfășurarea forțelor egiptene pentru apărarea Egiptului pe pământul egiptean. Fahmy și Gamasy se opuneau acum din motive similare, în special în ce privește limita propusă de treizeci de tancuri egiptene pe malul Canalului Suez. Gamasy și-a încheiat vehement pledoaria spunând: „Nici un ofițer egiptean care se respectă nu va semna un acord care să conțină o astfel de prevedere".

Sadat a rămas tăcut câteva clipe. A pus capăt reflecției adresându-mi o întrebare ciudată: „Putem forma o comisie de lucru cu ambele părți aflate aici?" (Se referea la toți cei de la masă, cu excepția lui și a mea.) Eu am fost de acord, iar el a sugerat ca grupul să elaboreze limitări privind armamentul, lăsând problema tancurilor în seama lui și a mea. Apoi m-a invitat să-l urmez într-o sală alăturată.

Odată singuri, el m-a întrebat (referindu-se la limita privind tancurile de peste Canalul Suez): „[Prim-ministrul Meir] vorbește serios?“

I-am răspuns: „Este un târg. Dar trebuie să decideți cât timp doriți să petreceți referitor la această chestiune.“

Sadat a răspuns: „Să mergem la ceilalți“, fără să-mi spună decizia lui.

La masa de conferință, el a soluționat controversa. „Am acceptat treizeci [ca limită pentru tancurile egiptene de peste canal]. Dr Kissinger îmi va aduce mai multe, iar tu, Gamasy, vei semna.“

Sadat evitase impasul care se profila. Grupul de lucru a convenit asupra limitelor privind principalele categorii de arme. Acestea au fost apoi trecute la grupul tehnic kilometrul 101, înființat la sfârșitul războiului în vederea aplicării formulărilor negociate. Meir a crescut apoi numărul de tancuri egiptene permise pe malul de est al canalului la peste o sută.

Deplasările nu numai că au accelerat deciziile, ci i-au permis lui Sadat să aprofundeze și să avanseze dialogul. Meir, a spus el, va înțelege că numărul tancurilor de peste canal are în mare parte o semnificație simbolică.

> Dacă vreau să atac, voi plasa 1 000 de tancuri peste Canal într-o singură noapte. Deci, ca semn al angajării mele în direcția păcii, îi puteți transmite lui [Meir] asigurările mele că nu voi plasa tancuri pe malul Canalului. Dar vreau ca prim-ministrul să înțeleagă că întregul viitor al acordului depinde de factori psihologici. Israelul nu trebuie să jignească demnitatea forțelor armate egiptene prin solicitări împovărătoare. Îi puteți spune din partea mea că m-am angajat în această direcție.[134]

Cu ocazia următoarei deplasări (pe 16 ianuarie), Sadat a cerut o hartă cu propunerile privind zonele de limitare a armelor dintre forțele egiptene și israeliene din Sinai. A eliminat rapid numeroasele subdiviziuni ale acesteia. În locul lor, el a trasat o linie de demarcație simplă, împărțind zonele în două: o parte israeliană și o parte

egipteană. Limitările, a spus el, ar trebui precizate ca distanțe de la acele linii până la Canalul Suez, nu în termeni de forțe naționale.

Totodată, a venit cu o idee ingenioasă pentru evitarea dezbaterilor cu privire la care dintre părți făcuse concesii celeilalte. În loc să descrie acordul drept o serie de obligații reciproce, Israelul și Egiptul ar trebui să le exprime în termeni de angajamente reciproce față de președintele Statelor Unite. În acest fel, acordul ar fi garantat indirect de Washington. Pentru a sublinia rolul SUA în supraveghere, el a propus să fie plasate de-a lungul Canalului Suez două unități de inspecție tehnică ale ONU, care să folosească tehnologie americană și personal american.[44] Au fost necesare doar două deplasări suplimentare pentru a da forma finală a primului acord de dezangajare.

După luni de război și de manevre tactice, Sadat a avut nevoie de numai o săptămână de dialog pentru a construi un moment în care ambele părți au îndrăznit să pronunțe cuvântul „pace". După ce a aprobat documentul final al grupului de lucru pentru a fi transmis către Israel, el a adăugat un mesaj pentru Meir privind angajarea sa în direcția unei păci autentice; era o paralelă cu ceea ce spusese cu câteva zile înainte în discuția despre limitarea numărului de tancuri:

> Trebuie să-mi luați cuvântul în serios. Când am declanșat inițiativa în 1971, am vorbit serios. Când am amenințat cu război, am vorbit serios. Când vorbesc despre pace acum, vorbesc serios. Nu am avut niciodată contacte înainte. Acum avem serviciile dr-ului Kissinger. Să ne folosim de el și să vorbim unii cu alții prin intermediul său.[135]

Dar nu era tocmai un dialog direct. Prim-ministrul israelian m-a primit, deși era imobilizată la pat, cu gripă. „Este un lucru bun", a spus ea laconic. „De ce face acest lucru?" O zi mai târziu, ea s-a hotărât cu privire la răspunsul oficial. I-am dus textul final al acordului lui

Sadat, împreună cu răspunsul lui Meir – primul său contact direct, oficial cu un șef de guvern israelian. În scrisoare, ea spunea, printre altele:

> Sunt profund conștientă de semnificația unui mesaj primit de prim-ministrul Israelului de la președintele Egiptului. Este, într-adevăr, o sursă de mare satisfacție pentru mine și sper sincer că aceste contacte dintre noi prin intermediul dr-ului Kissinger vor continua și că se vor dovedi un punct de cotitură important în relațiile noastre.
>
> În ceea ce mă privește, voi face tot posibilul pentru a instaura încredere și înțelegere între noi.
>
> Ambele popoare au nevoie de pace și merită acest lucru. Convingerea mea cea mai puternică este că pacea constituie scopul către care trebuie să ne canalizăm toate energiile.
>
> Permiteți-mi să repet ceea ce ați spus în mesajul dumneavoastră: „Când vorbesc despre pace acum, vorbesc serios“[136].

Sadat tocmai terminase de citit scrisoarea și o împăturise când un asistent a intrat în sală și i-a șoptit ceva la ureche. Sadat s-a apropiat de mine și m-a sărutat pe ambii obraji. „Tocmai au semnat acordul de dezangajare la kilometrul 101. Azi îmi dau jos uniforma militară – nu mă aștept să o mai port niciodată, cu excepția ocaziilor de ceremonie.“

Sadat a adăugat că va pleca în aceeași zi spre capitalele arabe, unde va descrie ceea ce a fost negociat. I-am spus că voi pleca în acea seară la Damasc, pentru a continua procesul pas cu pas cu Assad, aliatul lui Sadat în război și partener în acordul dintre țările arabe din 1967, care prevedea că nu se va negocia niciodată pacea cu Israelul. Pentru poziția lui Sadat în lumea arabă era important să se facă unele progrese în numele Siriei.

Deși a aprobat abordarea diplomatică, Sadat a avut o altă idee: „Ar fi bine să petreci o zi pe la Luxor pentru a

trăi măreția istoriei – și", a adăugat el după o pauză, „fragilitatea sa".

Dimensiunea siriană

Dintre persoanele descrise în acest volum, Sadat a fost cel a cărui viziune filosofică și morală a constituit cea mai mare reușită pentru epoca și contextul în care s-a manifestat. În schimb, președintele sirian, Hafez al-Assad, a preferat o abordare pur practică. Necruțător și foarte inteligent, el aspira la rolul de conducător în lumea arabă, deși era conștient că nu va reuși să îl obțină.

Spre deosebire de Egipt, Siria avea o istorie relativ scurtă de autoguvernare. Secole de cucerire și de diviziune, de realizări care alternaseră cu catastrofe, au redus amploarea și încrederea în sine de care Siria avea nevoie pentru a acționa autonom. Lipsit de încrederea lui Sadat în capacitățile interne ale țării sale, Assad a condus Siria în confruntările cu mediul internațional prin tenacitate, voință și viclenie.

Damascul este, deopotrivă, sursa naționalismului arab modern și un studiu de caz al frustrării acestuia în mâinile străinilor. La un moment dat, Assad mi-a spus că, înainte de Primul Război Mondial, Siria a fost trădată de Turcia, după război de Marea Britanie și de Franța, iar după al Doilea Război Mondial de America prin faptul că a sprijinit statul Israel. Prin urmare, nu avea nici un imbold să stabilească o relație de cooperare cu Statele Unite și nu a făcut nici un efort pentru a asocia Siria la propunerile occidentale de pace. Era atât de revoltat de acțiunile separate ale lui Sadat, încât a refuzat să-l primească pe președintele egiptean la Damasc după acordul de dezangajare, acceptând la aeroport raportul lui Sadat cu privire la primele discuții.

Dar Assad era dispus să promoveze interesele specifice ale Siriei. Mai precis, el dorea să recâștige teritoriul de-a lungul drumului către Damasc, care fusese dobândit de Israel în ofensiva finală a Războiului din Octombrie, și să

aplice dezangajarea militară din acordul privind Peninsula Sinai în cazul Înălțimilor Golan, ocupate de Israel din 1967.

Astfel, dialogul nostru a constat în discuții extrem de granulare privind aranjamentele militare. Nu a existat un limbaj elevat care să stimuleze procesul. A fost o progresie practică ce, din când în când, a trebuit recuperată după întreruperi pe care le provoca Assad însuși. Am descris cândva tactica de negociere a lui Assad drept o deplasare spre marginea unei stânci și, ocazional, un salt de pe stâncă, mizând pe prezența unui copac pentru a-i opri căderea și a-i permite să urce înapoi.

Folosind ca model principiile acordului pentru Sinai privind separarea forțelor, dar fără accelerarea viziunii morale a lui Sadat, Assad a supus echipa siriană la treizeci și cinci de zile de negocieri kilometru cu kilometru. Toate întâlnirile de la Damasc au implicat trei etape, fiecare prezidată de Assad: o discuție inițială, extinsă, numai cu Assad, folosind doar serviciile interpretului meu; o sesiune alături de consilierii militari ai lui Assad; și o întâlnire cu miniștrii civili. (El și-a exclus chiar și interpretul de la prima întâlnire, astfel încât să poată limita informațiile aflate de subordonații săi din relatarea celor discutate de mine la Ierusalim.) Era un stil complicat de luare a deciziilor, dar îi permitea lui Assad să furnizeze informații după cum credea de cuviință. Totodată, a ocazionat întâlniri prelungite, pentru a căror durată liderii israelieni nu au putut găsi nici o explicație și care îi țineau în tensiune.

În noaptea celei de-a treizeci și patra zile, Assad a dus lucrurile într-un punct în care o ruptură părea inevitabilă. Noi redactaserăm comunicatul care anunța încheierea negocierilor – efectiv, în timp ce mă îndreptam spre ceea ce presupuneam a fi ultima noastră întrevedere – când Assad a găsit o modalitate de a relua negocierile. Apoi a petrecut cinci ore de negocieri peste negocieri și, în cele din urmă, ne-a ținut în târguieli până seara.

În final, sirienii au stors ultima picătură de sânge din piatră: linia de demarcație a fost ajustată cu câteva sute de metri într-o direcție neutră. Israelul avea să se retragă din teritoriile aflate la 16 kilometri sud de Damasc și din orașul Kuneitra. Forțele adverse și armele lor urmau să fie separate de 48 de kilometri, astfel încât prima linie a adversarului să nu se afle în raza de acțiune a armamentului greu.[45] Părțile au oferit garanții privind punerea în practică, ca în cazul acordului pentru Egipt, într-o scrisoare către președintele SUA.

Inutil de spus, negocierea nu s-a încheiat cu același sentiment înălțător ca în cazul acordului privind Egiptul. Acordul dintre Siria și Israel a fost un târg brutal, între adversari care și-au ajustat doar poziția relativă. Assad a ales să urmeze soluțiile practice ale lui Sadat, respingând totodată cadrul moral. Dar, deși au existat mențiuni privind natura păcii, Assad a fost dispus să încheie acorduri specifice, care să facă mult mai dificilă declanșarea războiului. Acele prevederi realiste, neatinse de emoție, erau deopotrivă practice și ușor de respectat.

În acest caz, prevederile așa-numitului Acord pentru Golan au rezistat – în parte pentru că, deși Assad le-ar fi putut încălca, nu a făcut-o niciodată. Cu toată mândria și viclenia sa, el a acceptat în cele din urmă – în practică – o formă indirectă și tacită de recunoaștere a Israelului. Pentru un radical, probabil că a fost un proces agonizat să accepte o asemenea posibilitate. Convingerile sale privind vrăjmășia cu Israel erau mai puternice decât ale lui Sadat, drept urmare procesul a fost mai greu în cazul lui, iar progresul, mai mic. Dar, la fel ca Meir, aflată la celălalt capăt al telescopului, și el întrezărise virtutea încetării conflictului.

Assad nu și-ar fi putut realiza nici scopurile externe, nici schimbarea de pe plan intern dacă nu ar fi existat inițiativa lui Sadat. Dar a avut o contribuție substanțială la rezolvarea pas cu pas a disputelor regionale, deși prin urmărirea unor obiective banale. Și, paradoxal, capacitatea lui Assad de a îndepărta orice urmă de

idealism din negociere a făcut posibil ca Sadat să continue în direcția îndeplinirii viziunii sale.

Un alt pas către pace: Acordul Sinai II

După acordul de dezangajare a Siriei, Sadat se aștepta la o revenire la procesul de pace cu Israelul. Următorul pas logic ar fi fost un acord privind malul de vest (West Bank) al fluviului Iordan, ocupat de Israel în războiul din iunie 1967. Dar această direcție era exclusă de politica internă arabă.[137] Deși Cisiordania (West Bank) se afla sub guvernarea *de facto* a Iordaniei, nu era nici parte a Iordaniei, nici regiune suverană. Și, la 28 octombrie 1974, la scurt timp după acordul sirian, Liga Arabă a desemnat OLP ca unic reprezentant legitim al palestinienilor. Acest lucru garanta că orice încercare a Israelului de a se retrage din Cisiordania prin negocieri cu regele Hussein al Iordaniei ar fi dus la un conflict civil imediat în lumea arabă. Iar Israelul nu era pregătit să se ocupe de OLP, care jurase să îl distrugă.

Astfel, Cisiordania a fost exclusă din eforturile diplomatice pas cu pas. O altă negociere între Egipt și Israel, cu privire la o nouă retragere a Israelului din Sinai, a părut singura cale fezabilă spre progres.

Dar această inițiativă a trebuit să aștepte până când a putut fi absorbit impactul demisiei lui Nixon, din august 1974. Președintele Gerald Ford avea nevoie de timp pentru a fi informat pe plan intern și pentru a-și forma propria echipă la Casa Albă. În prima sa declarație publică, m-a numit secretar de stat, asigurând astfel continuitatea.

De fapt, cea mai importantă asigurare a continuității era însăși personalitatea noului președinte. Crescut și educat în Michigan, Ford întruchipa cele mai bune calități din zona centrală a SUA: patriotism, încredere în tovărășie, credință în scopurile americane, un simț practic extraordinar. Fiind de acord cu principiile privind pacea pentru Orientul Mijlociu, care se conturaseră în timpul

mandatului predecesorului său, el s-a angajat mai presus de toate să depășească diviziunile de pe plan intern din SUA.

Și în Israel se schimbase conducerea. Prim-ministrul Meir supraviețuise alegerilor din decembrie, dar criticile publice cu privire la presupusele eșecuri din perioada de dinaintea războiului din 1973 au convins-o să se retragă. Succesorul ei a fost Itzhak Rabin, primul *sabra* (persoană născută în Israel) care a devenit prim-ministru. Rabin fusese comandantul armatei israeliene în războiul din 1967, iar victoriile acesteia îl transformaseră în erou național. La fel ca Sadat, era un soldat care își îndreptase aspirațiile spre transcenderea războiului. Într-un discurs emoționant în calitate de prim-ministru, el a declarat:

> Ca fost militar, îmi voi [...] aminti întotdeauna liniștea din momentul de dinainte: tăcerea când acele ceasornicului par să se învârtă înainte, când timpul se scurge și peste o oră, peste un minut, se va declanșa infernul.
>
> În acel moment de mare tensiune, chiar înainte ca degetul să apese pe trăgaci, chiar înainte ca fitilul să înceapă să ardă – în liniștea teribilă a acelui moment, mai este timp să te întrebi, să te întrebi singur: Este cu adevărat imperativ să acționezi? Nu există altă opțiune? Nici o altă cale?[138]

Rabin era total diferit de Meir. Ea venise în Israel ca pionier. Pentru ea, fiecare centimetru pătrat din teritoriul israelian fusese câștigat prin sânge și, prin urmare, era sacru; în opinia ei, să dea la schimb pământ pentru pace însemna să dea la schimb absolutul pentru un lucru probabil efemer. Pentru Rabin, născut în țară, minunea existenței Israelului era mai puțin importantă decât necesitatea supraviețuirii sale. În viziunea lui Rabin, bazată pe milenii de istorie evreiască, precaritatea istorică a Israelului putea fi depășită doar conectându-și poporul cu vecinii săi arabi. Foarte inteligent și cu studii înalte, - Rabin a privit procesul de negociere printr-o lentilă

analitică. Pentru el, abordarea pas cu pas a fost o preferință pe care și-a exprimat-o ca „o bucată de pământ pentru o bucată de pace".

Abordarea pas cu pas în versiunea cerebrală a lui Rabin nu își găsise încă deplina exprimare la începutul anului 1975, când el și Sadat au început negocieri preliminare pornind de la modelul acordului privind Peninsula Sinai, mediate de SUA.[46] Etapele incipiente s-au derulat lin: cei doi și-au exprimat angajamentul privind ideea de pace și au convenit asupra unei abordări treptate, în mai multe etape. În faza următoare, ambii înclinau către o altă retragere israeliană – Sadat, pentru a continua parcursul separat al Egiptului către pace, iar Rabin, pentru a-și familiariza cabinetul refractar cu realitățile vieții internaționale.

În martie 1975, Rabin i-a trimis lui Sadat o scrisoare prin intermediul meu. El a exprimat în felul său convingeri similare cu cele pe care le scrisese Meir în ianuarie 1974:

> Am avut întotdeauna convingerea fermă că Egiptul, în virtutea moștenirii sale culturale, a puterii sale, a dimensiunii și a influenței sale, este vocea principală în efortul de stabilire a păcii în regiunea noastră. Din ceea ce mi-a transmis dr-ul Kissinger, precum și din declarațiile dumneavoastră publice, sunt sigur că sunteți hotărât să depuneți eforturi susținute pentru a ajunge la o înțelegere.
>
> În ce mă privește, sunt hotărât să fac tot ce pot pentru a promova pacea între noi și, în acest spirit, îmi exprim aspirația că vom reuși să ajungem la un acord care să le facă onoare celor două popoare ale noastre.[139]

Când i-am predat scrisoarea, Sadat m-a întrebat cine a elaborat-o. Am recunoscut că am încurajat scrierea sa. Apoi a întrebat: „Ei au scris-o? Acest lucru este mai important". Am răspuns sincer că scrisoarea fusese redactată de Rabin. A doua zi, Sadat a cerut să mă vadă singur și a dat următorul răspuns verbal:

Atitudinea mea este că puterea nu va mai juca niciodată un rol în relațiile celor două popoare ale noastre. Voi încerca să mă ocup de poporul arab dacă Rabin se ocupă de poporul israelian. Hotărârea mea este să determin retragerea definitivă la liniile convenite numai prin mijloace pașnice. Dacă se organizează o conferință la Geneva după semnarea acestui acord, nu mă voi atinge de acest acord și nu voi schimba nimic între noi la Geneva. Transmite-i lui Rabin asigurările mele că nu visez să rezolv acest lucru la Geneva. Oricare ar fi problemele, nu voi folosi forța. Aș fi dispus să-l întâlnesc pe Rabin când se va încheia ocupația israeliană a teritoriului egiptean.[140]

Acum se afla pe masă ideea unei alte retrageri israeliene, de data aceasta dincolo de trecătorile din centrul Peninsulei Sinai. În schimb, Rabin se aștepta la o declarație de nonbeligeranță din partea egiptenilor. Atunci a apărut o problemă cu formula „o bucată de pământ pentru o bucată de pace", anume că pacea nu era divizibilă cum era pământul. Sadat nu era pregătit să declare încetarea generală a beligeranței, dar era dispus să accepte să se abțină de la o listă de acte beligerante definite. Pașii pe calea păcii propuși de Egipt în schimbul retragerii israelienilor dincolo de trecători s-au dovedit controversați în Israel și trebuiau să fie mai mult decât frazeologie emoționantă. În măsura în care cuvintele puteau îndeplini acest lucru, nu se putea imagina nici o altă asigurare împotriva coșmarurilor Israelului în afară de comunicarea dintre Sadat și Rabin prin intermediul SUA. Dar istoria poporului evreu stătea mărturie că simplele asigurări nu garantau evitarea tragediei; fragilitatea planurilor omenești impunea prevederi legale sau constituționale care să asigure eficacitatea acestora.

Era necesară aprobarea unui acord de guvernul și parlamentul israelian, unde Rabin, la fel ca toți predecesorii săi, deținea doar o mică majoritate – 65 din 120.[141] Și diviziunile din guvern – exprimate în special de ministrul apărării, Shimon Peres (ulterior simbol al păcii

în Israel, dar care la acea vreme făcea parte din nucleul dur) – puteau periclita orice plan de pace.

Până în martie 1975 se conturase un proiect de tratat. Dar includea încă elemente vagi, care trebuiau explicitate, în special în ce privește starea de beligeranță. Pe 18 martie, ca răspuns la obiecțiile lui Rabin, Sadat și Fahmy s-au angajat în numele Egiptului să nu folosească forța, chiar dacă procesul de pace ar fi eșuat. Totodată, Sadat a promis, deopotrivă Israelului și, într-o scrisoare, președintelui american, că nu va ataca Israelul, dacă Israelul își lua același angajament, în aceeași formă, în privința Egiptului. Și Sadat a acceptat explicit ca trecătorile din Sinai din care urma să se retragă Israelul să fie controlate de forțele ONU, în loc să fie predate Egiptului.

Cu toate acestea, cabinetul israelian nu era încă pregătit să îmbrățișeze ceea ce înainte de războiul din 1973 ar fi însemnat împlinirea dorințelor lor. Yigal Alon, ministrul de externe, se opunea negocierilor cu Egiptul, preferând discuțiile cu Iordania cu privire la Cisiordania. Ministrul apărării, Peres, rivalul de-o viață al lui Rabin, a continuat să susțină linia dură, respingând categoric ideea de a renunța la controlul trecătorilor din Sinai în absența unui angajament de nonbeligeranță explicit.

Întrucât Sadat considera că nu se putea angaja oficial să pună capăt beligeranței fără a rupe legăturile Egiptului cu lumea arabă, negociatorii israelieni au folosit ca substitut o listă din ce în ce mai mare de situații posibile. Pe această cale, Sadat putea acorda substanța „păcii“ articol cu articol, fără a folosi expresia în sine.

În acest caz, bucățile de pace s-au dovedit insuficiente pentru bucata de pământ așteptată. Eșuând în privința acestor nuanțe, negocierile s-au întrerupt la sfârșitul lunii martie 1975. Deplasările au fost suspendate. După cum mi-a spus Rabin, era „o tragedie greacă“[142].

Președintele Ford nu fusese niciodată implicat în diplomația privind Orientul Mijlociu, dar era foarte familiarizat cu elementele militare pentru că făcuse parte

din Comisia pentru armată din Camera Reprezentanților. S-a întâlnit și cu Rabin, și cu Sadat. Întrevederea cu Sadat a părut victima ghinionului care afecta întrevederile prezidențiale cu liderii arabi, în sensul că problemele interne au copleșit brusc chestiunea ordinii din Orientului Mijlociu. Prima dată când Sadat s-a întâlnit cu Nixon, afacerea Watergate era în toi, iar Nixon și-a dat demisia șase săptămâni mai târziu. În weekendul în care a făcut cunoștință cu Sadat, Ford s-a simțit obligat să-i demită pe secretarul apărării, James Schlesinger, și pe directorul CIA, William Colby, pentru a face curățenie în vederea campaniei prezidențiale din 1976. Președintele a trebuit să dedice timp substanțial pentru a-l asigura pe Sadat cu privire la constanța administrației Ford.

Ford a fost afectat de suspendarea negocierilor. Deși nu făcea nici un secret din neliniștea sa, pe care o împărtășeam, el hotărâse să-i lase timp lui Rabin să încheie dezbaterea de pe plan intern. Acest lucru a fost facilitat de Peres, care și-a schimbat atitudinea și s-a arătat în favoarea pasului următor, cu condiția ca sistemul de inspecție al ONU să fie îmbunătățit prin plasarea în apropierea centrului Peninsulei Sinai. Sadat a oferit un alt stimulent, propunând ca stațiile de avertizare din Sinai să fie operate de americani și dându-i instrucțiuni ministrului său de externe: „Aceasta este o propunere importantă. Americanii ar fi martori. Ar fi o garanție completă pentru israelieni“[143].

Pe 1 septembrie 1975 s-a ajuns la un acord. Nu a generat entuziasmul primului acord de dezangajare, dar a fost mult mai important. Egiptul și Israelul contrabalansau nevoile militare cu condiții politice. Ambele părți au declarat că, în chestiunile definite, nu vor utiliza forța. Israelul a renunțat la trecători.[47] Egiptul a renunțat la folosirea forței împotriva Israelului într-o serie de situații, și chiar s-a angajat să nu sprijine Siria într-un alt atac asupra Israelului. Aceste măsuri aveau să definească felul în care Israelul și Egiptul se percepeau reciproc. Sadat și Rabin doreau o soluție cuprinzătoare,

nu pentru întreaga regiune, ci, în esență, în relația dintre cele două state.

Opțiunile ambelor părți erau restrânse de realizările lor: în cazul lui Sadat, de faptul că acționa din ce în ce mai mult la marginea a ceea ce poporul său putea înțelege sau suporta, iar în cazul lui Rabin, de propria sa deplasare treptată către o nouă definiție a păcii, care nu mai presupunea bucăți de pământ.

Călătoria lui Sadat la Ierusalim

Israelul și Egiptul au înțeles că nu prea mai rămăsese spațiu pentru un alt acord interimar privind Peninsula Sinai. Dar la sfârșitul anului 1976, alegerile americane fiind iminente, cele două state au început să exploreze o altă etapă, care ar fi presupus trasarea unei linii de la El-Arish la Ras Muhammad, aflat la 32 de kilometri de granița cu Israel: exact la aceeași „linie Kissinger" pe care o propusese Sadat la prima noastră întrevedere cu aproape trei ani în urmă. Dacă Ford ar fi câștigat alegerile, linia El-Arish–Ras Muhammad, în schimbul încetării beligeranței, ar fi fost prima sa decizie de politică externă după învestire.

În ultimul an al administrației Ford și în primul an al mandatului lui Jimmy Carter, Sadat a încercat să mențină Statele Unite implicate în viziunea sa privind o pace mai amplă. În august 1976, el i-a spus ambasadorului american Hermann Eilts că speră că va veni curând o nouă propunere americană – iar, dacă nu, îi va încuraja pe israelieni să „pună toate cărțile pe masă"[144].

În timpul campaniei electorale din 1976, echipa lui Carter s-a angajat la un acord global între Israel și toți vecinii săi arabi, care să fie realizat la o conferință cu toate părțile implicate, având ca subiect-cheie viitorul Palestinei. Astfel, învestirea președintelui Carter în ianuarie 1977 a pus capăt procesului pas cu pas ca strategie americană.

Pe 3 aprilie 1977, considerând că „americanii dețin mai mult de 99 la sută din cărțile din joc", Sadat i-a prezentat un plan de pace noului președinte Carter, care tocmai fusese învestit.[145] Reiterând necesitatea unui stat palestinian și a retragerii israelienilor la granițele din 1967, Sadat a spus totodată că este pregătit oficial să recunoască Israelul și că nu va obiecta în privința ajutorului sau garanțiilor oferite de SUA viitorului stat palestinian.[146]

Sadat – la fel ca israelienii – nu se gândea nici pe departe la o conferință multilaterală privind Orientul Mijlociu și cu atât mai puțin la o încercare de soluționare cuprinzătoare. În primul rând, o astfel de adunare ar fi ocazionat propuneri de revenire la frontierele din 1947, anterioare creării statului Israel, pe care nici un partid politic din Israel nu le-ar fi acceptat, cel puțin în ce privește Cisiordania: planul privind împărțirea din 1947 presupunea o linie pe malul de vest, la 16 kilometri de drumul dintre principalele două orașe din Israel, Tel Aviv și Haifa, și chiar și mai aproape de aeroportul Ben-Gurion, singurul aeroport internațional al Israelului. Pe de altă parte, o conferință pluripartită ar și reînviat și chestiunea prezenței OLP – pe care Israelul refuza să o ia în considerare – și problematica participării sovietice. Sadat a continuat să se opună unei conferințe cuprinzătoare, deoarece ar fi reintrodus influența sovietică în Orientul Mijlociu, i-ar fi dat Siriei drept de veto în privința diplomației Egiptului și ar fi amenințat viziunea lui referitoare la modul în care pacea putea fi obținută treptat.

Dar președintele Carter nu a fost convins de propunerea lui Sadat din aprilie și l-a deranjat opoziția egipteanului față de abordarea cuprinzătoare. Pentru a depăși obiecțiile lui Sadat, pe 21 octombrie 1977 Carter a făcut un apel direct la el să susțină conferința.[147] De teamă că președintele ar putea să-i impună o situație diplomatică în care sovieticii ostili și aliații arabi suspicioși i-ar fi putut bloca eforturile, Sadat a sărit direct

la obiectivele finale. Pentru a se realiza o rearanjare de durată a relației egipteano-israeliene, era nevoie de un alt șoc aplicat sistemului. Sadat a scris mai târziu că pledoaria lui Carter pentru pace „mi-a îndreptat gândirea pentru prima dată către inițiativa pe care urma să o am“[148].

Drept răspuns la scrisoarea lui Carter, discursul lui Sadat la inaugurarea noului parlament egiptean, pe 9 noiembrie 1977, a cuprins aluzii familiare despre „a merge până la capătul Pământului“ pentru pace.[149] Însă de data aceasta, el a inclus o scurtă mențiune despre o vizită ipotetică în Israel. „Israelul va fi surprins când mă va auzi spunând că nu voi refuza să merg în propria lor casă, chiar în Knesset, pentru a discuta despre pace cu ei.“[150]

Sadat a îngropat referința Knesset între mențiunile pozitive despre conferința de la Geneva propusă de Carter[151] – pe care nu îndrăznea să o respingă. De dragul lui Yasser Arafat, liderul OLP care se afla în public, el a insistat ca părțile care vor negocia la o astfel de conferință să-i includă pe reprezentanți palestinieni – o solicitare despre care știa că nu va fi acceptată de israelieni. Deși seriozitatea angajamentului său față de pace era clară[152], aproape nimeni nu și-a dat seama că, de fapt, el avansa ideea unei vizite în Israel și nu avea nici o intenție să meargă la Geneva.

Totuși, prim-ministrul israelian, Menahem Begin, a înțeles semnalul lui Sadat. Begin îl înlocuise pe Rabin ca prim-ministru în mai 1977. După ce a emigrat din Polonia în 1942, el a fost la început șef al Irgun, o organizație paramilitară subterană, iar apoi a petrecut trei decenii în opoziția politică. Begin avea o viziune inflexibilă și legalistă față de negocieri. Cu toate acestea, nu excludea o „pace obligatorie“ cu Egiptul atâta timp cât aceasta nu includea frontierele de dinainte de 1967.[153] Pe 15 noiembrie – poate cu bună-credință sau poate doar pentru a-l plasa pe Sadat într-o poziție dezavantajoasă în ochii lumii întregi – Begin a luat inițiativa și l-a invitat oficial pe președintele egiptean la Ierusalim.[154]

Imediat după lăsarea întunericului, pe 19 noiembrie, într-o sâmbătă – pentru a respecta Sabatul – avionul lui Sadat a aterizat în Israel, spre uimirea întregii lumi. L-am sunat pe Sadat cu o zi înainte ca să-l felicit pentru această ultimă inițiativă de pace îndrăzneață. Mi s-a părut relaxat și împăcat cu sine însuși. Ce personalitate israeliană de prim rang, m-a întrebat el, i se va părea cea mai impresionantă, în opinia mea? El credea că, poate, carismaticul Ezer Weizman, fostul comandant al forțelor aeriene israeliene și acum ministru al apărării în guvernul lui Begin (și în tinerețe un membru al organizației subterane Irgun). I-am sugerat că Dayan era o posibilitate. Am greșit amândoi. S-a dovedit a fi „bătrâna" (Golda Meir); ea s-a numărat printre liderii israelieni care l-au întâmpinat la aeroport.[155]

La sosirea lui Sadat, atmosfera a fost tensionată: israelienii se așteptau oarecum la o ambuscadă, iar personalul de securitate al lui Sadat se temea pentru siguranța acestuia. Radicali de ambele părți ar fi putut folosi acest moment spectaculos pentru a-i opri inițiativa. Dar unele evenimente transcend calculele obișnuite. Fiorul inițial s-a domolit când, în sunet de trâmbițe, israelienii l-au întâmpinat cu urale pe președintele egiptean, într-o vizită pe care nimeni nu îndrăznise să și-o imagineze până acum.

Duminică, în dimineața de după sosirea sa, Sadat s-a rugat la moscheea Al-Aqsa și apoi a vizitat Biserica Sfântului Mormânt și Yad Vashem, memorialul și muzeul Holocaustului din Israel. După aceea, primul său act oficial a fost să se adreseze Knessetului. Însăși prezența sa în acel cadru constituia o provocare radicală la adresa poziției istorice a țărilor arabe. Discursul în sine, în araba clasică tradițională, a fost lipsit de retorica bine-cunoscută a vrăjmășiei înrădăcinate. A menționat drept temei pentru obținerea păcii nu tactica deceniilor de recriminare, ci sufletele adversarilor:

Sinceritatea mă obligă să vă spun următoarele: în primul rând, nu am venit aici pentru un acord separat între Egipt și Israel [...] în absența unei soluții juste privind chestiunea palestiniană, nu va exista niciodată acea pace durabilă și dreaptă asupra căreia insistă întreaga lume. În al doilea rând, nu am venit la dumneavoastră pentru a căuta o pace parțială, anume pentru a pune capăt beligeranței în această etapă și a amâna întreaga problemă pentru o etapă ulterioară [...] În egală măsură, nu am venit la dumneavoastră pentru un al treilea acord de dezangajare în Sinai sau în Golan, sau în Cisiordania. Acest lucru ar însemna că doar întârziem aprinderea fitilului.

Am venit la dumneavoastră pentru ca împreună să construim o pace durabilă, întemeiată pe dreptate, pentru a evita vărsarea fie și a unei singure picături de sânge de ambele părți. Din acest motiv mi-am făcut cunoscută disponibilitatea de a merge până în cel mai îndepărtat colț al Pământului.[156]

Dacă s-ar mulțumi cu jumătăți de măsură, a spus Sadat, ar însemna că „suntem prea slabi pentru a ne asuma poverile și responsabilitățile unei păci durabile, întemeiate pe dreptate“[157]. Dar el credea că ambele părți sunt suficient de puternice pentru a face o astfel de pace. În punctul culminant plin de emoție al discursului, el a întrebat: „De ce nu ne întindem mâinile cu credință și sinceritate pentru ca împreună să distrugem această barieră?“[158]

Sadat definea pacea nu neapărat ca un set de condiții clar stabilit, ci, mai presus de toate, ca o stare fragilă, vulnerabilă, care trebuia ajustată și apărată cu toată tenacitatea posibilă împotriva renașterii conflictului. „Pacea“, a proclamat Sadat, „nu este o simplă susținere a unor rânduri scrise. Este o rescriere a istoriei [...] Pacea este o luptă colosală împotriva oricărei ambiții și a oricărui capriciu.“[159]

În replică, Begin a susținut un discurs diferit de abordarea sa legalistă obișnuită, depășind inerția

conflictului și îmbrățișând întreaga gamă de opțiuni diplomatice:

> Președintele Sadat știe, și știa de la noi înainte de a veni la Ierusalim, că poziția noastră cu privire la granițele permanente dintre noi și vecinii noștri diferă de a sa. Cu toate acestea, fac apel la președintele Egiptului și la toți vecinii noștri: nu excludeți negocieri pe nici un subiect. Propun, în numele majorității covârșitoare a parlamentului, ca totul să fie negociabil [...] Totul este negociabil. Nici o parte nu va spune contrariul. Nici o parte nu va prezenta condiții prealabile. Vom purta negocierile cu respect.[160]

Călătoria lui Sadat la Ierusalim a fost acea ocazie rară în care simplul fapt al unui eveniment constituie o întrerupere a istoriei și, prin urmare, transformă registrul posibilului. A fost revoluția sa supremă, mai importantă și mai fidelă stilului său de leadership decât lovitura de stat din iulie 1952, „corecția" din aprilie 1971, expulzarea sovieticilor din iulie 1972 sau războiul din octombrie 1973 și consecințele acestuia. Vizita a marcat împlinirea tipului special de naționalism al lui Sadat, care exprima pacea ca formă de eliberare interioară.

Calea întortocheată către pace

Războiul din Octombrie costase Egiptul peste 10 000 de vieți omenești, inclusiv pe cea a fratelui cel mai mic al lui Sadat, pilot de vânătoare, care a fost doborât într-un raid asupra unui aeroport militar israelian. Pentru Israel, cifrele fuseseră de peste 2 600 de morți și de peste 7 000 de răniți.[161] Când ne-am întâlnit la un spital militar egiptean în timpul uneia dintre deplasări, Sadat mi-a spus cât de mult a suferit țara sa din cauza războiului și că nu trebuia să aibă și mai mulți martiri.[162]

Următorii patru ani aveau să demonstreze că obiectivul inițial propus de Sadat fusese prea ambițios pentru ambele părți. Primele recriminări aveau să vină din lumea arabă. Înainte de vizita la Ierusalim, ultima întâlnire

dintre un șef de stat arab și un lider sionist sau israelian avusese loc atunci când emirul Faisal se întâlnise cu Chaim Weizmann în ianuarie 1919.[163] De atunci, avuseseră loc patru războaie, pornind tocmai de la principiile pe care Sadat declara că era dispus să le abandoneze.

Pe lângă mizele imediate, liderii arabi s-au simțit trădați personal de faptul că Sadat nu-i consultase. Practic, erau îngrijorați că prezența acestuia la Ierusalim va întări poziția israelienilor la negocieri.[164] Assad, președintele Siriei, a fost de-a dreptul disprețuitor. În 1975, când l-am întrebat care era alternativa în opinia sa, el mi-a răspuns, cu răceală: „Acum abandonați Vietnamul; veți abandona Taiwanul. Iar noi vom fi aici când vă veți sătura de Israel"[165].

Și în guvernul lui Sadat exista o opoziție substanțială. Pe 15 noiembrie 1977, ministrul de externe, Fahmy, a demisionat în semn de protest față de decizia de a vizita Ierusalimul.[166] Presiunea exercitată de America asupra Israelului a sporit. Pe 19 noiembrie, când Begin l-a sunat pe Carter pentru a-i confirma sosirea lui Sadat la Ierusalim, Carter i-a spus: „Probabil că ați observat că Fahmy a demisionat. Este nevoie de o contribuție tangibilă, cu care Sadat să se întoarcă acasă. Și-a asumat riscuri mari"[167]. Având în vedere aceste aspecte, este curios că, în urma vizitei sale, Sadat avea să fie uneori acuzat că a folosit vizita la Ierusalim pentru a ajunge la Washington. De fapt, el a căutat să facă exact invers.

În iulie 1977, Libia condusă de Muammar Gaddafi (pe care Sadat îl disprețuia) a provocat un scurt război cu Egiptul din cauza insistenței cu care Sadat viza pacea cu Israelul și a faptului că acesta a respins propunerile lui Gaddafi privind o uniune cu Libia. Ulterior, el a descris acțiunile lui Sadat drept o „trădare a națiunii arabe"[168]. Siria și OLP și-au exprimat indignarea similară într-un comunicat comun:

> [Vizita lui Sadat], precum și planul Sadat–Begin nu au alt scop decât să impună națiunii arabe un fapt împlinit și, prin urmare, să anuleze toate eforturile autentice de a obține o pace justă, bazată pe retragerea totală din toate teritoriile arabe ocupate.[169]

La acel moment, un „plan Sadat–Begin" oficial era doar o fantezie. Cu toate acestea, la o conferință de la Tripoli din decembrie 1977, Siria, Algeria, Yemenul de Sud, Libia și OLP au descris acțiunile lui Sadat drept „înaltă trădare"[170]. Acolo au decis să aplice legile punitive de boicot anti-Israel oricăror entități egiptene care făceau comerț cu Israelul.[171] La scurt timp după aceea, Egiptul și-a întrerupt relațiile cu cinci state arabe și cu OLP.

Sadat a sperat că vizita la Ierusalim va completa relația exclusivă dintre Israel și America și va aduce o nouă etapă a negocierilor pentru pace, pentru a da naștere unui acord mai solid și permanent.[172] Totodată, el a anticipat că un front arab divizat va oferi Israelului noi oportunități privind negocierile.[173] Dar, în anul următor, Begin și Sadat au făcut doar pași șovăitori către pace. În decembrie 1977, în replică la vizita lui Sadat la Ierusalim, Begin s-a deplasat în orașul egiptean Ismailia, dar singurul rezultat al summitului a fost un aranjament privind întâlniri ale experților militari și politici din cele două părți, care s-au epuizat rapid.

Begin, la fel ca Sadat, a fost la început un revoluționar. Spre deosebire de Sadat, el era șeful guvernului într-o țară ai cărei vecini îi respingeau dreptul de a exista. A luptat cu tenacitate în chestiuni ce țineau de simboluri și limbaj. În 1975, ca răspuns la argumentul că Israelul trebuia să renunțe la teritorii pentru a fi recunoscut de vecinii săi arabi, el a replicat că poporul israelian „nu are nevoie de legitimitate [...] Noi existăm. Prin urmare, suntem legitimi"[174]. Begin avea o preocupare mai profundă decât recunoașterea; mai mult decât predecesorii săi, se temea că Sadat va pune în pericol relația cu America care garanta existența Israelului.[175]

În martie 1978, Sadat i-a scris lui Begin într-un limbaj care amintea de formularea folosită de Nixon în discuțiile cu Hafiz Ismail din februarie 1973: „securitatea nu ar trebui să vină în detrimentul teritoriului sau al suveranității". Acest principiu, scria Sadat, fusese recunoscut de Egipt în ce privește existența Israelului, iar el va face ce-i stă în putință pentru a convinge țările arabe și comunitatea internațională de acest lucru. Dar și Israelul va trebui să acționeze conform aceluiași principiu: în privința arabilor palestinieni, nu putea „să pună problema în termeni de teritorii și suveranitate", iar în privința Egiptului, nu putea cere sacrificarea „teritoriilor și a suveranității" în schimbul păcii. Sadat a înțeles că securitatea poate fi realizată ca echilibru stabil, ca rezultat al unui acord, fiind susținută în primul rând prin depășirea formulelor consacrate și întemeindu-se pe o noțiune a dreptății care își avea rădăcinile în perspectiva beneficiului reciproc și în realizarea unei viziuni comune a păcii.

Cele două părți nu au reușit să se întrunească nici măcar după reînnoirea participării americane în primăvara lui 1978. Frustrarea lui Sadat a sporit, la fel și distanțarea de colegii săi, care simțeau că angajarea sa în direcția păcii devenise imperioasă.

Exasperat, Sadat i-a solicitat lui Carter să participe la negocieri. În replică, președintele i-a invitat pe Sadat și pe Begin la o întrevedere la Camp David, în septembrie 1978. La începutul discuțiilor, care au durat între 5 și 17 septembrie, negocierile bilaterale dintre părți erau încă atât de tensionate încât a fost necesară medierea lui Carter și a secretarului de stat, Cyrus Vance, pentru a le începe.

Sadat se confrunta cu probleme chiar în cadrul propriei delegații. După cum i-a spus unui oficial de la Ministerul de Externe:

> Voi cei de la Ministerul de Externe aveți impresia că înțelegeți politica. În realitate însă, nu înțelegeți absolut nimic. De acum înainte, nu voi acorda nici cea mai mică

atenție cuvintelor și notelor voastre. Sunt un om ale cărui acțiuni sunt guvernate de o strategie superioară, pe care sunteți incapabili să o percepeți sau să o înțelegeți.[176]

Deloc surprinzător, succesorul lui Fahmy, ministrul de externe Kamel, a demisionat și el, cu puțin timp înainte de încheierea Acordurilor de la Camp David.[177] Din momentul în care a pus piciorul în Ierusalim, Sadat se angajase irevocabil în direcția unei păci egipteano-israeliene. Pe parcursul a douăsprezece zile de negocieri, el a modificat substanțial elemente ale programului arab standard.

Cu trei luni înainte de Războiul din Octombrie, în 1973, Sadat respinsese brusc opiniile americane cu privire la deschiderea Canalului Suez:

Nici o soluție parțială, nici o soluție separată doar cu Egiptul, nici o negociere [...] Inițiativa mea [privind deschiderea Canalului Suez] nu a fost deloc concepută ca o soluție parțială sau pas cu pas și nu a fost un scop în sine. Am spus: permiteți-mi să vă testez intențiile cu privire la retragerea Israelului, astfel încât să mă conving că acesta își va finaliza într-adevăr retragerea [...] Când se va stabili data finală a evacuării, atunci voi elibera canalul. Dar astăzi, nu![178]

La Camp David, cinci ani mai târziu, Sadat a fost de acord cu o înțelegere care, deși lăsa pe viitor împlinirea spiritului său moral, conținea pași detaliați care trebuiau făcuți imediat și alții care urmau să fie făcuți ulterior. În ciuda diferențelor persistente, acordul se întemeia pe încrederea acumulată treptat și reciproc în ultimii patru ani. Ambele părți au convenit să renunțe la utilizarea forței, să normalizeze relațiile, să semneze un tratat bilateral de pace și să permită prezența continuă a forțelor ONU în jurul Canalului Suez. Israelul a fost de acord să se retragă din întreaga Peninsulă Sinai.

Abordarea pas cu pas a reușit să îndeplinească aproape tot ceea ce își propuseseră să realizeze într-o conferință

majoră susținătorii abordării cuprinzătoare. Totodată, strategia lui Sadat a permis atingerea obiectivelor naționale ale Egiptului și, mai mult, definirea principiilor privind pacea și echilibrul în regiune; Israelul a ajuns cu un vecin la un acord obligatoriu permanent, pe care căutase să îl încheie cu *toți* vecinii de-a lungul deceniilor de existență. Totodată, Israelul a acceptat să îndrepte negocierile în direcția unui tratat de pace cu Iordania, precum și negocieri separate privind statutul final al Cisiordaniei și Fâșiei Gaza, să permită formarea unei autorități palestiniene autonome și să includă palestinienii în negocierile privind propriul viitor, într-o manieră care să satisfacă atât cerințele de fond ale arabilor, cât și pe cele procedurale israeliene.

Pentru acordul de la Camp David, Sadat și Begin au primit împreună Premiul Nobel pentru pace în 1978. În discursul său de acceptare din 10 decembrie 1978, Sadat și-a reiterat viziunea despre pace: chiar și acest triumf, a spus el, nu era decât un „sfârșit" interimar, într-un proces mult mai amplu, care viza „securitate [...] libertate și demnitate [...] pentru toate popoarele din regiune". O pace definitivă și de durată – încă nerealizată – va fi „indivizibilă" și „cuprinzătoare". Pacea pe care o dorea nu doar „i-ar salva pe oameni de la moartea adusă de arme distructive", ci totodată, ar scăpa omenirea de „răul lipsurilor și al suferinței".[179] El a concluzionat:

> Pacea este o construcție dinamică la care toți ar trebui să contribuie, fiecare adăugând o cărămidă nouă. Depășește cu mult un acord sau un tratat oficial, transcende un cuvânt aici sau acolo. De aceea, este nevoie de politicieni cu viziune și imaginație și care, dincolo de prezent, privesc spre viitor.[180]

Între încheierea Acordurilor de la Camp David și semnarea tratatului de pace a existat un interval de șase luni. În acest timp, negocierile au continuat, iar Sadat a luat măsuri suplimentare pentru a-i da asigurări Israelului: a acceptat ca Egiptul să nu mai pretindă un

„rol special“ în Gaza și să nu mai obiecteze în privința garanțiilor primite de Israel din partea Statelor Unite privind pierderea de petrol din micul zăcământ petrolier din Sinai.[181] În cele din urmă, pe 26 martie 1979, după ce a fost aprobat de Knessetul israelian și de Adunarea Poporului egipteană, tratatul de pace a fost semnat pe peluza Casei Albe.

Două luni mai târziu, Begin și Sadat s-au întâlnit la El-Arish pentru a transfera controlul asupra orașului de la israelieni la egipteni. Au privit cum soldații egipteni și israelieni s-au îmbrățișat și s-au angajat să mențină pacea. Begin a rememorat scena într-o scrisoare către Sadat:

> Am învățat să transformăm Tratatul într-o realitate vie de pace, prietenie și cooperare. Afirmând acest lucru, nu pot decât să menționez, cu cel mai profund sentiment, acea întâlnire la care am asistat împreună la El-Arish între soldații și invalizii de război ai Egiptului și Israelului, care și-au spus unii altora și ne-au spus și nouă: „Gata cu războiul“. Ce scenă unică și emoționantă a fost.[182]

Destrămarea

Invocarea de Sadat a parteneriatului antic, „frăția lui Ismail și Isaac“, nu a reușit să stârnească imaginația celor de care aveau nevoie ambele părți pentru a-l duce la îndeplinire. La scurt timp după ce Egiptul și Israelul au convenit asupra cadrului de la Camp David și înainte de a semna tratatul bilateral de normalizare a relațiilor diplomatice, a devenit limpede că Israelul va relua construirea de așezări în Cisiordania și Gaza imediat ce va expira suspendarea de trei luni a construcțiilor.[183] Sadat i-a scris lui Begin la sfârșitul lunii noiembrie 1978, cerând un calendar pentru transferul autorității „către locuitorii din Cisiordania și Gaza“[184]. În replică, Begin a enumerat angajamentele asumate și nerespectate de Egipt.

Potrivit interpretării lui Begin, limbajul tratatului de pace nu obliga armata israeliană să se retragă din Cisiordania sau din Gaza și palestinienilor nu li se

acordase statutul de entitate politică, ci, mai degrabă, de consiliu administrativ.[185] Pe 30 iulie 1980, Knessetul a proclamat din nou Ierusalimul capitala Israelului. Sadat a protestat, propunând în schimb o administrație unificată și suveranitate împărțită în privința Ierusalimului. Begin a răspuns că orașul este indivizibil.[186] Într-o scrisoare primită de Begin pe 15 august 1980, Sadat a scris că, în asemenea împrejurări, va fi imposibil să se reia negocierile.[187]

Dacă Israelul a contestat anumite prevederi, lumea arabă s-a opus întregii agende a Acordurilor de la Camp David. Statele arabe considerau tratatul de pace o încălcare a acordului Ligii Arabe din 1950 privind apărarea comună și cooperarea economică, care interzicea oricărui membru să încheie o pace separată cu Israelul.[188] Lideri arabi proeminenți au respins Acordurile de la Camp David pentru că nu au reușit să soluționeze statutul final al Cisiordaniei și Fâșiei Gaza și pentru că OLP nu fusese inclusă în negocieri.[189] Regele Hussein al Iordaniei a denunțat vehement tratatul și s-a declarat „absolut zdruncinat" de acțiunile lui Sadat.[190] Pe 31 martie 1979, Liga Arabă i-a suspendat Egiptului calitatea de membru și a hotărât să își mute sediul de la Cairo la Tunis. Cu 102 voturi pentru și 37 împotrivă, Adunarea Generală a ONU a condamnat Acordurile și alte „înțelegeri parțiale" în decembrie 1979, pe motiv că au neglijat drepturile palestinienilor. Aproape toți membrii Ligii Arabe care nu rupseseră relațiile diplomatice cu Egiptul au făcut-o imediat.

Opoziția arabă externă a alimentat ostilitatea la adresa lui Sadat existentă în Egipt. După războiul din 1973, el dobândise legitimitatea politică de a renunța la moștenirea lui Nasser prin traversarea Canalului Suez. În primăvara lui 1974, el și-a prezentat propria legislație națională, politica *infitah*, a „ușilor deschise", care a liberalizat economia Egiptului. *Infitah* era menită să stimuleze ajutorul și investițiile străine și să aducă un boom economic.

Ajutoarele chiar au sosit: din 1973 până în 1975, statele arabe au dat Egiptului peste patru miliarde de dolari. Totodată, avea să sporească și asistența economică americană, ajungând la un miliard de dolari anual până în 1977.[191] Această cifră, care aproape a egalat ajutorul american pentru Israel, a fost mai mare decât ajutorul SUA pentru întreaga Americă Latină și restul Africii la un loc.[192] Dar, deși PIB-ul Egiptului și-a accelerat rata de creștere, de la 1,5 la sută în 1974 la 7,4 la sută în 1981,[193] boomul anticipat al investițiilor și al productivității nu a urmat niciodată. Egiptul nu a reușit să dezvolte capitalul autohton.[194] Împrumuturile pe termen scurt aveau rate ale dobânzii de până la 20 la sută, iar 90 la sută dintre fondurile utilizate în proiecte publice veneau din afara Egiptului.[195] În ianuarie 1977, când Sadat a încercat să anuleze subvențiile pentru alimente de bază, precum pâinea, au izbucnit revolte în toată țara, cu demonstrații care numai la Cairo au numărat 30 000 de oameni.[196]

Politicile economice ale lui Sadat au creat și o clasă vizibilă de străini înstăriți. Grupuri islamice militante, alcătuite în mare parte din membri ai clasei mijlocii sau ai segmentului inferior al clasei mijlocii, au început să protesteze și să își exprime opoziția deschis.[197] Unii dintre cei mai convinși opozanți ai săi erau membrii Frăției Musulmane, pe care Sadat îi eliberase din închisoare fără să-și dea seama că mulți dintre ei deveniseră dușmanii săi în timpul încarcerării.[198]

Cele mai puternice grupuri militante islamice de la acea vreme, Anatemă și exil *(al-Takfir w'al-Hijra)* și Organizația Islamică pentru Eliberare *(Munazzamat al-Tahrir al-Islami)*, ambele dedicate luptei împotriva influenței occidentale și sionismului, se opuneau și eforturilor de pace ale lui Sadat,[199] interpretând discursul său din Knesset din noiembrie 1977, în care a descris Israelul ca o „realitate statornicită", drept o recunoaștere a statului israelian și, prin urmare, o încălcare a doctrinei islamice.[200] Propunerea sa de a construi o biserică, o moschee și o sinagogă pe Muntele Sinai, care fusese

făcută publică în vara anului 1978[201], a fost denunțată drept blasfemie. Fundamentaliștii s-au opus cu patimă și eforturilor legislative ale lui Sadat de promovare a drepturilor femeilor, supranumite „legile lui Jehan", după numele tinerei sale soții, pe jumătate englezoaică, care susțineau controlul nașterilor și liberalizarea legilor divorțului.

Opoziția a apelat la violență. În iulie 1977, un grup fundamentalist l-a răpit și l-a executat pe unul dintre foștii miniștri ai lui Sadat.[202] În replică, Sadat a adoptat o legislație prin care se dispunea condamnarea la moarte pentru orice persoană aparținând unei organizații armate secrete.[203] Jehan Sadat, care studia atunci pentru a-și lua diploma de master, era îngrijorată pentru siguranța soțului ei. După cum avea să noteze în memoriile sale,

> M-am întrebat dacă Anwar știa cât de profund erau împotriva lui. Soțul meu avea consilieri și rapoarte de la serviciile de securitate, dar eu aveam mai mult acces la oameni… Anwar a vizitat ocazional universitățile, dar eu i-am văzut pe fundamentaliști cu ochii mei în fiecare zi. Și, spre deosebire de unii consilieri, nu mi-a fost teamă să îi transmit un raport nefavorabil. „Fundamentalismul ia avânt, Anwar", l-am avertizat în toamna lui 1979. „Dacă nu acționați curând, ei ar putea câștiga puterea politică pentru a răsturna tot ceea ce susții."[204]

Tensiunile din Egipt s-au agravat după încheierea oficială a păcii. În 1979, Liga Arabă a pus punct ajutorului său economic, precum împrumuturi bancare private și exporturi de petrol către Egipt.[205] Revoluția Iraniană l-a plasat pe Sadat împotriva islamiștilor care sărbătoreau ascensiunea ayatollahului Khomeini. Sadat și șahul deveniseră prieteni pe când Sadat era vicepreședinte, iar șahul îi furnizase asistență financiară Egiptului după războiul din 1973 și asigurase aprovizionarea cu petrol a acestuia în timpul crizei din 1974.[206] El a continuat să îl susțină pe Sadat după deplasarea la Ierusalim.[207] În 1980, Sadat avea să îl

găzduiască în Egipt pe șahul exilat, când refugiul său din Panama era amenințat de cererile de extrădare din partea iranienilor.[208]

Provocările de pe plan intern ale lui Sadat au fost agravate de neliniștea revoluționarilor din 1952, care guvernaseră de atunci pe baza prestigiului armatei și a capacității lui Nasser de a evoca pasiuni în rândul maselor. Deși Sadat a întreprins unele reforme politice – înlocuind nominal sistemul monopartit cu alegeri pluripartite în 1976 și apelând la referendumuri pentru a ocoli Adunarea Națională –, el nu modificase fundamental constituția formulată de guvernul Ofițerilor Liberi, care a consfințit regimul autoritarist, păstrând și dominația elitei militare. Simțind că opoziția sporea, Sadat a riscat totul și și-a urmat tactica obișnuită de a le face față adversarilor confruntându-i direct. El a blocat libertatea de exprimare, a dizolvat sindicatele studențești și a interzis vectorii extremismului religios.[209]

Procedând astfel, Sadat a micșorat numărul celor din anturajul său, regăsindu-se într-o dilemă clasică. Cu cât se adâncea conflictul său cu majoritatea ideologică și cu cât se diminua sprijinul în favoarea sa, cu atât situația lui devenea mai precară. În septembrie 1981, după o vară de violențe ale musulmanilor și copților, Sadat a efectuat arestări în masă, încarcerând peste 1 500 de militanți.[210] El l-a reținut chiar și pe papa copt, precum și pe ghidul suprem al Frăției Musulmane.[211]

Intensificarea constantă a extremismului religios constituia un paradox esențial pentru programul intern al lui Sadat. Potrivit unui observator contemporan, „cu cât [Sadat] dorește să fie mai liberal și mai democratic pentru a-și îndeplini visul, cu atât trebuie să devină mai atent și mai receptiv la cererile populare de revenire la tradiția islamului“[212]. Faptul că a urmărit visul reconcilierii s-a transformat în alegerea martiriului.

Asasinare

În copilărie, Sadat admirase eforturile patrioților egipteni de a lupta pentru independență. Îndrăgea mai cu seamă o legendă: cea a lui Zahran, un tânăr egiptean condamnat la spânzurătoare de britanici. În vreme ce alții s-au târât supuși acceptându-și soarta, Zahran s-a îndreptat spre eșafod cu capul sus, proclamând sfidător: „Mor ca să eliberez Egiptul". Fiica lui Sadat, Camelia, a scris că, toată viața lui, tatăl ei și-a modelat conduita urmând exemplul lui Zahran.[213]

Pe 6 octombrie 1981, Egiptul a sărbătorit a opta aniversare a Războiului din Octombrie. Sadat stătea în tribună urmărind parada militară când, dintr-odată, unul dintre camioane a încetinit și s-a oprit. Un grup de soldați – fundamentaliști din cadrul armatei egiptene, inclusiv un membru al Jihadului Islamic care scăpase de arest în timpul represiunii anterioare – a început să tragă asupra lui Sadat. I-au ucis pe președinte și pe alți zece oameni.

Sadat crezuse că Egiptului își va obține libertatea mai întâi prin independență și apoi prin reconciliere istorică. Scopul său a fost reînvierea unui dialog străvechi între evrei și arabi, bazat pe concepția sa că istoriile lor erau menite să se împletească. Tocmai această credință în compatibilitatea și în coexistența societăților bazate pe credințe religioase diferite era intolerabilă pentru opozanții săi.

Imediat după atac, premierul Begin a lăudat vizita lui Sadat la Ierusalim și a declarat că a fost „ucis de dușmanii păcii", adăugând:

> Decizia lui de a veni la Ierusalim și primirea pe care i-au făcut-o poporul, Knessetul și guvernul din Israel vor fi amintite drept unele dintre marile evenimente ale timpului nostru. Președintele Sadat nu a acordat atenție abuzurilor și ostilității și a continuat eforturile de a aboli starea de război cu Israel și de a face pace cu națiunea noastră. A fost un drum anevoios.[214]

Înmormântarea lui Sadat a avut loc pe 10 octombrie. Președintele Reagan, care tocmai supraviețuise unei tentative de asasinat, nu a putut participa. În locul său – și ca simbol al respectului Americii – i-a trimis pe președinții Nixon, Ford și Carter, împreună cu secretarul de stat, Alexander Haig, secretarul apărării, Caspar Weinberger, și ambasadorul ONU, Jeane Kirkpatrick. În semn de deosebită curtoazie, m-a inclus și pe mine în delegație, deși la acel moment nu mai ocupam o funcție oficială.

Înmormântarea a fost un eveniment bizar: supravegheată îndeaproape de forțele de securitate, șocul plutind încă în aer. Străzile erau liniștite; nu a existat revărsarea publică de durere care însoțise înmormântarea lui Nasser. Identitatea grupului responsabil pentru uciderea lui Sadat nu fusese clarificată încă, dar era evident vorba de un complot la nivel înalt, cel puțin în cadrul armatei.[215] Acest lucru însemna că invitații de seamă din cortegiul funerar – printre care se numărau cei trei președinți americani, Begin, Lee Kuan Yew, prințul de Wales, fostul prim-ministru britanic James Callaghan, ministrul britanic de externe Lord Carrington, președintele Franței, François Mitterrand, și fostul președinte Valéry Giscard d'Estaing, cancelarul german Helmut Schmidt, și ministrul de externe Hans-Dietrich Genscher, precum și președintele Parlamentului European, Simone Veil[216] – trebuiau protejați ca și cum ar fi fost ținte potențiale.

Cu doar două zile mai înainte, insurgenții încercaseră să invadeze un sediu regional al forțelor de securitate, aflat la sud de Cairo. Guvernul libian, bucurându-se de moartea președintelui Sadat, răspândea informații false despre mai multe violențe în Egipt. Când câteva sute de persoane îndoliate au încercat să se alăture procesiunii, gărzile au tras focuri în aer pentru a le îndepărta.

Cei aproximativ o sută de oaspeți VIP se adunaseră într-un cort de pe traseul paradei, în zona unde fusese ucis Sadat. După o așteptare de peste o oră, am mers în

spatele sicriului lui Sadat pe același traseu parcurs de parada militară cu patru zile mai înainte, trecând în drumul spre cimitir pe lângă locul unde fusese asasinat.

Stranietatea înmormântării a arătat perspectivele instabile ale Orientului Mijlociu. Comportamentul lui Sadat reflectase încrederea acestuia că omologii săi ar putea alege aceeași cale ca el; moartea lui a simbolizat pedeapsa pe care ar putea fi nevoiți să o plătească. Pe măsură ce regimurile radicale – exemplificate de violențele politice ale lui Gaddafi, care finanța terorismul din Scoția și până la Berlin – copleșeau părți ale lumii arabe, adepții moderației erau puși în pericol. După cum am spus în noaptea morții sale: „Sadat ne ridicase de pe umeri poverile multor incertitudini dificile“[217] – poveri pe care alții aveau să fie nevoiți să și să le asume acum.[48]

Epitaful lui Sadat conține un verset din Coran: „Nu-i considera pe cei uciși de dragul lui Allah morți, ci vii și binecuvântați de Atotputernicul“. Mai jos, scrie: „Erou al războiului și al păcii. A trăit pentru pace și a fost martirizat pentru principiile sale“[218].

În aprilie 1983, cu ocazia unei vizite în Egipt, mi-am adus omagiul la mormântul lui Sadat. Am fost singurul prezent.

Epilog: moștenirea nerealizată

Anwar Sadat este cel mai bine cunoscut pentru tratatul de pace cu Israelul, pe care l-a încheiat pentru Egipt. Cu toate acestea, scopul său suprem nu a fost un tratat de pace, indiferent cât de mare a fost acea realizare, ci o modificare istorică a felului de a fi al Egiptului și o nouă ordine în Orientul Mijlociu drept contribuție la pacea lumii.

Încă din tinerețe, el și-a dat seama că Egiptul, ca rezultat al istoriei sale, nu putea fi o provincie subjugată, tot la fel cum nu putea fi liderul ideologic al lumii arabe. Puterea Egiptului constă în aspirația sa către o identitate eternă.

Locația geografică a Egiptului, între lumea arabă și Mediterana, a fost deopotrivă un potențial activ și o datorie. În viziunea lui Sadat, Egiptul era o națiune islamică pașnică, suficient de puternică pentru a se asocia cu fostul său dușman, în loc să-l domine sau să fie dominat de acesta. El a înțeles că o pace dreaptă poate fi realizată doar printr-o evoluție organică și prin recunoașterea intereselor reciproce, nu fiind impusă de puteri externe. Iar punctul culminant al acestui proces ar fi fost acceptarea universală a unor astfel de principii.

Viziunea de ansamblu a lui Sadat s-a îndepărtat prea mult de cea a colegilor și a contemporanilor săi pentru a se bucura de susținere. I-au supraviețuit elementele practice pe care el le considera efemere.

Rivalitatea crucială din Orientul Mijlociu modern este încă vie: este o competiție între susținătorii unei ordini pluraliste din punct de vedere religios sau ideologic – pentru care convingerile personale și ale comunității sunt compatibile cu un sistem bazat pe stat – și cei care l-au repudiat pe Sadat, angajați în exprimarea unei teologii sau ideologii cuprinzătoare în fiecare domeniu al vieții. Pe măsură ce ambițiile imperiale amenință să înghită state întregi – iar insurgențele le scindează din interior – viziunea lui Sadat despre ordinea internațională în rândul statelor suverane, bazată pe interese naționale definite în termeni morali, ar putea fi un bastion împotriva calamității.

Într-un discurs rostit în mai 1979 la Universitatea Ben-Gurion, ocazionat de primirea unei diplome de onoare, Sadat a făcut apel la o renaștere a spiritului de toleranță relativă a Epocii de Aur medievale a islamului. El a adăugat:

> Provocarea cu care ne confruntăm nu presupune câștigarea unui punct aici sau acolo, ci modalitatea de a construi o structură viabilă pentru pace, pentru generația voastră și pentru generațiile viitoare. Fanatismul și credința în propria corectitudine nu sunt un răspuns la

problemele complexe de astăzi. Răspunsurile sunt toleranța, compasiunea și mărinimia.

Nu vom fi judecați în funcție de pozițiile inflexibile pe care le-am adoptat, ci în funcție de rănile pe care le vindecăm, sufletele pe care le-am salvat și suferința pe care am eliminat-o.[219]

Unul dintre scopurile principale ale lui Sadat a fost să demonstreze independența inerentă a Egiptului. La o cină privată, după încheierea relației noastre oficiale, i-am spus că americanii cu care colaborase îi erau recunoscători că ne-a făcut să părem mai buni decât eram. Cu o oarecare emfază, Sadat a replicat că nu muncise de dragul reputației sale sau a altcuiva. El și-a început misiunea de a restabili demnitatea și speranța poporului egiptean și de a defini standarde pentru pacea mondială. După cum a declarat la ceremonia de semnare a Tratatului de pace egipteano-israelian din martie 1979:

Să nu mai fie războaie sau vărsare de sânge între arabi și israelieni. Să nu mai existe suferință sau negare de drepturi. Să nu mai existe disperare sau pierdere a credinței. Nici o mamă să nu plângă pierderea copilului ei. Nici un tânăr să nu-și irosească viața într-un conflict de care nu beneficiază nimeni. Haideți să colaborăm până va veni ziua în care săbiile se vor transforma în pluguri și sulițele în cosoare. Și Dumnezeu ne îndeamnă să trăim în pace. El îndrumă pe oricine dorește pe calea Lui.[220]

Cu toate acestea, Sadat nu doar și-a „exprimat" civilizația; a modificat-o și a înnobilat-o. Deși venera trecutul epic, reușita sa notabilă transcende tiparul istoriei recente a Egiptului. În același fel, ca prizonier, el depășise singurătatea carcerei, deschizându-se la schimbări morale și filosofice. După cum a reflectat asupra acelor ani în memoriile sale:

În interiorul celulei 54, pe măsură ce nevoile mele materiale erau din ce în ce mai reduse, legăturile care mă conectaseră cu lumea naturală au început să se rupă, una

după alta. Sufletul meu, după ce și-a îndepărtat poverile pământești, a fost eliberat și s-a înălțat ca o pasăre care se avântă în spațiu, în cele mai îndepărtate regiuni ale existenței, în infinit... Sinele meu îngust a încetat să mai existe și singura entitate recunoscută era totalitatea existenței, care aspira la o realitate superioară, transcendentală.[221]

În acest spirit, mai târziu în viață, el a realizat o punte între percepțiile egiptene și israeliene și diferențele incomensurabile ale pozițiilor lor de negociere inițiale. El a înțeles că mentalitatea situațiilor cu sumă nulă nu face decât să mențină un *status quo* contrar nu numai interesului național egiptean, ci și cauzei păcii. Atunci a avut curajul extraordinar de a realiza acea revoluție.

În acest efort, el a avut parteneri israelieni importanți. Geografia Israelului nu se preta gesturilor eroice. Cu toate acestea, liderii israelieni care au colaborat cu Sadat – Golda Meir, Itzhak Rabin și Menahem Begin – au fost mișcați de viziunea lui despre pace.[222] Rabin, mai cu seamă, a exprimat o concepție a păcii paralelă cu cea a lui Sadat. Cu ocazia Acordului de pace cu Iordania din 1994, el a declarat în Congresul american:

În Biblie, Cartea Cărților, pacea este menționată, în diferite expresii, de 237 de ori. În Biblie, din care ne tragem valorile și puterea, în Cartea lui Ieremia, găsim o lamentație pentru matriarha Rahela. Se spune: „Oprește-ți plânsul, oprește-ți lacrimile din ochi, căci truda îți va fi răsplătită". Nu mă voi abține să plâng pentru cei plecați dintre noi. Dar în această zi de vară la Washington, departe de casă, simțim că truda noastră va fi răsplătită, așa cum a prezis profetul.[223]

Atât Rabin, cât și Sadat au fost uciși de asasini ostili schimbărilor pe care le putea aduce pacea.

La scurt timp după asasinarea lui Sadat, am scris că era prea devreme pentru a judeca dacă el „începuse o mișcare ireversibilă a istoriei" sau dacă își rezervase soarta

faraonului Akhenaton, „care visa la monoteism în panoplia zeităților egiptene cu un mileniu înainte ca acesta să fie acceptat de omenire“[224]. Patruzeci de ani mai târziu, acordul de pace de lungă durată dintre Egipt și Israel, acordul paralel dintre Israel și Iordania, chiar și acordul privind dezangajarea Siriei și, foarte recent, Acordurile Avraam – o serie de normalizări diplomatice între Israel și națiunile arabe semnate în vara și în toamna lui 2020 – arată că Sadat a avut dreptate. În plus, chiar și acolo unde nu au fost încă încheiate acorduri oficiale, timpul a uzat o parte din nisipurile iluziei pentru a scoate la iveală stânca mai dura a adevărului lui Sadat.

Când l-am cunoscut, mă întrebam uneori dacă nu cumva Sadat avea un plan pe termen mai lung decât i s-a permis să aibă. Odată ce își atinsese scopurile imediate, avea să fi revenit la convingerile anterioare sau să fi ajuns la o percepție diferită și mai amplă?

Singura fațetă a lui Sadat pe care o pot descrie cu siguranță este cea pe care am cunoscut-o. Am petrecut ore întregi împreună la diferitele negocieri descrise în acest capitol și multe seri de-a lungul vieții sale, ca prieteni, în conversații abstracte, dar edificatoare. Omul pe care îl cunoșteam eu trecuse de la o viziune strategică la una profetică. Poporul egiptean nu i-a cerut nimic mai mult decât revenirea la granițele de dinainte de război. Dar, începând cu discursul său din Knesset, el i-a oferit o viziune a păcii universale, care cred că a fost întruparea sa definitivă și apogeul convingerilor sale.

Ultima noastră conversație a avut loc în august 1981, în timpul unui zbor de la Washington la New York, după prima sa întâlnire cu președintele Reagan. Întâlnise până atunci patru președinți americani în șapte ani, fiecare cu un program diferit. Era vizibil obosit. Dar, brusc, s-a întors spre mine și a vorbit despre un proiect simbolic la care ținea. „În luna martie a anului viitor, Peninsula Sinai redevine a noastră“, a spus el. „Va fi o mare sărbătoare. Ai contribuit la primul pas și ar trebui să vii să sărbătorești cu noi.“ Apoi a urmat una dintre pauzele lui

lungi de reflecție, când empatia a depășit exuberanța. „Nu, nu ar trebui să vii", a continuat el:

> Va fi foarte dureros pentru israelieni să renunțe la acest teritoriu. Poporul evreu s-ar simți rănit să te vadă la Cairo sărbătorind cu noi. Ar trebui să vii o lună mai târziu. Apoi tu și cu mine putem merge cu mașina singuri la Muntele Sinai, unde intenționez să construiesc o sinagogă, o moschee și o biserică. Aceasta va fi o comemorare mai bună.[225]

Sadat a fost asasinat la o paradă în onoarea evenimentului crucial pe care îl inițiase și care transformase Orientul Mijlociu. Nu a mai apucat să vadă retrocedarea Sinaiului de către Israel, al cărei artizan fusese. Lăcașele de cult de pe Muntele Sinai imaginate de el nu au fost construite. Viziunea sa despre pace așteaptă încă să se întrupeze.

Dar Sadat era și răbdător, și senin. Perspectiva lui era cea a Egiptului antic, pentru care împlinirea era curgerea eternității.

---

40 Partidul Wafd a fost principalul partid politic al Egiptului și vârful de lance al mișcării de independență. A promovat secularismul, un lucru neobișnuit, îmbrățișând sloganul „religia este pentru Dumnezeu, iar națiunea este pentru toți".

41 Deși i-ar fi oferit Egiptului banii de care avea atâta nevoie, redeschiderea nu se produsese, deoarece necesita echipamente pe care Egiptul nu le avea și reprezenta o concesie semnificativă față de Israel și de Europa, ambele bazându-se pe canal pentru tranzitul petrolului ieftin.

42 Detalii despre aspectele diplomatice ale crizei în capitolul 3.

43 Cele șase puncte erau următoarele: A. Egiptul și Israelul convin să respecte cu scrupulozitate încetarea focului cerută de Consiliul de Securitate al ONU. B. Ambele părți sunt de acord ca discuțiile dintre ele să înceapă imediat pentru a soluționa problema revenirii la pozițiile din 22 octombrie în cadrul acordului privind dezangajarea și separarea forțelor sub auspiciile ONU. C. Orașul Suez va primi zilnic provizii de hrană, apă și medicamente. Toți civilii răniți din orașul Suez vor fi evacuați. D. Nu va exista nici un impediment în calea deplasării proviziilor nemilitare către malul estic. E. Punctele de control israeliene de pe șoseaua Cairo–Suez vor fi înlocuite cu puncte de control ale ONU. În Suez, ofițerii israelieni pot participa alături de ONU la verificarea încărcăturii

pe malul canalului, pentru a se asigura de natura nemilitară a acesteia. F. De îndată ce se vor stabili punctele de control ale ONU pe șoseaua Cairo–Suez, va avea loc un schimb de prizonieri de război, care va include răniți. (Kissinger, *Years of Upheaval*, p. 641)

44 Acordul a sporit în complexitate pe măsură ce a fost elaborat în limbaj oficial. Acest lucru a fost demonstrat de modul în care Sadat și cu mine am descris progresul în fața grupului de lucru. Sadat mi-a cerut să vorbesc în numele lui:

„*Sadat*: Vă rog, sunteți mult mai inteligent.

Kissinger: Dar nu la fel de înțelept. Președintele și cu mine am discutat nu numai despre prevederile tehnice, ci și despre avantajele și dezavantajele unui progres rapid în comparație cu un progres lent la Geneva. Ar fi mai bine dacă prevederile tehnice ar fi decise la Geneva, dar am evaluat avantajele progresului rapid.

Sadat: Aceasta este evaluarea noastră.

Kissinger: Linia egipteană apără Egiptul; linia israeliană nu apără Israelul. Deci, este inacceptabil politic ca egiptenii să-și retragă propria linie de apărare aflată pe teritoriul egiptean. Trebuie să spun că mi se pare un argument foarte convingător. Așa că sunt pregătit să mă întorc în Israel cu un lucru nemaiauzit până acum – abandonarea tuturor acestor distincții între zone. Forțele israeliene vor reveni la această linie, iar forțele egiptene vor reveni la această linie, iar linia egipteană este definită aici – deci nu este necesară retragerea egipteană. Așadar, vom descrie limitele nu ca retragere, ci ca distanță dintre linia egipteană, Canal și linia israeliană. În al doilea rând, președintele Sadat a menționat că este foarte dificil pentru Egipt să semneze un document privind limitări de forțe pe teritoriul propriu.

Sadat: Corect." (Kissinger, *Years of Upheaval*, p. 826)

45 Complexitatea acestui obiectiv este ilustrată de această propunere târzie din partea Statelor Unite: „Întregul oraș Kuneitra va fi sub administrație siriană. Se va trasa o linie la 200 de metri vest de Kuneitra, măsurată de la linia clădirilor de pe partea de vest a drumului de vest. Această linie va fi marcată de o barieră fizică. Zona de la vest de această linie va fi demilitarizată. ONU va asigura conformarea. Civililor israelieni li se va permite să cultive câmpurile din această zonă. Linia militară israeliană se va afla la baza de est a celor două dealuri-cheie, dar pe creasta dealurilor nu va fi permisă instalarea de armament care ar putea trage asupra orașului Kuneitra în linie dreaptă. Această asigurare va fi cuprinsă într-o scrisoare din partea președintelui Nixon către președintele Assad. Linia de la nord și de la sud de Kuneitra va fi îndreptată, astfel încât Kuneitra să nu fie încercuită de poziții israeliene." (Kissinger, *Years of Upheaval*, p. 1087)

46 Și-a găsit deplina exprimare în Acordurile israeliano-palestiniene de la Oslo din 1993, care au cuprins trei faze ale retragerii israeliene din Cisiordania și din Gaza.

47 Definirea întinderii trecătorilor, inițial controversată, a fost rezolvată după ce acestea au fost parcurse pe toată lungimea lor de consilierii ONU și de reprezentanții Israelului și ai SUA.

48 Ca să luăm un exemplu, așa cum mi-a scris cândva regretatul profesor și diplomat Charles Hill, „Odată cu uciderea lui Sadat, Egiptul a renunțat la rolul său de negociator de stat cu Israelul în numele palestinienilor".

5. Lee Kuan Yew: Strategia excelenței

O vizită la Harvard

Pe 13 noiembrie 1968, Lee Kuan Yew, prim-ministrul din Singapore în vârstă de patruzeci și cinci de ani, a sosit la Universitatea Harvard pentru o perioadă „sabatică" de o lună[1], după cum a descris-o el. Singapore devenise independent doar cu trei ani înainte, dar Lee era prim-ministru din 1959, când orașul își câștigase autonomia odată cu declinul stăpânirii britanice.

Lee a declarat pentru *Harvard Crimson* – ziarul studențesc – ce obiective avea în vedere: „să descopăr idei proaspete, să întâlnesc minți stimulante, să mă întorc îmbogățit cu o nouă explozie de entuziasm pentru ceea ce fac", adăugând, cu un strop de modestie: „Intenționez să studiez toate lucrurile pe care le-am făcut ad-hoc, fără îndrumare adecvată, în ultimii 10 ani".[249]

Curând, corpul profesoral de la Centrul Littauer de la Harvard (acum Școala de Guvernare Kennedy) l-a invitat la o reuniune la care participau profesori de guvernare, economie și dezvoltare. La acea vreme, americanii știau puține despre Lee – sau despre mica țară nou înființată, pe care o reprezenta. În esență, profesorii știau că oaspetele nostru se afla în fruntea unui partid semisocialist și a unui stat postcolonial. Ca atare, când s-a așezat la masa ovală, mare, a fost primit călduros, ca spirit înrudit, de colegii mei predominant liberali, care participau la eveniment.

Compact și radiind energie, Lee nu a pierdut timpul cu conversații banale sau cu discursuri introductive. În schimb, a dorit să cunoască părerile profesorilor cu privire la Războiul din Vietnam.[3] Colegii mei, exprimându-și pătimaș opoziția față de conflict și față de rolul Americii în acesta, nu se puteau pune de acord mai ales dacă președintele Lyndon B. Johnson era un „criminal de război" sau doar un „psihopat". După ce au vorbit mai mulți profesori, decanul facultății Littauer l-a invitat pe Lee să-și exprime părerile, zâmbind într-o manieră care anticipa clar aprobarea.

De la primele cuvinte, Lee a trecut direct la subiect: „Mi se face silă". Apoi, fără a încerca să le intre în grații, a început să explice că supraviețuirea statului Singapore, ca țară mică, aflată într-o regiune tumultuoasă a lumii, depindea de o Americă încrezătoare în misiunea sa de a asigura securitatea globală și suficient de puternică pentru a contracara mișcările de gherilă comuniste care încercau la acea vreme să submineze națiunile tinere din Asia de Sud-Est, cu sprijinul Chinei.

Răspunsul lui Lee nu a fost nici un apel insistent la ajutor, nici un apel la virtute, ci o analiză lipsită de patimă a realităților geopolitice din regiunea sa. El a descris interesul național al statului Singapore, în viziunea lui: obținerea viabilității economice și a securității. El a precizat că țara sa va face tot ce va putea în urmărirea ambelor obiective, conștientă că America va lua propriile-i decizii în privința unui ajutor din propriile sale motive. Și-a invitat interlocutorii să-i fie alături nu într-o ideologie comună, ci într-o explorare comună a necesarului.

Spre uimirea profesorilor de la Harvard, Lee a exprimat o viziune asupra lumii lipsită de sentimente antiamericane și resentimente postimperiale. El nu a învinuit Statele Unite pentru provocările cu care se confrunta Singapore și nici nu se aștepta ca SUA să le rezolve. În schimb, el avea nevoie de bunăvoința americană ca Singapore, o țară lipsită de petrol și de alte bogății naturale, să poată evolua cultivând ceea ce el considera a fi principala resursă a acesteia: calitatea locuitorilor săi, al căror potențial se putea dezvolta numai dacă nu aveau să fie lăsați pradă insurgenței comuniste, invaziei țărilor vecine sau hegemoniei chineze. La începutul aceluiași an, prim-ministrul Marii Britanii, Harold Wilson, anunțase retragerea tuturor forțelor de „la est de Suez", ceea ce necesita închiderea masivei baze a Marinei Regale, care fusese un pilon al economiei și securității statului Singapore. Prin urmare, Lee dorea o mână de ajutor din partea SUA, pentru a contribui la

contracararea dificultăților pe care le preconiza. El a încadrat această sarcină mai puțin în termenii categoriilor morale predominante ale Războiului Rece și mai degrabă ca un element din construcția unei ordini regionale – prin susținerea căreia America își putea dezvolta propriul interes național.

Una dintre calitățile esențiale ale unui om de stat este abilitatea de a nu se lăsa purtat de starea de spirit a momentului. Prestația lui Lee la acel seminar de la Harvard cu mult timp în urmă a ilustrat nu numai claritatea analizei sale – despre rolul mondial al Americii și al statului Singapore deopotrivă –, ci și curajul său de a merge împotriva curentului. El avea să demonstreze de multe ori această calitate în cariera sa.

Gigantul din Lilliput

Realizările lui Lee au fost diferite de cele ale celorlalți lideri descriși în acest volum. Fiecare dintre ei a reprezentat o țară importantă, cu o cultură formată de-a lungul secolelor și chiar al mileniilor. Când acești lideri încearcă să-și călăuzească societatea de la un trecut familiar către un viitor în evoluție, succesul este dat de capacitatea lor de a dirija experiența și valorile istorice ale societății lor, ca aceasta să-și împlinească potențialul.

Leadershipul practicat de Lee Kuan Yew s-a dezvoltat din origini diferite. În august 1965, când a devenit liderul statului independent Singapore, el a preluat conducerea unei țări care nu mai existase până acum – și care, de fapt, avea doar un trecut politic de supus imperial. Lee a reușit să depășească experiența națiunii sale, să stabilească o concepție distinctă despre sine a acesteia prin evocarea unui viitor dinamic pornind de la o societate alcătuită din grupuri etnice divergente și să transforme un oraș dominat de sărăcie într-o economie de clasă mondială. Procedând astfel, a devenit un lider de talie mondial și un consilier prețuit de marile puteri. Richard Nixon a spus că acesta a făcut dovada „capacității de a se ridica

deasupra resentimentelor momentului și a trecutului și de a se gândi la natura noii lumi viitoare“[4]. Margaret Thatcher l-a numit „unul dintre practicienii desăvârșiți ai politicii de stat din secolul XX“[5].

Lee a realizat toate acestea în ciuda unor dezavantaje aparent paralizante. Teritoriul statului Singapore măsura „aproximativ 360 de kilometri pătrați la reflux“, după cum obișnuia el să spună – mai puțin decât cel al orașului Chicago.[6] Îi lipseau resurse naturale elementare, inclusiv suficientă apă potabilă. Chiar și ploile tropicale – principala sursă internă de apă potabilă a Republicii Singapore la momentul independenței – erau un dar ambiguu, secătuind solul de nutrienți și făcând imposibilă agricultura productivă.[7] Populația de 1,9 milioane de locuitori a statului Singapore era, potrivit standardelor globale, minusculă și dominată de tensiuni între trei grupuri etnice distincte: chinezi, malaezi și indieni. Era înconjurat de state mult mai mari și mai puternice, în special Malaysia și Indonezia, care îi invidiau portul de adâncime și amplasare strategică de-a lungul rutelor comerciale maritime.

În ciuda începuturilor neprielnice, Lee a inițiat o epopee de leadership, care a transformat Singapore într-una dintre țările lumii cu cel mai mare succes. O insulă cu malarie de la extremitatea sudică a Peninsulei Malacca a devenit – pe parcursul unei singure generații – țara din Asia cu cea mai mare avuție pe cap de locuitor și centrul comercial *de facto* al Asiei de Sud-Est. Astăzi, după aproape fiecare standard al bunăstării umane, Singapore se situează la nivel global în percentila cea mai mare.

Spre deosebire de țările a căror rezistență în fața convulsiilor istoriei este considerată de la sine înțeleasă, Singapore nu ar fi supraviețuit dacă nu ar fi avut performanțe de cel mai înalt nivel posibil – după cum și-a avertizat Lee fără încetare compatrioții. Așa cum spunea în memoriile sale, Singapore „nu era o țară naturală, ci era creată de mâna omului“[8]. Tocmai pentru că nu avea trecut ca națiune, nu exista nici o asigurare că va avea un viitor;

astfel, marja sa de eroare a rămas permanent aproape de zero. „Sunt îngrijorat că singaporezii presupun că Singapore este o țară normală“, a spus el de mai multe ori mai târziu.[9] „Dacă nu avem un guvern și un popor care să se diferențieze de restul vecinilor [...] Singapore va înceta să mai existe.“[10]

În strădania sa de a se forma și de a supraviețui ca națiune, a fost nevoie ca politica internă și externă a statului Singapore să fie strâns legate între ele. Existau trei cerințe: creștere economică pentru a susține populația, suficientă coeziune internă pentru a permite politici pe termen lung și o politică externă suficient de agilă pentru a supraviețui în apropierea unor giganți internaționali precum Rusia și China și a unor vecinii lacomi, precum Malaysia și Indonezia.

Totodată, Lee a avut conștiința istorică necesară pentru un leadership real. „Orașele-stat nu au rate bune de supraviețuire“, a remarcat el în 1998.[11] „Insula Singapore nu va dispărea, dar națiunea suverană care a devenit, capabilă să-și croiască drumul și să-și joace rolul în lume, ar putea dispărea.“[12] În mintea lui, traiectoria statului Singapore trebuia să fie o curbă ascendentă abruptă, fără capăt vizibil; în caz contrar, ar risca să fie copleșită de hinterland sau de dificultatea provocărilor sale economice și sociale. Lee a predat un fel de fizică globală, în care societățile trebuie să se străduiască tot timpul să evite entropia. Liderii sunt tentați de pesimism, a remarcat el în luna mai a anului 1979, la o reuniune privată a liderilor mondiali, când Singapore se afla în primele etape de creștere, dar „trebuie să luptăm pentru a scăpa de el. Trebuie să arătați o modalitate credibilă, plauzibilă, prin care să ne putem menține capul deasupra apei“[13].

În paralel cu avertismentele dure ale lui Lee privind amenințarea cu dispariția, exista și o imagine la fel de vie privind potențialul țării sale. Dacă fiecare mare realizare este un vis înainte de a deveni realitate, visul lui Lee era uluitor în îndrăzneala sa: el și-a imaginat un stat care nu doar va supraviețui pur și simplu, ci va înflori prin

insistența în privința excelenței. În percepția lui Lee, excelența însemna mult mai mult decât performanță individuală: aspirația către excelență trebuia să fie prezentă în întreaga societate. În serviciul public, în afaceri, în medicină sau în educație, mediocritatea și corupția nu erau acceptabile. Nu exista a doua șansă în cazul abaterilor, iar toleranța față de eșec era minimă. În acest fel, Singapore și-a câștigat o reputație mondială pentru performanțe remarcabile la nivel colectiv. În opinia lui Lee, sentimentul succesului comun putea ajuta la solidarizarea societății sale, în ciuda lipsei unei religii, etnii sau culturi universal împărtășite.

Darul suprem al lui Lee pentru poporul său multietnic a fost credința lui neobosită că oamenii sunt cea mai mare resursă a lor, că au capacitatea de a debloca posibilități în ei înșiși despre care nu știau că există. Totodată, el s-a dedicat stimulării unei încrederi similare în rândul prietenilor și cunoștințelor din alte țări. Era convingător nu numai pentru că era un observator subtil al politicii regionale din Asia de Sud-Est, ci și pentru că moștenirea sa chineză, în combinație cu studiile la Universitatea Cambridge, i-au oferit o perspectivă excepțională asupra dinamicii interacțiunii dintre Est și Vest – unul dintre pivoții esențiali ai istoriei.

De-a lungul vieții, Lee și-a descris întotdeauna contribuția doar în termenii deblocării capacităților existente în societatea sa. El știa că, pentru a reuși, perseverența sa trebuia să devină un model de durată, nu un tur de forță personal. „Oricine se crede om de stat trebuie să consulte un psihiatru“, a spus el cândva.[14]

În timp, succesul statului Singapore sub conducerea lui Lee a determinat chiar și China să-i studieze abordarea și să-i imite proiectele. În 1978, Deng Xiaoping a vizitat orașul-stat așteptându-se să vadă un ținut izolat și să fie aplaudat de mulțimi de etnici chinezi. Deng petrecuse două zile în Singapore, în drum spre Paris, în 1920, iar în anii care au urmat informațiile sale despre oraș îi fuseseră în mare parte furnizate de un anturaj servil, predispus să

descrie conducerea din Singapore drept „câini de curse ai imperialismului american“[15]. Însă etnicii chinezi întâlniți de Deng la Singapore erau fermi în loialitatea lor față de tânăra lor națiune. Zgârie-norii strălucitori și străzile imaculate pe care le-a văzut Deng i-au oferit un impuls, precum și o schiță pentru propriile reforme postmaoiste din China.

Tinerețe imperială

Lee Kuan Yew s-a născut în luna septembrie a anului 1923, la ceva mai mult de un secol după ce Sir Stamford Raffles, locotenent-guvernator al coloniei britanice din Sumatra, a înființat un avanpost comercial pe mica insulă de lângă strâmtoarea Malacca, cunoscută de localnici drept „Singa Pura“, adică „Orașul Leului“ în sanscrită. Fondat de Raffles în 1819, Singapore a fost condus tehnic de la Calcutta, ca parte a „Indiei îndepărtate“, dar tehnologia de comunicații limitată de la acea vreme le oferea administratorilor coloniali de pe plan local o marjă de manevră considerabilă. Declarat de Londra zonă economică liberă – și îmbogățindu-se din exporturile de resurse naturale din Malaya continentală –, noul avanpost a evoluat rapid, atrăgând comercianți și aventurieri din Asia de Sud-Est și nu numai. Din 1867, Singapore a fost plasat sub jurisdicția directă a Biroului Colonial de la Londra, în calitate de colonie a Coroanei.[16]

Etnici chinezi, în special, au fost atrași de Singapore și au devenit curând majoritari – unii venind din Peninsula Malacca și din arhipelagul indonezian din apropiere, alții fugind de frământările și de sărăcia din China secolului al XIX-lea, devastată de criză. Printre aceștia din urmă s-a numărat și străbunicul lui Lee, care a ajuns la Singapore venind din provincia chineză sudică Guangdong, în 1863. Și malaezii, indienii, arabii, armenii și evreii s-au instalat în acest antrepozit liber, dându-i orașului un caracter poliglot. Până în anii 1920, Malacca producea aproape

jumătate din cauciucul lumii și o treime din cositor, exportându-le pe ambele prin portul din Singapore.[17]

Până la nașterea lui Lee, Singapore devenise și o piatră de temelie a strategiei militare britanice în Asia. Marea Britanie era aliata Japoniei din 1902 și chiar a chemat pușcașii marini japonezi să o ajute să înăbușe o revoltă a armatei indiene din Singapore în 1915.[18] Dar în 1921 Amiralitatea era îngrijorată de puterea în creștere a Japoniei și a hotărât să construiască o bază navală importantă în Singapore, cu scopul de a transforma orașul în „Gibraltarul Orientului".[19] În ciuda ascensiunii Japoniei, Lee a copilărit într-o lume în care Imperiul Britanic părea invincibil și etern. „Nu se punea problema vreunui resentiment", își amintea el decenii mai târziu; „statutul superior al britanicilor în guvern și în societate era pur și simplu o realitate a vieții."[20]

Familia lui Lee a prosperat în perioada de boom din anii 1920. Influențați de un bunic anglofil, părinții lui Lee au făcut și demersul neobișnuit de a le da fiilor lor nume englezești pe lângă cele chinezești. Al lui Lee era „Harry". De la vârsta de șase ani a fost educat în școli de limbă engleză.[21]

În ciuda acestor influențe engleze, Lee a fost crescut în tradiția chineză. A locuit cu familia sa extinsă – care număra șapte veri – în casa bunicului său matern, unde părinții lui împărțeau o singură cameră cu cei cinci copii ai lor. Dintre aceste experiențe din copilărie și influențe culturale confucianiste, evlavia filială, cumpătarea și prețuirea armoniei și a stabilității și-au lăsat de timpuriu amprenta asupra minții sale.

Părinții săi nu erau profesioniști educați și au avut de suferit în 1929 odată cu Marea Criză. Lee a scris în memoriile sale că tatăl său, magazioner la Shell Oil Company, venea adesea „acasă într-o dispoziție proastă după ce pierduse la blackjack... și îi cerea bijuterii mamei pentru a le amaneta, ca să se ducă înapoi să-și încerce din nou norocul"[22]. Ea refuza mereu, protejându-le educația copiilor, care, la rândul lor, o adorau și care toată viața s-

au simțit obligați să se ridice la înălțimea deosebită a așteptărilor sale.[23]

Elev inteligent, dar uneori rebel, Lee a absolvit cu brio studiile primare la vârstă de doisprezece ani, obținând astfel admiterea la Instituția Raffles, care număra 150 de elevi de top din toate etniile și clasele din Singapore și Malaya, admiși exclusiv pe baza meritelor – printre care și domnișoara Kwa Geok Choo, singura fată.[24] Atunci, la fel ca și acum, Instituția Raffles era cel mai exigent gimnaziu și liceu de limbă engleză din Singapore și pepiniera viitoarelor elite ale orașului. Urmărea pregătirea celor mai capabili supuși coloniali pentru examenele de admitere la universități britanice. Ulterior, la întâlnirea cu lideri ai Comunității Națiunilor din întreaga lume, Lee descoperea invariabil „că au trecut prin același exercițiu cu aceleași manuale și că puteau cita aceleași pasaje din Shakespeare"[25]. Făceau cu toții parte din „rețeaua de absolvenți... cultivată de sistemul de învățământ colonial britanic"[26].

Conștienți de perspectivele academice ale fiului lor și regretând că nu au făcut mai mult cu propriile cariere, părinții lui Lee l-au încurajat să urmeze medicina sau dreptul. Ascultător, el plănuia să studieze dreptul la Londra, clasându-se pe primul loc din Singapore și Malaya la examenele pentru Cambridge.[27] Dar în 1940, odată cu izbucnirea unui alt război mondial în Europa, Lee a decis că era mai bine să rămână în Singapore și să studieze la Colegiul Raffles (acum Universitatea Națională din Singapore), unde primise o bursă completă.[28]

Lee a excelat pe plan academic în anul întâi de studii, concurând cu domnișoara Kwa pentru primul loc la diferite materii. Revenind la visul său de a studia dreptul în Anglia, și-a propus să obțintă o bursă din partea reginei, care acoperea costurile studiilor universitare în Marea Britanie. Dat fiind că doar doi studenți din Coloniile Strâmtorilor (Malacca, Penang și Singapore) primeau anual bursa reginei, Lee era mereu îngrijorat că

domnișoara Kwa și un elev de top de la o altă școală vor ocupa primele două locuri, lăsându-l de izbeliște în Singapore.[29]

Dar aveau să vină îngrijorări mai mari. În decembrie 1941, japonezii au bombardat flota americană a Pacificului de la Pearl Harbor, în Hawaii, și au atacat simultan Malaya britanică, Hong Kong și Singapore. Două luni mai târziu, în februarie 1942, orașul a fost cucerit de Japonia, Winston Churchill numind acest lucru „cel mai mare dezastru și cea mai mare capitulare din istoria Marii Britanii". Lee, pe atunci în vârstă de optsprezece ani, a descris mai târziu acest lucru drept „primul punct de cotitură din viața mea", comparând plecarea panicată a familiilor burgheze britanice cu suferința stoică a supușilor coloniali și a celor 80 000 de soldați britanici, australieni și indieni capturați de japonezi. Pentru Lee și nenumărați alți singaporezi, „aura de superioritate covârșitoare, cu care britanicii ne țineau în mrejele lor, s-a destrămat și nu a mai fost restabilită niciodată"[30].

A urmat o ocupație dură, economia dependentă de comerț a orașului Singapore fiind sufocată de război, iar populația sa demoralizată de situația la limita foametei. Autoritățile japoneze au redenumit străzile și clădirile publice, au doborât statuia de bronz a lui Raffles de la Empress Place și au impus calendarul imperial.[31] Lee era cât pe ce să moară, după ce a fost ridicat la întâmplare de trupele japoneze odată cu arestarea în masă a bărbaților chinezi, majoritatea fiind executați sumar – în special cei cu mâini fine sau cu ochelari, evidențiați drept „intelectuali" care puteau fi loiali Marii Britanii. Zeci de mii au fost masacrați.[32] Lee a fost cruțat, a urmat un curs de limbă japoneză de trei luni și și-a găsit de lucru – mai întâi ca funcționar la o companie japoneză, apoi ca traducător de engleză în departamentul de propagandă japoneză și, în cele din urmă, ca broker de bijuterii pe piață neagră.[33] În anii de război, Lee a învățat că „secretul supraviețuirii era improvizația" – o lecție care va modela

abordarea sa pragmatică și experimentală privind guvernarea statului Singapore.[34]

Odată cu sfârșitul războiului, Lee a obținut în fine bursa reginei pentru a studia dreptul la Cambridge, absolvind cu o diplomă de primă clasă. Domnișoara Kwa, pe care Lee începuse să o curteze în timpul războiului, a urmat aceeași cale, iar în decembrie 1947 cei doi s-au căsătorit discret la Stratford-upon-Avon.[35] „Choo", așa cum o numea Lee, era o femeie extraordinară, cu o combinație neobișnuită de inteligență și sensibilitate. Ea a devenit ancora indispensabilă a vieții acestuia, nu numai în existența de zi cu zi, ci mai ales ca sprijin emoțional și intelectual omniprezent în activitățile sale publice. La Colegiul Raffles, ea se specializase în literatură, citind de la „Jane Austen la J.R.R. Tolkien, de la *Războiul Peloponesiac* de Tucidide la *Eneida* lui Vergiliu", după cum a rememorat Lee mai târziu.[36] După succesul de la Cambridge, cei doi au revenit la Singapore și au fondat împreună o firmă de avocatură, Lee & Lee.

În anii petrecuți la Cambridge, vederile lui Lee erau ferm socialiste și anticolonialiste, chiar antibritanice. Unele erau motivate de experiențe personale: au existat cazuri în care a fost refuzat de hotelurile din Anglia din cauza culorii pielii sale[37]. Dar acestea aveau mult mai mult de-a face cu ceea ce el a numit mai târziu „fermentul din aer". Luptele pentru independență din India, Birmania și din alte colonii l-au determinat pe Lee să se întrebe: „De ce nu Malaya, care includea pe atunci Singapore?"[38] Convins că „statul social era cea mai înaltă formă de societate civilizată", Lee era un admirator al reformelor postbelicele ale guvernului laburist condus de prim-ministrul Clement Attlee, precum și al politicilor economice etatiste ale prim-ministrului indian Jawaharlal Nehru.[39]

Lee a intrat pentru prima dată în atenția publicului pe când se afla în Marea Britanie, făcând campanie în numele unui prieten din Partidul Laburist, care candida pentru un loc în parlament. Stând în picioare pe remorca

unui camion în orășelul Totnes din Devon, Lee a ținut unul dintre primele sale discursuri publice, exploatându-și identitatea de supus britanic pentru a susține autoguvernarea Malayei. Argumentele sale au prefigurat stilul de mai târziu, mai degrabă practic decât ideologic: independența va avea cel mai mare succes, dacă va fi obținută progresiv și prin cooperarea între mișcarea de independență și țara-mamă. Lee și-a încheiat discursul cu un apel la rațiunea și interesul britanicilor:

> Chiar dacă nu vă pasă deloc de corectitudine sau de dreptate socială pentru popoarele din colonii, atunci, de dragul propriului vostru interes, al bunăstării voastre economice, de dragul dolarilor pe care îi obțineți din Malaya și din celelalte colonii ale voastre, dați-le un guvern în care aceste popoare să aibă încredere, iar apoi acestea vor coopera cu plăcere și vor fi fericite să se dezvolte în cadrul Commonwealth și al Imperiului Britanic.[40]

Construirea unui stat

Pe când Lee studia în Anglia, Singapore trecea prin frământări postbelice chinuitoare. În primăvara anului 1947, alimentele au fost raționalizate și tuberculoza făcea ravagii. Partidul Comunist Malaez și aliații săi sindicali organizau greve care dăunau mai mult economiei.[41] Când Lee a revenit la Singapore, în august 1950, persistau două probleme majore: locuințele și corupția. Doar o treime dintre singaporezi aveau locuințe adecvate, iar construcția nu ținea pasul cu cererea. La sfârșitul programului de lucru, în magazine, era o practică obișnuită ca angajații să doarmă pe podea.[42] Corupția, neîmblânzită în timpul dominației britanice, fusese exacerbată de condițiile din timpul războiului.[43] Inflația a erodat puterea de cumpărare a salariilor funcționarilor publici, făcându-i să fie mai tentați de corupție.[44]

Lee revenise cu intenția de a practica avocatura, dar a fost rapid atras de politica din Singapore. Talentele sale au

fost imediat răsplătite: în 1954, la vârsta de treizeci și unu de ani, a fondat Partidul Acțiunea Poporului (PAP); cinci ani mai târziu, galvanizat de energia teribilă a lui Lee, acesta domina peisajul politic al insulei. Cyril Northcote Parkinson, profesor de istorie la Universitatea Malaya din Singapore, a descris poziționarea politică a lui Lee în acești ani ca fiind „cât se poate de mult la stânga, foarte aproape de comunism și mult mai la stânga în cuvinte decât în acțiuni“[45]. Cu un mesaj social-democrat puternic, PAP a subliniat eșecul autorităților coloniale de a oferi servicii publice decente și o guvernare curată și eficientă. Candidații PAP au făcut campanie fără să poarte cravată, în cămăși albe cu mâneci scurte – deopotrivă o adaptare de bun-simț la climatul tropical din Singapore și un simbol al angajamentului lor pentru o guvernare onestă.[46][50] În mai 1959, Londra i-a acordat orașului dreptul de autoguvernare în toate chestiunile, cu excepția politicii externe și a apărării. După ce PAP a obținut majoritatea parlamentară la alegerile din acea lună, Lee a fost numit prim-ministru, funcție pe care a deținut-o până când și-a dat demisia în noiembrie 1990, mai bine de trei decenii mai târziu.[47]

Imediat după obținerea autoguvernării, Singapore a cunoscut trei aranjamente constituționale distincte în decurs de câțiva ani: colonie a coroanei britanice din 1959 până în 1963, parte a unei noi confederații, numită Malaysia, din 1963 până în 1965, și stat independent și suveran după 1965. În această perioadă, aproape de sfârșitul stăpânirii coloniale, au fost puse bazele statului modern în Singapore. Lee a format un cabinet impresionant – inclusiv economistul Goh Keng Swee (numit ministru de finanțe) și jurnalistul S. Rajaratnam (numit ministru al culturii) – care a elaborat planuri pentru ameliorarea condițiilor sociale ale orașului.[51]

Noua Comisie pentru Locuințe și Dezvoltare (HDB) a început curând să construiască masiv zgârie-nori cu destinație rezidențială, pentru a le oferi tuturor singaporezilor acces la locuințe, în esență de același tip, cu

prețuri rezonabile; locuitorii aveau dreptul să-și cumpere apartamentele de la HDB la tarife stabilite. Lee a numit un om de afaceri competent și dinamic, Lim Kim San, la conducerea consiliului de administrație; sub cârmuirea lui Lim, Comisia a construit mai multe locuințe în trei ani decât britanicii în cei treizeci și doi de ani anteriori.[48] Cu timpul, Singapore a devenit o societate complet urbanizată, de proprietari de locuințe, oferindu-i fiecărei familii o miză în viitorul statului Singapore, sub forma unei proprietăți.[49] După cum a subliniat Lee în memoriile sale, corelarea strânsă a prosperității economice individuale cu bunăstarea statului a „asigurat stabilitatea politică", care, la rândul său, a întărit creșterea economică.[50] Totodată, impunerea unui sistem de cote rasiale și de venit în cartierele locative din Singapore mai întâi a limitat segregarea etnică și apoi a eliminat-o progresiv. Trăind și lucrând împreună, singaporezii de etnii și religii diferite au început să dezvolte o conștiință națională.

La fel de repede, Lee a luat măsuri pentru eradicarea corupției. În decurs de un an de la preluarea mandatului, guvernul său a adoptat Legea privind prevenirea corupției, care a impus sancțiuni severe pentru corupție la fiecare nivel al autorităților publice și a limitat dreptul la un proces cuvenit pentru suspecții de luare de mită. Sub conducerea lui Lee, corupția a fost suprimată rapid și fără milă.[51] Totodată, Lee a supus toate investițiile străine unui control strict, efectuând personal o parte din verificările intransigente impuse de administrația sa. Aplicarea riguroasă a legilor a susținut reputația statului Singapore ca loc onest și sigur pentru afaceri.

Pentru a-și atinge obiectivele, Lee s-a bazat pe sancționarea funcționarilor publici pentru eșecuri, în loc să-i încurajeze prin creșterea salariilor; de fapt, guvernul său le-a redus salariile inițial.[52] Abia în 1984, când Singapore a devenit mai bogat, Lee a adoptat politica sa originală prin care a fixat salariile funcționarilor publici la 80% din nivelurile celor din sectorul privat.[53] În

consecință, funcționarii publici din Singapore au devenit unii dintre cei mai bine plătiți din lume. Succesul împotriva corupției rămâne „baza morală a conducerii [PAP]", așa cum a observat un universitar de vază din Singapore.[54]

În Singapore, corupția este înțeleasă nu numai ca o deficiență morală a indivizilor implicați, ci și ca o încălcare a codului etic al comunității – care pune accent pe excelență meritocratică, fair-play și conduită onorabilă.[55] Singapore s-a clasat frecvent printre țările cu cel mai scăzut nivel al corupției din lume, îndeplinind obiectivele vizate de Lee pentru țara sa.[56] [52] După cum a observat Lee mai târziu: „Vrem oameni cu caracter bun, minte bună, convingeri puternice. Altfel, Singapore nu va reuși"[57].

Reducerea corupției a făcut posibile investiții în programe guvernamentale care au adus îmbunătățiri substanțiale în viața cetățenilor din Singapore și le-au oferit condiții echitabile, bazate pe egalitate de șanse. Între 1960 și 1963, cheltuielile cu educația din Singapore au crescut de aproape șaptesprezece ori, iar populația școlară a sporit cu 50 la sută.[58] În primii nouă ani cât PAP a fost la putere, Lee a alocat pentru educație aproape o treime din bugetul statului Singapore – o proporție uimitoare în comparație cu țările vecine sau chiar cu orice țară din lume.[59]

Accentul pus pe calitatea vieții s-a transformat într-un aspect definitoriu al stilului din Singapore. Începând cu o campanie de radiografii împotriva tuberculozei în 1960, Singapore a făcut din sănătatea publică o prioritate majoră.[60] După cum au observat George Shultz și Vidar Jorgensen, „orașul-stat cheltuiește doar 5% din PIB pentru îngrijirea medicală, dar are rezultate mult mai bune decât SUA, care cheltuiește 18% din PIB pentru sănătate. Speranța de viață în Singapore este de 85,2 ani, comparativ cu 78,7 în SUA"[61]. În decurs de o generație, Singapore s-a transformat dintr-o mahala plină de boli

într-o metropolă de primă clasă – micșorând totodată constant ponderea cheltuielilor guvernamentale.[62]

Pentru a orchestra această revoluție în guvernare, Lee a înființat o rețea de „instituții parapolitice", după cum le-a numit el, care să servească drept curea de transmisie între stat și cetățenii săi. Centrele comunitare, comisiile consultative ale cetățenilor, comisiile rezidenților și, ulterior, consiliile orășenești au oferit mijloace de recreere, au soluționat micile nemulțumiri, au furnizat servicii de tipul grădinițelor și au diseminat informații despre politicile guvernamentale.[63] PAP a jucat un rol important în aceste instituții, estompând granițele dintre partid, stat și popor.[64] De exemplu, Lee a înființat aproape 400 de grădinițe în care lucrau exclusiv membri PAP.[65]

Printr-o combinație de serviciu public și o abilă „luptă de stradă" politică, după cum a descris-o Lee, PAP și-a consolidat constant poziția după alegerile din 1959 și apoi, din nou, în jurul alegerilor din 1963.[66] În 1968, Lee și-a zdrobit în mare măsură rivalii; opoziția a boicotat acele alegeri, iar PAP a câștigat aproape 87% din voturi și toate cele cincizeci și opt de locuri din legislativ. După aceea, PAP și-a păstrat poziția, în mare parte fără a fi contestat. O sursă a puterii sale continue a fost sistemul electoral cu un singur tur de scrutin uninominal majoritar din Singapore, o moștenire britanică fără prevederi pentru voturile minorităților. O alta a fost faptul că Lee a folosit sistemul juridic pentru a-și izola adversarii politici și pentru a reduce la tăcere elementele neprietenoase din mass-media.[67] El a descris confruntările sale cu figurile opoziției drept o „luptă neînarmată, fără reguli, într-o întrecere în care câștigătorul a luat totul"[68].

Lee era obsedat de ordinea publică. Când a ajuns pentru prima dată la putere, contracultura și relaxarea generală a moravurilor încă nu se manifestaseră în Occident, dar mai târziu Lee avea să reflecteze asupra acestui aspect, pe care l-a descris drept libertate care a luat-o razna. „Ca sistem total, consider că unele părți din

acesta sunt total inacceptabile", i-a spus el lui Fareed Zakaria în 1994:

> Extinderea dreptului individului de a se comporta după bunul-plac este în detrimentul unei societăți ordonate. În Orient, scopul principal este acela de a avea o societate ordonată, astfel încât fiecare să se poată bucura la maximum de libertățile sale. Această libertate nu poate exista decât într-un context ordonat, nu într-o stare naturală de dispută și de anarhie.[69]

Pe măsură ce construia Singapore, Lee nu credea că un oraș-stat putea rezista singur. Prin urmare, a depus un efort major pentru a proteja independența iminentă a statului Singapore în raport cu Marea Britanie prin aderarea la o federație cu Malaya. Considerând că „geografia, economia și legăturile de rudenie" constituiau baza unei unități naturale între cele două teritorii, Lee a convocat în septembrie 1962 un referendum pe tema fuziunii.[70] Pentru a convinge populația din Singapore, el a realizat o serie de treizeci și șase de emisiuni radio în decursul unei singure luni: douăsprezece scenarii, fiecare fiind înregistrat în trei limbi – mandarină, malaeză și engleză.[71] Talentele sale oratorice au generat o susținere copleșitoare a planului său din partea votului popular. Un an mai târziu, pe 16 septembrie 1963 – când Lee a împlinit patruzeci de ani –, Singapore și Malaya au format Federația Malaezia.

Unirea s-a confruntat imediat cu provocări din interior și din exterior. Invidios pe potențialul Malaysiei mari, visând să unească popoarele malaeze într-o singură țară și bucurându-se de sprijinul Moscovei și al Beijingului, președintele indonezian, Sukarno, a lansat *Konfrontasi* – un război nedeclarat care a implicat lupte în junglă și terorism și a făcut sute de morți de ambele părți. Pentru Singapore, drama cea mai mare din timpul conflictului a fost bombardarea pe 10 martie 1965 a clădirii MacDonald – prima clădire de birouri cu aer condiționat din Asia de Sud-Est – de către pușcașii marini

indonezieni, care a provocat moartea a trei persoane și rănirea a peste treizeci.

În Malaysia, mulți politicieni malaezi nu aveau încredere în Lee, în ciuda eforturilor PAP de a reduce tensiunile din sânul comunității respective din Singapore și de a promova malaeza ca limbă națională.[72] Ei se temeau că personalitatea dinamică a lui Lee și talentele sale politice evidente le vor eclipsa pe ale lor, plasând noua federație sub dominația etnicilor chinezi.

Liderii malaezi care i s-au opus lui Lee au provocat revolte etnice violente în Singapore, mai întâi în iulie și apoi, din nou, în septembrie 1964, care s-au soldat cu zeci de morți și sute de răniți. Motivul evident al revoltelor a fost demolarea satelor malaeze *(kampongs)* pentru a face loc locuințelor publice, dar a fost clar o dovadă de oportunism din partea șoviniștilor etnici și a comuniștilor.[73]

Drept urmare, la mai puțin de doi ani după ce s-au unit, Singapore și Malaysia s-au separat din nou, sfâșiate de partizanatul intens și de tensiuni etnice. Singapore a devenit independent în august 1965, nu ca urmare a unei lupte de eliberare autohtone, ci din cauza deciziei abrupte a Malaysiei de a se debarasa de micuțul vecin din sud.

Excluderea a făcut ca țara insulară să rămână pe cont propriu, un rezultat la care Lee nici nu se așteptase și pe care nici nu-l căutase. Anunțarea eșecului fuziunii l-a adus în pragul lacrimilor. „De fiecare dată când privim înapoi la acest moment... va fi un moment dureros", a spus el la o conferință de presă, în care s-a străduit să-și păstreze calmul, atipic pentru el, aproape copleșit de sarcina enormă cu care se confrunta acum. În memoriile sale, Lee a scris că Singapore a devenit „o inimă fără corp" ca urmare a separării. „Eram o insulă chineză într-o mare malaeză", a continuat el. „Cum puteam supraviețui într-un mediu atât de ostil?"[74] Amintirea acestui eșec a fost cea care, pentru tot restul vieții, i-a dat lui Lee sentimentul că țara sa trebuia să se autodepășească,

pentru că păşea perpetuu pe o cărare îngustă între supravieţuire şi catastrofă.

Construirea unei naţiuni

În 1970, la cinci ani după ce Singapore a devenit independent, istoricul Arnold Toynbee a prezis că oraşul-stat, în general, „devenise o unitate politică prea mică pentru a mai fi practicabilă“ şi că Singapore, în special, avea şanse mici de supravieţuire ca stat suveran.[75] Deşi îl respecta pe Toynbee, Lee nu a împărtăşit fatalismul acestuia.[76] Răspunsul său la provocarea lui Toynbee a fost crearea unei noi naţiuni din popoarele disparate pe care valurile istoriei le aduseseră pe ţărmurile din Singapore.

Doar „un popor strâns unit, aspru şi adaptabil“[77], cum îl considera Lee – un popor unit de sentimentul naţional –, putea să îndure încercările multiple ale independenţei şi să se ferească de cele două coşmaruri care îl îngrozeau: dezordinea internă şi agresiunea străină. Efortul său nu a fost în primul rând o sarcină tehnocratică. Sacrificiile puteau fi impuse prin forţă, dar puteau fi susţinute doar de un sentiment de apartenenţă comună şi de destin împărtăşit.

„Nu aveam ingredientele unei naţiuni, factorii elementari“, a reflectat mai târziu Lee: „o populaţie omogenă, o limbă comună, o cultură comună şi un destin comun“.[78] Pentru a face naţiunea din Singapore să existe, el a acţionat ca şi cum aceasta ar fi existat deja şi a consolidat-o cu politici publice. La sfârşitul conferinţei de presă de pe 9 august 1965, în care a anunţat independenţa, Lee a stabilit o misiune nobilă pentru poporul său:

> Nu trebuie să vă faceţi griji… Multe lucruri vor continua ca de obicei. Dar fiţi fermi, fiţi calmi. Vom avea o naţiune multirasială în Singapore.
>
> Vom fi un exemplu. Aceasta nu este o naţiune malaeză; aceasta nu este o naţiune chineză; aceasta nu este o naţiune indiană. Fiecare va avea locul său…

Și, în final, noi, singaporezi adevărați – acum nu mă pot numi malaiezian – [...] haideți să fim uniți indiferent de rasă, limbă, religie, cultură.[79]

Preocuparea imediată a lui Lee a fost constituirea unei armate capabile să descurajeze o nouă agresiune a Indoneziei.[80] Separarea de Malaysia lăsase Singapore fără nici un regiment loial propriu, iar statul nu avea lideri care să știe cum să construiască o armată de la zero; abilul Goh Keng Swee, acum ministru al apărării, fusese doar caporal în Corpul de Voluntari din Singapore când britanicii capitulaseră în fața japonezilor în 1942.[81] (În decembrie 1965, când Lee mersese la sesiunea inaugurală a primului parlament din Singapore, trupe malaeze îl „escortaseră" de la biroul său până în sală.)[82] Făcând provocarea mai dificilă, majoritatea chineză de pe insulă nu avea o tradiție militară – în Singapore, profesia de soldat fusese dominată istoric de etnicii malaezi – transformând potențial apărarea într-un butoi cu pulbere rasial.

Imediat după independență, Lee a făcut apel la președintele Gamal Abdel Nasser al Egiptului și la prim-ministrul Lal Bahadur Shastri al Indiei să îi trimită instructori militari. Temându-se că vor supăra Indonezia și Malaysia, ambii au refuzat solicitarea. În replică, Lee a luat decizia îndrăzneață de a accepta o ofertă de asistență din partea Israelului, în ciuda reacțiilor dure pe care le risca din partea populației musulmane numeroase din Singapore și din regiune. Pentru a evita această amenințare, Lee a decis pur și simplu să nu anunțe prezența israelienilor. Dacă întreba cineva, noii consilieri militari din Singapore erau „mexicani".[83]

S-a dovedit o combinație inspirată, deoarece dilemele de securitate din Singapore le reflectau în mare pe cele din Israel. Ambele erau țări sărace în resurse, fără adâncime strategică, înconjurate de țări mai mari cu tentații revanșarde. Lee a adoptat practica israeliană a unei armate mici, dar extrem de profesioniste, susținută de

întreaga societate ca rezerviști capabili de o mobilizare rapidă. Toți tinerii din Singapore, indiferent de mediul de proveniență, trebuiau să efectueze o perioadă de serviciu militar și apoi să se antreneze cu regularitate în tabără, ca rezerviști. Lee a considerat că armata națională avea „beneficii politice și sociale", aceasta contribuind la un sentiment de unitate națională și de egalitate socială care ștergea diviziunile etnice.[84]

În 1966, Indonezia a recunoscut diplomatic statul Singapore, care se dovedise rezistent în fața *Konfrontasi*.[85] Până în 1971, Singapore își alcătuise șaptesprezece batalioane de militari profesioniști și alte paisprezece batalioane de rezerviști. În ciuda presiunii bugetare enorme, Lee a găsit finanțare pentru achizițiile rapide de care aveau nevoie forțele aeriene și navale pentru descurajarea credibilă a vecinilor statului Singapore. În continuare, el avea să pună accent pe cea mai recentă tehnologie și pregătirea riguroasă ca „multiplicatori de forță" pentru a compensa spațiul limitat și populația redusă ale insulei. În decurs de o generație, forțele armate din Singapore au devenit cele mai capabile din Asia de Sud-Est – o sursă de mândrie și de unitate națională, precum și de admirație din partea străinilor, inclusiv din partea Departamentului Apărării al Statelor Unite.

Spre deosebire de mulți alți lideri postcoloniali, Lee nu a căutat să-și consolideze poziția asmuțind diversele comunități din țară una împotriva celeilalte. Dimpotrivă, el s-a bazat pe capacitatea statului Singapore de a promova un sentiment de unitate națională, în ciuda grupărilor etnice aflate în conflict. În pofida violențelor interetnice intense dinainte de obținerea independenței, el a sfidat forțele centrifuge intrinseci din Singapore și a dezvoltat o identitate națională interdependentă. După cum s-a exprimat în 1967:

> Doar atunci când îi oferi unui om – fără distincții bazate pe diferențe etnice, culturale, lingvistice și de altă natură – șansa de a face parte din această mare comunitate

umană, îi oferi o cale pașnică spre progres și spre un nivel superior al vieții umane.[86]

Lee nu a optat nici pentru reprimarea diversității din Singapore, nici pentru desconsiderarea acesteia, ci pentru canalizarea și gestionarea ei. Orice altă direcție, a afirmat el, ar face imposibilă guvernarea.[87]

Inovația cea mai importantă a lui Lee a fost politica sa lingvistică. Cum să guvernezi un oraș-stat în care 75 la sută din populație vorbea diverse dialecte chineze, 14 la sută vorbea malaeză și 8 la sută vorbea limba tamilă? După eșecul fuziunii cu Malaysia, Lee nu a mai dorit ca limba malaeză să devină limba națională. În opinia lui Lee, „nici nu intra în discuție" ca mandarina să devină limba oficială, deoarece „cele 25 de procente din populație care nu era chineză s-ar revolta"[88]. Engleza era de mult timp limba de lucru a guvernului, dar puțini singaporezi o vorbeau ca limbă maternă, așa cum era cazul lui Lee.[89]53 Soluția lui a fost o politică de educație bilingvă – impunând școlilor în limba engleză să predea mandarină, malaeză și tamilă și obligând totodată toate celelalte școli să predea cursuri de engleză. Constituția din Singapore a consfințit patru limbi oficiale: malaeza, mandarina, tamila și engleza.[90] După cum a declarat Lee în 1994:

> Dacă aș fi încercat să le impun limba engleză oamenilor din Singapore, m-aș fi confruntat cu o revoltă... Dar i-am dat fiecărui părinte posibilitatea să aleagă engleza și limba maternă, în orice ordine dorește. Prin libera alegere, plus recompensele pieței pe o perioadă de 30 de ani, am ajuns să avem engleza pe primul loc și limba maternă pe al doilea. Am făcut ca o universitate de tradiție de limbă chineză să treacă de la chineză la engleză. Dacă această schimbare s-ar fi făcut forțat în cinci sau zece ani, în loc de 30 de ani – și prin liberă alegere – ar fi fost un dezastru.[91]

Faptul de a fi o țară vorbitoare de engleză a avut și un beneficiu economic. În anii 1960, Singapore s-a distins între economiile rivale în curs de dezvoltare prin orientarea sa clar anglofilă. Decizia lui Lee de a păstra statuia lui Raffles a transformat o figură nepartizană din trecutul orașului Singapore într-un simbol național unificator.[92] Totodată, acest lucru a semnalat lumii că Singapore era deschis pentru afaceri, dar nu făcea o afacere din incriminare.[93]

„Istoria să judece"

Ruptura cu Malaysia l-a obligat pe Lee să-și reorienteze abordarea inițial socialistă către aspecte esențiale pragmatice. Ca Singapore să poată supraviețui ca stat, economia sa trebuia să se dezvolte. Ca să fie o națiune de succes, roadele acelei dezvoltări trebuiau împărțite echitabil între oameni, indiferent de origine etnică. Și ca să persiste ca prezență internațională, trebuia să-și dezvolte influența în rândul marilor puteri – în special SUA și China.

„Există cărți care te învață cum să construiești o casă, cum să repari motoare, cum să scrii o carte", avea să-și amintească Lee mulți ani mai târziu:

> Dar nu am văzut o carte despre cum să construiești o națiune dintr-o colecție disparată de imigranți din China, India Britanică, Indiile de Est Olandeze sau despre cum să faci ca poporul să-și câștige existența atunci când fostul rol economic de antrepozit al regiunii nu mai este de actualitate.[94]

Experiențele lui Lee din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, din lupta pentru putere politică din Singapore și din separarea de Malaysia îi furnizaseră convingeri privind buna guvernanță a statelor, pe care nu i le-ar fi putut oferi nici o instruire formală. Călătoriile și conversațiile sale cu lideri străini au avut o importanță crucială; până în 1965, el vizitase peste cincizeci de țări și

își conturase opinii ferme privind motivele performanțelor diferite ale acestora.[95] „O țară este măreață nu numai prin dimensiunea sa", a spus el în 1963. „Voința, coeziunea, rezistența, disciplina oamenilor și calitatea conducătorilor îi asigură un loc onorabil în istorie."[96]

Acesta este motivul pentru care Lee a adoptat ca maximă operațională „Istoria să judece". El a respins comunismul pentru că însemna dezmembrarea instituțiilor existente care funcționau. La fel, preferința sa pentru economia de piață a derivat din observația că aceasta genera rate de creștere mai mari.[97] Mulți ani mai târziu, la o cină acasă la mine, când un oaspete american I-a complimentat pentru includerea principiilor feministe în dezvoltarea statului Singapore, Lee nu s-a arătat de acord. Integrase femeile în forța de muncă din motive practice, a spus el. Singapore nu și-ar fi putut atinge obiectivele de dezvoltare fără ele. Același lucru, a adăugat el, era valabil și în politica de imigrație, prin care căuta să convingă străini talentați să se stabilească în Singapore. Scopul nu era o noțiune teoretică a beneficiilor multiculturalismului, ci exigențele creșterii statului Singapore și demografia sa, care altfel ar fi stagnant.

Gândirea lui Lee indică o puternică tendință utilitaristă, așa cum a demonstrat-o și discursul său de 1 Mai din 1981:

> Fiecare guvern rațional își dorește bunăstarea și progresul maxim pentru cel mai mare număr de cetățeni. Pentru a realiza acest lucru, sistemele sau metodele și principiile sau ideologiile pe care se bazează politicile guvernanților sunt diferite. De la revoluția industrială, cu două secole în urmă, se desfășoară un fel de darwinism între sistemele de guvernare. Acesta stabilește care sistem ideologic–religios–politic–social–economic–militar va prevala, datorită eficacității sale privind oferirea unor beneficii maxime numărului maxim de oameni dintr-o țară.[98]

Construirea unei economii

Adaptabilitatea statului Singapore a fost pusă serios la încercare prima dată în ianuarie 1968, când Marea Britanie, zguduită de devalorizarea lirei și șubrezită de conflictele din Orientul Mijlociu, a decis să renunțe la prezența militară de la est de Suez. În dezbaterea Camerei Comunelor din anul precedent, prim-ministrul Harold Wilson citase din poezia „Recessional" a lui Rudyard Kipling, în încercarea zadarnică de a apăra existența bazei britanice din Singapore; acum, versurile pareau să profețească declinul imperiului Marii Britanii:

> Chemate departe, navele noastre se mistuie;
> Pe dună și pe promontoriu focurile se sting:
> Iată, toată pompa noastră de ieri
> Este una cu Ninive și Tir![99]

Închiderea bazei navale și plecarea trupelor britanice, planificată pentru 1971, amenințau să ducă la scăderea cu o cincime a produsului național brut din Singapore.[100]

În căutare de sfătuitori externi, Lee a apelat la doctorul Albert Winsemius, un economist olandez care vizitase pentru prima dată Singapore în 1960, la invitația lui Goh Keng Swee, ca parte a unei misiuni a Programului de Dezvoltare al ONU.[101] În comparație cu țările occidentale, Singapore era săracă. Dar în anii 1960, avea cele mai mari salarii din Asia.[102] Potrivit lui Winsemius, ca Singapore să se industrializeze, trebuia să scadă salariile și să eficientizeze producția prin adoptarea tehnologiei și prin instruirea muncitorilor. El a propus să se acorde prioritate producției de textile, urmate de aparatele electronice simple și de reparațiile navale, o treaptă către construcțiile navale. Lee și Goh (care a fost din nou ministru de finanțe din 1967 până în 1970) i-au urmat sfatul.[103] Cum britanicii erau pe picior de plecare, - Winsemius a avertizat că Singapore nu putea să aspire la o independență totală, nici să depindă de legăturile regionale. Neputând conta pe piața comună cu Malaysia,

așa cum procedase din 1963 până în 1965, Singapore trebuia să opereze într-o sferă mai largă.

În anii următori, Lee, Goh și Winsemius au lucrat în tandem pentru a recalibra economia din Singapore. Deși alți lideri din țări devenite de curând independente au respins corporațiile multinaționale, Lee le-a cooptat. Întrebat mai târziu dacă astfel de investiții străine au constituit „exploatare capitalistă", Lee a replicat fără pic de sentiment: „Nu aveam decât forță de muncă... Deci de ce nu, dacă vor să ne exploateze forța de muncă? Sunt bineveniți să facă acest lucru"[104]. Pentru a atrage investiții străine, Singapore s-a angajat într-un proiect de sporire a calității forței de muncă, clădindu-și totodată aspectul și dotările unui oraș de primă clasă. După cum mi-a remarcat Lee în 1978: „Alții nu vor investi într-o cauză pierdută, trebuie să pară o cauză câștigătoare"[105].

Ecologizarea orașului a devenit o prioritate maximă: reducere a poluării aerului, plantare a copacilor și proiectare a infrastructurii pentru a încorpora lumina naturală. Totodată, Lee s-a asigurat că turiștii și investitorii care vizitau orașul beneficiau de servicii de înaltă calitate. Guvernul a organizat campanii publice pentru a promova vestimentația, comportamentul și igiena adecvate. Singaporezii (și străinii, de altfel) riscau să fie amendați dacă traversau printr-un loc necorespunzător, nu trăgeau apa la toaletă sau aruncau gunoi pe străzi. Lee a solicitat chiar și un raport săptămânal privind curățenia toaletelor de pe aeroportul Changi – care, pentru mulți călători, furniza o primă impresie despre Singapore.[106]

Strategia a dat roade. Decenii mai târziu, Lee avea să explice că, odată ce a reușit să-i convingă pe cei de la Hewlett-Packard să înființeze o filială în Singapore, care s-a deschis în aprilie 1970, au urmat și alte companii internaționale.[10754]

Până în 1971, economia Singapore a crescut cu peste 8% pe an.[108] În 1972, mai bine de jumătate din forța de muncă din Singapore lucra în multinaționale, care

reprezentau 70% din producția industrială.[109] În 1973, Singapore era al treilea centru de rafinare a petrolului ca mărime din lume.[110] În decurs de zece ani de la obținerea independenței, investițiile străine în producție sporiseră de la 157 de milioane de dolari la peste 3,7 miliarde de dolari.[111]

La începutul anului 1968, în parlamentul din Singapore starea de spirit fusese sumbră și temătoare. Nimeni nu credea că insula putea supraviețui plecării armatei britanice. Mai târziu, Lee a recunoscut că perioada din 1965 și până la retragerea programată din 1971 a fost cea mai tulbure din mandatul său.[112] Cu toate acestea, la plecarea britanicilor, Singapore a fost capabil să absoarbă șocul economic; șomajul nu a crescut.[113] Contrar tuturor așteptărilor și înțelepciunii convenționale, hotărârea lui Lee de a se adapta la schimbare a lansat Singapore pe o traiectorie uluitoare.

Pentru a continua să atragă investiții, Singapore trebuia să-și sporească în continuare productivitatea. În acest scop, Lee le-a cerut la început lucrătorilor să accepte salarii reduse temporar, în vederea unei creșteri pe termen lung.[114] El a acordat prioritate maximă educației. Și a sporit frecvent țintele industriale și sociale ale statului. După cum a declarat Lee în mesajul său de 1 Mai din 1981:

> Cea mai mare realizare a mișcării muncitorești din Singapore a fost transformarea fervorii revoluționare din timpul perioadei de anticolonialism (adică, antagonismul față de angajatorii străini) din anii 1950 în conștiința productivității (cooperare cu managementul singaporez și străini deopotrivă) în anii 1980.[115]

De-a lungul a trei decenii, Lee a călăuzit Singapore către niveluri din ce în ce mai ridicate de dezvoltare: de la subzistență la producție și de la producție la servicii financiare, turism și inovație în domeniul înaltei tehnologii.[116] În 1990, când Lee a demisionat din funcția de prim-ministru, Singapore avea o poziție economică de

invidiat. În 1992, privind în urmă, mi-a spus că, dacă l-aș fi întrebat chiar și în 1975 – când atrăsese deja sume substanțiale sub formă de investiții străine în Singapore –, el nu ar fi prezis un succes al țării sale de o asemenea amploare.

Lee și America

Lee i-a uimit pe colegii mei de la Harvard în 1968, apărând implicarea americană în Indochina. Dacă evoluția politică din Asia de Sud-Est le-ar fi atras atenția mai devreme, ei ar fi observat că Lee promova același mesaj de ani de zile. De fapt, convingerea lui Lee cu privire la rolul indispensabil al Washingtonului pentru viitorul Asiei l-a determinat să facă două vizite importante în America în tot atâția ani.

La prima vizită de stat a lui Lee la Washington, în octombrie 1967, președintele Johnson l-a prezentat la o cină de la Casa Albă drept „un patriot, un lider politic strălucit și un om de stat al Noii Asii“[117]. Lee, cu sinceritatea lui obișnuită, a profitat de întrevederile la nivel înalt pentru a le explica gazdelor faptul că drama din Vietnam își avea rădăcinile în deciziile luate de SUA cu peste un deceniu și jumătate în urmă. În discuția cu vicepreședintele Hubert Humphrey, Lee a asemuit criza din Vietnam cu o călătorie lungă cu autobuzul: Statele Unite rataseră toate stațiile la care ar fi putut să coboare; singura variantă acum era să rămână până la destinația finală.[118]

În deceniile următoare, Lee avea să fie admirat deopotrivă pentru candoarea și pentru inteligența sa de președinți și de prim-miniștri din întreaga lume. Subtilitatea și precizia analizelor sale, precum și fiabilitatea comportamentului său l-au transformat în consilier pentru mulți dintre cei de care era el însuși dependent. Cum a reușit liderul unui oraș-stat mic și vulnerabil să exercite o influență atât de mare asupra

atâtor lideri din străinătate? Care a fost perspectiva sa și cum a fost aplicat acest cadru în momentele de criză?

Într-un fel, Lee Kuan Yew era într-o căutare permanentă a ordinii mondiale. El a înțeles că echilibrul global de putere nu era doar un produs al unor forțe anonime, ci și al unor entități politice vii, fiecare cu istorie și cultură individuale și fiecare obligată să-și evalueze oportunitățile. Menținerea echilibrului, de care depindea însăși prosperitatea statului Singapore ca națiune bazată pe comerț, nu necesita doar un echilibru reciproc între țările importante, ci și un grad de înțelegere a identităților diverse ale acestora și a perspectivelor care decurgeau din ele. De exemplu, Lee a remarcat în 1994:

> Dacă analizați societățile de-a lungul mileniilor, găsiți anumite modele de bază. Civilizația americană, de la întemeierea sa încoace, este marcată de optimism și de dezvoltarea guvernării ordonate. În China, istoria este dominată de dinastii care s-au ridicat și au apus, de creșterea și descreșterea societăților. Și de-a lungul tuturor acelor turbulențe, familia, familia extinsă, clanul, a fost un fel de plută de supraviețuire pentru individ. Civilizațiile s-au prăbușit, dinastiile au fost măturate de hoarde cuceritoare, dar această plută de salvare îi permite civilizației [chineze] să continue și să treacă la următoarea etapă.[119]

Lee a fost respectat într-o asemenea măsură de liderii unor state mult mai puternice decât al lui, deoarece le-a oferit perspective care le-au permis să înțeleagă provocările esențiale cu care se confruntau ei înșiși. Felul în care Lee analiza afacerile externe, ca și felul în care analiza necesitățile interne din Singapore, era bazat pe maniera în care percepea realitatea obiectivă. Evaluările sale nu țineau cont de preferințe subiective, vizând invariabil miezul problemei. Unii lideri caută să-și impresioneze interlocutorii demonstrând că stăpânesc detalii minuțioase. Lee, în ciuda unor cunoștințe

considerabile, poseda o calitate mai prețioasă: capacitatea de a distila un subiect până la esența sa.

La fel cum obstacolele asociate cu nașterea statului Singapore fuseseră experiențe definitorii în viața politică a lui Lee, tot așa, în restul carierei sale, el a pus un accent deosebit pe evoluția internă a altor țări atunci când le-a evaluat relevanța pentru ordinea mondială. Din perspectiva felului în care Lee vedea supraviețuirea statului Singapore și locul acestuia în lume, două țări jucau un rol esențial: Statele Unite și China. În aprilie 1973, la o cină la Casa Albă, Lee a definit relația cu SUA cu simplitate, într-un toast în cinstea președintelui Richard Nixon:

> Suntem o țară foarte mică, plasată strategic la extremitatea sudică a Asiei, iar când elefanții se înfurie, dacă ești șoarece și nu cunoști obiceiurile elefanților, poate fi o treabă foarte dureroasă.[120]

La fel, un discurs din mai 1981 surprinde prestiința și clarviziunea sa cu privire la sistemul sovietic:

> La treizeci și șase de ani de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial știm că în competiția dintre democrația occidentală cu libertate antreprenorială/piață liberă și economia centralizată/distribuția controlată comunistă, sistemul comunist este perdant. Nu poate livra bunurile…
>
> Dacă această întrecere nu se încheie cu distrugerea reciprocă cu arme nucleare, rezultatul va fi supraviețuirea sistemului care reușește cel mai bine să ofere deopotrivă mai multă securitate și mai multă bunăstare economică/spirituală membrilor săi. Dacă Occidentul îi poate împiedica pe sovietici să obțină pradă ușoară prin superioritatea lor militară, sistemul de piață liberă cu inițiative și stimulente personale se va dovedi net superior sistemului de piață planificat/controlat la nivel central.[121]

Zece ani mai târziu, după prăbușirea Uniunii Sovietice, perspectiva lui Lee avea să devină realitate; la acea vreme,

puțini întrevedeau iminența declinului Uniunii Sovietice.

Lee a observat la poporul american o generozitate neobișnuită și un spirit deschis, amintind de elementele propriilor sale angajamente confucianiste. El a remarcat că, imediat după război, America nu a abuzat de monopolul său nuclear:

> Orice națiune veche și statornicită și-ar fi asigurat supremația pentru cât mai mult timp. Dar America și-a propus să-i repună pe picioare pe inamicii înfrânți, pentru a alunga o forță malefică, Uniunea Sovietică, a produs schimbări tehnologice prin transferul generos și liber de tehnologie către europeni și japonezi și le-a permis să devină competitori 30 de ani mai târziu... A existat o anumită măreție a spiritului, născută din teama de comunism, pe lângă idealismul american, care a determinat acest lucru.[122]

Pe măsură ce atenția sa geopolitică a trecut, ca urmare a reformelor lui Deng, de la amenințarea subversiunii maoiste la interacțiunea strategică mai complicată dintre China, Uniunea Sovietică și Statele Unite – și mai târziu, la gestionarea Chinei ca forță economică și politică mult sporită –, Lee și-a adaptat analizele. Dar nu a modificat niciodată tema rolului indispensabil al Americii privind securitatea și progresul lumii și mai ales al Asiei de Sud-Est.

Lee nu era un „proamerican" sentimental – nu era deloc sentimental. El putea găsi o grămadă de motive să critice abordarea Americii privind politica și geopolitica. Inițial, părerile sale despre americani erau „amestecate":

> Le admiram abordarea optimistă, dar împărtășeam opinia britanicilor de la acea vreme, potrivit căreia americanii erau inteligenți și impetuoși, aveau bogății enorme, dar adesea le foloseau greșit. Nu era adevărat că pentru a rezolva o problemă era suficient să îi dedice resurse [...] Erau bine intenționați, dar insensibili și nu aveau simțul istoriei.[123]

Odată cu Războiul din Vietnam, Lee și-a rafinat punctul de vedere: nu mai era suficient să alinieze sprijinul pentru puterea americană cu înțelegerea și încurajarea scopurilor americane; acum era imperativ să coopteze America în apărarea stabilității din Asia. Ieșirea Marii Britanii din Asia făcuse America esențială ca factor care să echilibreze forțele complicate și violente care amenințau echilibrul din regiune. Lee, care fusese educat la Cambridge și căruia ministrul britanic de externe George Brown îi spusese odată că era „cel mai bun englez de la est de Suez“[124], a adoptat față de Statele Unite ale Americii o atitudine asemănătoare cu cea a lui Churchill când a pus bazele „relației speciale“ dintre Marea Britanie și SUA. Pe cât a putut, Lee s-a implicat în procesul american de luare a deciziilor în chestiunile care priveau Asia de Sud-Est. Totuși, în cazul lui, relația implica un lider asiatic al unui mic oraș-stat postcolonial.

În viziunea lui Lee, marile calități ale americanilor, mărinimia și idealismul, erau insuficiente în sine. Era necesară și o înțelegere a situației geopolitice pentru a-i permite Americii să-și îndeplinească rolul. Sensibilitatea în privința tensiunii dintre idealurile naționale și realitățile strategice era esențială. Lee se temea că înclinația Americii către o politică externă moralistă se putea transforma în neoizolaționism când se va confrunta cu dezamăgirea produsă de realitățile lumii. Insistența excesivă privind aspirațiile democratice putea împiedica America să empatizeze cu țări mai puțin dezvoltate care, din necesitate, acordau prioritate progresului economic în detrimentul ideologiei.

Lee a prezentat aceste puncte de vedere în stilul său caracteristic: o combinație de istorie, cultură și geografie adaptată la preocupările contemporane; o conștientizare a intereselor interlocutorului său; și un discurs elocvent, fără banalități, chestiuni irelevante sau orice nuanță de implorare. În 1994, el a insistat că realismul trebuie să se bazeze pe o distincție morală clară între bine și rău:

> Anumite elemente de bază despre natura umană nu se schimbă. Omul are nevoie de un anumit simț moral al binelui și al răului. Răul există și nu este rezultatul faptului de a fi o victimă a societății. Ești doar un om rău, care tinde să facă lucruri rele și trebuie să fii oprit.[125]

Lee a prezentat lumii viziunea sa despre leadership operând în contextul său cultural și fiind capabil să coreleze evoluțiile regionale cu lumea largă. În stilul său analitic și prescriptiv, el a folosit informațiile obținute din rețeaua sa de contacte și din numeroasele sale călătorii pentru a răspunde la întrebări și a oferi sfaturi. „Când călătoresc", a scris Lee, „mă uit la modul în care funcționează o societate, o administrație. Ce le face bune?"[126]

După ce Lee a demisionat din funcția de premier în 1990, a devenit preocupat să le reamintească Statelor Unite de responsabilitățile lor. În timpul Războiului Rece, Lee fusese în primul rând preocupat ca America să joace un rol major în menținerea echilibrului *global* în fața amenințării ruse. După prăbușirea Uniunii Sovietice, atenția sa s-a îndreptat către importanța crucială a Americii în definirea și menținerea echilibrului *în Asia*. Vorbind la Harvard în 1992, chiar la apogeul triumfalismului american de după Războiul Rece, el a avertizat că echilibrul geopolitic ar fi foarte puternic afectat dacă Statele Unite s-ar concentra pe probleme din interior, ar încasa „dividendul de pace" de după Războiul Rece și și-ar reduce din responsabilitățile globale:

> Generația mea de asiatici, care a trăit ultimul război, ororile și mizeria acestuia, și care își amintește rolul SUA în ascensiunea Japoniei care, asemenea unui phoenix, a renăscut din cenușa acelui război ajungând la prosperitate, a economiilor nou industrializate și a ASEAN [Asociația Națiunilor din Asia de Sud-Est], va regreta profund că lumea va deveni într-atât de diferită, pentru că SUA vor juca un rol mai puțin important în noul echilibru.[127]

În 2002, el a subliniat că rolul de „pompier“ global nu înseamnă că America înțelege și folosește influența sa considerabilă pentru a produce o stabilitate globală de durată.[128] Privind politica externă în termeni de proiect strategic, el considera că echilibrul dintre marile puteri era cheia ordinii internaționale și, mai presus de toate, a securității și prosperității statului Singapore. „Vrem doar maximum de spațiu pentru a fi noi înșine“, a spus el în 2011. „Și acest lucru se realizează cel mai bine atunci când «copacii» mari ne fac loc, între ei avem spațiu. [Când] avem un copac mare care ne acoperă, nu avem spațiu.“[129]

Lee admira America și era îngrijorat de oscilațiile ei. El respecta China și se temea de ea pentru că își urmărea obiectivele cu încăpățânare. Din apropierea istorică de China și prietenia necesară cu Statele Unite, Lee a distilat securitatea și viitorul statului Singapore.

Lee și China

Lee a anticipat potențialul Chinei pentru hegemonie în Asia. În 1973 – când China era considerată înapoiată economic – el spunea deja: „China va fi la înălțime. Este doar o chestiune de timp“[130]. Totuși, în 1979, el anticipa că, pe termen mediu, China va rămâne relativ slabă:

> Lumea își imaginează China ca un gigant. Este mai degrabă ca o meduză gelatinoasă. Trebuie să vedem ce se poate face din resursele lor [și] din cele două slăbiciuni ale lor: sistemul comunist și lipsa de instruire și de know-how. Acum, mă tem că ar putea să nu fie suficient de puternici pentru a juca rolul pe care îl dorim [pentru] ei, acela de contrapondere a rușilor. Nu mă tem de China puternică. Mă tem că poporul chinez ar putea fi prea slab. Este nevoie de echilibru dacă vrem să fim liberi să ne alegem partenerii pentru progres. Le va lua 15–20, 30–40 de ani.[131]

La acea vreme, atitudinea lui Lee față de ascensiunea Chinei era ambivalentă, întrucât Singapore avea

„obiective contradictorii“: să facă China suficient de puternică pentru a intimida Vietnamul comunist (ceea ce, în opinia lui Lee, va „liniști“ lucrurile), dar nu atât de puternică încât să poată ataca Taiwanul.[132] Cu toate acestea, chiar și în acel moment de relativă slăbiciune a Chinei, Lee a avertizat că aceasta era o țară ambițioasă și putea provoca turbulențe. „Nu știu dacă liderii [chinezi] pot înțelege pe deplin natura transformării care li se datorează, dacă reușesc. Un lucru este cert: ei vor să reușească.“[133] Predicția sa era apropiată de felul în care, potrivit spuselor, un mare strateg al unei epoci anterioare, Napoleon, vedea China – „Lăsați China să doarmă; căci atunci când se va trezi, va zgudui lumea“.[134]

Dar când? În 1993, Lee și-a schimbat părerile. Ascensiunea Chinei nu mai era un eveniment îndepărtat; devenise provocarea supremă a epocii. „Amploarea modificării provocate de China la nivelul echilibrului mondial este de așa natură încât lumea trebuie să găsească un nou echilibru în 30–40 de ani“, a spus el. „Nu este posibil să pretindem că acesta este doar un alt mare jucător“, a adăugat el. „Acesta este cel mai mare jucător din istoria omenirii.“[135] El a detaliat acest punct de vedere câțiva ani mai târziu:

> Cu excepția cazului în care vreun dezastru major imprevizibil produce haos sau descompune China din nou în multe fiefuri de războinici, este doar o chestiune de timp până când poporul chinez se va reorganiza, se va reeduca și se va instrui pentru a profita din plin de știința și de tehnologia moderne.[136]

Abordarea lui Lee față de China, la fel ca modul în care a analizat America, nu era sentimentală. În viziunea lui Lee, provocarea cu care se confrunta America era reprezentată de fluctuațiile sale între idealism insuficient de reflexiv și crize frecvente de îndoială de sine. Însă în cazul Chinei, problema era renașterea unui model imperial tradițional. Mileniile în care China s-a considerat „Regatul de Mijloc“ – țara din centrul lumii –

și a crezut că toate celelalte state erau vasalii săi lăsaseră fără îndoială urme în gândirea chineză și încurajau tendința spre hegemonie. „În acest moment, cred că situația din America este cea mai bună pentru noi", a declarat el într-un interviu în 2011:

> Nu-i văd pe chinezi ca putere benignă, ca americanii. Adică, ei spun *bu cheng ba* („nu voi fi un hegemon"). Dacă nu ești pregătit să fii un hegemon, de ce continui să spui lumii că nu vei fi un hegemon?[137]

Hotărât să reziste politicilor destabilizatoare ale Chinei din timpul epocii lui Mao și, ulterior, să alunge orice impresie că Singapore, ca stat majoritar chinez, ar trebui privit ca aliniindu-se firesc cu patria-mamă, Lee proclamase de mult că Singapore va fi ultima țară ASEAN care va stabili relații diplomatice cu Beijingul. (Totodată, Singapore se bazase pe investiții și pe know-how taiwanez pentru a-și dezvolta industriile, începând cu cele de textile și de materiale plastice.)[138] După deschiderea Occidentului către China din anii 1970, Lee s-a ținut de cuvânt. El a definit Singapore drept autonom deopotrivă față de vecini și de superputeri. În 1975, a ignorat o invitație din partea lui Zhou Enlai de a vizita China – ca urmare a acestei decizii, Lee și Zhou, care era bolnav, nu aveau să se întâlnească niciodată. Singapore a recunoscut oficial RPC abia în 1990.

Însă în noiembrie 1978, Lee l-a primit la Singapore pe liderul suprem al Chinei, Deng Xiaoping. Acest eveniment a marcat începutul relației contemporane dintre Singapore și China. Pentru a simboliza importanța acordată acestei vizite, Lee a cerut să se așeze o scrumieră și o scuipătoare în fața liderului de atunci al Chinei, care era un fumător înrăit, în ciuda legilor din Singapore împotriva fumatului (și a alergiei puternice la fum a lui Lee).

Pentru Deng, scopul acelei călătorii viza construirea opoziției la adresa Uniunii Sovietice și a unificării Vietnamului în rândul țărilor din Asia de Sud-Est; Lee

era preocupat în primul rând de atenuarea tendințelor dominante față de Singapore din politica chineză. El i-a explicat lui Deng că emisiunile radio din China, care vizau radicalizarea diasporei chineze din Asia de Sud-Est, au făcut dificilă cooperarea cu Beijingul. Lee i-a cerut lui Deng să oprească propaganda; aceasta a fost oprită treptat, în decurs de doi ani.[139] Mulți ani mai târziu, Lee a declarat că Deng era unul dintre cei trei lideri mondiali pe care i-a admirat cel mai mult (ceilalți doi fiind Charles de Gaulle și Winston Churchill). În viziunea lui Lee, Deng „a fost un om grozav pentru că a transformat China dintr-un stat sleit de puteri, care ar fi făcut implozie la fel ca Uniunea Sovietică, în ceea ce este astăzi, când este pe cale de a deveni cea mai mare economie a lumii"[140].

Potrivit distinsului sinolog și biograf al lui Deng, Ezra Vogel, acesta era încă nehotărât cu privire la politicile sale economice când a vizitat Singapore, dar vizita „a contribuit la întărirea convingerii lui Deng cu privire la necesitatea reformelor fundamentale"[141]. În luna următoare, el și-a anunțat Politica Ușilor Deschise, care a creat Zone Economice Speciale în zona de coastă a Chinei, pentru a beneficia de investiții străine directe. După cum a remarcat Vogel, „Deng a considerat că Singapore, în care domnea ordinea, era un model atrăgător pentru reformă" și a trimis emisari acolo „pentru a afla lucruri despre planificarea urbană, gestiunea publică și controlul corupției".[142]

Cât timp Deng s-a aflat la conducere, Lee a început să efectueze vizite anuale în China – chiar înainte de recunoașterea deplină – pentru a analiza dezvoltarea urbană și reforma agricolă de acolo și pentru a stabili contacte cu oficialii din conducere. Lee l-a sfătuit pe Zhao Ziyang, premierul chinez și, ulterior, secretar general al Partidului Comunist Chinez, că deschiderea necesară pentru creștere economică nu trebuie să vină în detrimentul „valorilor confucianiste". Ulterior, după un monolog privind expresia lui Deng Xiaoping „să treci

râul păşind pe pietre", Zhao a spus că Lee „a scurtat această traversare a râului pentru noi"[143].

Sfatul lui Lee avea să se concretizeze prin crearea unui parc industrial singaporez în Suzhou, un oraș chinez antic de lângă Shanghai, faimos pentru numeroasele sale grădini tradiționale chinezești frumoase. Deschis în 1994, parcul a fost conceput pentru a integra practicile de management din Singapore și forța de muncă locală, accelerând astfel industrializarea și atrăgând capital străin în China. Fondurile suverane din Singapore, Temasek Holdings și GIC (anterior Government of Singapore Investment Corporation), au devenit investitori importanți în China.

În 1989, Lee s-a alăturat majorității țărilor din Occident pentru a condamna reprimarea protestelor studențești din Piața Tiananmen de către conducerea din China. El a condamnat metodele brutale și a considerat pierderile de vieți omenești inacceptabile.[144] Dar totodată, era convins că o implozie politică în China era un risc teribil pentru lume – generând o varietate de pericole pe care avea să le ilustreze curând dezintegrarea Uniunii Sovietice. Mai târziu, comparând cele două cazuri, Lee avea să declare:

> Deng a fost singurul lider din China cu statura politică și puterea de a inversa politicile lui Mao... Veteran al războiului și al revoluției, el a considerat că studenții care demonstrau la Tiananmen erau un pericol care amenința să arunce China înapoi în frământări și haos, să o îngenuncheze pentru încă 100 de ani. El trecuse printr-o revoluție și recunoscuse primele semne ale acesteia la Tiananmen. Spre deosebire de Deng, Gorbaciov știa despre revoluție doar din cărți și nu a recunoscut semnele prăbușirii iminente a Uniunii Sovietice.[145]

După Tiananmen, reformele economice ale Chinei păreau să se clatine și au fost reînviate numai după „Turul din Sud" al lui Deng din 1992 – o călătorie epică și de mare influență prin mai multe orașe din sud, timp de o

lună, prin care bătrânul de optzeci și șapte de ani și-a anunțat retragerea oficială. Deng a reiterat convingător argumentele privind liberalizarea economică.

Între SUA și China

În Statele Unite, mesajul lui Lee privind China a trezit îngrijorare, iar sensul profund al acestuia nu a fost deloc binevenit: America avea să fie obligată să-și împartă poziția dominantă din Pacificul de Vest și, poate, din întreaga lume, cu o nouă superputere. „Trebuie doar să se învețe cu China mai mare", a spus Lee în 2011, iar acest lucru se va dovedi „complet nou pentru SUA, deoarece nici o țară nu a fost vreodată suficient de mare pentru a-i contesta poziția. China va putea face acest lucru în 20–30 de ani."[146] O astfel de evoluție va fi dureroasă pentru o societate cu sentimentul propriului caracter excepțional ca America, a avertizat Lee. Dar însăși prosperitatea SUA se datora unor factori excepționali: „noroc geopolitic, o abundență de resurse, energie din imigrație, un flux generos de capital și de tehnologie din Europa și două oceane largi care țineau conflictele lumii departe de țărmurile americane"[147]. Curând, pe măsură ce China devenea o putere militară de temut, cu tehnologie de ultimă oră, geografia nu avea să le mai ofere protecție Statelor Unite.

Lee a anticipat că schimbarea iminentă va pune la încercare echilibrul dominant de la nivel internațional și va face precară poziția statelor de mijloc. Julius Nyerere, fostul prim-ministru al Tanzaniei, l-a avertizat pe Lee: „Când elefanții se luptă, iarba este călcată în picioare". Iar Lee, care, după cum am văzut, era el însuși pasionat de analogii cu elefanții, i-a răspuns: „Și când elefanții fac dragoste, iarba este călcată în picioare"[148].[55] Obiectivele de stabilitate și de creștere ale statului Singapore erau sprijinite cel mai bine de o relație cordială, dar rece între cele două superputeri, credea Lee. Cu toate acestea, în propriile interacțiuni cu Washingtonul și Beijingul, Lee a

acționat mai puțin ca susținător național al statului Singapore și mai mult ca ghid filosofic al celor doi giganți impresionanți.

În întâlnirile sale cu lideri chinezi, Lee a avut tendința de a folosi argumente în acord cu traumele lor istorice și de a le prezenta cu o emoție rară. În 2009, el a avertizat generația de lideri chinezi în ascensiune, care nu cunoscuse privațiunile și cataclismele precum cei mai vârstnici și care aveau un resentiment profund înrădăcinat față de locul lor în lume:

> Această generație [mai în vârstă] a trecut prin iad: Marele Salt Înainte, foamete, înfometare, ciocnirea cu rușii [...] nebunia Revoluției Culturale [...] Nu mă îndoiesc că această generație își dorește o ascensiune pașnică. Dar nepoții? Ei cred că au reușit deja, iar dacă încep să-și arate mușchii, China va fi foarte diferită [...] Nepoții nu ascultă niciodată de bunici.
>
> Cealaltă problemă este crucială: dacă porniți de la convingerea că lumea a fost nemiloasă cu voi, că lumea v-a exploatat, imperialiștii v-au devastat, au jefuit Beijingul, v-au făcut toate aceste lucruri [...] nu este bine [...] Nu reveniți la vechea China, când erați singura putere din lume, după știința voastră [...] Acum, sunteți doar una dintre multele puteri, multe dintre ele mai inovatoare, mai inventive și mai rezistente.[149]

În contrapartidă, Lee a sfătuit America să nu „trateze China ca pe un dușman de la bun început", ca să nu „elaboreze o contrastrategie pentru a distruge SUA în Asia-Pacific". El a avertizat că, de fapt, chinezii și-ar putea imagina deja un astfel de scenariu, dar că o inevitabilă „rivalitate între cele două țări pentru supremație în Pacificul de Vest [...] nu trebuie să ducă la conflict"[150]. În consecință, Lee a sfătuit Washingtonul să integreze Beijingul în comunitatea internațională și să accepte „China ca un stat mare, puternic, în ascensiune", cu „un loc în sala de consiliu". În loc să se prezinte ca un inamic în ochii chinezilor, Statele Unite ar trebui „să

recunoască [China] drept o mare putere, să aplaude poziția acesteia de respectare și de restaurare a trecutului său glorios și să propună modalități concrete, specifice de colaborare". [151]

Lee a considerat că administrația Nixon a practicat acest tip de abordare, descriindu-l pe președintele Nixon drept „un strateg pragmatic". În lumea care se contura, America trebuia să aibă o atitudinea de „angajare, nu de a blocare a Chinei", dar într-un mod care „ar aranja, totodată, lucrurile discret, în vederea unei poziții de rezervă, în cazul în care China nu ar juca conform regulilor, ca un bun cetățean global". Astfel, dacă țările din regiune se simt vreodată obligate „să fie părtinitoare, partea Americii de pe tabla de șah ar trebui să includă Japonia, Coreea, ASEAN, India, Australia, Noua Zeelandă și Federația Rusă"[152].

Am fost martor la prezentările lui Lee de pe ambele maluri ale Pacificului. Interlocutorii săi americani, deși, în general, receptivi la analiza geopolitică a lui Lee, aveau tendința să-i pună la îndoială părerile privind problemele imediate, cum ar fi programul nuclear nord-coreean sau performanța economiilor asiatice. Totodată, aceștia se așteptau de la China să se apropie în cele din urmă de principiile și de instituțiile politice americane. La rândul lor, interlocutorii chinezi ai lui Lee au salutat argumentele sale potrivit cărora China trebuia tratată ca o mare putere și că diferendele, chiar și pe termen lung, nu necesitau conflicte. Dar, în ciuda manierelor politicoase, se putea simți disconfortul de a fi îndrumați de un chinez din străinătate cu privire la principiile conduitei chineze.

Lee a imaginat un scenariu apocaliptic de război între SUA și China. Armele de distrugere în masă garantau devastarea; dincolo de aceasta, nu se putea defini nici un obiectiv semnificativ de război – cu atât mai puțin caracteristicile „victoriei". Așadar, nu a fost o întâmplare că, spre sfârșitul vieții sale, apelurile lui Lee către China au vizat insistent generația care nu cunoscuse niciodată

frământările generației sale și care putea fi prea dependentă de tehnologia sau de puterea ei:

> Este vital ca tânăra generație de chinezi, care a trăit doar într-o perioadă de pace și de dezvoltare în China și care nu a cunoscut trecutul tumultuos al Chinei, să fie conștientă de greșelile pe care le-a făcut China ca urmare a orgoliului și exceselor ideologice. Ei trebuie să fie impregnați cu valorile și atitudinile potrivite, pentru a întâmpina viitorul cu umilință și cu responsabilitate.[153]

Neobosit, Lee le-a reamintit interlocutorilor săi că globalizarea însemna că fiecare națiune – inclusiv (poate mai ales) cele care au creat sistemul și au scris regulile acestuia – trebuia să învețe să trăiască într-o lume competitivă.[154] În timpul vieții sale, globalizarea ajunsese la forma supremă doar odată cu prăbușirea Uniunii Sovietice și cu ascensiunea Chinei. În acea lume, prosperitatea mare, aflată în imediata apropiere a unor nevoi mari, putea genera pasiuni inflamabile.[155] „Regionalismul nu mai este soluția supremă", a spus el în 1979. „Interdependența este realitatea. Este o singură lume."[156] Interconectarea globală, credea el, putea fi benefică pentru toți, dacă era abordată cu înțelepciune.

În cele din urmă, așa cum mi-a spus în 2002, faptul că Singapore a interacționat cu lumea a fost principalul motiv pentru care dezvoltarea acestuia a depășit-o pe cea a Chinei.[157] În opinia lui Lee, sfârșitul Războiului Rece a produs două fenomene contradictorii: globalizarea și potențiala rivalitate strategică dintre SUA și China, cu riscul unui război catastrofal. Deși mulți vedeau doar pericole, Lee a afirmat că reținerea reciprocă era indispensabilă. SUA și China deopotrivă aveau obligația esențială de a spera și de a acționa în ideea unui potențial rezultat de succes.

Lee s-a numărat printre puținii care au prezis de timpuriu dilemele pe care evoluția Chinei avea să le constituie atât pentru China, cât și pentru SUA. Inevitabil, cele două națiuni vor avea un efect una asupra

celeilalte. Această nouă relație va duce la o confruntare tot mai accentuată sau va fi posibilă transformarea rivalității într-o analiză comună a exigențelor coexistenței pașnice?

Timp de decenii, Washingtonul și Beijingul au susținut acest obiectiv comun. Dar astăzi, în al treilea deceniu al secolului XXI, ambele țări par să-și fi suspendat eforturile de a da coexistenței o expresie operațională și se îndreaptă, în schimb, către acutizarea rivalității. Va aluneca lumea spre conflict ca în perioada premergătoare Primului Război Mondial, când Europa a construit din neatenție o mașinărie diplomatică a apocalipsei, care a făcut ca fiecare criză ulterioară să fie din ce în ce mai dificil de rezolvat până când, în cele din urmă, a explodat – distrugând civilizația de la acea vreme? Sau vor redescoperi cei doi giganți o definiție a coexistenței relevantă pentru concepția fiecărei părți privind propria măreție și interesele sale principale? Soarta lumii moderne depinde de răspunsul la aceste întrebări.

Lee a fost unul dintre puținii lideri respectați pe ambele maluri ale Pacificului deopotrivă pentru cunoștințele sale și pentru realizările sale. Și-a început cariera prin elaborarea unui concept de ordine pentru o insulă micuță și împrejurimile acesteia și și-a petrecut ultimii ani făcând apel la înțelepciune și la reținere din partea țărilor capabile să provoace o catastrofă globală. Deși nu ar fi făcut niciodată o asemenea revendicare în privința sa, bătrânul realist și-a asumat rolul de conștiință mondială.

Moștenirea lui Lee

După lungul său mandat, Lee a demisionat din funcția de prim-ministru în noiembrie 1990. Pentru a asigura o tranziție constantă și controlată, el s-a depărtat treptat de guvernanța de zi cu zi. Deținând mai întâi titlul de ministru principal și apoi de ministru mentor, el a rămas influent, dar din ce în ce mai puțin vizibil, prin intermediul a doi succesori la postul de prim-ministru.[56]

Evaluarea moștenirii lui Lee trebuie să înceapă cu creșterea extraordinară a produsului intern brut pe cap de locuitor din Singapore de la 517 dolari în 1965 la 11 900 de dolari în 1990 și la 60 000 de dolari în prezent (2020).[158] Creșterea anuală a PIB-ului a avut o medie de 8%, inclusiv în anii 1990.[159] Este una dintre poveștile economice de succes remarcabile ale timpurilor moderne.

La sfârșitul anilor 1960, se credea că liderii postcoloniali trebuiau să-și protejeze economiile de forțele pieței internaționale și să dezvolte industrii locale autonome prin intervenția intensivă a statului. Ca expresie a noii lor libertăți și din impulsuri naționaliste și populiste, unii chiar s-au simțit obligați să hărțuiască străinii care își stabiliseră reședința pe teritoriul lor în timpul colonialismului. Rezultatul, după cum a scris Richard Nixon, a fost că:

> Trăim într-o perioadă în care liderii sunt adesea judecați mai mult după stridența retoricii și culoarea politicii lor decât după succesul politicilor lor. În lumea în curs de dezvoltare, în special, prea mulți oameni se culcă noaptea cu urechile pline, dar cu stomacul gol.[160]

Lee a îndreptat Singapore în direcția opusă, atrăgând corporații multinaționale prin adoptarea comerțului liber și a capitalismului și insistând asupra aplicării contractelor de afaceri. El a prețuit diversitatea etnică drept un atu special, depunând eforturi asidue pentru a împiedica forțele externe să intervină în disputele interne – și astfel, ajutând, totodată, la păstrarea independenței țării sale. Dacă cei mai mulți dintre omologii săi au adoptat o poziție de nealiniere în Războiul Rece – care, în practică, însemna adesea acceptarea *de facto* a proiectelor sovietice –, Lee și-a mizat viitorul geopolitic pe fiabilitatea SUA și a aliaților săi.

Când a trasat calea pentru noua sa societate, Lee a acordat o importanță decisivă rolului central al culturii. El a respins convingerea – prezentă în democrațiile liberale din Occident, precum și în blocul comunist

condus de sovietici – că ideologiile politice sunt esențiale în definirea evoluției unei societăți și că toate societățile se vor moderniza în același mod. Dimpotrivă, a spus Lee, „Occidentul crede că lumea trebuie să-[și] urmeze dezvoltarea istorică. [Dar] democrația și drepturile individuale sunt străine de restul lumii.“[161] Universalitatea revendicărilor liberale era de neconceput pentru el, la fel ca ideea că americanii ar alege într-o zi să urmeze principiile lui Confucius.

Dar Lee nu credea că asemenea diferențe civilizaționale sunt insurmontabile. Culturile ar trebui să coexiste și să se tolereze reciproc. Astăzi, Singapore rămâne un stat autoritar, dar autoritarismul în sine nu a fost scopul lui Lee – a fost un mijloc către un scop. Cum nu a fost nici autocrația familială. Goh Chok Tong (neînrudit cu Goh Keng Swee) a ocupat funcția de prim-ministru din noiembrie 1990 până în august 2004. Fiul lui Lee, Lee Hsieng Loong – a cărui competență nu este pusă de nimeni sub semnul întrebării –, i-a succedat lui Goh, iar acum este angajat în retragerea din funcția de premier, astfel încât să poată fi ales un succesor în următorul ciclu electoral. Ei au condus Singapore mai departe pe calea așternută de Lee.

Alegerile din Singapore nu sunt democratice, dar nu sunt lipsite de semnificație. Dacă în democrații nemulțumirea se exprimă prin posibilitatea unei schimbări electorale, în Singapore, Lee și succesorii săi au folosit votul ca metodă de evaluare a performanțelor, pentru a-i informa pe cei aflați la putere despre eficacitatea acțiunilor lor, oferindu-le astfel posibilitatea de a-și ajusta politicile în funcție de aprecierea interesului public.

A existat o alternativă? Ar fi putut avea succes o abordare diferită, mai democratică și pluralistă? Lee era de părere că nu. El a considerat că, la început, când Singapore era pe cale de a-și obține independența, statul era amenințat de forțe sectare, care au sfâșiat multe alte țări postcoloniale. În opinia sa, statele democratice cu

diviziuni etnice semnificative riscă să cedeze în fața politicilor identitare, care tind să accentueze sectarismul.[57] Un sistem democratic funcționează permițându-i unei majorități (definite diferit) să creeze un guvern prin alegeri și apoi să creeze un alt guvern când opinia politică se schimbă. Dar când opiniile politice – și diviziunile – sunt determinate de definiții imuabile ale identității, mai degrabă decât de diferențe fluide de politică, perspectivele unui astfel de rezultat scad proporțional cu gradul de diviziune; majoritățile tind să devină permanente, iar minoritățile caută să scape de subjugare prin violență. În viziunea lui Lee, guvernanța funcționa cel mai eficient ca o unitate pragmatică de asociați apropiați, fără atașamente ideologice, prețuind competența tehnică și administrativă și urmărind implacabil excelența. Pentru el, etalonul a fost simțul serviciului public:

> Politica cere de la o persoană acel plus, un angajament față de oameni și de idealuri. Nu îți faci doar munca. Aceasta este o vocație; la fel ca preoția. Trebuie să ai sentimente pentru oameni, trebuie să vrei să schimbi societatea și să faci viețile mai bune.[162]

Atunci, ce va aduce ziua de mâine? Întrebarea-cheie pentru viitorul statului Singapore este dacă progresul economic și tehnologic continuu va duce la o tranziție democratică și umanistă. Dacă performanțele țării ar scădea – determinând alegătorii să se refugieze în identitatea etnică –, alegerile în sistemul singaporez ar putea risca să se transforme în certificări ale guvernării etnice cu un singur partid.

Pentru idealiști, testul unei structuri este relația acesteia cu criteriile imuabile; pentru oamenii de stat, este adaptabilitatea la circumstanțele istorice. Potrivit acestui ultimul standard, moștenirea lui Lee Kuan Yew avut succes până acum. Dar oamenii de stat trebuie judecați și după evoluția modelelor lor fondatoare. Spațiul pentru schimbare populară va deveni mai devreme sau mai

târziu o componentă esențială a durabilității. Se poate realiza un echilibru mai bun între democrația populară și elitismul modificat? Aceasta va fi cea mai mare provocare a Singapore.

La fel ca la mijlocul anilor 1960, la fondarea statului Singapore, lumea se află astăzi din nou într-o perioadă de incertitudine ideologică cu privire la modul de a construi o societate de succes. Democrația în asociere cu piața liberă, care s-a autoproclamat drept aranjamentul cel mai viabil în urma prăbușirii Uniunii Sovietice, se confruntă simultan cu modele externe alternative și cu o scădere a încrederii pe plan intern. Alte aranjamente societale se afirmă ca mai bune pentru a debloca creșterea economică și a insufla armonia socială. Transformarea statului Singapore sub conducerea lui Lee a ocolit astfel de lupte. El a evitat dogmele rigide pe care le-a denunțat drept „teorii fetișiste". În schimb, a conceput excepționalismul singaporez, după cum îl numea el.[163]

Lee a improvizat continuu, nu a fost un teoretician al guvernării. A adoptat politici despre care credea că au șanse să funcționeze și le-a revizuit dacă a văzut că nu funcționează. A experimentat constant, împrumutând idei de la alte țări și încercând să învețe din greșelile acestora. Cu toate acestea, s-a asigurat că nu a fost niciodată hipnotizat de exemplul altora; în schimb, Singapore a trebuit să se întrebe constant dacă își atinge obiectivele impuse de geografia sa unică și permise de structura sa demografică specială. După cum spunea el însuși, „Nu am fost niciodată prizonierul vreunei teorii. M-au ghidat rațiunea și realitatea. Testul pe care l-am aplicat oricărei teorii sau științe a fost să mă întreb dacă ar funcționa".[164] Poate că Kwa Geok Choo îl învățase zicala lui Alexander Pope: „Lăsați proștii să se întreacă privind formele de guvernare; cel mai bun [sistem] este cel care se poate administra cel mai bine"[165].

Lee a fondat o națiune și a stabilit un model de stat. Pornind de la categoriile descrise în Introducere, el a fost atât profet, cât și om de stat. El a conceput națiunea și

apoi s-a străduit să creeze stimulente ca statul său să se dezvolte prin performanțe excepționale într-un viitor în evoluție. Lee a reușit să instituționalizeze un proces creativ. Va fi adaptat potrivit noțiunilor în evoluție privind demnitatea umană?

Filosoful spaniol Ortega y Gasset a afirmat că omul „nu are natură; ceea ce are el este [...] istorie“[166]. În absența unei istorii naționale, Lee Kuan Yew a inventat natura statului Singapore pornind de la viziunea sa asupra viitorului și a scris istoria acestuia din mers. Procedând astfel, el și-a demonstrat convingerea că testul suprem pentru un om de stat constă în aplicarea judecății pe măsură ce merge „pe un drum nemarcat către o destinație necunoscută“[167].

Lee ca persoană

„Sunt rezultatul împrejurărilor“, a declarat Lee într-un interviu, cu trei ani înainte de moartea sa.[168] În special, a detaliat el, faptul că a crescut într-o familie tradițională chineză a fost explicația pentru personalitatea sa și l-a făcut „un confucianist inconștient“[169]:

> Filosofia fundamentală spune că, pentru ca o societate să funcționeze bine, trebuie să ai în vedere interesele masei oamenilor, că societatea are prioritate față de interesele individului. Aceasta este diferența principală față de principiul american, [care pune accent pe] drepturile primare ale individului.[170]

Pentru Lee, idealul confucianist era să fie un *junzi*, un domn, „loial tatălui și mamei sale, credincios soției sale, [care] își crește bine copiii [și] își tratează prietenii corespunzător“, dar care este mai presus de toate un „bun cetățean, loial împăratului său“.[171]

Lee a refuzat cu hotărâre să se angajeze în discuții sociale. El credea că rostul său în această lume era să realizeze progrese pentru societatea sa și, pe cât posibil, pentru întreaga lume. Nu dorea să piardă timpul care i-a

fost alocat. În cele patru ocazii când a venit în vizită la casa noastră de vacanță din Connecticut, și-a adus întotdeauna soția și, în general, una dintre fiice. Cu acordul său prealabil, am invitat la masă lideri și gânditori care se ocupau de chestiuni ce îl preocupau pe Lee, precum și câțiva prieteni comuni. Lee a folosit aceste ocazii pentru a se informa despre afacerile americane. De două ori, la cererea lui, l-am dus la evenimente politice locale: la o strângere de fonduri pentru un candidat la Congres și la o ședință de la primărie. L-am prezentat, așa cum mi-a cerut, pur și simplu ca pe un prieten din Singapore.

Ori de cât ori l-am vizitat pe Lee, el a invitat lideri din țările vecine, precum și colaboratori importanți la o serie de seminare. De obicei, luam cina și purtam o discuție numai cu el, a cărei durată depindea de subiectele care ne interesau cel mai mult pe oricare dintre noi în acel moment, dar nu a fost niciodată scurtă. Întâlnirile au avut loc la Istana, o clădire guvernamentală impunătoare din centrul orașului Singapore. În numeroasele mele călătorii la Singapore, Lee nu m-a invitat niciodată la el acasă; nici nu am întâlnit pe cineva care să fi fost invitat și nici nu am auzit vreodată să fi invitat pe cineva – o atitudine asemănătoare cu cea a lui de Gaulle la Colombey, vizita lui Adenauer acolo fiind singura excepție.

Prietenia noastră a ajuns să-i includă și pe un alt secretar de stat, George Shultz, și pe Helmut Schmidt, care a fost cancelar al Germaniei între 1974 și 1982.[58] Ne-am întâlnit ca grup (uneori doar trei dintre noi, în funcție de programul lui Shultz sau al lui Schmidt): mai întâi, în Iran în 1978, apoi, la Singapore în 1979, la Bonn în 1980 și pe veranda casei lui Shultz din Palo Alto, la scurt timp după numirea sa ca secretar de stat în 1982.[172] Am mers toți patru și în pădurile de sequoia de la nord de San Francisco: Schmidt, care, întâmplător, împărtășea disprețul lui Lee pentru conversațiile banale, ca invitat al lui Shultz și Lee, la invitația mea. Deși opiniile noastre cu privire la anumite politici nu au fost întotdeauna

congruente, aveam un pact: „Ne spunem întotdeauna unul altuia adevărul absolut“, după cum i-a declarat Schmidt unui jurnalist german.[173] Conversațiile cu Lee au fost un vot personal de încredere; au semnalat relevanța unui interlocutor în existența lui concentrată și austeră.

În mai 2008, Choo, soția iubită a lui Lee, care îi era alături de 60 de ani, a fost doborâtă de un accident vascular cerebral, care a făcut-o prizonieră în propriul corp, incapabilă să comunice. Acest calvar a durat mai bine de doi ani. În fiecare seară, când se afla la Singapore, Lee stătea lângă patul ei, citindu-i cu voce tare din cărți și, uneori, poezii, inclusiv sonetele lui Shakespeare despre care știa că îi plăceau.[174] În ciuda absenței oricărei dovezi, el avea încredere că ea înțelegea. „Ea rămâne trează pentru mine“, a declarat el într-un interviu.[175]

În lunile de după moartea ei în octombrie 2010, Lee a făcut pasul fără precedent de a iniția mai multe conversații telefonice cu mine, în care mi-a vorbit despre durerea sa – și în special despre golul lăsat în viața lui de moartea lui Choo. L-am întrebat dacă a discutat vreodată despre singurătatea lui cu copiii săi. „Nu“, a răspuns Lee, „în calitate de cap al familiei, este de datoria mea să-i susțin, nu să îmi găsesc un sprijin în ei.“ După moartea lui Choo, efervescența lui Lee s-a diminuat. Inteligența lui a rămas aceeași, dar ambiția sa a dispărut în esență. Și-a îndeplinit îndatoririle până la sfârșit, după cum a crezut de cuviință, dar, fără inspirația lui supremă, bucuria dispăruse din viața lui.

Deși l-am considerat pe Lee prieten timp de aproape jumătate de secol, el și-a exprimat cu reținere orice legături personale. S-a exprimat cel mai deschis sub forma unei dedicații nesolicitate, pe care a înscris-o în 2009 pe o fotografie cu el și Choo: „Henry, prietenia și sprijinul tău după întâmplarea fericită a întâlnirii noastre de la Harvard, în noiembrie 1968, au avut o însemnătate enormă în viața mea. Harry“. În prietenie, ca și în politică, Lee a lăsat semnificația să vorbească de la sine;

vorba multă nu ar fi făcut decât să-i diminueze amploarea.

La moartea lui Lee Kuan Yew, în martie 2015, la douăzeci și cinci de ani după ce demisionase din funcția de prim-ministru, demnitari din întreaga lume s-au adunat la Singapore pentru a-i aduce un ultim omagiu. Au participat mulți șefi de guvern din Asia, inclusiv prim-miniștrii Japoniei, Indiei, Vietnamului și Indoneziei, precum și președintele Coreei de Sud. China a fost reprezentată de vicepreședintele Li Yuanchao; Statele Unite de fostul președinte, Bill Clinton, fostul consilier pentru securitate națională, Tom Donilon, și de mine. Cu toții discutaserăm frecvent cu Lee despre chestiuni importante din viața politică.

Aspectul cel mai emoționant al funeraliilor a fost faptul că a demonstrat legătura care se sudase între oamenii din Singapore și fondatorul națiunii lor. În cele trei zile dinainte de înmormântare, sute de mii de oameni au sfidat ploile musonice pentru a sta la coadă ca să-i aducă un omagiu la catafalc. Canalele de televiziune au transmis mesaje care îi informau pe cei îndoliați cât timp vor trebui să aștepte pentru a-i aduce omagiu; niciodată mai puțin de trei ore. Dintr-un amalgam de rase, religii, etnii și culturi, Lee Kuan Yew făurise o societate care îi transcendea propria viață.

Lee a dorit ca moștenirea lui să inspire, nu să inhibe, progresul. De aceea, a cerut să fie demolată casa lui de pe Oxley Road după moartea sa, pentru a evita ca aceasta să devină un altar în memoria lui.[176] Scopul său a fost ca Singapore să-și creeze liderii și instituțiile relevante pentru provocările viitoare și să se concentreze asupra viitorului său, mai degrabă decât pe venerarea trecutului. „Tot ce pot face", a spus el într-un interviu, „este să mă asigur că, atunci când plec, instituțiile sunt bune, sănătoase, curate, eficiente și că există un guvern care știe ce trebuie să facă". [177]

În ce privește propria moștenire, Lee a fost, ca întotdeauna, analitic și nesentimental. A lăsat loc de

regrete, inclusiv privind unele dintre acțiunile sale ca lider național. „Nu spun că tot ce am făcut a fost corect", a declarat el pentru *New York Times*, „dar tot ce am făcut a fost într-un scop onorabil. A trebuit să fac niște lucruri urâte, să închid semeni fără proces."[178] Citând un proverb chinezesc – un om nu poate fi judecat până când nu i-a fost închis sicriul – Lee a spus: „Închideți sicriul, apoi decideți"[179].

Astăzi, numele lui Lee Kuan Yew se pierde în obscuritate în Occident. Cu toate acestea, istoria este mai lungă decât biografia contemporană, iar învățămintele experienței lui Lee sunt în continuare prioritare.

Ordinea mondială de astăzi este contestată simultan din două direcții: destrămarea unor regiuni întregi în care patimile sectare au copleșit structurile tradiționale și antagonismul din ce în ce mai intens al marilor puteri, cu revendicări contradictorii de legitimitate. Prima amenință să provoace un haos din ce în ce mai mare; cea de-a doua, o vărsare de sânge catastrofală.

Perspectiva de lider a lui Lee este relevantă pentru ambele situații. Munca sa de o viață este o dovadă a posibilității de a genera progres și ordine durabilă în împrejurări neprielnice. Acțiunile sale din Singapore și de pe scena mondială deopotrivă sunt lecții despre promovarea înțelegerii și coexistenței în contextul unor perspective și medii diferite.

Cel mai important, spiritul lui Lee dovedește că cei mai buni factori determinanți ai destinului unei societăți nu sunt nici bogăția materială, nici alte dovezi convenționale de putere, ci mai degrabă calitatea oamenilor și viziunea liderilor săi. După cum a spus Lee, „dacă ești doar realist, devii pieton, plebeu, vei eșua. Prin urmare, trebuie să fii capabil să te înalți deasupra realității și să spui: «Și acest lucru este posibil»"[180].

---

49 „La scurt timp după ce am preluat funcția, am descoperit că doar puține dintre problemele referitoare la guvernare cu care mă confruntam nu fuseseră deja întâmpinate și rezolvate de alte guverne. Așadar, mi-am făcut un obicei din a afla cine se mai

confruntase cu problema cu care ne confruntam noi, cum o abordase și în ce măsură avusese succes“ (Lee Kuan Yew, *From Third World to First*, New York: HarperCollins, 2000, p. 687).

50 Obiectivul lor, potrivit sociologului singaporez Beng Huat Chua, era „să egaleze, dacă nu să și întreacă, asceza și atitudinea sacrificiului de sine ale stângii radicale“. (Vezi Beng Huat Chua, *Liberalism Disavowed: Communitarianism and State Capitalism in Singapore,* Ithaca, NY: Cornell University Press, 2017, p. 3.)

51 Lee a scris mai târziu despre Goh, Rajaratnam și alți doi colaboratori de încredere: „Toți erau mai în vârstă decât mine și nu au fost niciodată împiedicați să-mi spună ce cred ei, mai ales când am greșit. M-au ajutat să rămân obiectiv și echilibrat“ (Lee, *From Third World to First*, p. 686).

52 Transparency International, organizație non-profit cu sediul în Berlin, clasează Singapore în 2020 pe locul al treilea în topul țărilor cu cel mai redus nivel al corupției din lume (un loc pe care îl împarte cu Finlanda, Elveția și Suedia. Noua Zeelandă și Danemarca sunt la egalitate pe primul loc). (Vezi „Indicele de percepție a corupției“ 2020, site-ul Transparency International, https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/sgp.)

53 Lee vorbea malaeză și engleză din copilărie. S-a chinuit să învețe mandarina din adolescență, a reluat-o pe la 20 de ani și a luat meditații chiar și după ce a trecut de 80 de ani. Pentru a-și extinde baza politică, el a început să învețe și să țină discursuri în Hokkien pe când avea peste treizeci de ani. (Vezi Perry, *Singapore*, p. 192; Lee, *My Lifelong Challenge*: *Singapore's Bilingual Journey*, pp. 32–41; și Lee Kuan Yew, „Clean, Clear Prose“, discurs adresat înalților funcționari publici de la Centrul Regional de Limbi, 27 februarie 1979, în *Lee Kuan Yew*: *The Man and His Ideas*, p. 327.)

54 Compania Hewlett-Packard a fost deosebit de impresionată de „serviciile integrate“ oferite de Consiliul de Dezvoltare Economică din Singapore pentru a sprijini relocarea companiilor. „Dacă le cereai un lucru, îl găseai pe biroul tău a doua zi“, a raportat un director executiv (citat în Edgar H. Schein, *Strategic Pragmatism: The Culture of Singapore's Economic Development Board,* Cambridge, MA: MIT Press, 1996, p. 20).

55 În 1973, Lee declarase despre destinderea relațiilor dintre SUA și Uniunea Sovietică: „Este de așteptat ca națiunile mijlocii și mici, ale căror interese pot fi afectate, să fie preocupate de pericolele diplomației directe dintre superputeri, pentru că diferendele dintre superputeri care sunt soluționate peste capul lor s-ar putea să le coste“ (Lee, „Southeast Asian View of the New World Power Balance in the Making“, p. 8).

56 Al doilea a fost fiul său, slăbind oarecum aspectul simbolic al pensionării sale.

57 Exemplul din Sri Lanka a fost util pentru Lee. „Deci, dacă ar fi să credem ceea ce obișnuiau să spună liberalii americani sau liberalii britanici, atunci ar fi trebuit să prospere. Dar nu s-a întâmplat așa. Un om-un vot a dus la dominația singalezilor majoritari asupra

minorității tamile…“ (Lee, „How Much is a Good Minister Worth?“, discurs în fața Parlamentului, 1 noiembrie 1994, în *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas*, p. 338).

58 Vezi capitolul 1.

6 . Margaret Thatcher: Strategia convingerii

Un lider foarte improbabil

Puțini lideri definesc epoca în care guvernează. Totuși, din 1979 până în 1990, aceasta a fost realizarea deosebită a lui Margaret Thatcher. În calitate de prim-ministru al Marii Britanii, Thatcher s-a străduit să se elibereze din lanțurile care îi restricționaseră pe predecesorii săi – în special, nostalgia pentru gloria imperială pierdută și regretul permanent privind declinul național. Sub conducerea ei, Marea Britanie a devenit, pentru lumea întreagă, o națiune din nou încrezătoare, iar pentru America, un partener de preț în ultima parte a Războiului Rece.

Cu toate acestea, când și-a început primul mandat, succesul lui Thatcher nu era nici pe departe garantat; într-adevăr, nu se anticipa că va rămâne mult timp la putere. După ce a preluat cu forța controlul Partidului Conservator din mâinile unei tagme exclusiv masculine, care a tolerat-o din constrângere, ea deținea doar o cotă firavă de capital politic. Rezultatele sale anterioare în funcții publice fuseseră lipsite de strălucire, nu avea mulți adepți în țară, în general, iar experiența ei privind relațiile internaționale era neglijabilă. Nu numai că era prima femeie prim-ministru al Marii Britanii, dar la acea vreme era unul dintre puținii lideri conservatori originari din clasa de mijloc. Era un outsider aproape din toate punctele de vedere.

Cea mai mare resursă a lui Thatcher, în aceste împrejurări nefavorabile, a fost maniera unică în care a abordat conducerea. Cheia succeselor sale a fost tăria sa de caracter. După cum a remarcat succint Ferdinand Mount, șef al departamentului pentru politici din guvernul britanic (1982–1983), când a descris reformele lui Thatcher: „Nu este remarcabilă originalitatea acestora, ci aplicarea lor. Curajul politic nu a rezidat în punerea lor în practică, ci în crearea condițiilor care au făcut posibil acest lucru“[1].

Deși nu am ocupat nici o funcție publică în timpul mandatelor lui Thatcher, am avut norocul să observ modul său de a aborda lucrurile din perspectiva unei prietenii care a durat aproape patru decenii.

Thatcher și sistemul britanic

Pentru a evalua ascensiunea lui Margaret Thatcher și anii petrecuți în funcție – precum și declinul său – este necesar să înțelegem mai întâi sistemul politic britanic. Americanii tind să vadă sistemul prezidențial ca o succesiune de lideri individuali. Cel puțin până la recenta accentuare a diferențelor partizane din America, electoratul concepea, în general, partidele politice ca întruchipări ale preferințelor publice. Președinții câștigau alegerile pentru că înțelegeau aceste preferințe, pe care le adoptau și le proiectau în viitor. Pe de altă parte, partidele politice britanice sunt riguros instituționalizate; o victorie electorală asigură în primul rând puterea unui partid în parlament și, în consecință, instalarea unui nou premier. După cum a declarat Thatcher într-un discurs din 1968 adresat aripii pentru educație din Partidul Conservator: „Caracteristica esențială a sistemului constituțional britanic nu este existența unei personalități alternative în figura liderului de partid, ci existența unei politici alternative și a unui întreg guvern alternativ pregătit să preia mandatul“[2]. În plus, această politică este, în general, descrisă în manifestul partidului, care este un element important într-o campanie electorală din Marea Britanie.

Prin urmare, prim-ministrul se află în interiorul partidului politic căruia îi aparține și, în anumite privințe, îi este subordonat acestuia. Spre deosebire de sistemul prezidențial american, în care puterea de decizie legitimă se propagă de la vârf în jos, cabinetul britanic sporește importanța miniștrilor, care reprezintă cele mai înalte eșaloane ale partidului; autoritatea se propagă în ambele direcții între prim-ministru și membrii cabinetului. Miniștrii – deși toți numiți de premier – sunt deopotrivă

gestionari ai birocrației, susținători ai premierului (în fapt sau doar de formă) și, uneori, ei înșiși lideri aspiranți. În cabinet, opoziția unei clici influente sau mașinațiunile unei singure personalități magnetice pot limita capacitatea premierului de a urmări obiectivele politice dorite. În împrejurări extraordinare, demisia unui ministru din cabinet poate chiar să amenințe controlul puterii exercitat de premier.

Deși, oficial, monarhul îi conferă premierului autoritatea, în practică, aceasta se bazează în primul rând pe menținerea disciplinei de partid – adică pe capacitatea liderului de a menține o majoritate parlamentară, precum și încrederea de care se bucură în rândul membrilor de partid. Deși sistemul de separare a puterilor izolează executivul american de presiunea legislativă directă, în Marea Britanie ramurile executivă și legislativă sunt în mare parte contopite. Pe lângă faptul că sunt vulnerabili în timpul alegerilor generale, premierii britanici pot fi înlăturați fie printr-un vot de neîncredere în parlament, fie printr-o revoltă în sânul partidului. Prima situație apare rar; dacă un premier pierde votul de încredere, trebuie convocate alegeri generale, în care deputații trebuie să-și apere propriile mandate. Dar rivalitatea privind conducerea partidului nu este atât de rară. Dacă se tem că liderul partidului lor devine din ce în ce mai puțin popular, expunându-i la riscul de a-și pierde mandatele la următoarele alegeri generale, parlamentarii pot încerca să promoveze un nou lider.

Când partidul și premierul sunt în consens și se bucură de o majoritate solidă, sistemul funcționează fără probleme. Atunci când prim-miniștrii nu respectă regulile sau par slăbiți în parlament sau în opinia publicului, ei trebuie să caute sprijin continuu în rândul membrilor cabinetului și al membrilor de partid deopotrivă. În sistemul american, un lider slab poate supraviețui datorită mandatului fix de patru ani al executivului; în sistemul britanic, totuși, păstrarea poziției executive necesită întreaga tărie, încredere,

cunoaștere și putere de convingere a liderului. Dacă premierul nu reușește să-și convingă colegii să-i susțină politicile, consecințele pot fi catastrofale; de aceea, un premier trebuie să fie și agil, astfel încât o politică respinsă să nu-i prefigureze sfârșitul carierei politice.

În noiembrie 1974, Margaret Thatcher a intrat în competiție cu Edward Heath pentru conducerea Partidului Conservator. Heath pierduse alegerile generale din februarie 1974 și, prin urmare, poziția de prim-ministru. De regulă, în urma unei înfrângeri electorale, prim-ministrul demisionează și din funcția de lider de partid; dar Heath a stat ferm pe poziții, rămânând lider de partid chiar și după o a doua înfrângere electorală consecutivă în octombrie 1974, pentru că se aștepta ca relațiile pe care le cultivase de-a lungul unui deceniu la conducere să-i servească drept zid de apărare împotriva unei provocări serioase. Și astfel, când Thatcher a făcut un pas înainte, se anticipa ca înfruntarea să fie o simplă formalitate, care avea să se încheie prin reafirmarea autorității lui Heath asupra partidului. Spre surprinderea multora, demersul ei a avut succes.

Heath era lipsit de farmec în ochii electoratului, iar dreapta conservatoare conștientizase oportunitatea de a reorienta partidul. După ce doi aspiranți din rândul conservatorilor, Keith Joseph și Edward du Cann, au preferat să nu candideze, primul dintre aceștia a susținut-o pe Thatcher, prietena și aliata sa pe plan intelectual. Astfel, ea a devenit opțiunea implicită a dreptei și preferința reticentă a celor de centru. Învingându-l pe Heath cu unsprezece voturi în primul tur de scrutin, ea l-a întrecut cu o marjă mare pe centristul Willie Whitelaw în al doilea tur, devenind prima femeie lider al unui partid european major.

După ce a câștigat conducerea partidului, Thatcher a fost întrebată de un jurnalist: „Ce calitate v-ar plăcea cel mai mult să afișeze Partidul Conservator sub conducerea dumneavoastră?“ Ea a răspuns: „Victoria… calitatea de învingător“. Ziaristul a insistat: „Ce fel de calitate

filosofică?“ „Câștigi doar dacă ești în favoarea unor lucruri“, a venit răspunsul spontan al lui Thatcher. „În favoarea unei societăți libere, în care puterea este bine distribuită între cetățeni și nu concentrată în mâinile statului“, a continuat ea. „Și puterea susținută de o distribuție largă a proprietății private între cetățeni și supuși și nu în mâinile statului.“[3] Acestea au fost convingerile fundamentale pe care ea avea să le transpună în politică în calitate de prim-ministru, din 1979 până în 1990, și datorită cărora avea să devină celebră.

Provocările imediate: Marea Britanie în anii 1970

Când Thatcher a preluat funcția în mai 1979, situația financiară a Marii Britanii era slabă. Țara, așa cum a notat ea în memoriile sale, „fusese secătuită de putere“[4]. Provocările cu care se confrunta, nu în ultimul rând în ce privește performanțele economice, erau reale, dar nu mai puțin real era handicapul psihologic: convingerea larg răspândită că epoca de glorie a țării era de domeniul trecutului.

În 1945, după șase ani de război total, Marea Britanie era victorioasă, dar epuizată și falimentară. Relațiile sale externe postbelice au fost marcate de o serie de dezamăgiri. Solidaritatea față de Statele Unite din timpul războiului a lăsat loc unei oarecare neliniști, provocate de constatarea că Washingtonul începea să surclaseze Marea Britanie ca putere mondială dominantă. La câteva săptămâni după victoria Aliaților, Marea Britanie a suferit umilința anulării programului generos de împrumuturi oferit de SUA, care a fost înlocuit cu un împrumut în condiții standard, pe care nu și-l putea permite.

Combinația dintre sporirea puterii SUA și declinul statutului Marii Britanii a generat noi realități geopolitice. În discursul său emblematic din 1946 de la Fulton, în statul Missouri, Winston Churchill nu numai că a vorbit

despre „Cortina de Fier" care se lasă peste Europa, dar a propus și o „relație specială" între Marea Britanie și Statele Unite. Churchill spera să consolideze un parteneriat care să asigure influența Marii Britanii în lume, dincolo de ceea ce îi putea permite puterea sa brută – *împrumutând* efectiv putere de la SUA printr-o relație consultativă strânsă. Deși analiza comună anglo-americană a amenințării sovietice a contribuit la plasarea alianței transatlantice pe baze noi, în această etapă postbelică era deja dureros de evident că nu era un parteneriat între egali.

În 1956, echilibrul de putere care se contura, deja dezamăgitor pentru Marea Britanie postbelică, a devenit deopotrivă clar și jenant. În luna iulie a acelui an, președintele egiptean Gamal Abdel Nasser a naționalizat Canalul Suez. Trei luni mai târziu, în timpul invaziei anglo-franceze a Egiptului pentru recucerirea canalul, Marea Britanie s-a confruntat cu influența noii superputeri americane – și a bătut în retragere. Președintele Eisenhower nu s-a arătat tolerant în privința eforturilor Marii Britanii de a-și reînvia prerogativele imperiale și cu atât mai puțin față de invadarea unei zone importante din punct de vedere strategic, fără consultare prealabilă. Presiunea financiară pe care a exercitat-o curând a pus capăt rapid demersului comun al Franței și Marii Britanii, dând o lovitură devastatoare aspirațiilor globale ale ambelor națiuni. Pedepsită, Marea Britanie și-a retras forțele și și-a redus rolul internațional. A fost o lecție dură pentru mulți dintre guvernanții britanici, care au învățat să nu-i mai supere niciodată pe americani.

Poverile decolonizării pe plan internațional și ale unei economii șubrede pe plan intern au slăbit și mai mult poziția Marii Britanii. În 1967, guvernul laburist al lui Harold Wilson a fost forțat să devalorizeze lira sterlină; un an mai târziu, dat fiind că țara sa era afectată de crize financiare repetate, Wilson a anunțat retragerea tuturor forțelor britanice de la est de Suez. Odinioară un actor global, Marea Britanie fusese forțată să se limiteze la

scena regională. Ultima strofă a poeziei „Omagiu unui guvern“ (1969) de Philip Larkin surprinde bine starea de spirit sumbră din Marea Britanie:

> Anul viitor vom trăi într-o țară
> Care și-a adus soldații acasă din lipsă de bani.
> Statuile vor sta în aceleași
> Piațete adumbrite de copaci, arătând aproape la fel.
> Copiii noștri nu vor ști că este o altă țară.
> Putem spera să le lăsăm acum doar bani.[5]

Pe măsură ce influența globală a Marii Britanii s-a diminuat, atracția continuă a paradigmei atlantiste s-a confruntat cu rivalitatea unei posibile relații mai strânse cu Europa continentală. În acei ani, Marea Britanie a dat dovadă de confuzie cu privire la identitatea sa mai largă, care uneori părea vecină cu schizofrenia. Înainte de dezastrul Suez, premierul Anthony Eden a respins participarea britanică la Tratatul de la Roma din 1957, precursorul Tratatului Uniunii Europene de astăzi. În anul următor însă, succesorul lui Eden, Harold Macmillan, deși căuta să mențină o relație strânsă cu Statele Unite în privința apărării, a decis să plaseze Marea Britanie pe o traiectorie proeuropeană.[6] În 1963 și, din nou, în 1967, Marea Britanie a încercat cu întârziere să se alăture Comunității Economice Europene (CEE), dar eforturile sale au fost respinse de președintele francez Charles de Gaulle. Afirmația din 1962 a fostului secretar de stat Dean Acheson, care a spus că Marea Britanie „pierduse un imperiu, dar nu își găsise încă un rol“[7], a devenit celebră – și a rănit mândria britanică – pentru că reflecta adevărul.

Edward Heath, care a devenit prim-ministru în 1970, a încercat să facă din traiectoria proeuropeană inițiată de Macmillan un principiu călăuzitor al politicii externe britanice. Aderarea Marii Britanii la CEE în 1973 s-a dovedit a fi reușita lui Heath. Dar a fost și o povară chinuitoare pentru relațiile dintre Marea Britanie și SUA.

Președintele Nixon fusese încântat de victoria la urne a lui Heath, preferându-l lui Harold Wilson, lider al Partidului Laburist, pe care președintele îl asemuia cu Partidul Democrat din SUA. De fapt, Partidul Laburist sub conducerea lui Wilson, precum și a succesorului său, James Callaghan, a onorat pe deplin „relația specială", mai ales în ce privește NATO și relațiile Est–Vest, și totodată a crezut în strategia nucleară britanică independentă. Dar Michael Stewart, primul ministru de externe laburist cu care a discutat Nixon, îl înfruntase în Biroul Oval în legătură cu intervenția americană în Vietnam, iar gustul amar a persistat.[8]

Nixon făcuse cunoștință cu Heath înainte de a deveni președinte și se aștepta ca relația lor personală de prietenie să continue odată ce conservatorii au revenit la putere. În februarie 1973, Nixon încă vorbea cu căldură despre Heath, considerându-l „un prieten în Europa... singurul de nădejde pe care îl avem"[9]. Din păcate, aceste sentimente nu s-au dovedit reciproce. Ca urmare a vetourilor repetate ale lui de Gaulle privind apartenența Marii Britanii la Comunitatea Europeană, Heath a conchis că premierul britanic trebuia să fie un „bun european". Considerând că o relație specială cu SUA era un obstacol în calea acestui obiectiv, el s-a străduit să reducă legăturile care fuseseră cultivate de mai bine de o generație – cel puțin în manifestările lor publice. După ce Heath a pierdut alegerile din februarie 1974, guvernul laburist a început să restabilească parteneriatul. Astfel, rămânea de văzut dacă Partidul Conservator, în cazul în care ar fi revenit la putere, avea să reînvie distanțarea lui Heath din ultimii ani sau aveau să revină la rădăcinile istorice atlantiste.

Incertitudinile legate de politica externă britanică din această perioadă au fost agravate de criza internă din SUA – scandalul Watergate – care a dus la demisia lui Nixon. Ulterior, Congresul a impus limite autorității executive, ceea ce, la rândul său, a complicat eforturile de a duce la îndeplinire strategia aliaților privind Războiul

Rece. Conștientizând oportunitatea, sovieticii s-au angajat din nou în acțiuni riscante. În 1975, Moscova a intervenit militar în Angola prin intermediul cubanezilor. Totodată, sovieticii și-au arătat mușchii în Yemenul de Sud și în Afghanistan, fără a genera un răspuns eficient din partea Occidentului.

În 1976, Uniunea Sovietică a început să desfășoare rachete nucleare SS-20 cu rază medie de acțiune în țările din Tratatul de la Varșovia, creând cea mai mare amenințare la adresa doctrinei defensive a NATO din ultima generație. Sistemul de arme echivalent al NATO – alcătuit din rachete cu rază medie de acțiune cu lansare de pe uscat – era încă în curs de dezvoltare. Statele membre europene se străduiau să obțină sprijinul public în favoarea eventualei puneri în practică a acestuia. Prin urmare, Europa își baza în mare măsură doctrina de apărare pe viabilitatea „umbrelei nucleare" americane. Cu alte cuvinte, strategii militari sovietici trebuiau să presupună că factorii de decizie americani vor reacționa în cazul unui conflict militar convențional în teatrul european, bazându-se pe arsenalul intercontinental cu rază lungă al SUA. Faptul că o escaladare de această natură ar fi generat, firesc, represalii nucleare din partea sovieticilor, nu numai asupra Europei, ci și asupra teritoriului american, a pus o presiune mare asupra credibilității strategiei extinse de descurajare – după cum s-a discutat în capitolele despre Adenauer și despre de Gaulle.

Mai mult, la sfârșitul anilor 1970, europenii deveniseră din ce în ce mai atrași de mișcarea antinucleară, liderilor europeni fiindu-le tot mai greu să își bazeze politicile de securitate pe strategia nucleară. Reacția cea mai importantă a fost desfășurarea unor rachete balistice americane cu rază medie de acțiune pe teritoriul european, o grozăvie pentru mișcarea de dezarmare nucleară.[10] Protestatarii se arătau în favoarea încheierii unei înțelegeri cu sovieticii și, fără îndoială, a unui pas

către neutralitate în conflictul dintre Est și Vest ca urmare a acesteia.

Însă în anii 1970, cea mai mare provocare pentru Marea Britanie era economia sa muribundă. Sufocată de productivitatea scăzută și de impozitarea oneroasă, economia britanică rămăsese în urma rivalilor săi pe parcursul anilor 1970. Inflația ridicată din acea perioadă a dus la conflicte între patronat și sindicate; întrucât câștigurile muncitorilor erau erodate de prețurile mai mari, aceștia au făcut presiuni în direcția unor creșteri salariale, intensificând ciclul inflaționist. Tensiunile acestei escaladări a conflictului dintre guvern și Uniunea Națională a Minerilor l-au determinat pe Heath să declare săptămâna de lucru de trei zile începând cu 1 ianuarie 1974. Emisiunile de televiziune se întrerupeau la 22.30; utilizarea electricității în scop comercial era limitată la trei zile pe săptămână pentru a economisi cărbunele cât timp minerii erau în grevă. La începutul lunii martie, a fost ales un nou guvern laburist. Prim-ministrul, Harold Wilson, a fost imediat de acord să majoreze salariile minerilor cu 35 la sută.[11]

Însă criza economică era abia la început. În 1976, Marea Britanie a îndurat umilința de a fi nevoită să se adreseze Fondului Monetar Internațional (FMI) pentru un împrumut de urgență de 3,9 miliarde de dolari (aproape 18 miliarde de dolari în 2020). Prețurile de consum, care crescuseră într-un ritm stabil de 2,5% încă din 1967, s-au mărit cu 24,2% în 1975 – un record în istoria economică modernă a Marii Britanii. În anul următor, economia Marii Britanii părea să se fi stabilizat, dar a fost doar un respiro de scurtă durată – creând o oportunitate istorică pentru noul lider al opoziției, Margaret Thatcher.

La sfârșitul anului 1978, inflația a revenit în forță. În noiembrie, filiala din Marea Britanie a companiei Ford Motor le-a oferit greviștilor o creștere salarială de 17 la sută – în contradicție cu plafonul de 5 la sută pentru creșteri salariale, pe care îl introdusese guvernul laburist

(condus acum de James Callaghan). Astfel, strategia guvernului de a lupta împotriva inflației prin controlarea salariilor și a prețurilor a fost perturbată grav.

În luna ianuarie a anului următor, temperaturile medii s-au situat sub limita înghețului în Marea Britanie, iarna aceea fiind una dintre cele mai reci din secolul XX. Încurajați de creșterea de 17 la sută de la Ford, șoferii de camioane au început brusc o grevă neanunțată pe 3 ianuarie 1979. Nu numai că nu s-au prezentat la muncă, ci și-au folosit vehiculele pentru a bloca drumuri, porturi și rafinării de petrol. Temându-se de penurie, clienții au golit rafturile magazinelor alimentare, premoniția privind penuria îndeplinindu-se, astfel, de la sine.

Situația s-a înrăutățit pe măsură ce grevele s-au extins în sectorul public: serviciile feroviare s-au oprit; autobuzele nu au mai ieșit pe traseu. Piața Leicester, aflată în centrul cartierului teatrelor din Londra, a fost transformată într-o groapă de gunoi improvizată. Apelurile de urgență au rămas fără răspuns și, în mai multe localități, morții au rămas neîngropați.[12]

Aceasta era rezultatul amar al unei generații de lideri britanici care își asumaseră ca sarcină principală gestionarea ordonată a declinului. Pentru a ieși din această stare jalnică, națiunea avea să opteze curând către un alt tip de lider.

Ascensiunea din Grantham

În 1948, Margaret Roberts, proaspăt absolventă de la Oxford cu o diplomă în chimie, a candidat pentru un post de cercetare la Imperial Chemical Industries (ICI). A fost respinsă. În evaluarea internă a candidaturii sale se spunea: „Această femeie este căpoasă, îndârjită și periculos de arogantă“[13]. Trei decenii mai târziu, bănuind tocmai aceste calități, poporul Marii Britanii a fost convins să o aleagă pe „această femeie“ pentru a gestiona provocările cu care se confrunta națiunea.

Născută în 1925 în orașul comercial Grantham, Margaret Roberts a crescut într-o familie metodistă, strictă, care prețuia munca asiduă, integritatea și învățăturile biblice. Duminicile erau dedicate în întregime bisericii. Margaret și sora ei mai mare, Muriel, participau la slujbe și la școala de duminică dimineața, revenind adesea la biserică pentru o nouă rundă de cursuri și rugăciuni după-amiaza și seara devreme. Tatăl lor, Alfred Roberts, era predicator metodist laic. Casa familiei Roberts era modestă, constând din câteva camere deasupra băcăniei lui Alfred și neavând apă caldă sau o baie interioară.

Cu puțin înainte de a împlini unsprezece ani, Margaret s-a înscris ca bursieră la Școala pentru fete din Kesteven și Grantham, un gimnaziu select, unde a excelat la învățătură. Mulți ani mai târziu, când i s-a acordat un titlu nobiliar, ea a ales să se numească „Baroana Thatcher de Kesteven", nu „de Grantham", pentru a-i duce omagiu școlii care o modelase. În acești ani de formare – în aprilie 1939, mai exact – familia Roberts a găzduit o fată evreică de șaptesprezece ani din Viena, pe nume Edith Mühlbauer, prietenă prin corespondență cu Muriel. La scurt timp după ocuparea Austriei de către naziști, părinții lui Edith i-au scris lui Alfred Roberts pentru a-l întreba dacă putea aranja ca fiica lor să obțină o viză, iar aceasta a ajuns să locuiască cu familia Roberts pentru scurt timp, după care s-a mutat într-o gospodărie mai confortabilă din Grantham. Ulterior, părinții lui Edith au putut să fugă din Austria, stabilindu-se în cele din urmă în Brazilia. Aceasta și alte amintiri timpurii – cum ar fi obiceiul săptămânal al mamei lui Margaret de a coace pâini pentru a le oferi discret familiilor nevoiașe – au întărit relevanța durabilă în educația sa a poruncii biblice de a-ți „iubi aproapele ca pe tine însuți"[14].

După performanțele școlare solide din liceu, Margaret Roberts a fost admisă la Universitatea Oxford, unde a devenit președinta Asociației Conservatoare a Universității Oxford. După o scurtă perioadă în care a

fost cercetător în chimie, ea a trecut examenul de barou și a devenit avocat. Cu toate acestea, chiar dacă viața a dus-o departe de casa părinților ei din Grantham, ea a purtat întotdeauna cu sine valorile inculcate de familia și de credința sa: disciplină, cumpătare, compasiune și sprijin practic.

În Marea Britanie, în 1950, terenul politic nu era deloc primitor pentru femei. Grație perseverenței, hotărârii și unei doze sănătoase de farmec, doamna Thatcher (așa cum s-a numit după căsătoria din 1951 cu Denis Thatcher, un om de afaceri care a sprijinit-o de-a lungul vieții) și-a asigurat nominalizarea pentru un fotoliu de parlamentar conservator și, în 1959, a fost aleasă în parlament, reprezentând o circumscripție din nordul Londrei.

În 1960, la vârsta de treizeci și patru de ani, ea a ținut primul său discurs în fața Camerei Comunelor. Scopul discursului a fost dublu: în primul rând, să pledeze pentru legislația pe care o sprijinea și, în al doilea rând, să se prezinte colegilor și țării. Și-a atins rapid al doilea obiectiv, omițând orice introducere sau înfloriturі preliminare. „Acesta este primul meu discurs", a spus ea, „dar știu că circumscripția electorală din Finchley, pe care am onoarea să o reprezint, nu și-ar dori altceva decât să trec direct la subiect și să abordez chestiunea în fața Camerei."[15]

Vorbind fără notițe, ea a explicat ceea ce considera a fi o problemă constituțională gravă. La acea vreme, exista obiceiul ca alegii locali să folosească manevre procedurale pentru a bloca participarea publicului la ședințele consiliilor locale. Atunci, ca și acum, consiliile locale răspundeau de supravegherea școlilor, bibliotecilor, locuințelor publice și colectării deșeurilor – serviciile publice esențiale ale vieții de zi cu zi. Fără acces direct, a remarcat Thatcher, publicul trebuia să se bazeze doar pe presă pentru a se informa, dar și participarea presei era interzisă. În opinia ei, accesul publicului era o chestiune ce ținea de principii de bază:

> În Anglia și în Țara Galilor, autoritățile locale cheltuiesc 1 400 de milioane de lire sterline pe an, iar în Scoția puțin peste 200 de milioane de lire sterline pe an. Aceste sume nu sunt nesemnificative, chiar și pentru bugetele naționale [...] scopul principal al accesului presei este acela de a ști cum sunt cheltuiți acești bani. În al doilea rând, citez din Raportul Comisiei Franks: „Mediatizarea reprezintă cel mai important și mai eficient control împotriva oricărei acțiuni arbitrare"[16].

Proiectul de lege a fost adoptat și este în continuare în vigoare. Ea avea să reia subiectul gestiunii fiscale de-a lungul carierei sale în serviciul public.

Astfel a început ascensiunea lui Thatcher în parlament; competența și devotamentul său au lăsat o amprentă clară la fiecare treaptă. Totodată, ea și-a clădit o poziție la dreapta spectrului politic, care era adesea în contradicție cu linia moderată a conducerii conservatoare. Deși abia mai târziu avea să se descrie drept „politician de convingere", maniera ei neobișnuit de directă era evidentă. După cum a spus cu privire la relația dintre alegători și politicieni în 1968:

> Dacă îl suspectează pe politician că face promisiuni doar pentru a-i obține votul, alegătorul îl disprețuiește; dar dacă promisiunile nu sunt clare, e posibil ca alegătorul să-l respingă. *Cred că partidele și alegerile sunt mai mult decât liste rivale de promisiuni diverse – într-adevăr, dacă acestea nu ar exista, democrația nu prea ar merita păstrată* [subliniere în original].[17]

În 1970, odată cu revenirea Partidului Conservator la putere sub conducerea lui Heath, Thatcher a devenit pentru prima dată membru al cabinetului, în calitate de ministru pentru educație și știință. A atras imediat controverse, în parte din pricina intensității ritmului său. În încercarea de a redirecționa fonduri către investiții mai promițătoare în domeniul educației, ea a redus bugetele umflate – inclusiv în cazul de notorietate al programului

prin care copiii din școala primară primeau lapte gratuit, ceea ce i-a atras porecla „Hoața de lapte". Totodată, a zădărnicit tentativa laburiștilor de a impune închiderea școlilor gimnaziale și a contribuit la adoptarea legislației privind piața liberă pentru a face cercetarea științifică mai competitivă.

Cu toate acestea, dorința lui Heath de a face apel la consensul etatist a dezamăgit-o pe Thatcher. Convinsă că situația economică nu era sustenabilă, ea a apelat la prietenii de la Institutul de Afaceri Economice, un grup de reflecție privind piața liberă, care i-au prezentat contribuțiile lui Frédéric Bastiat, F.A. Hayek și Milton Friedman. O astfel de autoeducație în domeniul economiei era o performanță intelectuală impresionantă pentru orice persoană – cu atât mai mult pentru un politician consacrat, de vârstă mijlocie. Pe de altă parte, și în privința politicii externe, instinctele lui Thatcher erau contrare strategiei lui Heath de prioritizare a Europei în defavoarea unei relații strânse cu Statele Unite.[59] Conștientizând diferențele fundamentale dintre ei, ea a așteptat până când Heath a pierdut alegerile generale din octombrie 1974, apoi a candidat împotriva lui la șefia partidului.

Decizia lui Thatcher de a candida, dat fiind că se anticipa că va pierde aproape sigur, a fost o demonstrație notabilă de curaj și de convingere. Conservatorii, dominați multă vreme de bărbați patricieni, s-au surprins nu numai pe ei înșiși, ci au surprind și o mare parte a lumii occidentale, alegând-o lider în februarie 1975. Partidul lui Winston Churchill, Anthony Eden și Harold Macmillan era acum condus de fiica unui băcan.

În ciuda valorii de noutate a alegerii lui Thatcher, cei mai mulți se așteptau ca mandatul ei să se dovedească scurt. În calitate de consilier pe probleme de securitate națională al președintelui Gerald Ford, nu am fost deloc imun la această părere larg răspândită. În mai 1975, am evidențiat realizările ginerelui lui Winston Churchill, Christopher Soames, despre care credeam că va deveni

„un mare lider conservator“ în viitor. Pronosticul meu referitor la liderul actual nu a fost pozitiv: „Nu cred că Margaret Thatcher se va menține“[18].

Cu toate că nu am fost deloc perspicace când i-am evaluat perspectivele, felul în care i-am judecat caracterul s-a dovedit mai durabil. Am cunoscut-o pentru prima dată pe Thatcher în 1973, pe când era ministru al educației. Întâlnirea a avut loc la îndemnul viitoarei mele soții, Nancy Maginnes, care se consultase cu Thatcher cu privire la un studiu educațional pe care îl realiza pentru guvernatorul statului New York, Nelson Rockefeller. Impresionată, Nancy mi-a sugerat să încerc să am o întrevedere cu ea.

Solicitarea mea a întâmpinat o rezistență considerabilă din partea lui Heath, aflat atunci la apogeul efortului său de a îndepărta Marea Britanie de Statele Unite. Cu toate acestea, am reușit să organizez o întrevedere prin intermediul unui prieten. Aveam să o revăd pe Thatcher la sfârșitul anului 1973 și în februarie 1975, la câteva zile după ce ea l-a înfrânt pe Heath și și-a asumat conducerea partidului.

De la prima întâlnire, vitalitatea și implicarea lui Thatcher mi-au fixat ferm în minte noțiunea ei de leadership. Aproape toți ceilalți politicieni din epoca respectivă considerau că, pentru a câștiga alegerile, era necesar să aibă o poziție de centru. Thatcher era de altă părere. Această abordare, a afirmat ea, echivala cu o subversiune a democrației. Căutarea poziției de centru era rețeta pentru vacuitate; dimpotrivă, era necesară o confruntare între argumente diferite, creând alegeri reale pentru votanți.

Un alt eveniment care a contribuit la modelarea relației noastre pe cale să se contureze a fost vizita lui Thatcher la Washington în septembrie 1977. Atitudinea președintelui Jimmy Carter față de conservatorii cu „c“ mare sau mic a amintit de cea a lui Nixon față de Partidul Laburist. În consecință, modul în care Carter a tratat-o pe șefa Partidului Conservator a fost corect, dar distant.

Consilierul pe probleme de securitate națională, Zbigniew Brzezinski, l-a sfătuit pe Carter să „invoce un program încărcat" și să refuze întrevederea cu Thatcher; Carter l-a ascultat.[19] Drept urmare, ea a primit mai puțină atenție decât se așteptase, având în vedere propriile-i sentimente calde față de Statele Unite.

Nancy și cu mine am invitat-o pe Thatcher într-o seară la o cină cu personalități importante de la Washington din ambele partide, o ocazie informală care a dat tonul viitoarelor noastre întâlniri. După ce a devenit prim-ministru, Thatcher m-a invitat, în general, la discuții private (la acea vreme nu mai dețineam funcții oficiale) pentru a face schimb de opinii pe teme internaționale – sau pur și simplu pentru a verifica opiniile dominante din Ministerul de Externe britanic. Dacă erau prezente și alte persoane, de obicei era vorba de un consilier apropiat; membrii cabinetului erau rareori invitați la întrevederile noastre. Începând din 1984, o figură-cheie la acele întâlniri a fost consilierul pe probleme de politică externă al lui Thatcher, Charles Powell, unul dintre funcționarii publici cărora li se datora eminența Marii Britanii.[20] Foarte inteligent, modest și de un patriotism discret, Powell fusese transferat de la Ministerul de Externe, după o carieră diplomatică distinsă, care îl purtase la Helsinki, Washington, Bonn și Bruxelles. El i-a devenit prieten statornic lui Thatcher, susținând-o în perioada dificilă în care a fost nevoită să se retragă.

La scurt timp după ce Thatcher a devenit lider al Partidului Conservator, ea mi-a prezentat viziunea sa cu prilejul unui mic dejun tradițional englezesc la Claridge's. Coerentă și atentă, ea a subliniat clar că singura sa ambiție era să transforme țara. Își propunea să facă acest lucru nu urmărind o cale de mijloc vagă, ci elaborând un program care să-i facă pe cei moderați să vadă lucrurile așa cum le vedea ea. Retorica și politicile sale aveau să creeze un contrast real cu gândirea convențională care, în opinia ei, condamnase Marea Britanie la stagnare. Apoi, după câștigarea următoarelor alegeri, avea să întreprindă

reforme fundamentale, pentru a depăși gândirea convențională, doctrina complezenței și pasivitatea dominantă în raport cu ravagiile inflației, puterea sindicatelor sau ineficiența întreprinderilor de stat.

Pentru Thatcher, nu existau aspecte mai presus de orice critică și cu atât mai puțin obstacole de netrecut. Fiecare politică trebuia analizată. Nu era suficient, a susținut ea, ca membrii Partidului Conservator să atenueze efectele socialismului; era necesar să inverseze politicile de stat înainte ca economia Marii Britanii să se prăbușească într-o manieră catastrofală. Pe tărâmul afacerilor externe, a fost dezarmant de sinceră cu privire la lipsa ei de experiență, mărturisind că încă nu și-a formulat idei detaliate. Dar a subliniat că ea crede cu pasiune în „relația specială" cu Statele Unite.

Exprimându-și punctele de vedere cât mai clar și mai convingător posibil, ea și-a propus să schimbe centrul de greutate politic în direcția ei. Și avea încredere că poporul britanic va recunoaște diferența dintre principiile solide și moșturile trecătoare. După cum a declarat într-un interviu din 1983: „Nu ar fi existat mari profeți, mari filosofi în viață, nici lucruri mărețe de urmat, dacă cei care își făceau cunoscute părerile ar fi ieșit și ar fi spus «Fraților, urmați-mă, cred în consens»"[21].

Întâlnirile noastre au continuat mult timp după ce Thatcher nu a mai fost la putere și pe tot parcursul vieții sale. Descriu relația noastră în acest fel pentru a sublinia un lucru: spre deosebire de președintele Statelor Unite, premierul britanic nu are capacitatea de a trece peste voința cabinetului și de a se menține în continuare la putere. Thatcher era conștientă de aceste limite. Pentru a o ajuta să compenseze, ea avea să apeleze discret la prieteni din Marea Britanie și din întreaga lume pentru a discuta despre viziunea și opțiunile sale.

Un cadru pentru leadership

Cu timpul, opiniile lui Thatcher în materie de politică externă aveau să devină mai clare, în mare măsură datorită extraordinarei sale sârguințe privind studiul – inclusiv citirea și adnotarea rapoartelor de informare până târziu în noapte – și practicii sale de a convoca colocvii de weekend cu privire la tendințele pe termen lung, la care participau profesori universitari și alți intelectuali. Unele dintre convingerile sale strategice, cum ar fi suveranitatea inviolabilă a statului-națiune, au fost evidente de la primele noastre întâlniri. Susținătoare implacabilă a autodeterminării, Thatcher credea în dreptul cetățenilor de a-și alege propria formă de guvernare și în responsabilitatea statelor de a exercita suveranitatea în nume propriu.

Pentru Thatcher, suveranitatea britanică era indisolubil legată de istoria unică a țării, de integritatea geografică și de independența protejată cu dârzenie. Deși rareori vorbea în termeni abstracți, în practică ea era de acord cu noțiunea mai largă, subliniată în Pacea din Westfalia din 1648, că suveranitatea națiunilor individuale era esențială pentru stabilitatea dintre ele. Ea credea în dreptul fiecărei țări de a-și susține propria guvernare bazată pe lege și de a acționa în conformitate cu interesele sale, fără interferențe nelegitime. „Deși cred cu fermitate în dreptul internațional", a remarcat ea în memoriile sale, „nu mi-a plăcut să fac apel la ONU fără rost, deoarece acest lucru sugera că statele suverane nu aveau autoritatea morală de a acționa în nume propriu."[22]

Logica acestor convingeri a determinat-o pe Thatcher să creadă fără ocolișuri în apărarea națională puternică. Pentru ea, strategia de descurajare credibilă era singura garanție reală a păcii și a păstrării suveranității în sens westfalian. În practică, acest lucru presupunea necesitarea restabilirii capacităților militare occidentale înainte de a putea fi purtate negocieri productive cu Uniunea Sovietică.

Totodată, Thatcher a fost motivată de o convingere anticomunistă fermă – alimentată, parțial, de credința sa

că expansionismul sovietic reprezenta o amenințare existențială pentru Occident. Nu a ezitat să-și exprime convingerea că supunerea individului de către comunism este intrinsec imorală. Promovând activ democrația liberală de-a lungul carierei sale ca inerent superioară moral, ea s-a afirmat ca apărătoare a libertății.

Idealismul lui Thatcher a cunoscut limite importante – în special existența unei Uniuni Sovietice înarmate nuclear. Marea Britanie avea acum mult mai puține capacități de a acționa unilateral în lume decât înainte de al Doilea Război Mondial; suveranitatea națională putea fi apărată doar printr-un parteneriat strâns cu America. Noțiunea lui Churchill despre o relație specială cu Statele Unite includea un element substanțial de realism: Marea Britanie își putea spori influența prin orientarea politicilor sale mai aproape de cele ale Statelor Unite. O astfel de relație nu specifica o structură formală, dar includea modele de conduită. SUA și Marea Britanie au dezvoltat o cooperare strânsă în domeniul informațiilor în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și au continuat-o în timpul Războiului Rece, când au invitat Australia, Canada și Noua Zeelandă, constituind alianța în materie de informații Five Eyes. În privat, atât liderii SUA, cât și cei ai Marii Britanii se angajau în consultări intense înainte de a lua decizii importante; în public, ei omagiau prietenia istorică. Diplomații britanici au devenit excepțional de pricepuți în a se insera în procesul decizional din SUA – chiar făcându-i pe decidenții americani să se simtă vinovați dacă nu țineau cont de preceptele britanice.

Nici un prim-ministru britanic nu a făcut dovada unui atașament mai profund față de această orientare transatlantică decât Margaret Thatcher. Ca lider al opoziției, ea își stabilise misiunea de a reconstrui relația cu Statele Unite după dezamăgirile din anii în care Heath fusese la conducere. Ea considera că leadershipul SUA era indispensabil pentru bunăstarea Marii Britanii și a lumii deopotrivă. După cum mi-a spus la un moment dat,

„Orice a slăbit Statele Unite a slăbit lumea liberă“[23]. Dincolo de această judecată practică, ea era o admiratoare autentică a Statelor Unite. Credea că SUA și Marea Britanie, care moșteniseră multe valori comune și aveau o istorie comună, trebuie să se angajeze într-un proiect comun de revigorare a Alianței Occidentale. Sub conducerea ei, Marea Britanie s-a transformat din beneficiar în partener în acea inițiativă comună.

Deși guvernarea lui Thatcher s-a bazat pe principii, ea nu a permis niciodată ca deciziile să-i fie copleșite de abstracții. Puterea ei rezida în voința sa neîmblânzită, care avea succes datorită unei ample rezerve de farmec. O parte din geniul ei ca lider consta în capacitatea de a se adapta dictatelor realității, fără a renunța la viziunea ei mai largă. Hotărâtă să schimbe lucrurile, ea a acceptat rezultate care, în sine, erau doar etape ale unui proces mai lung. După cum a remarcat Charles Powell, „La fel ca un ofițer de marină cu simț pragmatic, ea știa când să creeze o diversiune și să se retragă pentru a evita înfrângerile tactice, dar și-a menținut întotdeauna obiectivul final și a luptat pentru a-l atinge“[24]. În opinia ei, acțiunea imperfectă era întotdeauna de preferat inacțiunii.

Promotoare a reformelor economice

În alte țări, Thatcher este recunoscută ca o prezență dominantă pe scena internațională, dar britanicii au ales-o în primul rând pentru reforme pe plan intern. Victoria ei nu a fost prestabilită: în toamna lui 1978, evenimentele dramatice care aveau să ducă la declinul guvernului laburist nu erau previzibile. Cu toate acestea, pentru că studiase singură principiile economice, Thatcher era pregătită din punct de vedere intelectual să exploateze oportunitățile politice atunci când apăreau. Ea a înțeles cauza problemelor Marii Britanii și avea să propună soluții convingătoare, care s-au bucurat de sprijin la alegerile generale din mai 1979.

Judecat în conformitate cu standardele exigente ale teoriei lui Hayek, poate că programul economic al lui Thatcher a fost lent și incomplet. Totuși, privită în contextul politicii electorale, abordarea ei a fost decisivă, neobișnuit de deschisă la experimente și, în cele din urmă, istorică. Hotărât să contracareze inflația, noul guvern al lui Thatcher a ridicat ratele dobânzilor la nivelul de 17%, care provoacă recesiune – până în prezent, un maxim istoric.

Și recesiunea a venit. În 1980, produsul intern brut s-a contractat cu doi la sută. Sute de mii de muncitori fără locuri de muncă au primit indemnizații de șomaj. Cu toate acestea, pe măsură ce publicul și membrii Partidului Conservator – și chiar ai cabinetului său – au devenit din ce în ce mai sceptici față de reformele sale, Thatcher și-a menținut hotărârea de fier. Inițial, ea nu a fost la fel de consecventă în privat ca în aparițiile publice, dar, treptat, hotărârea ei politică a început să câștige teren. A susținut propunerile de reformă ale ministrului de finanțe, Geoffrey Howe, frustrându-i pe politicienii adepți ai consensului, precum ministrul muncii, Jim Prior. În ciuda presiunii publice intense de a schimba direcția, ea a declarat la conferința anuală a Partidului Conservator din octombrie 1980: „Doamna nu se răzgândește". Evocând gândirea lui Hayek despre acest subiect – dar infuzând-o cu o viziune mai clară, în egală măsură morală și patriotică –, Thatcher a considerat inflația o amenințare la adresa interesului național: „Inflația distruge națiunile și societățile la fel de sigur ca armatele invadatoare", le-a spus ea conservatorilor. „Inflația este părintele șomajului. Este tâlharul nevăzut al celor care au economisit."[25]

Thatcher nu și-a inversat politica monetară nici când rezultatele preliminare au fost nepopulare. Perseverența ei a fost remarcabilă cu atât mai cu cât, spre deosebire de Statele Unite, unde ratele dobânzilor sunt stabilite de o bancă centrală independentă, în Marea Britanie responsabilitatea finală de a stabili ratele dobânzilor îi

revenea Trezoreriei (până în 1997), deci decizia îi aparținea direct prim-ministrului.[60]

Până în 1982, economia britanică începuse să înregistreze creșteri. Dar șomajul a continuat să se accentueze și în 1984, anul în care Thatcher s-a confruntat cu o altă criză internă care i-a pus la încercare toate abilitățile politice, puterea de anticipare și sângele-rece de care dispunea.

În martie 1984, Arthur Scargill, liderul Uniunii Naționale a Minerilor (NUM), a declarat o grevă împotriva National Coal Board (Consiliul Național al Cărbunelui), corporația statutară însărcinată cu gestionarea minelor deținute de stat din Marea Britanie. Cât Thatcher a fost prim-ministru, Consiliul închisese minele cele mai puțin productive. Deși Scargill nu a solicitat niciodată un vot de susținere din partea membrilor de sindicat, greva a continuat timp de un an. În acest răstimp, peste o mie de ofițeri de poliție au fost răniți în timpul confruntărilor violente cu „pichetele zburătoare" ale minerilor greviști, proteste mobile, menite să-i împiedice pe minerii care nu participau la grevă să meargă la muncă.

Deși simpatia pentru mineri era larg răspândită în rândul publicului, la fel era și dezaprobarea față de violența greviștilor și de faptul că Scargill nu solicitase un vot înainte de a începe greva. Hotărâtă să nu cadă în capcană așa cum pățise Heath cu un deceniu mai înainte, Thatcher a inițiat o politică de stocare a cărbunelui, care i-a permis să-și mențină deciziile. Drept urmare, rețeaua de electricitate a Marii Britanii nu s-a confruntat cu întreruperile de curent suferite în timpul grevelor precedente ale minerilor. Odată cu trecerea lunilor, minerii au început încet-încet să se întoarcă la muncă.

La un moment dat în timpul grevei, am luat micul dejun cu fostul prim-ministru Harold Macmillan, un conservator tradițional și descendent al unei familii care deținea o editură. Macmillan mi-a spus că a aprobat curajul lui Thatcher în timpul grevei minerilor, adăugând

că nu avea o altă opțiune. Cu toate acestea, „nu aș fi fost niciodată în stare să fac acest lucru", a recunoscut el, explicând că, pe când era tânăr ofițer în Primul Război Mondial, el i-a trimis pe „părinții și bunicii [minerilor] la atac" în tranșeele din Franța.[26] Nu l-ar fi lăsat inima să poarte bătălia rezistenței umane pe care o ducea acum Thatcher.

În martie 1985, după 26 de milioane de zile de muncă pierdute, greva s-a încheiat. În *Manualul omului de stat* de Samuel Taylor Coleridge, o „predică laică" pentru cei care fac din politică vocația lor, poetul romantic observă că „Nu este o slăbiciune neobișnuită în rândul celor care au onoarea să-i cunoască pe oamenii de seamă să atribuie evenimentele naționale unor anumite persoane... mai degrabă decât adevăratei cauze proxime, starea de spirit predominantă a opiniei publice"[27]. Totuși, de cele mai multe ori, Thatcher a fost dispusă să provoace opinia publică pentru a modela evenimentele și, în cele din urmă, a-și atrage publicul de partea ei.

Reformele lui Thatcher au schimbat Marea Britanie irevocabil. În timpul mandatului său de premier, conservatorii au pus capăt controalelor privind schimburile valutare, au eliminat comisioanele fixe de tranzacționare și au deschis bursa de valori din Marea Britanie pentru dealerii străini în așa-numitul „Big Bang" – care, până la sfârșitul anilor 1980, a transformat Marea Britanie într-un centru financiar internațional. Politicile conservatoare au restrâns și cheltuielile publice, deși nu au reușit să le reducă de-a dreptul. Impozitele pe venit și pe investiții au scăzut, iar impozitul pe consum a crescut. British Telecom, British Airways, British Steel și British Gas au fost toate privatizate. Numărul britanicilor deținători de acțiuni a sporit de aproape patru ori.[28]

Thatcher a dat dovadă de aceeași hotărâre când a aplicat logica privatizării în cazul locuințelor publice. Ea a inițiat un program ce viza „dreptul de cumpărare", prin care peste un milion de chiriași care ocupau locuințe publice au devenit proprietari de case în condiții

favorabile. Transpunând sloganurile sale despre „democrația proprietății" în politici operaționale, ea a ajutat oamenii din clasa muncitoare să acumuleze avuție. Mulți dintre noii proprietari au votat cu Partidul Conservator, dovedind maxima sa potrivit căreia o politică bună poate clădi noi circumscripții politice. Când criticii au acuzat-o că predică valori victoriene, Thatcher a întors acuzația împotriva lor:

> Winston [Churchill] a spus-o cel mai bine. Vreți o scară, pe care, oricine, indiferent de unde vine, să poată urca, dar [și] o plasă de siguranță fundamentală, sub care nimeni nu poate cădea. Acesta este caracterul britanic…
>
> Compasiunea nu depinde de faptul că te ridici și ții un discurs în piață despre ce ar trebui să facă guvernele. Depinde de modul în care ești pregătit să-ți duci propria viață și de cât de mult ești pregătit să le oferi altora din ceea ce ai.[29]

Thatcher și-a respectat principiile declarate. Susținătoare a piețelor libere, era mândră și de faptul că guvernul ei îmbunătățise calitatea serviciilor sociale. Acest lucru a fost deosebit de clar în felul în care a abordat Serviciul Național de Sănătate (NHS), bijuteria coroanei din pachetul de reforme postbelice laburiste inițiate de prim-ministrul Clement Attlee. În ciuda puternicei sale preferințe pentru soluții bazate pe piață, Thatcher nu s-a gândit niciodată serios la privatizarea NHS. În schimb, pe măsură ce a redus cheltuielile în altă parte, *a crescut* finanțarea pentru NHS. Nu a ezitat să sublinieze că acest lucru a fost facilitat de bogăția creată prin deblocarea inițiativelor private:

> Serviciul Național de Sănătate este în siguranță cu noi… această performanță în ce privește serviciile sociale nu ar fi putut fi realizată fără o industrie eficientă și competitivă, care să creeze bogăția de care avem nevoie. Eficiența nu este inamicul compasiunii, ci aliatul acesteia.[30]

Thatcher preluase mandatul după ani de declin național vizibil. Inflația se cifra la 18% în 1980, dar până în 1990, când ea a renunțat la funcția de premier, rata inflației fusese redusă la 8%. Din 1993 până în 2020, aceasta a rămas în mare parte aproape de 2%. Totodată, șomajul a fost redus de la nivelul maxim de aproape 12% în 1984 la 7% până în 1990, în timp ce, în aceeași perioadă, veniturile crescuseră cu peste două ori, de la 7 805 dolari pe cap de locuitor la 19 095 de dolari (cifrele sunt în dolari, la nivelul anului 2020). În 1983, aproape 100 000 de muncitori au părăsit Marea Britanie, dar în 1990 soseau anual mai mult de 200 000.[31] Numărul zilelor de muncă pierdute din cauza conflictelor de muncă a scăzut de la 29,5 milioane în 1979 la 1,9 milioane în 1990.[32] Nu numai că Marea Britanie funcționa din nou, dar schimbarea economică pusă în practică de Thatcher și de consilierii săi capabili a restabilit poziția Marii Britanii în lume.

Succesul reformelor economice i-a oferit lui Thatcher niște atuuri politice puternice, generând mai multe resurse și flexibilitate pentru a atinge obiectivele de politică externă și a crește cheltuielile pentru apărare. Pe măsură ce economia s-a îmbunătățit, ea a condus Partidul Conservator spre trei victorii electorale consecutive. Pe de altă parte, Thatcher nu a reușit niciodată să obțină un consens larg în favoarea reformelor sale economice, chiar și după ce acestea au început să dea rezultate. A fost admirată de mulți, iubită de unii, dar dezaprobată de o mare parte a clasei muncitoare și a intelectualilor de stânga pentru suferințele din perioada de reformă. În 1988, percepția că Thatcher era o persoană fără inimă a fost reînviată de faptul că ea a susținut „taxa comunitară" (o taxă unică impusă pentru finanțarea administrației locale), care a stârnit proteste ample și a contribuit la declinul său politic.

În schimb, Thatcher a avut un impact durabil asupra opiniilor economice ale alegătorilor din clasa mijlocie și ale elitelor politice. În 1997, când a fost ales guvernul

„laburist nou“ al lui Tony Blair – la șapte ani după ce Thatcher părăsise funcția –, i-am scris o scrisoare prin care o felicitam că a pus bazele acestei importante distanțări de stânga:

> Nu m-am gândit niciodată că o să vă felicit pentru victoria Partidului Laburist în alegerile din Marea Britanie, dar nu-mi pot imagina nimic care să confirme revoluția dumneavoastră mai mult decât programul lui Blair. Mi se pare mult mai spre dreapta decât cel al guvernului conservator care l-a precedat pe al dumneavoastră.[33]

Deși Thatcher suferea în continuare din cauza împrejurărilor în care a fost forțată să plece din funcție, cu această ocazie a reușit să se bucure. „Cred că analiza dumneavoastră este cea corectă“, a răspuns ea, „dar eligibilitatea adversarului politic și apoi alegerea acestuia nu au fost tocmai strategia pe care am avut-o în vedere!“[34]

La două săptămâni după ce Blair a preluat mandatul – și spre consternarea susținătorilor săi de stânga –, el a invitat-o pe Thatcher la un ceai la reședința din Downing Street.[35] Aparent, scopul întâlnirii a fost să-i ceară sfatul cu privire la un viitor summit european, dar a existat clar și un element de admirație personală.[36] Totodată, zece ani mai târziu, succesorul lui Blair, Gordon Brown, a ținut să-i adreseze o invitație similară în primele trei luni după ce a devenit prim-ministru. Cu acea ocazie, Thatcher a fost văzută părăsind reședința premierului cu un buchet de flori în mână.[37] Era dovada că ea și-a îndeplinit obiectivul pe care și-l propusese în nefericiții ani 1970: crearea unui nou centru.

În apărarea suveranității: conflictul din Insulele Falkland

Thatcher a considerat că este de datoria ei să apere interesele britanice în lume, oricât de aproape sau de departe, și să protejeze capacitatea Marii Britanii de a

menține Alianța Atlantică. Ea a exprimat elocvent punctul de vedere al Marii Britanii cu privire la aceste subiecte, urmărind neobosită oportunități pentru afacerile britanice în străinătate și dând dovadă de fermitate în apărarea supușilor britanici. În aprilie 1982, dorința sa de a acționa pe baza acestor convingeri a fost pusă la încercare când Argentina a invadat Insulele Falkland, un teritoriu britanic din 1833. Ca noțiunea de suveranitate – adică autoritatea supremă într-un teritoriu definit – să-și păstreze sensul, ea a trebuit să acționeze. După cum avea să scrie mai târziu, atacul din partea Argentinei a implicat o „criză a onoarei pentru Marea Britanie“[38].

Dar în cadrul ONU, ale cărei documente fondatoare consfințiseră egalitatea suverană a statelor în sens westfalian, acțiunile lui Thatcher în apărarea suveranității au fost, totuși, contestate. În viziunea multor membri noi ai ONU, care își obținuseră independența luptând împotriva colonialismului, preluarea Insulelor Falkland de către Argentina părea doar un episod de decolonizare mult așteptat. Astfel, chiar și mulți membri ai sistemului westfalian au ezitat să susțină punctul de vedere al lui Thatcher privind situația unor insule slab populate din Atlanticul de Sud. În plus, în ciuda respectului deosebit al lui Ronald Reagan pentru Thatcher și a relației de lungă durată cu Marea Britanie, administrația americană s-a arătat ambivalentă, iar sprijinul în rândul țărilor NATO a fost relativ. În schimb, președintele Franței, François Mitterrand, a înțeles validitatea poziției lui Thatcher și a asigurat-o: „Trebuie să fiți conștientă că și alții vă împărtășesc opoziția față de acest tip de agresiune“[39].

Atitudinea lui Thatcher în timpul crizei din Insulele Falkland a fost descrisă de critici drept inflexibilă, surdă la orice efort în direcția unui compromis și sângeroasă, dată fiind hotărârea cu care și-a pus în practică voința. De fapt, comportamentul lui Thatcher în timpul acestui conflict s-a bazat pe hotărârea ei fermă de a nu renunța la

principii, dar a reflectat și o înțelegere perspicace a momentului în care realitatea obiectivă a necesitat o doză de flexibilitate diplomatică – în special în relațiile cu Washingtonul.

Insulele Falkland se află la aproximativ 480 de kilometri de zona continentală argentiniană. Importanța strategică a acestora rezidă în proximitatea față de Capul Horn, extremitatea sudică a continentului american și, alături de strâmtoarea Magelan, un coridor istoric între Atlantic și Pacific. În secolul al XVIII-lea, controlul insulelor a fost subiect de dispută între Franța, Marea Britanie și Spania; colonia a trecut frecvent de la o țară la alta, în funcție de rezultatul diferitelor războaie europene. La începutul anilor 1830, insulele erau guvernate de la - Buenos Aires, capitala statului Argentina, care tocmai devenise independent. Marea Britanie le-a ocupat în ianuarie 1833, rămânând ulterior în posesia acestora fără întrerupere. Prin urmare, la începutul anilor 1980, locuitorii Insulelor Falkland erau supușii Coroanei britanice în conformitate cu dreptul internațional de aproape 150 de ani, chiar dacă Argentina și-a continuat revendicările referitoare la suveranitate.

Generalul Leopoldo Galtieri, devenit președinte al Argentinei în decembrie 1981 printr-o lovitură de stat militară, pe fondul haosului economic și al violențelor intense care amenințau să se transforme în război civil, a hotărât să-și sporească sprijinul public, legitimând sumar revendicarea de lungă durată a țării privind Insulele Falkland. Pe 2 aprilie 1982, Argentina a invadat insulele și le-a cucerit rapid, dat fiind că erau slab apărate.

Vestea invaziei a șocat guvernul britanic. „Nu-mi venea să cred", a scris mai târziu Thatcher, insistând: „Erau cetățenii noștri, insulele noastre".[40] Dar instinctul ei de a acționa nu prea s-a bucurat de susținere în rândul consilierilor săi. Ministerul de Externe nu a identificat nici o soluție diplomatică, iar ministrul apărării, John Nott, a fost de părere că nu era posibilă nici o acțiune

militară pentru recucerirea insulelor, aflate la peste 11 200 de kilometri distanță.

Rolul suprem al liderilor este acela de a-și inspira colaboratorii să vadă dincolo de ceea ce ei consideră posibil. Mizând pe încrederea sa interioară deosebită, Thatcher și-a împins guvernul să treacă la acțiune. „Va trebui să le recucerești", i-a spus ea lui Nott. Când acesta a insistat că nu se poate, ea a repetat pur și simplu: „Va trebui să o faci"[41].

Refuzul lui Thatcher de a accepta un răspuns negativ s-a dovedit justificat atunci când șeful Marinei Regale Britanice, Sir Henry Leach, a găsit o cale. El a sfătuit-o să alcătuiască o forță operativă navală capabilă să rezolve lucrurile, deși cu riscuri substanțiale. Thatcher l-a instruit să întreprindă pregătirile necesare. Deși nu o obliga în nici un fel să recurgă la o soluție militară, această decizie menținea posibilitatea unei astfel de acțiuni, după ce Thatcher ar fi epuizat opțiunile diplomatice care fuseseră propuse de membrii sceptici ai cabinetului și de aliații săi americani.

După ce a stabilit o strategie, Thatcher a trecut rapid la implementarea acesteia. Și-a anunțat public principiile și a jurat solemn că le va apăra. A doua zi după invazie, într-o sâmbătă, a fost convocată o dezbatere de urgență în Camera Comunelor. Thatcher și-a explicat viziunea în termeni clari: „Pentru prima dată după mulți ani, teritoriul suveran britanic a fost invadat de o putere străină... Trebuie să spun Camerei că Insulele Falkland și dependențele lor rămân teritoriu britanic". Pe scurt, aceasta nu era o chestiune colonială, ci o provocare la adresa respectului de sine și a suveranității naționale a Marii Britanii. Sfidătoare, ea a concluzionat: „Nici o agresiune și nici o invazie nu pot schimba acest fapt simplu. Obiectivul guvernului este să se asigure că insulele sunt eliberate de sub ocupație și revin sub administrarea Marii Britanii cât mai curând posibil"[42].

Thatcher își exprimase fără echivoc hotărârea, anulând posibilitatea propriei retrageri.

Thatcher spera că reacția celui mai puternic și mai important aliat al Marii Britanii, Statele Unite, va fi pozitivă. Poziția Washingtonului s-a dovedit însă mai degrabă contradictorie.

Impulsionată de alegerea președintelui Ronald Reagan în 1980, relația anglo-americană era în stare bună la începutul anului 1982. Reagan și Thatcher s-au întâlnit pentru prima dată în 1975, la scurt timp după ce ea a devenit lider de partid, iar el se pregătea să intre în campanie pentru alegerile prezidențiale republicane din 1976. Întrevederea s-a dovedit un mare succes. Cei doi lideri aspiranți, care avuseseră traiectorii ideologice asemănătoare, și-au dat seama că sunt de acord cu privire la multe chestiuni politice. S-a creat și o legătură la nivel personal. „Să știți că aveți un susținător entuziast aici, în «colonii»", i-a scris Reagan la scurt timp după aceea.[43]

Legăturile transatlantice s-au întărit odată ce Reagan a preluat mandatul. În februarie 1981, Thatcher a devenit primul aliat european care a vizitat Washingtonul în timpul președinției lui Reagan, participând la o elegantă cină oficială la Casa Albă; și, o atenție diplomatică neobișnuită, Thatcher a găzduit în seara următoare o cină în onoarea lui Reagan la ambasada britanică. Rememorând acea seară în jurnalul său, Reagan a notat că a fost „cu adevărat o ocazie caldă și frumoasă", adăugând: „Cred că există o prietenie reală între P.M., familia ei și noi – cu siguranță așa simțim și sunt sigur că ei simt la fel"[44]. La începutul mandatului său, Reagan și-a dovedit susținerea pentru reformele economice ale lui Thatcher și cei doi și-au exprimat poziția comună în vederea adoptării unei abordări mai curajoase a relațiilor Est–Vest.

Dar în ciuda reînvierii unor relații călduroase între Washington și Londra, SUA întrețineau legături importante și cu Argentina. Sub conducerea lui Reagan, relațiile cu junta argentiniană s-au ameliorat, iar Buenos Aires și Washingtonul au depus împreună eforturi clare – și ulterior, secrete – pentru a sprijini forțele de opoziție anticomuniste (Contras) împotriva regimului sandinist

din Nicaragua, susținut de sovietici. Unii lideri americani se temeau că orice manifestare de sprijin pentru Marea Britanie în conflictul din Insulele Falkland va compromite această acțiune comună cu Argentina și va slăbi poziția Americii în țările subdezvoltate din Lumea a Treia. Această imagine a fost complicată și mai mult de avertismentele CIA conform cărora, dacă guvernul Galtieri suferea o înfrângere militară, avea să fie înlocuit probabil cu „un regim militar puternic naționalist, care va stabili legături militare cu URSS“[45].

Confruntându-se cu aceste presiuni antagonice, administrația SUA a urmat o direcție neunitară și, uneori, contradictorie. Sub conducerea lui Caspar Weinberger – un conservator devotat –, Pentagonul i-a furnizat Marii Britanii încă de la începutul conflictului provizii substanțiale de materiale militare de care aceasta avea mare nevoie. O mare parte din acest ajutor a fost furnizat pe ascuns, nu în ultimul rând pentru că Departamentul de Stat, condus de secretarul de stat Alexander Haig, se opunea sprijinului public al SUA pentru Marea Britanie. Căutând să evite ruperea legăturilor cu Argentina, Haig a întreprins un efort de mediere. În ciuda simpatiilor sale britanice, Reagan a acceptat diplomația de mediere a lui Haig între Londra și Buenos Aires.

Când Haig m-a informat despre planurile sale, i-am spus între patru ochi că aveam îndoieli serioase, în ciuda propriilor mele eforturi anterioare privind diplomația de mediere în Orientul Mijlociu. În plus, deplasările avuseseră loc între capitale care se aflau la doar câteva sute de kilometri una de cealaltă; în criza din Atlanticul de Sud, capitalele erau la depărtare de peste 11 000 de kilometri. În Orientul Mijlociu, deciziile nu numai că puteau fi luate peste noapte, permițând ajustări pe fondul unor situații neprevăzute, dar actorii principali de ambele părți se angajaseră să facă progrese. În schimb, Thatcher și junta deopotrivă își menținuseră pozițiile fixe în criza din Insulele Falkland, excluzând compromisul. După toate probabilitățile, Thatcher era de acord cu medierea în

principal pentru a satisface dorințele americanilor și pentru a-i da timp flotei sale să ajungă în apele din largul Insulelor Falkland. Dacă medierea amenința să îi afecteze viziunea privind suveranitatea britanică, ea ar fi respins-o neîndoielnic.

Thatcher se aștepta ca Statele Unite să fie de partea Marii Britanii, fără discuție. Drept urmare, eforturile lui Haig au fost un șoc nedorit. Deși era în continuare convinsă de virtutea poziției sale, potrivit căreia trebuia restabilită suveranitatea britanică în Falkland, ea se vedea obligată acum să ia în considerare niște măsuri de compromis. A fost de acord să asculte propunerile americane privind un rezultat mediat și să nu insiste public că soluția trebuie să fie de natură militară. Dar, în ciuda unor astfel de inițiative diplomatice, trimiterea pe 5 aprilie a forței operative navale britanice a asigurat accentuarea presiunii asupra Argentinei. Conștientă din plin de opinia publică americană – ca să nu mai vorbim de necesitatea de a-și păstra un sprijin amplu și aparența de flexibilitate pe plan intern –, Thatcher a luat în calcul diverse opțiuni în sensul transformării Insulelor Falkland în teritoriu sub tutela ONU.

La sfârșitul lunii aprilie, diplomația de mediere a eșuat din cauza intransigenței Argentinei. Pe măsură ce probabilitatea unui conflict militar a sporit, presiunea de a găsi o soluție negociată s-a intensificat. Într-o vizită la Londra la începutul lunii mai, am conștientizat limitele flexibilității diplomatice a lui Thatcher.

Cu câteva luni înainte de criza din Insulele Falkland, fusesem invitat de ministrul de externe, lordul Carrington, să rostesc un discurs care să marcheze aniversarea a 200 de ani de la înființarea Ministerului de Externe britanic. Însă, la data stabilită, Carrington nu mai era în funcție. Faptul că Ministerul de Externe nu reușise să prevadă sau să prevină invazia din Insulele Falkland a stârnit o mare furie în rândul conservatorilor. Reflectând o tradiție de lungă durată, dar deloc respectată în general, Carrington a ales să își asume

responsabilitatea pentru eșecurile guvernului prin demisie, protejând astfel premierul și cabinetul în ansamblu. Carrington, chintesența onoarei, nu era vinovat personal. Dar, dat fiind felul în care el concepea datoria, demisia era singura soluție adecvată.[61]

De fapt, în anul premergător crizei, Carrington se opusese cu hotărâre deciziei Marii Britanii care, după cum s-a dovedit, facilitase agresiunea din partea Argentinei: retragerea planificată a spărgătorului de gheață HMS *Endurance* din zona Insulelor Falkland, care fusese propusă de Nott, ministrul apărării, ca măsură de reducere a costurilor în scopul economisirii a circa 2,5 milioane de dolari pe an. Carrington a susținut că Argentina va interpreta această decizie „ca o etapă a unei politici deliberate a Marii Britanii privind reducerea sprijinului pentru Insulele Falkland“[46]. Într-o dezbatere din Camera Comunelor cu privire la HMS *Endurance* din 9 februarie 1982, Thatcher și-a exprimat neînțelept sprijinul pentru propunerea lui Nott, în defavoarea opiniei lui Carrington. Dar decizia diminuării forței strategice din Atlanticul de Sud s-a dovedit extrem de costisitoare, deoarece războiul din Insulele Falkland a ajuns să coste peste șapte miliarde de dolari în total. Istoricul Andrew Roberts a notat referitor la această decizie: „Rareori a fost mai clar adevărul că sumele relativ mari cheltuite pentru apărare reprezintă un raport bun calitate–preț, deoarece lupta este întotdeauna mult mai costisitoare decât descurajarea“[47].

Cum Carrington nu mai era în funcție, Bicentenarul Ministerului de Externe a fost găzduit de Francis Pym, noul ministru de externe. Dat fiind că nu mai ocupam nici o funcție publică de cinci ani de zile, am efectuat o vizită privată, dar m-am bucurat, totuși, de o atenție semnificativă din partea oficialilor – am luat prânzul cu Pym și cu alți înalți demnitari, apoi ceaiul cu Thatcher, după-amiaza.

În timpul prânzului, discuția a vizat presupusele compromisuri apărute ca urmare a diplomației de

mediere a lui Haig. Nu exista nici un consens privind detaliile, nici un indiciu privind o direcție alternativă, cu excepția unei forme de compromis. La ceaiul de la reședința premierului din Downing Street, am întrebat-o pe Thatcher spre care dintre noile abordări înclina. „Nu voi accepta nici un compromis!" a tunat ea, „Cum poți spune așa ceva, tu, vechiul meu prieten? Cum poți să spui aceste lucruri?" Era atât de furioasă încât nu m-a lăsat inima să-i explic că ideea nu era a mea, ci a șefului diplomației britanice.

Poziția ei, a explicat Thatcher, era o chestiune de principiu și de strategie. De aici dezamăgirea sa că aliatul ei cel mai apropiat propusese medierea drept răspuns la un atac neprovocat asupra unui teritoriu britanic. În discursul meu din acea seară, intitulat „Reflecții asupra unui parteneriat", am sprijinit poziția lui Thatcher cu privire la criza din Insulele Falkland. Ar fi fost neînțelept ca Statele Unite să abandoneze un aliat apropiat, așa cum a făcut-o în cazul Suez în 1956:

> Poziția strategică sau încrederea în sine a unui aliat apropiat într-o chestiune pe care o consideră de interes vital nu trebuie să fie subminată. Este un principiu cu mare relevanță contemporană. În acest sens, criza din Insulele Falkland va întări în cele din urmă coeziunea statelor occidentale.[48]

Totuși, așa cum se întâmpla din când în când în cazul lui Thatcher, ideile pe care le respinsese la început aveau să fie mai târziu aparent acceptate. Astfel au stat lucrurile și în cazul poziției sale cu privire la Insulele Falkland. Ea a permis ca poziția sa de negociere să evolueze puțin câte puțin, chiar dacă Argentina, din nesăbuință, nu prea dădea semne că va răspunde cu aceeași monedă. Până la trimiterea ofertei finale din partea Marii Britanii, după cum a fost descrisă, prin intermediul secretarului general al ONU, Javier Pérez de Cuéllar, pe data de 17 mai[49], Thatcher fusese de acord să permită ca insulele să intre sub administrarea ONU în schimbul retragerii

Argentinei. Suveranitatea Insulelor Falkland în sine avea să facă obiectul unor negocieri ulterioare. Prin aceste concesii, făcute în mare parte pentru a menține sprijinul american, ea se depărtase considerabil de pretențiile sale inițiale privind restabilirea *status quo ante*.

Era propunerea ei „finală" bazată pe o analiză rece și rațională? Sau a existat un element machiavelic în poziția lui Thatcher? După ce a fost martoră la intransigența Argentinei pe parcursul negocierilor, este posibil ca ea să fi ajuns la concluzia că existau șanse mici ca Galtieri să-i accepte oferta. Totodată, oferta putea fi un plan de rezervă dacă flota care se apropia de Insulele Falkland ar fi suferit pierderi inacceptabile. În condițiile unui rezultat incert și urmărind poziția de superioritate oferită de o soluție intermediată de ONU, ea și-a asumat un risc considerabil.

Dacă autoritățile de la Buenos Aires i-ar fi acceptat propunerea, ea ar fi trebuit să ducă o luptă herculeană pentru a convinge Camera Comunelor să accepte un astfel de acord sau pentru a convinge ONU să renunțe la administrarea Marii Britanii după soluționarea disputei. Dacă acest lucru s-ar fi întâmplat, cred că ea ar fi împins negocierile pe un teren care i-ar fi permis forței operative să-și atingă obiectivul inițial de restabilire a suveranității britanice în insule. Însă, din fericire pentru ea, pariul a dat roade: pe 18 mai, argentinienii au respins categoric oferta Marii Britanii. Trei zile mai târziu, forțele britanice au lansat atacul.

După ce au început luptele, victoria Marii Britanii nu a fost nicidecum un lucru sigur. Cu linii de aprovizionare extraordinar de lungi și resurse limitate în teatrul de operațiuni, forța operativă britanică era destul de vulnerabilă. Mai mult, Argentina achiziționase o serie de rachete Exocet din Franța, care au pus la grea încercare navele britanice. Dacă oricare dintre portavioanele HMS *Hermes* sau HMS *Invincible* ar fi fost scoase din joc, poziția Marii Britanii ar fi devenit precară.

Thatcher era cât se poate de conștientă de aceste pericole și de potențialul cost în vieți omenești. Deși în public afișa o duritate de neclintit, în privat a resimțit intens fiecare pierdere. Biograful ei autorizat consemnează că, după vestea unui atac argentinian, Denis Thatcher și-a găsit soția stând pe marginea patului, plângând: „Oh, nu, oh nu! O altă navă! Toți tinerii mei!“[50] Până la sfârșitul războiului, ea a trimis 255 de scrisori scrise de mână familiilor militarilor britanici căzuți în luptă.[51]

În ce privește modul său de operare ca lider pe timp de război, Thatcher a stabilit parametrii și apoi i-a lăsat pe ofițerii de rang înalt să gestioneze campania după cum credeau de cuviință, oferindu-le totodată un sprijin politic ferm. Unul dintre acești parametri a fost zona de excludere de 370 de kilometri (200 de mile marine) în jurul Insulelor Falkland, declarată de guvernul britanic pe 30 aprilie. În această zonă, orice navă argentiniană putea fi atacată fără avertisment prealabil. Această regulă a fost pusă la încercare curând și a fost necesară o decizie: pe 1 mai, crucișătorul argentinian *General Belgrano* a fost văzut ocolind marginea zonei de excludere. A doua zi, Thatcher a ordonat scufundarea navei *Belgrano*, deși după aceea navigase la aproximativ 74 de kilometri în afara zonei.[52] Peste 300 de marinari argentinieni au fost uciși. Deși decizia sa a atras multe controverse, poziția crucișătorului *Belgrano* reprezentase o amenințare latentă pentru forța operativă britanică ce se apropia de Insulele Falkland.

Până la finalul zilei de 21 mai, prima zi de lupte pe uscat, 5 000 de soldați britanici debarcaseră pe insule. Din acel moment, Thatcher a devenit mai fermă pe poziții, indiferent de presiunea internațională în creștere privind încetarea focului. Dat fiind că se vărsa sânge britanic și pe uscat, și pe mare, ea a revenit la poziția sa inițială și a refuzat să accepte altceva decât restabilirea completă a suveranității.

Această poziție nu a fost bine primită la Washington, unde administrația era supusă unei presiuni crescânde din partea aliaților din America Latină pentru a pune capăt luptelor. Preț de o clipă, revendicările britanice privind suveranitatea au părut să depășească limitele intereselor naționale ale SUA. Pe 31 mai, în timp ce forțele britanice înaintau spre Port Stanley, capitala Insulelor Falkland, președintele Reagan s-a lăsat convins să o sune pe Thatcher și să facă apel la mărinimia ei. Ea a rămas pe poziții. „Nu predau insulele acum", i-a spus ea lui Reagan. „Nu am pierdut unele dintre cele mai bune nave și unii dintre cei mai buni oameni ca să plec în liniște în condițiile unei încetări a focului, fără ca argentinienii să se retragă."[53] Confruntat cu șuvoiul retoric, Reagan a ales să nu conteste argumentul de fond. SUA nu au mai făcut nici un efort pentru a încetini înaintarea britanicilor. Ca un alt indiciu al fundației solide pe care se întemeia relația dintre SUA și Marea Britanie, fostul secretar al Marinei SUA, John Lehman, a dezvăluit mai târziu că Reagan chiar fusese de acord ca, în cazul pierderii unui portavion al Marinei Regale Britanice, SUA să le împrumute USS *Iwo Jima*, o navă de asalt amfibie (sau portelicopter), care putea găzdui avioanele de luptă britanice cu decolare verticală Sea Harrier. „Dați-i lui Maggie tot ce are nevoie ca să continue", i-a spus Reagan secretarului pentru apărare, Caspar Weinberger.[54]

După lupte grele, forțele de ocupație argentiniene s-au predat pe 14 iunie. Victoria Marii Britanii a fost completă și a avut o valoare simbolică incalculabilă. În tandem cu reformele economice decisive pe care Thatcher le-a instituit pe plan intern, victoria din Insulele Falkland a transformat efectiv poziția Marii Britanii pe scena mondială. După cum a declarat ea însăși:

> Nu mai suntem o națiune în retragere. În schimb, ne-am regăsit încrederea – născută în bătăliile economice de acasă și pusă la încercare și confirmată la 12 000 de kilometri distanță… ne bucurăm că Marea Britanie și-a

regăsit acel spirit care a înflăcărat-o timp de generații în trecut și care astăzi a început să fie la fel de arzător ca înainte.[55]

În Statele Unite, reacția a fost ambivalentă. Faptul că Reagan a acceptat politica lui Thatcher a deteriorat relațiile cu Argentina, care a încetat brusc cooperarea cu Washingtonul. Dar în cazul altor țări, imaginea de ansamblu a fost favorabilă. Demonstrând credibilitate pe câmpul de luptă, Thatcher întărise și poziția Occidentului în Războiul Rece. Politica ei a făcut o distincție crucială între chestiunile coloniale și provocările strategice, plasând clar situația din Insulele Falkland în cea de-a doua categorie.

Negocieri pentru Hong Kong

La scurt timp după războiul din Insulele Falkland, Thatcher a fost obligată să se confrunte cu o provocare apărută din trecutul explicit colonial al Marii Britanii: viitorul Hong Kongului.

Deși insula Hong Kong propriu-zisă era teritoriu britanic din 1842, Noile Teritorii care o înconjurau erau guvernate de Marea Britanie doar ca parte a unui contract de închiriere de la China, pe durata a nouăzeci și nouă de ani – care urma să expire în 1997. Respingând revendicările istorice ale Marii Britanii cu privire la aceste aranjamente, Beijingul a insistat ca *ambele* teritorii să revină sub controlul Chinei în 1997 – cu doi ani înainte ca Partidul Comunist Chinez (PCC) să sărbătorească a cincizecea aniversare a victoriei sale asupra forțelor naționaliste ale lui Chiang Kai-shek.

China considera guvernarea britanică din Hong Kong și din Noile Teritorii o aberație istorică. Poziția Marii Britanii se baza pe trei acorduri: Tratatul de la Nanjing (1842), prin care China a cedat insula Hong Kong pe viață; Convenția de la Kowloon (1860), prin care China a cedat în condiții similare o peninsulă vecină; și Convenția pentru extinderea teritoriului Hong Kong (1898), prin

care Noile Teritorii au fost închiriate pentru nouăzeci și nouă de ani. Ca atare, Thatcher considera că revendicările Marii Britanii erau bine întemeiate conform dreptului internațional. Totuși, din perspectiva Chinei, aceste tratate fuseseră semnate sub presiune, făcând ca pretențiile Marii Britanii să nu mai aibă legitimitate, ca și cum Londra ar fi luat insulele cu forța.

Cunoșteam raționamentul chinezilor cu privire la această chestiune, pentru că fusese exprimat în conversațiile cu Zhou Enlai, șeful diplomației și șef titular al guvernului în epoca lui Mao Zedong, din 1949 până în 1975, și, mai pe larg, în discuțiile cu Deng Xiaoping, liderul suprem al Chinei din 1978 până în 1989. În timpul acestor discuții, care au vizat, în principal, relațiile dintre SUA și China, subiectul insulei Hong Kong a fost abordat doar tangențial. Deng mi-a explicat că țara sa va avea răbdare în negocieri, dar nu va face compromisuri în chestiunea suveranității, pe care o identifica drept inviolabilitatea teritoriului chinez. Totuși, era posibil să accepte un anumit grad de autonomie pentru Hong Kong, dacă acest lucru facilita reunificarea cu Taiwan.

Până în 1982, când termenul-limită din 1997 pentru închirierea Noilor Teritorii se arăta la orizont, China și-a comunicat public intenția de a extinde negocierile pentru a include insula Hong Kong propriu-zisă. Thatcher, motivată de succesul din Insulele Falkland, adoptase o poziție fermă împotriva oricărui pas înapoi privind suveranitatea britanică – în special în ce privește Hong Kongul propriu-zis.

Totodată, Thatcher se opunea cu hotărâre transferării cetățenilor britanici sub dominația Partidului Comunist. Având în vedere convingerea sa că orice sistem comunist – chinez, sovietic sau altul – submina libertatea individuală, ea a simțit că nu putea avea încredere în autoritățile de la Beijing în susținerea drepturile cetățenilor din Hong Kong. Odată, ea mi s-a plâns de cruzimea teribilă de care era capabil Deng Xiaoping[56]; cu ocazia unei alte întrevederi la Hong Kong (care a avut loc

într-un avion privat pentru a evita să fim auziți de urechi indiscrete), nu mi-a lăsat loc de îndoială cu privire la opinia sa negativă despre conducătorii chinezi în ansamblu.

Dar opțiunile politice ale lui Thatcher erau limitate. Spre deosebire de situația Insulelor Falkland, în acest caz nu exista posibilitatea unei soluții militare; Hong Kong nu putea fi apărat împotriva Armatei Populare de Eliberare. Trebuia găsită o soluție prin negociere. Însă nu putea pierde din vedere faptul că, în cazul în care cele două părți ajungeau într-un impas, China avea puterea de a soluționa chestiunea unilateral.

Tactica lui Thatcher presupunea să păstreze flexibilitatea ca rezervă. În primele conversații, ea a evitat să discute despre suveranitate, în schimb a vizat un angajament din partea Chinei că Marea Britanie va continua să administreze Hong Kongul. Acest aranjament, a susținut ea, era singura modalitate de a păstra încrederea companiilor internaționale, care era vitală pentru prosperitatea Hong Kongului la acea vreme și avea să fie esențială și după 1997.

Acestea erau sentimentele cu care Thatcher s-a deplasat la Beijing în septembrie 1982. Dar la întrevederile tensionate cu Deng și cu prim-ministrul Zhao Ziyang (ulterior, secretar general al Partidului Comunist), ea a primit o lecție despre realitățile chineze. A fost informată, deopotrivă public și în privat, nu numai că problema suveranității nu era negociabilă, ci și că nu intra în discuție continuarea administrării teritoriilor de către Marea Britanie. Beijingul avea să permită sistemului capitalist din Hong Kong să reziste, dar numai sub auspiciile Chinei. După cum a remarcat mai târziu un oficial britanic, pentru chinezi, „la urma urmei, suveranitatea avea prioritate în raport cu prosperitatea“[57].

În acest caz, Thatcher nu prea avea soluții. Când a plecat de la întrevederea cu Deng, ea a coborât treptele Marii Săli a Poporului. Superstiția chineză a văzut în

acest lucru un semn rău. Zece zile mai târziu, bursa din Hong Kong a scăzut cu aproximativ 25 la sută.

Reacția inițială a lui Thatcher a fost să analizeze lucrurile în profunzime, după cum am văzut în noiembrie, cu prilejul unei cine de lucru la reședința din Downing Street. Ea dorea să-mi ceară părerea despre modul în care „ne-am putea juca cel mai bine atuurile în negocierile noastre cu chinezii privind viitorul Hong Kongului“[58].

Din câte îmi amintesc, totuși, fondul discuției a fost destul de diferit. Deși probabil că oficialii britanici o informaseră anterior pe Thatcher că, în opinia lor, trebuia cedată suveranitatea asupra Hong Kongului, ea nu s-a arătat deloc conștientă de acest lucru. Inițial, a respins pripit cedarea suveranității, afirmând categoric că nu va renunța niciodată la Hong Kong. Toate instinctele sale îi spuneau să militeze împotriva predării insulei, cu amestecul său unic de stil de viață britanic și chinez. Această poziție a suferit o primă modificare, ea declarând că Marea Britanie va negocia numai cu privire la Noile Teritorii, pentru care, spre deosebire de Hong Kong pe care îl avea în proprietate, Marea Britanie deținea doar un contract de închiriere a cărui scadență era aproape.

La cina respectivă, mai erau prezenți ministrul de externe Pym, secretarul adjunct permanent al Ministerului de Externe, Sir Antony Acland, și guvernatorul Hong Kongului, Sir Edward Youde. Diplomații au preluat argumentele lui Thatcher. Le-am admirat tenacitatea studiată, în timp ce premierul își revărsa vehemența val după val. Nici echipa de la Ministerul de Externe, nici Youde nu au avut vreo tresărire. Deși nu am participat la dezbaterea internă, am răspuns, totuși, la întrebarea lui Thatcher cu privire la posibilitatea autonomiei. Reflectând discuțiile mele cu Deng, am remarcat că era posibil ca Beijingul să fie interesat de păstrarea unui grad de autonomie în cazul Hong Kongului, pentru a stabili credibilitatea principiului o țară, două sisteme privind viitorul

Taiwanului. Dar, în opinia mea, Deng nu avea să cedeze în privința principiului suveranității. A trecut aproape toată seara până când, treptat, premierul a lăsat să se întrevadă că ar putea bate în retragere. Până la sfârșitul cinei, Thatcher a admis cu mare reticență că va fi pus în discuție întregul pachet, adică viitorul insulei Hong Kong și al zonei urbane Kowloon putea fi negociat împreună cu cel al Noilor Teritorii.

Îmi amintesc această cină ca pe o distilare a evoluției lui Thatcher în timpul negocierilor Hong Kong. Ca și în cazul crizei din Insulele Falkland, ea a căutat să evite concesiile de orice fel, dar în cele din urmă a fost de acord să le exploreze. De data aceasta, lucrurile stăteau diferit: concesiile sale nu erau doar manevre tactice împotriva unui inamic stângaci, iar în Hong Kong nici o flotă britanică nu putea salva situația.

În martie 1983, Thatcher a ajuns la o decizie. I-a adresat o scrisoare personală lui Zhao, informându-l că era pregătită să recomande parlamentului britanic ca suveranitatea asupra întregului Hong Kong să-i revină Chinei – dacă se putea ajunge la un acord între Marea Britanie și China pe tema unor viitoare aranjamente administrative pentru a asigura prosperitatea și stabilitatea Hong Kongului. Această corespondență a deschis calea unor discuții oficiale care aveau să necesite o succesiune de concesii negociate la sânge, inclusiv acceptarea de către Marea Britanie a condiției puse de China ca legătura administrativă britanică cu Hong Kong să fie complet întreruptă în 1997.

În memoriile sale, Thatcher a amintit o conversație cu Deng Xiaoping, care dezvăluie natura tensionată a negocierilor dintre ei:

> El a spus că chinezii ar putea intra în Hong Kong și l-ar recuceri chiar astăzi, dacă ar vrea. I-am replicat că, într-adevăr, ar putea face acest lucru; nu i-am putea opri. Dar aceasta ar duce la prăbușirea Hong Kongului. Și atunci, lumea ar vedea ce urmează după trecerea de la dominația

britanică la cea chineză... Pentru prima dată, a părut surprins.[59]

În decembrie 1984, Thatcher și Zhao au semnat Declarația chino-britanică, în temeiul căreia transferul de suveranitate avea să aibă loc la 30 iunie 1997. Tratatul prevedea nu numai condițiile fixe ale suveranității, ci și, lucru unic, un proces de cincizeci de ani, prin care teritoriul se va transforma dintr-o posesiune britanică într-o componentă teoretic autonomă a statului chinez. Acordul prevedea că, odată cu finalizarea predării, suveranitatea Chinei asupra Hong Kongului va coexista cu condiția contingentă și subiectivă a „autonomiei" timp de cincizeci de ani. Cu toate acestea, dacă aceste două aspecte s-ar afla în contradicție, suveranitatea chineză va trebui să prevaleze. Astfel, succesul funcțional al acordului de cincizeci de ani privind Hong Kongul depindea de percepția că toate părțile respectă termenii înțelegerii.

Însă percepțiile celor două părți erau diferite chiar și în momentul în care a fost redactat acordul, iar diferențele nu au făcut decât să se accentueze odată cu trecerea timpului. Armonia tranziției definitive de la sfârșitul perioadei de autonomie de cincizeci de ani depindea de măsura în care evoluția sub administrație chineză până la acel punct era conciliabilă cu moștenirea britanică. Pe de altă parte, era puțin probabil ca Beijingul să accepte preluarea definitivă a Hong Kongului cu instituții politice pe care le considera vestigii ale colonialismului.

Păstrarea temporară a instituțiilor din Hong Kong asigura un anumit nivel de participare democratică pentru rezidenții săi și restabilea încrederea în centrul său financiar, fundamentul bogăției teritoriului. Deși acordul nu era, cu siguranță, ceea ce își dorea Thatcher, ea judecase situația rezonabil. O poziție mai dură ar fi riscat să-i condamne pe britanici la irelevanță; o abordare mai indulgentă ar fi subminat probabil toată speranța de autonomie a Hong Kongului.

Pentru negociatorii britanici, reputația de persoană intransigentă a lui Thatcher a fost un atu considerabil. Negociatorii cu experiență acceptă alături de ei o terță parte aparent nerezonabilă, pentru care orice înțelegere trebuie să fie adecvată. Thatcher a jucat acest rol cu pricepere, permițându-le negociatorilor săi să-și liniștească omologii chinezi cu privire la propria lor dorință de a cădea de acord asupra unor anumite puncte, invocând teroarea de a intra în conflict cu un premier de temut – ale cărei convingeri pe acest subiect erau bine-cunoscute.

Metoda lui Thatcher – intransigența publică menită să consolideze poziția negociatorilor săi, în combinație cu dialogul privat în vederea asigurării interesului comun al celor două părți într-un Hong Kong prosper – a menținut un grad de influență britanică asupra unei situații fragile. Totodată, poziția sa a demonstrat că și în disputele în care Marea Britanie se afla într-o postură mult mai precară, exista un punct dincolo de care nu putea fi împinsă. In ultimii ani de administrație britanică, pe când nu mai era în funcție, Thatcher a revenit adesea la Hong Kong și l-a susținut ferm pe Chris Patten, ultimul guvernator britanic al Hong Kongului, în eforturile sale de a încorpora mai multe instituții și procese reprezentative în colonie înainte ca aceasta să fie predată.

Acordurile diplomatice sunt adesea încheiate în contextul unor asigurări privind longevitatea lor. Evoluția autonomiei Hong Kongului nu a îndeplinit așteptările britanicilor. Thatcher și principalii săi negociatori au fost profund implicați în păstrarea instituțiilor de tip britanic și a conceptelor privind procesul juridic, urmărind aceste obiective cu pricepere și cu determinare tipice pentru Thatcher. Au ajuns la o definiție a autonomiei care a durat douăzeci și doi din cei cincizeci de ani prevăzuți. Aranjamentul privind autonomia a încetat deoarece evoluția internă din China s-a îndepărtat din ce în ce mai mult de așteptările care predominaseră în perioada când Deng formulase conceptul o țară, două sisteme. Și în

cazul oricărei predări a unui teritoriu colonial, țara beneficiară se concentrează mai mult pe propria sa traiectorie decât pe moștenirea de la colonizatori.

În conflictul dintre suveranitate și autonomie, aceasta din urmă a fost limitată sever. Incertitudinile care planează acum cu privire la viitorul Hong Kongului amintesc de avertismentul lui Thatcher pentru Deng: dacă libertatea este amenințată, poate dinamismul economic să dureze? Urmează inexorabil alte întrebări. Când acordurile sunt abrogate prematur, se mai poate menține încrederea strategică? Oare evoluția Hong Kongului va accentua mai mult tensiunile dintre China și democrațiile occidentale? Sau se va găsi o cale prin care Hong Kongul să își găsească loc într-un dialog privind ordinea mondială și coexistența politică?

Înfruntarea unei moșteniri a violenței: Irlanda de Nord

Nici o chestiune de stat nu a afectat-o direct într-o asemenea măsură pe Margaret Thatcher precum conflictul din Irlanda de Nord, cele șase comitate rămase parte a Marii Britanii după împărțirea Irlandei în 1921. Paradoxal însă, nici o problemă majoră din timpul mandatelor sale de premier nu i-a provocat la fel de multă îndoială de sine.

Thatcher a refuzat să se supună tacticilor de intimidare ale Armatei Republicane Irlandeze (IRA), respingând cererea acesteia ca Irlanda de Nord să fie absorbită în Republica Irlanda (alcătuită din cele douăzeci și șase de comitate din sud). Prin diplomație la nivel înalt, ea a reparat într-o mare măsură relațiile dintre Marea Britanie și Republica Irlanda. În 1985, ea a încheiat Acordul anglo-irlandez, un document de referință, care viza colaborarea în vederea încheierii așa-numitelor „Troubles“ („Necazuri“) – conflictul violent, de decenii, dintre unioniștii majoritar protestanți din Irlanda de Nord și naționaliștii majoritar catolici.

Acțiunile lui Thatcher au fost cu atât mai frapante cu cât cu doar câteva săptămâni înainte de a deveni prim-ministru, în mai 1979, Airey Neave, cel care urma să fie secretar de stat pentru Irlanda de Nord, a fost asasinat de un grup desprins din IRA. Uciderea acestui prieten apropiat și erou al celui de-al Doilea Război Mondial a reafirmat instinctele de bază ale lui Thatcher cu privire la modul de abordare a situației din Irlanda de Nord: consolidarea securității și presiuni asupra Republicii Irlanda în direcția combaterii terorismului. Ea a înțeles că teroriștii urmăreau o logică strategică. Reflectând ulterior la această situație, ea a definit abordarea acestora, în accepțiunea sa, drept „folosirea calculată a violenței – și a amenințării cu violența – pentru atingerea unor scopuri politice", precizând: „În cazul IRA, aceste scopuri înseamnă constrângerea majorității locuitorilor din Irlanda de Nord, care și-au demonstrat dorința de a rămâne în Marea Britanie, să accepte să formeze un stat în totalitate irlandez."[60]

În Irlanda de Nord, la fel ca în alte părți, terorismul era metoda celor slabi. Susținătorii IRA erau o minoritate a unei minorități, căutând, prin folosirea unei violențe spectaculoase, să provoace autoritățile britanice fie să acorde concesii, fie să atace reacționând excesiv de brutal, și astfel să împingă minoritatea catolică din Irlanda de Nord mai mult în tabăra naționalistă. Uciderea lui Neave nu a reușit să o zguduie pe Thatcher, care era o simpatizantă fermă a majorității protestante și unioniste din Irlanda de Nord – o viziune întărită de ranchiuna continuă la adresa Republicii Irlanda din pricina neutralității acesteia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.[61]

Pe 27 august 1979, IRA a pus-o de două ori la încercare pe Thatcher, care abia devenise prim-ministru, mai întâi prin uciderea a optsprezece soldați britanici într-o ambuscadă în afara orașului nord-irlandez Warrenpoint și apoi prin asasinarea lordului Mountbatten, vărul reginei și fost șef al forțelor armate britanice. Nu doar

Mountbatten a fost victima atacului, ci și nepotul său de paisprezece ani, un tânăr de cincisprezece ani care conducea barca și Lady Brabourne. Deși a plâns morții, Thatcher a refuzat să fie provocată. În schimb, a autorizat guvernul să-și continue întâlnirile regulate cu guvernul irlandez în căutarea unui rezultat pașnic.

Un an mai târziu, IRA avea să încerce din nou să zădărnicească negocierile în curs. Pe 27 octombrie 1980, deținuții IRA din închisoarea Maze din Irlanda de Nord au declanșat greva foamei. Proteste într-o formă sau alta aveau loc încă din 1976, când guvernul laburist le suspendase acestor deținuți „statutul de categorie specială" acordat de Heath cu doi ani mai înainte. Poate că aceștia sperau acum că Thatcher va urma exemplul predecesorului ei conservator, dar ea a înțeles imediat care era miza: acceptarea cererii prizonierilor de a fi tratați ca „deținuți politici" le-ar fi legitimat cauza și ar fi complicat controlul efectiv al închisorii.[62]

Când Serviciul de Informații Externe al Marii Britanii (MI6) și-a reactivat discret legătura secretă cu IRA la începutul lui decembrie 1980, a aflat că unii lideri IRA erau în favoarea încetării grevei. Această informație i-a fost transmisă lui Thatcher. Deși nu era dispusă să vorbească direct cu IRA, ea a declarat că, în cazul în care greva foamei se încheie, era pregătită să extindă concesiile „umanitare" – cum ar fi libertatea de asociere în weekend și de a purta „îmbrăcăminte de tip civil" pe durata zilei de lucru – *tuturor* prizonierilor din Irlanda de Nord, indiferent dacă făceau parte din IRA sau nu.[63] Pe 18 decembrie, prizonierii au anulat greva, iar guvernul Thatcher a anunțat în replică noile măsuri. Nici un prizonier nu murise în urma grevei, iar Thatcher și-a consolidat reputația de a nu ceda sub presiune.

Dar liniștea nu avea să dureze. Pe 1 martie 1981, Bobby Sands, liderul de douăzeci și șase de ani al deținuților IRA din Maze, a anunțat o nouă grevă a foamei, reiterându-și cererea ca deținuții IRA să fie tratați ca prizonieri politici. Thatcher nu s-a lăsat impresionată. „Nu există crime

politice, bombardament politic sau violență politică", a declarat Thatcher într-un discurs rostit la Belfast pe 5 martie, insistând: „Există doar infracțiunea de crimă, infracțiunea de bombardament și infracțiunea de violență. Nu vom face compromisuri în acest sens. Nu va exista statut politic."[64] Liniile de luptă fuseseră trasate.

Apoi, ca un noroc extraordinar pentru IRA, a devenit vacant un loc de parlamentar într-o circumscripție puternic naționalistă din Irlanda de Nord. Sands și-a depus candidatura și, din celula de închisoare, a devenit primul candidat afiliat partidului naționalist Sinn Féin care câștiga un loc în Parlamentul Marii Britanii după 1955. După ce a doua grevă a foamei a culminat cu moartea sa, pe 5 mai, au izbucnit revolte peste tot în Irlanda de Nord, iar presiunea asupra guvernului lui Thatcher a sporit. Zeci de mii de oameni au participat la funeraliile lui Sands la Belfast.

Ceilalți deținuți au continuat greva foamei pe tot parcursul verii. În ciuda presiunilor suplimentare din partea Bisericii Catolice și a președintelui Camerei Reprezentanților din SUA, Tip O'Neill, Thatcher și-a menținut poziția, care s-a bucurat de un sprijin larg în rândul publicului britanic. Presată cu întrebări în Camera Comunelor cu privire la soarta lui Sands, ea a replicat acid: „Domnul Sands a fost un infractor condamnat. A ales să-și ia viața. A fost o alegere pe care organizația sa nu a permis-o multora dintre victimele sale"[65]. În total, zece prizonieri au murit înainte ca restul să renunțe, pe 3 octombrie. Cu o voință de oțel, Thatcher sacrificase compasiunea în favoarea datoriei.

Irlanda, membru nepermanent al Consiliului de Securitate al ONU din 1981 până în 1982, își deteriorase relațiile cu Marea Britanie criticând strident războiul din Insulele Falkland la ONU. Cu toate acestea, Thatcher a autorizat oficiali de rang înalt să continue negocierile pentru consolidarea încrederii. Dermot Nally din Irlanda și Robert Armstrong din Marea Britanie, secretari de cabinet în țările respective, s-au aflat în fruntea

comitetului director al Consiliului Interguvernamental Anglo-Irlandez, care fusese înființat de Thatcher și de omologul ei irlandez în 1981. Tenacitatea și devotamentul de care au dat dovadă Nally și Armstrong au făcut ca relația să dureze în ciuda situațiilor dificile. Inițial nu s-au realizat prea multe, dar, după ce alegerile din iunie 1983 au lărgit majoritatea conservatoare în parlament, Thatcher și *taoiseach* (prim-ministrul irlandez) Garret FitzGerald au comunicat cu regularitate, ceea ce le-a permis să depășească provocări precum evadarea a treizeci și opt de prizonieri din închisoarea Maze în septembrie și atacul cu bombă de la magazinul Harrods din centrul Londrei organizat de IRA în decembrie, când și-au pierdut viața șase persoane, inclusiv trei ofițeri de poliție, și au fost rănite alte nouăzeci.

Când o altă bombă pusă de IRA a zguduit Grand Hotel din Brighton în primele ore ale dimineții de 12 octombrie 1984, Thatcher era trează în camera ei de hotel și tocmai terminase de modificat discursul pentru conferința de a doua zi a Partidului Conservator. Nerănită, dar plină de praf, ea s-a schimbat într-un costum bleumarin și, la ora 4 dimineața, s-a prezentat în fața camerelor de luat vederi. „Conferința va continua, ca de obicei", a informat ea țara.[66] Prezența ei la pupitru în după-amiaza următoare a fost dovada eșecului atacului:

> Nu a fost doar o încercare de a perturba conferința noastră și de a-i pune capăt; a fost o încercare de a paraliza guvernul ales democratic al Majestății Sale. Aceasta este amploarea indignării pe care o împărtășim cu toții, iar faptul că ne-am adunat aici acum – șocați, dar liniștiți și hotărâți – este un semn că nu numai acest atac a eșuat, ci și că vor eșua toate încercările de a distruge democrația prin terorism.[67]

După ce le-a mulțumit lucrătorilor din serviciile de urgență care interveniseră la fața locului, Thatcher și-a exprimat compasiunea pentru cei care sufereau și apoi, în stilul ei direct, a anunțat că discursul său va face referire la

„chestiunile obișnuite“: „una sau două probleme de afaceri externe“, precum și două subiecte economice „selectate pentru a fi analizate cu atenție – șomajul și greva minerilor“[68]. Imediat după discurs, a vizitat victimele atentatelor care fuseseră internate în spital.

„Astăzi am avut ghinion“, a spus IRA în declarația prin care și-a revendicat responsabilitatea pentru atac, „dar nu uita, noi trebuie să fim norocoși doar o singură dată. Tu trebuie să ai noroc mereu.“[69] Cinci persoane au fost ucise în atac, inclusiv un parlamentar, iar treizeci au fost rănite, unele foarte grav. Dacă atacatorii ar fi avut informații mai precise despre locul unde se afla Thatcher, probabil că aceasta s-ar fi numărat printre victime.

Thatcher a refuzat să permită ca atentatul IRA la adresa ei să pună în pericol negocierile cu Republica Irlanda. După o scurtă pauză, întâlnirile la nivel înalt s-au reluat. Pe 25 iulie 1985, cabinetul britanic a aprobat un proiect al Acordului anglo-irlandez. Formula de bază a fost ca Marea Britanie să-i acorde Irlandei un rol consultativ oficial în chestiunile privitoare la Irlanda de Nord; în schimb, guvernul de la Dublin era de acord să-și tempereze ambiția de a revendica provincia (care fusese înscrisă în articolele 2 și 3 din Constituția Irlandei din 1937).

Prin semnarea acordului, FitzGerald și Thatcher au recunoscut realitatea. Irlanda a consimțit oficial ca „orice schimbare a statutului Irlandei de Nord să aibă loc numai cu acordul unei majorități a poporului Irlandei de Nord“, menționând că, în prezent, majoritatea era în favoarea rămânerii în Marea Britanie.[70] Marea Britanie a consimțit ca, dată fiind minoritatea catolică semnificativă din provincie, Republicii Irlanda să i se dea ocazia să exercite o influență semnificativă în Irlanda de Nord. Importanța acordului rezida în direcționarea influenței Irlandei către canale legitime – cum ar fi noua Conferință interguvernamentală – fără a submina suveranitatea britanică.

Camera Comunelor a aprobat acordul cu 473 de voturi pentru și 47 împotrivă – demonstrând că britanicii sprijineau acordul la fel de puternic pe cât îl respingeau unioniștii din Irlanda de Nord. Thatcher și FitzGerald au semnat oficial documentul la castelul Hillsborough din Irlanda de Nord pe 15 noiembrie 1985. În lunile următoare, în comitatele din Ulster, majoritar protestante, au izbucnit demonstrații, protestatarii îndreptându-și furia mai ales în direcția lui Thatcher.[62] Unioniștii nord-irlandezi din parlamentul britanic au demisionat în grup în semn de protest. Între timp, susținătorii americani ai autorităților de la Dublin au salutat concesia britanicilor privind rolul consultativ oficial acordat Republicii Irlanda în chestiunile nord-irlandeze. Nu degeaba Thatcher i-a spus mai târziu lui FitzGerald: „Tu ai parte de glorie, iar eu am parte de probleme“[71].

Deși a dus relațiile anglo-irlandeze într-o zonă mai prietenoasă, acordul nu a reușit să reducă violența IRA, care s-a intensificat la sfârșitul anilor 1980 și a continuat fără încetare până la începutul anilor 1990. Reflectând pe tema Irlandei în memoriile sale, Thatcher a caracterizat abordarea acesteia drept „dezamăgitoare“. „Concesiile noastre i-au înstrăinat pe unioniști fără a obține nivelul de cooperare în materie de securitate la care aveam dreptul să ne așteptăm“, a scris ea în 1993, concluzionând: „În lumina acestei experiențe, este cu siguranță timpul să luăm în considerare o abordare alternativă“.[72]

În cele din urmă, pacea a fost restabilită în provincie abia în 1998, odată cu Acordul din Vinerea Mare. Acest acord succesor al Acordului anglo-irlandez încheiat de Thatcher a fost mult mai ambițios, dar a stârnit mai puțină ranchiună în rândul unioniștilor, trei dintre cele patru partide unioniste importante fiind de acord cu el.[63] Acordul prevedea în Irlanda de Nord un organ legislativ descentralizat și un executiv în care puterea era împărțită, garantând că naționaliștii și unioniștii deopotrivă vor fi reprezentați în guvernul regional. Și, în conformitate cu

partea din acord care o privea, Republica Irlanda a eliminat din constituție revendicările teritoriale privind Irlanda de Nord.

Moștenirea lui Thatcher în cazul Irlandei de Nord este plină de ironii. Ea nu a elaborat niciodată o viziune proprie, distinctă, referitoare la Irlanda de Nord, permițând ca negocierile să fie conduse de Robert Armstrong, secretarul cabinetului, căruia i-a delegat sarcina; totuși, Acordul anglo-irlandez a fost o realizare diplomatică majoră. Acordul nu ar fi fost posibil dacă ea nu le-ar fi ascuns liderilor unioniști substanța negocierilor – dacă aceștia ar fi știut, ar fi dus probabil la o grevă a muncitorilor protestanți și ar fi paralizat provincia.[73]

În cele din urmă, pacea pe care o viza s-a materializat ca urmare a discuțiilor directe dintre facțiunile din Irlanda de Nord – eforturile lui Thatcher contribuind la stabilirea condițiilor necesare pentru aceste negocieri. Astfel, regretul pe care l-a exprimat ulterior cu privire la politica pe care guvernul său a dus-o de cealaltă parte a Mării Irlandei pare nejustificat. Viziunea ei s-a apropiat de limitele posibilului într-o regiune atât de profund divizată pe considerente religioase și marcată permanent de o moștenire dureroasă de violență. În ciuda provocărilor aparent insurmontabile, ea a pus bazele unei păci relative în Irlanda de Nord, care durează de o generație.

Adevăruri fundamentale: „relația specială“ și Războiul Rece

În epoca lui Thatcher, relațiile Est–Vest se dezbăteau în mare măsură în termeni absoluți. Pentru realiști, Războiul Rece avea să se încheie dacă liderii sovietici erau convinși că eforturile lor de a diviza și de a învinge alianța NATO erau zadarnice. Idealiștii, la rândul lor, au insistat că problema era de natură ideologică; comunismul avea să

fie învins când filosofia sa se va dovedi falimentară intelectual și inutilă politic.

Thatcher a avut o influență majoră asupra rezultatului Războiului Rece prin sintetizarea adevărurilor concurente ale realiștilor și idealiștilor. Ea a insistat asupra importanței supreme a apărării naționale, a unei strategii de descurajare nucleară independente și a coeziunii aliaților – principii de la care nu s-a abătut niciodată –, dar opinia sa a evoluat și a inclus convingerea că pacea putea fi menținută cel mai bine, iar valorile occidentale validate prin explorarea coexistenței cu URSS. Ea nu a fost niciodată tentată de perspectivele concilierii; produs al unei generații care trăsese învățăminte din ce se întâmplase la München, ea a căutat să îmbine apărarea puternică cu negocierile constructive. Mai mult, a înțeles importanța diplomației publice, fiind întâmpinată cu entuziasm de public în vizitele sale oficiale în țări din blocul estic, cum ar fi Ungaria și Polonia.

Gestionarea relațiilor Est–Vest – provocarea centrală a politicii externe din epoca lui Thatcher – a necesitat o abordare mai amplă decât în cazul Insulelor Falkland sau Hong Kongului, unde scopul său principal ca lider era protejarea intereselor britanice. În primele zile ca șef la Partidului Conservator, premisa ei principală era că sovieticii reprezentau o amenințare tot mai mare pentru Occident. La începutul anului 1976, cu trei ani înainte de a deveni prim-ministru, i-a criticat pe sovietici într-un manieră care a stârnit o oarecare dezaprobare. „Rușii sunt ferm hotărâți să obțină dominația mondială", a insistat ea, „și dobândesc rapid mijloacele pentru a deveni cea mai puternică națiune imperială pe care a văzut-o lumea." În loc să vizeze relaxarea tensiunilor, a susținut ea, Moscova era angajată într-un proces de consolidare militară, extinzându-și influența pe tot globul într-o manieră care „amenință modul nostru de viață în întregime". Ea a continuat avertizând că „progresul

sovieticilor nu este ireversibil, cu condiția să luăm măsurile necesare acum“[74].

În acest vibrant apel la acțiune, Thatcher a prezentat un manifest personal privind Războiul Rece. Ea a inclus o analiză tranșantă a conducerii sovietice:

> Cei din Biroul Politic sovietic nu trebuie să-și facă griji cu privire la fluxul și refluxul opiniei publice. Ei pun armele înaintea nevoilor oamenilor, în vreme ce noi punem aproape totul înaintea armelor. Ei știu că sunt o superputere într-un singur sens – cel militar. Au eșuat în termeni umani și economici.[75]

În replică, *Steaua Roșie*, ziarul Ministerului Sovietic al Apărării, a numit-o pe Thatcher „Doamna de Fier“. Porecla, care se voia o comparație deloc măgulitoare cu Bismarck, a avut efectul contrar; într-adevăr, în istoria propagandei există puține autogoluri la fel de spectaculoase și de durabile. Thatcher a preluat insulta ca o insignă de onoare, iar expresia a devenit un supranume definitoriu. Cu trei ani înainte ca ea să fie aleasă prim-ministru, Uniunea Sovietică transformase fără să vrea un lider obscur al opoziției într-o figură de importanță globală.

Opoziția lui Thatcher față de Uniunea Sovietică deriva nu numai din faptul că Marea Britanie se teama de agresiunea sovietică; era mai adânc înrădăcinată într-o obiecție morală, pronunțată față de controlul statului și negarea demnității umane, inerente sistemului comunist. În tinerețe, ea fusese profund afectată de impunerea Cortinei de Fier. Formarea statelor-satelit, care gravitau în jurul Soarelui sovietic, îi întărise viziunea despre relațiile Est–Vest ca o luptă definitorie între tiranie și libertate. Doctrina prezentată public în 1968 de liderul Partidului Comunist Sovietic, Leonid Brejnev, afirma dreptul URSS de a apăra partidele comuniste în dificultate oriunde în lume – și în special pe conducătorii totalitari din Europa de Est – împotriva propriului popor.[76] După cum obișnuia Thatcher să amintească

public, Brejnev și-a descris poziția cu o onestitate brutală, susținând că „triumful total al socialismului în întreaga lume este inevitabil“[77]. Thatcher nu a ezitat niciodată să compare această ambiție extrem de arogantă cu istoricul Occidentului:

> Nu urmărim dominația, hegemonia, în nici o parte a lumii… Desigur, suntem gata să purtăm o bătălie a ideilor cu toată vigoarea pe care o avem, dar nu încercăm să le impunem altora sistemul nostru.[78]

Thatcher a înțeles că simpla retorică nu va pune capăt Războiului Rece și nici nu va menține Occidentul unit. Relațiile Est–Vest trebuiau remodelate – o sarcină de neconceput fără sprijinul și conducerea Statelor Unite. Aceasta a fost, probabil, cel mai important dintre numeroasele motive privind implicarea sa fundamentală în revigorarea legăturilor transatlantice – nucleul politicii sale externe.

În septembrie 1975, la scurt timp după ce a devenit lider de partid, Thatcher a vizitat Statele Unite. Pe teritoriul american, ea a subliniat idealurile comune – în special exercitarea libertății individuale – care i-au susținut viziunea referitoare la relația dintre cele două țări. Într-un discurs la National Press Club din Washington, ea a căutat să alunge pesimismul care amenința să paralizeze lumea liberă, raliind spiritele cu un mesaj bazat pe moralitate și pe eficacitate deopotrivă:

> Adevăratul motiv pentru care cred în viitorul Marii Britanii și al Americii este că libertatea sub umbrela legii, esența constituțiilor noastre, onorează demnitatea umană și oferă, totodată, oportunitatea economică de a aduce o mai mare prosperitate poporului nostru – o prosperitate personală, bazată pe alegere individuală. Pe scurt, funcționează incomparabil mai bine decât alte sisteme.[79]

În principal, „celălalt“ sistem la care s-a referit ea era, desigur, comunismul. Astfel, viziunea sa despre Războiul Rece combina înțelegerea primatului puterii americane

cu convingerea fermă că Marea Britanie, care furnizase balast caracterului uneori fluctuant al politicii externe americane de mai bine de patruzeci de ani, putea juca încă un rol internațional esențial.

Poziția internațională a Marii Britanii fusese mult timp definită de o evaluare lucidă a naturii umane în stare brută, precum și de o estimare superioară a propriilor contribuții istorice.[80]

În tradiția politică britanică, conceptul de echilibru de putere a fost considerat axiomatic. Liderii britanici din secolul al XIX-lea și începutul secolului XX – punctul culminant al influenței britanice – au recunoscut importanța menținerii alianțelor în cel puțin o parte a continentului european, precum și a bazelor din alte părți ale lumii. Ei nu au ezitat să intervină acolo unde au simțit că este necesar, pentru a-și justifica concepția multipolară privind ordinea internațională.[81] Acest lucru, împreună cu puterea navală dominantă a Marii Britanii, le-a inculcat cetățenilor săi o perspectivă globală, iar politicienilor britanici un etos al implicării permanente în străinătate.[82] În schimb, perspectiva americană până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial fusese aceea de a considera că realizările în materie de politică externă erau „soluții" practice, deconectate, fără valoare prescriptivă pentru viitor. Din această convingere au apărut evitarea responsabilităților permanente și oscilarea în privința implicării externe.

La preluarea mandatului, Thatcher a fost hotărâtă să reafirme tema precedentă a parteneriatului, exemplificată cel mai bine de solidaritatea anglo-americană în al Doilea Război Mondial. Era pregătită să sprijine eforturile diplomatice americane în Războiul Rece, dar a insistat, totodată, ca guvernul britanic să ofere contribuții cu privire la direcția politicii SUA. În acest scop, a sprijinit reacția președintelui Carter la invazia sovietică din Afghanistan în decembrie 1979. Dar un parteneriat real s-a dezvoltat și a înflorit în timpul președinției lui Reagan.

Abordarea lui Reagan față de sovietici a fost esența simplității: „Noi câștigăm, ei pierd“[83]. Viziunea lui Thatcher era mai nuanțată, dar ea admira totuși încrederea, energia și optimismul cu care Reagan contribuia la această luptă. Mai presus de toate, ea împărtășea devotamentul acestuia față de valorile democratice. L-a încurajat cât a putut de bine, iar Reagan, la rândul său, a înțeles valoarea sfaturilor venite de la o persoană din afară, în care avea încredere și cu care era compatibil ideologic.

Doctrinele comuniste au continuat să domine politica sovietică, invazia Afghanistanului din decembrie 1979 servind drept dovadă a continuării acțiunilor riscante. Thatcher a rămas concentrată pe importanța unei apărări naționale puternice și pe consolidarea coeziunii NATO. Ea a sprijinit eforturile lui Reagan de a consolida credibilitatea Alianței.

În 1982, Thatcher l-a convins pe Reagan să-i furnizeze Marii Britanii noua rachetă balistică cu lansare submarină Trident II, în condiții financiare favorabile, sperând că va garanta viitorul strategiei nucleare independente a Marii Britanii. Cu aceleași convingeri, a contribuit la călăuzirea reacției NATO față de desfășurarea de către URSS a unor rachete SS-20 cu rază medie de acțiune vizând Europa și la dezbaterea ulterioară din cadrul Alianței privind acceptarea rachetelor Pershing și a celor de croazieră americane ca forță de contraatac. Pe 14 noiembrie 1983, rachetele americane de croazieră cu rază medie de acțiune soseau în Marea Britanie; astfel de arme aveau să fie trimise și în Germania de Vest mai târziu în aceeași lună. Sprijinul lui Thatcher pentru o forță de contraatac eficientă în contextul desfășurării rachetelor sovietice dăduse roade.

Deși mișcarea antinucleară suferise o înfrângere tactică, aceasta și-a găsit un simpatizant surprinzător în persoana lui Reagan; președintele, care a descris cândva armele nucleare ca „total irațională, total inumane [și] bune pentru nimic altceva decât pentru ucidere“, nutrea un

dezgust de neclintit față de acestea. El credea că obligația sa cea mai mare, ca președinte, era să creeze o lume fără arme nucleare. În martie 1983, spre uimirea lumii, Reagan a anunțat Inițiativa de Apărare Strategică (IDS), un plan de dezvoltare a unui scut defensiv de arme spațiale capabile să intercepteze și să dezactiveze rachetele balistice intercontinentale (ICBM) sovietice. După cum a declarat Reagan, IDS va ajuta lumea „să începem să ne atingem obiectivul suprem de eliminare a amenințării reprezentate de rachetele nucleare strategice“[84].

Thatcher avea îndoieli cu privire la fezabilitatea sistemului IDS din punct de vedere tehnologic sau la capacitatea acestuia de a atinge marele potențial pe care Reagan i-l atribuia. Se temea că planul lui Reagan depășea o sferă rezonabilă și și-a îndreptat eforturile către ceea ce ea considera a fi sarcina practică de a asigura apărarea Europei. Mai mult, se temea că și un sistem IDS imperfect putea submina rațiunea strategiei nucleare independente a Marii Britanii.

Făcând slalom între angajamentul personal al lui Reagan și propriile-i îndoieli, Thatcher a optat, din nou, pentru o ambiguitate constructivă. În public, s-a străduit să laude IDS – deși a vizat ferm doar componenta de cercetare, pe care a susținut-o ca o chestiune de principiu. Ea considera că desfășurarea efectivă a IDS, o chestiune mai controversată, va fi amânată pentru viitorul îndepărtat și va face obiectul unor eventuale negocieri în cadrul Alianței și cu Uniunea Sovietică.

În discuțiile sincere cu Reagan de la Camp David, în decembrie 1984, ea și-a exprimat clar preocupările. Deși Reagan nu avea nici o intenție să renunțe la opinia sa fundamentală, el a făcut o concesie crucială. Într-o declarație de presă la încheierea întrevederii, Thatcher a anunțat că Reagan a consimțit ca „testarea și desfășurarea IDS trebuie, având în vedere obligațiile din tratat, să fie o chestiune de negociere“[85]. Pentagonul s-a opus cu înverșunare acestei promisiuni, care depășea tot ce

administrația hotărâse anterior. Dar această măsură nu numai că i-a liniștit într-o anumită măsură pe membrii NATO anxioși, ci a demonstrat și apropierea durabilă a relației SUA–Marea Britanie. Mai mult decât orice alt lider european, Thatcher a considerat că îi revenea sarcina să fie intermediar pentru aliații de pe ambele maluri ale Atlanticului. Totodată, ea a continuat să susțină pe plan intern sporirea cheltuielilor pentru apărare.

Atitudinea lui Thatcher față de IDS a reflectat ambivalența aliaților europeni în combinație cu situația deosebită a Marii Britanii. Toți aliații NATO se bazau pe garanția nucleară americană, dar se temeau de un război nuclear care le-ar putea devasta teritoriile. Îi neliniștea orice nou sistem de arme care putea limita disponibilitatea americanilor de a-și îndeplini garanțiile sau care putea afecta ecuația nucleară. Preocuparea deosebită a lui Thatcher deriva din angajamentul privind protejarea strategiei nucleare independente a Marii Britanii. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, dezvoltarea armelor nucleare în Statele Unite beneficiase de cooperarea comunității științifice britanice. Prin urmare, Marea Britanie avea o pretenție morală în ce privește ajutorul american, decisă fiind să-și dezvolte propriile arme nucleare sau să achiziționeze arme nucleare din America. În septembrie 1944, Roosevelt și Churchill încheiaseră un acord secret în Hyde Park, la New York, pentru a continua cooperarea în chestiunile nucleare după război. După ce relația a cunoscut unele turbulențe în perioada postbelică imediată, în 1958 cele două țări au încheiat Acordul de apărare reciprocă dintre SUA și Marea Britanie, care rămâne standardul de aur privind cooperarea între state în domeniul armelor nucleare. SUA au fost de acord să le furnizeze arme nucleare Forțelor Aeriene Regale până când armamentul nuclear britanic va fi suficient de consistent, să coopereze cu Marea Britanie în privința tehnologiei submarinelor nucleare și să permită transferuri de uraniu și de plutoniu îmbogățit. Tratatul rămâne în vigoare și azi.

Angajamentul Marii Britanii în direcția unui rol de putere nucleară a fost menținut de toate guvernele succesive din ambele țări. l-a oferit Marii Britanii capacitatea de a rezista la șantajul nuclear, așa cum s-a întâmplat când Uniunea Sovietică a amenințat cu folosirea armelor nucleare în timpul crizei privind Canalul Suez din 1956. Totodată, i-a oferit Marii Britanii capacitatea de a negocia competent în discuțiile privind controlul armelor. De partea americană, atitudinea nu a fost întotdeauna unanim împărtășită, din cauza preocupărilor SUA cu privire la proliferarea nucleară. Cu toate acestea, unii dintre noi, o minoritate, am considerat că existența capacităților nucleare britanice servea intereselor americane pe termen lung, deoarece încuraja un partener de cealaltă parte a Atlanticului cu obiective istorice comune. Totodată, aceasta îngreuna tentativa sovieticilor de a descifra sau de a anticipa reacția NATO într-o criză potențială.

O problemă în Grenada

Deși Thatcher a dorit să aibă relații strânse cu Statele Unite, ea nu a neglijat apărarea intereselor Marii Britanii, chiar și împotriva lui Reagan, în ciuda respectului său deosebit pentru acesta. Un exemplu dramatic l-a constituit situația din octombrie 1983, când Statele Unite au invadat insula Grenada din Caraibe. După ce o facțiune marxistă dură a preluat puterea pe această insulă, membră a Commonwealthului britanic, administrația Reagan a încercat să inverseze lovitura de stat printr-o intervenție militară. Dat fiind că primele sondaje sugerau că britanicii s-ar opune unei asemenea acțiuni, Casa Albă a ales să o excludă pe Thatcher din procesul de deliberare. l s-a spus despre planurile americanilor cu doar câteva ore înainte ca acestea să fie executate.

Grenada renunțase la statutul de colonie britanică după ce optase pentru independență în februarie 1974. Totuși, fiindcă a rămas în Commonwealth, regina era în

continuare șef de stat, iar guvernul britanic încă avea un sentiment de responsabilitate în privința suveranității insulei. O obiecție mai dureroasă a fost umilința pe care Thatcher a simțit-o când a descoperit că aliatul său cel mai apropiat acționase împotriva unei națiuni din Commonwealth fără o consultare semnificativă. Mai rău, invazia a avut loc cu doar câteva zile înainte ca rachetele nucleare americane cu rază medie de acțiune să fie desfășurate în Marea Britanie. Dacă nu putea avea încredere că SUA se vor consulta cu Marea Britanie înainte de invadarea unei mici insule din Caraibe, cum se putea baza pe americani să discute cu privire la utilizarea rachetelor de pe pământ britanic?

Respingând scuzele șarmante ale lui Reagan, ea a și-a exprimat public dezacordul: „Noi, în țările occidentale, democrațiile occidentale, ne folosim forța pentru a ne apăra modul de viață… [nu] pentru a pătrunde în țările altora", a declarat ea pentru BBC, vorbind pe șleau când a explicat: „Dacă promulgați o nouă lege, potrivit căreia oriunde domnește comunismul […] Statele Unite pot să intervină, atunci vom avea războaie cu adevărat îngrozitoare în lume."[86] Comentariile lui Thatcher au ocazionat o notă din partea consilierului american pentru securitate națională, Robert „Bud" McFarlane, adresată secretarului cabinetului britanic, prin care acesta se plângea că declarația a fost „neobișnuit de dură" și sublinia „dezamăgirea profundă" a administrației în privința poziției lui Thatcher.[87]

Între timp, evenimentele din Grenada au evoluat rapid. În interval de patru zile de la invazia de pe 25 octombrie, americanii au detronat junta militară care guverna Grenada; până în decembrie, SUA se retrăseseră cu totul de pe insulă. Constituția de dinainte de revoluție fusese reinstaurată, iar la orizont se profilau alegeri democratice.

După ce i-a reamintit administrației americane să nu creadă acordul Marii Britanii un lucru garantat, Thatcher a decis să nu rămână supărată din pricina Grenadei.

Desfășurarea de rachete cu rază medie de acțiune pe teritoriul britanic a continuat.

O schimbare strategică: angajarea Est–Vest

În decembrie 1983, cu patru zile înainte de Crăciun, Thatcher m-a invitat la cină la reședința oficială din Downing Street. Deși nu ne-am aplecat asupra evenimentelor recente din Caraibe, mi s-a părut dezamăgită de starea relațiilor dintre Est și Vest. Ea a spus că Moscova părea „lipsită de direcție", remarcând că nu prea își amintea „o situație în care să existe atât de multă incertitudine și atât de puține contacte"[88].

În septembrie, sovieticii doborâseră un avion civil sud-coreean (Zborul KAL 007) care se rătăcise din greșeală în spațiul lor aerian. Reacția insensibilă a Moscovei după tragedie a intensificat tensiunile și a convins Occidentul că nu se putea câștiga prea mult din dialogul cu secretarul general sovietic Iuri Andropov, despre care se știa că are o sănătate precară. În noiembrie, când rachetele americane cu rază medie de acțiune au început să sosească pe teritoriul european, sovieticii au părăsit negocierile de la Geneva privind controlul armelor. Izolarea URSS era completă, la fel ca intransigența sovietică.

În acea seară, la cină, reacționând la neliniștea lui Thatcher, am întrebat-o dacă intenționează să insiste asupra unui nou dialog Est–Vest și, dacă da, cum era cel mai bine să-l inițieze. După cum s-a dovedit, mintea ei deja lucra în acel sens.

În ultimele zile ale erei Brejnev, când gerontocrația sovietică atinsese nivelul maxim de rigiditate, Thatcher evitase conștient implicarea. Abia după a doua victorie electorală, din iunie 1983, ea a început o reevaluare oficială a relațiilor Est–Vest și a făcut pași în direcția respectivă.

În weekendul cu 8 septembrie, Thatcher a găzduit un seminar cu specialiști pe probleme sovietice la Chequers, reședința oficială a premierului aflată în zona rurală.

Scopul declarat al întâlnirii era ambițios: „să analizeze strategia guvernului în afaceri internaționale în vederea stabilirii unor obiective clare pentru următorii câțiva ani“[89]. Ministerul de Externe a încercat inițial să trimită la reuniune propriul personal cu experiență, dar Thatcher nici n-a vrut să audă. După cum a scris ca răspuns la propunerea privind lista de participanți, „Vreau… niște oameni care au studiat cu adevărat Rusia – gândirea rușilor – și care au trăit cât de cât acolo. Mai mult de jumătate dintre oamenii de pe listă știu mai puțin decât mine“[90]. În cele din urmă, au fost invitați opt specialiști în chestiuni sovietice – toți, cu o singură excepție, fiind profesori universitari. Unul dintre participanți, Archie Brown, lector la Oxford, cunoscător al instituțiilor sovietice, a sugerat ca Thatcher să ia legătura cu un lider promițător din eșalonul mai tânăr al conducerii sovietice, precum Mihail Gorbaciov, pe care l-a descris drept „cel mai bine educat membru al Biroului Politic și probabil cel mai deschis la minte“[91].

Thatcher a fost receptivă la această propunere; în consemnările oficiale ale seminarului s-a menționat: „S-a convenit că scopul ar trebui să fie stabilirea lentă a unor contacte în următorii câțiva ani“[92].

Când l-a vizitat pe Reagan la Washington mai târziu, în septembrie, Thatcher i-a împărtășit ideile sale. Deși nu ar trebui să „ne amăgim cu privire la adevăratul caracter al sovieticilor“, i-a spus ea președintelui, „totodată, trebuie să trăim pe aceeași planetă cu sovieticii. Prin urmare, întrebarea-cheie este care vor fi relațiile noastre viitoare“. Ea s-a declarat în favoarea stabilirii „relațiilor normale“. Reagan a răspuns că îi împărtășește părerile.[93]

La fel ca Thatcher, Reagan preluase funcția hotărât să-i înfrunte pe sovietici. Dar, spre deosebire de mulți dintre susținătorii săi – și de unii dintre angajații săi –, aversiunea lui față de armele nucleare l-a făcut să fie deschis la negocieri pentru controlul armelor. Încă din martie 1981, la scurt timp după ce supraviețuise unei

tentative de asasinat, Reagan îi scrisese lui Brejnev de la spital, pentru a-i sugera deschiderea unui dialog.

George Shultz, care a devenit secretar de stat în iulie 1982, a încurajat o astfel de legătură. În luna februarie a anului următor, la îndemnul lui Shultz și în ciuda opoziției vehemente din partea consilierului său pentru securitate națională și a ministrului apărării, Reagan a fost de acord să se întâlnească cu ambasadorul sovietic, Anatoli Dobrînin. „Unii dintre angajații CNS [Consiliului Național de Securitate] sunt prea intransigenți și nu cred că ar trebui să-i abordăm în vreun fel pe sovietici", a notat Reagan în jurnalul său în aprilie. „Cred că eu sunt intransigent și nu mă voi schimba niciodată", a continuat Reagan, „dar chiar vreau să încerc și să le arăt că există o lume mai bună, dacă vor demonstra prin fapte că vor să se înțeleagă cu lumea liberă."[94]

Thatcher, care era întrutotul în asentimentul lui, a căutat să cultive această atitudine în cadrul administrației Reagan. Însă o relație mai constructivă cu Uniunea Sovietică necesita un partener dispus la Moscova. Moartea lui Andropov, în februarie 1984, l-a propulsat la conducere pe Konstantin Cernenko, dar aparatcicul în vârstă de șaptezeci și doi de ani, care suferea de emfizem și de o afecțiune cardiacă, i-a dat prea puține motive lui Thatcher să spere într-o îmbunătățire imediată a relațiilor.

Decizia crucială a lui Thatcher a fost să-i lase deoparte pe Cernenko și generația lui și să-i ia în considerare, în schimb, pe succesorii potențiali ai acestora. Sub îndrumarea sa, Ministerul de Externe britanic a elaborat o listă scurtă, formată din trei membri mai tineri ai Biroului Politic – Grigori Romanov, Viktor Grișin și Mihail Gorbaciov. Cel mai logic era să-i adreseze o invitație lui Gorbaciov, despre care i se vorbise deja, având în vedere poziția acestuia de președinte al Comisiei pentru Relații Externe a legislativului sovietic.[95] Cum Cernenko era încă șef de stat, trebuia respectat protocolul diplomatic. Thatcher a aranjat ca Gorbaciov să fie invitat

în Marea Britanie ca șef al unei delegații parlamentare sovietice, o deschidere suficient de inofensivă, care îi permitea să-l întâlnească și să-l analizeze.

Gorbaciov a acceptat și a sosit în Marea Britanie împreună cu soția sa, Raisa, în decembrie 1984. În timpul prânzului de la Chequers, el și Thatcher au intrat într-o dispută serioasă cu privire la beneficiile sistemului capitalist în comparație cu cel comunist. Consemnările conversației lor private arată că Thatcher „nu dorea să aibă puterea de a dicta unde ar trebui să lucreze fiecare și ce ar trebui să primească". Gorbaciov a răspuns că „înțelegea sistemul britanic, dar sistemul sovietic era superior"[96]. Discuția a continuat în acest fel, fără ca vreunul dintre participanți să cedeze teren. Deși întâlnirea lor se apropia de final, nu au apărut inițiative sau acorduri noi. Totuși, în ciuda impasului aparent, acest prânz avea să se dovedească una dintre cele mai importante întrevederi din cariera de premier a lui Thatcher.

După cum a scris mai târziu, Thatcher a recunoscut că, deși remarcile lui Gorbaciov reproduceau dogme marxiste bine-cunoscute, „personalitatea lui era cum nu se poate mai diferită de atitudinea rigidă, de ventriloc, a aparatcicului sovietic obișnuit". Mai târziu în acea zi, Thatcher „a înțeles că stilul mult mai mult decât retorica marxistă exprima substanța personalității de dedesubt"[97]. Ea a simțit că Gorbaciov era inerent mai flexibil decât predecesorii săi. Și, ca de obicei, ea nu a ezitat să-și facă publice părerile. „Sunt prudent optimistă", a declarat ea pentru BBC a doua zi, adăugând, într-o remarcă care a devenit celebră, „Îmi place domnul Gorbaciov. Putem face afaceri împreună".[98]

Dar la o întrevedere cu Reagan de la Camp David în decembrie, ea a adoptat un ton precaut. Da, Gorbaciov era fermecător și „deschis la discuții și dezbateri", se consemnează în documentele de la Casa Albă pe marginea acestei întâlniri, dar potrivit lui Thatcher, „cu cât adversarul este mai fermecător, cu atât este mai

periculos“[99]. După cum a remarcat Reagan mai târziu, „Mi-a spus că ea crede că există o șansă pentru o deschidere grozavă. Desigur, s-a dovedit că avea întrutotul dreptate“[100].

După ce Gorbaciov a devenit secretar general odată cu moartea lui Cernenko în martie 1985, sprijinul pentru evaluarea pozitivă a lui Thatcher în privința noului lider sovietic a sporit – la fel și presiunea asupra lui Reagan pentru a participa la un summit cu acesta. Aripa dură din administrația Reagan a pledat ferm împotriva acestei acțiuni. Insistând că presiunea neîntreruptă va duce în cele din urmă la prăbușirea sistemului sovietic, ei au susținut că prin dialog s-ar putea pierde o mare parte a coeziunii dintre aliați. Susținând contrariul, Shultz a căutat să întărească dorința instinctivă a lui Reagan de a se întâlni cu noul lider sovietic.

În opinia mea, după cum îi spusesem lui Thatcher, eforturile lui Reagan de a consolida puterea SUA și de a le câștiga respectul sovieticilor în timpul primului său mandat îl plasau într-o poziție de negociere solidă în al doilea mandat.[101] La începutul verii, Reagan s-a decis și a anunțat planurile pentru un summit cu Gorbaciov la Geneva în luna noiembrie. S-a dovedit a fi un punct de cotitură. În cea mai bună tradiție a „relației speciale“, Margaret Thatcher i-a servit drept partener și consilier de încredere, oferind administrației o analiză independentă și bine documentată. Reagan și-a bazat o mare parte din abordarea privind negocierile de la Geneva pe o scrisoare nesolicitată și neobișnuit de detaliată a lui Thatcher, din data de 12 septembrie 1985, în care ea i-a oferit sfaturi despre cum să interacționeze cu Gorbaciov.[102] Ca mediator efectiv între Reagan și Gorbaciov la acel moment, Thatcher se afla la apogeul influenței sale internaționale.

Entuziasmul lui Thatcher privind dialogul cu Gorbaciov a sporit la sfârșitul anilor 1980, pe măsură ce acesta a început un program amplu de reformă internă. Pentru stânga europeană, declarațiile lui Gorbaciov

despre reformă și deschidere – *glasnost* și *perestroika* – au fost suficiente pentru a submina premisa lui Thatcher privind amenințarea continuă din partea sovieticilor. Mișcarea împotriva armelor nucleare a găsit noi motive pentru cauza dezarmării complete. Asemenea discuții îi repugnau lui Thatcher, care le-a reiterat neobosită colegilor săi europeni virtuțile îmbinării flexibilității diplomatice cu nevoia unei apărări puternice și a conștientizării amenințării sovietice continue.

Pe acest fond, a izbucnit o criză gravă a relațiilor transatlantice. În octombrie 1986, Reagan și Gorbaciov s-au întâlnit la Reykjavík, în Islanda, unde au decis să urmărească viziunea președintelui american privind o lume fără arme nucleară. Catalogată inițial drept o întâlnire informală în scopul pregătirii unui summit la Washington, întrevederea s-a transformat în interacțiuni de o amploare rar coregrafiată – cu atât mai puțin improvizată – pe scena internațională.

Gorbaciov venise la Reykjavík pregătit să accepte reduceri drastice ale arsenalului nuclear sovietic, sperând să-l convingă pe Reagan nu numai să-i urmeze exemplul, ci și să abandoneze Inițiativa de Apărare Strategică (IDS). În spatele ușilor închise, cei doi lideri au discutat despre reduceri din ce în ce mai mari, care au atins punctul culminant odată cu sugestia lui Reagan privind un acord pentru eliminarea completă a armelor nucleare. „Putem face asta", a confirmat Gorbaciov. „Le putem elimina."[103] Dialogul a ajuns până în etapa de pregătire a unei schițe pentru memorandumul de înțelegere în acest sens.

În cele din urmă, discuțiile au eșuat din cauza sistemului IDS. Gorbaciov a insistat ca sistemul IDS să fie limitat la testarea în laborator timp de zece ani. Reagan, convins că IDS era necesară pentru protecție chiar și într-o lume fără arme nucleare și că testarea sistemului în spațiul cosmic era esențială, a refuzat. Președintele american a pus capăt impasului părăsind brusc întrevederea și anulând, astfel, acordul provizoriu

de desființare a tuturor armelor nucleare, care fusese deja redactat.

Un deceniu mai târziu, l-am întrebat pe Anatoli Dobrînin, care era consilier pentru politică externă al lui Gorbaciov la momentul întrevederii de la Reykjavík, de ce negociatorii sovietici nu acceptaseră principala caracteristică – înghețarea și apoi reducerea reciprocă și radicală a numărului de arme; problema testării în spațiul cosmic ar fi putut fi amânată pentru o conferință tehnică ulterioară, de exemplu la Geneva. „Pentru că nu aveam pe nimeni în sală care să știe mai multe despre strategia nucleară", a răspuns el, „și pentru că nu ne-a trecut niciodată prin cap că Reagan va ieși din sală."[64]

Thatcher era profund neliniștită. Îndemnându-l pe Reagan să negocieze cu Gorbaciov, nu crezuse că este posibil ca o asemenea interacțiune să ducă la o schimbare completă a politicii de apărare a SUA și a Marii Britanii. Întâlnindu-mă cu ea la două luni după întrevederea de la Reykjavík, mi s-a părut foarte deranjată de cursul evenimentelor. Summitul fusese un „cutremur" care avea să pună în pericol „toate lucrurile bune făcute de administrația Reagan" pentru a îmbunătăți relațiile dintre SUA și aliații săi europeni, a spus ea. Încercând să submineze acordul de lungă durată al țărilor NATO privind rolul armelor nucleare, Reagan aproape că distrusese legitimitatea unui pilon al alianței transatlantice.

Thatcher și-a propus să-l convingă pe președinte să adopte o poziție mai realistă. Mi-a spus că era „hotărâtă să lase Reykjavík deoparte"[104]. În abordarea inițială, ea și-a învăluit mesajul în coconul celor mai calde laude. L-a sunat pe Reagan la Casa Albă a doua zi după summit și i-a spus nesincer că „s-a descurcat minunat la Reykjavík". Summitul, considera ea, „a părut o capcană întinsă de sovietici" și era esențial „să dăm vina pentru impas pe Gorbaciov". Apoi, a pornit ofensiva, avertizându-l pe Reagan că promovarea eliminării totale a armelor

nucleare ar fi „echivalentă cu capitularea, așa că trebuie să fim foarte, foarte atenți".

Insistențele ei nu l-au clintit pe Reagan. Când Thatcher și-a reiterat îngrijorarea că, odată cu eliminarea armelor nucleare, „sovieticii – cu superioritatea lor în privința armamentului convențional – ar putea pur și simplu să ia Europa cu asalt", Reagan a răspuns că „era sigur că putem elabora o strategie pentru a-i învinge pe sovietici", dând de înțeles că, în opinia lui, acest lucru putea fi realizat prin mijloace militare convenționale.[105]

Thatcher nu voia să audă nimic din toate acestea. Ea și-a dat seama că, într-o chestiune atât de adânc înrădăcinată în mintea lui cum era cazul abolirii armelor nucleare, Reagan pur și simplu nu se va retrage – cel puțin nu direct. Așa că și-a schimbat tactica. Noul ei vehicul de persuasiune a fost o vizită stabilită anterior la Camp David, în noiembrie 1986, la o lună după Reykjavík. La îndemnul consilierului său cu vechime, Charles Powell, ea hotărâse să evite să-i ceară lui Reagan să respingă lucrurile cu care fusese de acord la Reykjavík. În schimb, scopul ei era să „alegem elementele din discuțiile de la Reykjavík pe care le-am putea accepta și să argumentăm că acestea ar trebui să aibă prioritate", mi-a spus ea atunci. „Implicit, orice altceva trebuie lăsat deoparte, dar nu abandonat explicit."[106]

Spre marea ei ușurare, Reagan a fost receptiv. Cei doi au convenit că se va acorda prioritate unui acord privind forțele nucleare cu rază intermediară (FNI), care să includă și o reducere cu 50% a armelor ofensive strategice, precum și interzicerea armelor chimice. Nu s-a făcut nici o mențiune despre elementele mai cuprinzătoare ale pachetului de la Reykjavík, care acum nu mai erau luate în considerare activ.

Această abordare nu a fost lipsită de costuri. Sprijinind acordul referitor la FNI, Thatcher a părut să-și dea binecuvântarea pentru scopul suprem al lui Reagan de a elimina cu totul armele nucleare din Europa – nici pe departe rezultatul dorit de ea. Cu toate acestea, așa cum

mi-a explicat ea, „pentru a păstra apărarea nucleară, pentru a împiedica SUA să-și negocieze armele nucleare strategice și ca să ne asigurăm că vom primi [rachetele] Trident, am acceptat răul mai mic al unui acord privind zero FNI“[107].

Thatcher știa când să apere ferm o convingere profundă și când să accepte o nouă realitate – și, în cuvintele ei, „să-i dea cea mai bună înfățișare“[108]. Totodată, declarația comună de la sfârșitul vizitei sale la Camp David a reafirmat încrederea NATO în apărarea nucleară eficientă și sprijinul continuu al lui Reagan privind sistemul Trident al Marii Britanii. Cât despre poziția publică privind apărarea nucleară, această declarație a reprezentat, de fapt, o revenire retorică la normele de dinainte de întâlnirea de la Reykjavík. După cum i-am spus lui Thatcher la acea vreme, ea era „singura persoană din afara Statelor Unite pe care o asculta președintele“[109]. Era important ca ea să continue să-i ofere sfaturi – cu simpatie, dar în nici un caz fiind întotdeauna de acord.

Argumentele lui Thatcher au beneficiat și de slăbirea administrației în urma scandalului Iran-Contra, când a ieșit la iveală faptul că unii funcționari au folosit veniturile din vânzările neautorizate de arme americane către Iran pentru a finanța insurgența Contra împotriva regimului marxist-leninist sandinist din Nicaragua. Ca prietenă și susținătoare fermă a lui Reagan, Thatcher a considerat că rolul ei era să-l ajute să găsească o cale de urmat. Totodată, ea a făcut un mare serviciu Occidentului, reafirmând fundamentele doctrinei defensive a NATO. Dar episodul de la Reykjavík, pe lângă faptul că a arătat intimitatea relațiilor anglo-americane, a dezvăluit și limitele acestora. În chestiunile în care dezechilibrul de forțe dintre aliați era un factor major – și convingerile prezidențiale deosebit de puternice – legăturile emoționale și istorice se puteau rupe, iar America putea insista să-și urmărească preferințele unilateral.

În apărarea suveranității Kuwaitului: criza din Golf

Sub conducerea lui Thatcher, vocea britanică s-a făcut auzită nu numai în chestiunile legate de NATO și de Războiul Rece, ci și de disputele de pe tot globul. Când Irakul condus de Saddam Hussein a invadat și a ocupat țara vecină, Kuwait, în august 1990, nu a fost imediat clar că Marea Britanie va juca un rol special. Capacitatea operațională a Marii Britanii scăzuse semnificativ de la un episod similar, din 1961, când Abd al-Karim Qasim, generalul de brigadă care ajunsese la putere după răsturnarea monarhiei irakiene, părea să amenințe integritatea teritorială a Kuwaitului devenit de puțin timp independent. La acea vreme, Marea Britanie desfășurase cu succes trupe și nave pentru a-l descuraja pe Qasim, respectând acordul de a garanta apărarea fostei sale colonii.

În opinia lui Thatcher, Saddam Hussein era un dictator nesăbuit, după modelul generalului Galtieri; la fel ca în cazul liderului argentinian, încercarea de a-l tempera nu avea decât să-l impulsioneze pe Hussein. Dacă nu era tras la răspundere pentru agresiunea sa, integritatea sistemului internațional avea să fie serios pusă la încercare. Nu vedea cu ochi buni episoadele din istorie în care Marea Britanie preferase să-i tempereze pe agresori. Reflectând asupra Acordului de la München din 1938, care a contribuit la declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial, ea a comentat: „Exemplele cele mai proaste de politică externă britanică sunt cele în care a cedat teritorii care aparțineau altor națiuni, cum a fost cazul Regiunii Sudeților și al Cehoslovaciei“[110]. De la începutul conflictului din Kuwait – la fel ca în cazul Insulelor Falkland –, Thatcher a stabilit că singura soluție onorabilă era restabilirea *status quo ante*; claritatea morală cu care a acționat a avut în cele din urmă un impact semnificativ asupra procesului decizional al administrației americane în timpul crizei.

Prima reacție a președintelui George H.W. Bush la criză a fost prudentă. Adresându-se presei de la Casa Albă în dimineața zilei de 2 august, Bush a părut circumspect, declarând că „nu se gândește" să trimită trupe în regiune, dar că, oricum, nu ar „discuta despre nici o opțiune militară chiar dacă aceasta ar fi decisă"[111]. Imediat după declarațiile lui Bush, Consiliul de Securitate Națională s-a reunit pentru a discuta chestiunea. Opiniile se îndreptau în direcția acceptării invaziei ca un fapt împlinit.[112]

Ca o întâmplare fericită, cu mult înainte de izbucnirea crizei, Thatcher acceptase invitația de a apărea alături de președintele Bush la o conferință de la Aspen, Colorado, în după-amiaza de 2 august. Timpul petrecut împreună la Aspen s-a dovedit extrem de important – pentru Orientul Mijlociu, pentru relația SUA–Marea Britanie și pentru principiile ordinii mondiale. Relația lui Thatcher cu Bush nu a fost la fel de caldă precum cea pe care o avusese cu Reagan, dar Bush a înțeles valoarea acestei relații. Charles Powell, care a însoțit-o pe Thatcher la Aspen, a remarcat că cei doi lideri erau „în foarte mare măsură de acord" cu privire la Kuwait, deși Thatcher părea să fie mai conștientă decât Bush de nevoia de a pune la cale o acțiune militară.[113]

În acea după-amiază, la conferința de presă comună cu Thatcher, Bush a vorbit primul. Cu sprâncenele încruntate, cu vocea măsurată și mâinile îngropate adânc în buzunarele costumului, președintele american emana prudență. El a relatat că a discutat cu lideri din Orientul Mijlociu, și-a exprimat „îngrijorarea" față de agresiunea irakiană și a cerut o „soluție pașnică".[114] După ce i-a mulțumit lui Bush pentru primirea din Colorado, Thatcher a trecut imediat la „chestiunea principală", la fel cum procedase în discursul său inaugural din Parlament, cu treizeci de ani înainte:

> Irakul a încălcat și și-a însușit teritoriul unei țări care era membru cu drepturi depline al Națiunilor Unite. Acest

lucru este total inacceptabil. Și dacă i se va permite să continue, atunci multe alte țări mici nu s-ar putea simți niciodată în siguranță.[115]

Deși Thatcher a ales aceste cuvinte cu atenție, nu atât substanța remarcilor sale, cât maniera în care le-a rostit a avut un impact imediat. A vorbit în rafale sacadate, pe un ton categoric și cu convingere absolută. Pur și simplu, se simțea în elementul ei, ca lider.

Pe 5 august, când Bush a revenit la Casa Albă, punctul său de vedere se consolidase semnificativ „Privesc foarte serios hotărârea noastră de a inversa această agresiune", a spus el, declarând: „Această situație este inacceptabilă".[116] Când am discutat cu Charles Parker o săptămână mai târziu, am pus o mare parte din schimbarea de ton a președintelui pe seama prezenței lui Thatcher. „Locatarul de la Casa Albă a plecat la Aspen, înclinând spre ideea că nu mai era nimic de făcut, dar când a revenit, s-a arătat pregătit și hotărât."[117]

Privind retrospectiv, cred că Bush înclina din ce în ce mai mult spre un răspuns mai robust înainte de a ajunge la Aspen, dar discuțiile sale de acolo cu Thatcher i-au întărit puternic intuițiile. Mai târziu în aceeași lună, ea l-a încurajat din nou pe Bush în urma adoptării unei rezoluții ONU care permitea folosirea forței pentru a interzice petrolierele care încercau să încalce sancțiunile împotriva Irakului. „Nu era momentul să ezităm", a insistat ea. Thatcher a contribuit la stabilirea unui ton ferm în primele zile ale conflictului, ceea ce a fost un factor important pentru eliberarea Kuwaitului.

Deși Thatcher s-a grăbit să apere suveranitatea Kuwaitului, s-a arătat reticentă să acorde Organizației Națiunilor Unite un rol important în eliberarea țării. Ea a salutat Rezoluția 660 a Consiliului de Securitate al ONU, adoptată a doua zi după invadarea Kuwaitului, care a condamnat agresiunea irakiană și solicita o retragere imediată; cu toate acestea, ea a privit cu un scepticism accentuat perspectiva unei implicări mai mari a ONU.

Când a devenit limpede că nu se va ajunge la retragerea Irakului prin mijloace pur diplomatice, ea s-a opus eforturilor în direcția unei noi rezoluții a Consiliului de Securitate care să autorizeze utilizarea forței. Dacă s-ar considera că orice acțiune militară necesită un mandat al Consiliului de Securitate, a susținut ea, s-ar crea un precedent care ar submina dreptul la autoapărare inerent principiului suveranității naționale.

Totodată, sub aspect practic, ea dorea să păstreze libertatea maximă de acțiune privind modul de eliberare a Kuwaitului. În această privință, ea a avut inițial sprijinul președintelui Bush. „Nu vrea să se adreseze ONU privind utilizarea forței; nici eu nu vreau", a notat Bush în jurnalul său la începutul lunii septembrie.[118]

Însă, în cele din urmă, intențiile sale au fost victime ale situației interne din Statele Unite. Bush a înțeles că și Congresul, și opinia publică se opuneau întreprinderii unei acțiuni militare fără sprijinul ONU. Thatcher nu s-a confruntat cu constrângeri similare în Marea Britanie și astfel, în privat, ea a continuat să pledeze intens împotriva unei rezoluții suplimentare a ONU. Dar nevoile interne ale politicii americane au prevalat. La începutul lui noiembrie 1990, ea a cedat. Totuși, din motive fără nici o legătură cu această situație, avea să fie obligată să renunțe la funcție doar câteva săptămâni mai târziu.

Limitele leadershipului: Germania și viitorul Europei

Marii conducători acționează la limitele exterioare a ceea ce se crede că este posibil; în loc să repete mecanic ideile convenționale definitorii pentru epocă, ei sondează limitele acestora. De-a lungul carierei sale, Thatcher a contestat dictatele gândirii convenționale, optând pentru un leadership care a schimbat termenii dezbaterii.

Cu toate acestea, uneori, credința ei în capacitatea sa de a realiza ceea ce era aparent imposibil s-a dovedit deplasată. După căderea Zidului Berlinului, pe 9

noiembrie 1989, Thatcher s-a abătut de la prudența și flexibilitatea care îi fuseseră, în general, de ajutor. În loc să conducă Occidentul către o politică de unificare a Germaniei și să ancoreze Germania unită în interiorul NATO, ea a fost din ce în ce mai mult în dezacord cu omologii săi din Organizația Tratatului Atlanticului de Nord.

Pentru Thatcher, căderea Zidului Berlinului a fost cu adevărat un motiv de sărbătoare. La fel, prăbușirea ulterioară a regimurilor comuniste din toată Europa de Est a reprezentat punctul culminant al dezmembrării colecției de state-satelit ale URSS, o realizare în direcția căreia depusese eforturi tot timpul în care se aflase în funcție. Dar a fost profund tulburată de corolarul logic al dispariției Cortinei de Fier: anume că Germania de Est și de Vest, împărțite artificial după al Doilea Război Mondial, trebuiau acum să se unească.

Preocupările lui Thatcher cu privire la reunificarea Germaniei aveau o bază legitimă. În 1871, ultima dată când Germania recent unificată intrase în sistemul internațional, Benjamin Disraeli declarase că acesta era „un eveniment politic mai mare" decât Revoluția Franceză.[119] Profeția liderului britanic a fost confirmată de o serie de crize care au izbucnit în urma retragerii lui Bismarck din 1890, culminând cu izbucnirea Primului Război Mondial în august 1914. Germania unită avea să modifice din nou, inevitabil, echilibrul de putere în Europa, iar Thatcher nu era singura care considera că implicațiile unei astfel de schimbări necesitau o analiză atentă.

Afectată de experiențele sale din copilărie din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Thatcher se îndoia că atitudinea asertivă și expansionistă a Germaniei se încheiase odată cu înfrângerea lui Hitler. Nu avea încredere în ceea ce ea percepea a fi caracterul național german imuabil; în momentele sale de pesimism, se temea că nu au fost exorcizați toți demonii din trecutul Germaniei. „Pentru a înțelege un om", se spune că ar fi

remarcat Napoleon, „vezi cum arăta lumea când acesta avea douăzeci de ani." Thatcher împlinise douăzeci de ani în 1945.

Ea nu s-a sfiit să dea glas acestor sentimente sceptice. La o cină la care am participat amândoi la Toronto, cu ocazia summitului G7 din iunie 1988[120], l-am citat pe Bismarck într-un toast în onoarea ei, sugerând că lucrul cel mai bun pe care îl putea face un lider era să apuce poalele mantiei lui Dumnezeu și să meargă cu El câțiva pași. Thatcher, care ascultase doar pe jumătate, a întrebat pe a cui mantie sugerasem să o apuce. Când gazda i-a explicat că l-am citat pe Bismarck, ea a întrebat: „Bismarck, germanul?" Când gazda a răspuns afirmativ, ea a replicat: „E timpul să plec acasă".

Pe măsură ce se intensifica elanul privind unificarea rapidă, Thatcher a continuat să se opună ferm. Deși alți lideri au ezitat să-și manifeste îndoielile, ea a adoptat o poziție contrarie. În loc să ia în considerare unificarea, ea a susținut că atenția trebuia să se concentreze pe stabilirea unei democrații autentice în Germania de Est, insistând că două state germane democratice puteau exista în continuare unul lângă altul o perioadă nedeterminată. Și încercând să-și sublinieze îngrijorarea că Germania unită ar putea aspira din nou să domine Europa, ea a adăugat un alt argument: unificarea germană ar putea zădărnici experimentul istoric al lui Mihail Gorbaciov privind reformele – încurajând facțiunile dure de la Moscova, care l-ar putea înlătura din funcție.

Aceste argumente nu au găsit prea multă susținere nici chiar printre aliații lui Thatcher. Administrația Bush considera reunificarea rezultatul firesc al victoriei Occidentului în Războiul Rece. Cu doar câteva zile înainte de căderea Zidului Berlinului, Bush nu a lăsat nici o îndoială cu privire la poziția sa: „Nu împărtășesc îngrijorarea pe care o au unele țări europene cu privire la Germania reunificată", a declarat el pentru *New York Times*, „deoarece cred că angajamentul Germaniei

privind Alianța și recunoașterea importanței acesteia este de neclintit.“[121]

Lideri europeni, precum președintele Franței François Mitterrand, care împărtășiseră atitudinea ezitantă a lui Thatcher, au început să încline către acceptarea reunificării, încercând în continuare să modeleze condițiile în care aceasta avea să aibă loc. Când m-am întâlnit cu Thatcher la Londra, pe 10 ianuarie, am îndemnat-o să urmeze această direcție. Ea s-a dovedit de neconvins. Consemnările întrevederii noastre îi dovedesc poziția inflexibilă: „Prim-ministrul a spus că în relațiile internaționale nimic nu trebuie considerat inevitabil. Ea pornește de la stabilirea lucrurilor care ar servi intereselor britanice și apoi încearcă să stimuleze realizarea lor“.[122]

Acestea erau sentimente lăudabile, dar în ianuarie 1990 nu au înlocuit o politică ferm legată de realitatea care se contura în Europa. Stilul său de leadership, care a fost atât de des marcat de agilitate creativă și de o înțelegere fermă a realităților, manifesta acum elemente de rigiditate. În absența impulsului pragmatic care o ajutase atât de mult în crizele anterioare, lui Thatcher îi rămânea o politică ce echivala mai mult sau mai puțin cu o opoziție ineficientă. Propunerea sa de a menține forțe sovietice pentru a stabiliza Germania de Est după reunificare nici nu putea fi luată în calcul.[123] Germanii, cu sprijinul SUA și cu acordul francezilor, au mers înainte. Thatcher a fost marginalizată și influența ei s-a diminuat.

Apoi, unificarea Germaniei a fost înglobată în proiectul mai larg de integrare europeană. Potrivit viziunii dominante pe continent, Germania unită era gestionată cel mai bine prin conectarea strânsă cu Comunitatea Europeană. Cancelarul Helmut Kohl a susținut acest punct de vedere și a fost pregătit ca Germania să facă sacrificii în acest scop; ministrul său de externe, Hans-Dietrich Genscher, a evocat apelul romancierului Thomas Mann de a „crea nu o Europă germană, ci o Germanie europeană“[124].

Thatcher era fundamental împotriva acestei strategii. Populația mare și potențialul economic al Germaniei i-ar fi garantat acesteia o pondere substanțială, dacă nu cumva dominantă, în orice structură europeană integrată. Ea a înțeles că puterea germană *de facto* nu poate fi neutralizată prin mijloace legale sau instituționale. Cu toate acestea, a crezut cu tărie că integrarea Germaniei în Europa avea să consolideze puterea acesteia, nu să o țină sub control. În cele din urmă, s-a dovedit că a avut parțial dreptate, deoarece progresul economic i-a permis Germaniei să aibă o influență mai mare în UE decât oricare alt stat membru. Dar în chestiunea fundamentală a caracterului și a politicii germane, ea a greșit; Germania a fost transformată de Adenauer și de moștenirea acestuia și a rămas un membru de bază al Alianței Occidentale după unificarea din octombrie 1990.

Europa, dificultatea fără sfârșit

Nu doar reunificarea Germaniei, ci întreaga agendă a integrării europene era în contradicție cu viziunea lui Thatcher despre lume. Ca apărătoare a suveranității parlamentare, ea considera transferul de prerogative de la statele-națiune către instituțiile supranaționale europene cu birocrați nealeși o abrogare a drepturilor democratice și suverane.

Strategia lui Thatcher a presupus încurajarea liberalizării economice în Europa fără a promova integrarea politică. Încercarea de a menține acest echilibru a devenit ultima ei dilemă de politică externă. În 1984, după ani de negocieri minuțioase, ea câștigase o victorie politică majoră asupra Bruxellesului, prin care Marii Britanii i se acorda un „rabat“ anual, reducând contribuția acestei țări la bugetul european cu două treimi. În 1986, acceptase Actul Unic European în căutarea unei piețe unice (de fapt, acesta fusese elaborat în principal de britanici). Totuși, ea nu a reușit să prevadă că legea va fi folosită pentru a extinde „votul cu

majoritate calificată“ în Consiliile Europene, accelerând astfel deplasarea puterii dinspre capitalele naționale. După cum a recunoscut mai târziu în memoriile sale:

> acum îmi dau seama că, în perioada din cel de-al doilea mandat al meu ca prim-ministru, Comunitatea Europeană și-a schimbat direcția subtil, dar sigur, de la o Comunitate a comerțului deschis, a reglementărilor reduse și a statelor-națiune suverane care cooperează liber către etatism și centralism.[125]

Fusese pregătit cadrul pentru un conflict – între Londra și Bruxelles, dar și în sânul Partidului Conservator – care avea să dureze mai bine de o generație.

Gestionarea relației dintre Marea Britanii și Europa este o problemă perenă și, pentru liderul Partidului Conservator, o chestiune periculoasă. De la Margaret Thatcher în noiembrie 1990 și până la Theresa May în iulie 2019, patru mandate de premier ale conservatorilor s-au năruit pe tema relației europene.[126]

Primul semn al dificultăților întâmpinare de Thatcher privind gestionarea diviziunilor din sânul partidului său pe tema Europei a survenit odată cu demisia ministrului apărării, Michael Heseltine, în ianuarie 1986. Aparent, controversa a vizat Westland, singurul producător de elicoptere rămas în Marea Britanie, dar, în esență, se baza pe ambiția lui Heseltine de a o înlocui pe Thatcher în funcția de prim-ministru. Compania americană Sikorsky își exprimase interesul de a deveni acționar minoritar la Westland, sperând să readucă producător britanic pe profit prin infuzie de capital – o opțiune atrăgătoare date fiind convingerile lui Thatcher privind piața liberă, precum și cele atlantiste.

Dar Heseltine prefera o soluție etatistă și europeană. Potrivit planului elaborat de Heseltine, compania britanică aflată în dificultate s-ar fi alăturat unui consorțiu de companii de apărare britanice, franceze, germane și italiene. A urmat o dispută în care Downing Street a încercat să îl discrediteze pe Heseltine –

declanșând o scurtă perioadă de turbulențe, care părea să amenințe controlul lui Thatcher asupra Partidului Conservator. În cele din urmă, Heseltine a demisionat și Sikorsky a salvat Westland.

Carismatic, bogat și extrem de ambițios, Heseltine s-a poziționat ca un succesor proeuropean al lui Thatcher. Insurgența lui deloc subtilă avea să mocnească ani de zile în parlament, înainte de a izbucni brusc într-o conflagrație în noiembrie 1990.

Între timp, se adunaseră multe paie pe foc. Figuri importante ale politicii conservatoare cunoscuseră ascensiunea și declinul datorită poziției lor în privința Europei. Marea Britanie aderase la Comunitatea Economică Europeană (CEE) sub conducerea Heath în 1973. Dar în 1979, Marea Britanie a refuzat să adere la nou apărutul Mecanismul European al Ratelor de Schimb (ERM), oarecum un precursor al monedei euro, prin care li se impunea țărilor participante să-și mențină rata de schimb valutar într-un anumit interval al valorii unității monetare europene (ECU) – care era determinată prin ponderarea monedelor țărilor membre în funcție de dimensiunea economiilor acestora.

Luptele dure privind CEE, ERM și ECU au divizat cabinetul britanic și au subminat constant poziția de lider a lui Thatcher. Ea a respins posibilitatea aderării Marii Britanii la ERM în 1985, dar, la începutul anului 1987, ministrul de finanțe, Nigel Lawson, a găsit o soluție: fără aprobarea lui Thatcher, el s-a asigurat că lira sterlină va „urmări" marca vest-germană la un curs specificat. Cu toate acestea, în noiembrie 1987, Thatcher a aflat de acordul tacit și a anulat politica respectivă la începutul anului 1988.[127]

În contextul acestor planuri din ce în ce mai ambițioase privind integrarea europeană, precum și al unui Partid Conservator divizat incurabil, Thatcher a acceptat invitația de a susține un discurs despre viitorul continentului la Colegiul Europei de la Bruges, în Belgia. Conștientă că publicul format din eurocrați aspiranți nu

era un destinatar firesc al mesajului ei eurosceptic, și-a înviorat începutul discursului cu o glumă. „Dacă e să dați crezare unora dintre lucrurile care se spun și se scriu pe tema opiniilor mele despre Europa", a spus ea, afișând un zâmbet larg, „probabil că e ca și cum Genghis Han ar fi fost invitat să vorbească despre virtuțile coexistenței pașnice!"[128] Cu toate acestea, la fel ca Genghis Han, Thatcher venise să cucerească. Amabilitatea ei avea să se limiteze la acea glumă.

În loc să elogieze ideea europeană, Thatcher și-a propus să-i prescrie limitele. În acest fel, „Discursul de la Bruges" poate fi interpretat ca o declarație de independență față de criticii din cabinetul său. În opinia lui Thatcher, Comunitatea Europeană trebuia să urmeze cinci „principii directoare": să se bazeze pe „cooperarea voită și activă între state suverane independente"; „să abordeze problemele actuale într-o manieră practică"; „să încurajeze activitatea antreprenorială"; „să nu fie protecționistă"; și „să mențină o apărare sigură prin intermediul NATO".[129]

Prin „practic", Thatcher înțelegea o birocrație europeană simplificată, responsabilă din punct de vedere politic, propiață, care să reglementeze discret și să vizeze probleme imediate, nu planuri mărețe. În acest sens, viziunea sa despre Europa se baza pe menținerea unor state naționale distincte:

> Încercarea de a suprima națiunea și de a concentra puterea la centru ar fi foarte dăunătoare și ar periclita obiectivele pe care încercăm să le atingem. Europa va fi mai puternică tocmai pentru că Franța e Franța, Spania e Spania, Marea Britanie e Marea Britanie, fiecare cu propriile-i obiceiuri și tradiții și cu propria-i identitate. Ar fi o nebunie să încercăm să le încadrăm într-un fel de personalitate europeană standard.[130]

Charles de Gaulle ar fi aprobat cuvânt cu cuvânt acest pasaj.

Scepticismul lui Thatcher față de centralizare, atât de evident în discursul de la Bruges, își are rădăcinile în lucrările lui Hayek, pe care le-a studiat înainte de a deveni prim-ministru. În momentul în care a vorbit la Bruges, ea avea experiența implementării unor reforme în Marea Britanie, cum ar fi privatizarea industriei și a locuințelor publice – inițiative care au reușit în mare parte pentru că prerogative statului au fost redate întreprinderilor private. În opinia sa, promotorii proiectului european ignorau lecțiile economice importante din epocă. Ea i-a vizat direct în discursul ei, remarcând:

> Într-adevăr, este ironic că tocmai acum, când țări precum Uniunea Sovietică, care au încercat să conducă totul de la centru, învață că succesul depinde de îndepărtarea de la centru a puterii și a deciziilor, există voci în Comunitate care par că doresc să se deplaseze în direcția opusă. Nu am retras cu succes frontierele statului în Marea Britanie doar ca acestea să fie impuse din nou la nivel european, cu un superstat european care exercită o nouă dominație de la Bruxelles.[131]

Această declarație era menită să șocheze și a avut efectul dorit. A constituit respingerea directă a unui discurs susținut cu trei luni înainte de președintele Comisiei Europene, Jacques Delors, în care socialistul francez sugerase că, în decurs de zece ani, parlamentele naționale vor delega până la 80% din luarea deciziilor economice către Parlamentul UE.[132] Thatcher nici că putea fi mai mânioasă.

Totodată, discursul de la Bruges a fost și o meditație înțeleaptă, dar mai rar amintită, privind semnificația civilizației europene și a locului Marii Britanii în ea. A făcut referire la două dintre convingerile sale importante – sprijinul pentru cei care luptau pentru libertate în Europa de Est și admirația sa profundă pentru Statele Unite. Comunitatea Europeană era „o manifestare a identității europene", a observat ea, dar nu „singura".

Trecând de la o analiză detașată la un îndemn înflăcărat, ea a continuat:

> Nu trebuie să uităm niciodată că, la est de Cortina de Fier, oamenii care au făcut parte cândva din cultura, libertatea și identitatea europene au fost dezrădăcinați. Vom considera întotdeauna Varșovia, Praga și Budapesta orașe europene. Și nu trebuie să uităm nici că valorile europene au contribuit la transformarea Statelor Unite ale Americii în apărătorul curajos al libertății, cum sunt în prezent.[133]

Cuvintele lui Thatcher au fost profetice. Varșovia, Praga, Budapesta și Berlinul de Est au fost curând reprimite în Europa, iar prosperitatea continentului, atunci și acum, a depins de securitatea oferită de Statele Unite, în sine o prelungire a civilizației europene.

Acesta este motivul pentru care discursul lui Thatcher de la Bruges avea să-și câștige în cele din urmă un loc în canonul oratoric britanic: nu numai pentru rolul său esențial în biografia acesteia, ci și pentru clarviziunea și prezentarea coerentă a tensiunilor durabile dintre identitatea britanică și integrarea europeană.

Căderea

Totuși, efectul imediat al discursului de la Bruges a fost mărirea distanței dintre Thatcher și colegii săi de cabinet. Nu era o chestiune de mică importanță, sugerând o accentuare a diferențelor privind politica economică nu mai puțin de rău augur decât episoadele similare privind politica externă și cea de apărare. După cum am menționat mai înainte, sistemul britanic plasează membrii cabinetului la cele mai înalte eșaloane ale partidului lor, ceea ce înseamnă că autoritatea circulă în ambele direcții între prim-ministru și cabinet. Prin urmare, bunăvoința personală între cele două părți este crucială pentru funcționarea unui guvern eficient.

În iunie 1989, cu câteva ore înainte ca Thatcher să vorbească la un summit al Comunității Europene de la Madrid, ministrul de finanțe Nigel Lawson și ministrul de externe Geoffrey Howe i-au făcut o vizită duminică dimineața la reședința din Downing Street. A fost un spectacol rar întâlnit în guvernul britanic: cei mai puternici miniștri din guvernul lui Thatcher au amenințat-o că vor demisiona dacă prim-ministrul refuza să propună un termen-limită pentru aderarea oficială la ERM, renunțând, astfel, la politica monetară independentă a țării. Thatcher a ascultat cu atenție solicitările lor – și și-a exprimat disponibilitatea de a-și modifica poziția cu privire la acest subiect –, dar a refuzat să adere la un termen-limită public.

La scurt timp după ce a revenit de la Madrid, ea l-a retrogradat pe Howe, plasându-l în fruntea Camerei Comunelor, dar acordând-i titulatura nebuloasă de viceprim-ministru ca să atenueze lovitura. Thatcher s-a arătat mai miloasă cu Lawson, permițându-i să rămână în postul său. Totuși, el a demisionat curând din cauza politicii privind rata de schimb valutar, precum și a refuzului lui Thatcher de a-și demite consilierul-șef pe probleme economice, Alan Walters, ale cărui declarații publice, credea Lawson, îi subminau autoritatea.

Totuși, în octombrie 1990, Thatcher a fost obligată de noul ministru de finanțe, John Major, să accepte aderarea Marii Britanii la ERM. Într-un discurs rostit pe 30 octombrie în Camera Comunelor, ea a apărat această decizie, respingând însă „totalmente și categoric" uniunea economică și monetară, pe care o considera „ușa din spate către Europa federală". Mânioasă pe cabinetul ei și ferm hotărâtă să prevină provocări suplimentare la adresa politicilor sale, ea a părut să-și ia inspirația retorică din cuvintele cu care Dumnezeu îl avertizează pe Iov: „Până aici să vii, să nu treci mai departe". Plasându-se în antiteză cu Jacques Delors, Thatcher a explicat că „el dorea ca Parlamentul European să fie organismul democratic al Comunității, Comisia să fie Executivul și

Consiliul de Miniștri să fie Senatul". Răspunsul ei era clar: „Nu, nu, nu!"[134]

„Nu, nu, nu", rostit calm, dar categoric, avea să devină o altă expresie nemuritoare a lui Thatcher – cu toate că, inițial, a contribuit la răsturnarea guvernului său, care și așa nu se mai bucura de sprijin deoarece ea adoptase nepopulara „taxă comunitară" (un impozit direct perceput de autoritățile locale).

Două zile mai târziu, Geoffrey Howe a demisionat din funcția deținută în cabinet din cauza „unor chestiuni de fond, precum și de stil", după cum avea să explice într-un discurs de pe 13 noiembrie, rostit în Camera Comunelor. Politica lui Thatcher privind uniunea economică și monetară, a susținut el în discursul său de demisie, „riscă din ce în ce mai mult să-i ducă pe căi greșite și pe ea însăși, și pe alții". Oratia lui Howe a fost o capodoperă, presărată de complimente echivoce. După ce a salutat „curajul și leadershipul" lui Thatcher în fața Camerei hipnotizate, el a vizat direct abordarea acesteia, invocând credința lui Harold Macmillan că Marea Britanie

> trebuia să se plaseze și să se mențină în cadrul CE. El a considerat că era esențial atunci, la fel ca astăzi, să nu ne desprindem de realitățile puterii; să nu ne retragem într-un ghetou de sentimentalitate cu privire la trecutul nostru și, astfel, să ne diminuăm propriul control asupra destinului nostru.[135]

Devenind din ce în ce mai înflăcărat, Howe a caracterizat retorica lui Thatcher privind Europa drept „tragică" și „îngrijorătoare". Apoi a adoptat un ton mai degrabă îndurerat decât mânios:

> Tragedia este – și este pentru mine personal, pentru partidul meu, pentru întregul nostru popor și chiar pentru stimabila mea prietenă, cu adevărat o tragedie – că atitudinea percepută a premierului față de Europa prezintă riscuri din ce în ce mai serioase pentru viitorul națiunii noastre. Riscă să ne minimizeze influența și să ne

maximizeze șansele de a fi din nou excluși. Am plătit foarte mult în trecut pentru starturile cu întârziere și am irosit oportunități în Europa. Nu îndrăznim să permitem să se întâmple din nou acest lucru. Dacă ne detașăm complet, ca partid sau ca națiune, de centrul Europei, efectele vor fi incalculabile și foarte greu de corectat vreodată.[136]

Concluzia lui Howe a arătat clar că nu vedea nici un viitor constructiv pentru națiune sub conducerea lui Thatcher. Făcând aluzie la un „conflict" între loialitatea lui față de prietena sa, premierul Thatcher, și loialitatea față de „ceea ce eu percep ca fiind adevăratele interese ale națiunii", el a concluzionat că nu mai era posibil să facă parte în continuare din guvern. Susținând că s-a „luptat" îndelung cu această decizie, Howe i-a îndemnat și pe alți colegi de partid să „se gândească la propriile lor reacții" și să-i urmeze exemplul, făcând ceea ce este „corect pentru partidul meu și pentru țara mea".[137] Făcând apel la „alții" din Partidul Conservator să-și reconsidere loialitatea față de guvernul Thatcher, el și-a dat implicit binecuvântarea pentru înlăturarea ei. Michael Heseltine și-a anunțat candidatura la șefia partidului în dimineața următoare.

Momentul a fost cum nu se poate mai prost pentru Thatcher. Ea urma să viziteze Irlanda de Nord pe 16 noiembrie și apoi să se deplaseze la Paris pentru o conferință de trei zile (programată pentru 19–21 noiembrie) a Comisiei pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE), perioadă care coincidea cu ultimele zile din noua campanie pentru șefia Partidului Conservator. În ciuda provocării, Thatcher a optat să-și onoreze angajamentele în străinătate.

Observând de departe această surprinzătoare (pentru un străin) cursă pentru poziția de lider, am fost uluit de decizia lui Thatcher. Depășind întrucâtva limitele anterioare – dat fiind că îmi rezervasem judecățile doar pentru politica externă –, l-am sunat pe Charles Powell, care îmi era acum un prieten apropiat, și l-am întrebat de

ce Thatcher părea să absenteze de pe teren în punctul culminat al bătăliei. Într-adevăr, conferința reprezenta un moment foarte promițător după Războiul Rece: Bush și Gorbaciov urmau să se întâlnească cu omologii lor europeni și să traseze viitorul continentului. Dar, pentru Thatcher, ar fi fost cu siguranță o decizie mai prudentă să rămână în Marea Britanie și să-și pledeze cauza în fața susținătorilor ezitanți.

Sugestia mea nu a fost bine primită: Thatcher credea că era de datoria ei să se afle pe scena mondială. Dacă ar fi renunțat să participe la conferință pentru a purta o dispută cu Partidul Conservator ar fi indicat, în opinia ei, o periculoasă lipsă de încredere. Deși plină de caracter, decizia ei s-a dovedit dezastruoasă.

Thatcher a lăsat conducerea campaniei sale în seama unui grup de nepricepuți, care-i erau doar pe jumătate devotați. În seara de 20 noiembrie, consilierii i-au adus vestea la ambasada britanică de la Paris privind votul din primul tur de scrutin. „Nu chiar atât de bun pe cât am sperat și nu suficient de bun."[138] Ea câștigase 204 voturi, iar Heseltine, 152, cu 16 abțineri. Totuși, potrivit regulilor obscure ale Partidului Conservator, nu obținuse supermajoritatea necesară; dacă doi dintre susținătorii lui Heseltine ar fi susținut-o pe ea, atunci ea ar fi câștigat. Dar acum era necesar un al doilea tur de scrutin. Afișând o atitudine curajoasă în fața camerelor de filmat, ea le-a declarat reporterilor că va contesta scrutinul.

Evenimentele potrivnice care s-au derulat în următoarele patruzeci și opt de ore au un aer de tragedie shakespeariană. Rezervele de bunăvoință care se acumulaseră în cabinetul ei de-a lungul anilor erau pe terminate; convingerea, spiritul de luptă și farmecul care altădată o ajutaseră să-și câștige aliați erau acum dublate de o încăpățânare care o costa prieteni și susținători. Pe când Heseltine se bucura de atenția presei, unii dintre susținătorii fideli ai lui Thatcher au început să fie ezitanți și să dezerteze. În cabinet se șoptea despre recrutarea unui

candidat „stop Heseltine“ – fie John Major, fie ministrul de externe Douglas Hurd.

Întreaga noapte și a doua zi, Thatcher a văzut cum norocul își întoarce fața de la ea. A discutat pe rând cu membrii cabinetului, care i-au spus cu toții că, deși, desigur, o susțineau, din păcate, ea nu putea câștiga votul următor. La miezul nopții, pe 21 noiembrie, după ce a eșuat, a decis să demisioneze. La ora 9 dimineața în ziua următoare, a anunțat oficial cabinetul cu privire la decizia sa. După cum i-am spus lui Powell la momentul respectiv, demisia ei a fost „mai tragică decât un deces în familie“[139].

Majoritatea observatorilor americani au fost uluiți de înlăturarea lui Thatcher. Amploarea realizărilor ei pe scena mondială și încrederea substanțială de care s-a bucurat în America făceau greu de înțeles motivul pentru care colegii ei conservatori au înlăturat-o. Președintele Bush a fost dezamăgit când a aflat vestea în timpul unei deplasări în Arabia Saudită, unde vizita trupele coaliției, reunite pentru a alunga forțele irakiene din Kuwait. Generalul Norman Schwarzkopf a exprimat părerea multor prieteni ai Marii Britanii când l-a întrebat pe omologul său britanic: „Ce fel de țară aveți voi acolo în care prim-ministrul este destituit în toiul unui război?“[140]

Pentru observatori, distincția pe care Thatcher a reușit să o afișeze public, în ciuda supărării, a fost remarcabilă. Dimineața, ea și-a anunțat intenția de a demisiona; în aceeași după-amiază, a fost obligată să înfrunte un vot de neîncredere în parlament. Laburiștii convocaseră votul pentru a profita de dezordinea din rândurile conservatorilor. Dar în acea după-amiază Thatcher a oferit, în cuvintele liderului liberal-democrat Paddy Ashdown, o „reprezentație de bravură“. Apărând cu înflăcărare politicile guvernului său – și, prin extensie, ale sale ca lider – ea a întrebat: „După ce se stinge retorica încâlcită [a laburiștilor], care sunt motivele lor reale pentru a aduce această moțiune în fața Camerei?“ Răspunsul ei a fost necruțător:

Nu poate fi o plângere cu privire la statutul Marii Britanii în lume. Acesta este superior, pe merit, nu în ultimul rând datorită contribuției noastre la încheierea Războiului Rece și la extinderea democrației în tot [E]stul Europei și în Uniunea Sovietică – realizări care au fost sărbătorite la întâlnirea istorică de la Paris de la care m-am întors ieri.

Nu poate fi vorba de finanțele țării. Ne rambursăm datoriile, inclusiv datoriile contractate de Partidul Laburist...

Adevărata chestiune care trebuie decisă... este găsirea celei mai bune metode de a valorifica realizările anilor 1980, de a duce mai departe politicile conservatoare în anii 1990 și de a adăuga la cele trei victorii în alegerile generale o a patra victorie, pe care cu siguranță o vom câștiga.[141]

Și în această privință Thatcher a dat dovadă de clarviziune. John Major avea să-l învingă pe Heseltine la următorul vot pentru șefia partidului și avea să câștige a patra victorie consecutivă pentru conservatori la alegerile generale din 1992.

Săptămâna următoare, Thatcher a răspuns pentru ultima oară la întrebările adresate de parlament. Ceea ce impresionează cel mai mult pe oricine revede această sesiune este felul în care a fost lăudată de politicieni din afara Partidului Conservator. De exemplu, politicianul unionist nord-irlandez James Molyneaux a profitat de ocazie pentru a reflecta cu o atitudine oarecum penitentă la disputa lor anterioară pe tema Acordului anglo-irlandez:

> Își amintește doamna prim-ministru de o dezbatere importantă din noiembrie 1985, când relațiile dintre noi erau cam încordate? Își amintește că am interpelat-o astfel: „Milioane de concetățeni britanici din această națiune simt că prim-ministrul își va aduce o contribuție durabilă la destinul națiunii“? Doamna prim-ministru

este conștientă acum de faptul că marea majoritate a acelor oameni doresc ca această contribuție să continue?[142]

Renunțând la ocazia de a marca un punct în fața unui adversar, Thatcher a răspuns cu eleganță: „Stimabilul coleg este, într-adevăr, foarte generos".

A doua zi, 28 noiembrie 1990, Margaret și Denis Thatcher au părăsit reședința din Downing Street. Tipic pentru ea, ultima sa declarație în calitate de prim-ministru a fost să mulțumească personalului care se ocupa cu întreținerea reședinței.

Epilog

Renașterea Marii Britanii înfăptuită de Thatcher a fost o realizare deopotrivă economică și spirituală. Când a devenit prim-ministru, declinul național nu avea de-a face doar cu problema economiei distruse. Declinul era o chestiune de convingere colectivă, accentuată de la sine și, în final, debilitantă. Semnele distinctive ale acestuia erau inflația ridicată, creșterea lentă și conflictele de muncă paralizante. Centrul politic al Marii Britanii din anii 1970 pur și simplu nu funcționa.

Respingând consensul epuizat, Thatcher a evocat o viziune pozitivă asupra viitorului ca lider al opoziției. Și, mai târziu, după ce a devenit prim-ministru, și-a dus societatea la un nivel pe care nu-l mai atinsese niciodată. Acest lucru a necesitat atât curaj, cât și caracter: curaj, pentru a se îndepărta spectaculos de convingerile vremii, și caracter, pentru a menține direcția cu consecvență, chiar dacă tratamentul său dur a generat plângeri vehemente din partea pacientului.

În nenumărate ocazii, Thatcher a dat dovadă de tărie de spirit și de devotament neclintit față de convingerile sale – chiar și atunci când împrejurările erau ambigue, riscurile neajunsurilor se profilau la orizont și sprijinul public părea să scadă. Strategia de la începutul mandatului său de prim-ministru de a restrânge masa monetară pentru a reduce inflația nu a cunoscut nici un pas înapoi. Ea a

urmărit o reacție robustă la agresiunea din Insulele Falkland. Și a asigurat resursele energetice ale Marii Britanii în timpul grevei minerilor, susținându-și politicile chiar și atunci când opinia publică amenința să se întoarcă împotriva lor.

Desigur, nu este nevoie doar de tenacitate pentru a reuși. Pentru a-și susține strategia de reînnoire a Marii Britanii, Thatcher a trebuit să-și adune susținători în sânul Partidului Conservator – în special în scopul reformelor de pe plan intern, care sunt inerent mai polarizante decât mobilizarea împotriva unui inamic extern. Retorica sa a avut un impact asupra susținătorilor ei, reamintind de felul în care Isaiah Berlin a caracterizat cuvintele lui Churchill care înflăcăraseră națiunea în timpul celui de-al Doilea Război Mondial:

> Atât de hipnotică era forța cuvintelor lui, atât de puternică era convingerea sa, încât prin intensitatea pură a elocvenței sale el și-a țesut vraja asupra lor, până când li s-a părut că rostește cu adevărat ceea ce era în inimile și în mințile lor. Fără îndoială că aceste lucruri erau acolo; dar erau în mare parte latente până când el le-a trezit în ei.[143]

La fel, în epoca lui Thatcher, consternarea față de disfuncționalitatea Marii Britanii era deja palpabilă; ea a reușit să o canalizeze în direcția reformelor interne. Retorica ei a mobilizat suficient sprijin din partea aripii sale din Partidul Conservator pentru a-i susține obiectivele ambițioase, reușind să realinieze centrul politic pentru deceniile următoare. Ea a contrabalansat prezența puternică a statului în societate cu libertatea individuală în economie – poate că nu era neapărat programul susținut de majoritatea conservatorilor din epoca sa, dar, cu siguranță, erau idealurile pe care partidul le urmase în perioadele anterioare ale istoriei sale.[144] Totodată, ea a câștigat noi grupuri de alegători care, de obicei, nu votau cu Partidul Conservator, permițându-i să câștige trei runde de alegeri la rând și

punând bazele unei a patra victorii la scurt timp după retragerea sa. Ea văzuse viitorul – și îl pusese în practică.

Nu a dus lipsă de dușmani; chiar și conservatorii au acuzat-o uneori pe Thatcher că a trădat principiile de bază ale partidului său. Ea era, desigur, un outsider: era o femeie cu formare științifică și provenea din clasa de mijloc, tatăl ei fiind băcan. Cu toate acestea, acțiunile sale, deși cu siguranță perturbatoare, erau dovada unui devotament total față de partid. În loc să-și trădeze principiile, ea a acționat neabătut pentru a le reinstaura.

Idealurile lui Thatcher au evocat idealurile celor mai mari lideri conservatori de la Disraeli încoace: menținerea Marii Britanii, implicarea internațională pe baza principiilor democratice și guvernarea internă bazată pe autosuficiență individuală – completată de conștientizarea consensului postbelic din Marea Britanie privind necesitatea unor servicii de sănătate fiabile și a statului social.

În afacerile internaționale, deși inițial nu a conștientizat valoarea relațiilor diplomatice cu Uniunea Sovietică, ea și-a schimbat părerea când l-a întâlnit pe Mihail Gorbaciov și a considerat că era momentul potrivit pentru a face progrese. Vizând ferm realizările pe termen lung, ea a interacționat cu Gorbaciov pe chestiuni de fond, fiind de părere că deschiderea unui astfel de dialog va întări în cele din urmă poziția Occidentului democratic.

Thatcher nu a considerat că exista vreo contradicție între principiile sale privind piața liberă și obligația de ocrotire a mediului. O mare susținătoare a Protocolului de la Montréal, unul din rarele tratate internaționale care au fost deopotrivă lăudate de toată lumea și extrem de eficiente, Thatcher își are partea sa de merit pentru refacerea remarcabilă a stratului de ozon din ultimele decenii. Spre sfârșitul mandatului său de premier, a devenit unul dintre primii lideri mondiali care au vorbit cu fermitate despre pericolele schimbărilor climatice. Într-un discurs de la Societatea Regală, din 1988, ea a

recunoscut că, în ciuda tuturor beneficiilor Revoluției Industriale, era, totodată, adevărat că omenirea „începuse fără să vrea un amplu experiment cu însuși sistemul acestei planete“[145]. Deși rezolvarea acestei probleme complicate și din ce în ce mai pregnante a fost lăsată pe seama generațiilor mai tinere, Thatcher a încercat cel puțin să arate calea de urmat.

Politica externă a lui Thatcher a fost o dovadă crucială a importanței parteneriatului dintre Marea Britanie și SUA în cadrul Alianței Atlantice. Revigorarea „relației speciale“ i-a asigurat influența pe scena globală. În anii 1980, nimic din resursele naturale, performanța economică sau priceperea militară a Marii Britanii nu făcea din această țară un candidat pentru statutul de superputere. Cu toate acestea, prin personalitatea ei puternică, sprijinul său abil în momentele importante și relația sa crucială cu președintele Reagan, Thatcher s-a comportat ca și cum Marea Britanie era la egalitate cu Statele Unite. Și de cele mai multe ori, administrația Reagan și-a arătat cu bucurie disponibilitatea să creadă acest lucru.

Unii lideri se adaptează la retragerea din politică cu relativă ușurință și eleganță. Ei pot chiar să acceadă la un statut superior, scriind cu succes un nou capitol convingător din povestea vieții lor. Lady Thatcher, un titlu primit la scurt timp după retragere, nu a fost unul dintre acești lideri. Ea a trăit pentru viziunea ei și, odată retrasă din funcție, s-a străduit să găsească ceva la fel de semnificativ ca provocările cu care se confruntase în anii petrecuți la reședința din Downing Street.

Am continuat să o vizitez cu ocazia fiecărei călătorii la Londra, chiar și în anii când boala îi întunecase mintea. În ciuda reputației sale înfricoșătoare, dobândită în mare parte datorită atitudinii sale în dezbaterile de principii, în relația cu mine ea a fost întotdeauna întruchiparea amabilității. Inclusiv la ultima noastră vizită, mi s-a părut nespus de amabilă, atentă și demnă.

În acele ultime ocazii, când ședeam față în față cu prietena pe care o prețuiam de peste trei decenii, am văzut un lider care înfruntase încercările vieții cu eleganță și curaj. Deși devenise un simplu observator în politică, pentru milioane de conaționali – și nenumărați admiratori din străinătate – ea avea să fie întotdeauna o figură de importanță istorică: o reformatoare a economiei cu semnificații de durată, un premier înnobilat de hotărârea și de îndrăzneala sa când suveranitatea britanică a fost amenințată, Doamna de Fier a lumii occidentale. Toți cei care au avut de-a face cu ea i-au recunoscut asprimea exterioară; toți puteau simți forța interioară care a ajutat-o să facă față provocărilor poziției de lider. În prezența ei, puțini puteau rămâne imuni la farmecul și la căldura sa.

Pentru criticii săi, tăria de caracter a lui Thatcher i-a eclipsat uneori calitățile umane. Dar hotărârea sa excepțională a coexistat cu atributul omis, care a fost nucleul stilului său de leadership: dragostea de țară. Convingerea și ambiția excepțional de puternice au ajutat-o, cu siguranță, pe Margaret Thatcher să câștige puterea; disciplina și chibzuința au ajutat-o să o păstreze. Dar numai dragostea pentru țara și pentru poporul ei poate explica modul în care a gestionat puterea și tot ceea ce a realizat cu ajutorul acesteia. Faptul că regina Elisabeta a II-a a luat decizia de a participa personal la înmormântarea sa – o onoare care i-a fost acordată doar lui Winston Churchill, dintre foștii premieri – dovedește impactul istoric al lui Lady Thatcher.

Ultimul imn intonat la slujba sa de înmormântare de la catedrala St Paul pe 17 aprilie 2013 i-a surprins viziunea:

> Îți jur, patria mea, mai presus de toate lucrurile pământești
> Întreagă, deplină și perfectă, dragostea mea:
> Dragostea care nu întreabă, dragostea care rezistă,
> Care jertfește tot ce are mai drag și mai bun.[146]

---

59 Vederile proamericane ale lui Thatcher coexistau în acel moment cu o poziție mai entuziastă față de Europa decât cea pe care ea o va

avea ulterior în carieră. De exemplu, a susținut rămânerea Marii Britanii în Piața Comună la referendumul din 1975.

60 Banca Angliei a dobândit controlul asupra politicii monetare în 1997 – însemnând că putea stabili ratele dobânzilor și folosi relaxarea cantitativă autonom – și a devenit oficial independentă în 1998, în mandatul de prim-ministru al lui Tony Blair.

61 Luni mai târziu, l-am întrebat de ce nu le povestise niciodată, nici măcar prietenilor săi, despre starea de lucruri tensionată. El a răspuns: „Nu are rost să accepți responsabilitatea dacă apoi le șoptești prietenilor tăi că nu ești cu adevărat responsabil".

62 Ian Paisley, liderul Unioniștilor Democrați din Ulster, a comparat-o public cu „o Izabelă care a căutat să distrugă Israelul într-o zi" și s-a rugat cu voce tare: „O, Doamne, răzbună-te cu mânie pe această femeie rea, perfidă și mincinoasă!" Chiar și Enoch Powell, care admirase foarte mult poziția lui Thatcher în conflictul din Insulele Falkland și a cărui părere bună conta pentru ea, a întrebat-o dacă înțelege „că pedeapsa pentru trădare este să aibă parte de dispreț public". (Vezi Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith*, pp. 333–338.)

63 Al patrulea partid unionist, Unioniștii Democrați ai lui Paisley, s-a opus oficial Acordului din Vinerea Mare, dar a continuat să participe la alegeri și a fost partidul cu cel mai mare succes electoral din Irlanda de Nord. Două partide naționaliste, inclusiv Sinn Féin, au semnat acordul.

64 Sovieticii din sală erau Gorbaciov și ministrul de externe, Eduard Șevarnadze; din partea SUA erau prezenți Reagan și George Shultz.

Concluzie. EVOLUȚIA LEADERSHIPULUI

De la aristocrație la meritocrație

În aceste pagini am urmărit impactul reciproc al celor șase lideri asupra împrejurărilor istorice și al împrejurărilor istorice asupra rolului fiecăruia dintre ei. Konrad Adenauer, Charles de Gaulle, Richard Nixon, Anwar Sadat, Lee Kuan Yew și Margaret Thatcher: fiecare a transformat societatea în care a trăit și toți au contribuit la nașterea unei noi ordini mondiale.

Cei șase lideri au fost profund afectați de jumătatea de secol dramatică în care Europa, după ce timp de 400 de ani a modelat desfășurarea istoriei dominând o porțiune din ce în ce mai vastă a globului, a început să consume o mare parte din propria sa substanță în două războaie mondiale, care au fost, de fapt, un război civil european. Apoi au contribuit la modelarea consecințelor războiului, o perioadă în care economiile trebuiau reorganizate, structurile interne redefinite și relațiile internaționale reordonate. Cei șase s-au confruntat și cu provocările Războiului Rece, precum și cu perturbările aduse de decolonizare și de globalizare – toate acestea continuă să reverbereze în prezent.

Acești lideri au crescut într-o perioadă transformatoare în sens cultural: structurile politice și sociale ale Occidentului s-au modificat irevocabil, trecând de la un model de leadership ereditar și aristocratic la unul meritocratic și dominat de clasa de mijloc. Pe măsură ce au devenit adulți, reziduurile persistente ale aristocrației s-au combinat cu paradigma emergentă a meritului, lărgind totodată baza creativității societale și extinzându-i sfera de aplicare.

Astăzi, principiile și instituțiile meritocratice sunt atât de familiare, încât ne domină limba și gândirea. Să luăm cuvântul „nepotism“, care implică favorizarea rudelor și prietenilor, mai ales privind numirea în posturi de

responsabilitate. În lumea premeritocratică, nepotismul era omniprezent – de fapt, era modul de viață obișnuit –, dar practica nu implica un avantaj nedrept: dimpotrivă, relațiile de sânge erau o sursă de legitimitate.

Așa cum a fost concepută inițial de filosofii Greciei antice, aristocrația însemna „domnia celor mai buni". O astfel de regulă, evident *neereditară*, era justificată moral considerând ca dat un aspect al vieții umane – inegalitatea naturală a înzestrărilor – și valorificându-l pentru binele public. „Mitul metalelor" al lui Platon descrie o ordine politică aristocratică bazată pe ceea ce numim acum „mobilitate socială". Potrivit acestuia, tinerii (inclusiv fetele) cu suflete de „aur", chiar dacă s-au născut din părinți de „alamă" sau de „argint", ar putea evolua în funcție de talentele lor naturale.[1]

Cu toate acestea, ca sistem social care a modelat istoria Europei de-a lungul secolelor, aristocrația a căpătat o cu totul altă semnificație: o nobilime ereditară, care și-a înzestrat liderii cu putere și cu statut. Defectele aristocrației în sens ereditar – cum ar fi riscul de a aluneca în corupție sau ineficiență – sunt mereu amintite astăzi. Nu la fel de frecvent amintite sunt virtuțile sale.

În primul rând, aristocrații nu considerau că și-au dobândit statutul prin eforturi individuale. Poziția era inerentă, nu câștigată. Ca atare, deși unii au fost risipitori și incompetenți, aspectul creator al aristocrației a fost subsumat eticii *noblesse oblige*, ca în expresia „de la cei cărora li se dă mult, se așteaptă multe". Dat fiind că aristocrații nu și-au câștigat statutul, cei mai buni dintre ei au simțit obligația de a se dedica serviciului public sau îmbunătățirii condițiilor sociale.

În domeniul relațiilor internaționale, din această clasă socială făceau parte lideri din diverse țări, care împărtășeau o sensibilitate ce trecea dincolo de granițele naționale. Prin urmare, ei au convenit, în mare, asupra unei ordini internaționale legitime. Acest lucru nu a prevenit conflictele, dar a contribuit la limitarea gravității acestora și a facilitat rezolvarea lor. Conceptele de

suveranitate, echilibru, egalitate juridică a statelor și echilibru de putere – care erau elementele distinctive ale sistemului westfalian – s-au dezvoltat într-o lume a practicilor aristocratice.

Flagelurile politicii externe aristocratice au fost excesul de încredere în intuiție și respectul de sine care predispunea la stagnare. Totuși, la negocieri, dat fiind că poziția era considerată un drept din naștere, respectul reciproc între participanți și chiar adversari era subînțeles (deși nu întotdeauna garantat), iar flexibilitatea era dezinhibată de un angajament prealabil în direcția succesului perpetuu, chiar dacă doar pe termen scurt. Politicile puteau fi judecate mai degrabă în sensul unei concepții comune privind viitorul decât al unei constrângeri de a evita eșecurile, fie ele și temporare.

În consecință, în momentele sale cele mai bune, aristocrația putea întreține un sentiment de excelență, în antiteză cu ispitele demagogice care afectează uneori democrația populară. Când aristocrația și-a respectat valorile, precum moderația și serviciul public dezinteresat, liderii aristocrați au respins arbitrariul domniei personale, guvernând, în schimb, prin statut și prin persuasiune morală.

De-a lungul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, premisele care stăteau la baza aristocrației ereditare au fost eliminate treptat de slăbirea credinței religioase, de mișcările pentru egalitate politică declanșate de Revoluția Franceză și de schimbările privind avuția și statutul, generate de economia de piață care lua avânt. Apoi, brusc și neașteptat, Primul Război Mondial a scos la iveală incongruența dintre valorile politice aristocratice în declin, pe de o parte, și realitățile tehnologice emergente, pe de altă parte. Dacă primele subliniau imperativul moderației și evoluția pașnică, cele din urmă au sporit caracterul distructiv al războiului. Sistemul a eșuat în 1914, când pasiunile naționale în creștere au înlăturat garanțiile anterioare, permițând tehnologiei să furnizeze mijloacele pentru un nivel de conflict în

continuă escaladare, care în mai bine de patru ani de război de uzură a subminat instituțiile existente.

Winston Churchill a remarcat în *The Gathering Storm* (1948) *(Calmul dinaintea furtunii)* că Primul Război Mondial nu a fost un conflict „al guvernelor, ci al popoarelor", în care sângele Europei „s-a vărsat în mânie și măcel"[2]. La sfârșitul războiului, Churchill avea să scrie:

> Au apus vremurile Tratatelor de la Utrecht și de la Viena, când oamenii de stat și diplomații aristocrați, învingători și învinși deopotrivă, se întâlneau în dispute politicoase și curtenitoare și, fără trăncăneala și babilonia democrației, puteau remodela sistemele cu ale căror principii fundamentale erau toți de acord. Popoarele, mânate de suferințele lor și de învățăturile de masă din care se inspiraseră cu toate, stăteau acum cu zecile de milioane cerând ca răzbunarea să fie înfăptuită pe deplin.[3]

Deoarece liderii Europei nu reușiseră să preîntâmpine catastrofa care se apropia sau să o țină sub control după ce a lovit, Primul Război Mondial a erodat încrederea în elita politică – lăsând în urmă o conducere slăbită, care, în țări-cheie, avea să fie înlăturată de conducători totalitari. Totodată, acordul de pace din 1918 s-a dovedit insuficient de congruent cu valori larg răspândite pentru a induce un angajament față de noua ordine și nefondat din punct de vedere strategic, dat fiind că nu a reușit să slăbească tabăra învinșilor, eliminându-le capacitatea de răzbunare. Acest lucru a avut multe consecințe; cea mai importantă dintre acestea a fost al Doilea Război Mondial.

În ambele războaie mondiale, mobilizarea totală a popoarelor, consumându-le energiile și exploatându-și antipatiile reciproce, a reprezentat cea mai timpurie și mai sumbră consecință a ascensiunii clasei mijlocii. Cu toate acestea, după ce frământările celui de-al Doilea Război de Treizeci de Ani (1914–1945) au trecut, această transformare socială s-a dovedit compatibilă cu stabilitatea internațională și cu abilitatea politică. O lume

de state naționale încrezătoare în sine, în care clasa de mijloc deține cea mai mare parte a puterii politice și culturale, s-a dovedit capabilă să producă lideri care au dus o politică responsabilă și creativă.

Două forțe sociale conexe, meritocrația și democratizarea, au permis și au instituționalizat ascensiunea liderilor din clasa de mijloc. Unul dintre apelurile de raliere ale Revoluției Franceze fusese „cariere deschise talentelor". De la mijlocul secolului al XIX-lea, adoptarea principiilor și instituțiilor meritocratice în Occident – precum examene de admitere, licee și universități selective și politici de recrutare și promovare bazate pe standarde profesionale – a creat noi oportunități ca oameni talentați din clasa de mijloc să intre în politică. Concomitent, extinderea francizei a mutat centrul de greutate social și pe cel politic spre clasa de mijloc.

Nici unul dintre cei șase lideri descriși în acest volum nu provenea din clasa superioară. Tatăl lui Konrad Adenauer fusese subofițer în armata prusacă și apoi funcționar; fiul său a parcurs nivelurile standard de învățământ din Imperiul German. Bunicii lui Charles de Gaulle fuseseră deopotrivă educați și prosperi, dar tatăl său a fost profesor de școală; fiul a devenit primul din familia sa care a ajuns în cele mai înalte eșaloane guvernamentale. Richard Nixon a primit educația specifică segmentului inferior al clasei mijlocii din sudul Californiei. Anwar Sadat, fiu de funcționar, s-a zbătut să obțină o referință în sprijinul candidaturii sale la academia militară din Egipt. Lee Kuan Yew, din părinți de etnie chineză, scăpătați, s-a bazat pe burse pentru a-și urma studiile în Singapore și în Marea Britanie. Margaret Thatcher a fost absolventă de liceu și fiică de băcan – al doilea premier din clasa de mijloc (după Edward Heath) și prima femeie care a devenit liderul Partidului Conservator din Marea Britanie. În cazul nici unuia dintre ei nu au existat premisele succesului de mai târziu.

Originile lor umile le-au permis să sfideze categoriile politice convenționale de „insider" și „outsider". Sadat și

de Gaulle au fost ofițeri în armată și au ajuns la putere în contextul crizelor din țările lor; Nixon și Adenauer au fost politicieni experimentați și cunoscuți, care totuși au petrecut ani de zile în zona sălbatică a politicii. Dintre cei șase, Thatcher și Lee au ajuns în funcție în manieră convențională – prin politica de partid dintr-un sistem parlamentar –, dar au contestat cu consecvență gândirea prevalentă. La fel ca predecesorii lor aristocrați din secolul al XIX-lea, dar spre deosebire de mulți dintre contemporanii lor din secolul XX, ei nu au fost preocupați în principal de avantajul tactic pe termen scurt. În schimb, originile și experiențele lor departe de coridoarele puterii le-au oferit o altă perspectivă, permițându-le să exprime interesul național și să depășească gândirea convențională a epocii lor.

Instituțiile din ce în ce mai pronunțat meritocratice care le-au permis să-și valorifice talentele încă de la o vârstă fragedă au apărut sub umbra aristocrației – și adesea ca o consecință a războiului. Statul major și birocrația eficientă, lipsită de nepotism, din Germania își aveau rădăcinile în reformele prusace, adoptate după șocul înfrângerilor pe câmpul de luptă din războaiele napoleoniene. De Gaulle a urmat Saint-Cyr, academia militară fondată de Napoleon în 1802 pentru a dezvolta un corp de ofițeri profesionist. O altă *grande école,* selectivă și de elită, Institut d'études politiques[65] („Sciences Po"), a fost fondată după ce Războiul Franco-Prusac (1870–1871) a scos la iveală deficiențele conducerii politice și administrative franceze – care urmau să fie remediate prin cultivarea talentelor generației următoare.

La rândul său, Revoluția Industrială a avut un rol în ce privește accentul sporit pus pe educație, după cum susține David Landes, specializat în istoria economiei: „toate vechile avantaje – resurse, bogăție, putere – au fost devalorizate, iar mintea a prevalat asupra materiei. Din acel moment, viitorul era deschis tuturor celor cu caracter, mâini și creier"[4]. Dat fiind că succesul era

atribuit din ce în ce mai mult inteligenței și efortului mai degrabă decât dreptului din naștere, educația a devenit calea esențială către progres.

Datorită acestor schimbări, cei șase lideri au putut să urmeze școli riguroase (majoritatea selective și toate cu spirit public, chiar dacă nu administrate de autorități publice). Concurența pentru note mari la examene și burse era un aspect important al vieții. Începând din liceu și, în unele cazuri, și la facultate, li s-a predat o gamă largă de materii, cu accent pe științele umaniste, ca și cum i-ar fi pregătit pentru provocările rolului de conducător, pentru care simțul istoriei și capacitatea de a face față tragediei sunt indispensabile. Mai presus de toate, au primit o educație care să-i ajute să înțeleagă lumea, psihologia celorlalți și pe ei înșiși.

Revoluția meritocratică a afectat aproape fiecare aspect al vieții, valorificând reușita și aspirația către o carieră care să depășească mediul de proveniență.[5] Idealul de excelență din epoca aristocratică anterioară a fost păstrat și chiar i s-a conferit un accent nou mai puternic, mai individualist. După cum a remarcat Thatcher în 1975, „oportunitatea nu înseamnă nimic dacă nu include dreptul de a fi inegal și libertatea de a fi diferit"[6]. Treptat (deși nu cu totul), universitățile și carierele au fost accesibile femeilor, minorităților etnice și rasiale și celor care nu proveneau din rândul elitelor. Societățile au beneficiat de diversitatea intelectuală care a rezultat și de deschiderea către stiluri de conducere diferite.

Acești factori le-au permis liderilor descriși în acest volum să îmbine calitățile aristocratice cu ambițiile meritocratice. Sinteza acestor calități a consfințit serviciul public drept o carieră demnă, ceea ce le-a încurajat aspirațiile privind funcțiile de conducere. Deopotrivă sistemul școlar și societatea în care au fost crescuți au încurajat din plin performanța școlară, dar ambele, mai presus de toate, au pus un accent puternic pe caracter. Drept urmare, cei șase lideri au fost crescuți în spiritul unor priorități care nu se limitau la note și la rezultatele de

la examene; deși importante, acestea nu erau considerate un scop în sine. De aici trimiterile repetate ale lui Lee la *junzi*, gentlemanul confucianist, și strădania lui de Gaulle de a deveni „un om de caracter". Educația nu era doar o diplomă care trebuia obținută în tinerețe și pusă deoparte: era un efort necontenit, cu dimensiuni intelectuale și morale deopotrivă.

Valorile specifice clasei de mijloc pe care cei șase lideri și le-au însușit încă din copilărie includ disciplina personală, autoperfecționarea, compasiunea, patriotismul și încrederea în sine. Credința în societățile lor, inclusiv recunoștința pentru trecut și încrederea în viitor, era luată ca atare. Egalitatea în fața legii devenea o așteptare legitimă.

Spre deosebire de înaintașii lor aristocrați, acești lideri au avut un simț al identității naționale adânc înrădăcinat, ceea ce le-a inspirat convingerea că ambiția cea mai nobilă era să-și servească concetățenii devenind conducători ai statului. Ei nu s-au autodenumit „cetățeni ai lumii". E adevărat că Lee a urmat studii universitare în Marea Britanie, iar Nixon se mândrea cu amploarea călătoriilor sale dinainte de a deveni președinte, dar nici unul nu a adoptat o identitate cosmopolită.

Pentru ei, privilegiul cetățeniei implica responsabilitatea de a exemplifica virtuțile specifice propriilor națiuni. Faptul de a fi în slujba poporului și de a întruchipa cele mai importante tradiții din societatea lor a fost o mare onoare. Efectele pozitive ale acestui sistem de valori, așa cum se manifestă în contextul american, au fost bine descrise de istoricul și criticul social Christopher Lasch:

> Oricare ar fi defectele sale, naționalismul din clasa de mijloc a oferit un teren comun, standarde comune, un cadru comun de referință fără de care societatea se dizolvă în nimic altceva decât facțiuni rivale, după cum au înțeles atât de bine Părinții Fondatori ai Americii – un război al tuturor împotriva tuturor.[7]

Un alt aspect pe care l-au avut în comun acești lideri (cu excepția lui Lee) a fost educația religioasă – catolică în cazul lui Adenauer și de Gaulle, quakerism în cazul lui Nixon, sunnită în cazul lui Sadat și metodistă în cazul lui Thatcher. În ciuda diferențelor dintre aceste culte, toate au servit anumitor scopuri seculare: învățarea autocontrolului, reflecția asupra greșelilor și orientarea către viitor.[66] Aceste obiceiuri religioase au contribuit la inculcarea stăpânirii de sine și a preferinței pentru o viziune pe termen lung – două atribute esențiale pentru conducători, pe care le-au exemplificat acești lideri.

Adevăruri dure

Care au fost punctele comune în ce privește conducerea meritocratică a acestor șase lideri? Ce învățăminte se pot trage din experiențele lor?

Toți erau cunoscuți pentru sinceritatea lor și spuneau adesea adevăruri dure. Ei nu au încredințat soarta țărilor lor unei retorici testate în sondaje și grupuri de discuții. „Cine credeți că a pierdut războiul?“ Adenauer i-a întrebat fără compromisuri pe colegii săi din parlament care se plângeau de condițiile impuse de Aliați în timpul ocupației postbelice a Germaniei. Nixon, unul dintre primii care au folosit tehnicile moderne de marketing în politică, se mândrea cu faptul că nu avea nevoie de notițe pentru a ține un discurs, dat fiind că stăpânea subiectul afacerilor internaționale direct și clar. Pricepuți în menținerea ambiguității politice, Sadat și de Gaulle au vorbit, totuși, cu claritate și intensitate excepționale atunci când au încercat să-și călăuzească popoarele către scopurile supreme – la fel și Thatcher.

Acești lideri aveau toți un simț al realității pătrunzător și o viziune puternică. Liderii mediocri sunt incapabili să distingă ceea ce este semnificativ de ceea ce este banal; tind să fie copleșiți de aspectul inexorabil al istoriei. Marii lideri intuiesc exigențele atemporale ale conducerii statului și le identifică, dintre numeroasele elemente ale

realității, pe cele care contribuie la un viitor nobil și trebuie promovate de altele în detrimentul celor care trebuie gestionate și, în cazuri extreme, poate doar suportate. Astfel, Sadat și Nixon deopotrivă, moștenind războaie dureroase de la predecesorilor, au căutat să depășească rivalitățile internaționale înrădăcinate și să inițieze diplomația creativă. Thatcher și Adenauer au descoperit că o alianță puternică cu America avea să fie un mare avantaj pentru țările lor; Lee și de Gaulle au ales un grad mai mic de aliniere, care era potrivit pentru adaptarea la împrejurări în schimbare.

Toți cei șase au dat dovadă de îndrăzneală. Ei au acționat decisiv în chestiuni de importanță națională primordială, chiar și atunci când împrejurările – de pe plan intern sau internațional – păreau de-a dreptul nefavorabile. Thatcher a trimis o forță operativă a Marinei Regale Britanice să recupereze Insulele Falkland de la Argentina, chiar dacă mulți specialiști s-au îndoit de fezabilitatea expediției, iar Marea Britanie era în continuare afundată într-o criză economică devastatoare. Nixon a întreprins o deschidere diplomatică în direcția Chinei și negocieri pentru controlul armelor cu Uniunea Sovietică înainte de finalizarea retragerii din Vietnam și în opoziție cu gândirea convențională. Refrenul lui de Gaulle, după cum a remarcat biograful său Julian Jackson, a fost „M-am comportat întotdeauna ca și cum...“ – adică, de parcă Franța ar fi fost mai mare, mai unită și mai încrezătoare decât era în realitate.[8]

Fiecare a înțeles importanța solitudinii.[9] Sadat și-a amplificat obiceiul de a reflecta în perioada în care s-a aflat în închisoare, la fel cum a făcut și Adenauer la o mănăstire în timpul exilului său intern. Thatcher a luat unele dintre cele mai importante decizii în timp ce analiza documentele singură, la primele ore ale dimineții. Casa lui de Gaulle din satul îndepărtat Colombey-les-Deux-Églises a devenit o parte intrinsecă a vieții sale. Nixon s-a separat deseori fizic de Casa Albă, retrăgându-se în clădirea Eisenhower, la Camp David sau în San

Clemente. Departe de lumini, de camerele de luat vederi și de inconvenientele de zi cu zi ale funcției supreme, acești lideri au beneficiat de liniște și de reflecție – mai ales înaintea deciziilor majore.

O asemănare izbitoare între cei șase lideri – și un paradox – a fost capacitatea de a diviza. Ei doreau ca popoarele lor să-i urmeze pe calea pe care le conduceau, dar nu s-au străduit să obțină un consens și nici nu au avut așteptări în această privință; controversa a fost rezultatul inevitabil al transformărilor pe care le-au vizat. Iată un exemplu ilustrativ din președinția lui de Gaulle. În timpul revoltelor din ianuarie 1960, din Algeria, cunoscute sub numele de „săptămâna baricadelor", m-am întâlnit la Paris cu membri ai forțelor de apărare franceze. Referindu-se la modul în care de Gaulle gestiona situația, un ofițer mi-a spus: „De câte ori apare, el dezbină țara". Cu toate acestea, în cele din urmă, de Gaulle a fost cel care avea să surmonteze criza din Algeria și să readucă țara sa la o viziune comună privind scopul național, la fel cum ajutase națiunea franceză să-și revină după umilința capitulării din cel de-al Doilea Război Mondial.

În mod similar, un lider nu întreprinde reforme economice fundamentale așa cum a făcut Thatcher sau nu caută pacea cu adversarii istorici precum Sadat, sau nu construiește de la zero o societate multietnică de succes ca Lee fără a ofensa interese înrădăcinate și fără a înstrăina segmente importante de alegători. Acceptarea de către Adenauer a restricțiilor care au însoțit ocupația postbelică a Germaniei i-a făcut pe criticii săi politici să vitupereze. De Gaulle a câștigat – și a provocat – nenumărate confruntări, dar ultimul său mare act public a fost calmarea protestelor studenților și ale sindicatelor care au adus Franța în pragul revoluției în mai 1968. Sadat a fost martirizat nu numai pentru că a adus pacea între poporul său și cel israelian, ci, mai presus de toate, deoarece a justificat-o prin principii pe care unii le-au considerat eretice. Cât au fost în funcție, dar și ulterior, nu toată

lumea i-a admirat pe acești șase lideri sau nu a subscris politicilor lor. În fiecare caz, ei s-au confruntat cu rezistență – adesea izvorâtă din motive onorabile și uneori din partea unor opozanți distinși. Acesta este prețul scrierii istoriei.

Meritocrație șovăitoare

În Occident cel puțin, există semne că acele condiții care au contribuit la apariția celor șase lideri descriși în această carte se confruntă cu propria decădere evolutivă. Patriotismul civic care altădată a conferit prestigiu serviciului public pare să fi fost depășit de fracționismul bazat pe identitate și de cosmopolitismul rival. În America, un număr tot mai mare de absolvenți de facultate aspiră să devină directori de corporații sau activiști profesioniști; semnificativ mai puțini își imaginează un rol de lideri la nivel regional sau național în politică sau în serviciul public. Ceva este în neregulă când relația dintre clasa conducătoare și o mare parte din public este definită de ostilitate și de suspiciune reciprocă.

Școlile și universitățile din Occident sunt în continuare foarte bune pentru educarea activiștilor și tehnicienilor; dar și-au uitat misiunea de a forma cetățeni – printre ei, potențiali oameni de stat. Activiștii și tehnicienii deopotrivă joacă roluri importante în societate, atrăgând atenția asupra defectelor acesteia și asupra diferitelor mijloace prin care acestea ar putea fi corectate, dar educația umanistă amplă și riguroasă care a modelat generațiile anterioare de lideri nu mai este la modă. Educația tehnicienilor tinde să fie preprofesională și cantitativă; cea a activiștilor, hiperspecializată și politizată. Nici unii nu studiază prea multă istorie sau filosofie – izvoarele tradiționale ale imaginației omului de stat.

Rezultatele excelente la teste și CV-urile remarcabile determină elitele de astăzi „să creadă că și-au câștigat

puterea și o dețin prin drepturi, mai degrabă decât prin privilegii", potrivit lui Yuval Levin, teoretician al politicii și un observator perspicace al meritocrației șovăitoare de astăzi.[67] Înlocuim „înțelegerea caldă și plină de spirit a caracterului ca măsură a valorii cu noțiunea rece și sterilă de intelect"[10]. Cea mai profundă problemă, în opinia sa, are de-a face cu comportamentul elitelor:

> Americanii au devenit sceptici față de pretențiile de legitimitate ale elitei noastre, nu atât pentru că este prea greu să accezi la nivelul superior al societății americane (chiar dacă este), cât pentru că celor din acel nivel pare să li se permită să facă tot ce doresc [...] Cu alte cuvinte, nu este neapărat o problemă standardul de acces, ci lipsa standardelor *la* acces. Tocmai pentru că elitele noastre nu se consideră o aristocrație, ei nu cred că au nevoie de standarde sau de constrângeri.[11]

Dacă aristocrații din secolul al XIX-lea au înțeles că se așteptau multe de la ei, iar meritocrații din secolul XX au urmărit valorile datoriei, elitele de astăzi vorbesc mai puțin despre obligație decât despre autoexprimare sau despre propria avansare. Mai mult, ele sunt formate într-un mediu tehnologic care contestă tocmai caracterul și intelectul, calități care i-au ajutat pe lideri să creeze conexiuni cu popoarele lor de-a lungul istoriei.

Alfabetizare profundă și cultură vizuală

Lumea contemporană se află în toiul unei transformări a conștiinței umane atât de răspândite încât este aproape imperceptibilă. Această schimbare – stimulată de noile tehnologii care mediază experiența noastră despre lume și dobândirea informațiilor – s-a dezvoltat în mare măsură fără o înțelegere a efectelor sale pe termen lung, inclusiv a implicațiilor sale în leadership. În aceste condiții, citirea cu atenție a unei cărți complexe și interacțiunea critică cu aceasta au devenit acte contraculturale, la fel ca memorarea unui poem epic în epoca anterioară, bazată pe cuvântul tipărit.

Deși internetul și inovațiile aferente sunt, fără îndoială, minuni tehnice, trebuie acordată o atenție deosebită echilibrului dintre obiceiurile mentale constructive și cele corozive, încurajate de noua tehnologie.[12] La fel cum tranziția anterioară de la cultura orală la cea scrisă a adus beneficiile alfabetizării și, totodată, diminuarea artelor poeziei și povestirii orale, trecerea contemporană de la cultura tipărită la cultura vizuală aduce atât pierderi, cât și câștiguri.

Ce riscă să se piardă într-o epocă dominată de imagine? Calitatea poartă multe nume – erudiție, învățătură, gândire serioasă și independentă –, dar cel mai bun termen pentru aceasta este „alfabetizare profundă", definită de eseistul Adam Garfinkle drept „[interacțiunea cu] o scriere extinsă într-o asemenea manieră încât să se anticipeze direcția și mesajul unui autor"[13]. O alfabetizare omniprezentă și pătrunzătoare, dar invizibilă, profundă a fost „radiația de fond" a perioadei în care cei șase lideri descriși în această carte au ajuns la vârsta adultă.

Pentru cei cu interese politice, alfabetizarea profundă oferă calitatea numită de Max Weber „proporție" sau „capacitatea de a lăsa realitățile să vă influențeze, păstrându-vă totodată calmul interior și stăpânirea de sine"[14]. Lectura intensă poate ajuta liderii să-și cultive distanța mentală față de stimuli externi și personalități care susțin simțul proporției. În combinație cu reflecția și cu antrenarea memoriei, lectura oferă, totodată, un depozit de cunoștințe amănunțite și granulare pe baza cărora liderii pot raționa analogic. Mai profund, cărțile oferă o realitate rezonabilă, secvențială și ordonată – o realitate care poate fi stăpânită, sau cel puțin gestionată, prin reflecție și planificare.[15] Și, poate cel mai important pentru leadership, lectura creează o „buclă de conversație între generații", încurajând învățarea cu simțul perspectivei.[16] În cele din urmă, lectura este o sursă de inspirație.[68] Cărțile consemnează faptele conducătorilor care au îndrăznit foarte mult cândva, precum și ale celor care au îndrăznit prea mult, ca avertisment.

Însă, cu mult înainte de sfârșitul secolului XX, tiparul își pierduse dominația anterioară. Acest lucru a avut ca rezultat, printre altele, „un alt tip de persoană aleasă ca lider, o persoană care se poate prezenta pe sine și programele sale într-o manieră cizelată“, așa cum a remarcat Lee Kuan Yew în 2000, adăugând:

> Televiziunea prin satelit mi-a permis să urmăresc campania prezidențială americană. Sunt uimit de modul în care profesioniștii media pot oferi unui candidat o nouă imagine și îl pot transforma, cel puțin superficial, într-o altă personalitate. Câștigarea unei alegeri devine în mare măsură un concurs de ambalare și de publicitate.[17]

Așa cum beneficiile și costurile epocii tiparului s-au îmbinat inextricabil, la fel se întâmplă și cu epoca vizuală. Cu ecrane în fiecare casă, divertismentul este omniprezent, iar plictiseala o raritate. Mai important, nedreptatea vizualizată este mai viscerală decât nedreptatea descrisă; televiziunea a jucat un rol crucial în mișcarea americană pentru drepturi civile. Cu toate acestea, costurile televiziunii sunt substanțiale, privilegiind afișarea emoțională în detrimentul stăpânirii de sine, schimbând tipurile de oameni și de argumente care sunt luate în serios în viața publică.

Trecerea de la cultura tipărită la cultura vizuală continuă odată cu înrădăcinarea contemporană a internetului și a rețelelor sociale, care aduc cu ele patru prejudecăți din pricina cărora liderilor le este mai greu să-și dezvolte capacitățile decât în era tiparului. Acestea sunt: imediatețea, intensitatea, polaritatea și conformitatea.

Deși internetul face știrile și datele mai imediat accesibile ca niciodată, această abundență de informații nu ne-a făcut mai cunoscători individual – și cu atât mai puțin înțelepți. Pe măsură ce „costul“ accesării informațiilor devine neglijabil, cum este cazul internetului, pare să slăbească motivația de a ne aminti care este acesta. Dacă uitarea oricărui fapt poate că nu mai

contează, eșecul sistematic de a interioriza informațiile aduce o schimbare de percepție și o slăbire a capacității analitice. Informațiile sunt rareori de la sine înțelese; semnificația și interpretarea lor depind de context și de relevanță. Ca informațiile să fie transmutate în ceva ce se apropie de înțelepciune, ele trebuie plasate într-un context mai larg de istorie și de experiență.

Ca regulă generală, imaginile „vorbesc" într-un registru de intensitate mai emoțional decât cuvintele. Televiziunea și rețelele sociale se bazează pe imagini care aprind pasiuni, amenințând să-i copleșească pe lideri cu o combinație de emoție personală și de masă. Rețelele sociale, în special, au încurajat utilizatorii să devină agenți de publicitate, conștienți de imagine. Toate acestea generează o politică mai populistă, care prețuiește enunțurile percepute a fi autentice în defavoarea mesajului cizelat al erei televiziunii, ca să nu mai vorbim de producția mai analitică a tiparului.

Arhitecții internetului și-au gândit invenția ca un mijloc ingenios de conectare a lumii; în realitate, acesta a produs, totodată, o nouă modalitate de a împărți omenirea în triburi care se războiesc. Polaritatea și conformitatea se bazează una pe cealaltă și se accentuează reciproc; o persoană este încadrată într-un grup, iar apoi grupul îi controlează gândirea. Nu e de mirare că pe multe platforme de socializare contemporane, utilizatorii sunt împărțiți în „followeri" și „influenceri"; nu există „lideri".

Care sunt consecințele pentru leadership? În contextul actual, este relevantă maniera sumbră în care Lee a evaluat efectele mediilor vizuale: „Dintr-un asemenea proces, mă îndoiesc că poate apărea un Churchill, un Roosevelt sau un de Gaulle".[18] Nu înseamnă că schimbările aduse de tehnologia comunicațiilor au făcut imposibile existența liderilor inspirați și gândirea profundă despre ordinea mondială, dar într-o epocă dominată de televiziune și de internet, liderii raționali trebuie să lupte împotriva curentului.

Valori fundamentale

Astăzi, meritul tinde să aibă o accepție limitată, de intelect combinat cu efort. Dar anterior, concepția lui Thomas Jefferson despre o „aristocrație naturală" avea o bază diferită și poate mai durabilă: fuziunea „virtuții și talentelor"[19]. Pentru ca elita politică să aibă performanțe semnificative în serviciul public, sunt esențiale educația și caracterul deopotrivă.

După cum am văzut, liderii cu impact istoric mondial au beneficiat de o educație riguroasă și umanistă. O astfel de educație începe într-un cadru formal și continuă toată viața, prin lectură și discuții cu ceilalți. Această etapă inițială este rar parcursă astăzi – puține universități oferă o educație în domeniul guvernării, fie explicit, fie implicit, iar efortul de-a lungul vieții este îngreunat, deoarece prefacerile din tehnologie erodează alfabetizarea profundă. Astfel, ca meritocrația să fie revigorată, educația umanistă ar trebui să-și recapete semnificația, îmbrățișând discipline precum filosofia, politica, geografia umană, limbile moderne, istoria, gândirea economică, literatura și chiar, poate, Antichitatea clasică, al cărei studiu a fost mult timp pepiniera oamenilor de stat.

Și întrucât caracterul este esențial, o concepție mai profundă a conducerii meritocratice ar îmbrățișa și definiția virtuții propusă de politologul James Q. Wilson: „obiceiul de a acționa cu moderație; mai precis, comportament reținut, lipsit de impulsivitate, respectul cuvenit pentru drepturile celorlalți și preocuparea rezonabilă privind consecințele îndepărtate în timp"[20]. De la tinerețe până la senectute, rolul central al *caracterului* – calitate indispensabilă – este o provocare constantă deopotrivă pentru lideri și pentru cei care studiază leadershipul. Caracterul bun nu asigură succesul în societate sau triumful la conducerea unui stat, dar oferă o ancoră solidă în caz de victorie și consolare în caz de eșec.

Acești șase lideri vor fi amintiți pentru calitățile cu care au fost asociați și care au definit impactul lor: Adenauer, pentru integritatea și tenacitatea sa, de Gaulle, pentru determinarea sa și pentru viziunea istorică, Nixon, pentru felul în care a înțeles interconexiunile contextului internațional și pentru deciziile ferme, Sadat, pentru noblețea spirituală cu care a făurit pacea, Lee, pentru imaginația sa în întemeierea unei noi societăți multietnice, Thatcher, pentru guvernarea și tenacitatea principiale. Toți au dat dovadă de un curaj extraordinar. Nimeni nu ar putea poseda toate aceste virtuți concomitent; cei șase conducători le-au îmbinat în proporții diferite. Leadershipul lor s-a identificat cu atributele și cu realizările lor deopotrivă.

Leadership și ordine mondială

De la sfârșitul celui de-al Doilea Război de Treizeci de Ani (1914–1945), așa cum a fost numit în aceste pagini, îmbinarea dintre comunicarea instantanee și revoluția tehnologică a acordat o nouă semnificație și prioritate celor două întrebări cruciale cu care se confruntă liderii: ce este imperativ pentru securitatea națională? Și ce este necesar pentru coexistența internațională pașnică?

Aceste întrebări au primit răspunsuri diferite de-a lungul istoriei. Deși au existat o multitudine de imperii, aspirațiile privind ordinea mondială au fost limitate de geografie și de tehnologie la anumite regiuni; acest lucru a fost valabil și pentru imperiile roman și chinez, care cuprindeau o paletă largă de societăți și de culturi. Erau ordini regionale care se prezentau drept ordini mondiale.

Începând cu secolul al XVI-lea, explozia inovațiilor în tehnologie, medicină, precum și în organizarea economică și politică a extins capacitatea Occidentului de a-și proiecta puterea și sistemele de guvernare în întreaga lume.[21] De la mijlocul secolului al XVII-lea, în Europa s-a dezvoltat sistemul westfalian bazat pe respect pentru suveranitate și drept internațional. Acel sistem, care a fost

ulterior integrat la nivel mondial după sfârșitul colonialismului, a permis ascensiunea statelor care – eliminând dominația occidentală – au insistat să definească și, uneori, să conteste regulile ordinii mondiale stabilite.

Cu trei secole în urmă, filosoful Immanuel Kant a scris în eseul său *Spre pacea eternă* că omenirea era destinată păcii universale, fie prin înțelegere umană, fie prin conflicte de o amploare și distrugere care nu ar lăsa nici o alternativă. Perspectivele descrise erau absolute; problema ordinii internaționale nu putea fi exprimată ca un enunț de tipul fie/fie. Atât cât poate cuprinde memoria recentă, omenirea a trăit într-un echilibru între securitatea relativă și legitimitatea stabilită de lideri și interpretată de aceștia.

În nici o perioadă anterioară din istorie, consecințele unor greșeli în privința acestui echilibru nu au fost într-o mai mare măsură îngrijorătoare sau catastrofale. Perioada contemporană a adus cu sine un nivel de distrugere care i-a permis omenirii să nimicească civilizația însăși. Acest lucru se reflectă în strategiile importante stabilite în această perioadă, abreviate și conceptualizate în sintagma celebră „distrugere reciprocă asigurată". Acestea au fost promovate nu atât pentru urmărirea unei victorii în stil tradițional, cât pentru prevenirea războiului și, aparent, au fost concepute mai puțin pentru conflicte – înțelese ca potențial sinucigașe – și mai mult pentru descurajare. La scurt timp după Hiroshima și Nagasaki, riscurile lansării armelor nucleare au devenit incalculabile, mizele s-au deconectat de la consecințe.

Timp de mai bine de șapte decenii, pe măsură ce armele avansate au sporit ca putere, complexitate și precizie, nici o țară nu s-a autoconvins să le folosească, nici măcar în conflicte cu țări non-nucleare. După cum am specificat anterior, atât Uniunea Sovietică, cât și Statele Unite au acceptat înfrângerea în fața unor țări non-nucleare, fără a recurge la armele lor cu cea mai mare putere letală. Aceste dileme ale strategiei nucleare nu au dispărut; în schimb,

au suferit mutații pe măsură ce mai multe state au conceput arme avansate și pe măsură ce distribuția esențialmente bipolară a capacităților distructive din Războiul Rece a fost înlocuită cu un caleidoscop mai complicat și probabil mai puțin stabil de opțiuni de înaltă tehnologie.

Armele cibernetice și aplicațiile IA (bunăoară sistemele de arme autonome) exacerbează gama de pericole existentă. Spre deosebire de armele nucleare, armele cibernetice și inteligența artificială sunt omniprezente, relativ ieftine ca dezvoltare și tentante ca utilizare. Armele cibernetice combină capacitatea de impact masiv cu posibilitatea de a ascunde atribuirea atacurilor. Inteligența artificială este capabilă să depășească și nevoia de operatori umani, permițându-le, în schimb, armelor să se lanseze pe baza propriilor calcule și a capacității lor de a alege ținte cu o discriminare aproape absolută. Deoarece pragul de utilizare a acestora este atât de scăzut și capacitatea lor distructivă atât de mare, recurgerea la astfel de arme – sau chiar amenințarea lor formală – poate transforma o criză într-un război sau poate transforma un război limitat într-unul nuclear printr-o escaladare neintenționată sau incontrolabilă. Impactul tehnologiei revoluționare face utilizarea deplină a acestor arme să fie un cataclism, în vreme ce utilizarea limitată a acestora este dificilă sau chiar aproape imposibil de gestionat. Nu s-a inventat încă diplomația pentru amenințarea explicită cu utilizarea acestor arme, fără riscul unei replici preventive. Explorările privind controlul armelor par să fi fost diminuate de aceste enormități.

Este un paradox al erei înaltei tehnologii faptul că operațiunile militare efective au fost limitate la arme convenționale sau la desfășurarea tactică a armelor de înaltă tehnologie la scară mică, de la lovituri cu drone până la atacuri cibernetice. Totodată, este de așteptat ca arme avansate să fie ținute sub control de distrugerea reciprocă asigurată. Acest model este prea precar pentru viitorul pe termen lung.

Istoria rămâne un stăpân necruțător, deoarece revoluția tehnologică a fost însoțită de o transformare politică. La momentul scrierii acestei cărți, lumea este martora unei recrudescențe a rivalității dintre marile puteri, amplificate de răspândirea și de progresul tehnologiilor uluitoare. La începutul anilor 1970, când China a început să reintre în sistemul internațional, potențialul uman și economic era vast, dar tehnologia și puterea sa reale erau relativ limitate. Între timp, sporirea capacităților economice și strategice ale Chinei a obligat Statele Unite să se confrunte, pentru prima dată în istoria sa, cu un concurent geopolitic ale cărui resurse sunt potențial comparabile cu ale sale – o sarcină inedită deopotrivă pentru Washington și Beijing, acesta din urmă considerând de-a lungul istoriei că națiunile străine sunt tributare puterii și culturii chineze.

Fiecare parte se consideră excepțională, dar în manieră diferită. Statele Unite acționează pe baza premisei că valorile sale sunt universal aplicabile și, în cele din urmă, vor fi adoptate peste tot. China se așteaptă ca unicitatea sa civilizațională și performanța economică impresionantă să inspire alte societăți să arate respect față de prioritățile sale. Deopotrivă impulsul misionar al Statelor Unite și sentimentul de eminență culturală al Chinei implică un fel de subordonare a uneia față de cealaltă. Prin natura economiilor și a tehnologiei înalte, fiecare dintre cele două națiuni are un impact – parțial ca elan, mai mult ca intenție – asupra a ceea ce cealaltă a considerat până acum interesele sale principale.

China din secolul XXI pare să se angajeze într-un rol internațional la care se crede îndreptățită prin realizările sale de-a lungul mileniilor. Statele Unite acționează pentru a proiecta puterea, scopul și diplomația în întreaga lume în vederea menținerii unui echilibru global înrădăcinat în experiența sa postbelică, răspunzând provocărilor tangibile și conceptuale ale acestei ordini. Pentru liderii fiecărei părți, aceste cerințe de securitate par de la sine înțelese. Și sunt susținute de opinia publică.

Cu toate acestea, securitatea este doar o parte a ecuației. Problema-cheie pentru viitorul lumii este dacă cei doi giganți pot învăța să îmbine rivalitatea strategică inevitabilă cu un concept și o practică de coexistență.

Cât despre Rusia, este evident că nu are puterea de piață, ponderea demografică și baza industrială diversificată ca în cazul Chinei. Cuprinzând unsprezece fusuri orare și având puține demarcații naturale defensive, Rusia acționează conform propriilor imperative geografice și istorice. Politica externă a Rusiei transformă un patriotism mistic într-un drept imperial, cu o percepție constantă a insecurității, derivată în principal din vulnerabilitatea îndelungată a țării la invazii din câmpia est-europeană. Timp de secole, liderii săi autoritariști au încercat să izoleze vastul teritoriu al Rusiei cu o centură de securitate impusă în jurul granițelor sale difuze; astăzi, aceeași prioritate se manifestă din nou, prin atacul asupra Ucrainei.

Impactul reciproc al acestor societăți a fost modelat de evaluările lor strategice, care decurg din istoria lor. Conflictul ucrainean ilustrează acest lucru. După dezintegrarea statelor-satelit sovietice din Europa de Est și afirmarea lor ca națiuni independente, întregul teritoriu de la linia de securitate stabilită în centrul Europei până la granița națională a Rusiei a devenit deschis pentru un nou design strategic. Stabilitatea depindea de măsura în care noul sistem putea să calmeze temerile istorice ale europenilor cu privire la dominația rusă și să ia în calcul îngrijorarea tradițională a Rusiei față de ofensivele din Occident.

Geografia strategică a Ucrainei simbolizează aceste preocupări. Dacă Ucraina ar adera la NATO, linia de securitate dintre Rusia și Europa s-ar găsi la 480 de kilometri de Moscova – de fapt, eliminând zona-tampon istorică ce a salvat Rusia atunci când Franța și Germania au căutat să o ocupe în secole succesive. Dacă granița de securitate ar fi stabilită în partea de vest a Ucrainei, forțele ruse s-ar afla la o distanță scurtă de Budapesta și

de Varșovia. Invazia Ucrainei din februarie 2022, o încălcare flagrantă a dreptului internațional, este, prin urmare, în mare măsură, rezultatul unui dialog strategic eșuat sau al unui dialog întreprins inadecvat. Experiența a două entități nucleare care se confruntă militar – chiar dacă nu au recurs la armele lor supreme – subliniază urgența problemei fundamentale.

Relația triunghiulară dintre America, China și Rusia se va relua în cele din urmă – deși Rusia va fi slăbită de demonstrarea limitelor sale militare în Ucraina, de respingerea pe scară largă a comportamentului său și de amploarea și impactul sancțiunilor împotriva sa. Dar va păstra capabilitățile nucleare și cibernetice pentru scenarii apocaliptice.

În relațiile dintre SUA și China, problema este dacă două concepte diferite de măreție națională pot învăța să coexiste pașnic unul lângă altul și cum. În cazul Rusiei, provocarea este dacă această țară își poate reconcilia viziunea despre ea însăși cu autodeterminarea și securitatea țărilor din străinătatea apropiată, potrivit definiției pe care o utilizează de mult timp (în principal, Asia Centrală și Europa de Est), și să facă acest lucru ca parte a unui sistem internațional mai degrabă decât prin dominație.

Acum pare posibil ca o ordine liberală și universală, bazată pe reguli, oricât de demnă în concepția ei, să fie înlocuită în practică, pentru o perioadă nedeterminată, de o lume cel puțin parțial decuplată. O astfel de diviziune încurajează o căutare la marginea sferelor de influență. Dacă da, cum vor putea niște țări care nu cad de acord asupra regulilor de conduită globală să funcționeze într-un sistem convenit, caracterizat de echilibru? Oare încercarea de dominație va copleși analiza coexistenței?

Într-o lume a tehnologiei din ce în ce mai amenințătoare, care poate înălța sau dezintegra civilizația umană, nu există o rezoluție finală, ca să nu mai vorbim de una militară, în competiția dintre marile puteri. O cursă tehnologică neîngrădită, justificată de

ideologizarea politicii externe, în care fiecare parte este convinsă de intenția răuvoitoare a celeilalte, riscă să creeze un ciclu catastrofic de suspiciune reciprocă, precum cel care a dus la Primul Război Mondial, dar cu consecințe incomparabil mai mari.

Astfel, toate părțile sunt acum obligate să-și reexamineze primele principii de comportament internațional și să le raporteze la posibilitățile de conviețuire. Pentru liderii societăților înalt tehnologizate, în special, există un imperativ moral și strategic de a desfășura, atât în propriile țări, cât și cu potențialii adversari, o discuție permanentă asupra implicațiilor tehnologiei și ale modului în care ar putea fi restrânse aplicațiile sale militare. Subiectul este prea important pentru a fi neglijat până când apar crize. Ca și în cazul dialogurilor privind controlul armelor care au contribuit la reținere în timpul erei nucleare, explorările la nivel înalt ale consecințelor tehnologiilor emergente ar putea cultiva reflecția și promova obiceiurile de autocontrol strategic reciproc.

O ironie a lumii contemporane este că una dintre gloriile sale – explozia revoluționară a tehnologiei – a apărut atât de repede și cu un asemenea optimism, încât a depășit gândul la pericolele sale, iar eforturile de a-i înțelege capacitățile au fost inadecvate. Specialiști în tehnologie concep dispozitive uimitoare, dar au avut puține ocazii să exploreze și să evalueze implicațiile lor relative în cadrul istoriei. Liderilor politici le lipsește prea des o înțelegere adecvată a implicațiilor strategice și filosofice ale aparatelor și algoritmilor de care dispun. Totodată, revoluția tehnologică afectează conștiința și percepțiile oamenilor asupra naturii realității. Ultima mare transformare comparabilă, Iluminismul, a înlocuit epoca credinței cu experimente repetabile și deducții logice. Acum este înlocuit de încrederea în algoritmi, care funcționează în direcția opusă, oferind rezultate în căutarea unei explicații. Explorarea acestor noi frontiere va necesita un efort angajat din partea liderilor pentru a

restrânge și, ideal, pentru a elimina decalajele existente între lumile tehnologiei, politicii, istoriei și filosofiei.

În primul capitol al acestei cărți, testul leadershipului a fost descris ca fiind capacitatea pentru analiză, strategie, curaj și caracter. Provocările cu care s-au confruntat liderii înfățișați aici au fost complexe, la fel și cele contemporane, deși de anvergură mai mică. Criteriul după care se judecă un lider în istorie rămâne neschimbat: depășirea situațiilor prin viziune și dăruire.

Nu este necesar ca liderii marilor puteri contemporane să dezvolte o viziune detaliată a modului în care să rezolve imediat dilemele descrise aici. Cu toate acestea, trebuie să știe clar ce trebuie evitat și ce nu poate fi tolerat. Liderii înțelepți trebuie să-și anticipeze provocările înainte ca acestea să se manifeste drept crize.

Lipsită de o viziune morală și strategică, epoca actuală este neancorată. Amploarea viitorului nostru sfidează încă înțelegerea. Înălțimea din ce în ce mai periculoasă și mai derutantă a valurilor, adâncimea canalelor, pericolele bancurilor – toate acestea necesită navigatori care să aibă creativitatea și forța de a călăuzi societățile către destinații încă necunoscute, dar mai pline de speranță.

Viitorul leadershipului

Cele două întrebări pe care mi le-a adresat Konrad Adenauer în timpul ultimei noastre întâlniri din 1967, cu trei luni înainte de moartea sa, au căpătat o nouă relevanță: mai există lideri capabili să ducă o politică autentică, pe termen lung? Leadershipul autentic este posibil și astăzi?

După ce a explorat viețile a șase figuri importante din secolul XX și condițiile care au făcut posibile realizările lor, oricine studiază leadershipul se întreabă firesc dacă mai pot fi posibile performanțe similare. Mai apar lideri cu caracterul, intelectul și rezistența necesare pentru a face față provocărilor cu care se confruntă ordinea mondială?

Întrebarea a mai fost pusă și au apărut lideri care au fost la înălțime. Când Adenauer mi-a adresat acele întrebări, Sadat, Lee și Thatcher erau în mare parte necunoscuți. Totodată, puțini dintre cei care au asistat la ocuparea Franței în 1940 și-au putut imagina reînnoirea acesteia sub de Gaulle de-a lungul unei cariere de trei decenii. Când Nixon a deschis dialogul cu China, puțini contemporani și-au dat seama despre posibilele consecințe ale acestuia.

În *Comentarii la prima decadă a lui Titus Livius*, Machiavelli a pus slăbirea conducerii pe seama lasitudinii sociale induse de perioade lungi de liniște. Când societățile sunt binecuvântate cu vremuri pașnice și permit coruperea lentă a standardelor, oamenii pot urma „fie un om care este considerat bun prin autoamăgire comună, fie pe cineva propus de oameni care sunt mai înclinați să dorească favoruri speciale decât binele comun“[22]. Dar mai târziu, sub impactul „vremurilor grele“ – care dezvăluie mereu realitățile –, „această amăgire este scoasă la iveală și, din necesitate, oamenii se îndreaptă către cei care, în vremuri de liniște, erau aproape uitați“[23].

Situațiile grave descrise aici trebuie, în cele din urmă, să ofere un impuls ca societățile să insiste asupra unui leadership relevant. La sfârșitul secolului al XIX-lea, Friedrich Engels a prezis că „guvernarea persoanelor“ va fi înlocuită de „administrarea lucrurilor“.[24] Dar măreția în istorie rezidă în refuzul de a abdica în fața unor vaste forțe impersonale; elementele sale definitorii sunt – și trebuie să fie în continuare – create de ființe umane. Max Weber a descris calitățile esențiale, necesare pentru un leadership transformator:

> Singurul om care are o „vocație“ pentru politică este acela care este sigur că nu se va lăsa învins dacă lumea, privită din punctul său de vedere, se dovedește prea proastă sau prea imorală pentru a accepta ceea ce acesta dorește să-i ofere, și care, atunci când se confruntă cu toată această

obstinație, mai poate spune „Totuși!“, în ciuda tuturor lucrurilor.[25]

Cei șase lideri dezbătuți aici au dobândit calități asemănătoare, în ciuda diferențelor profunde dintre societățile lor: capacitatea de a înțelege situația în care se aflau societățile lor, abilitatea de a concepe o strategie pentru gestionarea prezentului și modelarea viitorului, deprinderea de a-și călăuzi societățile spre scopuri înalte și disponibilitatea de a remedia deficiențele. Credința în viitor le era indispensabilă. Și continuă să fie așa. Nici o societate nu își poate păstra măreția dacă își pierde încrederea în sine sau dacă își contestă sistematic percepția de sine. Acest lucru impune mai presus de toate dorința de a lărgi sfera preocupărilor dinspre sine către societate, în general, și de a evoca generozitatea spiritului public, care inspiră sacrificiu și îndatoriri.

Liderii de seamă rezultă din ciocnirea intangibilului cu maleabilul, din ceea ce este dat și ceea ce se exercită. Rămâne spațiu pentru efortul individual – pentru aprofundarea înțelegerii istorice, perfecționarea strategiei și îmbunătățirea caracterului. Filosoful stoic Epictet a scris cu mult timp în urmă: „Nu ne putem alege condițiile externe, dar putem alege întotdeauna cum să reacționăm la ele“[26]. Liderilor le revine rolul de a contribui la călăuzirea alegerii și de a-i inspira pe oameni să o pună în practică.

---

65 Institutul pentru Studii Politice (n.tr.)

66 După cum a observat Alexis de Tocqueville, cei evlavioși au obiceiul „să reflecteze o lungă succesiune de ani la un obiect nemișcat spre care avansează constant și învață prin evoluții imperceptibile să reprime o mie de mici dorințe trecătoare… Acest lucru explică de ce oamenii cu o credință religioasă puternică au realizat adesea lucruri atât de durabile. Preocupându-se de cealaltă lume, au cunoscut marele secret al reușitei în lumea aceasta“. Vezi Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, trad. Harvey C. Mansfield și Delba Winthrop (Chicago: The University of Chicago Press, 2000, p. 522).

67 Virtuțile și neajunsurile meritocrației, așa cum se manifestă în prezent, au făcut recent obiectul unei dezbateri pe scară largă. *The Tyranny of Merit (Tirania meritului)* de Michael Sandel și *The*

Meritocracy Trap (Capcana meritocrației) de Daniel Markovits argumentează că meritocrația – fie inerent, fie ca urmare a evoluției – este dezumanizantă și exclusivă. *The Aristocracy of Talent (Aristocrația talentului)* de Adrian Wooldridge susține contrariul, că meritocrația rămâne un mod admirabil, cu adevărat transformator, de organizare a societăților, dar a devenit sclerotic și trebuie revigorat. *Virtue Politics (Politica virtuții)* a lui James Hankins și eseurile lui Ross Douthat și Helen Andrews subliniază importanța caracterului, a valorilor și a codurilor de comportament în modelarea performanței elitelor.

68 Charles Hill, diplomat american cu state vechi și consilier al unor secretari de stat, a scris o carte întreagă despre semnificația literaturii pentru guvernare. „Libertatea literaturii de a explora detalii nesfârșite sau rafinate, de a portretiza gândurile personajelor imaginare și de a dramatiza teme mari prin intrigi complexe o apropie cel mai mult de realitatea «felului în care funcționează lumea cu adevărat». Această dimensiune a ficțiunii este indispensabilă pentru un strateg care nu poate, prin natura muncii, să cunoască toate faptele, considerentele și consecințele potențiale ale unei situații în momentul în care trebuie luată o decizie inevitabilă." Vezi Charles Hill, *Grand Strategies: Literature, Statecraft, and World Order*, New Haven: Yale University Press, 2010, p. 6).

Note

Introducere

1 Winston S. Churchill, *The Gathering Storm* (Winston S. Churchill, *The Second World War Book 1*) (Boston: Houghton Mifflin, 1948), 284.

2 Citat în Andrew Roberts, *Leadership in War* (New York: Viking, 2019), 221.

3 Oswald Spengler, *The Decline of the West,* trad. Charles Francis Atkinson (Oxford: Oxford University Press, 1932), 383.

4 Charles de Gaulle, *The Edge of the Sword,* trad. Gerard Hopkins (New York: Criterion Books, 1960), 20–21. Pasajul integral este: „Există o analogie strânsă între ce are loc în mintea comandantului militar atunci când planifică o acțiune și ce se întâmplă cu artistul în momentul concepției. Acesta din urmă nu renunță la folosirea inteligenței sale. Extrage învățăminte, metode și cunoștințe. Dar puterea sa de creație poate funcționa numai dacă posedă, în plus, o anumită facultate instinctivă pe care o numim inspirație, căci numai aceasta poate da contactul direct cu natura din care trebuie să sară scânteia vitală. Putem spune despre arta militară ceea ce Bacon spunea despre celelalte arte: «Sunt produsul omului adăugat naturii»".

5 Citat în Karl Joachim Weintraub, prelegerea din 1984 de la Ryerson, „With a Long Sense of Time...", în *University of Chicago Magazine* 96, nr. 5 (iunie 2004), https://magazine.uchicago.edu/0406/features/weintraub.shtml. Pentru Huizinga, vezi: Johan Huizinga, *Het Aesthetishche Bestanddeel van Geschiedkundige Voorstellingen* (Haarlem: H.D. Tjeenk Willink & Zoon, 1905), 31–32.

6 Isaiah Berlin, „The Sense of Reality", în *The Sense of Reality: Studies in Ideas and Their History*, ed. Henry Hardy (Princeton: Princeton University Press, 2019), 29–30.

7 Thomas Mann, *The Magic Mountain* (trad. 1927), citat în Charles Hill, *Grand Strategies: Literature, Statecraft, and World Order* (New Haven: Yale University Press, 2010), 211.

8 Norman Angell, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power to National Advantage* (New York: G.P. Putnam's Sons, 1910), 186, accesat via Project Gutenberg la https://www.gutenberg.org/files/ 38535/ 38535-h/38535-h.htm.

9 *Ibidem*, 314.

10 Nadège Mougel, „World War I Casualties", trad. Julie Gratz, 2011, Centre Européen Robert Schuman, http://www.centre-robert-schuman.org/userfiles/ files/REPERES%20%E2%80%93%20module% 201-1-1% 20-
%20explanatory%20notes20%E2%80%93%20World%20War% ualties%20%E2%80%93%20EN.pdf.

11 François Héran, „Lost Generations: the Demographic Impact of the Great War," *Population & Societies* 2014/4 (nr. 510), 1–4.

12 W.H. Auden, „September 1, 1939", https://poets.org/poem/septem ber-1-1939.

13 Muzeul Național al celui de-al Doilea Război Mondial – New Orleans, „Research Starters: Worldwide Deaths in World War II", https://www.nationalww2museum.org/students-teachers/student-resources/research-starters/research-startersworldwide-deaths-world-war.

14 Roberts, *Leadership in War*, xii.

15 Această tipologie își are originea într-un eseu din 1966 pentru *Daedalus*, unele fraze din acesta figurând aici. Vezi Henry A. Kissinger, „Domestic Structure and Foreign Policy", *Daedalus* 95, nr. 2 (primăvara 1966), 503–529.

16 Tucidide, *The Peloponnesian War*, 1, 138. Sublinieri adăugate.

17 Fernand Braudel, citat în Oswyn Murray, „Introduction", în Fernand Braudel, *The Mediterranean in the Ancient World* (London: Penguin, 2001).

1 Konrad Adenauer: Strategia smereniei

1 Eugene Davidson, *The Death and Life of Germany* (Columbia: University of Missouri Press, 1999), 85. Richard Dominic Wiggers, „The United States and the Refusal to Feed German Civilians after World War II", în Béla Várdy și T. Hunt Tooley, ed., *Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe* (New York: Columbia University Press, 2003), 286.

2 Konrad Adenauer, *Memoirs* 1945–1953, trad. Beate Ruhm von Oppen (Chicago: Henry Regnery Company, 1965), 56.

3 Charles Williams, *Adenauer: The Father of the New Germany* (New York: Wiley, 2000), 1–13, 16–17.

20I%20cas 4 *Ibidem*, 29.

5 *Ibidem*, 220–223.

6 *Ibidem*, 222–224.

7 *Ibidem*, 237.

8 *Ibidem*, 238, 232–235.

9 *Ibidem*, 250.

10 Joseph Shattan, *Architects of Victory: Six Heroes of the Cold War* (Washington, DC: The Heritage Foundation, 1999), 95.

11 Williams, *Adenauer*, 284–290.

12 *Ibidem*, 304–306.

13 *Ibidem*, 314. Vezi și Jeffrey Herf, *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanys* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997), 213.

14 Williams, *Adenauer*, 312–313.

15 Comitetul zonal (*Zonenausschuß*) al CDU din Zona britanică, „Aufruf!", 3 ianuarie 1946, Fundația Konrad Adenauer, https://www. konrad-adenauer.de/download_file/view_inline/831.

16 Henry A. Kissinger, Memorandum pentru președinte, „Subject: Visit of Chancellor Adenauer – Some Psychological Factors", 6 aprilie 1961, 2, https:// www.jfklibrary.org/ asset- viewer/archives/JFKPOF /117a/ JFKPOF-117a-008.

17 *Volkszählungsergebnisse von 1816 bis 1970,* Beiträge zur Statistik des Rhein-Sieg-Kreises (Siegburg: Archivbibliothek, 1980), Band 17 [*Population Outcomes from 1816 to 1970,* Postings for Statistics of the Rhein-SiegKreises, vol. 17].

18 Williams, *Adenauer*, 326–330.

19 „Text of Occupation Statute Promulgated on 12th May 1949 by the Military Governors and Commanders in Chief of the Western Zones", în *Official Gazette of the Allied High Commission for Germany*. 23.09.1949, nr. 1 (Bonn-Petersberg: Allied High Commission for Germany), 13–15.

20 Williams, *Adenauer*, 332–333. Vezi și Amos Yoder, „The Ruhr Authority and the German Problem", în *The Review of Politics* 17, nr. 3 (iulie 1955), 352.

21 „Discurs al lui Konrad Adenauer, cancelarul Republicii Federale, la o recepție susținută de Înalții Comisari Aliați (21 septembrie 1949)", în *United States Department of State, Germany 1947–1949: The Story in Documents* (Washington, DC: US Government Printing Office, 1950), 321, retipărit în Beata Ruhm von Oppen, ed., *Documents on Germany under Occupation, 1945–1954* (Londra și New York: Oxford University Press, 1955), 417–419; după cum este citat aici: http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/docpage. cfm? docpage_id=3194.

22 Dean Acheson, *Present at the Creation: My Years in the State Department* (New York: Norton, 1969), 341.

23 George C. Marshall, „Harvard Commencement Speech", 5 iunie 1947. https://www.marshallfoundation.org/marshall/the-marshall-plan/ marshall-planspeech/.

24 Adenauer, *Memoirs 1945–1953*, 147. Discursul a fost susținut pe 23 martie 1949, la Berna.

25 Thomas Hörber, *The Foundations of Europe: European Integration Ideas in France, Germany and Britain in the 1950s* (Heidelberg: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006), 141.

26 Ronald J. Granieri, *The Ambivalent Alliance* (New York: Berghahn Books, 2004), 34, citând Herbert Blankenhorn, *Verständnis und Verständigung: Blätter eines politischen Tagebuchs* (Frankfurt: Propyläen Verlag, 1980), consemnare pentru 15 noiembrie 1949, 40.

27 Citat în Hans-Peter Schwarz, *Konrad Adenauer*, vol. 1, trad. Louise Willmot (New York: Berghahn Books, 1995), 450.

28 Scrisoare de la Konrad Adenauer către Robert Schuman, 26 iulie 1949, Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe, University of Luxembourg (hereafter CVCE), https://www.cvce.eu/obj/letter_from_konrad_adenauer_to_ robert_schuman_26_july_1949-en-a03f485c-0eeb-4401- 8c54- 8816008a7579.html.

29 Ernst Friedlaender, „Interview des Bundeskanzlers mit dem Korrespondenten der Wochenzeitung", în *Die Zeit*, 3 noiembrie 1949, https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/63e25bc980-432c- af1c53c79b77b410/publishable_en.pdf.

30 *New York Times*, 5 decembrie 1949.

31 „Deutscher Bundestag – 18. Sitzung. Bonn, den 24. und 25. November 1949", Konrad Adenauer Stiftung, https://www.konrad-adenauer.de/seite/24-november-1949/.

32 Adenauer, *Memoirs 1945–1953*, 256.

33 Robert Schuman, Declarația de pe 9 mai 1950. Fundația Robert Schuman, *European Issue*, nr. 204, 10 mai 2011, https://www.robert-schuman. eu/en/doc/questions-d-europe/qe-204-en.pdf.

34 Adenauer, *Memoirs 1945–1953*, 260.

35 „Entrevue du 23 mai 1950, entre M. Jean Monnet et le Chancelleur Adenauer“, CVCE, 5, https://www.cvce.eu/obj/compte_rendu_de_l_entrevue_entr fr- 24853ee7- e477-4537-b462-c622fadee66a.html.

36 Konrad Adenauer, scrisoare către Robert Schuman, 23 mai 1950, Bonn, CVCE, https://www.cvce.eu/de/obj/brief_von_konrad_adenauer_an_robert_schuman_23_mai_19 de-7644877d-6004-4ca6-8ec6-93e4d35b971d.html.

37 Konrad Adenauer, „Where Do We Stand Now?“, discurs pentru studenții de la Universitatea din Bonn, februarie 1951, Fundația Konrad Adenauer, https://www.konrad-adenauer.de/seite/10-februar-1951-1/.

38 „Ratification of the ECSC Treaty“, în *From the Schuman Plan to the Paris Treaty* (1950–1952), CVCE, https://www.cvce.eu/en/recherche/unitcontent/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/3f50 ad11-f340-48a4-8435-fbe54e28ed9a.

39 *Ibidem.*

40 Michael Moran, „Modern Military Force Structures“, în *Council on Foreign Relations*, 26 octombrie 2006, https://www.cfr.org/backgrounder/ modern-military-force-structures#:~:text=Division.,on%20the%20national%20army%

b4-41 Adenauer, *Memoirs 1945–1953*, 193.

42 „Aide Defends Adenauer's Stand“, în *New York Times*, 25 noiembrie 1950.

43 Granieri, *The Ambivalent Alliance*, 56.

44 Arnulf Baring, *Außenpolitik in Adenauers Kanzlerdemokratie* (Berlin: R. Oldenbourg, 1969), 161–164.

45 *Ibidem.*

46 Ministerul sovietic pentru Afaceri Externe către Ambasada Statelor Unite, Moscova, 24 mai 1952, *Foreign Relations of the United States*, 1952–1954, vol. 7: partea 1, document 102, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v07p1/d102.

47 Citat în Granieri, *The Ambivalent Alliance*, 79.

48 Gordon Alexander Craig, *From Bismarck to Adenauer: Aspects of German Statecraft* (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1958), 110, citând *Der Spiegel*, 6 octombrie 1954, nr. 5, 49. Thomas A. Schwartz, „Eisenhower and the Germans", în Gunter Bischof și Stephen E. Ambrose, ed., *Eisenhower: A Centenary Assessment* (Baton Rouge: LSU Press, 1995), 215.

50 Adenauer, *Memoirs 1945–1953*, 456.

51 Leo J. Daugherty, 'Tip of the Spear: The Formation and Expansion of the Bundeswehr, 1949–1963', *Journal of Slavic Military Studies* 24, nr. 1 (iarna 2011).

52 Williams, *Adenauer*, 392–409.

53 *Ibidem*, 410–423.

54 Jeffrey Herf, *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanys* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997, 282, citându-l pe Konrad Adenauer, „Regierungserklärung zur jüdischen Frage und zur Wiedergutmachung", în *Der deutsch-israelische Dialog: Dokumentation eines erregenden Kapitels deutscher Außenpolitik, Teil 1, Politik*, vol. 1 (München: K.G. Sauer, 1987), 46–47.

55 *Ibidem*, 1:47.

56 Herf, *Divided Memory*, 288.

57 *Ibidem*, 288, citând Michael W. Krekel, *Wiedergutmachung: Das Luxemburger Abkommen vom 10. September 1952* (Bad Honnef-Rhöndorf: SBAH, 1996), 40.

58 Williams, *Adenauer*, 534.

59 „Adenauer Fêted by Eshkol; Wants Jews to Recognize Bonn's Good Will", în *Jewish Telegraphic Agency*, 5 mai 1966, https://www.jta.org/archive/ adenauer-feted-by-eshkol-wants-jews-to-recognize-bonns-good-will.

60 *Ibidem*.

61 James Feron, „Adenauer Begins 8-Day Visit to Israel", în *New York Times*, 3 mai 1966.

62 „Adenauer Fêted by Eshkol".

63 Williams, *Adenauer*, 442.

64 Felix von Eckardt, *Ein unordentliches Leben* (Düsseldorf: Econ-Verlag, 1967), 466.

65 Keith Kyle, *Suez* (New York: St Martin's Press, 1991), 467.

66 Departamentul de Stat, *Documents on Germany*, 1944–1961 (Washington, DC, United States Government Printing Office, 1961), 585.

67 Kissinger, „Visit of Chancellor Adenauer", 4. Pentru pregătirea primei întrevederi a lui Kennedy cu Adenauer, care a avut loc pe 12 aprilie.

68 Henry A. Kissinger, „Remarks at the American Council on Germany John J. McCloy Awards Dinner", 26 iunie 2002, Yale University Library Digital Repository, documentele lui Henry A. Kissinger, partea a II-a, seria a III-a: Cariera postguvernamentală, cutia 742, dosar 10.

69 Niall Ferguson, *Kissinger 1923–1968: The Idealist* (New York: Penguin Press, 2015), 490–491, 906.

70 *Ibidem.*

71 Walter C. Dowling, telegramă de la Ambasada din Germania către Departamentul de Stat, Bonn, 17 februarie 1962, ora 14.00. *Foreign Relations of the United States, 1961–1963*, vol. XIV: *Berlin Crisis, 1961–1962*, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v14/d298.

72 *Ibidem.*

73 Neil MacGregor, *Germany: Memories of a Nation* (New York: Knopf, 2015), cap. 1, „Where Is Germany?".

74 Pentru istoria completă a *Ostpolitik*, vezi Timothy Garton Ash, *In Europe's Name: Germany and the Divided Continent* (New York: Vintage, 1994).

75 Williams, *Adenauer*, 503–519.

76 Konrad Adenauer, discurs despre posibilitățile unificării europene, Bruxelles, 25 septembrie 1956, CVCE, https://www.cvce.eu/content/publication/2006/10/25/ea274883-4d38-8dbc-5e3949b1145d/publishable_en.pdf.

77 Barbara Marshall, *Willy Brandt: A Political Biography* (Londra: Macmillan, 1997), 71–73.

78 Helmut Schmidt, *Men and Powers: A Political Retrospective*, trad. Ruth Hein (New York: Random House, 1989), 4.

79 Marion Gräfin Dönhoff, *Foe into Friend: The Makers of the New Germany from Konrad Adenauer to Helmut Schmidt*, trad. Gabriele Annan (New York: St. Martin's Press, 1982), 159.

80 Helmut Schmidt a murit în 2015. Am rostit unul dintre necrologuri la slujba de comemorare de la Hamburg. În acea zi, vorbitorul principal a fost cancelarul Angela Merkel, lidera Uniunii Creștin Democrate și șefa unei coaliții CDU–SPD – o combinație care ilustra modul în care diviziunile interne din Germania au fost depășite încă din perioada Adenauer. Am rezumat contribuția lui Schmidt astfel: „Helmut [Schmidt] a trăit într-o epocă de tranziție: între trecutul Germaniei ca țară ocupată și divizată și viitorul ei ca națiunea europeană cea mai puternică; între preocuparea sa pentru securitate și nevoia de a participa la construirea unei ordini economice mondiale globale ..." Vezi Henry A. Kissinger, „Eulogy for Helmut Schmidt", 23 noiembrie 2015. https://www.henryakissinger.com/speeches/eulogy-for-helmut-schmidt/.

81 Blaine Harden, „Hungarian Moves Presaged Honecker Ouster", în *Washington Post*, 19 octombrie 1989, https://www.washingtonpost. com/archive/poli tics/1989/10/19/hungarian-move-presaged-hone cker-ouster/4c7ff7bd-c0de4e82-86ab-6d1766abec3c/.

82 Jeffrey A. Engel, *When the World Seemed New: George H.W. Bush and the End of the Cold War* (New York: Mariner Books, 2017), 371–375.

83 Angela Merkel, „Speech at the Konrad Adenauer Foundation on the 50th anniversary of Konrad Adenauer's
a4e3- Death", 25 aprilie 2017, https:// www.kas.de/de/veranstaltungen/detail/-/content/-wir-waehlen-die- freiheit-1.

84 „Der Abschied", *UFA-Wochenschau*, Das Bundesarchiv-Inhalt. 'Ich habe den Wunsch... getan habe', https://www.filmothek.bundesarchiv.de/video/ 584751?q=bundeswehr&xm=AND&xf%5B0%5D=_fulltext&xo%5B0%5D=CONTAINS&xv%5B0%5D=&set_lang=de.

2 Charles de Gaulle: Strategia voinței

1 Discurs rostit de generalul de Gaulle la aeroportul Orly, la sosirea domnului Richard Nixon, președinte al Statelor Unite, 28 februarie 1969.

2 În 1967, ambasadorul Franței mă invitase la o audiență prezidențială, dar, în stil tipic gaullist, mă lăsase pe mine să decid: „Dacă vă aflați în Franța, președintele va fi pregătit să vă primească". Acest lucru se întâmpla la scurt timp după retragerea trupelor franceze de la comanda NATO. Nevrând să jignesc administrația președintelui Johnson, m-am sustras invitației – spre marele meu regret.

3 Vezi Charles de Gaulle, *Complete War Memoirs* (New York: Simon and Schuster, 1964), 80.

4 *Ibidem,* 84.

5 Roger Hermiston, „No Longer Two Nations but One", în *The Lion and Unicorn* blog, 4 iunie 2016, https://thelionandunicorn.wordpress.com/2016/06/04/no-longer-two-nations-but-one/.

6 Vezi de Gaulle, *Complete War Memoirs,* 74–80; și Hermiston, „No Longer Two Nations but One".

7 Hermiston, „No Longer Two Nations but One".

8 Julian Jackson, *De Gaulle* (Cambridge: Harvard Belknap Press, 2018), 128–133. De Gaulle a mai făcut câteva transmisiuni radio în zilele următoare.

9 Din răspunsul lui de Gaulle adresat lui Pétain de la Londra. Vezi *Ibidem,* 134.

10 *Ibidem.* Sursa din care se inspiră Jackson este René Cassin, *Les Hommes partis de rien: Le reveil de la France abattue (1940–1941)* (Paris: Plon, 1975), 76.

11 Bernard Ledwidge, *De Gaulle* (New York: St Martin's Press, 1982), 76 Citat în Jackson, *De Gaulle,* 135.

12 Citat în Jackson, *De Gaulle,* 41.

13 Citat în *Ibidem,* 17. 1

14 *Vers l'Armée de Métier, 1934;* prima traducere în engleză a fost publicată în 1940 ca *The Army of the Future.*

)

15 Charles de Gaulle, proclamație din iulie 1940, în *Discours et Messages*, vol. 1 (Paris: Librairie Plon, 1970), 19: citată și în Christopher S. Thompson, „Prologue to Conflict: De Gaulle and the United States, From First Impressions Through 1940", în Robert O. Paxton și Nicholas Wahl, ed., *De Gaulle and the United States: A Centennial Reappraisal* (Oxford: Berg, 1994), 19. Din întâmplare, acest sentiment era în întregime în concordanță cu convingerea lui Churchill, exprimată în discursul „We shall fight on the beaches" de pe 4 iunie 1940, potrivit căreia „când va dori bunul Dumnezeu, Lumea Nouă, cu toată puterea și măreția ei", va aduce „salvarea și eliberarea celei vechi".

16 Henry Kissinger, „The Illusionist: Why We Misread de Gaulle", în *Harper's Magazine*, martie 1965.

17 Charles de Gaulle, „1939, Notes sur les idées militaires de Paul Reynaud", *Lettres, Notes et Carnets, 1905–1941* (Paris: Éditions Robert Laffont, 2010), 886.

18 Citat în Jackson, *De Gaulle*, 44.

19 Walter Benjamin, *The Arcades Project* (New York: Belknap Press, 2002).

20 Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (New York: Random House, 1987), 99, 199.

21 *Ibidem.*

22 Ulrich Pfister și Georg Fertig, „The Population History of Germany: Research Strategy and Preliminary Results", document de lucru (Rostock: Max Planck-Institut für demografische Forschung, 2010), 5.

23 Rondo E. Cameron, „Economic Growth and Stagnation in France, 1815–1914", în *The Journal of Modern History 30*, nr. 1 (martie 1958), 1.

24 Nadège Mougel, „World War I Casualties", Robert Schuman Centre Report (2011).

25 De Gaulle, *Vers l'armée de métier*, 1934. De Gaulle era locotenent-colonel la momentul publicării.

26 Kissinger, „The Illusionist", 70; vezi și „Address by President Charles de Gaulle on French, African and Algerian Realities Broadcast over French Radio and Television on June 14, 1960", în *Major Addresses, Statements and Press Conferences of General Charles de Gaulle: May 19, 1958– January 31, 1964* (New York: Ambasada Franței, 1964), 79, https://bit. ly/3rEDU8w.

27 Pactul Molotov–Ribbentrop

28 Charles de Gaulle, *Memoirs of Hope: Renewal and Endeavor* (New York: Simon and Schuster, 1971), 3.

29 *Ibidem*, 4.

30 Dorothy Shipley White, *Seeds of Discord* (Syracuse: Syracuse University Press, 1964), 87.

31 Jackson, *De Gaulle*, 138.

32 Charles de Gaulle, emisiune radio, 27 august 1940, https://enseignants. lumni.fr/fiche-media/00000003432/le-general- de-gaulle-salue-leralliement-du-tchad-a-la-france-libre-audio.html#infos.

33 Jackson notează că „de Gaulle a dat de înțeles mai târziu, în una sau două ocazii, că se gândise la sinucidere" (*De Gaulle*, 149).

34 Jurământul integral este: „Jurez de ne déposer les armes que lorsque nos couleurs, nos belles couleurs, flotteront sur la cathédrale de Strasbourg".

35 Citat în Jackson, *De Gaulle*, 170.

36 De Gaulle, *Complete War Memoirs*, 192.

37 *Ibidem*, 206.

38 *Ibidem*, 195.

39 *Ibidem*, 206.

40 Jackson, *De Gaulle*, 183.

41 *Ibidem*, 254.

42 Charles de Gaulle, „Télégramme au vice-amiral Muselier, à Saint-Pierre-et-Miquelon", decembrie 24, 1941, în *Lettres, Notes et Carnets*, 1360.

43 Vezi Jean Lacouture, *De Gaulle, the Rebel 1890–1944* (New York: Norton, 1990), 317.

44 Benjamin Welles, *Sumner Welles* (New York: St Martin's Press, 1997), 288.

45 Jackson, *De Gaulle*, 209.

46 Charles de Gaulle, discurs rostit pe 18 iunie 1942, la Albert Hall din London, la cea de-a doua aniversare a constituirii Francezilor Liberi, în *Discours et Messages,* vol. 1 (Paris: Librairie Plon, 1970), 207–215.

47 Jackson, *De Gaulle*, 210–211.

48 Conferințele de la Washington, 1941–1942 și Casablanca 1943. *Foreign Relations of the United States*, 4 februarie 1943.

49 Vezi de Gaulle, *Complete War Memoirs*, 410.

50 Jackson, *De Gaulle*, 215.

51 *Ibidem*, 277.

52 Citat în *Ibidem*, 266.

53 Jackson, *De Gaulle*, 269–273. Vezi și Lacouture, *De Gaulle, the Rebel*, 446–450.

54 Vezi Jackson, *De Gaulle*, 276.

55 De Gaulle, *Complete War Memoirs*, 429.

56 Jackson, *De Gaulle*, 341.

57 *Ibidem*, 315, citând Henry L. Stimson și McGeorge Bundy, *On Active Service in Peace and War* (New York: Harper & Brothers, 1947), 549 (iunie 14, 1944).

58 Discursul lui de Gaulle de la Bayeux, 14 iunie 1944.

59 Jackson, *De Gaulle*, 317.

60 De Gaulle, *Complete War Memoirs*, 648.

61 Jackson, *De Gaulle*, 326.

62 Citat în *Ibidem*, 327.

63 *Ibidem*, 326.

64 *Ibidem*, 331. Pentru mai multe informații despre disoluția Rezistenței, vezi Jean Lacouture, *De Gaulle, the Ruler 1945–1970* (New York: Norton, 1992), 25.

65 Jackson, *De Gaulle*, 336.

66 *Ibidem*, 350.

67 Vezi Jean Laloy, „À Moscou: entre Staline et de Gaulle, décembre 1944", în *Revue des études slaves* 54, fascicul 1–2 (1982), 152. Vezi Jackson, *De Gaulle*, 350.

68 De Gaulle, *Memoirs of Hope*, 3.

69 Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France* (1790), în *The Works of the Right Honorable Edmund Burke* (1899), vol. 3, 359.

70 De Gaulle, *Complete War Memoirs*, 771.

71 *Ibidem*, 771–772.

72 *Ibidem*, 776.

73 *Ibidem*, 778.

74 *Plutarch's Lives*, trad. John Dryden (New York: Penguin, 2001), vol. 1, „Life of Solon", 118.

75 De Gaulle, *Memoirs of Hope*, 6.

76 Citat în Jackson, De Gaulle, 381.

77 Citat în *Ibidem*.

78 De Gaulle, *Complete War Memoirs*, 993.

79 *Ibidem*, 977.

80 Jackson, *De Gaulle*, 499.

81 *Ibidem*, 418.

82 De Gaulle, *Complete War Memoirs*, 996–997.

83 Citat în Charles G. Cogan, *Charles de Gaulle: A Brief Biography with Documents* (Boston: Bedford Books, 1996), 183.

84 *Ibidem*, 185.

85 *Ibidem*, 186–187.

86 *Ibidem*.

87 *Ibidem*, 187.

88 Citat în *Ibidem*, 185.

89 Biblioteca JFK, Dosar de la Biroul Președintelui, „Memorandum of Conversation, President's Visit to Paris, May 31–June 2, 1961", Memorandum of Conversation at Elysée Palace between Kennedy and de Gaulle, May 31, 1961, https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKPOF/116a/ JFKPOF116a-004.

90 Henry Kissinger, *Diplomacy* (New York: Touchstone, 1994), 541–543.

91 „Proclamation of Algerian National Liberation Front (FLN), 1 noiembrie 1954", https://middleeast.library.cornell.edu/content/proclamation-algeriannational-liberation-front-fln-november-1-1954.

92 Citat în Alistair Horne, *A Savage War of Peace: Algeria 1954–1962* (New York: Penguin, 1978), 99.

93 Central Intelligence Agency, „Validity Study of NIE 71.2-56: Outlook for Algeria published 5 September 1956", CDG.P.CIA.1957.08.16.

94 Citat în Jackson, *De Gaulle*, 447.

95 Citat în „Eyes on Allies: De Gaulle the Key", *New York Times*, 20 mai 1962.

96 *Major Addresses* 6.

97 Jackson, *De Gaulle*, 463.

98 De Gaulle, *Memoirs of Hope*, 26.

99 Horne, *Savage War of Peace*, 301.

100 Vezi *Ibidem*, L6333.

101 De Gaulle, *Memoirs of Hope*, 54.

102 *Ibidem*.

103 Memorandum pentru președinte de la Henry Kissinger, 16 mai 1969, „Africa after de Gaulle", Biblioteca Richard Nixon, cutia 447 [218].

104 Arhiva Ministerului pentru Afaceri Externe al Republicii Populare Chineze, „Main Points of Chairman Mao's Conversation with Premier Abbas on September 30, 1960", trad. David Cowhig, 4 octombrie 1960, Wilson Center History and Public Policy Program Digital Archive, http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/117904.

105 Biblioteca JFK, „Staff Memoranda: Kissinger, Henry, February 1962: 13–28", https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/ 320/ JFKNSF320-025.

106 Jackson, *De Gaulle*, 501.

107 *Ibidem*, 518.

108 *Ibidem*, 519.

109 „Address Given by Charles de Gaulle (29 January 1960)", Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe, Universitatea din Luxembourg, https://www.cvce.eu/en/obj/address_given_by_charles_de_g
ary_1960-en095d41dd-fda2-49c6-aa91-772ebffa7b26.html.

110 „Speech Denouncing the Algiers Putsch: April 23, 1961", în Cogan, *Charles de Gaulle*, 196.

111 „«Pieds-noirs»: ceux qui ont choisi de rester", în *La Dépêche*, 10 martie 2012.

112 „After 40 Years of Suffering and Silence, Algeria's «Harkis» Demand a Hearing", în *Irish Times*, 31 august 2001.

113 Citat în Cogan, *Charles de Gaulle*, 119.

114 Jackson, *De Gaulle*, 585.

115 De Gaulle, *Memoirs of Hope*, 176.

116 Alocuțiune a președintelui de Gaulle, 31 mai 1960, în *Major Addresses*, 75, 78.

117 A opta conferință de presă susținută de generalul de Gaulle ca președinte al Republicii Franceze [Paris, palatul Elysée, 29 iulie 1963], în *Ibidem*, 234.

118 *Major Addresses*, 159.

119 Citat în Kissinger, *Diplomacy*, 606.

120 *Ibidem*.

121 *Ibidem*, 605.

122 Citat în *Ibidem*, 575.

123 Pentru politica SUA, vezi McGeorge Bundy, „NSAM 294 U.S. Nuclear and Strategic Delivery System Assistance to France", 20 aprilie 1964, National Security Action Memorandums, NSF, cutia 3, Librăria prezidențială LBJ, https://www.discoverlbj.org/item/nsf-nsam294.

124 Vezi Wilfrid Kohl, *French Nuclear Diplomacy* (Princeton: Princeton University Press, 2016), 79.

125 Acest organism ar trebui să aibă responsabilitatea de a lua decizii comune cu privire la toate problemele politice care afectează securitatea mondială și de a elabora și, dacă este necesar, de a pune în practică planuri strategice, în special cele care implică utilizarea armelor nucleare. Totodată, ar trebui să fie responsabil de organizarea apărării, după caz, a regiunilor operaționale individuale, cum ar fi Arctica, Atlanticul, Pacificul și Oceanul Indian. Vezi Kissinger, *Diplomacy*, 611.

126 Henry Kissinger și Françoise Winock, „L'Alliance atlantique et l'Europe", în *Esprit*, n.s. 359, nr. 4 (aprilie 1967), 611.

127 Mark Howell, „Looking Back: De Gaulle tells American Forces to Leave France", https://www.mildenhall.af.mil/News/Article-Display/Article/272283/ looking-back-de-gaulle-tells-american-forces-to-leave-france/. În august 1958 a avut loc prima desfășurare a armelor nucleare americane pe pământ francez (continental), dar acestea fuseseră dislocate anterior în Maroc aflat sub control francez. Robert Norris, William Arkin și William Burr, „Where They Were", în *The Bulletin of the Atomic Scientists*, noiembrie–decembrie 1999, 29.

128 *Major Addresses*, 226.

129 Henry Kissinger, „Military Policy and Defense of the «Grey Areas»", în *Foreign Affairs* 33, nr. 3 (1955), 416–428, doi:10.2307/20031108.

130 „No Cities", discurs rostit de secretarul pentru apărare McNamara, 9 iulie 1962, https://robertmcnamara.org/wp-content/uploads/2017/ 04/ mcnamara1967-22no-cities22-speech-p.pdf.

131 Citat în Kissinger, *Diplomacy*, 615.

132 *Ibidem*.

133 De Gaulle, *Complete War Memoirs*, 81.

134 *Ibidem*.

135 *Ibidem*.

136 Julia Lovell, *Maoism: A Global History* (New York: Knopf, 2019), 273.

137 Jackson, *De Gaulle*, 721.

138 *Ibidem*, 737.

139 Citat în „World: A Glimpse of Glory, a Shiver of Grandeur", în *Time*, 23 noiembrie 1970.

140 Charles de Gaulle, *The Edge of the Sword*, trad. Gerard Hopkins (Westport, Conn.: Greenwood, 1960), 65–6. Citat în Cogan, *Charles de Gaulle*, 218.

141 Citat în Jackson, *De Gaulle*, 41.

142 De Gaulle, *Complete War Memoirs*, 997–998.

143 „Sans Anne, peut-être n'aurais-je jamais fait ce que j'ai fait. Elle m'a donné le cœur et l'inspiration". Pierrick Geais, „Récit: La véritable histoire d'Anne de Gaulle, la fille handicapée du Général", în *Vanity Fair* (Franța), 3 martie 2020.

3 Richard Nixon: Strategia echilibrului

1 David Shambaugh, *China Goes Global: The Partial Power* (New York: Oxford University Press, 2013), 39.

2 Dale Van Atta, *With Honor: Melvin Laird in War, Peace, and Politics* (Madison: University of Wisconsin, 2008), 271–273.

3 „Memorandum from President Nixon to his Assistant for National Security Affairs", în *Foreign Relations of the United States*, vol. 17: *China, 1969–1972*, nr. 147, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/ historicaldocuments/frus1969-76v17/d147.

4 Goodpaster nu a fost consilier pe probleme de securitate națională, dar a contribuit la elaborarea procedurile CSN. Vezi C. Richard Nelson, *The Life and Work of General Andrew J. Goodpaster: Best Practices in National Security Affairs* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2016).

5 „History of the National Security Council, 1947–1997", The White House Archives, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/history.html#nixon. David Rothkopf, *Running the World: The Inside Story of the National Security Council and the Architects of American Power* (New York: PublicAffairs, 2006), 84–85. Începând cu 2017, personalul CSN a fost limitat prin statut la 200. Vezi „The National Security Council: Background and Issues for Congress", the Congressional Research Service, 3 iunie 2021, 8, https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44828.

6 Richard Nixon, *RN: The Memoirs of Richard Nixon* (New York: Grosset & Dunlap, 1978), 390.

7 Richard Nixon, „Remarks to Midwestern News Media Executives Attending a Briefing on Domestic Policy in Kansas City, Missouri", 6 iulie 1971, https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-midwesternnews-media-executives-attending-briefing-domestic-policy-kansas-city.

8 *Ibidem.*

9 *Time*, 3 ianuarie 1972.

10 Henry Kissinger, *Diplomacy* (New York: Simon and Schuster, 1994), 38–40.

11 Woodrow Wilson, „Address of the President of the United States to the Senate", 22 ianuarie 1917, https://www.digitalhistory.uh.edu/disp_textbook. cfm?smtID=3&psid=3898.

12 Kissinger, *Diplomacy*, 709.

13 „Text of President Nixon's Address at the 25th-Anniversary Session of the U.N.", în *New York Times*, 24 octombrie 1970.

14 *Ibidem.*

15 Henry Kissinger, *White House Years* (Boston: Little, Brown, 1979), 135–136.

16 Richard Nixon către Melvin Laird, 4 februarie 1969. *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, vol. 1: *Foundations of Foreign Policy, 1969– 1972*, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v01/d10.

17 Richard Nixon, „Remarks to the North Atlantic Council in Brussels", 24 februarie 1969, https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-thenorth-atlantic-council-brussels.

18 Jeffrey Garten, *Three Days at Camp David: How a Secret Meeting in 1971 Transformed the Global Economy* (New York: HarperCollins, 2021), 4.

19 *Ibidem*, 9–10.

20 *Ibidem*, 77.

21 *Ibidem*, 255.

22 *Ibidem*, 250. Ziarele cele mai importante din Germania au publicat articole afirmând că „este aproape o declarație de război comercial american" și că „programul lui Nixon... documentează o recădere în naționalism și în protecționism a celei mai mari puteri economice a lumii".

23 *Ibidem*, 308.

24 Richard H. Immerman, „«Dealing with a Government of Madmen»: Eisenhower, Kennedy, and Ngo Dinh Diem", în David L. Henderson, ed., *The Columbia History of the Vietnam War* (New York: Columbia University Press, 2011), 131.

25 Harrison Salisbury, *Behind the Lines – Hanoi* (New York: Harper & Row, 1967), 137.

26 John W. Finney, „Plank on Vietnam Devised by Doves", în *New York Times*, 24 august 1968.

27 Fișiere extrase din Defense Casualty Analysis System (DCAS), creat, cca 2001– 4/29/2008, ilustrând perioada 6/28/1950–5/28/2006, https://aad.archives.gov/aad/fielded-search.jsp?dt=2513&cat=GP21&tf= F&bc=,sl.

28 Richard Nixon, „Informal Remarks in Guam with Newsmen", 25 iulie 1969, UC Santa Barbara American Presidency Project, https://www.presidency.ucsb.edu/documents/informal-remarks-guam-with- newsmen.

29 *Ibidem*. Subliniere adăugată.

30 Richard Nixon, „Address to the Nation on the War in Vietnam", 3 noiembrie 1969, UC Santa Barbara American Presidency Project. https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-the-nation-the-war-vietnam.

31 „Memorandum of Conversation", Washington, 20 octombrie 1969, 15.30. *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, vol. 12: *Soviet Union, January 1969–October 1970*, nr. 93, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v12/d93.

32 Nixon, „Address to the Nation on the War in Vietnam".

33 Textul integral al memorandumului poate fi găsit în *White House Years*, 1480–1482, împreună cu o continuare la p. 1482, cu următorul pasaj: „Având în vedere istoria rapoartelor excesiv de optimiste despre Vietnam din ultimii câțiva ani, ar fi practic imposibil să convingem poporul american că cealaltă parte suferă și, prin urmare, cu răbdare, timpul ar putea fi de partea noastră. În primul rând, nu suntem siguri de poziția noastră relativă – am citit greșit indicatorii de multe ori înainte. În al doilea rând, chiar dacă ajungem la concluzia că poziția militară a aliaților este solidă, nu știm cum să traducem acest lucru în termeni politici – iar perspectivele politice din Vietnamul de Sud sunt mult mai șubrede. În al treilea rând, administrația se confruntă cu un public american extrem de sceptic și cinic – președintele este pe bună dreptate reticent să pară optimist și să-și asume propriul decalaj de credibilitate. În cele din urmă, pentru o mare parte a disidenților din această țară, puterea poziției aliaților este irelevantă – ei doresc încheierea războiului cu orice preț". Vezi Kissinger, *White House Years*, 1482, și „Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon", Washington, 11 septembrie 1969, *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, vol. 6: *Vietnam, January 1969–July 1970*, nr. 119, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d119.

34 „Address to the Nation", 25 ianuarie 1972, The American Presidency Project, UC Santa Barbara, https://www.presidency.ucsb.edu/documents/ address-the-nation-making-public-plan-for-peace-vietnam.

35 „Vietnam War U.S. Military Fatal Casualty Statistics", National Archives, https://www.archives.gov/research/military/vietnam-war/ casualtystatistics#toc--dcas-vietnam-conflict-extract-file-record-counts by-incident-or-death-date-year-as-of-april-29-2008--2.

36 Richard Nixon, „Address to the Nation on the Situation in Southeast Asia", 8 mai 1972. 37. Citat în Kissinger, *White House Years*, 1345.

38 „Transcript of Kissinger's News Conference on the Status of the Cease-Fire Talks", în *New York Times*, 27 octombrie 1972.

39 „Act of the International Conference on Viet-Nam", în *The American Journal of International Law* 67, nr. 3 (1973), 620–622, https://doi.org/ 10.2307/2199198. Vezi și Henry Kissinger, *Years of Renewal* (New York: Simon & Schuster, 1999), 485: „Au fost doisprezece participanți: Statele Unite, Franța, China, Marea Britanie, Canada, Uniunea Sovietică, Ungaria, Polonia, Indonezia, Republica Democrată Vietnam (DRV, adică Vietnamul de Nord), Republica Vietnam (GVN, adică Vietnamul de Sud) și Guvernul Revoluționar Provizoriu al Republicii Vietnamul de Sud (PRG, adică comuniștii sud-vietnamezi)".

40 Cf. Henry A. Kissinger, *Years of Upheaval* (Boston: Little, Brown, 1982), 316–327.

41 „Vietnam – Supplemental Military Assistance (2)“, Biblioteca Prezidențială Gerald R. Ford, cutia 43, Dosarele John Marsh, 28 și 20–21, https://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0067/12000897.p „Proiectul de lege… interzice asistența militară suplimentară sau vânzările (inclusiv livrările) către Cambodgia după 30 iunie 1975“. „Pentru asistența militară în anul fiscal 1974, SUA au oferit aproximativ 823 de milioane de dolari (plus 235 de milioane de dolari din autorizațiile din anul anterior), aproximativ ⅓ din finanțarea din anul precedent și aproximativ jumătate din nivelul de 1,6 miliarde de dolari solicitat de administrație […] Pentru asistență economică în anul fiscal 1974, SUA au oferit 333 de milioane de dolari (inclusiv o suplimentare de 49 de milioane de dolari) sau cu aproximativ ⅓ mai puțin decât nivelul de 475 de milioane de dolari solicitat de Administrație.“ H.J. Res. 636 (93): „Joint resolution making continuing appropriations for the fiscal year 1974, and for other purposes“, 1 iulie 1973, https://www.govtrack.us/congress/bills/93/hjres636/text.

42 Jeffrey P. Kimball, *The Vietnam War Files: Uncovering the Secret History of Nixon-Era Strategy* (Lawrence, KS: University Press of Kansas, 2004), 57–59.

43 Hal Brands, „Progress Unseen: U.S. Arms Control Policy and the Origins of Détente, 1963–1968“, în *Diplomatic History* 30, nr. 2 (aprilie 2006), 273.

44 Pe 20 aprilie 1964 s-a ajuns la un acord modest privind reducerea de ambele părți a numărului de reactoare nucleare americane și sovietice și a cantității de materiale fisionabile, dar aceasta nu a fost o realizare majoră, deoarece nu a fost consfințită într-un tratat și nu a inclus nici un fel de limitări ale armelor nucleare. Vezi Brands, „Progress Unseen“, 257–258; „Summary“, în *Foreign Relations of the United States, 1964–1968*, vol. 11: *Arms Control and Disarmament*, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v11/summary.

45 Kissinger, *White House Years*, 813.

46 „Editorial Note", în *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, vol. 13: *Soviet Union, October 1970–October 1971*, State Department: Office of the Historian, df: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v13/d234.

47 Hans M. Kristensen și Matt Korda, „Status of World Nuclear Forces", Federation of American Scientists, ultima actualizare mai 2021, https://fas.org/issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces/.

48 Sana Krasikov, „Declassified KGB Study Illuminates Early Years of Soviet Jewish Emigration", în *The Forward*, 12 decembrie 2007.

49 Mark Tolts, „A Half Century of Jewish Emigration from the Former Soviet Union: Demographic Aspects", articol prezentat la Project for Russian and Eurasian Jewry, Davis Center for Russian and Eurasian Studies, Harvard University, pe 20 noiembrie 2019.

50 *Ibidem*.

51 Richard Nixon, „Asia after Viet Nam", în *Foreign Affairs* 46, nr. 1 (octombrie 1967), 121, https://cdn.nixonlibrary.org/01/wp-content/uploads/2017/01/ 11113807/Asia-After-Viet-Nam.pdf.

52 Kissinger, *White House Years*, 181.

53 „99. Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon", în *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, vol. 17: *China*, 1969–1972, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v17/d99.

54 „Memorandum of Conversation", 25 octombrie 1970, în *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, vol. E-7: *Documents on South Asia, 1969– 1972*, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/ historicaldocuments/frus1969-76ve07/d90.

55 Richard Nixon, „Remarks to Midwestern News Media Executives“, 6 iulie 1971, The American Presidency Project, UC Santa Barbara, https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-midwestern-news- mediaexecutives-attending-briefing-domestic-policy-kansas-city.

56 Citat în Kissinger, *White House Years*, 1062.

57 „Joint Statement Following Discussions with Leaders of the People's Republic of China“, 27 februarie 1972, în *Foreign Relations of the United States, 1969–1972*, vol. 17: *China, 1969–1972*, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v17/d203.

58 „Memorandum of Conversation“, 17–18 februarie 1973, în *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, vol. 18: *China, 1973–1976*, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v18/d12.

59 Lee Kuan Yew, „Southeast Asian View of the New World Power Balance in the Making“, prelegerea nr. 1 de la Jacob Blaustein, 30 martie 1973, 1–3.

60 Richard Nixon, „Remarks to Midwestern News Media Executives“, 6 iulie 1971.

61 Rezoluția Consiliului de Securitate al ONU 242, 22 noiembrie 1967, https://unispal.un.org/unispal.nsf/0/7d35e1f729df491c8525

62 Martin Indyk, *Master of the Game: Henry Kissinger and the Art of Middle East Diplomacy* (New York: Knopf, 2021), 162–163.

63 Kissinger, *White House Years*, 579–580.

64 Vezi *Ibidem*, 601.

65 Indyk, *Master of the Game*, 66–68.

66 Vezi Kissinger, *White House Years*, 605.

67 „Memorandum of Conversation", 10 octombrie 1973. Washington, 9.05–10.36, în *Foreign Relations of the United States*, 1969–1976, vol. 25: *Arab–Israeli Crisis and War, 1973*, nr. 143, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus 1969-76v25/d143.

68 „Transcript of Telephone Conversation Between President Nixon and Secretary of State Kissinger", 14 octombrie 1973, în *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, vol. 25: *Arab–Israeli Crisis and War, 1973*, nr. 180, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/histori caldocuments/frus1969-76v25/d180.

69 Rezoluția Consiliului de Securitate al ONU 338, 22 octombrie 1973, https://undocs. org/S/RES/338(1973).

70 National Archives, Nixon Presidential Materials, NSC Files, Kissinger Office Files, cutia 69, Country Files – Europe – USSR, Dobrynin / Kissinger, vol. 20, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v15/ d146.

71 Vezi Eqbal Ahmad et al., „Letters to the Editor: Home Rule for Bengal", în *New York Times*, 10 aprilie 1971; Chester Bowles, „Pakistan's Made-in-U.S.A. Arms", în *New York Times*, 18 aprilie 1971; și Benjamin Welles, „Senate Unit Asks Pakistan Arms Cutoff", în *New York Times*, 7 mai 1971.

72 Margaret MacMillan, *Nixon and Mao: The Week That Changed the World* (New York: Random House, 2007), 222–227.

73 „Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to the President's Deputy Assistant for National Security Affairs (Haig)", 9 iulie 1971, *Foreign Relations of the United States 1969–1976*, vol. 11: *South Asia Crisis, 1971*, nr. 97, 242, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/histori caldocuments/frus1969-76v11/d97.

6ee7200b86136

74 Syed Adnan Ali Shah, „Russo-India Military Technical Cooperation“, https://web.archive.org/web/20070314041501/http://www.nal/2001_files/no_4/article/4a.htm.

75 „Memorandum of Conversation, Washington, August 9, 1971, 1:15–2:30 p.m.“, în *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, vol. 11: *South Asia Crisis, 1971*, nr. 117, 316–17, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v11/d117.

76 „Memorandum of Conversation, Washington, 11 septembrie 1971, 9:30– 10:10 a.m.“, în *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, vol. 11: *South Asia Crisis, 1971*, nr. 146, 408, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v11/d146.

77 Rezoluția Consiliului de Securitate al ONU 307, 21 decembrie 1971, https://digitallibrary.un.org/record/90799?ln=en.

78 Benjamin Welles, „Bangladesh Gets U.S. Recognition, Promise of Help“, în *New York Times*, 4 aprilie 1972.

79 „Agreement on Joint Commission on Economic, Commercial, Scientific, Technological, Educational and Cultural Cooperation“, 28 octombrie 1974, https://www.mea.gov.in/ bilateral-documents.htm?dtl/6134/Agreement+on+Joint+Commission+on+Economic+Commercial+Scientific+Technological+

80 „Transcript of President Nixon's Address to Congress on Meetings in Moscow“, în *New York Times*, 2 iunie 1972.

4 Anwar Sadat: Strategia transcendenței

1 Eugene Rogan, *The Arabs: A History* (New York: Basic Books, 2009), 65–71, 82.

2 Vezi în general Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age: 1798– 1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); Rogan, *The Arabs: A History*, 88–89.

3 Vezi John McHugo, *Syria: A History of the Last Hundred Years* (New York: The New Press, 2015), 39–40; Tarek Osman, *Islamism* (New Haven: Yale University Press, 2016), 50–52; Majid Fakhry, *A History of Islamic Philosophy* (New York: Columbia University Press, 2004), 349.

4 Rogan, *The Arabs: A History,* 124–131.

5 Lawrence Wright, *Thirteen Days in September* (New York: Vintage Books, 2015), 13–14.

6 Edward R. F. Sheehan, „The Real Sadat and the Demythologized Nasser", în *New York Times*, 18 iulie1971.

7 Mohamed Heikal, *Autumn of Fury: The Assassination of Sadat* (New York: Random House, 1983), capitolul 2, „Roots", 7–11.

8 Anwar Sadat, intervievat de James Reston, în *New York Times*, 28 decembrie 1970.

9 Sheehan, „The Real Sadat".

10 *Ibidem.*

11 Anwar Sadat, *In Search of Identity* (New York: Harper & Row, 1977), 4.

12 Eric Pace, necrologul lui Anwar el-Sadat, în *New York Times*, 7 octombrie 1981.

13 Mark L. McConkie și R. Wayne Boss, „Personal Stories and the Process of Change: The Case of Anwar Sadat", în *Public Administration Quarterly* 19, nr. 4 (iarna 1996), 493–511.

14 Vezi, de ex., Sir Alfred Milner, *England in Egypt* (Londra: Edward Arnold, 1902).

15 Rogan, *The Arabs: A History*, 151, 164.

16 *Ibidem*, 169.

17 *Ibidem*, 196.

18 *Ibidem*, 208–210.

19 Steven A. Cook, *The Struggle for Egypt* (New York: Oxford University Press, 2012), 30–31.

20 *Ibidem*, 117.

21 În 1952, Sadat l-a evocat pe al-Banna drept „un om drept și onorabil, care cred că a dezaprobat excesele comise de Frați". (Anwar Sadat, *Revolt on the Nile* (New York: The John Day Company, 1952)). Vezi și Richard Paul Mitchell, *The Society of the Muslim Brothers* (New York: Oxford University Press, 1969, retipărit 1993), 24.

22 Jehan Sadat, *A Woman of Egypt* (New York: Simon and Schuster, 1987), 92–93.

23 Sadat, *In Search of Identity*, 18–19, 24–26.

24 *Ibidem*, 27.

25 Raphael Israeli, *Man of Defiance: A Political Biography of Anwar Sadat* (Totowa: Barnes and Noble Books, 1985), 16–25.

26 Rogan, *The Arabs: A History*, 267–268.

27 Sadat, *In Search of Identity*, 303.

28 *Ibidem*, 303.

29 „Egypt Tense after Cairo's Mob Riots", Australian Associated Press, 28 ianuarie 1952.

30 Sadat, *In Search of Identity*, 108.

31 Declarația de independență a lui Sadat, după cum este citată în Cook, *Struggle for Egypt*, 11–12.

32 Selma Botman, „Egyptian Communists and the Free Officers", în *Middle Eastern Studies* 22 (1986), 362–364.

33 Central Intelligence Agency, „Memorandum for the Director: Subject: Thoughts on the Succession in Egypt", 29 septembrie 1970, 1, https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp79r00904a001500020003-3. Mai mulți membri ai Frăției Musulmane au fost executați fiind acuzați de implicare. Steven A. Cook, „Echoes of Nasser", în *Foreign Policy*, 17 iulie 2013, https://foreignpolicy.com/2013/07/17/echoes-of-nasser/.

34 Cook, *Struggle for Egypt*, 60–61.

35 Vezi Don Peretz, „Democracy and the Revolution in Egypt", *Middle East Journal* 13, nr. 1 (1959), 27.

36 Noua Constituție a Egiptului, în *Middle East Journal* 10, nr. 3 (1956), 304; vezi și Mona El-Ghobashy, „Unsettling the Authorities: Constitutional Reform in Egypt", Middle East Research and Information Project (MERIP) (2003), https://merip.org/2003/03/unsettling-the-authorities/.

37 Vezi Anthony F. Lang, Jr, „From Revolutions to Constitutions: The Case of Egypt", în *International Affairs* 89, nr. 2 (2013), 353–354.

38 Robert L. Tignor, *Anwar al-Sadat: Transforming the Middle East* (New York: Oxford University Press, 2015), 45–51.

39 Jon B. Alterman, „Introduction", în *Sadat and His Legacy* (Washington, DC: Washington Institute, 1998), x, https://www.washingtoninstitute.org/media/ 3591.

40 Steven A. Cook, „Hero of the Crossing?: Anwar Sadat Reconsidered", în *Council on Foreign Relations,* 7 octombrie 2013, https://www.cfr.org/blog/hero-crossing-anwar-sadat-reconsidered.

41 Peretz, „Democracy and the Revolution in Egypt", 32.

42 Sadat, *In Search of Identity*, 75.

43 Vezi în general Joseph Finklestone, *Anwar Sadat: Visionary Who Dared* (London: Frank Cass, 1996), 38–61; Tignor, *Transforming the Middle East*, 38–59.

44 Nicholas Breyfogle, „The Many Faces of Islamic Fundamentalism: A Profile of Egypt", în *Origins* (1993), 15, https://origins.osu.edu/sites/origins.osu.edu/files/origins-archive/Volume1Issue2Article3.pdf.

45 Jacob M. Landau, *Pan-Islam: History and Politics* (Londra: Routledge, 2015), 279; Martin Kramer, „Anwar Sadat's Visit to Jerusalem, 1955", în Meir Litvak și Bruce Maddy-Weizman, ed., *Nationalism, Identity and Politics: Israel and the Middle East* (Tel Aviv: The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 2014), 29–41, https://scholar.harvard.edu/files/martinkramer/files/sadat_jerusalem_1955.pdf.

46 Vezi Tawfig Y. Hasou, *The Struggle for the Arab World* (Londra: Routledge, 1985), 75–84; Arthur Goldschmidt, Jr, *A Concise History of the Middle East* (New York: Routledge, 1979) 73. Nasser a considerat că Pactul de la Bagdad reprezintă încercări ale britanicilor și americanilor de a controla și de a influența Orientul Mijlociu. Vezi „Excerpts from Interview with President Gamal Abdel Nasser of the U.A.R.", în *New York Times,* 15 februarie 1970.

47 Kramer, „Anwar Sadat's Visit to Jerusalem, 1955", nota 12 (citându-l pe Heath Mason, secretar principal, depeșă din 31 decembrie 1955, Foreign Office: Reference 371, Document 121476; https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C2878966).

48 În 1958, în pregătirea unei vizite în Iran, Sadat a memorat un proverb persan. I l-a recitat șahului la finalul întâlnirii lor; cei doi au devenit prieteni pe viață. Camelia Anwar Sadat, „Anwar Sadat and His Vision", în *Sadat and His Legacy* (Washington, DC: Washington Institute for Near East Policy, 1998) 5, https://www.washingtoninstitute.org/media/3591.

49 Malcolm Kerr, „«Coming to Terms with Nasser»: Attempts and Failures", în *International Affairs* 43, nr. 1 (1967), 66.

50 Rogan, *The Arabs: A History*, 287.

51 Acesta a fost un rezultat al unei întâlniri dintre Nasser și Zhou Enlai la Conferința de la Bandung din 1955; Zhou se oferise să fie mediator între Nasser, sovietici și cehi. Finklestone, *Anwar Sadat: Visionary Who Dared*, citate despre opiniile și sfaturile lui Sadat în timpul conducerii lui Nasser, 38–44, 46– 47, 49, 53, 55–61.

52 Cook, *Struggle for Egypt*, 67.

53 William J. Burns, *Economic Aid and American Policy Toward Egypt: 1955– 1981* (Albany: State University of New York Press, 1985), 106, citând Eugene Black, John Foster Dulles Oral History Collection, Princeton University, 15, https://findingaids.princeton.edu/catalog/MC017_c0024.

54 Cook, *Struggle for Egypt*, 68.

55 Mesaj din partea prim-ministrului Eden către președintele Eisenhower, 5 august 1956, în *Foreign Relations of the United States, 1955–1957*, vol. XVI: *Suez Crisis, July 26–December 31, 1956*, nr. 64, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v16/d163.

56 United Nations Department of Economic and Social Affairs, *Economic Developments in the Middle East: Supplement to World Economic Survey, 1956 (1957)*, 106–7, https://www.un.org/en/development/desa/policy/wess/wess_archive/searchable_archive/1956_WESS_MiddleEast.p

57 Michael Laskier, „Egyptian Jewry Under the Nasser Regime, 1956–1970", în *Middle Eastern Studies* 31, nr. 3 (1995), 573–619.

58 *Ibidem*, 103–104.

59 *Ibidem*, 106–107.

60 Karen Holbik și Edward Drachman, „Egypt as Recipient of Soviet Aid, 1955–1970", în *Journal of Institutional and Theoretical Economics* (ianuarie 1971), 154 („dependență sporită"); John Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat* (Princeton: Princeton University Press, 1983), 86, 397.

61 „Aswan High Dam ls Dedicated by Sadat and Podgorny", în *New York Times*, 16 ianuarie 1971; Holbik și Drachman, „Egypt as Recipient of Soviet Aid", 143–144.

62 Holbik și Drachman, „Egypt as Recipient of Soviet Aid", 139–140; Banca Mondială, „GDP Growth (Annual %) – Egypt, Arab Rep.", https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.end=1989&loca tions=EG& start=1961.

63 Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, 298.

64 *Ibidem*, 97.

65 Sadat, *In Search of Identity*, 128; Tignor, *Transforming the Middle East*, 64.

66 Dana Adams Schmidt, „Cairo Rules Out a Pro-U.S. Stand", în *New York Times*, 7 iunie 1961.

67 Sadat, *In Search of Identity*, 128.

68 Peter Mansfield, „Nasser and Nasserism", în *International Journal* 28, nr. 4 (toamna 1973), 674.

69 Fouad Ajami, „The Struggle for Egypt's Soul", în *Foreign Policy*, 15 iunie 1979, https://foreignpolicy.com/1979/06/15/the-struggle-for-egypts-soul/.

70 *Ibidem.*

71 Cook, *Struggle for Egypt*, 110.

72 „Telegram from the Embassy in the United Arab Republic to the Department of State, Cairo, December 17, 1959", în *Foreign Relations of the United States*, vol. XIII: *Arab–Israeli Dispute*, nr. 252, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d252.

73 „Telegram from the Department of State to Secretary of State Rusk in New York, Washington, 27 September 1962", în *Foreign Relations of the United States*, vol. XVIII: *Near East, 1962–1963*, nr. 59, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v18/d59; „Telegram from the Embassy in the United Arab Republic to the Department of State, Cairo, October 10, 1962", *Ibidem*, no. 77, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v18/d77; „Telegram from the Embassy in Saudi Arabia to the Department of State, Jidda, 30 November 1963", *Ibidem*, nr. 372.

74 Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, 320.

75 Vezi „Memorandum of conversation, Washington, 23 February 1966, 11.30 a.m.“, în *Foreign Relations of the United States*, vol. XVIII: *Arab–Israeli Dispute, 1964–1967*, nr. 274, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v18/d274 (notă: Sadat s-a întâlnit cu președintele Johnson); „Memorandum of conversation, Washington, 25 February 1966, 5.05 p.m.“, în *Foreign Relations of the United States, Near East Region*, vol. XXI, nr. 391, State Department: Office of the Historian, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v21/d391; „Telegram from the Embassy in the United Arab Republic to the Department of State, Cairo, 28 May 1966“, în *Foreign Relations of the United States, 1964–1968*, vol. XVIII: *Arab–Israeli Dispute, 1964–1967*, nr. 296, State Department: Office of the Historian https://history.state.gov/ historicaldocuments/frus1964-68v18/d296.

76 Jehan Sadat, *A Woman of Egypt*, 282.

77 Sadat, *Revolt on the Nile* (1952), 103.

78 Sadat, intervievat de James Reston, în *New York Times*, 28 decembrie 1970.

79 Raphael Israeli, *The Public Diary of President Sadat*, vol. 1: *The Road to War (October 1970–October 1973)* (Leiden: E.J. Brill, 1978), 19, citând „January 8, 1971 – Address to the Faculty of Universities and Higher Institutions of Learning“.

80 Sadat, *Revolt on the Nile* (1952), 27.

81 Thomas W. Lippmann, „A Man for All Roles“, în *Washington Post*, 26 decembrie 1977; James Piscatori, „The West in Arab Foreign Policy“, în Robert O'Neill și R.J. Vincent, ed., *The West and the Third World* (New York: St. Martin's Press,1990), 141.

82 Israeli, *The Public Diary of President Sadat*, vol. 1, 11, citând „October 19, 1970 – Sadat's first public speech as president – address to military officers in the Suez Canal front“.

83 *Ibidem*, 28–30, citând „January 15, 1971 – speech marking the completion of the Aswan Dam – delivered in the presence of Soviet President Podgorny, who was attending the ceremony".

84 *Ibidem*, 32–3, citând „February 16, 1971 interview with Newsweek Magazine – published February 22, 1971 in English".

85 Finklestone, *Anwar Sadat: Visionary Who Dared*, 61.

86 Materialul următor are ca sursă și, în unele cazuri, repetă fraze din *Years of Upheaval* și *Years of Renewal*.

87 „Nasser a numit prin rotație în funcția de vicepreședinte candidați care nu constituiau o amenințare și astfel, Sadat… a devenit pe neașteptate președinte interimar al Egiptului" (Kiki M. Santing, *Imagining the Perfect Society in Muslim Brotherhood Journals*, Berlin: de Gruyter, 2020, 119); „Înainte de a deveni președinte, se spune că Sadat era supranumit «Colonelul Da Da»" (Robert Springborg, *Family Power and Politics in Egypt*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982, republicat 2016, 187); Edward R. Kantowicz, *Coming Apart, Coming Together* (Grand Rapids: William B. Eerdmans, 2000), 371; David Reynolds, *One World Divisible* (New York: Norton, 2001), 370.

88 „A Gesture by U.S.: President Terms Loss Tragic – He Joins Fleet Off Italy", în *New York Times*, 29 septembrie 1970.

89 Central Intelligence Agency, „Thoughts on the Succession in Egypt".

90 Memorandum de la Harold H. Saunders către Henry Kissinger, „Subject: The UAR Presidency", 8 octombrie 1970, 1. https://www.cia.gov/reading room/document/loc-hak-292-3-14-9.

91 Central Intelligence Agency, „Thoughts on the Succession in Egypt".

92 Sadat, *In Search of Identity*, 125.

93 Cook, *Struggle for Egypt*, 114.

94 Raymond H. Anderson, „Sadat Is Chosen by Egypt's Party to Be President", în *New York Times*, 6 octombrie 1970.

95 Raymond H. Anderson, „Showdown in Egypt: How Sadat Prevailed", în *New York Times*, 23 mai 1971. După cum prezisese Sadat, federația nu avea să intre niciodată în vigoare în practică.

96 Cook, *Struggle for Egypt*, 122.

97 Anderson, „Showdown".

98 Cook, *Struggle for Egypt*, 117.

99 Sadat, discurs pentru țară, 13 ianuarie 1972. https://sadat.umd.edu/ resources/presidential-speeches.

100 Anwar Sadat, discurs la cea de-a doua sesiune a Adunării Populare egiptene, 15 octombrie 1972, 1–3, https://sadat.umd.edu/resources/presidentialspeeches.

101 Vezi Inițiativa pentru pace a lui Sadat din 1971, 17 ianuarie 1971, http://sadat.umd.edu/archives/speeches/AADD%20Peace%ment%202.4.71.pdf.

102 John L. Hess, „Deadline Comes and Cairo Waits", în *New York Times*, 16 august 1971.

103 Martin Indyk, *Master of the Game: Henry Kissinger and the Art of Middle East Diplomacy* (New York: Alfred A Knopf, 2021), 91.

104 Edward R.F. Sheehan, „Why Sadat Packed Off the Russians", în *New York Times*, 6 august 1972.

105 Thomas W. Lippman, *Hero of the Crossing: How Anwar Sadat and the 1973 War Changed the World* (Sterling: Potomac Books, 2016), 62, citând Sadat, *In Search of Identity*, Anexa I. Sadat, scrisoare către Brejnev, august 1972, 321.

106 Sadat, *In Search of Identity*, 231.

107 Text integral: „În opinia președintelui, marea problemă se regăsește între suveranitatea egipteană și securitatea israeliană. Cele două părți, consideră el, sunt foarte îndepărtate și pozițiile lor sunt foarte ferme. Președintele nu considera că este posibil să se rezolve întreaga chestiune privind Orientul Mijlociu dintr-o singură dată și poate deloc. El a afirmat că a înțeles ideea domnului Ismail privind transformarea soluțiilor provizorii în soluții finale. Președintele și-a dat cuvântul că scopul său este o soluționare permanentă, dar a reiterat că nu crede că este posibil, având în vedere prăpastia dintre părți, să se ajungă la o astfel de înțelegere dintr-o singură dată. Prin urmare, poate fi necesar să se ia în considerare pașii intermediari pe parcurs. El a spus că, probabil, egiptenii vor respinge o astfel de abordare, dar l-a îndemnat pe domnul Ismail să o discute cu dr-ul Kissinger și a subliniat că ne-am hotărât să găsim o soluție pe termen lung a problemei. Nici o posibilitate nu trebuie trecută cu vederea în căutarea unei modalități de a ne îndrepta spre obiectivul nostru. Președintele a spus că speră că aceasta va fi doar prima, și nu ultima, întâlnire. Acesta ar trebui să fie începutul unui dialog și, dacă nu rezultă nimic concret, el speră că dl Ismail nu-i va raporta lui Sadat că efortul a eșuat. Încă o dată, președintele a subliniat sensibilitatea negocierilor prin canalul privat – trebuie să fie discrete și private pentru a reuși“.

20Anwar

108 The President's Daily Brief, 24 iulie 1971, 3, https://www.cia.gov/readingroom/document/0005992769.

109 Jehan Sadat, *A Woman of Egypt*, 282–283.

110 Interviu în *Yedioth Aharonoth*, 11 iunie 1987.

111 David Tal, „Who Needed the October 1973 War?“, în *Middle Eastern Studies* 52, nr. 5 (2016), 748, citând Jehan Sadat, interviu în *Yedioth Aharonoth*, 6 noiembrie 1987.

112 Sheehan, „Why Sadat Packed Off the Russians“.

113 Jehan Sadat, *A Woman of Egypt*, 282.

114 Anthony Lewis, „Sadat Suggests Return of West Bank, Gaza as Peace Step“, în *New York Times*, 11 mai 1978.

115 David Hirst și Irene Beeson, *Sadat* (Londra: Faber and Faber, 1981),

144 Israeli, *Man of Defiance*, 79.

116 Moshe Shemesh, „The Origins of Sadat's Strategic Volte-face: Marking 30 Years since Sadat's Historic Visit to Israel, November 1977", în *Israel Studies* 13, nr. 2 (vara 2008), 45.

117 Vezi Elizabeth Monroe și Anthony Farrar-Hockley, *The Arab-Israeli War, October 1973: Background and Events* (Londra: International Institute for Strategic Studies, 1975), 17; Henry Kissinger, *Years of Upheaval* (Boston: Little, Brown, 1982), 465.

118 Sadat, *In Search of Identity*, 241–242.

119 *Ibidem*.

120 „Remarks by the Honorable Henry Kissinger", 4 mai 2000, Anwar Sadat Chair for Peace and Development, University of Maryland, https:// sadat.umd.edu/events/remarks-honorable-henry-kissinger.

121 William B. Quandt, „Soviet Policy in the October 1973 War", Rand Corporation (1976), vi, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/200 R1864.pdf.

122 „Transcript of Kissinger's News Conference on the Crisis in the Middle East", în *New York Times*, 26 octombrie 1973.

123 Indyk, *Master of the Game*, 138.

124 Sadat, *In Search of Identity*, 244.

125 Cook, *Struggle for Egypt*, 131, citând Saad el Shazly, *The Crossing of the Suez* (San Francisco: American Mideast Research, 1980), 106.

126 „Aș dori să declar în fața dumneavoastră și în fața lumii că vrem ca politica de destindere să reușească și să fie promovată… Aș dori să-i spun [președintelui Nixon] că obiectivele noastre în acest război sunt bine-cunoscute și nu au nevoie de clarificări suplimentare; iar dacă va dori să cunoască cererile noastre de pace, atunci îi voi supune proiectul nostru de pace.“ Vezi „Excerpts of a Speech Calling for an Arab-Israeli Peace Conference“, 16 octombrie 1973, 91, https://sadat.umd.edu/resources/presidential-speeches.

127 US Department of State, Office of the Historian, „OPEC Oil Embargo 1973–1974“, https://history.state.gov/milestones/1969-1976/oil-embargo.

128 Memorandum al conversației, sâmbătă, 3 noiembrie 1973, 22.45–1.10, The Blair House, Washington, https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB98/octwar-93b.pdf.

129 *Ibidem*, 1031–1038.

130 Sadat, *In Search of Identity*, 43.

6/ 131 *Ibidem*, 291–292.

132 „Memorandum from the President's assistant for national security affairs [Kissinger] to President Nixon, Washington, January 6, 1974“, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v26/d1#fn: 1.5.4.4.8.9.12.4.

133 Am început deplasările în Egipt (11–12 ianuarie); apoi în Israel (12–13 ianuarie); apoi în Egipt (13–14 ianuarie); apoi în Israel (14–15 ianuarie); apoi în Egipt (16 ianuarie); apoi în Israel (16–17 ianuarie); apoi, în sfârșit, în Egipt (18 ianuarie). Vezi Department of State, Office of the Historian, „Travels of the Secretary, Henry A. Kissinger“, https://history.state.gov/departmenthistory/travels/secretary/kissinger-henry-a.

134 Kissinger, *Years of Upheaval*, 824.

135 *Ibidem*, 836.

136 *Ibidem*, 844.

137 Învățatul și diplomatul Martin Indyk sugerează că a existat șansa de a obține un astfel de acord înainte de acel summit din octombrie. Vezi *Master of the Game*, 413–444.

138 Yitzhak Rabin, *The Rabin Memoirs* (Berkeley: University of California Press, 1979), 421–422.

139 Scrisoare de la Yitzhak Rabin către Anwar Sadat, 12 martie 1975, https:// catalog.archives.gov.il/wp-content/uploads/2020/02/ 12-3-1975- מכתם -דבינלסאדאת-HZ-5973_13.pdf.

140 Reconstituit din note scrise de mână.

141 „The Seventeenth Government", *The Knesset History*, https://knesset.gov.il/ history/eng/eng_hist8_s.htm.

142 „Memorandum of conversation, Kissinger, Peres, Allon and Rabin, March 22, 1975, 6:35–8:14 p.m., Prime Minister's Office, Jerusalem", Gerald R. Ford Presidential Library and Museum, https://www.ford librarymu seum.gov/library/document/0331/1553967.pdf.

143 Henry Kissinger, *Years of Renewal* (New York: Simon and Schuster, 1990), 437.

144 *Ibidem*, 1054.

145 Interviu acordat de președintele Anwar El Sadat ziarului iranian *Etlaat*, 13 iunie 1976, 722.

146 Sadat, *In Search of Identity*, 297–298.

147 Scrisoare de la Carter către Sadat, 21 octombrie 1977, https://sadat.umd.edu/sites/sadat.umd.edu/files/Letter%20

148 Sadat, *In Search of Identity*, 302.

149 Eric Pace, necrologul lui Anwar el-Sadat, în *New York Times*, 7 octombrie 1981.

150 „Excerpts from the speech of H. E. President Mohamed Anwar el-Sadat to the People's Assembly, November 9, 1977", https://sadat.umd.edu/resources/presidential-speeches.

151 „Din moment ce «suntem pe punctul de a merge la Geneva», nu era necesar un summit [arab] pentru a determina o nouă strategie", „Telegram from the Embassy in Egypt to the Department of State, Cairo, November 10, 1977, Subj: Arab–Israeli Aspects of Sadat Nov 9 Speech", https://his tory.state.gov/historicaldocuments/ frus1977-80v08/d145.

152 „Telegram from the Embassy in Egypt to the Department of State, Cairo, November 10, 1977", https://history.state.gov/historicaldocuments/ frus1977-80v08/d145.

153 El l-a însărcinat pe Dayan, ministrul său de externe, să-i transmită consilierului lui Sadat, Tuhami, cu ocazia unei întâlniri secrete în Maroc, înainte de discursul lui Sadat, că va fi pregătit să se retragă complet din Sinai.

154 „Prime Minister Begin's Letter of Invitation to President Sadat", 15 noiembrie 1977, în *Israel's Foreign Policy – Historical Documents*, volumele 4–5: 1977–1979, https://www.mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/MFADocume Begin-s%20letter%20 of%20invitation%20to.aspx.

155 William E. Farrell, „Sadat Arrives to Warm Welcome in Israel, Says He Has Specific Proposals for Peace", în *New York Times*, 20 noiembrie 1977.

156 Anwar Sadat, „Egypt–Israel Relations: Address by Egyptian President Anwar Sadat to the Knesset", 20 from%20President%20Jimmy%20Carter%20to%20Egyptian%20Presi tuallibrary.org/address-by-egyptian-president-anwar-sadat-to-the- knesset.

157 *Ibidem.*

158 *Ibidem.*

159 *Ibidem.*

160 *Peace in the Making: The Menachem Begin-Anwar El-Sadat Personal Correspondence*, redactori Harry Hurwitz și Yisrael Medad (Ierusalim: Gefen Publishing House, 2011), „Begin Addresses the Knesset After Sadat", 20 noiembrie 1977, 35.

161 Abraham Rabinovich, *The Yom Kippur War: The Epic Encounter That Transformed the Middle East* (New York: Schocken Books, 2004), 497–498.

162 Henry Kissinger, „Sadat: A Man with a Passion for Peace", în *TIME*, 19 octombrie 1981, http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,9200.html.

163 Sabri Jiryis, „The Arab World at the Crossroads: An Analysis of the Arab Opposition to the Sadat Initiative", în *Journal of Palestine Studies* 7, nr. 2 (iarna 1978), 26.

164 *Ibidem*, 30–40.

165 Kissinger, *Years of Renewal*, 456.

166 Fahmy considera că „Sadat a cedat tot ceea ce armata egipteană a câștigat cu mare efort și sacrificiu, fără a consulta pe nimeni" (Tignor, *Transforming the Middle East*, 144, citându-l pe Fahmy).

167 US Department of State, Office of the Historian, „Memorandum of Telephone Conversation (Carter and Begin), November 6, 1977", https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v08/d147.

168 Joseph T. Stanik, *El Dorado Canyon: Reagan's Undeclared War with Qaddafi* (Annapolis: Naval Institute Press, 2003), 64.

169 Jiryis, „The Arab World at the Crossroads", 29–30, citându-l pe Ahmad Sidqi al-Dajani, președintele Comitetului Executiv al Congresului General al Poporului din *al-Safir*, 19 noiembrie și 24 noiembrie 1977.

170 Marvin Howe, „Hard-Line Arab Bloc Is Formed at Tripoli", în *New York Times*, 6 decembrie, 1977.

171 Jiryis, „The Arab World at the Crossroads", 30–35.

172 Kissinger, *Years of Renewal*, 1057.

173 *Ibidem*, 354.

174 James Feron, „Menachem Begin, Guerrilla Leader Who Became Peacemaker", în *New York Times*, 9 martie 1992.

175 Kissinger, „A Man with a Passion for Peace".

176 Sadat, după cum este citat în Finklestone, *Anwar Sadat: Visionary Who Dared*, 249.

177 Thomas Lippmann, „Sadat Installs New Government to Lead a Peaceful Egypt", în *Washington Post*, 6 octombrie 1978.

178 Israeli, *The Public Diary of President Sadat*, 354–355, „May 1, 1973 – May Day speech at a mass rally at the 4947, Mahalla-al-Kubra stadium".

179 Anwar Sadat, Discurs la Academia Nobel, 10 decembrie 1978, https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1978/al-sadat/lecture/.

180 *Ibidem*.

181 Finklestone, *Anwar Sadat: Visionary Who Dared*, 251; Wright, *Thirteen Days in September*, 354.

182 Begin către Sadat, 18 noiembrie 1979, Ministerul pentru Afaceri Externe din Israel, vol. 6: 1979–1980, https://www.mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/MFADocuments/Yearbook4/Pages/53%20Letter%20from%20Prime%2Minister%20Begin%20to%20President%20S.aspx.

183 Hedrick Smith, „After Camp David Summit, A Valley of Hard Bargaining", în *New York Times*, 6 noiembrie 1978.

184 *Peace in the Making*, 95–97, scrisoare de la Sadat către Begin, 30 noiembrie 1978.

185 *Ibidem*, 85–86, 105.

186 *Ibidem*, 209, scrisoare de la Sadat către Begin, primită pe 15 august, 1980; 224, scrisoare de la Begin către Sadat, 18 august 1980.

187 *Ibidem*, 216.

188 M. Cherif Bassiouni, „An Analysis of Egyptian Peace Policy Toward Israel: From Resolution 242 (1967) to the 1979 Peace Treaty", 12 Case W. Res. J. Int'l L. 3 (1980), https://scholarlycommons.law.case.edu/jil/vol12/iss1/2.

189 Judith Miller, „Hussein, in Egyptian Parliament, Condemns Camp David Accords", în *New York Times*, 3 decembrie 1984.

190 Smith, „After Camp David Summit".

191 Jason Brownlee, „Peace Before Freedom: Diplomacy and Repression in Sadat's Egypt", în *Political Science Quarterly* 126, nr. 4 (iarna 2011–2012), 649.

192 Burns, *Economic Aid and American Policy Toward Egypt*, 192.

193 Banca Mondială, „GDP growth (annual %) – Egypt, Arab Rep.", https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=1989& locations=EG&start=1961.YES

194 Henry F. Jackson, „Sadat's Perils", în *Foreign Policy* 42 (primăvara 1981), 59–69.

195 Marvin G. Weinbaum, „Egypt's Infitah and the Politics of US Economic Assistance", Middle Eastern Studies 21, nr. 2 (aprilie 1985), 206; interviu acordat de președintele Anwar El Sadat ziarului iranian *Etlaat*, 13 iunie 1976.

196 Tignor, *Transforming the Middle East*, 140; Brownlee, „Peace Before Freedom", 651.

197 Saad Eddin Ibrahim, „Anatomy of Egypt's Militant Islamic Groups: Methodological Note and Preliminary Findings", în *International Journal of Middle East Studies* 12, nr. 4 (decembrie 1980), 439.

198 Saad Eddin Ibrahim în „Discussion", în *Sadat and His Legacy* (Washington, DC: Washington Institute, 1998), 103, https://www.washingtoninstitute. org/media/3591.

199 Ibrahim, „Anatomy", 445.

200 Jiryis, „The Arab World at the Crossroads", 35–36.

201 „Middle East: War of Words, Hope for Peace", în *TIME*, 7 august 1978, http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,94

202 Jackson, „Sadat's Perils", 64.

203 Ibrahim, declarație în „Discussion: Sadat's Strategy and Legacy", 102.

204 Jehan Sadat, *A Woman of Egypt*, 415.

205 Jackson, „Sadat's Perils", 65; Don Schanche și *LA Times*, „Arab Sanctions Leave Egypt Unshaken", în *Washington Post*, 2 aprilie 1979.

206 „După incendierea moscheii el-Aqsa de către un turist cu probleme psihice în 1969, Nasser îl trimisese pe Anwar ca reprezentant al Egiptului pentru a discuta cu alți lideri musulmani ce măsuri trebuie luate pentru a proteja locurile sfinte aflate sub ocupația israeliană. Soțul meu a considerat că sugestiile șahului în această chestiune erau slabe și, în arabă, le-a spus liderilor acest lucru. Șahul a replicat furios. Cearta a fost dezamorsată când Anwar, realizând că remarcile lui sunaseră mai incendiar când au fost traduse în franceză, astfel încât șahul să le poată înțelege, s-a adresat participanților la summit în persană. Șahul, despre care se știa că nu râdea niciodată și că zâmbea doar rar, de această dată se ridicase în picioare cu un zâmbet pentru a-l aplauda pe Anwar. Fuseseră semănate semințele unei prietenii de-o viață. «Nu poate exista dragoste decât după dușmănie», îi plăcea lui Anwar să-i spună șahului, citând unul dintre proverbele noastre arabe“ (Jehan Sadat, *A Woman of Egypt*, 340–342).

207 Jehan Sadat și-a amintit: „«Voi merge în Arabia Saudită să-i întreb pe regele Khalid și pe prinții saudiți de ce își întârzie sprijinul pentru tine»“, i-a spus șahul soțului meu. «Trebuie să recunoască faptul că faceți eforturi pentru întreaga zonă, pentru o pace cuprinzătoare și dreaptă și pentru reinstaurarea drepturilor arabilor». Călătoria șahului la Jedda s-a dovedi a fi zadarnică, dar Anwar nu 8219,0 avea să uite niciodată ce eforturi a făcut prietenul său, fără să i se solicite, pentru el“. (*Ibidem*, 384–346).

208 *Ibidem*, 424–425.

209 Richard L. Homan, „Opposition Parties Disbanding to Protest Sadat Crackdown“, în *Washington Post*, 6 iunie 1978. Brownlee, „Peace Before Freedom“, 661, Jackson, „Sadat's Perils“, 64.

210 William E. Farrell, „Sadat, with Anger and Sarcasm, Defends His Crackdown on Foes“, în *New York Times*, 10 septembrie 1981.

211 Brownlee, „Peace Before Freedom“, 664.

212 Raphael Israeli, „Sadat's Egypt and Teng's China: Revolution Versus Modernization", în *Political Science Quarterly* 95, nr. 3 (1980), 364.

213 Camelia Anwar Sadat, „Anwar Sadat and His Vision", în Alterman, ed., *Sadat and His Legacy*.

214 *Peace in the Making*, 244–245.

215 Henry Kissinger la ABC News Nightline, 6 octombrie 1981, https://www. youtube.com/watch?v=N1nCpbUKc4E.

216 Howell Raines, „3 Ex-Presidents in Delegation to Funeral but Reagan Is Not", în *New York Times*, 8 octombrie 1981; „Officials from Around the World Attending Sadat's Funeral", în *New York Times*, 10 octombrie 1981.

217 Kissinger la ABC News Nightline, 6 octombrie, 1981.

218 David B. Ottaway, „Body of Sadat is Laid to Rest in Tightly Controlled Funeral", în *Washington Post*, 11 octombrie 1981, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1981/10/11/body-of-sadat-is- laid-to-rest-in-tightlycontrolled-funeral/c72f4903-7699-42a8-b0c7- 77f063695e81/.

219 Anwar Sadat, „Address at Ben-Gurion University", 26 mai 1979, https://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/MFADocuments/Yearbook4Statements%20by%20Presidents%20Navon%20and%20Sadat-%20 and%20P.aspx.

220 https://www.presidency.ucsb.edu/documents/ remarks-president- carterpresident-anwar-al-sadat-egypt-and-prime-minister-menahem-begin.

221 Sadat, *In Search of Identity*, 79, 84–85.

222 Kissinger, *Years of Renewal*, 458.

223 Prim-ministrul Yitzhak Rabin, „Address to the United States Congress, July 26, 1994", https://mfa.gov.il/MFA/MFA-Archive/Pages/ADDRESS%20BY%20PM%20RABIN%20TO%20THE%20US%20CONGR20-%2026-Jul-94.aspx.

224 Kissinger, *Years of Upheaval*, 651.

225 „Remarks by the Honorable Henry Kissinger“, 4 mai 2000, Anwar Sadat Chair for Peace and Development, University of Maryland, https://sadat.umd.edu/events/remarks-honorable-henry-kissinger.

5 Lee Kuan Yew: Strategia excelenței

1 Lee Kuan Yew, „Collins Family International Fellowship Lecture“, ținut pe 17 octombrie 2000 la John F. Kennedy School of Government de la Harvard University, https://www.nas.gov.sg/archivesonline/data/pdfdoc/2000101706.htm. Vezi și: Richard Longworth, „Asian Leader Begins Brief Sabbatical“, în *The Harvard Crimson*, 14 noiembrie 1968, https://www.thecrimson.com/article/1968/11/14/asian-leader- begins-brief-sabbatical-plee/.

2 Longworth, „Asian Leader Begins Brief Sabbatical“.

3 Vezi Lee Kuan Yew, *From Third World to First* (New York: HarperCollins, 2000), 460–461.

4 Richard Nixon, *Leaders: Profiles and Reminiscences of Men Who Have Shaped the Modern World* (New York: Warner Books, 1982), 319.

5 Margaret Thatcher, *Statecraft: Strategies for a Changing World* (New York, HarperCollins, 2002), 117.

6 Lee, „Collins Family International Fellowship Lecture“.

7 John Curtis Perry, *Singapore: Unlikely Power* (New York: Oxford University Press, 2017), 6.

8 Lee, *From Third World to First*, 3.

9 Han Fook Kwang et al., ed., *Lee Kwan Yew: Hard Truths to Keep Singapore Going* (Singapore: Straits Times Press, 2011), 19.

10 *Ibidem*, 18.

11 Lee, *From Third World to First*, 690.

12 *Ibidem*.

4/Page%20215%20of%20ESS%

13 „Aspen Meeting, May 6, 1979, 3.00 p.m., Singapore", documentele lui Henry A. Kissinger, partea a III-a, cutia 169, dosarul 4, 12, Yale University Library, http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:1193313.

14 Han et al., ed., *Hard Truths*, 390. Lee intervievat de doi tineri jurnaliști singaporezi, Rachel Lin și Robin Chan.

15 Ezra Vogel, *Deng Xiaoping and the Transformation of China* (Cambridge, MA: Belknap Press, 2011), 290–291.

16 Perry, *Singapore*, 37.

17 *Ibidem*, 124.

18 *Ibidem*, 121.

19 *Ibidem*, 124 pentru dată. Fred Glueckstein, „Churchill and the Fall of Singapore", International Churchill Society, 10 noiembrie 2015, https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour/finest-hour-169/chur chill-and-the-fall-ofsingapore/.

20 Lee Kuan Yew, *The Singapore Story* (Singapore: Times Editions, 1998), 51.

21 *Ibidem*, 35.

22 *Ibidem*, 34. Lee își începe memoriile cu imaginea indelebilă a tatălui său atârnându-l peste un balcon de urechi după o astfel de pierdere.

23 *Ibidem*.

24 *Ibidem*, 35–38.

25 *Ibidem*, 36.

26 *Ibidem*, 43.

27 *Ibidem*, 38.

28 *Ibidem*.

29 *Ibidem*, 39–40.

30 Lee, „Collins Family International Fellowship Lecture". Perry, *Singapore*, 146, consemnează un sentiment similar al unei femei malaeze din Singapore la întoarcerea forțelor britanice după război: „Ne-am bucurat cu siguranță că britanicii s-au întors pentru a ne elibera de japonezi, dar am acordat foarte puțină importanță promisiunii lor de a ne proteja în viitor… zeii noștri aveau picioare de lut".

31 Perry, *Singapore*, 138.

32 *Ibidem*, 140.

33 *Ibidem*, 61–66.

34 *Ibidem*, 66.

35 *Ibidem*, 115.

36 Lee Kuan Yew, „Eulogy by Minister Mentor Lee Kuan Yew at the Funeral Service of Mrs Lee Kuan Yew", Biroul prim-ministrului din Singapore, 6 octombrie 2010.

37 *Ibidem*, 113–114.

38 Lee, „Collins Family International Fellowship Lecture", 17 octombrie 2000.

39 *Ibidem*.

40 Lee Kuan Yew, „If I Were an Englishman" (cuvântare pentru David Widdicombe, începutul lui februarie 1950), în *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas*, ed. Han Fook Hwang, Warren Fernandez și Sumiko Tan (Singapore: Times Editions, 1998), 255.

41 Constance Mary (C.M.) Turnbull, *A History of Modern Singapore* (Singapore: National University of Singapore Press, 2020), 371–372.

42 *Ibidem*, 382.

43 O comisie din 1879 a denunțat public corupția extinsă din rândul forțelor de poliție. Vezi Jon S.T. Quah, „Combating Corruption in Singapore – What Can Be Learned?", *Journal of Contingencies and Crisis Management* 9, nr. 1 (martie 2001), 29–31.

44 *Ibidem*, 30.

45 Cyril Northcote Parkinson, *A Law Unto Themselves: Twelve Portraits* (Boston: Houghton Mifflin, 1966), 173.

46 Perry, *Singapore*, 157.

47 Lee, *The Singapore Story*, 305–309, 319.

48 Turnbull, *Singapore*, 449–450.

49 Lee, *From Third World to First*, 96.

50 *Ibidem*, 105.

51 Quah, „Combating Corruption in Singapore".

52 Turnbull, *Singapore*, 429.

53 Lee Kuan Yew, „How Much Is a Good Minister Worth?", discurs în parlament, 1 noiembrie 1994, în *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas*, 331.

54 Beng Huat Chua, *Liberalism Disavowed: Communitarianism and State Capitalism in Singapore* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2017), 3.

55 Muhammad Ali, „Eradicating Corruption – The Singapore Experience", prezentat la Seminarul privind experiențele internaționale despre buna guvernanță și combaterea corupției, februarie 2000, 2.

56 Quah, „Combating Corruption in Singapore", 29.

57 Lee, „How Much Is a Good Minister Worth?", 338.

58 Turnbull, *Singapore*, 450.

59 *Ibidem*, 495.

60 *Ibidem*, 450.

61 George P. Shultz și Vidar Jorgensen, „A Real Market in Medical Care? Singapore Shows the Way", în *The Wall Street Journal*, 15 iunie 2020, https://www.wsj.com/articles/a-real-market-in-medical-caresingapore- shows-the-way-11592264057.

62 Lim Meng-Kim, „Health Care Systems in Transition lI. Singapore, Part 1. An Overview of Health Care Systems in Singapore", în *Journal of Public Health* 20, nr. 1 (1988), 19.

63 Turnbull, *Singapore*, 510–511.

64 *Ibidem*.

65 Turnbull, *Singapore*, 511.

66 Lee, *From Third World to First*, 112.

67 Perry, *Singapore*, 160, 250, 252.

68 Lee, *From Third World to First*, 112.

69 Fareed Zakaria, „Culture Is Destiny: A Conversation with Lee Kuan Yew", în *Foreign Affairs* 73, nr. 2 (martie/aprilie 1994), 111.

70 Lee, *The Singapore Story*, 16, 401–402.

71 *Ibidem*, 394–366.

72 Perry, *Singapore*, 157.

73 *Ibidem*, 164.

74 Lee, *The Singapore Story*, 23.

75 Arnold Toynbee, *Cities on the Move* (New York: Oxford University Press, 1970), 55.

76 Perry, *Singapore*, 197.

77 Lee, *From Third World to First*, 7.

78 Seth Mydans, „Days of Reflection for the Man Who Defined Singapore", în *New York Times*, 11 septembrie 2010.

79 Lee Kuan Yew, „Transcript of a Press Conference on August 9, 1965", National Archives of Singapore, 32–3, https://www.nas.gov.sg/archi veson line/speeches/record-details/740acc3c-115d-11e3-83d5-0050568939ad.

80 Lee, *From Third World to First*, 6.

81 *Ibidem*, 14.

82 *Ibidem*, 11.

83 *Ibidem*, 15.

84 *Ibidem*, 19.

85 *Ibidem*, 228.

86 Transcrierea discursului premierului la o reuniune a Consultării privind formarea tinerilor și a conducerii, sponsorizată de Conferința creștină din Asia de Est, organizată la Queen Street Methodist Church pe 10 aprilie 1967.

87 „Aspen Meeting, January 30, 1980, 3.30 p.m., Germany", documentele lui Henry A. Kissinger, partea a III-a, cutia 169, dosarul 11, 10–11, Yale University Library, http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:1193221.

88 Lee Kuan Yew, *My Lifelong Challenge: Singapore's Bilingual Journey* (Singapore: Straits Times Press, 2012).

89 *Ibidem*, 53.

90 Constituția Republicii Singapore, Articolul 153A.

91 Zakaria, „Culture Is Destiny", 120.

92 Perry, *Singapore*, 166. Lee a ordonat să se facă și o copie din polimarmură a statuii și să fie așezată într-o locație de maximă vizibilitate pe faleza din Singapore.

93 Vezi Lee, *From Third World to First*, 50.

94 *Ibidem*, 3.

95 Lee Kuan Yew, „Make Sure Every Button Works", discurs adresat înalților funcționari publici la Victoria Theater, 20 septembrie 1965, în *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas*.

96 Lee Kuan Yew, discurs la mitingul și marșul de la Padang cu prilejul Zilei Solidarității cu Malaysia, 31 august1963, 4, https://www.nas.gov.sg/ archivesonline/speeches/record-details/740957c6-115d-11e3-83d5- 0050568939ad.

97 „Aspen Meeting, January 17, 1978", documentele lui Henry A. Kissinger, partea a III-a, cutia 168, dosarul 31, 12–13, Yale University Library, http://findit.library.yale.edu/ catalog/digcoll:1193335.

98 Lee Kuan Yew, „Prime Minister's May Day Message, 1981", 1 mai 1981, https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record-details/ 73b03d18-115d-11e3-83d5-0050568939ad.

99 Perry, *Singapore*, 152; și Rudyard Kipling, „Recessional", The Poetry Foundation, https://www.poetryfoundation.org/poems/46780/recessional.

100 „British Withdrawal from Singapore", în *Singapore Infopedia*, Singapore National Library Board, http://eresources.nlb.gov.sg/infopedia/articles/ SIP_1001_2009-02-10.html.

101 Perry, *Singapore*, 165.

102 *Ibidem*, 157.

103 *Ibidem*, 167. Lee a mers în Malta, Marea Britanie și Japonia pentru a studia șantierele navale.

104 Citat în *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas*, 109.

105 „Aspen Meeting, January 18, 1978", documentele lui Henry A. Kissinger, partea a III-a, cutia 168, dosarul 32, 2, Yale University Library, http://findit.library.yale.edu/ catalog/digcoll:1193198.

106 Perry, *Singapore*, 196.

107 Memcon, Sala de conferințe a guvernului, Istana, Singapore, 18 ianuarie 2003, 15.40.

108 „World Economic Survey, 1971", Departamentul pentru Afaceri Economice și Sociale al ONU (New York: UN, 1972), http://www.un.org/ en/development/desa/ policy/ wess/wess_archive/1971wes.pdf.

109 Turnbull, *Singapore*, 491.

110 *Ibidem*, 491.

111 *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas*, 111–112.

112 Lee, *From Third World to First*, 691.

113 *Ibidem*, 63.

114 Lee Kuan Yew, „Eve of National Day Broadcast 1987", 8 august 1987, https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record-details/73fa 03f6-115d-11e3-83d5-0050568939ad.

115 Lee, „Prime Minister's May Day Message, 1981".

116 Transcrierea discuției premierului, domnul Lee Kuan Yew, cu cinci corespondenți străini, înregistrată la SBC pe 9 octombrie 1984, https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record-details/7422b2ea-115 d11e3-83d5-0050568939ad.]

117 Lyndon Johnson, urări de bun-venit la Casa Albă adresate prim-ministrului Lee din Singapore, 17 octombrie 1967, https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-welcome-the-white-house-prime-minis ter-leesingapore.

118 Hubert Humphrey, „Memorandum from Vice President Humphrey to President Johnson: Meeting with Prime Minister Lee Kuan Yew of Singapore", 18 octombrie 1967, Department of State, Office of the Historian.

119 Zakaria, „Culture ls Destiny", 115.

120 Lee Kuan Yew, „Exchange of Toasts between the President and Prime Minister Lee Kuan Yew of Singapore", 4 aprilie 1973, 7, https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record-details/ 7337d52d-115d-11e3-83d5-0050568939ad.

121 Lee, „Prime Minister's May Day Message, 1981".

122 Zakaria, „Culture ls Destiny", 124–125.

123 Lee, *From Third World to First*, 451.

124 „Obituary: Lee Kuan Yew", în *The Economist*, 22 martie 2015, https://www.economist.com/obituary/2015/03/22/lee-kuan-yew

125 Zakaria, „Culture ls Destiny", 112.

126 *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas*, 230, 233.

127 Lee Kuan Yew, „East Asia in the New Era: The Prospects of Cooperation", discurs rostit la Harvard Fairbank Center Conference, New York, 11 mai 1992. După cum este citat în Graham Allison și Robert D. Blackwill, ed., *Lee Kuan Yew: The Grand Master's Insights on China, the United States, and the World* (Cambridge, MA: Belfer Center for Science and International Affairs/The MIT Press, 2012), 41.

128 „Lee Kuan Yew, remarks to the U.S. Defense Policy Board, May 2, 2002", documentele private ale dr-ului Henry Kissinger, 3.

129 Han et al., ed., *Hard Truths*, 313.

130 Lee Kuan Yew, „Southeast Asian View of the New World Power Balance in the Making", Prelegerea nr. 1 la Jacob Blaustein, 30 martie 1973, 12, https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record-details/73377 f87-115d-11e3-83d5-0050568939ad.

131 „Aspen Meeting, May 7, 1979, Singapore", documentele lui Henry A. Kissinger, partea a III-a, cutia 169, dosarul 5, 3, Yale University Library, http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:1193268.

132 *Ibidem*, 6.

133 *Ibidem*, 4.

134 Peter Hicks, „«Sleeping China» and Napoleon", Fondation Napoléon, https://www.napoleon.org/en/history- of- the- two- empires/articles/ ava-gardner-china-and-napoleon/.

135 Nicholas D. Kristof, „The Rise of China", în *Foreign Affairs* 72, nr. 5 (noiembrie/decembrie 1993), 74.

136 Lee Kuan Yew, „Asia and the World in the 21st Century", discurs rostit la 21st Century Forum, Beijing, 4 septembrie 1996.

137 Han et al., ed., *Hard Truths*, 310.

138 Lee, „Collins Family International Fellowship Lecture".

139 Vogel, *Deng Xiaoping*, 292.

140 Han et al., ed., *Hard Truths*, 389.

141 Vogel, *Deng Xiaoping*, 291.

142 *Ibidem.*

143 Citat în Emrys Chew și Chong Guan Kwa, *Goh Heng Swee: A Legacy of Public Service* (Singapore: World Scientific Publishing Co., 2012), 17.

144 Lee, *From Third World to First*, 626.

145 *Ibidem*, 627–628.

146 Rezumatul unei conversații dintre Lee Kuan Yew și John Thornton de la FutureChina Global Forum, Singapore, 11 iulie 2001. După cum este citat în Allison și Blackwill, ed., *Lee Kuan Yew*, 42.

147 Nathan Gardels, „The East Asian Way – with Air Conditioning", în *New Perspectives Quarterly* 26, nr. 4 (toamna 2009), 116.

148 Citat în Henry A. Kissinger, *Years of Renewal* (New York: Simon and Schuster, 1999), 1057.

149 Întrebări și răspunsuri cu Lee Kuan Yew la Cina de gală a celei de cincea aniversări a Lee Kuan Yew School of Public Policy, Singapore, 2 septembrie 2009, după cum este citat în Allison și Blackwill, ed., *Lee Kuan Yew*, 47–48.

150 Interviul autorului în Allison și Blackwill, ed., *Lee Kuan Yew*, 43.

151 *Ibidem*, 45.

152 Lee Kuan Yew, „America and Asia", discurs rostit la Ceremonia de premiere de la Architect of the New Century, Washington, DC, 11 noiembrie 1996, după cum este citat în Allison și Blackwill, ed., *Lee Kuan Yew*. 41.

153 Lee Kuan Yew, „Shanghai's Role in China's Renaissance", discurs rostit la 2005 Shanghai Forum, Shanghai, 17 mai 2005, după cum este citat în Allison și Blackwill, ed., *Lee Kuan Yew*, 48.

154 „Aspen Meeting, June 10, 1978, Iran", documentele lui Henry A. Kissinger, partea a III-a, cutia 169, dosarul 2, 61–62, Yale University Library, http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:1193349.

155 „Aspen Meeting, May 6, 1979, Singapore", documentele lui Henry A. Kissinger, partea a III-a, cutia 169, dosarul 3, 11, Yale University Library, http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:1193222.

156 *Ibidem*

157 Lee, discurs la US Defense Policy Board, 2 mai 2002, 1.

158 Date cu acces liber ale Băncii Mondiale, „GDP per capita (current US$) – Singapore", https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=SG.

159 Date cu acces liber ale Băncii Mondiale, „GDP growth (annual %) – Singapore", https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.locations=SG.

160 Nixon, *Leaders*, 310.

161 „Aspen Meeting, June 9, 1978, Iran", documentele lui Henry A. Kissinger, partea a III-a, cutia 169, dosarul 1, 33–34, Yale University Library, http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:1193199.

162 *Ibidem*, 336.

163 Lee, *From Third World to First*, 688.

164 *Ibidem*, 687.

165 Alexander Pope, a treia epistolă din *An Essay on Man* (1733–1734).

166 José Ortega y Gasset, *History as a System, and Other Essays Toward a Philosophy of History*, trad. Helene Weyl (New York: W.W. Norton & Company, Inc., 1962), 217.

167 Lee, *From Third World to First*, 9.

168 Han et al., ed., *Hard Truths*, 388.

169 Tom Plate, *Conversations with Lee Kuan Yew* (Singapore: Marshall Cavendish Editions, 2015), 203.

170 Colin Campbell, „Singapore Plans to Revive Study of Confucianism", în *New York Times*, 20 mai 1982.

171 Tom Plate, *Conversations with Lee Kuan Yew: Citizen Singapore: How to Build a Nation* (Singapore: Marshall Cavendish, 2010), 177.

172 Au avut loc întâlniri în Iran în 1978 (cu Kissinger, Lee și Shultz, dar fără Schmidt, la prima „Masă rotundă de la Aspen"); în Singapore în 1979 (cu Kissinger, Lee și Shultz, dar fără Schmidt); în Germania în 1980 (cu Kissinger, Lee și Schmidt, dar fără Shultz); și la Tokyo în 1982 (cu Kissinger, Lee și Schmidt, dar fără Shultz). Prima dată când toți patru s-au întâlnit împreună a fost în vara anului 1982, în California. Vezi Matthias Nass, „Four Very Powerful Friends: Lee Kuan Yew, Helmut Schmidt, Henry Kissinger, George Shultz", în *The Straits Times*, 21 iulie 2012, https://www.straitstimes.com/singapore/4-very-powerfulfri ends-lee-kuan-yew-helmut-schmidt-henry-
ZG? kissinger-george-shultz.

173 Matthias Nass, „Vier Freunde", în *Die Zeit*, 5 iulie 2012, 4, https://www.zeit. de/2012/28/Vier-Freunde/seite-4.

174 Perry, *Singapore*, 237; și Seth Mydans, „Days of Reflection for the Man Who Defined Singapore", în *New York Times*, 11 septembrie 2010. În ciuda proclamației lui Lee din 1968: „Poetry is a luxury we cannot afford".

175 Seth Mydans, „Days of Reflection for the Man Who Defined Singapore", în *New York Times*, 11 septembrie 2010.

176 Din păcate, acesta este acum subiectul unei dispute publice în cadrul familiei Lee.

177 Lee Kuan Yew, interviu cu Mark Jacobson, 6 iulie 2009, după cum este citat în Allison și Blackwill, ed., *Lee Kuan Yew*, 149.

178 Mydans, „Days of Reflection".

179 *Ibidem.*

180 Lee, „How Much Is a Good Minister Worth?", 331.

6 Margaret Thatcher: Strategia convingerii

1 Ferdinand Mount, „Thatcher's Decade", în *The National Interest* 14 (iarna 1988/9), 15. Subliniere adăugată.

2 Margaret Thatcher, Prelegere la Conservative Political Centre, 11 octombrie 1968, https://www.margaretthatcher.org/document/10163.

3 Margaret Thatcher, conferință de presă după câștigarea șefiei Partidului Conservator, 11 februarie 1975, https://www.margaretthatcher.org/document/102487.

4 Margaret Thatcher, *The Downing Street Years* (Londra: HarperCollins, 1993), 5.

5 Philip Larkin, *Collected Poems* (New York: Farrar, Straus, and Giroux, 2003), 141.

6 Vezi Peter Hennessy, *Having It So Good: Britain in the Fifties* (Londra: Penguin, 2007), capitolele 12 și 13.

7 Citat în Kathleen Burk, *Old World, New World: The Story of Britain and America* (Londra: Little Brown, 2007), 608.

8 Și Wilson a refuzat să trimită trupe în Vietnam, în ciuda solicitărilor lui Johnson.

9 Înregistrările lui Nixon, 3 februarie 1973, 840-12, Richard M. Nixon Presidential Library, Yorba Linda, CA.

10 Odd Arne Westad, *The Cold War: A World History* (New York: Basic Books, 2017), 520–521.

11 BBC News, „1974: Miners' Strike Comes to an End", *On This Day:* 6 martie 1974, http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/march/6/_4207000/4207111.stm.

12 Christopher Kirkland, *The Political Economy of Britain in Crisis: Trade Unions and the Banking Sector* (Londra: Palgrave Macmillan, 2017), 76.

13 BBC News, „In Quotes: Margaret Thatcher", 8 aprilie 2013, https:// www.bbc.com/news/uk-politics-10377842.

14 Leviticul 19:18, după cum este citat de Iisus, Marcu 12:31 și Matei 22:39.

15 Margaret Thatcher, discurs în Camera Comunelor, 5 februarie 1960, https://www.margaretthatcher.org/document/101055.

16 *Ibidem*. În 1957, Comisia Franks a înaintat un raport care sublinia necesitatea de a practica deschiderea, corectitudinea și imparțialitatea în tribunalele britanice. Comisia s-a constituit ca răspuns la scandalul Crichel Down și ca urmare a lipsei unui sistem în guvernare, în general; majoritatea recomandărilor specifice ale Comisiei au fost ulterior implementate în Legea din 1958 privind tribunalele și anchetele.

17 Thatcher, prelegere la Conservative Political Centre, 11 octombrie 1968.

18 Memorandum referitor la conversație, „May 9 1975, Ford, Kissinger", cutia 11, Consilierul pentru probleme de securitate națională, Ford Library, Ann Arbor, MI.

19 Charles Moore, *Margaret Thatcher: From Grantham to the Falklands* (New York: Knopf, 2013), 367.

20 Fratele lui Powell, Jonathan, va juca un rol similar pentru Tony Blair.

21 Thatcher, interviu cu Brian Walden pentru London Weekend Television, 16 ianuarie 1983, https://www.margaretthatcher.org/document/105087.

'newsid

22 Thatcher, *The Downing Street Years*, 821.

23 Vezi Charles Powell către Anthony C. Galsworthy, „Prime Minister's Meeting with Dr. Kissinger: Political Matters", 3 decembrie 1986, National Archives of the UK, PREM 19/3586, 1, https://discovery.nationalarchi ves.gov.uk/details/r/C16481832.

24 Corespondență personală cu Charles Powell, 4 ianuarie 2021.

25 Margaret Thatcher, discurs la Conferința Partidului Conservator, 10 octombrie 1980, https://www.margaretthatcher.org/document/104431.

26 Amintire personală a autorului.

27 Samuel Taylor Coleridge, *The Statesman's Manual* (Londra: Gale and Fenner, J. M. Richardson and Hatchard, 1816), 16.

28 Chris Edwards, „Margaret Thatcher's Privatization Legacy", în *Cato Journal* 37, nr. 1 (2017), 95.

29 Thatcher, interviu cu Brian Walden pentru London Weekend Television, 16 ianuarie 1983.

30 Margaret Thatcher, discurs la Conferința Partidului Conservator, 12 octombrie 1984, https://www.margaretthatcher.org/document/105763.

31 Date cu acces liber ale Băncii Mondiale.

32 Biroul Național de Statistică al Marii Britanii, „Labour Disputes in the UK: 2018", https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peopleinwork/workplacedisputesandworkingconditions/articldisputes/2018.

33 Henry Kissinger către Margaret Thatcher, 6 mai 1997.

34 Margaret Thatcher către Henry Kissinger, 20 mai 1997.

35 Rachel Borrill, „Meeting between Thatcher and Blair «worries» left wing MPs", în *Irish Times*, 26 mai 1997, https://www.irishtimes.com/news/ meeting-between-thatcher-and-blair-worries-left-wing-mps-1.75866.

36 Simon Jenkins, *Thatcher & Sons: A Revolution in Three Acts* (Londra: Penguin, 2006), 205.

37 Mark Tran, „Thatcher Visits Brown for Tea at No. 10", în *Guardian*, 13 septembrie 2007.

38 Margaret Thatcher, „Memoir of the Falklands War", https://bit.ly/3n FSvQO.

39 Citat în Moore, *Margaret Thatcher: From Grantham to the Falklands*, 678.

40 Thatcher, *The Downing Street Years*, 179.

41 Citat în Moore, *Margaret Thatcher: From Grantham to the Falklands*, 666.

42 Margaret Thatcher, 3 aprilie 1982, Hansard: 21/633.

43 Ronald Reagan către Margaret Thatcher, 30 aprilie 1975, THCR 6/4/1/7, Churchill College, Cambridge, disponibil prin intermediul Margaret Thatcher Foundation, https://www.margaretthatcher.org/document/110357.

44 Ronald Reagan, *The Reagan Diaries*, ed. Douglas Brinkley (New York: HarperCollins, 2007), 27 februarie 1981, 5.

45 „Monthly Warning Assessment: Latin America", 30 aprilie 1982, CREST Program, CIA Archives, accesat la NARA, College Park, MD.

46 „Franks Report" (Falkland Islands Review), prezentat în Parlament în ianuarie 1983, paragrafele 114–118.

47 Andrew Roberts, *Leadership in War* (New York: Viking, 2019), 183.

48 Henry A. Kissinger, „Reflections on a Partnership: British and American Attitudes to Postwar Foreign Policy", în *Observations: Selected Speeches and Essays, 1982–1984* (New York: Little, Brown, 1985), 21.

es/labour

49 Moore, *Margaret Thatcher: From Grantham to the Falklands*, 727.

50 *Ibidem*, 735.

51 Roberts, *Leadership in War*, 193.

52 *Ibidem*, 192.

53 Conversație telefonică, Ronald Reagan și Margaret Thatcher, 31 mai 1982, https://www.margaretthatcher.org/document/205626.

54 Sam LaGrone, „Reagan Readied U.S. Warship for '82 Falklands War", în *U.S. Naval Institute News*, 27 iunie 2012, https://news.usni.org/2012/06/27/reagan-readied-us-warship-82-falklands-war-0.

55 Margaret Thatcher, discurs la mitingul Partidului Conservator de la Cheltenham, 3 iulie 1982, https://www.margaretthatcher.org/document/ 104989.

56 John Coles către John „J.E." Holmes, 15 noiembrie 1982, National Archives of the UK, PREM 19/3586.

57 Roger Bone către John Coles, „Points to Make", 11 noiembrie 1982, National Archives of the UK, PREM 19/1053, disponibil prin intermediul Margaret Thatcher Foundation, https://www.margaretthatcher.org/document/138863.

58 Roger Bone către John Coles, „Future of Hong Kong: Recent Developments and the Prime Minister's Dinner with Dr Kissinger on 12 November", 11 noiembrie 1982, National Archives of the UK, PREM 19/1053, disponibil prin intermediul Margaret Thatcher Foundation, https://www. marga retthatcher.org/document/1388.

59 Thatcher, *The Downing Street Years*, 262.

60 *Ibidem*, 383.

61 Corespondență personală cu Charles Powell, 4 ianuarie 2021.

62 Moore, *Margaret Thatcher: From Grantham to the Falklands*, 597–601.

63 Acesta este un aspect controversat, deoarece Thatcher a susținut că nu a negociat niciodată cu teroriștii, dar a tolerat legătura MI6 cu IRA și a folosit-o când a considerat-o de ajutor. Relatare din *Ibidem*, 599–600.

64 Margaret Thatcher, discurs la Belfast, 5 martie 1981, https://www.marga retthatcher.org/document/104589.

65 Margaret Thatcher, întrebările parlamentarilor în Camera Comunelor, 5 mai 1981, https://www. margaretthatcher.org/document/104641.

66 Margaret Thatcher, interviu TV pentru BBC, 12 octombrie 1984, https://www. margaretthatcher.org/document/133947.

67 Thatcher, discurs la Conferința Partidului Conservator, 12 octombrie 1984, https://www.margaretthatcher.org/document/105763.

68 *Ibidem*.

69 Citat în Charles Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith: In London, Washington, and Moscow* (New York: Vintage, 2015), 315.

70 Articolul 1 din Acordul anglo-irlandez, https://cain.ulster.ac.uk/events/aia/aiadoc.htm#a.

71 Citat în *Ibidem*, 336.

72 Thatcher, *The Downing Street Years*, 415.

73 Vezi Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith*, 333–338.

74 Margaret Thatcher, discurs la primăria Kensington, 19 ianuarie 1976, https://www.margaretthatcher.org/document/102939.

75 *Ibidem.*

76 Leonid Brejnev, discurs pe 13 noiembrie 1968, https://loveman.sdsu.edu/docs/1968BrezhnevDoctrine.pdf.

77 „Excerpts from Thatcher's Address", în *New York Times*, 21 februarie 1985.

78 Margaret Thatcher, discurs în fața Camerelor reunite ale Congresului, 20 februarie 1985, https://www.margaretthatcher.org/document/105968.

79 Margaret Thatcher, discurs la National Press Club, 19 septembrie 1975, https://www.margaretthatcher.org/document/102770.

80 Henry A. Kissinger, „The Special Relationship: «I Kept the British Better Informed than the State Department»", în *Listener*, 13 mai 1982.

81 Henry A. Kissinger, discurs principal, Hong Kong Trade Fair, Hong Kong, 1983.

82 Henry A. Kissinger, „We Live in an Age of Transition", în *Daedalus* 124, nr. 3, The Quest for World Order (vara, 1995), 99–110.

83 Richard V. Allen, „The Man Who Won the Cold War", în *Hoover Digest* 2000 (1), https://www.hoover.org/research/man-who-won-cold-war.

84 Ronald Reagan, discurs adresat națiunii despre apărare și securitate națională, 23 martie 1983, Documente publice ale președinților, American Presidency Project, http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=41093&st=&st1=.

85 Margaret Thatcher, conferință de presă după discuțiile de la Camp David, 22 decembrie 1984, https://www.margaretthatcher.org/docu ment/109392.

86 Geoffrey Smith, *Reagan and Thatcher* (Londra: Bodley Head, 1990), 131.

87 Robert McFarlane către Robert Armstrong, 7 noiembrie 1983, Marea Britanie: Vol. V (11/1/83–6/30/84) [3 of 3], cutia 91331, Exec. Sec., NSC: Country File, Reagan Library, Simi Valley, CA.

88 Citat din consemnările părții britanice privind întrevederea noastră. Vezi John Coles către Brian Fall, 21 decembrie 1983, National Archives of the UK, PREM 19/3586.

89 Citat în Archie Brown, *The Human Factor: Gorbachev, Reagan, and Thatcher, and the End of the Cold War* (New York: Oxford University Press, 2020), 113.

90 Citat în *Ibidem*, 114.

91 Citat în Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith*, 110.

92 *Ibidem.*

93 Memorandum referitor la conversație, Margaret Thatcher și Ronald Reagan, 29 septembrie 1983, „UK-1983-09/24/1983–10/10/1983", cutia 90424, dosarele Peter Sommer, Reagan Library, Simi Valley, CA.

94 Reagan, *Reagan Diaries*, 6 aprilie 1983, 142.

95 Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith*, 229.

96 Consemnarea conversației private avute la prânz cu Mihail Gorbaciov, 16 decembrie 1984, National Archives of the UK, PREM 19/1394, disponibil prin intermediul Margaret Thatcher Foundation, https://www.margaretthatcher.org/ document/134729.

97 Thatcher, *Downing Street Years*, 461.

98 Margaret Thatcher, interviu TV pentru BBC, 17 decembrie 1984, https://www.margaretthatcher.org/document/105592.

99 Memorandum referitor la conversație, Margaret Thatcher și Ronald Reagan, 22 decembrie 1984, vizita lui Thatcher – decembrie 1984 [1], RAC cutia 15, NSC: EASD, Reagan Library, Simi Valley, CA.

100 *Newsweek,* 3 decembrie 1990.

101 Vezi Charles Powell către Len Appleyard, 31 iulie 1985, National Archives of the UK, PREM 19/3586.

102 Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith*, 266–268.

103 Memorandum referitor la conversația de la Hofdi House, 12 octombrie 1986 (15.25–16.30 și 17.30–18.50), Dosarul Reykjavík, National Security Archive, George Washington University, DC, https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB203/Document15.pdf.

104 Din consemnarea părții britanice privind întrevederea noastră. Vezi Charles Powell către Anthony C. Galsworthy, 3 decembrie 1986, „Prime Minister's Meeting with Dr Kissinger: Arms Control", National Archives of the UK, PREM 19/3586.

105 Rezumatul conversației telefonice cu prim-ministrul Thatcher, 13 octombrie 1986, „UK-1986-10/07/1986–10/19/1986", cutie 90901, dosarele Peter Sommer, Reagan Library, Simi Valley, CA.

106 Vezi Powell către Galsworthy, 3 decembrie 1986, „Prime Minister's Meeting with Dr Kissinger: Arms Control".

107 Charles Powell către Anthony C. Galsworthy, 13 septembrie 1987, National Archives of the UK, PREM 19/3586.

108 *Ibidem.*

109 Vezi Powell către Galsworthy, „Prime Minister's Meeting with Dr Kissinger: Political Matters".

110 Citat în Charles Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone* (New York: Knopf, 2019), 599.

111 Citat în Jon Meacham, *Destiny and Power: The American Odyssey of George Herbert Walker Bush* (New York: Random House, 2015), 424.

112 *Ibidem*, 425.

113 Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone*, 602–603.

114 George H.W. Bush și Margaret Thatcher, conferință de presă comună cu președintele Bush (invadarea Kuwaitului de către Irak), 2 august 1990, https://www.margaretthatcher.org/document/108170.

115 *Ibidem.*

116 George H.W. Bush, „Remarks and an Exchange with Reporters on the Iraqi Invasion of Kuwait", 5 august 1990, Documente publice ale președinților.

117 Charles Powell către Margaret Thatcher, 12 august 1990, National Archives of the UK, PREM 19/3075, citat în Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone*, 607.

118 Jurnalul lui George H.W. Bush, 7 septembrie 1990, citat în George H.W. Bush, *All the Best* (New York: Scribner, 2013), 479.

119 Benjamin Disraeli, „On the «German Revolution»", 9 februarie 1871, http:// ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=1849.

120 Conrad Black, *A Matter of Principle*, versiunea Google Books, 1966–1967, https://bit.ly/3wk42YL.

121 *New York Times*, 25 octombrie 1989.

122 Charles Powell către Stephen Wall, discuția premierului cu dr-ul Kissinger, 10 ianuarie 1990, National Archives of the UK, PREM 19/3586.

123 Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone*, 512–522.

124 Citat în Donald Edwin Nuechterlein, *America Recommitted: A Superpower Assesses Its Role in a Turbulent World* (Lexington: University Press of Kentucky, 2000), 187.

125 Thatcher, *The Downing Street Years*, 536.

126 Theresa May a demisionat după eșecul acordului său de retragere, iar David Cameron după ce a făcut campanie pentru „Rămânem" în referendumul pentru Brexit. Deși John Major nu a fost forțat să demisioneze ca urmare a unei revolte în interiorul partidului, guvernul său a fost grav afectat după devalorizarea lirei în 1992 și, ani de-a rândul după aceea, practic obstrucționat de „rebelii de la Maastricht".

127 Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone*, capitolul 4: „The Shadow of Lawson", 94–111.

128 Margaret Thatcher, „Speech to the College of Europe", 20 septembrie 1988, https://www.margaretthatcher.org/document/107332.

129 *Ibidem.*

130 *Ibidem.*

131 *Ibidem.*

132 Jacques Delors, discurs în Parlamentul European, 6 iulie 1988, https://www.margaretthatcher.org/document/113689.

133 *Ibidem.*

134 Margaret Thatcher, discurs în Camera Comunelor cu privire la Consiliul European de la Roma, 30 octombrie 1990, https://www.margaretthatcher.org/document/108234.

135 Geoffrey Howe, declarație personală în Camera Comunelor, 13 noiembrie 1990, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1990/ nov/13/personal-statement.

136 *Ibidem.* Afirmațiile lui Howe de aici aproape că anticipează argumentele taberei „Rămânem" din timpul referendumului din 2016 pentru Brexit.

137 *Ibidem.*

138 Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone*, 683.

139 „Powell Record of Phone Conversation (Powell–Kissinger)", 22 noiembrie 1990, https://www.margaretthatcher.org/document/149456.

140 Citat în Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone*, 716.

141 Margaret Thatcher, discurs despre încredere în guvernul Maiestății Sale, 22 noiembrie 1990, https://www.margaretthatcher.org/document/ 108256/.

142 *Ibidem.*

143 Isaiah Berlin, „Winston Churchill in 1940", în Henry Hardy și Roger Hausheer, ed., *The Proper Study of Mankind: An Anthology of Essays* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1998), 618.

144 Ivor Crewe și Donald Searing, „Ideological Change in the British Conservative Party", în *The American Political Science Review* 82, nr. 2 (iunie 1988), esp. 362–368.

145 Margaret Thatcher, discurs la Royal Society, 27 septembrie 1988, https://www.margaretthatcher.org/document/107346.

146 „The Funeral Service of the Right Honorable Baroness Thatcher of Kesteven, St Paul's Cathedral, April 17, 2013", https://www.stpauls.co.uk/documents/News%20stories/BT

Concluzii

1 *The Republic of Plato*, trad. Allan Bloom (New York: Basic Books, 1991), 93–96.

2 Winston S. Churchill, *The Gathering Storm* (Boston: Houghton Mifflin, 1948), 4.

3 *Ibidem.*

4 David Landes, *The Wealth and Poverty of Nations* (New York: Norton, 1998), 285.

5 Vezi în general Adrian Wooldridge, *The Aristocracy of Talent: How Meritocracy Made the Modern World* (New York: Skyhorse Publishing, 2021).

6 Margaret Thatcher, „Speech to the Institute of Socioeconomic Stu-dies", 15 septembrie 1975, https://www.margaretthatcher.org/document/ 102769.

7 Christopher Lasch, *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy* (New York: Norton, 1995), 48–49.

8 Julian Jackson, *De Gaulle* (Cambridge: Harvard Belknap Press, 2018), 772.

9 Vezi William Deresiewicz, „Solitude and Leadership", în *The American Scholar*, 1 martie 2010, https://theamericanscholar.org/solitude-and-leadership/.

10 Yuval Levin, „Making Meritocrats Moral", în *American Purpose*, 7 decembrie 2021. Vezi și Yuval Levin, *A Time to Build: From Family and Community to Congress and the Campus, How Recommitting to Our Institutions Can Revive the American Dream* (New York: Basic Books, 2020).

11 *Ibidem.*

12 Vezi în general Marshall McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man* (New York: Signet Books, 1966).

13 Garfinkle creditează conceptul „lecturii profunde" al specialistului în științe cognitive Maryanne Wolf și îl completează. Vezi Adam Garfinkle, „The Erosion of Deep Literacy", în *National Affairs* nr. 43 (primăvara 2020), https://nationalaffairs. com/publications/detail/the-erosion- of-deep-literacy.

14 Max Weber, „Politics as a Vocation", în *The Vocation Lectures*, ed. David Owen și Tracy B. Strong, trad. Rodney Livingstone (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2004), 77.

15 Vezi Neil Postman, *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business* (New York: Penguin, 1985), 10. James Mattis, general în retragere al Infanteriei Marine și fost secretar al apărării, a detaliat și el aceste aspecte: „Dacă nu ai citit sute de cărți, ești analfabet funcțional și vei fi incompetent, pentru că numai experiențele tale personale nu sunt suficient de vaste pentru a te ajuta. Orice comandant care susține că este «prea ocupat pentru a citi» va umple saci de cadavre cu soldații săi". James Mattis, *Call Sign Chaos* (New York: Random House, 2019), 42.

16 Garfinkle, „The Erosion of Deep Literacy".

17 Lee Kuan Yew, „Collins Family International Fellowship Lecture", 17 octombrie 2000 la John F. Kennedy School of Government la Universitatea Harvard, https://www.nas.gov.sg/archivesonline/data/pdfdoc/200010 htm.

18 *Ibidem.*

19 Thomas Jefferson, scrisoare către John Adams, 28 octombrie 1813, în Adrienne Koch și William Peden, ed., *The Life and Selected Writings of Thomas Jefferson* (New York: Random House, 1944), 632–633.

20 James Q. Wilson, *On Character* (Washington, DC: The AEI Press, 1995), 22.

21 Niall Ferguson, *Civilization: The West and the Rest* (New York: Penguin, 2012).

22 Niccolò Machiavelli, *Discourses on Livy*, trad. Julia Conaway Bondanella și Peter Bondanella (Oxford: Oxford University Press, 2009), 213.

23 *Ibidem.*

24 Friedrich Engels, *Herr Eugen Dühring's Revolution in Science* (AntiDühring) (New York: International Publishers, 1966), 307.

25 Weber, „Politics as a Vocation", 93–94.

26 Epictetus, Enchiridion, în *The Art of Living: The Classic Manual on Virtue, Happiness, and Effectiveness*, trad. Sharon Lebell (New York: HarperCollins, 1995), 10.

1706.